

Ville Kajanne

Suomen puolesta, Euroopan edestä, Venäjää vastaan?

Kansainvälinen vuorovaikutus ja yhteistyö
vuoden 1899 kulttuuriadressissa

SOCIETAS SCIENTIARUM FENNICA

Finska Vetenskaps-Societeten, grundad 1838, är Finlands äldsta vetenskapsakademi, som publicerar forskning, utdelar stipendier och pris, tar initiativ och håller möten med föredrag. Societeten inledde 1996 ett publiceringssamarbete med syskonakademin Suomalainen Tiedeakatemia.

Vuonna 1838 perustettu Suomen Tiedeseura on Suomen vanhin tiedeakatemia, joka julkaisee tutkimuksia, myöntää tutkimusavustuksia ja palkintoja, tekee aloitteita ja järjestää kokouksia. Seura aloitti 1996 julkaisuyhteistyön sisarjärjestönsä Suomalaisen Tiedeakatemian kanssa.

The Finnish Society of Sciences and Letters, founded in 1838, is the oldest scholarly academy of Finland. It publishes research, awards research grants and prizes, takes initiatives and organizes meetings. In 1996 the Society established cooperation with its sister organization the Finnish Academy of Sciences and Letters.

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk

Serien, som grundades år 1857, publicerar undersökningar om Finlands natur, befolkning och samhällsförhållanden. Utkommer med oregelbundna intervaller. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk utges inom ramen för publiceringssamarbetet med Suomalainen Tiedeakatemia.

Vuonna 1857 perustettu sarja julkaisee Suomen luontoa, väestöä ja yhteiskuntaoloja käsitteleviä tutkielmia. Ilmestyy epäsäännöllisin välein. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk julkaistaan osana Suomen Tiedeseuran ja Suomalaisen Tiedeakatemian välistä julkaisuyhteistyötä.

The series, founded in 1857, publishes monographs dealing with the nature, population and social conditions of Finland. Appears at irregular intervals. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk is part of the publishing cooperation between the Finnish Society of Sciences and Letters and the Finnish Academy of Sciences and Letters.

Redaktör – Toimittaja – Editor
Stig-Olof Londen
Institutionen för matematik och systemanalys
Aalto universitetet
PB 11000, FI-00076 Aalto
stig-olof.londen@aalto.fi

Försäljning – Myynti – Dealer
Tiedekirja/Vetenskapsbokhandeln
Snellmaninkatu/Snellmangatan 13
FI-00170 Helsinki/Helsingfors
tiedekirja@tsv.fi, www.tsv.fi

Graafinen suunnittelu ja taitto: Minna Etsalo

ETUKANSI: Italian adressin
kansilehti, Kulttuuriadressi,
Kansallisarkisto.

TAKAKANSI: Britannian adressin
kansilehti, Kulttuuriadressi,
Kansallisarkisto.

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 214

Ville Kajanne

Suomen puolesta, Euroopan edestä, Venäjää vastaan?

Kansainvälinen vuorovaikutus ja yhteistyö
vuoden 1899 kulttuuriadressissa

Akateeminen väitöskirja, joka Helsingin yliopiston
Humanistisen tiedekunnan suostumuksella esitetään
julkisesti tarkastettavaksi salissa 302, Athena-rakennus,
torstaina 22. lokakuuta 2020 klo 12

Helsinki 2020

Kajanne, Ville 2020. Suomen puolesta, Euroopan edestä, Venäjää vastaan?
Kansainvälinen vuorovaikutus ja yhteistyö vuoden 1899 kulttuuriadressissa
Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 214, 348 pp.
ISBN 978-951-653-449-0 (painettu version)
ISBN 978-951-653-450-6 (open access)
ISSN: 0067-8481
© Suomen Tiedeseura – Societas Scientiarum Fennica, Ville Kajanne

Abstract

The subject of this study is **the Cultural address**, a petition in which were collected more than 1,000 signatures from widely known personalities in various fields of science and culture. The work was completed in about two months in the spring of 1899. The signatures were gathered in nearly sixty cities in twelve different countries. The visually impressive address letters, laid out in alphabetical order of the countries, consist of petition texts and signatory lists.

The formal purpose of the petition was to put pressure on Russian Tsar Nicholas II to take into account the public demands and demonstrations made in Finland to cancel the so-called February manifesto. According to them, it restricted the legislative rights of the Grand Duchy based on its constitution. My research is the first comprehensive presentation on the topic and is based on extensive original source material. The purpose of the study is to find out how the address was implemented and what made it necessary and possible.

In my dissertation, the Cultural address is examined from the broader international as well as from a private and personal perspectives. The purpose of the work is to bring the topic to the 21st century by releasing it from the aftermath of the traditional national Finnish historiography of the first decades of the 20th century and by giving it a thorough and objective examination according the transnationalist research trend. As a result, the starting point of my research is that the address campaign, the external form of the petition and particularly the reasons for its successful implementation were not only related to the conditions in Finland and the dialogue between Finland and Russia, but also to wider international development and phenomena, as well as to personal backgrounds and goals of the main protagonists behind the scheme. In line with the transnationalist research trend, the address is seen as a consequence and phenomenon of transnational interdependencies, interconnections and circulations. The address was originally conceived, the idea of it floated and the work followed up and combined by a few Finnish intermediaries, but its implementation depended almost entirely on the contacts and activity of several small, local and translocal groups. The actual petition texts of the addresses were also prepared by local connectors. Arguably, instead of a singular address, several local petitions would be a more suitable description of the Cultural address.

The dissertation assesses the address both as part of the current personal situation of those who implemented it, as well as the international public debate associated with it. The address was accompanied by a public debate on the Tsar's personality and his objectives for the Hague Peace Conference, as well as the general military-political situation in Europe and its reflections on Finland. As for the masterminds and implementers of the address, it was about keen interest in following international events and participating in the public debate about them. Even though having been named afterwards as "Cultural Address", it was rather an international academic address that served in the interests of all its collaborators for efforts to promote the treatment of non-national issues such as fundamental human rights and to bring about international structures or bodies to promote them. In part, these

were opportunities offered by increased communication and the press in the public debate in the late 19th century. As a project, the address also promoted the utilization of existing and construction of some new transnational networks based on professional grounds created contacts. Participation in the discussion on Finland's constitutional status did not explain or show up in the address as much as some of its Finnish designers had hoped.

The Cultural address was intended to put pressure on the Tsar to refrain from curtailing Finland's autonomous rights and renewing Finland's Conscription Act. In the European context of its origin, the address sought, above all, to protest to the addresses that had been drawn up throughout Europe in favor of the Tsar's peace conference proposal. The aim was to question the sincerity of the Tsar's reasoning and to demonstrate flaws and inconsistency of Russian policies between home and abroad in order to halt the growth of his personal popularity in Europe. In addition to the bold criticism of the sovereign, the measure was aimed at acquiring more visibility to the conditions in Finland in international news and, simultaneously, finding a perspective that would guarantee the support and enable building up of the connection sphere needed to implement the address. Against the tsar's policy and growing public support, there was a desire to present the opposite view of the widely known intellectuals of the era.

The roots of the address were more in the European public debate than in the internal situation in Finland. The Cultural address was not a joint project of artists and cultural celebrities, but above all of the so-called intellectuals: the European academic community and literary *Hommes de lettres* combined. Public petitions in the context of the current Dreyfus case served as a key model for this campaign, although addresses had been used by the European bourgeoisie as a tool for passive resistance and public provocation throughout the 19th century.

Indeed, the research is based in part on longer-term development. Increased interest in Finland's economic and professional connections with Western Europe, together with a growing interest in common European history and cultural heritage in academic circles on a European scale, created the conditions for supporting a distant minority culture such as Finland. The address offered its predominantly liberal supporters the opportunity to criticize Russia's Monarch as part of a public critique of autocracy, conservatism, and cynical alliance politics of Great Powers.

Therefore, the address was intended to be implemented in a European context, as the Tsar's peace conference proposal had provided an excellent opportunity to do so, and because the collaborators of the petition had a common interest in international news, cooperation and networking. Through the address and the Finnish civic protests following the February manifesto referred to therein, it was possible to take part in various debates and address different audiences. This versatility and flexibility was the reason for the broad support and implementation of the address in a very fast timeframe. If the address was for the Finnish audience about the Tsar's misconceptions of the Grand Duchy's constitutional rights, for the international audience it was always not so. In fact, the message of the addresses has to put in each case both in national and international context. For the

French *Intellectuels* it could be internal criticism towards the military and financial alliance between Russia and France, for the British liberals a call for individual rights and a comment in the internal debate of Irish Home Rule, or for the Italian legal scholars a case study suitable for Institute of International Law. For the Swedish, Danish and Norwegian supporters the address manifested cultural, geographical and historical connections and the need of warranties for the neutral position of small countries. In many cases, the international address was about family relations and friendship.

In the end, the international delegation of the address considered the project a success, regardless of whether the ruler had accepted the petition, as it could in any case promote the personal and ideological agenda of the collaborators and erode the positive public image of the tsar.

Keywords: Cultural address, International address, Pro Finlandia, International petition for Finland 1899, Passive resistance, Transnationalism, Transnational history

Ville Kajanne

ville.kajanne@gmail.com

ALKUSANAT

*”Remember when your dreams have ended
Time can be transcended
Just remember me*

*I am that warm voice in the cold wind that whispers
And if you listen you'll hear me call across the sky
I'm with you whenever you tell
My story
For I am all I've done
Remember, I will still be here
As long as you hold me in your memory
Remember me.”*

(”Remember Me”, säv. James Horner, san. Cynthia Weil,
tunnusmusiikki elokuvasta Troija, ohjaus Wolfgang Petersen, 2004.

Lyrics © Warner/Chappell Music, Inc.,
Universal Music Publishing Group)

Mytologiset ja historialliset kertomukset, historiankirjoitus ja erilaiset historialliset lähdeaineistot ovat olleet keskeinen osa elämäni niin pitkälle kuin muistini ulottuu. Varhaislapsuudessa antiikin kertomuksina, kouluvuosina historiaharrastuksen kautta, sitten historian opintoina Helsingin Yliopiston historian laitoksella, vaihto-oppilasvuonna maailman vanhimmassa yliopistossa Bolognassa, opintoina ja työnä Suomen Rooman-instituutissa Villa Lantessa ja lopulta työurana Kansallisarkistossa ja muissa arkistoinstituutioissa.

Väitöskirja on yksi luku lisää tähän loppumattomalta tuntuvaan tiedonjanoon ja löytämisen iloon. Vaikka matkani on purjehdus rannattomalla merellä vailla erityistä päämäärää, olen halunnut jättää jonkinlaisen pysyvämmän merkin näistä löytöretkistäni. Tämä halu ei ole pelkästään henkilökohtainen: mitä pitemmälle tutkimukseni kulttuuriadressista eteni, sitä tärkeämmältä minusta tuntui tuoda esiin niiden henkilöiden tarina, jotka adressista innostuivat ja sen lopulta toteuttivat. Muutamat heistä myös uumoilivat mahdollisuudesta saada kirjattua muistiin adressin kokoamiseen liittyneet vaiheet ja kertoa sen tarina, joka vielä toteuttamishetkellään oli pidettävä pitkälti salassa.

Väitöskirjan laadinta muodostaa oman alakertomuksensa historiallisissa seikkailuissani. Erilaisista vaiheista huolimatta en kokenut sitä harharetkiksi, vaan mielessäni siinsi selkeä päämäärä, kuten tarujen Odysseuksellakin päästä rakkaaseen Ithakaan; päivittää kulttuuriadressista muodostunut kuva ja tuoda se tämän ajan historian tutkimuksen piiriin, vapaana anakronismeista, henkilökohtaisista sidonnaisuuksista ja kansallisista velvoitteista.

Kulttuuriadressi selkeästi ansaitsee tällaisen profiilin kirkastamisen. Tutkimukseni lähtökohdat olivat niissä näyttelysuunnitelmissa, joita Kansallisarkistossa vuonna 2014 ryhdyttiin laatimaan silmällä pitäen Suomen valtiollista satavuotisjuhlaa. Vuosina 2014 – 2017 järjestetyssä näyttelyiden sarjassa tuotiin esiin Suomen itsenäistymiskehitystä, kansainvälisiä yhteyksiä ja asiaan liittyneitä historiallisia lähdeaineistoja. Kulttuuriadressi, joka on historiallisena asiakirjana paitsi ulkoisesti näyttävä, myös uniikki, nousi nopeasti esiin yhtenä lähdedokumenttina, jonka tuomista suuren yleisön tietoisuuteen pidettiin tärkeänä. Saadessani toimeksiannon selvittää kulttuuriadressin toteutusta, aluksi vain sen Italiasa kootun adressin osalta, kävi nopeasti ilmi, että aiheesta ei ollut käytettävissä tuoretta ja varsinaisia historian tutkimuksen kriteerejä täyttävää omaa tutkimustaan.

Samaan aikaan omat jatko-opintoni olivat hankalassa tilanteessa perheenisäysten vuoksi, mikä teki ajatuksen tutkimustyöhön liittyvistä pitkäkestoisista ulkomaanmatkoista mahdottomaksi, varsinkin kun työtehtäväni samaan aikaan muuttuivat haastavammiksi. Pohdittuani asiaa ehdotin Euroopan historian professori Laura Kolbelle väitöskirjan aiheen vaihtamista kulttuuriadressiin eurooppalaisesta näkökulmasta tarkasteltuna. Jo näyttelyvalmisteluihin liittyneiden nopeiden selvitysten perusteella minusta vaikutti selvältä, että adressissa oli paljon enemmän kyse oman aikansa kansainvälisestä asetelmista ja yhteistyöstä kuin pelkästään Suomen suuriruhtinaskunnan kansallisen identiteetin ja itsemääräämisoikeuden vahvistamisesta, niin tärkeitä kuin nekin toki adressissa olivat. Ilokseni professori Kolbe luotti arviooni tutkimuksen toteuttamiskelpoisuudesta. Hiukan toista vuotta kestäneiden alustavien tutkimussuunnitelmien ja lähdekartoitusten jälkeen varsinainen tutkimustyö käynnistyi vuoden 2016 alusta.

Haluan kiittää työni ohjaajaa, professori Laura Kolbea jatko-opinnoilleni osoittamasta kärsivällisyydestä ja kannustuksesta erinäisissä vaikeissa hetkissä, joita siihen on liittynyt, sekä tietenkin itse tutkimukselle esitetyistä kommentteista ja muokkausehdotuksista. Kansallisarkiston pääjohtaja Jussi Nuortevaa kiitän mahdollisuudesta saada virkatyön puitteissa alkujaan perehtyä aiheeseen ja vakuutuksista sitä koskevan tutkimuksen tarpeellisuudesta. Kansallisarkistoa työnantajana on syytä kiittää tutkimustyötä varten vuosien mittaan myönnettyistä virkavapaajaksista.

Työllisyysrahastoa (ent. Koulutusrahasto) kiitän keskeisimmän tutkimusvapaani rahoittamisesta. Åbo Akademin kirjaston ja Kansalliskirjaston henkilökuntaa haluan kiittää kaikesta avusta ja siitä upeasta palvelusta, josta työni aikana olen saanut nauttia. Vailla vakinaista työhuonetta työskennelleenä Kansalliskirjasto osoitti minulle myös tietynsi aikaa tilan tutkimuksen tekemistä varten. Turusta taas, vaikka ajallisesti kovin pitkistä jaksoista ei olekaan kyse, on tullut minulle aivan eri tavalla merkittävä kaupunki Åbo Akademin miljöön, kokoelmien ja niiden äärellä vietettyjen hetkien ansiosta. Kiitän myös ystäviäni FT Marika Räsästä ja FT Teemu Immosta majoittamisestani erään Turun tutkimusjakson aikana.

Työni toista ohjaajaa FT Kristina Rankia kiitän väitöskirjastani esittämistä kommentteista ja arvioista sekä kannustuksesta pitkin matkaa. Suuret kiitokset osoitan myös väitöskirjani esitarkastajina toimineille professori Marja Jalavalle, professori Louis Clercille ja yliopistonlehtori Tanja Vahtikarille, joiden arvioista ja muutosehdotuksista olen pyrkinyt ottamaan vaarin niin pitkälti kuin se tutkimustyön tuossa vaiheessa oli mahdollista. Suomen Tiedeseura on ystävällisesti ottanut väitöskirjani julkaistavaksi, mistä olen hyvin iloinen. Kiitän sarjan *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* toimittajaa, emeritusprofessori Stig-Olof Londénia tästä mahdollisuudesta ja graafikko Minna Etsaloo kirjan taittotyöstä.

Siskolleni Millalle kuuluu kiitos käänösavusta eräiden lähdetekstien yhteydessä. Äitiäni Armia kiitän äidillisestä huolenpidosta eri tavoin ja kaikissa tutkimuksen vaiheissa, varsinkin loppusuoralla. Voit viimein huokaista, äiti, se on nyt ohi! Ystävääni Sami Oksasta kiitän ystävydestä ja mahdollisuudesta saada mieltä ja keskustella ihan muista asioista – maailma on niin suuri ja kiehtova ja ennen muuta *ars longa, vita brevis*.

Suurin kiitos kuuluu ennen muuta perheelleni. Vaikka olen tehnyt työn pitkälti omalla ajallani ja kustannuksellani, en olisi koskaan pystynyt tekemään sitä yksin. Mies ja isä voi olla ajoin yksinäinen, mutta ei koskaan saari, hiukan ontuvasti John Donnean lainaten. Puolisoni Anni on järkähtämättömästi seisonut rinnallani silloinkin, kun olen ollut milloin henkisesti, milloin fyysisesti muualla. Vaikka olen ollut aistivini tuskaa siitä, että eri alan ihmisenä et ole voinut auttaa varsinaisessa työssä, olet ollut suurempi tuki kuin kukaan voi kuvitellakaan. Kiitos! Rakkaita lapsiani Onnia, Juliusta ja Elliä kiitän siitä, että olette pitäneet minut järjissäni. Elämälläni on tarkoitus, eikä se tosiaankaan ole ”isin värityskirja” – se olette te.

Tutkimuksen aihe on kuljettanut minut hyvin erilaisten kysymyksenasetteluiden ja näkökulmien äärelle. Alkuvaiheen pohdinnat Suomen autonomia-aikaa käsittelevän

historiankirjoituksen aukoista ja adressikampanjan nationalistisista ulottuvuuksista johdivat vähitellen passiivisen vastarinnan käsitteen äärelle ja syntysijoille, mikä avasi näkymät adressin eurooppalaisiin liittymäpintoihin ja siihen kansainvälisesti äärimmäisen kiinnostavaan ajankohtaan, jossa adressia laadittiin. Kulttuuriadressin hyvin rikas henkilögalleria tarjosi sivupolkuja yllin kyllin ja sai minut lopulta oivaltamaan kansalliset rajat ylittävien henkilösuhteiden ja transnationalistisen vuorovaikutusverkoston merkityksen adressin takana. Kulttuuriadressi oli alkuoletukseni mukaisesti kiinnostava, mutta paljon odottamaani syvällisempi ja monipuolisempi tutkimusaihe. Toivonkin, että tutkimukseni kannustaa muita syventymään niihin kulttuuriadressin teemoihin, joille omassa tutkimuksessani ei lopulta ollut tilaa.

Omistan tutkimukseni isäni Raimon muistolle. Isäni oli varmasti tutkimustyöni innostunein seuraaja ja aina valmis keskustelemaan siitä, silloinkin kun puhuin itse mieluummin jostain muusta. Kaipaan suunnattomasti keskusteluitamme. Vaikka isäni ei ikävä kyllä nähnyt työni päättymistä, on se nyt valmis, kuten ehdin isälleni luvata. Se kantaa minua eteenpäin.

Helsingissä, 11.8.2020

SISÄLLYS

Abstract.....	5
Alkusanat.....	8
Sisällys.....	12
1. JOHDANTO.....	16
1.1 Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset.....	17
1.2 Aikaisempi tutkimuskirjallisuus	21
1.3 Tutkimuksen näkökulma ja rajaaminen	26
<i>Tutkimuksen näkökulma ja tutkimusväitteet</i>	<i>26</i>
<i>Transnationalistinen kansainvälinen adressi.....</i>	<i>32</i>
<i>Rajaukset ja metodit</i>	<i>37</i>
1.4 Tutkimuksen rakenne	39
1.5 Tutkimuksen lähdeaineisto	41
2. SUOMI EUROOPASSA: VAIKUTTEISTA VAIKUTTAMISEEN.....	49
2.1 Yhteyksien lisääntyminen Euroopassa	49
2.2 Venäjä 1800-luvun lopulla: uhka vai mahdollisuus?	58

2.3 Kansainväliset kriisit ja Suomi	62
2.4 Nikolai II:n rauhanmanifesti ja helmikuun manifesti	67
2.5 Werner Söderhjelmin ja Julio Reuterin kampanjamatkat	72
2.6 Rauhankonferenssi ja tuenilmaisut Suomelle	80
<i>Kansainvälisiä arvioita Suomesta</i>	80
<i>Rauhankonferenssin sabotointia tai mielenilmaus dreyfusardien hengessä</i>	84
<i>Konkreettisia adressisuunnitelmia Englannissa ja Saksassa</i>	88
2.7 Suomalaisen kansainvälisen kampanjoinnin kaksi haaraa	91
<i>Helsinki – Kööpenhamina – Berliini väylänä kulttuuriadressiin</i>	91
<i>Peter Vedel ja ”Euroopan hyvät miehet”: ajatus adressista herää</i>	93
<i>Suurin toivein ja omin luvuin: ensimmäinen yritys Berliinissä</i>	98
<i>Räjähtävä uutispommi vai uhkaava fiasko?</i>	
<i>Suomalaisten näkemyserot adressista</i>	102
3. KANSAINVÄLISEN ADRESSIN TAVOITTEET JA KÄYNNISTÄMINEN	115
3.1 Adressi vaikuttamisvälineenä ja intellektuellit kohdeyleisönä	115
<i>Protestiaddressi tukiaadresseille</i>	115
<i>Eurooppalainen adressitraditio</i>	117
<i>Intellektuelliadressilla massa-adresseja vastaan</i>	122
3.2 Roolit ja tavoitteet kirkastuvat	125
3.3 Ulkomaiset kasvot ja kotimaiset kädet: suomalainen vai kansainvälinen addressi?	133
3.4 Adolf Erik Nordenskiöldin toive kansainvälisestä adressidelegaatiosta	140
3.5 Lontoon metropoli, Oxfordin ja Cambridgen kampukset ja pohjoinen ulottuvuus	146
<i>Julio Reuterin ja Edvard Westermarckin vaikutuspiirissä</i>	146
<i>Tavoitteena ja huolenaiheena uskottavuus</i>	155
<i>Julio Reuter raskasta adressiauraa vetämässä</i>	159
<i>Kansainvälistä näkökulmaa ja avarakatseista uteliaisuutta</i>	168

4. PAIKALLISIN VOIMIN, POIKKI EUROOPAN KONTINENTIN, MATKALLA TUNTEMATTOMAAN	182
4.1 Pariisi ja dreyfusardit	182
<i>Ernst Lindelöfn epäilykset</i>	<i>182</i>
<i>Kiireisen kuumaa tunnelmaa – mutta missä on Ernest Lavisse?.....</i>	<i>185</i>
<i>Dreyfusardien lojaalius ja liittosuhteen riippa</i>	<i>189</i>
4.2 Monta matkaa ja kaupunkia Alankomaissa ja Belgiassa	200
<i>Lehtimiesten ja kirjeenvaihtajien urakka</i>	<i>200</i>
<i>Sukkulointia kanaalin yli rauhankonferenssimaahan</i>	<i>202</i>
4.3 Yliopistojen Saksa	206
<i>Werner Söderhjelmin jalanjäljissä.....</i>	<i>206</i>
<i>Alkuinnostuksesta keskinäisiin jännitteisiin Berliinissä</i>	<i>214</i>
<i>Hugo Pippingin ammattitaito ja Rudolf Euckenin arvovalta</i>	<i>216</i>
<i>Todellinen ”kulttuuriadressi”?.....</i>	<i>222</i>
4.4 Mallisuoritus Kristianiassa	228
<i>Norjalaisen adressin suunnittelua Tukholmassa</i>	<i>228</i>
<i>Intellektuelleja ja yhteenkuuluvuutta</i>	<i>229</i>
4.5 Takaisin Kööpenhaminaan	233
<i>Paikallista työtä ja monipuolista tukea.....</i>	<i>233</i>
<i>Carl Norman-Hansenin Tanska, Suomi ja eurooppalainen kulttuuri</i>	<i>235</i>
4.6 Vihdoin toimintaa Tukholmassa	239
<i>Tukholma adressihankkeen kolmantena keskuksena.....</i>	<i>239</i>
<i>Sven Palménin suunnitelmat, Konni Zilliacuksen päätökset.....</i>	<i>242</i>
<i>Skandinaavista sympatiaa ja sukulaissuhteita.....</i>	<i>244</i>
4.7 Kliininen toteutus alppimaassa	252
<i>Axel Wallensköld tulee mukaan adressityöhön.....</i>	<i>252</i>
<i>Riippumaton kansainvälisyys Sveitsin valttina</i>	<i>254</i>
4.8 Westermarckin unohtumaton ekskursion: tuhansia kilometrejä ja satoja allekirjoituksia ihanassa Italiassa	255
<i>Emilio Brusán verkostot ja hallinnasta karannut adressityö.....</i>	<i>255</i>
<i>Kansallisella katseella ja kansainvälisellä sopimisella taantumuksellisuutta vastaan.....</i>	<i>260</i>

4.9 Veljeskansatunnelmia Budapestissa	269
<i>Suunnitelmissa Unkari</i>	269
<i>Perhe- ja kielisuhteiden voimalla</i>	273
4.10 Nopea visiitti Wienissä	276
<i>Niukasti aikaa, spontaania toimintaa</i>	276
<i>Vibdoin perustuslaillista propagandaa?</i>	277
4.11 Kirjeitä, kilometrejä ja kohtaamisia: adressityön henkilökohtainen ja paikallinen ulottuvuus	279
5. JOHTOPÄÄTÖKSET: AKATEEMISEN SOLIDAARISUUDEN TYÖNÄYTE	290
5.1 Kansainväliset lähtökohdat	291
5.2 Yksilöiden toiminta, verkostot ja toiveet	297
5.3 Monille yleisöille: eliittiadressista kulttuuriadressiin	303
6. LOPUKSI: NÄKÖKULMIA MYÖHEMPÄÄN KULTTUURIADRESSITUTKIMUKSEEN	308
LIITTEET	312
LÄHTEET JA KIRJALLISUUS	314
Lähteet	314
Tutkimuskirjallisuus	322
Kuvaluettelo	338
Henkilöhakemisto	341

1. JOHDANTO

”Kun samppanja oli laseihin kaadettu lausui valtioneuvos Estlander ranskaksi seuraavaan tapaan:

Arvoisat naiset ja herrat.

Maanmiesteni puolesta käännyn teihin, hyvät herrat, jotka olette saapuneet niin kaukaa asettaaksenne kuuluisat nimenne, kaunopuheliaisuutenne inhimillisyyden, oikeuden ja totuuden palvelukseen. Tunnen, että se tehtävä, kiitoksen lausuminen teille, hyvät herrat, mikä minulle on annettu, menee yli kykyini. Vaikka äidinkieltäni puhuisin, olisi minun vaikea löytää sanoja lausuakseni Teille kuinka syvästi meitä on liikuttanut tämä teidän ja kaikkien niiden teko, jotka ovat allekirjoittaneet K.M. meidän Suuriruhtinaallemme osotetut adressit. Nykyisinä huolestuttavina aikoina on tämä kuin veljen ääni, joka lohduttaa ja kehottaa, ympärillemme kasautuneessa pimeydessä se on kuni auringonsäde, joka elvyttää ja ilahuttaa. - - juuri silloin Euroopan sanomalehdistö tuli avuksemme ottaa Suomen kysymyksen päiväjärjestykseensä, juuri silloin Te, hyvät herrat, jätitte tärkeät toimenne tehdäksenne tämän pitkän ja vaivaloisen matkan asettuaksensa alttiiksi tavattomille ikävyyksille, julistaaksenne mitä aikamme valistunein mielipide ajattelee. Teitä ei kuultu, mutta joka tapauksessa Teidän tekonne on merkittävimpiä tapahtumia tämän omituisen vuosisadan lopulla, jolloin on koetettu puhua järkeä voimalle panna oikeuden ja rauhallisen oikeudellisuuden tunne hillitsemättömän sotilasvallan vastapainoksi. Mutta olivatpa Teidän jalon tekonne seuraukset mitkä tahansa, voin Teille vakuuttaa, että tässä maassa on enemmän kuin kaksi miljoonaa, jotka sydämensä syvyydestä Teitä siunaavat.”¹

¹ Päivälehti 4.7.1899, no 169.

Näin juhlavissa tunnelmissa kokoontui arvovaltainen osanottajajoukko Helsingin Kaivo- huoneelle 3.7.1899. Juhlan kunniavieraina oli kuuden maan edustajista koottu delegaatio, ja aiheena Suomen puolesta laadittu kansainvälinen adressi. Huolimatta siitä, että Venäjän hallitsija Nikolai II ei ollut ottanut delegaation toimittamaa adressia Pietarissa vastaan, oli juhlapuheen pitäjä, emeritusprofessori Estlander liikuttunut. Adressin toteuttajien joukos- sa oli hänen entisiä oppilaitaan.

Kuitenkin vetoomuksen laadinta oli lähtenyt liikkeelle aivan toisissa merkeissä. Al- kunsu se oli saanut saman vuoden vappupäivänä Lontoossa, kun indoeurooppalaisten kiel- ten dosentti Julio Reuter, esseistiikan ja nykyiskansan kirjallisuuden dosentti Yrjö Hirn, sosiologian dosentti Edvard Westermarck sekä toimittaja, kirjailija Konrad ”Konni” Zillia- cus päättivät ryhtyä valmistelemaan Nikolai II:lle omakätisesti toimitettavaa vetoomusta 15.2.1899 annetun julistuskirjan eli niin sanotun helmikuun manifestin peruuttamiseksi. Nelikko informoi ajatuksestaan myös Suomessa manifestin vastaisia mielenilmauksia or- ganisoinneita henkilöitä. Yllätyksekseen he saivat lähettämäänsä sähköeseen varsin kylmä- kiskoisen vastauksen. Sen mukaan hankkeeseen liittyi suuria uhkia ja epäonnistuminen oli varsin todennäköistä. Siksi koko hanke pitäisi jättää sikseen. Vastauksen vihastuttama nelikko päätti kuitenkin entistä vakaammin jatkaa valmistelujaan ja lähetti tätä yksituu- maisuuttaan korostavan vastauksensa Helsinkiin.²

Näin vaisusti ja riitaisesti sai alkunsa adressi, jota vain reilu kaksi kuukautta myö- hemmin akateeminen eliitti kokoontui Helsingissä kansainvälisten arvovieraidensa kanssa juhlimaan. Vaikka hallitsija ei ollut ottanut lopulta adressia vastaan, ei juhlatilaisuudessa puhuttu epäonnistumisesta. Sen sijaan juhlapuheissa korostettiin vetoomuksen ainutlaa- tuisuutta ja siihen kohdistettua suoranaista kansallisen tason kiittolisuutta.

1.1 Tutkimustehtävä ja tutkimuskysymykset

Tämän tutkimuksen aiheena on edellä kuvatulla tavalla alkunsa saanut kansainvälinen vetoomus, josta käytetään vakiintunutta nimeä kulttuuriadressi. Adressi oli vetoomus Suomen oikeudellisen aseman ja kulttuurin puolesta vastalauseena tsaari Nikolai II:n aiemmin keväällä suomalaisille alamaistilalle antamaan julistukseen eli niin sanottuun helmikuun manifestiin.³

Touko- ja kesäkuussa 1899 laadittu adressikirjelmä koostuu kahdessatoista eri maas- sa kerätystä kolmestatoista erillisestä adressista, jotka allekirjoitti yhteensä 1064 henki- löä. Allekirjoituksia edelsivät varsinaiset vetoomustekstit, jotka oli laadittu kohdemaan

² Julio Reuterin nimi esitetään usein muodossa J.N. Reuter (Julio Nathaniel Reuter), välillä myös Julio N. Reuter. Käytän tässä tutkimuksessa muotoa Julio Reuter.

³ Keisarillisen Majesteetin Armollinen Julistuskirja 15.2.1899, Asetuskokoelma 3/1899, katso myös Tommila 1999, 59-62. Käytän tässä tutkimuksessa arkisto- ja painettujen lähteiden (mm. Edvard Westermarck, Finland and the Czar; Joseph Fisher, Finland and the Tsar; ”La Finlande et le Tsar”, *Le Temps* 25.3.1899 jne.) mukaisesti Venäjän hallitsijasta titteliä ”tsaari”. Niissä yksittäisissä lähteiden tai tutkimuskirjallisuuden suorissa lainauksissa, joissa käytetään muotoa ”keisari”, olen jättänyt alkuperäisen muodon näkyviin myös omaan käännökseeni.

1. Kulttuuriadressin lahjakotelo, jolla ei lopulta ollut koskaan käyttöä. Kotelo hankittiin kansainvälisen delegaation saavuttua Pietariin Nevski Prospektilta. Kotelon vieressä Tanskan adressi. Kaikista muista poiketen Tanskan adressi laadittiin vahvistetulle paperille, mahdollisesti koska pergamenttilehtiä ei ollut tarpeeksi nopeasti saatavilla. (Kulttuuriadressi, Kansallisarkisto)

kielellä ja joiden sisältö vaihteli maakohtaisesti.⁴

Ensimmäiset ajatukset adressin tapaisesta kansainvälisestä vetoamuksesta tai mielenilmauksesta nousivat esiin pian helmikuun manifestin jälkeen. Valmiutta kampanjointiin oli kuitenkin luultavasti ollut jo vuoden 1898 jälkipuoliskolla. Konkreettisempi suunnittelu ja ensimmäiset toimenpiteet adressin toteuttamiseksi käynnistyivät maalisi- ja huhtikuun vaihteessa 1899. Adressin varsinainen toteutusaika ulottui toukokuun alusta kesäkuun puolenvälin tienoilta. Tämän jälkeen kansainvälinen adressidelegaatio matkusti Pietariin, jossa juhannuksena 26.6.1899 nämä eurooppalaisten kansakuntien edustajat varsin osuvasti kokoontuivat *Hotel d'Europe*n aulassa. Pontevista yrityksistä huolimatta tsaari kieltäytyi myöntämästä delegaatiolle audienssia. Mukana olleet suomalaiset avustajat saivat suostuteltua delegaation vierailemaan Suomessa ennen kotiin palaamistaan. Delegaatio sai juhlallisen vastaanoton ensin Helsingissä ja sen jälkeen Turussa. Arvovaltaisen vastaanottajajoukon lisäksi myös suuri joukko tavallisia kansalaisia kerääntyi katsomaan delegaatiota sen matkan varrella mm. juna-asemille ja Turun satamaan, jossa pidettiin delegaation kunniaksi toinen, epävirallisempi juhlatilaisuus.

Eräänlaisena adressihankkeen jälkinäytöksenä toteutettiin vielä adressin julkaiseminen faksimilemuodossa. Painojulkaisusta vastasivat samat henkilöt, jotka olivat olleet ideoimassa varsinaista adressityötäkin. Painettu laitos julkaistiin nimellä *Pro Finlandia 1899* vuoden 1899 lopussa. Alkuperäiset adressilehdet talletettiin aluksi Kuninkaalliseen

⁴ Kulttuuriadressi, KA. Kulttuuriadressi on digitoitu ja löytyy Kansallisarkiston Digitaaliarkistosta (<http://digi.narc.fi/digi/>) hakusanalla "kulttuuriadressi".

kirjastoon Haagiin, josta ne toimitettiin vuonna 1921 Suomeen ja silloiseen Valtionarkistoon (Kansallisarkistoon), jossa niitä edelleen säilytetään.⁵

Oma tutkimukseni keskittyy siihen ajallisesti lyhyeen jaksoon, jolloin ajatus adressista heräsi, allekirjoitukset koottiin ja adressit toimitettiin Pietariin. Käsittelem myös jonkin verran edellisen vuoden tapahtumia, lähinnä yleisten poliittisten tapahtumien näkökulmasta, sekä mm. eräiden adressin kannalta keskeisten henkilöiden toimien osalta. Adressin valmistumisen jälkeiset tapahtumat rajautuvat tutkimukseni ulkopuolelle.

Tutkimuksen tehtävänä on selvittää, miten kansainvälinen kulttuuriadressi toteutettiin ja mikä teki sen tarpeelliseksi ja mahdolliseksi. Kulttuuriadressin toteutus oli nopeaa, osin spontaania reagointia ajankohtaisiin tapahtumiin ja kansainvälisiin malleihin. Sen suunnittelusta vastasi kymmenkunta ja toteutuksesta heidän lisäksi kuutisenkymmentä henkilöä. Kulttuuriadressi on osin jo pian sen jälkeen laadituissa kirjallisissa kuvauksissa ja muistelmateoksissa sekä myöhemmin näihin nojautuneissa tutkimuksissa esitetty hankkeena, joka pyrki tukemaan suomalaisten kansallisia pyrkimyksiä.

Oman tutkimustehtäväni ytimessä ovat alkuperäislähteet eli adressin toteuttajien keskinäinen tai muu adressin laadintaan liittynyt kirjeenvaihto sekä heidän tai muiden aikalaisten asiasta laatimat kirjalliset kuvaukset. Tarkastelen adressin suunnittelu- ja valmistelutoimia toteuttamisajankohdan tilannetta vasten. Alkuperäislähteisiin tukeutumisen ja anakronistisen näkökulman välttämisen ohella keskityn adressin toteuttajien henkilökohtaisen ulottuvuuden korostamiseen: miten heidän henkilökohtaiset suunnitelmansa, taustansa ja ajattelunsa vaikuttivat adressi-idean syntyyn ja adressin toteutukseen. Miksi adressi haluttiin tehdä ja mitä sillä tavoiteltiin?

Henkilökohtaisia motiiveja adressin taustalla tarkastelen sekä yksilöllisestä että ryhmädynamiikan näkökulmasta. Toteuttajilla oli esimerkiksi omiin urasuunnitelmiinsa tai perhetaustaansa liittyneitä motiiveja. Nämä kietoutuivat kuitenkin sosiaalisten viiteryhmiensä kautta yhteisiin keskustelunaiheisiin, arvoihin ja malleihin. Useassa eri maassa samanaikaisesti ja lyhyessä ajassa toteutetun adressin laatiminen ei olisi ollut mahdollista ilman verkostoitumista. Adressin toteuttajat pyrkivät verkostoitumaan kansainvälisesti adressin vuoksi, mutta myös muista syistä. Yksilölliset motiivit ja niihin liittyvä verkostoituminen ovat tutkimustehtäväni keskeinen elementti. Tutkimukseni aihe on kulttuuriadressi ja sen synty, mutta sen rinnalla myös adressin mahdollistaneen yhteiseurooppalaisen vuorovaikutuksen ja yhteistyön syyt ja mekanismit.

Tutkimukseni tarkoituksena on aiheen kytkeminen ajalliseen ja paikalliseen kontekstiin adressin toteuttajien kautta. *Ajallista* kontekstia on jo käsitelty edellä. *Paikallinen* tarkoittaa adressin laatimista sen kansainvälisessä toteuttamisympäristössä. Adressiin liittyi suomalaiskansallisten ohella sen synty-ympäristöön liittyneitä tavoitteita. Ympäristön muodostavat useat länsi- ja keskieurooppalaiset kaupungit – adressit on nimetty maittain, mutta työn toteutuksen kannalta kaupungit olisivat kuvaavampi määre. Vielä tarkemmin

⁵ Pro Finlandia 1899. Adressia ei jätetty vuonna 1899 Suomeen, koska tekijät pelkäsivät viranomaisten takavarikoivan sen. Palauttamisajankohta liittyyne Suomen itsenäistymiseen ja olojen vakiintumiseen sisällissodan jälkeen.

ympäristö koostui pääasiassa akateemisista ja kirjallisista instituutioista, kuten yliopistoista, oppilaitoksista, yhdistyksistä ja niiden ympärille rakentuneista verkostoista. Adressin laatiminen muodollisesti Suomen puolesta ja sen hallitsijalle on liikaa peittänyt sitä tosiasiaa, että adressia ei laadittu eikä liiemmin edes suunniteltu Suomesta käsin.

Käsittelen myös jonkin verran adressin keskeisten toteuttajien ajatteluun ja toimintatapoihin vaikuttanutta pitemmän aikavälin kehitystä. Tätä kautta on mahdollista ymmärtää ja esittää joitakin tulkintoja adressin taustalla olleista laaja-alaisemmista ilmiöistä ja kehityksestä. Käytännössä liki kaikki adressin toteuttajat olivat akateemisia vaikuttajia tai ainakin akateemisesti koulutettuja. Pitemmän aikavälin kehityskaarien osalta käsittelemäkseni suomalaista akateemista ajattelua ohjanneita trendejä ja aiheen kannalta oleellisesti niihin liittyneitä pääasiassa helsinkiläisen ruotsinkielisen sivistyneistön poliittisia ja yhteiskunnallisia näkemyksiä. Painopiste on kuitenkin alussa mainittujen Edvard Westermarckin, Konni Zilliacuksen, Yrjö Hirnin tai Julio Reuterin tapaisten adressin keskeisten henkilöiden ajattelun ymmärtämisessä, eikä tulkinnoissa ruotsinkielisten akateemisten kehityksestä ja ajattelusta kollektiivina.

Tärkeämpää kuin adressi-idean keksiminen tai työn muodollinen päätös, on katsoa adressia toiminnan näkökulmasta. Sen pohjalta adressi voidaan asettaa oikeaan yhteyteensä oman aikansa virtauksissa ja tapahtumissa. Perehtymällä yksityiskohtaisesti kulttuuriadressin toteuttamiseen on mahdollista ymmärtää sen sisältö, todelliset tulokset ja syntyyn vaikuttaneet syyt. Toteutuksessa henkilökohtainen reagointi aikakauden vilkkaisiin keskustelunaiheisiin löysi purkautumiskanavan pääasiassa virallisten järjestelmien ja rakenteiden ulkopuolella sijansa saaneessa aktiivisuudessa. Tätä kautta voidaan määritellä se yhteistyön ja vuorovaikutuksen dynamiikka, joka mahdollisti, ohjasi ja piti yllä adressin valmistumista. Näin muodostuvan kehikon puitteissa adressi piirtää janan yksilöllisestä ajattelusta ja toiminnasta oman aikakautensa ilmiöihin, keskusteluun ja tapahtumiin.

Adressin ja sen laatijoiden käsittelyä täsmällisesti kuvaavien määritelmien käyttäminen ei kaikissa yhteyksissä ole helppoa tai yksiselitteistä. Tässä tutkimuksessa puhun pääasiassa adressin *toteuttajista* ja *tukijoista*. Määritelmät ovat käytännössä samansisältöiset ja niillä tarkoitan henkilöitä, jotka osallistuivat konkreettisesti adressin valmisteluun, kuten sen ulkoisen muodon, tavoitteiden, toteutuspaikkojen ja aikataulun suunnitteluun, adressitekstien laadintaan ja muokkaamiseen, adressin allekirjoitusten keräämiseen ja tässä työssä tarvittujen tilaisuuksien ja tapaamisten järjestämiseen. Aste-eron toteuttajien ja tukijoiden välille muodostaa lähinnä aktiivisuus, jolla hankkeeseen osallistuttiin: toteuttajat todella vastasivat työstä, tukijat avittivat sitä.

Toteuttajat voidaan tämän mukaisesti jaotella *suunnittelijoihin* tai *organisaattoreihin*, *allekirjoittajiin* ja *allekirjoitusten kerääjiin*, *adressitekstien laatijoihin* sekä *delegaatioon*, joka kuljetti adressin Pietariin. Suunnittelijoiden ja allekirjoitusten kerääjien raja on välillä häilyvä, jolloin olen paikoin käyttänyt myös määritelmää *ohjaaja*. Yleisesti voidaan puhua hankkeeseen osallistumisesta. Adressista käytän pääasiassa ilmaisuja *adressi*, *kulttuuriadressi* tai *kansainvälinen adressi*. Käyn tutkimuksessa läpi myös näiden nimitysten muodostumista. Käytän adressityöstä usein määritelmää *hanke*, joka painottaa adressia

toiminnan enemmän kuin lopputuotteen (asiakirja) kautta. Olen pyrkinyt selventämään, mitä kulloisellakin määritelmällä eri asiayhteyksissä tarkoitan.⁶

Näin adressista konstruoimani tutkimusaiheen ja -tehtävän mukaiset tutkimuskysymykseni ovat:

1. Mitkä olivat adressin lähtökohdat: mihin yksilöllisiin syihin ja ajankohtaisiin kansallisiin tai kansainvälisiin keskustelunaiheisiin ne liittyivät?
2. Ketkä adressin toteuttivat? Miten adressin toteuttajien ja siihen osallistuneiden ryhmä muodostui, mitkä seikat sitä yhdistivät, sekä minkä puolesta tai mitä vastaan se adressilla halusi vaikuttaa?
3. Miten adressin toteutustavan (organisointuminen, allekirjoitusten kerääminen, delegaatio) ja sisällön (adressitekstit) perusteella voidaan määritellä sille asetetut tavoitteet ja miten ne mahdollisesti muuttuivat hankkeen aikana?

1.2 Aikaisempi tutkimuskirjallisuus

Kulttuuriadressia käsittelevällä tutkimus- ja muulla kirjallisuudella on kaksi leimallista piirrettä. Tärkeintä on noteerata, että adressista ei ole tähän mennessä laadittu omaa tutkimustaan. Adressia käsitellään tai siihen viitataan samaa aikakautta tai sen toteutukseen osallistuneita henkilöitä käsittelevien tutkimusten yhteydessä. Keskityn tässä luvussa kulttuuriadressista pääasiassa vanhentuneen kirjallisuuden pohjalta vallitsevaan kuvaan. Seuraavassa tutkimuksen näkökulmaa ja rajaamista koskevassa luvussa nostan esiin myös muuta tutkimukseni kannalta oleellista tutkimuskirjallisuutta.

Puuttuvan monografian ohella toinen adressikirjallisuuden tyypillinen piirre on sen vankka tukeutuminen muistelmakirjallisuuteen. Tämä muistelmakirjallisuus sisältää adressin toteuttajien omia tai heidän lähipiirinsä laatimia kuvauksia adressihankkeesta sekä yleisemmin helmikuun manifestin jälkeisiä vuosia (noin 1899 – 1905) käsitteleviä teoksia. Voidaan puhua myös ”sortovuosia” käsittelevästä kirjallisuudesta. Tämä kirjallisuus voidaan myös jakaa Suomen itsenäistymisen jälkeiseen ja sitä edeltävään, erityisesti heti adressin jälkeen laadittuun kirjallisuuteen. Tuoreeltaan laadituissa kuvauksissa adressista painotetaan laajaa ja samanaikaista eurooppalaisten kansojen ja vaikuttajien halua toimia Suomen puolesta. Itsenäistymisen jälkeisissä teoksissa taas aihetta tarkastellaan enemmän

⁶ Tasavallan Presidentin kanslian saatekirjeessä, jolla adressi toimitettiin Valtionarkistoon, vetoamuksesta ei käytetty muuta nimeä kuin ”*adressi*”, jonka *kansainvälinen lähetystö* oli aikonut jättää Keisarille.” [Kursivointi V.K.] Katso Kulttuuriadressi (KA) ja Pro Finlandia 1899. Faksimilelaitoksen nimi on osaltaan vaikuttanut tämän tutkimuksen otsikointiin. Latinankielinen nimimuoto voidaan periaatteessa myös kääntää muotoon ”Suomen kautta” (Latinan prepositio *pro* = puolesta, kautta.) Näin ajateltuna Suomi voidaan nähdä välineellisesti aiheena, jonka kautta osallistua muihin kansainvälisiin tai yksittäisten maiden sisäisiin keskusteluihin.

itsenäistymisprosessin näkökulmasta, teleologisen Venäjistä irtaantumiskehityksen yhtenä juonteena. Laatomisajankohdasta riippumatta adressia tarkastellaan suomalaisen kansallisen kehityksen näkökulmasta – kansainvälisiä riippuvuussuhteita tai syitä eritellään vähemmän. Tuoreeltaan adressista esitetyt kuvaukset laativat myös hankkeeseen osallistuneet muun maalaiset, itsenäistymisen jälkeiset teokset taas ovat suomalaisten toteuttamia, kuten aihetta käsittelevä kirjallisuus pääsääntöisesti muutenkin.⁷

Aikalaisten ja tapahtumiin osallisten henkilöiden kuvaukset ovat varsin samansuuntaisia ja -sisältöisiä. Ne ovat tapahtumahistoriallisia, kronologisesti eteneviä kuvauksia, joissa painotetaan adressin ainutlaatuisuutta: adressin laajaa ja vaikutusvaltaista allekirjoittajajoukkoa sekä adressin poikkeuksellista toteutustapaa. Adressin toteuttajat ja syntypaikat nähtiin mieluusti kansainvälisinä, mutta tavoitteet suomalaiskansallisina. Vaikka kirjoittajien omaa roolia usein halutaan vähätellä, ovat kuvaukset kaukana objektiivisuudesta. Suomessa vallinneen sensuurin näkökulmasta oli luontevaa viitata adressin suunnittelijoiden ja toteuttajien osalta ulkomaalaisiin. Suomalaisen ”separatismiin”, kuten venäläishallinto ja sitä tukenut lehdistö kotimaista mielipiteen ilmaisemista kutsui, tuominen esiin adressin taustavoimana ei olisi ollut viisasta eikä juuri mahdollistakaan. Myöhemmissä muistelmateoksissa adressin suomalaiset toteuttajat saavat enemmän tilaa ja heidän motiiveikseen nähdään pitkälti kansallisen identiteetin ja riippumattomuuden edistäminen. Ylipäänsä adressissa on näissä kuvauksissa kyse Suomen suuriruhtinaskunnan ja emämaa Venäjän välisestä kamppailusta.

Kirjoittajien halua esittää tapahtumista todenmukainen kuva ei ole syytä vähätellä. Näin siitä huolimatta, että kuten edempänä osoitan, on viitteitä siitä, että adressin ydinpiiri jossain määrin sopi keskenään siitä, mitä tapahtumia painotetaan ja mitä niistä kerrotaan. Aikalaiset kuitenkin tiedostivat tapahtumien historiallisen merkityksen ja halusivat aidosti eräänlaisina kronikoitsijoina tallentaa tietoja niistä jälkipolville. Kuten Christina Florin on tämän ilmiön tiivistänyt, barrikadeilla seisonet aktivistit tahtovat mieluiten kirjoittaa urotekonsa itse, painottaa niiden ainutlaatuisuutta ja kuvailla vastarintaa – tai adressin tapauksessa ehkä paremmin sympatiaa – jota kohtasivat. Osin kyse on myös ilmiöstä, jossa halutaan lunastaa paikka ja yhteys historiallisesti tärkeäksi tai ainutlaatuiseksi koettuun tapahtumaan. Näiden pyrkimysten haasteena on kuitenkin vaikeus etäännyttää itsensä tapahtumista ja tarkastella aihetta objektiivisesti. Myös vallinnut sensuuri, vahvat henkilökohtaiset siteet muihin mukana olleisiin, ajan ja osaamisen puute (toteuttajat olivat kiireisiä henkilöitä, joista vain harva kuitenkaan ammattihistorioitsija) sekä osin haluttomuus tuoda esiin hankkeeseen liittyneitä henkilökohtaisia tai muita arvokkaita tietoja ovat myös vaikuttaneet kuvausten puutteellisuuteen.⁸

Osa muistelmateoksista on myös laadittu sen verran pitkän ajan kuluttua itse

⁷ Esimerkiksi adressin toteuttajien itse laatimista kuvauksista käyvät varsinkin Konni Zilliacuksen, Edvard Westermarckin ja Julio Reuterin teokset, näiden ystävien ja kollegoiden tekemistä taas Herman Gummeruksen tai Adolf Törngrenin kuvaukset. Katso esim. Reuter 1923, Söderhjelm 1923, Westermarck 1927 ja Zilliacus 1960, sekä Armfelt 1923, Gummerus 1929 ja 1933, ja Törngren 1930. Heti adressin valmistumisen jälkeen laadituista kuvauksista katso esim. Berendsen ja Norman-Hansen 1899, Leino 1899 ja Zilliacus 1901.

⁸ Florin 2014, 32; Saunier 2013, 89.

tapahtumista, että kaikki asiat eivät varmasti ole olleet enää yksityiskohtaisesti edes niiden keskiössä olleiden henkilöiden muistissa. Muistiin ei valitettavasti usein ole luottamista, varsinkin jos samanaikaisesti haluaa painottaa tai jopa pakottaa tapahtumia tai henkilöitä johonkin tiettyyn suuntaan tai rooliin. Myös osa aikalaisista itsekin tunnisti ja tunnusti asian. Tätä vasten voisi olettaa, että uudemmassa tutkimuksessa tarkistettaisiin faktat veraten silminnäkiäkuvauksia alkuperäislähteisiin.⁹

Vaikka muistelmateokset käsittelevät melko yksiulotteisesti adressin motiiveja ja tavoitteita, ovat ne hallinneet kuvaa kulttuuriadressista aina 2000-luvulle saakka. Yksi syy tähän on ainakin niiden sisältämien tapahtumahistoriallisten yksityiskohtien määrä. Teoksissa on runsaasti tietoa keskeisistä henkilöistä, tapahtumapaikoista ja ajankohdista. Siksi niihin viitataan runsaasti samaa aikakautta käsittelevissä tutkimuksissa, joiden aihepiiriin adressi tai sen toteuttajat ovat liittyneet. On mahdollista, että muistelmateosten näennäinen tukeutuminen alkuperäislähteisiin on lisännyt halua viitata niihin. Näennäisellä tukeutumisella tarkoitan sitä, että muistelmateoksissa harvemmin yksilöidään käytettyjä lähteitä tunnistettavalla tavalla, kuten tuomalla esiin lähteen laatija, laatimisajankohta tai säilytyspaikkatieto, puhumattakaan lähdetiedon luotettavuuden analysoinnista. Ei ole syytä sinällään epäillä muistelmateosten perustumista lähdemateriaaliin – ongelmana vain on, että jälkikäteen on vaikea yksilöidä, mihin lähdeasiakirjoihin yleensä ja missäkin kohdassa on tukeuduttu.

Kuvaukset adressin toteutuksesta ovat joko vanhentuneita tai vaillinaisia. Tämä koskee itse asiassa sekä itse adressista että sen laatijoista esitettyjä kuvauksia. Siinä missä muutamat adressin toteutuksessa likeisesti mukana olleet henkilöt, kuten Konni Ziliacus tai Julio Reuter, laativat useita esityksiä tapahtumista, eivät toiset ole kirjoittaneet aiheesta mitään. Varsinkin adressiin kriittisemmin suhtautuneiden osallistujien kuvaukset tapahtumista loistavat poissaolollaan. Tämä herättää kysymyksen, haluttiinko ystävien, työtovereiden ja sukulaisten tapahtumista esittämän kanonisen kuvauksen pirstomista tarkoituksellisesti välttää. Poikkeuksellisen monesta keskeisesti tapahtumissa mukana olleesta henkilöistä ei ole laadittu kunnollista elämäkertaa, tai nämä teokset ovat jo vanhentuneita. Elämäkertoihin heijastuu myös se, missä määrin henkilöt ovat itse kertoneet osallistumisestaan adressiin – asian itse esiin tuoneiden elämäkerroissa asiaa käsitellään enemmän, siitä vaienneiden vähemmän.¹⁰

Lopputuloksena on eräänlainen kehäviittausten sarja, jossa tutkimuksissa viitataan joko suoraan vanhoihin muistelmateoksiin tai vanhempiin tutkimuksiin, joiden pohjana ovat samaiset muistelmateokset. Näiden rinnalla muistelmateosten traditio myös edelleen jatkuu – nykyhetkessä alkuperäiset tapahtumat ovat muuttuneet jo suurelle yleisölle

⁹ Esimerkiksi Konni Ziliacus kirjoitti muistelmateoksensa vain muutamia vuosia ennen kuolemaansa ja valitteli itsekin asioiden unohtamista. Katso edempänä nootti 21 sekä Fogelholm 2019, 343.

¹⁰ Esimerkiksi Hugo Pipping, Axel Wallensköld ja Leo Mechelin eivät kirjoittaneet adressihankkeesta mitään. Melko vanhentuneita ovat esimerkiksi Hugo Pippingiä, Werner Söderhjelmiä, Axel Wallensköldiä tai Yrjö Hirniä koskevat elämäkerrat, katso Panelius 1955, Suolahti 1934, Söderhjelm 1960 ja Rantavaara 1977. Söderhjelmiä on tosin käsitelty sittemmin melko tuoreissa tutkimuksissa, katso Ranki 2007. Edvard Westermarckista on tuore elämäkerta, jossa kulttuuriadressia tosin käsitellään minimaalisesti, katso Timosaari 2017. Konni Ziliacuksesta on äskettäin ilmestynyt muistelmateos, joka tosin tukeutuu ensisijaisesti kohdehenkilön omiin muistelmaj- ja muihin teoksiin, katso Fogelholm 2019.

vieraammiksi, joten painopiste on ”tarinan” kertomisessa uudestaan, ja tiedot perustetaan vanhoihin muistelmateoksiin. Alkuperäislähteistä tarkistamattomat tiedot auktorisoituvat tässä vuosikymmen kerrallaan kasautuvassa kirjallisuudessa faktoiksi, joita ei missään vaiheessa ole kuitenkaan todennettu. Keskeinen syy tähän on se, että tutkimusten varsinainen aihe on toinen ja kulttuuriadressiin viitataan enemmän sivujuonteena tai kuriositeettina. Asetelmasta johtuen kulttuuriadressiin liittyviä arkistolähteitä ei ole systemaattisesti lähdetty kartoittamaan. Tuloksena on, että adressin toteuttajien itse tapahtumista antama todistus on säilynyt varsin voimissaan yli sadan vuoden ajan. Lähdetietojen tuominen näkyviin ei anna vain varmempaa käsitystä adressin toteuttamisesta, vaan niiden vertailu antaa myös näkemään toteuttajien keskinäisiä suhteita ja työhön liittyneitä jännitteitä. Kirsti Salmi-Niklanderia vapaasti lainaten, olisi jo syytä edetä elämäkerrallisten tarinoiden toistamisesta niiden analysoimiseen.¹¹

Vaikka kulttuuriaddressi on ollut sivuroolissa uudemmassakin tutkimuksessa, on sitä 2000-luvun taitteen jälkeisissä tutkimuksissa nivottu paremmin toteutusajankohtaansa ja asiayhteyksiinsä. Ehkä laajimmin adressia on käsitellyt Janne Eerola Haagin rauhankonferenssia koskevassa pro gradu -tutkimuksessaan. Eerolan tutkimuksen suurin ansio on adressin kytkeminen ajankohtaiseen tilanteeseen Suomen rajojen ulkopuolisessa Euroopassa. Eerolan tutkimuksessa painopiste on kuitenkin suomalaisten omissa edesottamuksissa ja se pohjautuu oikeastaan kokonaan suomalaisten päivälehtien artikkeleihin. Kansainvälistä aihetta tarkastellaan siis kotimaisen vastaanoton ja suodattimen läpi.¹²

Päiviö Tommila on suurta adressia käsittelevässä kirjassaan kirjoittanut melko laajan luvun kulttuuriadressista. Tommilan teoksessa addressi näyttäytyy kotimaisen vastarinnan, pääasiassa suuren adressin, jatkumona. Kuvaavaa onkin, että Tommila on otsikoinut teoksen viimeisen, kulttuuriadressia koskevan luvun nimellä ”Kevään jälkinäytös”. Tommilan teoksen ansio on arkistolähteiden käyttö ja niiden asianmukainen viiteapparatti.¹³

Melko laajan kuvauksen kulttuuriadressista esittää myös Elisabeth Stubb elämäkertäväitöskirjassaan Leo Mechelinistä. Stubbin tutkimus avaa kiintoisia näkökulmia kulttuuriadressiin ennen muuta pääaiheensa eli Leo Mechelinin toiminnan näkökulmasta, mutta toistaa muulta osin vanhempien aikalaiskronikoitsijoiden kuvauksia aiheesta.¹⁴

Hiukan hämmäntävästi lopputulema kulttuuriadressia käsittelevän tutkimuksen

¹¹ Salmi-Niklander 2014, 237. Kulttuuriadressin sivuuttamisesta voi yhtenä esimerkkinä esittää Leo Mechelinin, jonka vaikutus adressiin ja sen laadinta-ajan tapahtumiin oli keskeinen. Silti häntä käsittelevässä vanhemmassa elämäkerrassa adressiasia ohitetaan nopeasti: ”Huru dessa ståtliga adresser ’icke utan entusiastiskt samlande medverkan av våra egna yngre kulturbefordrare’ bragtes till stånd faller utanför detta verk”. Katso Nordenstreng 1937, 73. Uudemmassa Mechelin-elämäkerrassa (Stubb 2012) kulttuuriadressia sen sijaan käsitellään paljon laajemmin. Muistelmateostraditionin jatkumisesta esimerkkinä katso Fogelholm 2019.

¹² Eerola 2015. Eerola käsittelee Haagin rauhankonferenssin vaikutuksia ja yhteyksiä Suomen tilanteeseen. Eerola keskittyy selvittämään, miten rauhankonferenssia käytettiin välineenä Suomen sisäpoliittisessa keskustelussa sekä mitä mahdollisuuksia se avasi suomalaisille kontaktien luomiseen Eurooppaan. Jälkimmäisen teeman yhteydessä Eerola käsittelee kulttuuriadressia tiittävästi laajemmin kuin aikaisemmassa kotimaisessa historian tutkimuksessa on tehty. Eerolan työ on ollut arvokas omalle tutkimukselleni osoittaessaan, miten rauhankonferenssi vaikutti sekä syykkeenä että tavoitteena kulttuuriadressin ideoinnissa.

¹³ Tommila 1999.

¹⁴ Stubb 2012. Stubbin tutkimuksessa kulttuuriadressia sivuavat alkuperäislähteet koostuvat Mechelinin kirjeenvaihdosta sekä eräistä lähteiksi luettavista painotuotteista. Muiden toimijoiden kuin Mechelinin osalta Stubb nojaa pääasiassa aikalaismuistelmiin.

osalta on, että parhaiten sen kansainvälistä kontekstia käsittelevät samaan aikakauteen keskittyvät tutkimukset, joissa itse adressiin viitataan vain satunnaisesti, kun taas adressia enemmän käsittelevät teokset painottavat Suomen ja Venäjän välisten suhteiden näkökulmaa.¹⁵

Aiheeseen on aiemminkin viitattu sen erikoisuuden ja näyttävyuden vuoksi erilaisissa hakuteoksissa, mutta viime vuosina erityisesti näyttelyiden ja niihin liittyneiden lyhyiden artikkeleiden ja esitelmien kautta. Varsinkin Kansallisarkisto on vuodesta 2014 lähtien toteuttanut usean vuoden ajan Suomi 100 vuotta -tapahtumaan tähdänneitä Pro Finlandia -näyttelyitä ja näyttelyjulkaisuja, joissa kulttuuriadressi on ollut näkyvästi esillä. Kiinnostavinta näissä artikkeleissa on, että ne keskittyvät varsinaiseen alkuperäislähteeseen eli itse kulttuuriadressiin. Artikkeleiden pääpaino on eri maiden allekirjoittajien henkilökuvauksissa. Näyttelyjulkaisut ovat puolestaan herättäneet kiinnostusta ja saaneet aikaan kulttuuriadressin aiempaa laajempaa käsittelyä joissakin aikakauden yleisesityksissä ja johtaneet edelleen aihetta käsitelleisiin esitelmiin.¹⁶

Orienteatioissa ulkomailla työskentelyyn ja vuorovaikutukseen hyödyllisiä työleni ovat olleet suomalaisten edesottamuksia ulkomailla 1800-luvulla käsittelevät tutkimukset. Pääosin nämä painottuvat suomalaisiin taiteilijoihin ja keskittyvät taiteilijoiden urapolkuun ja arkiseen selviytymiseen vieraassa ympäristössä. Liisa Suvikumpu on väitöskirjassaan tutkinut siten Roomassa 1800-luvulla työskennelleitä suomalaistaiteilijoita. Samaan kaupunkiin, mutta tieteelliseen ympäristöön, sijoittuu Elise Garritzenin väitöskirja Henry Biaudetin ja Liisi Karttusen tutkimustyöstä ja urapoluista Roomassa 1900-luvun alussa. Myös Reetta Eirasen väitöskirjassa Tengströmin sukupiirin suhteista ja kansallisajattelusta käsitellään tiedeuran rakentamista ulkomailla 1800-luvun puolivälissä. Kristina Rankin väitöskirja, johon viitataan myös edempänä, selvittää frankofilian ilmenemistä sekä ranskalaisen kulttuurin ja kielen levittämisessä Suomessa, että suomalaisten taiteilijoiden ja tieteilijöiden edesottamusten osalta Ranskassa 1800- ja 1900-lukujen taitteessa. Kerstin Smedsin väitöskirja suomalaisten paviljonkien ja näyttelykokonaisuuksien rakentamisesta maailmannäyttelyihin 1800-luvulla ja 1900-luvun alussa esittää toisen aiheen kautta tavan tutkia suomalaisen kulttuurin markkinointia ja yksittäisten hankkeiden toteuttamista eurooppalaisessa kontekstissa. Kansainvälisiä innovaatioita sekä niiden etsimisen että soveltamisen osalta käsittelee Marjatta Hietalan toimittama tutkimuskokonaisuus pääkaupungista osana eurooppalaista kehitystä 1800-luvun lopulta ensimmäiseen maailmansotaan. Max Engmanin mittavassa tutkimuksessa suomenruotsalaisuudesta analysoidaan muuttamista ulkomaille myös henkisen vieraantumisen ja vähemmistönäkökulman kautta 1800- ja 1900-luvuilla. Hyvin tuoreen kuvan suomalaisten suhtautumisesta läntiseen kulttuuriin ja suomalaisuuden kokemisesta ulkomaisessa ympäristössä pääasiassa 1900-luvun

¹⁵ Ranki 2007 ja Huxley 1990 ovat esimerkkejä tutkimuksista, joissa ei juuri viitata kulttuuriadressiin, mutta joiden näkökulma ja aihepiiri ovat silti sen tutkimisen kannalta hedelmällisiä.

¹⁶ Näyttelyjulkaisut: Pro Finlandia. Suomen tie itsenäisyyteen. 1-4 (2014 – 2017), yksittäisistä artikkeleista katso esim. Csépregi 2015, Halmesvirta 2015, Kajanne 2014b, 2014c ja 2014d sekä Lurcock 2015. Näiden pohjalta kulttuuriadressia käsittelevät esimerkiksi Majjala 2017 tai Reenkola 2015b. Lyhyistä yleisesityksistä katso esim. Halonen 2003.

lopulla ja 2000-luvulla esittää Marja Lähteenmäen ja Hanna Snellmanin toimittama artikkelikokoelma.¹⁷

1.3 Tutkimuksen näkökulma ja rajaaminen

Tutkimuksen näkökulma ja tutkimusväitteet

Tutkimuskirjallisuuden esittelyn yhteydessä toin esiin, että adressi on tyypillisesti nähty osana helmikuun manifestin jälkeisiä tapahtumia eli Suomen ja Venäjän välisenä vastakainasetteluna. Kulttuuriadressi on tässä tarkastelussa nähty kotimaisen suuren adressin jatkumona ulkomailla. Esimerkiksi Tero Halonen on tiivistänyt asian näin: ”*Kun aiemmin keväällä 1899 kerätty kansalaisadressi eli Suuri adressi ei tuottanut tulosta, suomalaiset hakivat apua ulkomaisilta vaikuttajilta.*”¹⁸

Suomalaisten protestointi hallitsijan päätöksiä vastaan keväällä 1899 ei ollut kuitenkaan kansallinen ilmiö, vaan perustui kansainvälisiin malleihin ja trendeihin, mitä mm. Steven Duncan Huxley on teroittanut jo vuonna 1990 passiivista vastarintaa käsitelleessä väitöskirjassaan. Kansallisen identiteetinmuodostuksen kansainvälisyys on myös eri yhteyksissä tuotu esiin. Kun adressin tavoitteeksi on ainakin jossain määrin hyväksytty sen tekijöiden muistelmateoksissa esittämät kansalliset motiivit, voidaan todeta että adressia on käsitelty toisaalta anakronistisen itsenäisyysnäkökulman kautta, toisaalta valtiollis-poliittisesti painottuneesta kansallisesta näkökulmasta eli Suomen ja Venäjän välisenä asiana.¹⁹

Päiviö Tommilan mielestä tapahtumarikkaan ja tärkeän kevään 1899 tapahtumia kansainvälisempää taustaa vasten tarkastelevan tutkimuksen määrä on yllättävän vähäinen muuten laajassa autonomian ajan tutkimuskentässä. Tähän on vaikuttanut se, että kotimaisessa autonomian ajan historian tutkimuksessa on käytetty paljon tilaa Suomen autonomisen aseman juridisen todenperäisyyden pohdintaan sekä argumentteihin sen puolesta ja vastaan. Myös muut vastaavat laajemmat debatit, kuten kielikysymys (tai kieliriita), ovat hallinneet tutkimusta. Yllättävän paljon näitä tutkimuksia on leimannut todistelu siitä, mikä osapuoli ”oli oikeassa”, sen sijaan että olisi tyydytty arvioimaan tapahtumia niiden toteuttamisympäristöä vasten.²⁰

¹⁷ Suvikumpu 2009; Garritzen 2011; Eiranen 2019; Ranki 2007; Smeds 1996; Hietala 1992; Engman 2016; Lähteenmäki 2006.

¹⁸ Halonen 2003, 86.

¹⁹ Huxley 1990, 5, 78: ”...no [Finnish] historian has hitherto ventured to look beyond the Finnish national framework for a deeper understanding of passive resistance in its European cultural context.” Katso myös Alapuro 1997, 13. Kansallisen identiteetin kansainvälisyydestä katso Ranki 2007, 262. Umpioon on varmasti vaikuttanut sekin, että ulkomaisia tutkimuksia aiheesta ei ilmeisesti ole. Oikeastaan ainut löytämäni ei-suomalainen teos, joka edes hiukan laajemmin käsittelee kulttuuriadressia, on Geir Hestmarkin Waldemar Brøgger -elämäkerta. Katso Hestmark 1999, 645-669.

²⁰ Tommila 1999, 9-10. Laajasta autonomisen aseman juridisesta todenperäisyydestä ja kansallisen historiankirjoituksen suuntauksen ympärillä käydystä debatista katso mm. Soikkanen 2009 ja 2010 sekä Jussila 2004 ja 2009. Kuka oli oikeassa -todistelusta katso Engman 2016, 23. Uudemmissa tutkimuksissa samoja havaintoja on toistettu. Kristina Ranki on todennut, että Matti Klingeä lukuun ottamatta suomalaisia historioitsijoita ei ole pahemmin työllistänyt kysymys isänmaan suhteesta ulkomaihin 1800-luvulla. Elisabeth Stubbin mukaan on käännettävä katse niihin ryhmiin ja henkilöihin, jotka olivat valmiita ottamaan kantaa Suomen puolesta ja tukemaan Suomen asiaa, sekä pohdittava motiiveja tähän. Ranki 2007, 24; Stubb 2012, 106-107.

Huxleyn ja Tommilan jälkeen yksittäisissä tutkimuksissa on tuotu paremmin esiin kansainvälisiä vaikutteita, mutta kenties monografian puutteen johdosta tämä näkökulma on kulttuuriadressin yhteydessä jäänyt liian vähäiseksi. Adressin ”valtiollinen” status juuri Suomen erillisaseman tukemiseen tähänneenä hankkeena on säilyttänyt asemansa. Kansallisen historiankirjoituksen tutkimussuuntauksen dekonstruktio ei ole ulottunut vuoden 1899 kulttuuriadressiin.

Kulttuuriadressi toki oli vetoamus tsaari Nikolai II:lle tämän Suomeen helmikuun manifestin muodossa kohdistamien päätösten epäoikeudenmukaisuudesta. Adressia on kuitenkin tällöin tarkasteltu paitsi liikaa valtiollisesta näkökulmasta, myös oikeudellisia seikkoja painottaen. Tsaarin toiminta saattoi herättää kiinnostusta muualla Euroopassa, jossa adressi kuitenkin toteutettiin, Suomen tilanteesta riippumatta tai siihen kantaa ottamatta, ja adressilla saattoi olla myös puhtaasti yksilöllisiä motiiveja.

Aiheen tähänastisen käsittelyn puutteita voi hahmottaa tarkastelemalla kysymystä ulkomaisen tuen antamisen ja saamisen käsitteiden kautta. Niiden mukaisesti adressi ulkomaihin vetoamisen välineenä olisi Suomen (tuen saaja eli objekti) ja ulkomaiden (tuen antajat eli subjektit) välinen tapahtuma. Tämä jaottelu sisältää oletuksen adressista maiden välisten näkemysten välittäjänä. Tällaiseen näkökulmaan voi olla vaikutusta jopa adressin ulkoisella muodolla: adressiallekirjoitukset on jaoteltu maakohtaisiksi kokonaisuuksiksi ja annettu siten kansakuntien nimissä, eikä esimerkiksi yhtenä yksilöiden listana allekirjoittamana vetoamuksena. Valtiollisen tason tarkastelussa painottuvat asian poliittiset ulottuvuudet.

Kristina Ranki on suomalaista frankofiliaa koskevassa väitöskirjassaan todennut, että kansainvälisessä vaikuttamisessa tuonnin ja viennin käsitteet ovat helposti harhaanjohtavia, koska on vaikeata selvittää kunkin vaikuttimen alkuperää. Harvat asiat todella muodostuvat yhdessä paikassa ja siirtyvät sieltä muuttumattomina toiseen – kehitys edellyttää yleensä yhteistyötä eri paikkojen ja siellä olevien ihmisten välillä. Vastaavasti jos kulttuuriadressia lähdetään tarkastelemaan eurooppalaisten vaikutteiden tulokulmasta, koko ajatus adressista ulkomaisen tuen hakemisen ja saamisen hankkeena muuttuu epä-tarkoituksenmukaiseksi. Adressi ei suinkaan tarkoittanut yksisuuntaista ja yksituumaista tukea Euroopasta Suomelle. Yhtä lailla se propagoi suomalaisen kulttuurin ja valtiollisen olemuksen yhteenkuuluvuutta muun Euroopan kanssa. Tämä viesti kohdistui eri suuntiin: niin Suomen sisälle kuin Keski-Eurooppaan ja Venäjällekin. Adressi välitti signaaleja monien eri tahojen välillä ja eri suuntiin: Suomesta Venäjälle, Suomesta Suomen sisäiseen keskusteluun, Suomesta Keski-Eurooppaan, Euroopasta Venäjälle ja niin edelleen.²¹

Adressiin onnistuttiin muutamassa kuukaudessa keräämään toista tuhatta varsin tunnettujenkin henkilöiden allekirjoitusta, ja tätäkin lyhyemmässä ajassa saatiin värvättyä kuudesta eri maasta edustajat toimittamaan adressia tsaarille Pietariin. On erikoista, että laajassa mittakaavassa Euroopassa toteutetun adressin menestyksen syiksi on nähty idean innokas vastaanotto ulkomailla, mutta lähtökohdiksi kotimainen (Suomen sisäinen, mutta

²¹ Ranki 2007, 10. Myöhemmin myös Pierre-Yves Saunier on viitannut samaan historioitsijoiden taipumukseen tarkastella toimijoita ”viejän” tai ”tuojan” roolin kautta, katso Saunier 2013, 42, 64.

myös Suomen ja Venäjän välinen) keskustelu ja poliittinen tilanne. On kysyttävä, miksi asia herätti kiinnostusta ja adressin toteutukseen oltiin aidosti valmiita osallistumaan eri puolilla Eurooppaa. Edelleen voidaan kysyä, miten Suomen tilannetta oli edes ryhdytty ulkomailla seuraamaan ja miksi se herätti kiinnostusta.

Adressin toteuttamisesta on esitetty yksityiskohtaisia anekdootteja, mutta kytkemättä niitä lähdeaineistoon ja ulottamatta tarkastelua sen toteuttamisajankohdan tilanteeseen ja toteutusympäristöön. Oman tutkimukseni näkökulmana on kytkeä addressi sen oman aikakauden tapahtumiin ja henkilöihin lähdekriittisellä tavalla. Tutkimus paitsi vahvasti nojaa lähteisiin, sisältää myös niiden luotettavuuden arvioinnin. Tässä työssä mieleissäni ovat usein käyneet adressin keskeisen toteuttajan ja muistelijan, Konni Zilliacuksen sanat: *”Jo nyt monet detaljit ovat ehtineet hämärtyä, toiset unohtua asioiden suuren määrän vuoksi ja osaa pidetään salassa harvojen piirissä minkä vuoksi ei ole helppoa saada kokoon tarvittavaa materiaalia.”*²²

Oman tutkimukseni lähtökohtana on, että kulttuuriadressi oli kansainvälinen hanke, jonka syitä tulee etsiä sen toteuttamisympäristöstä käsin. Eurooppalaisilla suhteilla ja vaikutteilla oli suuri merkitys tapahtumiin Suomessa myös vuonna 1899, vaikka värikkäät kotimaiset tapahtumat ovatkin tätä hiukan hämärtäneet. Adressihankkeen kansainvälistä käsitelä ennen muuta kahdesta näkökulmasta. Toinen koskee tsaari Nikolain II:n kansainvälisen politiikan avauksia adressin suunnittelun ja toteuttamisen aikaan. Toinen liittyy adressin toteuttajien – niin suomalaisten kuin muun maalaisten – henkilökohtaisiin tavoitteisiin ja tilanteeseen. Kansainvälisyyden rinnalla keskeinen teema tutkimuksessani on henkilökohtainen ulottuvuus.

Aiheen liittämässä toteuttamisajankohtaansa ja tekijöihinsä hyödynnän Kati Katajiston autonomiakauden alun suomalaisen eliitin suhtautumista uuteen hallitsijaan käsitelleen väitöskirjan lähestymistapaa. Katajisto selvitti kansallisen identiteetin syntymistä kotimaisen eliitin ajattelussa sitomalla sen ajankohdan tapahtumien analyysiin ja eliitin tuottamaan lähdeaineistoon. Katajiston mukaan menneisyyden tapahtumia tarkastellessa on pidettävä mielessä, että aikalaiset eivät tieneet, mitä tulevaisuudessa tulisi tapahtumaan. He luovivat epävarmuuden, erehdysten ja yritysten ristiaallokossa. Sattuman ja spontaaniuden merkitystä ei pidä vähätellä yksilönäkökulmaa painottavassa näkökulmassa. Katajisto irtisanoutui tutkimuksessaan irti väittelystä valtiollisen autonomisen aseman ”todellisuudesta” ja keskittyi sen sijaan yksilöiden toimintaan. Katajiston lähtökohtana on aikalaisten omista lähtökohdista lähtävä tarkastelu, jonka avulla aiheen tarkasteluun luodaan uudenlainen, toimija- ja ihmislähtöinen perspektiivi. Tärkeämpää kuin vain kuvata, miten asiat ”todella tapahtuivat” tai kuka ”oli oikeassa”, on yrittää jäljittää omakohtaisia ja jaettuja uskomus- ja kokemustapoja.²³

²² Konni Ziliacus Julio Reuterille 17.5.1900 / JNR ÅA, XXI. Kaikki primäärilähdesitaatit tässä tutkimuksessa esitetään suomen kielellä ja käännökset ovat omiani.

²³ Katajisto 2008, 13-14, 24-26; katso myös Vares 2000, 59, mm. ”Aikalaisille totuutta on juuri se, minkä he ovat kokeneet, oli se kuinka subjektiivista tahansa tai kuinka kapea sektori kokonaisilmästä tahansa – yleensä heillä ei ole ollut mahdollisuuttakaan nähdä koko kuvaa, koko todellisuutta.”

Katajiston näkökulma soveltuu hyvin omaan tutkimukseeni, vaikka se sijoittuikin ajallisesti 1800-luvun toiseen päähän. Katajiston tavoin tutkimukseni kohteena on (kotimaisen ja ulkomaisen) eliitin reagointi ja toiminta murrosaikana ja tsaarin päätöksiin. Painotan kulttuuriadressin tavoitteiden asettamisen ja toteutuksen selvittämisessä yksilöiden roolia ja henkilönäkölää. Vaikka selvitan, miten asiat ”todella tapahtuivat” eli miten adressi koottiin, on tämä vain yksi adressihankkeen ulottuvuus. Kulttuuriadressin lopputuloksena oli eheä ja ulkoisesti näyttävä adressikirjelmä, mutta sen toteutusta eivät ohjanneet yksin pyrkimykset konkreettiseen lopputulokseen. Jo tekeminen itsessään saatiin kokea hedelmälliseksi ja tavoiteltavaksi. Työn puitteet antoivat mahdollisuuden ja kannustivat ajattelu- ja toimintatapojen, mutta myös persoonallisuuden tai identiteetin kehittymiseen. Adressin kautta oli mahdollisuus yksilötason vaikuttamiseen, mutta olla silti samalla osa jotain yhteistä ja suurempaa tavoitetta. Katajisto viittaa Stuart Halliin, jonka mukaan identiteettien kehityksessä on kyse olosuhteiden resurssien hyödyntämisestä tultaessa joiksikin eikä niinkään oltaessa joitakuita. Identiteetti määrittyy suhteessa toisiin ja on muodoltaan ja kehitysprosessiltaan vahvasti sosiaalinen. Tämä koskee erityisesti henkilöitä, joiden ura- tai opintopolku on vasta kehityksessä, kuten asia tyypillisesti adressin keskeisten ideoijien osalta oli. Kohti tuntematonta tulevaisuutta haparoineessa adressihankkeessa oli näin tarkasteltuna kyse paitsi suunnitelmallisesta toiminnasta, myös henkilökohtaisesta kehityskertomuksesta, verkostojen rakentamisesta ja uudenlaisten vaikuttamistapojen etsimisestä.²⁴

Tällaisen henkilökohtaisen muutoksen tunnistaminen varsinkin tiiviille aikavälille rajatussa tutkimuksessa on vaikeaa, mutta ei tarpeetonta. Tutkimuskohteiden eettisyyttä eli oikeudenmukaisuutta korostavan historian tutkimuksen suuntauksen näkökulmasta historia on alkanut näyttäytyä yhä enemmän allegoriseksi kuvaukseksi todellisuudesta, mikä korostaa historioitsijan vallankäyttöasemaa. Tärkeämpää kuin vakuuttaa lukijakunta, on pysyä uskollisena tutkimuskohteelle ja käytettävissä oleville tiedoille. Yhtä oleellista kuin tehdä tulkintoja henkilöiden muutoksesta, on tarpeen tehdä niitä harkiten, lähdeaineistoon nojautuen ja niiden antamien tietojen muodostamaa kokonaiskuvaa vasten. Pirita Frigren määrittää näin käsittelytavan kontekstoinnin. Frigrenin mukaan historian tutkijaa voidaan pitää tarinankertojana, jonka laatiman tutkimuksen läpinäkyvyys perustuu ennen muuta kertomuksen palasten tuomiseen esiin niin, että muut voivat rakentaa oman tulkintansa samoista aineksista.²⁵

Eliitin muuttuvaan tilanteeseen reagoimisen ja uusien vaikutusmahdollisuuksien etsimisen kannalta hyödyllinen tutkimusnäkökulmalleni on Jaana Gluschkoffin väitöskirja Lennart Gripenbergistä, joka tarkastelee eliitin selviytymisstrategioita yhteiskunnallisessa muutostilanteessa. Näkökulma on hyödyllinen mietittäessä, missä määrin kulttuuriadressin toteuttamisessa ja toimimisessa ulkomailla oli kyse elämänpiirin ja ammatillisten näkymien tietoisesta suunnittelusta ja toteuttamisesta. Gluschkoffin tutkimuksessa nostetaan

²⁴ Katajisto 2008, 37-38; Leskelä-Kärki 2011, 261; Suvikumpu 2009, 12.

²⁵ Katajisto 2008, 34; Koskivirta ja Lidman 2017, 15-16; Frigren 2017, 62-63, 67-68.

esiin myös kysymys pitemmän ajan kehityskaarien ja lyhyemmän ajanjakson tapahtumien eriaikaisuuden samanaikaisuudesta. Sovellan tätä itse siltä osin kuin tuon esiin adressin keskeisten vaikuttajien pitemmän ajan henkilöhistoriaa tai sivistyneistön suhtautumista ja vaikutusmahdollisuuksia Venäjän hallitsemassa Suomessa. Gluschkoffin tutkimuksen ajallinen rajaus on kuitenkin laajempi, kun taas Katajiston tutkimus kuten omanikin keskittyy hyvin lyhyeen aikajaksoon.²⁶

Kulttuuriadressilla pyrittiin vahingoittamaan tsaarin kansainvälistä imagoa. Ryhtyminen kansainväliseen kampanjointiin ei kuitenkaan ollut mitenkään sattumanvaraista, vaan liittyi ajankohtaiseen tilanteeseen. Edellisen vuoden lopulla tsaari oli antanut ”rauhanmanifestin” eli tehnyt ehdotuksen kansainvälisen aseidenriisuntakonferenssin järjestämisestä, joka käynnistettiin Haagissa kulttuuriadressin allekirjoitusten keräämisen aikaan, eli hiukan myöhemmin kuin adressin valmistelu oli laitettu liikkeelle. Tutkimukseni tarkoituksena on esitellä yleisellä tasolla tsaarin kansainvälisten toimien ja Suomen politiikan yhteyttä toisiinsa sekä selvittää, miten tämä politiikkataso mahdollisesti nivoutui yhteen kulttuuriadressin tavoitteiden, toteutusaikataulun ja sitä valmistelleiden henkilöiden ajatusmaailman kanssa: mitä mieltä he olivat tsaarin helmikuun manifestista ja ”rauhanmanifestista” sekä näiden mahdollisista kytköksistä.

Tsaarin politiikkatoimien ja adressin käynnistymisen yhteyden selvittäminen liittyy myös ehdotuksiin vetoomuksen tai protestin laatimisesta Suomen hyväksi. Muistelmateosten mukaan ehdotukset nousivat esiin spontaanisti ja samanaikaisesti. Olivatko nämä ehdotukset spontaaneja vai perustuivatko ne jonkinlaiseen kampanja- tai vaikutustyöhön? Oliko niiden kiinnostuksen kohteena todella helmikuun manifestin jälkeinen tilanne Suomessa vai esimerkiksi aseidenriisuntakonferenssin järjestäminen ja ohjelmasisältö keskisessä Euroopassa? Entä missä määrin kyse oli tsaarin politiikasta, missä määrin sen henkilöitymisestä eli tsaarin julkisuuskuvasta?

Tutkimusväitteeni on, että kulttuuriadressia ideoineet suomalaiset olivat huolestuneita tsaarin lisääntyvästä näkyvyydestä ja kannatuksesta muualla Euroopassa, mutta he saivat helmikuun manifestista välineen vaurioittaa tätä kuvaa levittämällä Eurooppaan tietoa tapahtumista Suomessa. Tämän väitteen looginen seuraus on, että Suomen puolesta laadittava kansainvälinen vetoamus saattoi motivoida sen allekirjoittajia yhtä hyvin kansainvälinen tilanteen, siis tsaarin rauhanmanifestin ja julkisuuskuvan, kuin suomalaisten valtiollisten oikeuksien vuoksi. Motiiveihin vaikutti luonnollisesti paljon myös se, tarkasteliko kysymystä suomalaisin vai muun maalaisin silmin.

Poliittisten esitysten ja keskustelun ei saa antaa peittää henkilökohtaisia suhteita, joilla oli oma vaikutuksensa adressiin ja eritoten sen menestykseen. Yli tuhannen allekirjoituksen kerääminen edellytti verkostoitumista, jonka ripeä rakentaminen viittaa siihen, että sen jäsenillä oli muutakin yhteistä kuin pelkkä adressi. Nämä intressit voivat olla maailmankatsomuksellisia, ammatillisia, henkilökohtaisia tai näiden erilaisia yhdistelmiä. Luonnollinen

²⁶ Gluschkoff 1998, 11-12, 21-23.

pohja näille kontakteille olivat vuosisadan lopussa kehittyneet liikenneyhteydet, tiedonvälitys ja julkinen keskustelu sekä halu ammatilliseen ja opilliseen vuorovaikutukseen yli rajojen. Muistelmakirjallisuudessa on haluttu toistuvasti tuoda esiin adressin allekirjoittaneiden tai sitä edistämässä olleiden henkilöiden kuuluisuutta tai merkittävyyttä. Joukossa olikin tunnettuja henkilöitä, mutta oleellisempaa on kysyä, mikä heitä yhdisti ja adressiin kannusti.

Toinen tutkimusväitteeni on, että kansallisten pyrkimysten ohella adressissa oli kyse taustaltaan melko yhdenmukaisen akateemisten tai kirjallisten vaikuttajien toiminnasta, jossa pyrkimyksenä oli vahvistaa jo entuudestaan käynnissä ollutta ammatillisten ja henkilökohtaisten siteiden lujittamista sekä edistää samankaltaisista lähtökohdista versoneita yhteiskunnallisia ja poliittisia pyrkimyksiä. Näin toimimalla aktiivit välillisesti edistivät myös omaa näkyvyyttään ja vaikutusmahdollisuuksiaan. Suomalaisten näkökulmasta kyse oli integroitumisesta osaksi vuosisadan lopun valtiorajat ylittäneitä eurooppalaisia tiedeverkostoja ja tieteellistä vuorovaikutusta.

Näiden adressin suunnittelijoiden, toteuttajien ja tukijoiden yhteisiä intressejä ei tule kuitenkaan etsiä ainoastaan ammatin tai yhteiskunnallisen aseman kaltaisista lähtökohdista. Monet vastaavassa asemassa olleet henkilöt kieltäytyivät osallistumisesta hankkeeseen paikoin sinnikkäästäkin taivuttelusta huolimatta. Vähintään yhtä tärkeää oli, miten toteuttajien keskinäiset suhteet kehittyivät ja järjestyivät adressihankkeen etenemisen myötä. Tämän ryhmäbiografisen lähestymistavan näkökulmasta adressissa oli kyse henkilöiden rajatusta joukosta, joka määrittyi sen jäsenten keskinäisten suhteiden perusteella. Toteuttajien verkostossa ja sen paikallisissa alaryhmissä pohdittiin yhdessä ratkaisuja sekä ounasteltiin muiden mielipiteitä ja suhtautumista hankkeeseen ja valittuihin etenemistapoihin. Tässä prosessissa yhteinen työ, saadut kokemukset sekä muiden tapa toimia ryhmässä muokkasivat osallistujien persoonaa, tapaa tarkastella hanketta ja laajempia asiayhteyksiä niin, että adressilla saattoi sen lyhyestä kestosta huolimatta olla vaikutuksia jopa koko elämän mittakaavassa esimerkiksi ammatilliseen suuntautumiseen. Toiminta myös kirkasti varsinkin keskeisten toimijoiden persoonan näkyviä piirteitä. Adressi oli monille ainutkertainen kokemus ja sillä oli vaikutusta myös identiteettiin ja ihmissuhteisiin. Toisaalta keskinäiset suhteet ohjasivat myös niitä valintoja, joita hankkeessa tehtiin.²⁷

Yhteenvetona voidaan todeta, että omassa tutkimuksessani ehdottomassa keskiössä on adressin toteuttamisvaiheiden selvittäminen ja siinä yksilöiden verkostoituminen ja toiminta vallinneessa ajankohdassa ja nopeasti edenneissä tilanteissa. Tämä valinta, osin myös sen työekonomisena seurauksena, on estänyt painottamasta tutkimuksen näkökulmaa muutamilla muilla vaihtoehtoisilla tavoilla, ja on sitä myöten luonnollisesti vaikuttanut myös rakenteellisiin ratkaisuihin. Tästä syystä tutkimuksen näkökulmaksi ei ole valittu esimerkiksi suomalaisten tiedevaikuttajien adaptoitumista ja integroitumista kansainväliseen tiedeyhteisöön yleisempänä kysymyksenä tai, toisena vaihtoehtona, lähdetty tarkastelemaan kulttuuriadressia kansallisesti latautuneena vaikuttamiskampanjana kansainvälisessä

²⁷ Hakosalo 2014, 53, 57; Eiranen 2019, 28.

ympäristössä. Ensiksi mainittu vaihtoehto olisi edellyttänyt nyt toteuttamaani huomattavasti laajempaa taustoitusta suomalaisten aikaisemmasta ankkuroitumisesta eurooppalaiseen – tai muualle kansainväliseen – akateemiseen ympäristöön, ja myös yksilötasolla akateemisten karriäärien tarkempaa ja pitemmän aikavälin kuvausta. Jälkimmäisessä vaihtoehdossa olisi nähdäkseni tullut esitellä laajemmin eri maiden vastaavia kansallisia vaikuttamispyrkimyksiä kansainvälisissä yhteyksissä ja sen jälkeen vertailevalla metodilla asettaa suomalainen kampanja niiden kontekstiin.

Molemmille näkökulmille olisi varmasti paikkansa, varsinkin jälkimmäiselle, koska suomalaisesta poliittisesta vaikuttamistyöstä kansainvälisessä ympäristössä ei ole juuri esimerkkejä ennen kulttuuriadressia. Ensimmäisen osalta taas on varmasti kirjoitettu enemmän suomalaisten integroitumisesta Eurooppaan 1800-luvulla taiteen alalla kuin tiedeyhteisöissä. (Taide on kenties nähty enemmän kansallista tunnettuutta levittävänä elementtinä kuin tiede.) Molemmat teemat toki kulkevat mukana myös nykyisessä tutkimustehtävässä ja tarkastelutavassa, varsinkin kansallisesti painottunut vaikuttamistyö, jonka merkitystä en kiistä: kulttuuriadressi oli myös poliittista propagandaa, siinä missä siihen kietoutunut lehdistövaikuttaminenkin. Katsonkin, että tämä teema tulee huomioida myös vastausten esittämisessä tutkimuskysymyksiini, joihin se osaltaan sisältyy, vaikka sitä ei suoraan auki kirjoitettuna tai omana kohtanaan niissä esitetäkään. Tiedepiireihin integroitumista tutkimuksessa puolestaan tarkastellaan enemmän yksilöllisenä adressiin osallistumista motivoivana tekijänä, kuin omana ilmiönään.

Näiden kummankin näkökulman haasteena työekonomisten syiden ohella on kuitenkin ennen muuta se, että ne olisivat asemoineet tutkimukseni jälleen yhdeksi korostetusti suomalaiseksi projektioksi: kansainvälisessä ympäristössä tapahtuneeksi toiminnaksi, jossa kysymykset olisivat kuitenkin liittyneet lähinnä siihen, millaisia suomalaiskansallisia tavoitteita toiminnalla oli, millaisista kotimaisista lähtökohdista se versoi ja miten sen suomalaiset kohdehenkilöt sitä toteuttivat. Osin samat kysymykset ovat relevantteja myös omassa tutkimuksessani, mutta olen halunnut kuitenkin painottaa näkökulman valinnassani sitä, mitkä olivat kansainvälisesti toteutetun hankkeen kansainväliset puitteet, edellytykset ja toiveet yhteistyölle suomalaisten kanssa. Ero ei välttämättä ole suuri, mutta mielestäni se on merkitsevä.

Transnationalistinen kansainvälinen adressi

Kansallisten identiteettien kirkastumisen valaisema tapahtuma-aika, kansainvälinen toimintänäyttämö, adressin toteuttajien pyrkimykset ylikansalliseen yhteistyöhön osin patrioottisin motiivein, kansallisista lähtökohdista, ja kaiken tämän tarkastelu yksilönäkökulmasta, henkilökohtaisten suhteiden varaan rakentuneissa hankkeen verkostoissa – kulttuuriadressitutkimuksessani yhdistyvät teemat edellyttävät välineitä monipaikkaisuuden ja eri kulttuureista käsin tapahtuneen vuorovaikutuksen ymmärtämiseen. Kuten aiemmin on mainittu, tällaisessa asetelmassa vuorovaikutteiden jakaminen tuonnin ja

viennin tapaisiin ylätasoon käsitteisiin ei tunnu riittävästi tavoittavan aihetta.

Yksi lähestymistapa ulkomaiseen vaikuttamiseen on määrittellä, millä tasoilla se on tapahtunut. Stéphane Reznikow on tutkinut tšekkiläistä ”frankofiliaa” eli tšekkiläisten tapoja hakea tukea kansallisten oikeuksiensa ja identiteettinsä vahvistamiseen Ranskasta 1800-luvun jälkipuolella ja ensimmäiseen maailmansotaan saakka. Reznikow on luokitellut ulkomaisella vaikuttamisella tavoitellun tuen muodot kolmitasoisien mallien kautta diplomaattiseen, symboliseen ja kulttuuriseen tukeen. Diplomaattinen tuki tarkoitti Tšekin kansallisten oikeuksien takaamista tai hyväksymistä erilaisissa valtiollisen kehityksen skenaarioissa. Symbolinen tuki tarkoitti Tšekin tilanteen seuraamista ja kommentointia ulkomailla, erityisesti lehdistössä. Tämä tuki oli merkittävää varsinkin Tšekin sisäiselle kansalliselle orientoitumiselle. Kulttuurinen tuki viittaa tšekien pyrkimyksiin ulkomaisiin vaikutteisiin mm. taiteen, tieteen, tai talouden keinoin edistää kansallista kehitystään. Tällaisella konkreettisella yhteistyöllä pieni kansallisuus voisi päästä mukaan ”kansakuntien orkesteriin”.²⁸

Reznikowin mallinnus on hyödyllinen eikä vähiten siksi, että Tšekin ja Suomen tilanteissa 1800-luvun lopulla oli paljon yhtymäkohtia. Yksityisessä ja yksittäisessä kampanjassa tämäkin luokittelu ei kuitenkaan tunnu riittävällä tavalla konkretisoivan toiminnan syiden ja tavoitteiden selvittämistä. Tarvitaan enemmän teoreettisia työkaluja varsinkin itse toimijoihin kiinni pääsemiseen.

Omalle tutkimukselleni hyödyllinen on siksi transnationalismin käsite ja transnationalistinen tutkimussuuntaus. Seija Jalagin on tiivistänyt transnationalismin ei-valtiollisten toimijoiden kansalliset rajat ylittävien yhteyksien sekä niiden muodostumis- ja ylläpito-prosessien ja seuraamusten yhteiseksi nimittäjäksi. Historiantutkimuksen keinoin voidaan siis yrittää ymmärtää niitä prosesseja ja suhteita, jotka muokkasivat transnationalistisessa liikehdinnässä mukana olleiden ihmisten elämää ja tapahtumia.²⁹

Transnationalistiset prosessit toteutuvat esimerkiksi ideologisella, käytännöllisellä ja henkilökohtaisella tasolla. Kulttuuriadressin tapauksessa ideologisella tasolla tapahtuu kansallisten kulttuurien ja kansainvälistymispyrkimysten välistä vuorovaikutusta. Suomalaiset adressin ideoijat toimivat tietoisesti, mutta myös haluamattaan suomalaisen kulttuurin välittäjinä ja ruumiillistumina ylikansallisessa toimintaympäristössä. Vastaava tilanne oli adressiin muissa maissa osallistuneilla, jotka oman kansallisen ja ylikansallisen tason lisäksi joutuivat pohtimaan suhtautumistaan Suomeen valtiollisesta ja kulttuurisesta näkökulmasta. Aikakauden nationalismiin nousuun liittyi lisäksi kysymyksiä eurooppalaisesta yhteisöllisyydestä ja yhteisestä perinnöstä (kielet, kulttuuri, historia). Voidaan siis tunnistaa ainakin kansalliset pyrkimykset, reagointi muihin yksittäisiin kulttuureihin, yhteisen historian ja kulttuurin rakentuminen sekä yksittäisiin aihepiireihin liittyneet yli- ja monikansalliset hankkeet. Kansallisen identiteetinmuodostuksen rinnalle alkoi hahmottua ylikansallisia rakenteita, jolle keskustelua ja päätöksentekoa haluttiin laajentaa.³⁰

²⁸ Reznikow 1999, 12-13; Ranki 2007, 17.

²⁹ Jalagin 2014, 114.

³⁰ Saunier 2013, 17.

Kulttuuriadressin tutkimisessa silmiinpistävää ovat kansallisten ja kansainvälisten tavoitteiden samanaikaisuus ja osittainen ristiriitaisuus. Kulttuuriadressi ajoittuu laajemmin katsottuna nationalistisen ajattelun kyllästäälle 1800-luvun jälkipuoliskolle ja suomalaisittain tarkastellen yhden kansallisen identiteetin kehityksen kannalta tärkeän tapahtuman eli helmikuun manifestin yhteyteen. Muodollisesti adressi viittaa juuri kansalliseen kysymyksenasetteluun eli Suomen valtiollisiin oikeuksiin ja se esitetään samoin muiden valtioiden nimissä (eri maiden adressit). Kansainvälisenä lähtökohtana olleen rauhankonferenssialoitteen taustalla puolestaan oli valtioiden kiihtyvä kilpailu niin asevarustelun kuin taloudellisten etupiirien osalta. Kaikesta tästä huolimatta nämä suuntaukset loivat ja niihin liittyi myös vastakkaisia pyrkimyksiä, kuten yksilötasolla kiinnostusta muiden maiden ja oman maan kulttuurien yhteisiin juuriin, vuoropuheluun tiede-, taide- ja asiantuntijayhteyksissä sekä kansainvälisten standardien ja ohjaavien rakenteiden luomiseen. Enemmän tai vähemmän tietoisesti oivallettiin, että kansallisen ohjelmien ja pyrkimysten ajaminen irrallaan kansainvälisistä liittymäpinnoista ei ollut mahdollista. Esimerkiksi valtiojohtajien lähtökohtainen epäluulo, mutta lopulta suostuminen Haagin konferenssiin liittyi tämän asian oivaltamiseen.³¹

Oman mausteensa kansallisten ja kansainvälisten teemojen vuorovaikutukseen toi Suomen asema rajamaana – eurooppalaisittain kaukaisena pohjoisena kansakuntana, jota jopa monet suomalaiset ounastelivat barbariaksi. Samanaikaisesti Suomea pidettiin ja suomalaisittain myös haluttiin propagoida Venäjän kulttuurisesti ja poliittisesti länsieurooppalaisimpana osana, joka toimi ”lännen etuvartiona” mystistä ”idän barbariaa” ja tsaarillista yksinvaltiutta vastaan.³²

Transnationalistista tutkimussuuntausta tutkineen Pierre-Yves Saunierin mukaan juuri tällainen kansallisen ajattelun kyllästävä ajankohta, 1800-luvun jälkipuoli, on otollinen transnationalistiselle näkökulmalle. Siinä on hedelmällistä tutkia, miten yhteydet ja keskinäiset riippuvuudet etenivät kansallisen määräysvallan ja valtioiden välisen kilpailun muodostamien esteiden ja mahdollisuuksien ympäristössä. Saunier myös huomauttaa, että aikakauden toimijat osasivat kyllä hyödyntää kansallista viitekehystä siinä määrin kuin hyväksi havaitsivat: kansallisia symboleja ja etuja voitiin ajaa tai niiden nimissä järjestetty organisoituminen hyväksyä, mutta myös hyvin nopeasti hylätä, mikäli se osoittautui muille (yksilöllisille) tavoitteille vastakkaiseksi.³³

Kulttuuriadressissa toimittiin juuri näin: kansallista propagandaa ja sen ajamiseksi rakennettua organisaatiota ja koottua rahoitusta hyödynnettiin, mutta ylhäältä eli kotimaasta asetetuista tavoitteista ja toimintatavoista sanouduttiin irti siinä vaiheessa ja siltä osin, kun ne koettiin ristiriitaisiksi tai toissijaisiksi muiden tavoitteiden kanssa.

Käytännöllisen transnationalistisen tason muodostaa adressin toteuttajien verkostoituminen: kanssakäymisen käytännön tavat ja foorumit, joissa vuorovaikutusta tapahtui,

³¹ Saunier 2013, 6; Eyffinger 1999, 25-26.

³² Suomalaisen huolesta omien juurien sivistymättömyydestä ja barbaarisuudesta eurooppalaisessa katsannossa katso esim. Eiranen 2019, 161.

³³ Saunier 2013, 6, 84.

mutta näiden ohella ne toimintakulttuurit ja periaatteet, jotka yhteistyön ehtoja määrittivät. Kulttuuriadressin tapauksessa viitekehysten muodosti pääasiassa akateemisten toimijoiden olemassa ollut ja tätä tarkoitusta varten muokattu ja täydennetty verkosto. Saunier puhuu alueiden välisestä toiminnasta (*translocal*) tarkoittaen eri alueellisia tai sosiaalisia ryhmiä tai instituutioita ja niiden välisiä yhteyksiä ja vuorovaikutteita. Kulttuuriadressin translokaatiosuhteet näkyvät esimerkiksi siinä, miten poliitikot tai taiteilijat pitkälti rajautuivat verkoston ulkopuolelle, joka koostui ensisijaisesti yliopistovaikuttajista ja toimittaja-kirjailijoista, tai niiden paikkojen valinnassa, joissa verkostoitumista ja itse hanketta edistettiin.³⁴

Verkostoja rakentaneet ja käyttäneet henkilöt voidaan edelleen jakaa erilaisiin rooleihin, joita luvussa 1.1 olen luetellut – siinä missä jotkut ”keksivät” adressin, toisten tuli luoda siinä tarvittavia yhteyksiä, toisten vastata konkreettisesta toteutuksesta, ja joidenkin roolina oli erilainen tiedon tai neuvojen välittäminen. Yhteydet rakentuivat yleensä tiettyjen paikkakuntien ja reittien välillä ja edelleen paikallisesti määräytyissä, jopa yllättävän harvoissa kohtauspaikoissa. Edelleen verkostojen kutomisessa ja toiminnassa niiden puitteissa esiintyi verkostojen jäsenten välillä sitoutumista, valtasuhteita, liikkuvuutta, vaikuttavuutta ja suuntautumista. Toiminta kosketti ja sitoi toisia enemmän kuin toisia, toiset olivat määräävämmässä roolissa kuin toiset eli toiminta oli asymmetristä, ja osalla siitä seurasi muita kestävämpiä seurauksia esimerkiksi ura- tai ajattelun suuntautumisessa. Jonkinlaisia yhteisiä hyötyjä toiminnalla kuitenkin oli kaikille, koska siihen osallistuttiin. Näiden yhteyksien ja verkostojen muodostamien virtausten ja kiertokulun tutkimusta on sisältönsä ja seurausvaikutustensa vuoksi pidetty jopa transnationalistisen suuntauksen päämissiönä.³⁵

Siirryttäessä verkostojen rakentumisen kuvauksesta niiden sisäisen dynamiikan tulkintaan palataan jälleen ryhmäbiografiseen asetelmaan: miten ryhmän jäsenet vaikuttivat toisiinsa, mikä ryhmää piti yhdessä ja miten yksilöiden toimintaa voidaan selittää ryhmän kautta. Adressin toteuttanut ryhmä oli varsin suppea, mutta muovautui koko adressin toteutuksen ajan. Transnationalistisen tarkastelun henkilökohtaisen tason muodostaakin varsinkin adressin suomalaisia toteuttajia koskenut uudenlaisen elämänpiirin muodostuminen kotimaisen rinnalle. Kuitenkin myös tukijat muissa maissa olivat osa sitä ”kuviteltua perhettä”, joka adressin toteuttajien keskuudessa muodostui, ja hankkeen myötä suomalainen kulttuuri vaikutti myös heidän identiteettiinsä.³⁶

”Kuvittelun perheen” käsite on käyttökelpoinen kulttuuriadressitutkimuksessa myös siksi, että useimmat osallistuiivat adressiin omassa maassaan. Suomalaisten osalta vain muutama ”adressiperheen” jäsen edisti hanketta oman maansa ulkopuolella. Useimmat osallistujat eivät myöskään kasvoitusten tavanneet kuin ehkä yhden muun hankkeeseen osallistuneen henkilön, jotkut hoitivat asiaa pelkästään kirjallisesti. Tämän pitäminen mielessä

³⁴ Saunier 2013, 10.

³⁵ Saunier 2013, 67, 69, 79, 81.

³⁶ Seija Jalagin käyttää käsitteitä ”kuviteltu perhe” ja ”perhe jonka kanssa elämme” kuvaamaan transnationaalien toimijoiden sukulaistaustaista elämänpiiriä ja toisaalta kansainvälisen toiminnan yhteydessä rakentunutta ympäristöä. Jalagin 2014, 126-127. Katso myös Eiranen 2019, 28.

korostaa ”kuvitellun perheen” käsitettä. Kuviteltu perhe oli siitä huolimatta monille hyvin todellinen, mistä todistavat mm. tukijoille myöhemmin lähetetyt Pro Finlandia -julkaisut ja vastavuoroiset kiitoskirjeet.

Transnationalistinen näkökulma nostaa esiin teemoja, jotka voivat olla keskenään myös ristiriitaisia. Adressihankkeessa yleiset ja yksityiset intressit olivat jatkuvassa vuorovaikutuksessa. Hankkeessa voidaan tunnistaa sekä kansallisia että kansainvälisiä tavoitteita ja vaikutteita. Ennen muuta keskeiseksi nousee edellä kuvattu yksilötason näkökulma. Siinä tarkastelun keskiössä olevat henkilöt toteuttivat käytännön hanketta perustaen toimintansa toimintansa tietyille ennako-olettamille ja tekivät päätöksiä epävarmoissa ja muuttuvissa olosuhteissa. Tällaisessa toiminnassa voidaan hahmottaa monta rinnakkaista elämänpolkua ja tavoitetta, jotka voivat olla myös keskenään ristiriitaisia, epäjohdonmukaisia ja kohdehenkilöille itselleen tunnistamattomaksi jääneitä. Tematiikka palaa Katajiston tutkimuksen eliitin selviytymisstrategioihin 1800-luvun alun Suomessa.³⁷

Toiminnassa olleet henkilöt pyrkivät olemaan kansainvälisiä. Toisaalta kansainvälisyyskin saattoi olla tiettyyn mittaan kaapu, tarkoituksellisesti korostettu piirre jonka avulla haluttiin esittää argumentteja kotimaiseen keskusteluun tai esiintyä ulkopuolisena ja tällä tavoin alleviivata tyytymättömyyttä omaan tai oman viiteryhmän sosiaalisen asemaan tai vallitseviin poliittisiin realiteetteihin. Toimintaa pyörittävien yksilöiden syitä arvioidessa tulee siksi pitää mielessä heidän taustansa ja kontekstualisoida tapahtumat, ryhmät ja instituutiot, joihin he toiminnassaan nojasivat.³⁸

Lopuksi voi todeta, että kulttuuriadressi oli yksittäinen, nopeassa aikataulussa toteutettu hanke, mitä edes sen loisteliaa ulkomuotoa tai usein painotetut arvovaltaiset allekirjoittajat eivät muuksi muuta. Sellaisenaankin se on transnationalistiselle historiantutkimukselle silti täysin legitiimi aihe. Hyvinkin alueellisesti tai ajallisesti suppeat aiheet soveltuvat hyvin transnationalistiseen tutkimukseen, jolle ”isot teemat” ovat vieraampia. Pierre-Yves Saunierin mukaan transnationalistinen historiantutkija voi hyvin käsitellä vain yhtä henkilöä, asuinalueita, tapahtumaa tai esinettä. Suomen tapaiset raja-alueet ja pienet kansallisuudet ovat transnationalistiselle suuntaukselle antoisia. Ylipäänsä transnationalistinen tutkimus ennemmin täydentää muita näkökulmia kuin pyrkii korvaamaan niitä.³⁹

Omassa tutkimuksessani tällaisia yhtymäkohtia laajempiin aiheisiin voivat olla tavat, joilla kulttuuriadressin suomalaiset organisaattorit pyrkivät edistämään kansallista ohjelmaa kansainvälisessä ympäristössä eli suomalaiskansallisen propagandan kansainvälinen toteuttaminen; toiseksi adressin suomalaisten toteuttajien pyrkimys integroitua kansainväliseen tiedeyhteisöön; ja kolmanneksi, miten adressin toteuttajat kansallisuudestaan riippumatta jäljittelivät aikakauden adressi-ilmiötä vaikuttamistapana ja sitä näkyvimmin soveltaneen Alfred Dreyfusian tukeneen intellektuelliverkoston eli ”dreyfusardien” toimintatapoja ja kansainvälistymispyrkimyksiä.

³⁷ Jalagin 2014, 128.

³⁸ Saunier 2013, 6, 60.

³⁹ Saunier 2013, 4-5, 11, 112, 116, 137.

Rajaukset ja metodit

Samoista pohjatiedoista on mahdollista konstruoida hyvin erilaisia tulkintoja. Oma keino- ni henkilökohtaisen ulottuvuuden tunnistamiseen yhtenä adressin keskeisenä selittävänä tekijänä on tarkastella sitä eri suunnista ja välinein. Kokonaisuuden täydentäminen muita aineistoja ja pitempää ajallista kaarta kuin kirjeistolähteitä käyttämällä on tärkeää aiemmin mainitun kontekstoinnin kannalta, sillä on muistettava, että kirjeet ovat ne laatineiden adressin asianosaisten näkökulman läpätunkema tuote. Tuon muutamien keskeisten henkilöiden taustaa ja keskinäisiä suhteita esiin eräänlaisten lyhyiden henkilöhistoriakuvausten kautta. Keskeinen osa on adressin ideoinnin ja allekirjoitusten keruun tarkalla kuvauksella, mikä valottaa henkilöverkostojen rakentumista. Allekirjoitusten keruuprosessi tuo esiin yhteisiä tavoitteita ja näiden purkaminen edelleen henkilöitä yhdistäneitä seikkoja – tai erottavia, koska osa adressin piirissä olleista henkilöistä ei lopulta aktiivisesti osallistunut adressityöhön. Allekirjoitusten keräämisprosessin analyysi pitää sisällään toiminnallisen ulottuvuuden - kuka oli yhteydessä kehenkin ja missä vaiheessa, siis millaisista suppeam- mista henkilöringeistä laajempi adressiverkosto muodostui - sekä henkilöiden suhteiden analysoinnin keskinäisen kirjeenvaihdon pohjalta. Tätä analyysia tukee henkilöiden motiivien arviointi mainittujen henkilöhistoriallisten tietojen sekä heidän itsensä laatimien artikkelien ja tekstien pohjalta.

Useimpien maiden adressitekstien laatijat käyvät ilmi lähteistä. He kuuluivat adres- sin keskeisiin tukijoihin. Analysoin siksi myös adressitekstien sisältöä ja täydennän henkilöhistoriallisten tietojen ja tukijoiden omien kirjoitusten antamaa kuvaa osallistujien motiiveista ja painopisteistä niiden avulla.

Edellä mainittu analyysi keskittyy adressin aktiivisimpiin toteuttajiin, joiden joukko oli melko suppea. Täydennän kuvaa adressin tukijoista vertailemalla eri tehtävissä toimi- neiden osallistumista eli allekirjoittajien ammatillista jakaumaa. Tiedot perustuvat alle- kirjoittajien itse ilmoittamiin titteleihin. Tavoitteena on arvioida, missä määrin adressin suomalaisten suunnittelijoiden ja keskeisten paikallisten tukijoiden tausta heijastui alle- kirjoittajajoukkoon maittain ja kokonaisuutena. Ammatillinen jakauma on hyödyllinen myös adressin tavoitteiden arvioinnissa – kenen adressista itse asiassa oli kyse ja mitä sillä tavoiteltiin.

Yhdistämällä näin verkostoitumisen dynamiikan henkilöiden itse esittämiin, adres- siteksteistä ilmeneviin tai henkilöhistoriasta pääteltäviin syihin, yritän muodostaa mah- dollisimman perustellun tulkinnan siitä, mikä kannusti lähtemään mukaan adressiin ja mitä sillä tavoiteltiin. Koska monet adressin keskeisistä vaikuttajista olivat vielä verrattain nuoria ja siten vasta hakemassa paikkaansa yhteiskunnassa, on pyrkimykseni esittää joita- kin arvioita siitä, miten addressi mahdollisesti muutti heidän ajatteluaan ja identiteettiään. Adressitutkimuksessa aukeaa näin näköala sekä henkilöiden ajatteluun ennen adressia, että sen seurauksena. Koska tutkimukseni aikarajaus on hyvin suppea, jäävät arviot varsinkin jälkimmäisen osalta viitteellisiksi.

Omassa tutkimuksessani löytämäni tiedot joidenkin henkilöiden motiiveista ja

osallistumisesta adressin toteuttamiseen voivat olla vähäisiäkin. Näitä yksittäisiä tiedonpuutteita pyrin korvaamaan kokonaisvaltaisella näkökulmalla, josta tarkastelen adressia. Käymällä läpi eri maiden adressien toteutustavan ja työhön osallistuneet keskeiset henkilöt, poimimalla keskeisiä henkilöhistoriallisia tietoja sekä esittelemällä allekirjoittajien taustaa ja analysoimalla adressitekstien keskeiset argumentit, uskon voivani havaita piirteitä, jotka toistuvat tai ovat tyypillisiä selittäviä tekijöitä adressiin osallistumisen, sen tavoitteiden sekä toteuttamistapojen ymmärtämisessä. Eri henkilöiden tekemät ratkaisut ja toimintatapojen vertailu saman hankkeen piirissä, niiden yhtäläisyydet ja eroavuudet, kertovat paitsi yksilöllisistä reaktioista ja päätöksistä, myös laajemman viiteryhmän ajattelusta. Tällaisen laajemman näytön pohjalta voidaan mahdollisesti analysoida yksilöiden suhtautumista erilaisiin prosesseihin, rakenteisiin tai instituutioihin. Tämäkin on osa yksilön toiminnan tarkastelua vallitsevaa ympäristöä ja sen lainalaisuuksia vasten.⁴⁰

Adressin toteutuksen osalta olen rajannut tutkimuksen ulkopuolelle kansainvälisen adressidelegaation toiminnan Pietarissa. Delegaation tuloksettomat pyrkimykset saada audienssi tsaarilta on kuvattu jo tarkkaan aiemmassa kirjallisuudessa. Olen tarkistanut tätä vaihetta koskevan keskeisen lähdeaineiston eli Pietarissa delegaation mukana kulkeneen Konni Zilliacuksen raportit Arvid Neoviukselle ja todennut aiempien kuvausten vastaavan sitä. Näiden seikkojen toistamisella ei ole lisäarvoa omalle tutkimukselleni. Analysoin kuitenkin jonkin verran muiden lähteiden perusteella, miten delegaatit kielteiseen vastaanottoon suhtautuivat ja mitä siitä voidaan päätellä.⁴¹

Tutkimuksen keskeisin rajaus liittyy adressin ulkomaisiin tukijoihin ja toteuttajiin. Kymmenien keskeisten tukijoiden taustojen ja kohdemaan poliittisen tilanteen ja muiden adressin kannalta keskeisten olosuhteiden kuvaaminen olisi laajentanut tutkimustyötä valtavasti. Ratkaisuun oli myös käytännön syitä eli niin lähde- kuin kirjallisen aineiston saamiseen liittyvät hankaluudet. Toisaalta olen kuitenkin esittänyt joitakin kansainvälisiä tukijoita koskevia yleisiä faktatietoja, jotka ovat mielestäni välttämättömiä henkilöiden motiivien ymmärtämiseksi. Kansainvälisten tukijoiden rajaaminen tutkimuksen ulkopuolelle olisi vienyt pohjan koko tutkimuksen keskeiseltä tavoitteelta, eli adressihankkeen ymmärtämiseltä sen kansainvälistä kontekstia vasten tarkasteltuna. Myös vastaavien muiden kansallisuuksien ulkomailla toteuttama vaikuttamistyö ja verkostojen rakentaminen on rajautunut tutkimuksen ulkopuolelle, koska pelkästään suomalaisten kaikkiin adressin toteutusmaihin rakentamien kontaktien ja verkostoitumisen rekonstruointi ja kuvaaminen on osoittautunut varsin mittavaksi työksi.

Käsittelen tutkimuksen ulkopuolelle työekonomisista ja lähdeaineiston rajauksiin liittyneistä syistä johtuen pudonneita ja mahdollisia aiheen myöhemmän tutkimuksen kannalta relevantteja näkökulmia myös johtopäätösten jälkeisessä loppuluvussa.

⁴⁰ Florin 2014, 29-30.

⁴¹ Arvid Neoviuksen kokoelma, Konni Zilliacuksen kirjeet Arvid Neoviukselle kesä- ja heinäkuussa 1899 / AN KA.

1.4 Tutkimuksen rakenne

Pyrin esittämään tapahtumat ja niiden taustat kronologisesti. Johdannon jälkeisessä luvussa 2 kuvataan niitä yleisiä tekijöitä, jotka loivat edellytykset ja perusteet ajatukselle kansainvälisen adressin laatimisesta Suomen hyväksi. Näitä teemoja ovat varsinkin läntisen Euroopan suuntaan lisääntynyt kanssakäyminen Suomen suuriruhtinaskunnasta ja samanaikainen välien kiristyminen Venäjän suuntaan, kansainvälisen etupiirijattelun ja sotilaallisen jännityksen lisääntymisen vaikutus venäläiseen yhtenäistämisen- ja puolustuspolitiikkaan Suomessa, sekä adressikampanjointiin vaikuttaneet eurooppalaiset mallit. Kuvaan luvussa myös suomalaisten tapoja pyrkiä tuomaan kansainväliseen tietoisuuteen oman maan historiaa, kulttuuria ja ajankohtaisia olosuhteita. Tähän liittyen esitän tulkintani siitä, miksi tsarin rauhankonferenssialoite teki Suomesta kiinnostavan aiheen vuosisadan lopun eurooppalaisessa keskustelussa ja muodosti suomalaisten kansainväliselle vaikuttamiselle otolliset olosuhteet.

Ensimmäisen pääluvun 2 tarkoituksena on kuvata ympäristö, josta adressin suunnittelu ja valmistelu lähtivät versomaan ja muodostaa tapahtumakaari pitemmän aikavälin ja ajankohtaisista vaikutteista aina adressi-ideoiden heräämiseen ja päätökseen adressin laadinnasta. Luvun päättää analyysi suomalaisten keskuudessa ulkomaan vaikuttamistyöstä vallinneista erilaisista käsityksistä ja niiden taustalla olleista syistä, joiden mukaisesti kulttuuriadressi erkaantui omaksi hankkeekseen muusta kansainvälisestä kampanjoinnista.

Toisessa pääluvussa 3 käyn läpi ne toimenpiteet ja päätökset, jotka liittyivät adressihankkeen varsinaiseen käynnistämiseen, siis adressien allekirjoitusten keräämiseen ja adressitekstien laadintaan eri maissa. Luvussa 3 esitetään tulkintaa siitä, miksi vaikuttamiskeinoksi valittiin juuri adressi, mitkä olivat adressin tavoitteet ja suunniteltu toteuttamistapa sekä työtä ohjanneen ydinryhmän keskinäinen tehtäväjako. Luvun käsittely ulottuu toimintamallin määrittämisestä työn konkreettiseen käynnistämiseen Britanniassa. Hanketta koordinoitiin Lontoosta käsin, minkä vuoksi adressin toteutus Britanniassa muodosti tavallaan pohjan adressityölle Manner-Euroopassa.

Tutkimuksen kolmas pääluku 4 keskittyy adressin toteuksen läpikäymiseen Manner-Euroopan puolella. Toteutus kuvataan paikkakuntakohtaisella läpikäynnillä, koska lukuisissa maissa samanaikaisesti tapahtuneen hankkeen ymmärrettävään ja riittävän selkeään kuvaamiseen ei ole vartenotettavia vaihtoehtoja. Etenemisjärjestys pyrkii noudattamaan aikajärjestystä, jossa työ eri maissa eteni, vaikka tietenkin lyhyessä ajassa toteutettu hanke eteni suurelta osin samanaikaisesti kaikkialla. Käsittelyjärjestyksen kriteerinä onkin ennen muuta työn käynnistymisajankohta – liki kaikkialla työ loppui suunnilleen samanaikaisesti, koska hankkeelle oli asetettu karkea taka-aikaraja, mutta aloitusajankohdissa on eroja.

Maakohtaisen läpikäynnin riskinä on, että adressihanke näyttäytyisi maiden, siis valtioiden, kannanottona Suomen tilanteeseen. Onkin ehkä hiukan ristiriitaista, että kansallista näkökulmaa kritisoivassa tutkimuksessani käsittelen adressin valmistumista loppulta melko samalla tavalla toteutusalue kerrallaan kuin monissa muistelmateoksissakin.

Perustelen tätä valintaa sillä, että adressi toteutettiin nimenomaan paikallisesti: pienillä etäisyyksillä ja paikallisten verkostojen voimin. Toteutuksen esittely muuten kuin alue kerrallaan olisi siksi ollut esitysteknisesti vaikeaa. Aivan muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta kulttuuriadressi ei todellisuudessa ollut kattavasti nimetyssä maassa, vaan sen yhdessä tai muutamassa kaupungissa koottu vetoomus – vieläpä usein kaupungeissakin aivan tietyille alueille rajattu hanke. Jossain määrin voi kuitenkin olla myös niin, että ulkoisesti näyttävien, maiden mukaan nimettyjen adressien vetovoima on onnistunut lumoamaan myös minut maakohtaisen perspektiivin harhaan. Olen yrittänyt poistaa harhaa ”maakohtaisuudesta” luvun 4 yhteydessä myös nostamalla kaupungit esiin otsikoinnissa.

Maiden nimissä annetuista adresseista huolimatta kyseessä oli puhtaasti yksityinen ja yksilöiden muutamissa kaupungeissa toteuttama hanke, joten toteutuksen tarkastelussa keskityn yksilöihin ja näiden rakentamiin henkilöverkostoihin. Jokaisen adressimaan kohdalla esitellään adressin keskeiset toteuttajat – he saattoivat olla suomalaisia, kyseisen tai jonkin kolmannen maan kansalaisia – ja näiden motiivit hankkeeseen osallistumiseen, sekä tapa jolla allekirjoitukset koottiin. Käsittely perustuu paikoin henkilöhistoriallisiin tietoihin, henkilöiden laatimiin kirjoituksiin sekä näistä lähdekirjeistössä esiintyviin tietoihin. Lisäksi käydään läpi kunkin maan adressitekstin keskeiset argumentit ja allekirjoittajien ammatillinen jakautuminen karkeasti ottaen.

Näillä eri näkökulmilla aiheeseen tavoitteena on nostaa esiin henkilöiden henkilöhistoriaan, persoonaan, viiteryhmään ja näkemyksiin liittyviä seikkoja, joilla oli merkitystä adressin toteutuksen kannalta. Lähde- ja muiden käytettävissä olevien tietojen määrällisestä ja tietosisällöllisestä vaihtelusta johtuen 4. luvun alalukujen rakenne vaihtelee jonkin verran maittain. Paikkakuntaakohtaisen käsittelyn pohjalta esitetään luvun päätteeksi transnationalistinen analyysi toteutusta varten rakennetuista verkostoista, ylikansallisen vuoro-vaikutuksen tavoista ja tuloksista. Analyysin tarkoituksena on tarkastella adressin kokoomista johdantoluvun tutkimuksen näkökulmaa ja rajaamista käsitelleen luvun mukaisen transnationalistinen näkökulman ja käsitteiden kautta.

Kolmatta päälukua seuraa tutkimuksen päättävä, melko laaja johtopäätösluku 5 tutkimuksen havainnoista. Johtopäätöksissä esitetään kolmen kokoavan teeman kautta tutkimuksen havainnot ja päätelmät. Johtopäätösluvun tarkoituksena on esittää kokonaisvaltaisempi yhteenveto niiden paikoin fragmentaaristenkin ja anekdoottimaisten tietojen pohjalta, joita tutkimuksessa on tuotu esiin. Valitun käsittelytavan ja rakenteen vahvuus on, että paikkakuntaakohtaisesti paikoin niukemmista tiedoista voidaan niitä toteutukseen muualla vertaillen tehdä laajempia päätelmiä ja tulkintoja vastauksina tutkimukselle asetettuihin kysymyksiin.

Loppuluvussa 6 esitellään tutkimustyön aikana esiin nousseita uusia kysymyksiä ja näkökulmia lähtökohdiksi aiheen myöhempään tutkimukseen.

1.5 Tutkimuksen lähdeaineisto

Käytän tutkimuksessani erityyppisiä lähdeaineistoja. Yhden osan muodostavat painetut lähteet, kuten lehtiartikkelit ja muut julkaistut tekstit, joita varsinkin adressin valmisteluun osallistuneet henkilöt adressin laadinnan aikana tai hyvin pian sen jälkeen (pääasiassa vuonna 1899) laativat. Toisen kokonaisuuden muodostaa itse kulttuuriadressi, joka koostuu adressiteksteistä eli maakohtaisesti laadituista varsinaisista vetoomuksista, sekä paikkakunnittain kerätyistä allekirjoituksista. Kulttuuriadressi on käytettävissä sekä käsinlaadittuna alkuperäisasiakirjana että siitä laadittuna painotuotteena (*Pro Finlandia 1899*). Alkuperäisessä kulttuuriadressissa tietty merkitys on myös materiaaleilla, kuvituksella ja muilla ulkoisilla piirteillä, joita adressiin fyysisenä asiakirjana tai kulttuurihistoriallisena artefaktina liittyy. Tällaisen historian tutkimuksen näkökulmasta objektin sanoma oli aikalaisilleen ja hankkeessa erilainen kuin vaikkapa lehdessä painetun vetoomuksen. Fyysisiin adressilehtiin liittyi myös erilaisia käytännön järjestelyitä, jotka olivat osa adressiverkoston rakentamista ja työtä. Myöhempi painotuote *Pro Finlandia* puolestaan sisältää eräitä asiakirjallisia tietoja, joita alkuperäisadressiin ei kuulu, kuten adressidelegaation matkaraportin, käännökset adressiteksteistä useilla kielillä sekä luettelot adressien allekirjoittajista titteleineen.

Keskeisimmän lähdeaineiston muodostaa kuitenkin adressin laatijoiden ja näiden lähipiirin eli ystävien ja sukulaisten muodostama kirjeenvaihto. Transnationalistisessa suuntauksessa primäärlähteisiin uppoamista ei pidä välttää ja pyrkiä korvaamaan sitä tutkimuskirjallisuudella, koska vain sen kautta tarkastelun kohteena olevat yhteydet, suhteet ja kiertokulut tulevat esiin. Materiaalista koottuja tietoja järjestelemällä voi rekonstruoida toimintaa ja sen vaikutuksia.⁴²

Olen pyrkinyt selvittämään kaikkien adressin keskeisten valmistelijoiden käytettävissä olevat henkilöarkistot ja niiden kirjeenvaihdon sekä käymään näin löytyneistä arkistoista näiden henkilöiden kaikki keskinäiset kirjeet läpi. Menetelmä on ollut osin itseään ruokkiva: mitä enemmän adressiin kytkeytyneitä henkilöitä on tullut esiin, sitä enemmän olen joutunut laajentamaan läpikäytävien kirjeiden joukkoa. Pääasiassa kiinnostukseni kohteena olevat ja keskeisimmiksi arvioimani henkilöt määrittyivät tutkimustyön alkuvaiheessa tutkimuskirjallisuuden pohjalta. Mitä pitemmälle kirjelähteistön läpikäynnissä etenin ja käsitys keskeisistä henkilöistä muodostui, sitä laajemmaksi haarukoitavien henkilöiden määrä alkoi nousta. Käytännössä olen pyrkinyt tarkistamaan kaikkien keskeisesti adressityöhön osallistuneiden henkilöiden keskinäisen kirjeenvaihdon noin vuoden 1899 alusta keski- tai loppukesään 1899. Toiseksi olen rajannut lähtökohtaisesti pois sellaista kirjeenvaihtoa, jossa olisi voinut esiintyä ainakin joitakin tietoja hankkeesta, esimerkiksi toteuttajien ja näiden sisarten, vanhempien tai puolisoitten välisiä kirjeitä. Valinnat on tehty osin tapauskohtaisen harkinnan mukaan eli kirjallisuuden pohjalta, mutta myös

⁴² Saunier 2013, 117.

pistokokein ja osin oletuksin. Sensuurin valvomassa maassa salassapidettävistä asioista ei lähdetty tarpeettomasti kirjoittelemaan turhan laajalle joukolle, esimerkiksi perhepiirissä oli yksittäisiä henkilöitä, joiden kautta viestinvaihto kulki tai joille uskouduttiin enemmän kuin muille. Toisia henkilöitä valvottiin enemmän kuin toisia, tai ainakin joillain henkilöillä sensuurin mahdollisuus oli selvästi enemmän mielessä, mikä näkyy aihevalinnoissa ja siinä, miten suoraan asioista kirjoitettiin. Tällaisen kuvan muodostamiseen aineiston käytettävyydestä olen tehnyt erilaisia tarkistuksia, jotka eivät varsinaisesti ilmenne tutkimuksesta. Toisin sanoen kirjeisiin, joissa adressiin liittyviä tietoja ei ole ollut, ei tutkimuksessa viitata.

Vaikka olen pyrkinyt hillitsemään käytettävien lähteiden määrää edellä kuvatuilla rajauksilla, myös aineistojen järjestämisperiaatteet jossain määrin vaikuttavat läpikäytävän aineiston laajuuteen. Tilattaessa saa tyypillisesti käyttöönsä arkistokoteloita, joissa esiintyy tilauksen kohteena olevien kirjeiden ohella henkilöiden sukunimen ja/tai valitun ajanjakson muuta kirjeistöä. Jonkin verran olen ”harhautunut” näissä tilanteissa katsomaan myös rajauksen perusteella valitun aineiston ohella kirjeitä, jotka lähettäjänsä tai ajankohdan pohjalta ovat vaikuttaneet relevanteilta tarkistaa. On myös aineistoa, johon viittaaminen tai jonka yksityiskohtainen läpikäyminen on hankalaa, mutta joka silti hyödyttää kokonaistulkintojen tekemistä. Tällaista aineistoa ovat esimerkiksi paksut niput erilaisia käyntikortteja tai postikortteja, tai laskutukseen liittyvää dokumentaatiota, jotka kursorisemminkin läpikäytyinä kertovat henkilöistä ja paikoista, siis verkostoista, joissa tarkastelun kohteena oleva henkilö liikkui ja toimi.

En ole pitänyt tarkkaa lukua läpikäymäni kirjeaineiston määrästä, mutta varovaisestikin arvioiden puhutaan sadoista kirjeistä, edellä kuvatun tarkkaan läpiluettun kirjeistön ohella kursorisemmin silmäilemäni aineisto huomioiden, laajemmastakin määrästä.

Lähdeluettelossa ei ole mainittu niitä arkistoja, joista ”osumia” eli viittauksia kulttuuriadressiin ei ole juuri löytynyt tarkistuksista huolimatta. Tällaisiakin aineistoja olen kuitenkin todellisuudessa käynyt jonkin verran läpi, esimerkiksi kulttuuriadressin kokoamista Pariisissa ohjanneen matemaatikko Ernst Lindelöfin kokoelman Helsingin yliopiston keskusarkistossa.

Menetelmässäni olen siis rajannut melko armotta ulkopuolelle kaikki henkilöt, joilla ei ole ollut suoraa osuutta adressiin – on täysin mahdollista, että hanketta on käsitelty tässä muussakin kirjeenvaihdossa. Tekemiäni muutamiin pistokokeiden perusteella viittaukset jäävät kuitenkin yleiselle tasolle. Edelleen on pidettävä mielessä, että kyseessä oli hyvin salainen hanke, josta ei ehdoin tahdoin lähdetty kirjoittamaan ulkopuolisille.

Henkilöiden määrittämisen ohella toinen keskeinen raja on aika: olen keskittynyt pääasiassa vuoden 1899 alkupuoliskon kirjeiden läpikäymiseen siitä riippumatta, miten pitkistä kirjeenvaihdosta yksittäisten henkilöiden välillä on ollut kyse. Muutamien ydinhenkilöiden kohdalla olen kuitenkin käynyt läpi kirjeenvaihtoa pitemmältäkin ajalta saadakseni paremman käsityksen heidän suhteensa luonteesta, ja lähes kaikissa tapauksissa olen tarkistanut säilyneen kirjeenvaihdon alku- ja loppumishetken ottaakseni sen huomioon henkilöiden välisen suhteen syvyyden ja siihen sisältyneiden elämänvaiheiden

ymmärtämiseksi. Myös kirjeiden laajuuden ja kirjoittamistiheyden olen ottanut huomioon.⁴³

Hyvin keskeinen rajaava tekijä kirjeaineiston kokoamisessa on ollut maantieteellinen: ajallisista syistä olen käyttänyt ainoastaan Suomesta löytyviä henkilökokoelmia. Tämä tarkoittaa sitä, että ulkomaisten adressiaktiivien osalta olen niiden kirjeiden varassa, joita he suomalaisille hanketovereilleen lähettivät ja jotka ovat kotimaisissa kokoelmissa säilyneet. Tältä osin kulttuuriadressin toteutukseen liittyvää selvitettävää riittää myöhempiinkin tutkimuksiin.

On selvää, että keskittymällä kotimaisiin lähdekokoelmiin varsinkin kuva ulkomaisista adressin tukijoista jää vajavaiseksi. Tämä johtuu siitä, että he kirjoittivat muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta hyvin niukasti raportteja hankkeen suomalaisille ohjaajille. Toisaalta voi kysyä, missä määrin ulkomaisten tukijoiden perusteita adressihankkeeseen osallistumisesta olisi löydettävissä heidän mahdollisista omistakaan arkistokokoelmista, koska ne luultavasti sisältävät vain heidän vastaanottamiaan kirjeitä. Ulkomaisten tukijoiden itse laatimien kirjeiden löytäminen olisi edellyttänyt heidän perhe- ja muun lähipiirinsä rekonstruoinnista ja tutkimuksen laajentamista näiden mahdollisiin kokoelmiin, mikä ei käytännön syistä ollut minulle mahdollista.

Oikeastaan koko lähdeaineistoni, adressiin liittyviä ei-asianosaisten laatimia lehtiartikkeleita lukuun ottamatta, koostuu niin sanotuista egodokumenteista. Tällä tarkoitetaan aineistoa, jossa tutkimuksen kohteena olevat henkilöt kuvaavat ja arvioivat itse omaa toimintaansa. Kirjeistö edustaa lähdetyyppiä, jonka käyttö on arkipäivän historian ja uudenlaisen henkilöhistorian myötä saanut uutta merkitystä. Nimenomaan verkostojen muotoutumiseen se soveltuu hyvin, koska kirjeet nostavat esiin yhtä lailla intiimejä, henkilöhistoriaan ja -suhteisiin kuin jokapäiväiseen toimintaan liittyviä tietoja.⁴⁴

Kulttuuriadressin kohdalla kirjeistö tuo erinomaisesti esiin adressin toteutuksessa käytettyjen verkostojen muotoutumisen. Kirjeet eivät kuitenkaan kerro yksin jälkikäteen aihetta tarkastelevalle tutkijalle adressin toteutumisesta, vaan ne muodostivat välttämättömän rungon aikanaan hankkeen koordinoinnissa ja toteutuksessa. Useissa eri maissa samanaikaisesti toteutettavan ja paikoin spontaaniin reagointiin perustuvan adressin menestyksen kannalta tiedonsiirrolla eli kirjeillä, sähköillä, korteilla ja vastaavalla kirjeenvaihtoon sisältyvällä materiaalilla oli aivan ratkaiseva merkitys.⁴⁵

Kun tutkimus korostaa sen kohteena olevan toiminnan tekijöitä ja näiden yksilöllisiä lähtökohtia, on erityisen huolellisesti pitäydyttävä tutkimuksen esiin nostamien henkilöiden ja toimien oikeudenmukaisessa rekonstruoinnissa. Tutkijan vastuu kohdistuu sekä menneisyyttä eli tutkimuksen kohdehenkilöitä, mutta myös tutkijan omia aikalaisia ja lukijakuntaa kohtaan.⁴⁶

⁴³ Leskelä-Kärki 2011, 249.

⁴⁴ Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen ja Vehkalahti 2011, 12, 17; Eiranen 2019, 35.

⁴⁵ Kiinnostava kysymys on mahdollinen puhelimen käyttö hankkeessa. Viittaukset siihen ovat erittäin vähäisiä, enkä ole lähtenyt erikseen selvittämään puhelujen yleisyyttä tai mahdollisuuksia tutkimusajan kohtana ja paikoissa, joissa adressia koottiin.

⁴⁶ Koskivirta ja Lidman 2017, 15; Eiranen 2019, 30-31.

Jari Eilola on pohtinut subjektiivisten tekstien käyttöä historiankirjoituksessa ja todennut, että kirjeet ovat syntyneet ajan myötä muuttuvien kulttuuristen ja sosiaalisten konventioiden säätelemänä. Tämän vuoksi kirjeiden kertomaa ei voi ottaa sellaisenaan, vaan tutkijan on huomioitava niiden syntyprosessi, kirjoittajan ja vastaanottajan välisen suhteen luonne, sekä rinnakkaiset ja vaihtoehtoiset tulkintamahdollisuudet. Kirjeiden kautta voidaan tehdä päätelmiä niiden laatijoiden luonteesta ja identiteetistä, mutta samalla on pidettävä mielessä, että kirjeet eivät vain kuvaa jotain luonnetta ja suhdetta, vaan samalla myös kehittävät sitä. Kirjeissä on myös kyse performanssista, tavasta laatia ja esittää tulkintaa itsestään ja toiminnastaan.⁴⁷

Reetta Eiranen on omassa väitöskirjassaan arvioinut kirjeistöä lähdeaineistona ja nostanut esiin kirjeiden lähettäjän ja vastaanottajan tai vastaanottajien vastavuoroisuuden ja kirjesopimuksen käsitteen, jolla tarkoitetaan kirjekumppaneiden kirjoitustiheyttä, tekstien pituutta ja kysymyksiin vastaamista. Eiranen on pohtinut myös kirjeiden yksityisyyttä eli sitä olivatko kirjeet tarkoitettut vain nimetyille vastaanottajalleen vai esimerkiksi perhekunnille. Oma aineistoni on selkeästi ollut yksityiskäyttöön tarkoitettua ja välillä jopa niin, että kirjeissä on vältetty puhumasta asioista suoraan niiden salassapidettävyyden vuoksi. Toisaalta adressihankkeen salaisuus on asettanut vaatimuksia sille, kenelle asioista ylipäättään uskallettiin kirjoittaa ja missä määrin kirjekumppanit tunsivat toisensa eli pystyivät sensuurin rajoittamassa kommunikaatiossakin välittämään epämääräisin ilmaisin toisilleen tietoja ja myös mielialojaan. Oman aineistoni kohdalla juuri tällainen luottamuksellisuus, joka perustui joko pitempiäaikaiseen tuttavuuteen ja/tai molemminpuoliseen sitoutumiseen kyseiseen hankkeeseen on ”kirjesopimuksen” määräävin seikka, enemmän kuin kirjoitustiheys, tekstien pituus tai eksakti kysymyksiin vastaaminen. Luonnollisesti omassakin aineistossani pisimmät ja tiheimmin kirjoitetut kirjeet ovat tutuille henkilöille, mutta ilman sensuurin pelkoa pitkiä ja usein laadittuja kirjeitä olisi saatettu kirjoittaa myös muille. Koska adressihankkeen aikana henkilöiden väliset suhteet jatkuvasti muotoutuivat, eivätkä he välttämättä tavanneet toisiaan juurikaan kasvotusten, ovat kirjeet joissain tapauksissa myös konkreettisia välineitä tai oikeastaan foorumeita, joissa suhdetta toiseen tai jopa omaa minuutta rakennettiin. On pystyttävä arvioimaan, missä tapauksissa kirjeiden takana on muutakin ”todellisuutta” eli yhteistä historiaa, kohtaamisia ja tekemistä, ja missä tapauksissa taas kirjekumppaneiden ”ainoa todellisuus” tai aiemmin käsitelty ”kuviteltu perhe” on itse kirjeissä.⁴⁸

Oikeudenmukaisuuden vaatimus tutkimuksen kohdetta ja lukijoita kohtaan ja toisaalta kirjeiden subjektiivinen luonne asettavat erilaisia haasteita ja vaatimuksia niiden käytölle lähdeaineistona. Nämä liittyvät huolelliseen aineiston käytön dokumentointiin, lähdekritiikkiin ja laajempaan sisällön ja merkityksen analysointiin. Tutkimuksen kohteena olevien tapahtumien kuvauksen on perustuttava lähdemateriaaliin sen sisältöä

⁴⁷ Eilola 2017, 229-230; Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen ja Vehkalahti 2011, 13, 19-20, 22; Leskelä-Kärki 2011, 254-255; Vehkalahti 2011, 233.

⁴⁸ Eiranen 2019, 36-37, 40.

totuudenmukaisesti käyttämällä ja viittaamalla tietoihin niin, että ne ovat tarkistettavissa ja jatkotutkimuksen käytettävissä. Oikeudenmukaisuus liittyy osaltaan pyrkimykseen arvioida objektiivisesti esitettyjen tietojen luotettavuutta ja näkemysten uskottavuutta. On pystyttävä katsomaan ikään kuin rivien väliin ja näkemään, mitä asioita on jätetty kertomatta, mistä syystä ja kenelle kirjoitetut asiat viime kädessä on suunnattu. Myös olosuhteilla ja persoonalla on merkitystä: toisilla esimerkiksi oli tapana kirjoittaa laajasti, toisilla tiiviisti, ja matkustaminen tai työkuormitus ovat selvästi vaikuttaneet kirjoittamiseen. Toinen ulottuvuus on eettinen ja moraalinen. Kirjeistö pitää sisällään henkilökohtaista tietoa, joka voi olla tutkimukselle hyödyllistä tai ei. On myös arvioitava, millä tavalla ja tarkkuudella tutkimuskysymysten kannalta relevantit tiedot tuodaan esiin – hukuttamatta lukijaa yksityiskohtien sekamelskaan.⁴⁹

Edellä mainitut seikat asettavat useita kysymyksiä ja vaateita kirjeistön käytölle kulttuuriadressitutkimuksen lähdeaineistona. Lähtökohta niin lähdekritiikille kuin tarkastelua kestävien päätelmienkin teolle on aihetta tavallaan hallinneen suurmieskultin katkaiseminen. Kulttuuriadressi on vanhemmassa muistelmakirjallisuudessa esitetty eräänlaisena suurmiesten historiana: tämä koski niin adressin puuhamiehiä kuin allekirjoittajia, joista ensiksi mainitut mielellään korostivat jälkimmäisten kuuluisuutta, korostaen samalla epäsuorasti omaakin profiliaan – hänen tutustuivat ja tekivät yhteistyötä näiden merkimiesten kanssa. Kulttuuriadressitutkimuksessa on tärkeää välttää nostamasta jalustalle tutkimuksen kohdehenkilöitä, erityisesti kun näkökulmaksi on valittu henkilötason näkemykset, tausta ja toiminta.

Tutkimuksessani ovat siten tavallaan sekä vastakkain että täydentämässä toistensa antamaa kuvaa tapahtumista samojen henkilöiden laatimat muistelmat ja heidän kirjoittamansa kirjeaineisto. Muistelmateoksissa on tapana kierrättää niiden kirjoittajille tärkeitä avainkertomuksia, tässä tapauksessa siis kuvaa kulttuuriadressin suotuisasta vastaanotosta ja menestyksekkäästä toteuttamisesta, sekä sen tavoitteena väitetysti olleista kansallisista pyrkimyksistä. Kuten aiemmin on todettu, muistelmat eivät silti ole vailla lähdearvoa, koska ne kertovat kirjoittajiensa menneille ilmiöille antamista merkityksistä. Ne ovat sidoksissa sekä muistamisen kohteeseen, että kirjoittajan arvoihin ja asenteisiin muistelmien kirjoittamisaikana. Adressin käsitteleminen muistelmissa osoittaa siis tapahtumien olleen merkityksellisiä ja mieleenpainuvia kronikoitsijoilleen. Muistelmat osoittavat myös, että tapahtumien kääntyessä siihen suuntaan kuin ne 1900-luvulla kääntyivät, kansallinen näkökulma oli luontevaa osoittaa suuntana, johon jo adressikampanjassa oli tähdätty.⁵⁰

Kirjelähteistö antaa siis toiminnan aikaisen, ensimmäisen todistuksen adressin toteuttamisesta. Lähteiden tietoarvon punninnassa on kysyttävä, ottivatko kirjeiden laatijat huomioon mahdollisen myöhemmän käytön kirjeiden laatimishetkellä. Pystyivätkö

⁴⁹ Koskivirta ja Lidman 2017, 17; Vainio-Korhonen 2017, 31; Leskelä-Kärki 2011, 265-266; Eiranen 2019, 30-31. Leskelä-Kärki puhuu Elsi Hyttistä ja Jacques Derridaa mukailien ”arkistokumeesta”, joka tarkoittaa tutkijan pakonomaista yksittäisten tietorippeiden etsimistä arkistoista rakentaakseen tulkinna, joka toisella tutkijalla samoista aineistoista voisi olla aivan erilainen.

⁵⁰ Kurvinen 2014, 146-147; Saunier 2013, 102.

kirjoittajat olemaan rehellisiä itselleen ja vastaanottajalle? Valikoivatko tai jopa muokkasivatko kirjoittajat kirjeistöä ennen sen toimittamista julkiseen käyttöön – joko omin käsin, tai jättämiensä käyttörajoitus- ja muun ohjeistuksen kautta? Varmojen vastausten saaminen edellyttäisi arkistonmuodostusprosessiin liittyvää selvittämistä. Joitain huomioita voidaan kuitenkin esittää. Monilta keskeisiltä henkilöiltä ei ole jäänyt henkilökohtaista kokoelmaa, mutta ne jotka ovat olemassa, ovat joko kokonaan julkisia tai melko löyhästi käyttörajoitettuja. Kokoelmien puuttuminen kokonaan voi olla sattumaa, mutta myös liittyä tutkimusaikakauden tiukkaan sensuuriin: kompromettoivaa aineistoa ei yksinkertaisesti haluttu säilyttää. Toisaalta käytettävissä olevat kokoelmat ovat melko laajoja, mikä voi liittyä siihen, että kirjeitä on haluttu nimenomaisesti säilyttää myöhempää käyttöä varten, kun niitä kerran riskeistä huolimatta on varjeltu. Tai sitten kyse on siitä funktiosta, joka kirjeiden laadinnalla aikakauden sivistyneistölle oli. Kirjeet olivat osa sosiaalisen viitekehysten mukaista käyttäymistä, mihin kokoelmien hävittäminen istuu huonosti.

On muistettava, että monipuolisesti suuntautuneiden ja aktiivisten henkilöiden kokoelmat sisältävät runsaasti tietoja hyvin erilaisista asioista, eikä laaja kokoelma takaa, että siinä olisi paljoakaan viittauksia kulttuuriadressiin. Kuitenkin ei ehkä ole sattumaa, että adressiin kielteisesti suhtautuneen Leo Mechelinin laajassa kokoelmassa ja hänen laatimissaan kirjeissä on erittäin vähän viittauksia adressihankkeeseen, kun taas sitä ajaneiden Edvard Westermarckin ja Julio Reuterin kirjeissä asiaa sen sijaan käsitellään runsaasti. On myös todennäköistä, että hyvin henkilökohtaisia – esimerkiksi perhe-elämään tai kärjistyneisiin erimielisyyksiin liittyviä – kirjeitä on tietoisesti hävitetty, sensuurin vuoksi tehdystä raakkaamisesta puhumattakaan. Esimerkiksi Werner Söderhjelmin eli hänen saamiensa kirjeiden kokoelmat ovat laajoja, mutta hänen itsensä kirjoittamien kirjeiden määrä muissa kokoelmissa on varsin vähäinen. Toisaalta joitakin hyvinkin suoria luonnekuvauksia esiintyy. Ratkaisevaa on kirjeenvaihdon luottamuksellisuus: keiden välisestä viestinnästä on kyse ja miten luottamukselksi he kokivat viestintäkanavan. Esimerkiksi kahden ulkomaan välillä tapahtuneessa kirjeenvaihdossa riskit tietojen leviämisestä ulkopuolisille olivat paljon pienemmät kuin Suomeen suuntautuneissa kirjeissä.

Adressin toteuttajat kuuluivat keskisäätyyn tai aatelistoon, joissa kirjeenvaihdon kulttuuri ja kirjeistön säilyttäminen oli osa säädynmukaista elämää. Kirjeiden laatimiseen käytettiin runsaasti aikaa ja adressihankkeen kohdalla, kuten olen aiemmin viitannut, välttämättömyyssyistä sitäkin enemmän. Tapahtumakuvausten laatiminen oli mielessä viimeistään adressihankkeen loppuvaiheissa. Monet adressin toteuttajista olivat ainakin jossain määrin julkisesti tunnettuja henkilöitä ja joukossa oli myös tieteellisen tutkimuksen – myös historiantutkimuksen – ammattilaisia, joten he olivat luultavasti ainakin jonkin verran pohtineet mahdollista kirjeiden päättymistä julkisempaan käyttöön.⁵¹

⁵¹ Lahtinen, Leskelä-Kärki, Vainio-Korhonen ja Vehkalahti 2011, 18; Leskelä-Kärki 2011, 244; Vehkalahti 2011, 235. Esimerkiksi keskeinen adressin koordinaattori Julio Reuter pohti mahdollisuutta laatia uunituore kuvaus ja tallentaa se yliopiston kirjaston kokoelmiin: *"Olen ajatellut tehdä selvityksen adressin syntyvaiheista ja delegaatin etsinnästä. Westermarck ajattelee selvittää osuutensa U. Lindelöf myös. Meidän pitäisi yrittää taivutella muita henkilöitä kirjoittamaan ylös oman osuutensa. Se pitäisi sitten säilyttää esimerkiksi Yliopiston kirjastossa."* Katso Julio Reuter Arvid Neoviukselle 28.6.1899 / AN KA, ko 6.

Ottaen huomioon adressin nopea liikkeellelähtö ja erittäin kiireellinen toteutus, ei tunnu todennäköiseltä, että myöhemmän käytön näkökulmaa olisi merkittävästi ehditty pohtia kirjeitä kirjoittaessa. Joissain kirjeissä viitataan siihen, että koko hankkeen vaiheet tulisi jossain vaiheessa kuvata ja kertoa suuremmalle yleisölle, mutta itse kirjeistöstä muodostuu lähinnä mielikuva kiireessä valmistellusta hankkeesta, jossa kirjoittamisen pääpaino oli asioiden nopeassa edistämisessä, ei jonkinlaisten harkittujen mielikuvien rakentamisessa tulevaa historiankirjoitusta silmällä pitäen. Tilanne toki vaihtelee hiukan sen mukaan, käsittelikö kirje yleisempiä tai vaikkapa perheaiheita, vai puhtaasti adressin toteutusta. Sen sijaan sensuurin vuoksi monia asioita jätettiin varmuudella kertomatta tai esitettiin niukasti tai peiteilmaisuin. Tämä käy kirjeistä selvästi ilmi. Lisäksi kirjeissä tuodaan melko niukasti esiin erilaisia toimintatapoihin tai persoonien yhteensovittamattomuuteen liittyneitä konfliktitilanteita. Arvioni on, että tässä kyse on enemmän kirjoittamisen ja säädynmukaisen elämän kulttuureihin liittyneestä korrektiudesta kuin siitä, että konflikteja tai voimakkaitakin mielipide-eroja ei olisi ollut. Tähän ilmiöön liittyy myös se havainto, että ilmaisu- ja puhuttelutavat tai kirjeiden käsittelemät aiheet vaihtelevat selvästi sen mukaan, kenelle kirje on laadittu. Kyse ei ole vain tuttavuuden asteesta, vaan esimerkiksi asemaan, ikään ja sukupuoleen liittyvistä seikoista.

Pääasiassa kirjoittajat keskittyvät niihin konkreettisiin asioihin, joihin heidän aikansa tapahtumahetkellä on kulunut. Adressin valmistelua onkin käsitelty paljon, tosin kirjoittajan halusta etäännyttää itsensä siitä riippuen asia ilmaistaan enemmän tai vähemmän suoraan. Sen sijaan laajempaa pohdintaa esimerkiksi omista toimintaa ohjaavista arvoista tai näkemyksistä esiintyy niukemmin.

Sukupuolten välinen ero tulee esiin kirjeiden sisällössä. Miesten laatimat kirjeet keskittyvät usein tiukasti ”asiaan”, kuten adressityöhön tai muihin käsillä olleisiin toimiin. Naisten kirjeissä analysoidaan paljon laajemmin yleisiä uutisia ja niiden heijastusvaikutusta läheisiin ja perhepiiriin ja ylipäänsä kaikenlaisia iloja ja suruja, jotka jokapäiväisessä arjessa olivat läsnä. Huomio on oleellinen, koska adressihanke oli pääasiassa miesten hanke ja omassa lähdeaineistossani on vain muutamien naisten kirjeitä. Laajentamalla lähdetarkastelua päähenkilöiden vaimojen, äitien ja sisarten kirjeenvaihtoon en todennäköisesti olisi saanut kovin paljon lisää faktatietoa adressityöstä, mutta mahdollisesti työssä vallinneista tunnelmista tai henkilöiden terveydestä ja mielialoista.

Adressin laajempia tarkoituksia tai henkilöiden ajattelua koskevat huomiot täytyy usein tehdä pienten huomautusten ja sanavalintojen sekä laajemman kokonaiskuvan eli henkilöhistorian, ajankohtaisen tilanteen ja muun lähdeaineiston yhdessä muodostaman kontekstoinnin perusteella. Tällä tavoin on mahdollista analysoida myös sitä identiteetin luomisen prosessia, jota adressin laatijat tietoisesti ja tiedostamattaan rakensivat hankkeen rooleissaan, hakiessaan samalla paikkaansa laajemmassa sosiaalisessa verkostossa.

Lopuksi tulee arvioida tutkijan oman persoonan ja mieltymysten suhdetta tutkimuksen keskiössä oleviin henkilöihin. On rehellisesti myönnettävä, että tutkimusprosessin aikana tapahtuu erilaista arvottamista ja lähentymistä kohdehenkilöihin sitä mukaa, kun kuva heidän toimistaan, näkemyksistään ja persoonallisista piirteistään kirkastuu. Reetta

Eiranan on Tengströmien sukua käsittelevässä väitöskirjassaan asian ytimessä todetessaan, että kokemuksia ja tunteita tulkitessa tarvitaan herkkyyttä ja jopa eläytymistä kohdehenkilön kohtaamiseen, säilyttäen kuitenkin samalla analyttinen ja kriittinen tutkija-asenne. Itse ajattelen, että kirjeistöä läpikäydessä kirjoittajat ja vastaanottajat tulee pystyä kohtaamaan inhimillisesti ja heidän tilanteeseensa samastuen, ja materiaalista saatua tietoa kootessa ja yhdistellessä muuttaa lähestymistapa analyttisemmäksi.⁵²

Objektiivisen ja kriittisen tutkijanäkökulman säilyttäminen on mahdollista, kun asian pitää mielessä ja jatkuvana nyrkkisääntönä tutkimusta tehdessä. Todettakoon myös, että itselläni ei ole minkäänlaista sukulaisuus- tai muuta henkilökohtaista suhdetta yhteenkään tutkimuksessa esiintyvään henkilöön. Mielestäni suurempi haaste itselleni on ollut liian pitkälle menevien tulkintojen, kuten luonneanalyysien, välttäminen tutkimuksessani, jonka aikarajaus on hyvin niukka ja jossa en ole lähtenyt soveltamaan esimerkiksi psykohistoriallista lähestymistapaa. Käytettävissä olevat aikalaistodistukset ovat yksi tapa hakea tukea omille tulkinnoille.

Nähdäkseni henkilöiden toiminnan tulkitsemisessä jää valitusta lähestymistavasta huolimatta aina tietty harmaa alue, jossa syitä ja seurauksia ei voida aukottomasti perustella lähdetiedoilla ja joiden kohdalla väittämät jossain määrin perustuvat kokonaisarvioon eli kaikkien käytettävissä olevien tietojen ja toisaalta tutkijan oman elämäkokemuksen ja ihmistuntemuksen kautta tapahtuvaan punnintaan. Tällainen yleisempi elämäkokemus voisi olla yksi kaltaiseni varttuneemman tutkijan eduksi luettavista asioista. Joka tapauksessa yksityiskohtaisen lähdeaineistoon viittamisenkin pohjalta tehdyt tulkinnat ovat lopulta vain tulkintoja, ja juuri mahdollisuus päätyä saman aineiston pohjalta erilaisiin tulkintoihin on historiantutkimuksen suola ja syy sille, miksi tutkimusta lopulta tehdään. Ennemmin kuin jättää esittämättä omaan kokonaisarviooni perustuvia näkemyksiä, olen päinvastoin pitänyt tärkeänä tuoda esiin omat käsitykseni kulttuuriadressin syistä ja toteutuksesta, luottaen siihen että myöhempi tutkimus korjaa ja täydentää näitä arvioitani.

⁵² Eiranan 2019, 32.

2. SUOMI EUROOPASSA: VAIKUTTEISTA VAIKUTTAMISEEN

2.1 Yhteyksien lisääntyminen Euroopassa

Kulttuuriadressin kokoaminen lukuisissa eurooppalaisissa maissa ja kaupungeissa edellytti kontakteja ja kiinnostusta näitä kulttuureita kohtaan. Näitä ei luotu hetkessä, vaan suomalainen oppineisto oli rakentanut niitä pitkin 1800-lukua ja varsinkin valtiollisen ja kirkkolaisen ohjauksen hiukan lievennyttyä 1860-luvulta lähtien.

Venäjän vallan alkuvuosikymmeninä Suomessa esiintyi varsinkin sen ruotsinkielisen oppineiston piirissä jonkin verran kiinnostusta aikaisempaan valtiosuhteeseen Ruotsin kanssa ja sitä kautta vuorovaikutukseen Venäjän asemesta Skandinavian suuntaan. Skandinavistiset valtiohaaveet alkoivat kuitenkin kariutua viimeistään 1850-luvulle tultaessa, kun Suomessa alettiin sopeutua elämään ja määrittämään omaa kulttuuria osana Venäjän valtakuntaa. Vaikka skandinavismin piirissä esiintyneet ajatukset jonkinlaisesta Ruotsin ja Suomen palaamisesta yhteen osoittautuivat aikansa eläneiksi, toimi tämä aatesuuntaus silti tienvälittäjänä kohti eurooppalaisia pohdintoja. Skandinavismin hiipussa kiinnostus eurooppalaiseen ajatteluun ja yhteyksiin korostui.⁵³

Taide on muodostanut Suomessa tärkeän väylän kansainväliseen kanssakäymiseen. Taiteilijat olivat luultavasti 1800-luvun kansainvälisimpiä suomalaisia, ainakin jos kansainvälisyyttä mitataan ulkomailla vietetyn ajan kestolla. Rooma ja muutamat saksalaiset kaupungit olivat 1800-luvulla keskeisiä kohteita, joista taiteilijat ammensivat vaikutteita, kunnes vuosisadan kolmannella neljänneksellä Pariisi nousi niiden ohi tärkeimmäksi taiteen keskuksiksi. Taiteilijoiden kansainvälisyyttä on luultavasti myös tutkittu Suomessa enemmän kuin muita kansainvälisen vuorovaikutuksen alueita.⁵⁴

Kuten muillakin elämänalueilla, myös taiteen piirissä mahdollisuudet kansainväliseen

⁵³ Nordberg 1958, 260; Engman 2016, 75-76, 86-87.

⁵⁴ Suvikumpu 2009, 13.

vuorovaikutukseen lisääntyivät varsinkin 1800-luvun jälkipuoliskolla, kun matka-apurahajärjestelmät alkoivat kehittyä ja kotimaassa myös heräsi uudenlainen kiinnostus taidetta kohtaan. Taiteesta alkoi kehittyä myös keskeinen väline kansallisen identiteetin määrittelyssä, vaikka taiteilijoille itselleen merkityksellisempää kenties olikin kosmopoliittisen taiteilijaidentiteetin kehittäminen ja ennen kaikkea se, että Suomeen saataisiin luotua taiteen tekemisen mahdollistavat rakenteet. Koska taiteen kautta alettiin määrittää suomalaisuutta, myös lehdistö alkoi kirjoittaa yhä aktiivisemmin suomalaistaiteilijoiden edesottamuksista maailmalla. 1800-luvun viimeisinä vuosikymmeninä ja 1900-luvun alussa taiteilijoista leivottiinkin johtavia kansallisia hahmoja, kulttitaiteilijoita, joiden maineen kasvu yhdistettiin isänmaan maineen ja tunnettuuden lisääntymiseen.⁵⁵

1800-luvun jälkipuolella yhteydet Suomen ja Euroopan välillä kasvoivat myös teollistumisen ja kauppasuhteiden kehityksen myötä. 1800-luvun loppuun tullessa Suomen kauppavaihdosta varsinkin Saksaan ja Englantiin suuntautuneen länsiviennin arvo jo ylitti kokonaisuudessaan noin kolmasosan muodostaneen Venäjän-viennin arvon. Vaikeammin määriteltävissä on kulttuurin ja talouden yhteinen vaikutus, mutta joka tapauksessa ne ruokkivat toisiaan. Mitä enemmän teollistuminen lisääntyi ja pohjoiset yhteiskunnat muuttuivat yhä sofistikoituneemmiksi, sitä enemmän kiinnostus Pohjolan ja suurten Euroopan maiden välillä kasvoi ja muuttui kulttuurien osalta molemminsuuntaiseksi. Tätä kanssakäymistä vahvistivat alati parantuvat liikenneyhteydet, lisääntynyt turismi ja varsinkin tiedonvälitys. Aikakaudelle ominainen standardoinnin ihanne näkyi myös kansallisten ja kansainvälisten posti- ja lennätintoihmistojen perustamisessa, jotka siivittivät myös määrällisesti kasvaneen lehdistön näkyvyyttä. Maailman pienenemisen virtaukseen liittyi myös nykyään täysin itsestään selvältä tuntuvia yhteisiä sopimuksellisia käsitteitä, kuten standardoitujen globaalien aikavyöhykkeiden ottaminen käyttöön.⁵⁶

Lisääntyvä kaupankäynti ja tiedonkulku Suomen ja Länsi-Euroopan välillä alkoi omalta osaltaan siirtää Suomea Venäjästä lähemmäs Eurooppaa 1800-luvun mittaan. Tästä kehityksestä suuri osa tapahtui olosuhteiden muovaamana, mutta osa siitä oli myös tietoisista. Kulttuuriadressin kannalta tärkeitä olivat Suomen ja muun Euroopan välillä jatkuvasti lisääntynyt kulttuurivaihto, henkilökontaktit ja vähitellen tiivistynyt käsitys yhteisestä eurooppalaisesta historiasta ja kulttuuriperinnöstä.

Vaikka kansallisvaltioajattelu nousi Euroopassa voimakkaasti 1800-luvulla, tapahtui sen rinnalla myös syvällistä yhteiseen eurooppalaiseen identiteettiin ja kulttuuriin liittyvän ajattelun kehittymistä. Mitä enemmän kansallisen identiteetin kirkastamisessa tärkeitä esimerkiksi filologian tai historian kansallisia tunnusmerkkejä raaputettiin esiin, sitä enemmän paljastuivat niiden yhteiseurooppalaiset juuret. Suomen tapauksessa tämä tarkoitti esimerkiksi Kalevalan laatimista. Tietoisuus Kalevalasta lisääntyi muualla Euroopassa, jossa se kytkettiin muihin eurooppalaisiin kansalliseepoksiin ja kansanrunousperinteen luomismyytteihin. Legendojen ja mytologioiden juuret olivatkin yhteiset. Kansallisen kulttuurin

⁵⁵ Suvikumpu 2009, 9, 64-65, 73-74, 234, 241.

⁵⁶ Salmon 1997, 43; Gluschkoff 1998, 218; Smeds 1996, 107; Eyffinger 1999, 7; Abbenhuis 2019, 21-24.

kehityksen ja vaiheiden selvittäminen tarkoitti antiikkisten ja keskiaikaisten yhteyksien ja vaikutteiden selvittämistä. Tästä ilmiöstä voidaan käyttää nimitystä *cosmopolitisme de national*, kansallisen kansainvälisyys. Vanhojen tekstien editoinnin asemesta huomio kiinnitettiin yhä enemmän vallitsevat kansalliset rajat tai oppiaineet ylittävään tematiikkaan, mikä edellytti kansainvälistä tutkijoiden ja muiden asiantuntijoiden yhteistyötä ja verkostojen rakentamista. Näin kuvattu kehitys kiteytyi filosofi Ernest Renanin puheissa ja kirjoituksissa. Renanin mukaan kansakuntaa eivät ensisijaisesti yhdistäneet kielen tai rodun kaltaiset asiat, vaan suurtekojen yhteinen menneisyys sekä halu saavuttaa yhdessä, kansakuntana, vastaavia asioita myös tulevaisuudessa.⁵⁷

Suomessa eräs tärkeä yhteisen eurooppalaisen menneisyyden kontinentaalinen ajattelun välittäjä oli jo tämän tutkimuksen alussa lainattu estetiikan ja kirjallisuuden professori Carl Gustaf Estlander. Kirjallisuuden ja taidehistorian opintojen kautta Estlander ryhtyi jo 1850-luvulla seuraamaan laajemman maailman tapahtumia ja sukelsi pian ajankohdaisista poliittisista tapahtumista syvemmälle eurooppalaiseen perintöön alkamalla perehtyä eurooppalaiseen vanhaan runouteen. Tähän kipinän oli antanut kotimainen Kalevala. Estlanderin opinnot suuntautuivat vähitellen yhä kansainvälisemmiksi, samalla kun kotimaisen historian, kirjallisuuden ja luonnon osuus niissä marginalisoitui. Tähän vaikutti Estlanderin pettymys fennomanian kehityksen suuntaan. 1850-luvulla *Morgonbladetin* kirjoittamissa teksteissä Estlander arvosti tuolloin vielä tuoreen skandinavismien perintöä, mutta ei nähnyt sille tulevaisuutta, vaan painotti kansallista oma-arvoisuutta ja kansainvälisiä vaikutteita tavalla, jotka loisivat hyödyllistä kehitystä koko Euroopalle. Vuonna 1862 ranskalaiseen lehteen laatimassa artikkelissa Estlander pyrki tuomaan esiin Suomen vakauden ja opposition konservatiivisuuden venäläisen yhteiskunnan samanaikaisen kuohunnan rinnalla. Mikä tärkeämpää, Estlander näki Suomen kuuluvan ehdottomasti Venäjän asemesta länsieurooppalaiseen yhteyteen. Näissä näkemyksissään Estlander päivitti Israel Hwasserin jo 1830-luvulla esittämiä ajatuksia Suomesta länsimaisen kulttuurin sillanrakentajana Venäjän ja Euroopan välillä.⁵⁸

Estlander oli yhtä lailla aktiivinen taiteen saralla laatien aiheesta vakiintuneen aseman saaneen yleisesityksen ja pitäen laajaa huomiota herättäneen luentosarjan. Taiteenkin alalla Estlanderin lähtökohtana oli Ruotsista irrottamisen aiheuttama kulttuurinen tyhjiö ja sen korvaaminen eurooppalaisilla kontakteilla.⁵⁹

Kosmopoliittisuus mainitaan suoraan nimeltä näissä Estlanderin näkemyksissä. Estlander oli siten aikaansa edellä pohtiessaan ei vain sitä, mitä Suomi voisi saada Euroopalta, vaan myös miten se voisi omalta osaltaan täydentää tätä yhteistä perintöä. Estlanderin visiossa Suomi ei ehkä niinkään ollut sillanrakentaja, vaan ennemmin osa Eurooppaa – Eurooppaa, joka puolestaan oli pitemmän päälle sulattava sen alueelle piirretyt

⁵⁷ Riikonen 1999, 122; Thiesse 1999, 69, 159-160; Bernardini 1899, 656; Ernest Renan 1882, *Qu'est-ce qu'une nation? Conférence faite à la Sorbonne et reproduite dans Discours et conférences*, Paris 1887.

⁵⁸ Schybergson 1916, 24-27, 33-35, 175-176; Smeds 1996, 205-206.

⁵⁹ Carl Gustaf Estlander, *De bildande konsternas historia från slutet av adertonde århundradet till våra dagar*, 1867. Suvikumpu 2009, 66.

kansallisvaltioiden rajat. Estlander oli edellä mainitun Renanin Eurooppa-ajatusten levittäjä Suomessa ja pohdiskeli niiden realistisuutta. Estlander katsoi vuonna 1886 ajan olevan vielä liian nuori Renanin visioille, mutta uskoi – melko visionäärisesti – kehityksen joka tapauksessa kulkevan tähän suuntaan. Estlanderin mielestä kansallisvaltiot saattoivat hyvinkin korvautua tulevaisuudessa Euroopan liitolla.⁶⁰

Renanin ja Estlanderin visiot eivät niinkään olleet suunnatut ja koskettaneet talonpoikaista tai lukutaidotonta kansanosaa, mutta sen sijaan olivat tarkoitettut ja saivat vasta-kaikua porvariston ja oppineiden piirissä. Juuri oppineiden tehtävä oli osoittaa traditioiden ja kielten yhteinen pohja ja tuoda esiin, mikä merkitys näillä asioilla kansakuntia yhdistävinä tekijöinä oli. Tämä joukko koostui filosofeista, historioitsijoista, kielitieteilijöistä ja yleensä kirjallisista vaikuttajista (*hommes de lettres*). Kansalliskielillä oli juuret kieliperheissä, kulttuureissa ja rodullisissa piireissä, joiden tutkiminen ulottui omaa kansallista kirjallisuutta laajemmalle. Teemojen transnationaalisuus tunnistettiin siis jo itse ajankohdasta. Kosmopoliittinen intellektuellien yhteistyö oli edellytys kansallisen ajattelun edistämiseksi. Esimerkiksi juuri Euroopan yhteisiä juuria tutkinut kielitieteilijä Jakob Grimm oli 1850-luvulla kiinnostunut Kalevalasta ja yleisesti suomen kielestä. Kansallisorjuuden tapaiset hankkeet paitsi loivat kansallista identiteettiä, myös rakensivat siltoja kansainväliselle yhteistyölle ja saivat tunnistamaan yhteiset juuret ja kehitysilmiot, jotka ulottuivat oman maan rajoja kauemmas. Konkreettisesti ne loivat kontakteja ja yhteistyötä oppineiston piirissä. Grimm sai pitää luentoja Kalevalasta, ja suomalaisille alkoi aueta opiskelu- ja opetusmahdollisuuksia ulkomailla, ennen muuta Saksassa. Tällöin ovia aukeni niin kansalliskuvan kirkastamiselle kuin henkilökohtaisille urapoluille.⁶¹

Konkreettisesti tämä työ tuli näkyviin erilaisissa julkaisuissa ja tapahtumissa, joissa kansallisia erityispiirteitä esiteltiin kansainvälisillä foorumeilla ja kansainväliselle lukijakunnalle laadituissa teoksissa. Maailmannäyttelyihin ja muihin kansainvälisiin näyttelyihin alkoi osallistua Suomesta valtuuskuntia merkittävämmässä määrin aina 1860-luvulta lähtien, huippuna menestyksekkäät näyttelypaviljongit Pariisiin näyttelyissä vuosina 1889 ja 1900. Vaikka näyttelyiden alkuperäinen tavoite oli teollisuuden ja kaupankäynnin edistäminen, kasvoi kansallisen kulttuurin esittely niissä yhä tärkeämmäksi ja omaksi teemakseen. Maailmannäyttelyistä tuli siksi myös tärkeä suomalaisen taiteen näyteikkuna, jossa taiteilijat valjastettiin konkreettisella tavalla suomalaisuuden määrittämiseen ja kasvojen antamiseen kansallisen käsitteelle. Näyttelyiden rakentamisesta tuli käytännöllinen kanava yhteyksien rakentamiseksi Suomesta muualle Eurooppaan. Suomea koskevien yleisteosten laatimisessa keskeinen asema oli Leo Mechelinillä. Näissä Suomen historiaa, kulttuuria sekä yhteiskunnallisia oloja ja poliittisen järjestelmän rakenteita esitelleillä teoksilla

⁶⁰ Siltala 1999, 151-152; Estlander 1886. Estlander viittaa kirjoituksessaan Renanin *Association scientifique*ssa 11.3.1882 aiheesta pitämään luento. Yhtenäinen Eurooppa oli aikakaudella esillä moninaisissa yhteyksissä, mm. tunnetun rauhanaktivisti William Steadin teoksessa ”The United States of Europe on the Eve of the Parliament of Peace” vuodelta 1899.

⁶¹ Renouvin & Duroselle 1991, 182; Thiesse 1999, 65-66; Saunier 2013, 17; Eiranen 2019, 158.162. Eiranen toteaa Saksaan opettamaan päässeen Herman Kellgrenin arvioineen Kalevala-saksannoksen tietävän hyviä näkymiä paitsi asialle, myös itselleen.

oli suuri merkitys myöhemmälle lehdistövaikuttamiselle, koska siinä hyödynnettiin samoja jakelukanavia ja henkilökontakteja. Kulttuuriadressin kannalta niin näyttelyiden kuin julkaisujen laadinnan ja jakelun yhteydessä luotiin yhteyksiä, jotka olivat kullannarvoisia siivittäessään adressin toteuttamista ja edesauttoivat myönteistä suhtautumista koko adressihankkeeseen.⁶²

Edellä on viitattu Renanin korostamaan intellektuellien eli ennen muuta humanististen alojen oppineiden merkitykseen. Kansainvälisten kontaktien rakentamisessa vähintään yhtä tärkeässä roolissa olivat silti luonnontieteiden ja teknisten alojen edustajat. Osana 1800-luvun jälkipuolen yhdenmukaistamis- ja standardisointivirtausta näillä aloilla tehtiin paljon opintomatkoja ulkomaille ja välitettiin uusinta tietoa. Joidenkin arvioiden mukaan nimenomaan vuorovaikutus eri maalaisten oppineiden välillä oli paljon suurempaa luonnontieteellisillä aloilla kuin esimerkiksi taiteilija- ja kulttuuripiireissä, joissa kyllä otettiin mallia kansainvälisistä trendeistä, mutta pitäydettiin henkilötasolla helposti maanmiesten ulkomaille muodostamien ”kolonioiden” piirissä. Ensimmäiset tieteelliset kansainväliset kongressit järjestettiin 1850-luvulla tilasto- ja merentutkimusten aloilla. Ennen muuta luonnontieteilijöiden ansiosta maan pääkaupunki Helsinki ei suinkaan 1800-luvun lopussa edustanut mitään periferiaa, vaan oli hyvin kansainvälisessä kehityksessä mukana, mikä johtui kaupungin viranhaltijoiden lukuisista ulkomaisten opinto- ja tutustumismatkoista.⁶³

Suomeen kehittyi vähitellen asiantuntijoiden joukko, jolla oli kansainvälisiä kontakteja ja verkostoja. Kansainvälistyminen edellytti hakeutumista ulkomaille, missä puolestaan tarvittiin aiempia yhteyksiä ja neuvoja. Tässäkin C.G. Estlander toimi pioneerina. Hän kuului ensimmäiseen sukupolveen, joka kansallisen heräämisen jälkeen suuntasi tutustumaan Eurooppaan. Estlander jakoi tietojaan ja neuvojaan näiltä matkoilta omille opiskelijoilleen. Esimerkiksi kulttuuriadressihankkeessa keskeisesti mukana olleille Yrjö Hirnille ja Werner Söderhjelmille Estlanderin vaikutus oli suorastaan ratkaiseva. Yrjö Hirn oli hyvin epävarma ylipäänsä koko tutkijan uralle ryhtymisestä, ja Estlanderin kannustus toimi tässä tärkeänä sysäyksenä. Myöhemmin Hirn arvioi, että Estlander teki enemmän kuin kukaan muu ovien avaamiseksi ulkomaisille kulttuureille Suomessa. Söderhjelmä Estlander kannusti voimakkaasti suuntautumaan romaanisten kielten pariin ja antoi Ranskassa suoritettavia opintoja varten suosituskirjeen tunnetulle medievalisti Gaston Parisille, joka oli Estlanderin oman opettajan Paulin Parisin poika. Estlanderilla oli runsaasti kontakteja myös niihin ulkomaisiin tutkijoihin, jotka tulivat myöhemmin tukemaan suomalaisia kulttuuriadressihankkeessa, esimerkiksi saksalaiseen filologi Willy Eigenbrodtiin. Estlanderin merkitystä ja vaikutusta suomalaisten ja ulkomaalaisten tutkijoiden

⁶² Estlanderilla oli tärkeä rooli myös maailmannäyttelyissä, katso Smeds 1996, 346. Yleisesti aiheesta Smeds 1996, 70-76, 114, 116-117, 204, 279; taiteilijoiden roolista Suvikumpu 2009, 9, 228-229. Suomea esitelleistä teoksista on huomioitava erityisesti Leo Mechelin, *Précis du droit public du Grand Duché de Finlande (Piirteitä Suomen suuriruhtinaskunnan valtio-oikeudesta)*, vuonna 1886 sekä *Finland i 19de seklet. Framställt i ord och bild af finska skriftställare och konsträrer* vuonna 1893. Katso Stubb 2012, 83-86; Smeds 1996, 329-330.

⁶³ Klinge 1997, 311; Riikonen 1999, 138-139; Suvikumpu 2009, 201; Saunier 2013, 86; sekä erityisesti Hietala 1992 (mm. professori Albert Palmbergin opintomatka Euroopassa 1886-1887, Hietala 1992, osa I, 89-99); huomaa myös Gluschkoffin havainnot ulkomaisen oppikirjallisuuden soveltamisesta eri aloilla Suomessa, Gluschkoff 2008.

suhteiden kehittymiseen kuvaa johdannossa viitattu adressidelegaation juhla Helsingin Kaivohuoneella: siellä tärkeimmän ensimmäisen juhlapuheen piti Estlander, toisen hänen oppilaansa Werner Söderhjelm.⁶⁴

Suomalaisten kontaktit ulkomailla kohdistuivat ensin Saksaan ja sitten erityisesti Ranskaan. Jo toisen tasavallan viimeisenä vuosikymmenenä, jolloin mm. Estlander Ranskaan saapui, maan hallinto oli jo saanut liberaalimpia sävyjä, kun taas suomalaisten perinteinen opinahjo Saksa kulki samaan aikaan kohti autoritäärisempää hallintoa. Ranskaan liittyi suomalaisittain jonkinlainen uutuuden viehätys, toisin kuin Saksaan tai esimerkiksi Italiaan, huolimatta *Risorgimento*-liikkeen ylioppilasnuorten keskuudessa 1860-luvun alussa herättämästä innostuksesta. Tätä symboloi Pariisin nouseminen 1870-luvulla Rooman ohi Euroopan (humanistisesti tarkasteltuna) kosmopoliittisimpana kaupunkina. Esimerkiksi suomalainen kuvanveistäjä Walter Runeberg muutti melko pian sen Italiaan liittämisen jälkeen eli vuonna 1876 pitkäaikaisesta kotikaupungistaan Roomasta Pariisiin.⁶⁵

Ranskan suosioon vaikutti paljon myös se, että hävityn Preussin-sodan jälkeen vuonna 1871 Ranska pyrki sotilaallisen voiman asemesta suunnitelmallisella kulttuuriohjelmalla lisäämään vaikutusvaltaansa eri puolilla Eurooppaa. Vuonna 1883 perustettiin *Alliance Française*, jonka tarkoituksena oli propagoida ranskalaista kieltä ja kulttuuria maailmalle. Kärsittyä valtiollista sotilaallista tappiota lähdettiin siten paikkaamaan korostamalla Ranskan merkitystä henkisten arvojen tiennäyttäjänä. Tässä valinnassaan se poikkesi useiden muiden suurvaltojen aggressiivisemmasta ajattelusta. Tämä suuntaus ei ollut yksin Ranskasta lähtöisin, vaan myös pienemmät kansallisuudet myös odottivat ja toivoivat Ranskan toimivan suunnannäyttäjänä vallankumouksen ja valistuksen viitoittamalla tiellä kohti rauhanomaisten, universaalien arvojen hallitsemää maailmaa. Tämä ranskalainen ohjattu kulttuuripropaganda sai järjestyneitä muotoja myös Suomessa, kun *Alliancen* sivukonttori perustettiin Helsinkiin vuonna 1890.⁶⁶

Ranska ja ranskalainen kulttuuri kiinnosti suomalaista sivistyneistöä yhä enemmän 1800-luvun jälkipuoliskolla. Ranskalaisen kulttuurin saavutettua keskeisen aseman tuli siitä Euroopassa yleisesti enemmän ”kaikkien yhteistä” kuin minkään muun maan. Siksi Ranskan sisäpolitiikassa käyty kamppailu liberaalien arvojen puolesta taantumuksellista boulangersista vastaan kiehtoivat ja inspiroivat erityisesti liberaaliin ajatteluun taipuvaisia. Suomessa fennomaanijohtajatkin tunnustivat ranskalaisen kulttuurin avut, mutta silti erityisesti ruotsinmielinen sivistyneistö oli fennoja valmiimpi ja halukkaampi kalevalaisen tuohivirsukulttuurin asemesta hakemaan malleja suoraan Euroopasta.⁶⁷

Kuten edellä esitetty Estlanderin esimerkki osoittaa, oli suomalainen kiinnostus eurooppalaisuutta kohtaan kytköksissä ennen muuta liberaalin poliittisen ajattelun nousuun

⁶⁴ Schybergson 1916, 145, 507, 540-542, 555; Ranki 2007, 88-90, 104-105, 130-131; Riikonen 1999, 118-119; Rantavaara 1977, 42, 50; Stubb 2012, 150.

⁶⁵ C.G. Estlanderin alkuperäisten haaveiden kohteena oli Englanti, mutta lopulta hänen ensimmäinen ulkomaanmatkansa suuntautui vuosina 1859 – 1860 Saksaan ja Ranskaan. Suomalaisten kiinnostumista yksipuolisesti vain saksalaiseen kulttuuriin valitti J.V. Snellman. Myös Werner Söderhjelm, joka sentään oli perehtynyt yhtä lailla saksalaiseen kulttuuriin ja kieleen kuin Ranskaankin, kritisoi saksalaisen tieteen pikkutarkkuutta ja raskassoutuisuutta. Katso Ranki 2007, 47-48.

⁶⁶ Ranki 2007, 216-217; Reznikow 1999, 230.

⁶⁷ Ranki 2007, 17, 85-86, 111, 114; Siitola 1999, 128; Smeds 1996, 165.

Suomessa. Mallit ja ajoitus tähän toimintaan tulivat suoraan Euroopasta ja toimintaa johdettiin Renanin visioiden mukaisesti akateemisin voimin. Suomessa sivistyneistön intoa johtaa kansallisen identiteetin rakentamista lisäsi laaja vapaa talonpoikaisto. Sivistyneistön tuli osoittaa sitä kohtaan solidaarisuutta legitimoitakseen näin oma asemansa hallinnon johdossa ja sitouttaakseen kansa valtioon. Tätä suomalaista erityispiirrettä lukuun ottamatta liberaalia kansallisajattelua argumentoitiin eurooppalaisen mallin mukaan erityisesti korostamalla lakien merkitystä yksinvaltan asemasta.⁶⁸

Vuoden 1861 tapahtumat tiivistävät hyvin tämän toiminnan ja sen vaikutteet. Euroopassa liberaalien kamppailu yksinvaltiutta vastaan perustuslaillisuuteen vetoamalla oli lähtöisin Preussista ”hullun vuoden” 1848 tapahtumista, minkä jälkeen se oli saanut erilaisia ilmenemis- ja toteutusmuotoja, kuten kansankokouksien tapaista mobilisoitumista ja solidaarisuusadresseja, joilla haettiin laajempaa tukea ja julkista näkyvyyttä. Näitä menetelmiä sovellettiin Unkarissa vuonna 1861, jossa samoin kuin Preussissa kamppailu yksinvaltiutta vastaan oli käynnistynyt vuonna 1848 passiivisena vastarintana, päätyen huhtikuussa 1861 mielenosoituksiin ja Itävalta-Unkarin keisari Frans Joosefille Unkarin parlamentissa osoitettuihin adresseihin, jotka johtivat parlamentin hajottamiseen.⁶⁹

Suomessa keskustelu perustuslaeista oli alkanut muutamia vuosia aikaisemmin ja kansainvälisiä malleja sovellettiin taitavasti näkyvyyden ja tuen saamiseksi lakeja korostavalle liberaalille poliittiselle retoriikalle. Tästä oli saatu esimakua jo 1850-luvun lopulta, jolloin Giuseppe Garibaldin kamppailua Italian yhdistämiseksi ja Itävaltaa vastaan oli seurattu ihailen, jopa eräänlaisena muoti-ilmiönä, suomalaisen ylioppilasnuorison keskuudessa. Nyt suomalaiset liberaalipiirit assosioituivat eurooppalaisen ääriliikehännän kanssa. Vuoden 1861 alussa ns. tammikuun valiokunta oli valmistellut suunnitelmia valtiopäivien järjestämiseksi Suomessa. Aleksanteri II:n annettua tähän liittyneen manifestin, nostettiin liberaalipiireissä esiin huoli ”vallankaappauksen yrityksestä” eli siitä, että mainittu valiokunta ottaisi valtiopäiville kuuluvaa mandaattia lainsäädäntötyössä. Käynnistettiin keskustelutilaisuuksia ja kansalaisadressin laadinta, johon saatiin kerättyä ilmeisesti satoja allekirjoituksia. Tämän lisäksi toiminnalle haettiin näkyvyyttä Helsingin Esplanadilla toteutetulla mielenosoituksella, johon osallistuneet tuhatkunta lähinnä ylioppilaista koostunutta osanottajaa huusivat iskulauseenaan ”Eläköön perustuslaki”. Tapahtumaa on kutsuttu vuosisadan ainoaksi ”pariisilaiseksi mielenosoitukseksi” Suomessa.⁷⁰

Suomalaisen sivistyneistön pitempiäaikaisia pyrkimyksiä luoda yhteyksiä läntisen Euroopan suuntaan kuvaa se, että vuoden 1861 mielenilmausten eurooppalaiset mallit kyllä tunnistettiin Helsingissä. Esimerkiksi *Nya Dagligt Allehanda* -lehti arvioi valmisteltua kansalaisadressia ”ilmiöksi, joka ansaitsisi Suomen rajojenkin ulkopuolella luoda valoa

⁶⁸ Alapuro 1997, 13, 16-18, 20-22; Siltala 1999, 119; Huxley 1990, 107; Vares 2000, 17-18.

⁶⁹ Vuonna 1858 *Åbo Tidningarissa* julkaistut vuoden 1772 hallitusmuoto ja yhdistys- ja vakuuskirja 1789 tai saman vuoden lopussa Helsingin lyseoiden opetusta varten näiden kanssa yhdessä nimellä ”Suomen suuriruhtinaskunnan perustuslait” eivät juuri kiinnittäneet huomiota. Katso Schauman 1922, 200. Huxley 1990, 53, 56-57, 61, 108-111 ja ix; Freifeld 2000, 164-187, 192, 195, 198; Gérö 2001, 111; Hoensch 1996, 14.

⁷⁰ Kajanne 2014, 43-48; Huxley 1990, x, 96-97, 110-111; Alapuro 1997, 29 (arviot mielenosoituksen merkityksestä).

kysymykseen, jonka pitäisi olla eurooppalainen ja joka näyttää merkkejä myös sellaiseksi muodostumisesta”.⁷¹

Vuoden 1861 demonstraatioiden jälkeen julkaistu Johan Palménin katsaus Suomen perustuslaeista (*Storfurstendömet Finlands grundlagar jämte till dem hörande statshandlingar*) myytiin välittömästi loppuun ja siitä lähti liikkeelle Suomen perustuslakien ja erillisen valtiollisen aseman ”löytäminen”, jota Leo Mechelin sittemmin markkinoi kansainvälisille foorumeille eräänlaiseksi kivijalkakuvaukseksi eurooppalaisessa mittakaavassa osoitautuneessa teoksessaan *Précis du droit public du grand-duché de Finlande* vuonna 1886. Poliittisesti toiminta tyrehtyi aikakauden johtavan poliitikon J.V. Snellmanin esittämään kritiikkiin. Snellmanin mukaan ”rettelöitsijöiden” toiminta oli haitallista tai jopa tuhoisaa suomalaisen kulttuurin kehittämisen kannalta, koska se näyttäytyisi venäläisten silmiin uhmana. Snellmanin mielestä kansainvälisiin malleihin tukeutuminen ei ollut kannatettavaa, vaan kansallisen selviytymisen edellytys oli vahva omaleimainen kulttuuri. Vaikka Snellman tyrehtyi lehdistössä poleemisena vuoropuheluna käydyssä väittelyssä argumenteillaan vuoden 1861 liberaalien näkyvän kampanjoinnin, olivat liberaalit tehokkaasti hyödyntäneet kansainvälistä tilannetta ja malleja näkemystensä edistämiseen. Näihin malleihin tultaisiin turvautumaan myöhemmin uudestaan.⁷²

Snellman ja muut fennomaanijohtajat eivät nähneet kansainvälisissä suhteissa itseisarvoa, jos ne eivät edistäneet kansallisen identiteetin kehitystä, vaan tällöin kansainväliset virtaukset olivat enemmän uhka kansalliselle omaleimaisuudelle. Sivistyneistön tuli ensisijaisesti kuulua kielellisesti ja mielellisesti omaan kansaansa, ei eurooppalaiseen samanhenkisten cocktailiin.⁷³

Ruotsinmieliset liberaalit ja nuorsuomalaiset suhtautuivat asiaan eri tavalla. Heidän keskuudessaan myönteinen suhtautuminen kansainvälisiin vaikutteisiin jatkui ja sai uusia muotoja vuoden 1861 tapahtumien jälkeen, erityisesti 1880-luvulla. Keskeisiä alustoja näiden ajatusten esittämiseen olivat vuonna 1880 perustettu aikakauskirja *Valvoja* sekä vuonna 1883 perustettu päivälehti *Nya Pressen*. Varsinkin *Valvojan* välityksellä pyrittiin ”humaniseeraamaan fennomaniaa” 1880-luvulla. Isänmaanrakkaus perustui siihen ajatukseen, että suomalainen kulttuuri saattoi kasvaa elinvoimaiseksi vain läheisessä vuorovaikutuksessa ulkomaisten kanssa. Suomalainen kulttuuri tuli saattaa eurooppalaista vertailua kestäväälle tasolle. Ajan mittaan *Valvojan* eurooppalainen näkökulma alkoi saada myös aluksi kielikysymystä enemmän esillä pitäneen radikaalimman suomenmielisten nuorten ryhmittymän kiinnostumaan siitä. *Valvoja* tunnettiin ”dosenttien aikakauslehtenä”; eurooppalaisia yhteyksiä piti ja toi esiin juuri se koulutettujen joukko, jonka tehtäväksi Ernest Renan aiemmin kuvatulla tavalla oli asettanut kansainvälisten vaikutteiden havaitsemisen kansallisissa kulttuureissa. Akateeminen jatkumo tulee myöhemmin esiin kulttuuriadressissa, jonka

⁷¹ Törne 1935, 305.

⁷² Väittelyä käytiin varsinkin J.V. Snellmanin ja August Schaumanin kesken mm. Snellmanin *Litteraturbladissa* ja Schaumanin *Helsingfors Tidningarissa*. Nordberg 1958, 274-280; Engman 2016, 106-110; Huxley 1990, 102-103, 123; Alapuro 1997, 29-30; Siitola 1999, 129, 131, 156.

⁷³ Huxley 1990, 26, 87-88, 101-102, 104; Siitola 1999, 125-126, 137; Engman 2016, 106-107.

toteuttajista monet – kuten johdantoluvussa esitellyt Westermarck, Hirn ja Reuter – olivat dosenttien statuksella ulkomailla opintojaan ja tutkimusta harjoittaneita kosmopoliitteja.⁷⁴

Valvojan dosenttien ajattelu oli kuitenkin vielä varsin kansallisesti painottunutta – suurin osa sen kannattajista siirtyi 1890-luvun alussa vanhasuomalaisen leiriin – ja suhtautui kriittisesti niin ruotsinmielisten liberaaliin ”puolueohjelmaan” kuin suomenmielisiin radikaaleihin. Toisaalta ruotsinmieliset liberaalit, Leo Mechelin johdolla, ja fennomanian pääsuuntaus pyrkivät lähestymään toisiaan 1880-luvun puolivälissä. Oleellista onkin punainen lanka, jossa akateemiset nuoret niin ruotsinmielisisä kuin vuonna 1894 oman valtiopäiväryhmänsä muodostaneissa nuorsuomalaisissa lähestyivät toisiaan vähitellen ikkunat auki Eurooppaan -asentoitumisen ja tsaarin yhtenäistämispolitiikkaan kriittisen suhtautumisen merkeissä. Kieli- ja kansallisuuskysymys alkoi muuttua yhdeksi useista ajettavista asioista, eikä välttämättä tärkeimmäksi. Eurooppalaisille aiheille ja malleille alkoi vähitellen löytyä ymmärtäjiä niin suomen- kuin ruotsinmielistenkin keskuudessa.⁷⁵

Nuorsuomalaisten ja nuorempien ruotsinmielisten liberaalien näkemykset eivät kansainvälisyyden merkityksen osalta olleet kaukana Estlanderin ajattelusta. Ehkä uutta oli henkilökohtaisista syistä lähtenyt kiinnostus ulkomaihin. Matkustelu ulkomailla ei ollut enää pelkkää pikaista tutustumista tai säädynmukainen velvollisuus *grand tour*'in hengessä, vaan vähitellen vakavammin otettavaa opiskelemista tai uran edistämistä muulla tavoin. Oman karriäärin ohella halua oli myös edistää joukkovoiman kautta yleisemmin universaalien yksilönoikeuksien toteutumista. Motiivit saattoivat liberaalien aatteiden ja esikuvien ohella liittyä lapsuuden kokemuksiin, aitoon kiinnostukseen vieraista kielistä ja kulttuureista, ammatillisiin hyötynäkökulmiin tai vain puhtaaseen uteliaisuuteen. Esimerkiksi Yrjö Hirnin kiinnostuksen taustalla oli hänen Ranskan keskiaikaisista kuninkaista väitellyt isänsä, joka kuoli Hirnin ollessa vasta 10-vuotias. Kotikirjaston ranskalainen kirjallisuus kietoutui isän muistoon ja muodosti Yrjö Hirnille sekä kirjallisuuden itsensä että henkilökohtaisen yhteyden kautta tärkeän tunnesiteen halki elämän. Ulkomaat tarjosivat nuoremmalle akateemiselle polvelle kaksinkertaista vapautta: vapautta kielikysymyksen jakamasta, Venäjän uhkan varjostamasta ja vähäisellä sivistyksellä valaistusta maasta, mutta myös vapautta johonkin: mahdollisuuteen saavuttaa ulkomaisten väylien kautta luodun kansainvälisen viiteriymän kanssa jotain henkilökohtaisella tasolla, miksei myös oman kansakunnan hyväksi.⁷⁶

Ulkomaanmatkojen ja kontaktien lisääntyessä ne alkoivat itsessään kantaa hedelmää. Muodostui aitoja ystävyysuhteita ja tutustuminen esimerkiksi ranskalaiseen kulttuuriin sai tuttavapiirissä muissakin heräämään uteliaisuutta sitä kohtaan. Tärkeää oli myös se, että kieliriidan tai ”oikeustaistelun” kyllästyttävän kotimaisen keskustelun rinnalla vieras ympäristö tuntui paikalta, jossa oli mahdollista hengittää vapaasti. Uusi ympäristö tarjosi myös uusia ammatillisia mahdollisuuksia. Esimerkiksi C.G. Estlander perusteli hakeutumista

⁷⁴ Siltala 1999, 129, 131; Ranki 2007, 69, 146-147, 261-264; Paaskoski 2002, 22-23, 31-34.

⁷⁵ Paaskoski 2002, 43-44, 46-48, 63-65, 67-69, 71-73, 75; Nieminen 2002, 83-85; Vares 2000, 40-41.

⁷⁶ Siltala 1999, 279; Rantavaara 1977, 10-28, erityisesti 25-28, Paaskoski 2002, 24-26.

romaanisten kielten pariin uravalintaa epäröineelle Söderhjelmille niin, että sillä alalla amatilliset tulevaisuudennäkymät olisivat parhaimmat. Vieraiden kulttuurien suosio tarkoitti uusia oppituolessa ja opetusmahdollisuuksia yliopistossa ja oppilaitoksissa. Myös *Alliance Française de Helsingforsin* tapaiset vieraiden kulttuurien instituutiot ja niistä edelleen poikineet kotimaiset, vieraita kulttuureja esitelleet yhdistykset kuten *Nyfilologiska Föreningen*, antoivat mahdollisuuden ansainnan ja harrastusten yhdistämiseen. Näin 1850-luvulta 1880- ja 1890-luvuille tullessa kansainvälisyys ei enää tarkoittanut vain tutustumista vieraisiin kulttuureihin, vaan myös elämistä ja toimintaa vieraissa maissa. Kansainväliselle toiminnalle oli sekä kansallisia eli Venäjä-vastaisesti motivoituneita, mutta niiden rinnalla myös henkilökohtaisia syitä.⁷⁷

2.2 Venäjä 1800-luvun lopulla: uhka vai mahdollisuus?

Samalla kun kiinnostus ja yhteydet läntiseen Eurooppaan Suomesta lisääntyivät, alkoivat tsaarin pyrkimykset valtakunnan yhtenäistämiseen kohdata vastarintaa Suomessa. Taustalla oli suomalaisen hallitsevan luokan 1800-luvun mittaan yhä kriittisemmäksi muuttunut arvio Suomen asemasta Venäjän yhteydessä.

Suomessa esiintyi varovaisen myönteistä suhtautumista Venäjään liittämisen mahdollisuudesta ennen sodan käynnistymistä vuonna 1808. Ruotsin tarjoamat mahdollisuudet henkilökohtaisesti ja Suomen kehittämisen kannalta näyttäytyivät Suomen nokkamiehille huonoina. Sodan ollessa vielä käynnissä paikallinen eliitti osoitti eri tavoin lojaaliuttaan tulevaa uutta hallitsijaa kohtaan. Tsaarin näkökulmasta tavoitteena oli uuden rajamaan rauhoittaminen. Koska tämän tavoitteen saavuttaminen edellytti maan hallitsevan luokan sitouttamista, osoitti Aleksanteri I sille erilaisia luottamuksenosoituksia ja järjestelyitä. Kyse oli lopulta vain muutamasta tuhannesta henkilöstä. Tsaarin ja paikallisen virkaeliitin edut olivat yhteneväiset. Suomen olojen vakiintuessa asian ajankohtaisuus menetti hallitsijoiden näkökulmasta merkitystään. Suomalaisen hallintoeliitin suhtautumista venäläishallintoon aina 1850-luvulle saakka voi kuvata passiivisen maltilliseksi.⁷⁸

Suomalaisen eliitin saamat valta-asemat olivat kuitenkin kiinnitetyt erillishallintojärjestelmään, mikä puolestaan oli lähtökohta ja symboli kansallisen ajattelun kehitykselle. Vaikka hallitsijankin tavoitteena oli liittämisen jälkeisinä vuosina kannustaa suomalaisia oman kulttuurin ja identiteetin vahvistamiseen, erona aikaisemmasta ruotsalaisuudesta, tarkoitti tämä asetelma pitemmän päälle erkaantumista emämaasta. Olojen vakiintuminen, taloudellinen vireys ja varsinkin Aleksanteri II:n hallintokauden vapaamielisyys johtivat yhteiskunnallisen keskustelun ja kansallisen ajattelun heräämiseen. Unkarin ja Italian tapahtumat vuosina 1860 – 1861 ja Euroopan kapinavuodesta 1848 nostetta saaneet liberaalit virtaukset ja

⁷⁷ Ranki 2007, 25-26, 50, 82, 90; Ranki 2014, 132, 216-217; Riikonen 1999, 119, 138.

⁷⁸ Mylly 2009, 92; Tommila 2008, 12, 54-55, 63, 85, 112-116, 125; Katajisto 2008, 10-11, 41, 50, 62-67, 86, 96, 100-101, 105, 128, 131; Klinge 1997, 16-25; Jussila 2004, 53, 57-58, 73, 77-78; Soikkanen 2010, 15-16, 41-42; Keränen 2009, 156, 165.

yksinvaltiuden vastaiset vaatimukset herättivät keskustelua Suomen laillisesta asemasta Venäjän yhteydessä. Tämä pakotti tsaarin selkiyttämään Suomen itsehallinnon raameja ja määrittämään valtiopäivät pidettäväksi vuonna 1863. Kansainvälisesti herkässä tilanteessa tsaarin oli otettava aiemmin kuvatut kevään 1861 mielenosoitusten ja demonstraatioiden vaateet huomioon ja peruttava mielenilmausten ainakin muodollisena sysäyksenä ollut manifestinsa. Tsaarin myöntyminen vaatimusten edessä sai mielenilmaukset näyttämään tuloksekkailta. Kun vielä huomioidaan Puolan kapinan valtiopäivävuonna 1863 herättämät kysymykset niin tsaarin kuin suomalaistenkin mielissä, ei ole yllättävää, että Venäjän imago kansainvälisesti johtavana valtiona, jollainen se Aleksanteri I:n aikana oli ollut, rapautui. Asema Venäjän kinalossa herätti suomalaisen eliitin keskuudessa entistä enemmän kysymyksiä.⁷⁹

Vapaamielinen aika, eurooppalaiset vaikutteet ja keskustelu valtiollisesta asemasta merkitsivät liberaalin poliittisen ajattelun vahvistumista Suomessa. Liberaalia suuntausta levitettiin sen edustaman lehdistön, kuten *Helsingfors Dagbladin* kautta sekä 1880 julkaistun ”puolueohjelman” eli keskeiset liberaalien teesit niputtaneen julistuksen kautta. Tärkeitä liberaalien ajamia aiheita olivat henkilökohtainen ja liiketoiminnan vapaus, kansainvälisyys sekä lakeihin kirjatut yksilölliset ja universaalit oikeudet. Valtion roolina oli lähinnä toimia viitekehyksenä, jonka turvin yksilöt saivat toteuttaa vapaasti ominaispiirteitään. Valtion viitteellisestä asemasta huolimatta Suomen erillisyyttä Venäjästä haluttiin korostaa. *Dagbladin* ruotsinmielinen liberaalitulkinta korosti suomenmielisestä poiketen yksilön oikeuksia valtio-ohjaukseen nähden sekä kiinnitti vähemmän huomiota kielikysymykseen. On myös sanottu, että politiikka merkitsi ruotsinkieliselle liikeporvaristolle oikeuksien puolustamista tarpeen vaatiessa, ei itsessään tärkeää vaikutustapaa, kuten suomenkieliselle sivistyneistölle. Fennomaanien poliittinen valta-asema ja kielikysymyksen nouseminen yhä keskeisemmäksi kuitenkin häivyttivät liberaalin suuntauksen poliittisen vaikuttamisen keskiöstä 1880-luvun aikana.⁸⁰

Kulttuurin ja tieteen parissa toimineille vallitseva tapa ottaa kantaa yhteiskunnallisiin asioihin kielikysymyksen kautta oli ahdistava ja lähtökohdiltaan väärä. Kulttuuriadressin kannalta merkitsevää liberaalissa suuntauksessa olivatkin paitsi tavoitteet, myös sen tapa edistää tärkeänä pitämiään asioita. Liberaalille ajattelulle ominaista oli toimiminen ja vaikuttaminen hierarkkisen poliittisen järjestelmän ulkopuolella. Aatteellisuus ja yhteiskunnallisuus olivat tärkeitä, mutta niitä toteutettiin muuta kautta ja muilla menetelmillä. Kääntäen kyse oli siitä, että politiikkaa ei ymmärretty yksin puolueiden piirissä tehtäväksi kuten nykyään, vaan poliittisia mielipiteitä saattoi esittää ja toimintaa harjoittaa aivan muissakin yhteyksissä. Tähän vaikutti tietysti sekin, että puolueita nykyisessä mielessä järjestyneinä toimijoina ei ollut tuolloin vielä olemassakaan.⁸¹

⁷⁹ Katajisto 2008, 116, 131, 164, 246, 252-253; Schauman 1922, 285-286; Smeds 1996, 207; Huxley 1990, 92-93; Kropotkin 1917, 197; Jussila 2004, 14, 17, 19-20, 138-142 ja 268-269, 280-282, 296-301; Soikkanen 2009, 14; Soikkanen 2010, 21-22, 74-75; Mylly 2009, 121, 123-126

⁸⁰ Vares 2000, 24-28; Siitola 1999, 120, 124-125, 137; Klinge 1997, 308-309; Klinge 1999, 209; Schauman 1922, 294-295; Huxley 1990, 26, 101-102, 122-123; Engman 2016, 109-110, 118-123; Smeds 1996, 79, 81; Jussila 2004, 302-303.

⁸¹ Ranki 2007, 235-237; Palme 1891, 39-40; Klinge 1997, 283-285; 298-300, 308; Vares 2002, 14; Paaskoski 2002, 23. Liberalismin käsitteen kriteereistä katso Vares 2000, 20-21 ja Vares 2002, 12-13.

Nämä kansainväliset ambitionsa liberaalisti suuntautunut akateeminen nuorempi polvi pystyi kytkemään kansalliseen retoriikkaan 1890-luvun tapahtumissa. Tätä tukenut kehitys oli lähtenyt liikkeelle viimeistään 1880-luvun ”oikeustaistelussa”, joka oli paitsio-asemaan joutuneille liberaaleille keino päästä uudelleen näkyville. Lait ja oikeus sopivat yhdistäväksi tematiikaksi, joka pystyttiin myös kytkemään laajempaan eurooppalaiseen yhteyteen ja keskusteluun, mistä Leo Mechelinin vuonna 1886 eurooppalaisille areenoille tarkoitettu *Précis du droit* oli hyvä esimerkki. Lakiretoriikka ja suomalaisen kulttuurin kytkeminen länsieurooppalaiseen kulttuuriperheeseen ja historiallisiin juuriin muodostivat kokonaisuuden, joka tarjosi täydentävän ja toimivan elementin kaksinaapaiseen kotimaiseen poliittiseen asetelmaan, sopi liberaalien henkilökohtaiseen agendaan ja oli käyttökelpoinen kansainvälisissä yhteyksissä.⁸²

Helmikuun manifestin luomassa paineessa tämä ajattelu kehittyi perustuslailliseksi suuntaukseksi. Sen periaatteellisuus sai yhä ehdottomampia piirteitä ja muodosti vastaavoiman tsaarin yhdenmukaistamispolitiikalle. Kansainvälisyys ja Venäjä-vastaisuus jättivät kielikysymyksen ja yhteiskunnallisten olojen kehittämistä nuorempien ruotsinmielisten liberaalien ja nuorsuomalaisten välillä vallinneet erilaiset tulkinnat vähemmälle ja tekivät yhteistyön niille mahdolliseksi. Perustuslaillisen rintaman harjoittaman passiivisen vastarinnan malli oli viime kädessä myös eurooppalaista lainatavaraa. Sen yksi tyypillinen väline olivat julkiset demonstraatiot tai adressikampanjat, joita ”hullusta vuodesta” 1848 lähtien oli muualla Euroopassa harjoitettu, ja edelleen myös Suomessa vuonna 1861.⁸³

Lakien ehdottomuutta ja eurooppalaisia vaikutteita painottaneen liberaalin ja akateemisen eliitin piireissä esiintynyt epäily alkoi muuttua avoimesti ääneen lausutuksi luottamuspulaksi hallitsijaa kohtaan. Tsaarin päätösten tukemisesta saatava hyöty näyttäytyi yhä kyseenalaisempänä. Vuoden 1899 helmikuun manifesti oli epäluottamuksenosoitus Suomen johtaville piireille. Manifestilla tsaari rikkoi eliitin vaaliman rakennelman rikkumattomasta itsemääräämisoikeudesta. Perustuslaillinen rintama esitti tapahtuman ”vallankaappauksena”. Vuosisadan alkupuolen tapaisen lojaliteettipropagandan asemesta sivistyneistön taholta pyrittiin osoittamaan kansalle tsaarin toimien epäoikeudenmukaisuus ja Venäjään kuulumisen vaarat kansallisen olemassaolon näkökulmasta. Perustuslaillisen ajattelun mukaan suurin turva kansalliselle kehitykselle olivat yhteydet länsimaiseen kulttuuritraditioon, sekä perustuslait ja yhteiskunnallis-taloudelliset instituutiot, jotka perimmiltään nekin nojasivat eurooppalaiseen malliin. Ruotsalaisen puolueen sisällä sen liberaalisti suuntautunut osa korosti erityisesti ruotsinkielisen kulttuurin yhteyttä läntiseen Eurooppaan.⁸⁴

Epäluottamuksen lietsominen palveli nimenomaan keskeistä yhteiskunnallista valtaa hallussaan pitäviä ryhmiä. Toimet ”kansan” tai ”kansakunnan” nimissä otettiin käyttöön, kun näiden ryhmien toimintaedellytyksiin kohdistui tarpeeksi suurta uhkaa. Venäläistämisen luomat epävarmat tulevaisuudennäkymät, yhä lisääntyvä vastakkainasettelu emämaan

⁸² Siltala 1999, 276; Mylly 2009, 123-126; Klinge 1997, 282.

⁸³ Paaskoski 2002, 68-70, 73; Vares 2000, 48-49, 52.

⁸⁴ Smeds 1996, 79; Katajisto 2008, 61; Engman 2016, 146 ja 295; Gluschkoff 1998, 383; Klinge 1997, 295-296, 300-301, 308-309, 314-315, 330-331.

hallinnon suuntaan ja vallitsevaan yhteiskuntamalliin liittyneet epäkohdat – vanhentunut säätylaitos, nouseva työväestö, yleensä paine suurten kansanosien olojen parantamiseen mahdollisesti eliitin kustannuksella – olivat tällaisia uhkia. On mahdollista, että helmikuun manifestin tapaista syytä näkyvän konfliktin rakentamiseen oli jonkin aikaa jo odotettu ja siihen liittyviä vastatoimia valmisteltu. Asevelvollisuuslakiin liittyvää keskustelua oli käyty jo edellisenä vuonna.⁸⁵

Helmikuun manifesti saattoi tarjota odotetun mahdollisuuden protestointiin, mutta oli silti eliitin silmissä myös uhkaava, koska sen lopullisista seuraamuksista ei ollut varmuutta. Eurooppalaisen porvariston protestien mallin mukaisesti epäoikeudenmukaisuuden kokemusta oltiin valmiita kestämään siihen saakka, kunnes se näytti todella uhkaavan omia toimintaedellytyksiä. Tämän pisteen ylittyessä oltiin valmiita julkiseen protestointiin. Toisaalta aina vuoden 1861 kevään ”ensimmäisestä mielenosoituksesta” lähtien venäläisten yhtenäistämisyrittämiä oli pystytty siirtämään, eikä perustuslaillista tulkintaa erillishallinnosta ollut selväsanaisesti kiistetty hallitsijan taholta. Tämän vuoksi huolestumisesta huolimatta ei ehkä uskottu, että manifestissa esitettyjä muutoksia todella lähdetäisiin väkisin ajamaan läpi. Kuitenkin tilanne koettiin niin tiukkana, että aiemmin hyväksi havaittuun varovaiseen ja pitkäjänteiseen tsaarillisen hallinnon mielen muuttamiseen ei ollut aikaa, vaan ryhdyttiin valmistelemaan tsaarille listaa tämän esityksen epäkohdista ja julkisilla protesteilla lisäämään painetta vaatimuksiin niiden korjaamisesta.⁸⁶

Keväällä 1899 perustuslaillisen rintaman esittämässä vaatimuksissa tsaarin manifestia kohtaan hallitsevasta asemastaan huolestunut akateeminen eliitti käynnisti eurooppalaisen mallien mukaisia protesteja, joissa ohitettiin poliittisen järjestelmän vakiintuneet kanavat yksityisesti organisoiduilla tempauksilla ja mielenilmaisuilla. Samalla niillä pyrittiin maksimoimaan asian näkyvyys lehdistössä ja saamaan dominoiva asema julkisessa keskustelussa, jossa vastapuolena oli varovaisempaa linjaa kannattanut vanhasuomalainen kanta. Muodollisena vaatimuksena oli klassinen liberaali vaatimus perustuslakien ja yksilön oikeuksien kunnioittamisesta.

Aktiivisella toiminnalla pystyttiin ohjaamaan mielipiteitä ja julkista keskustelua ja välttämään vähemmän mieluisten aiheiden käsittelyä. Säätylaitoksen purkamisen ja parlamentarisoinnin asemesta Venäjän uhkien korostaminen oli mieluisampaa ja hyödyllisempää, koska se vastasi perustuslaillisuuden kannattajien omiin tarpeisiin. Eliitin tehtävänä oli määritellä yhteiskunnallisen kehityksen suunta, keskeiset teemat ja välineet, sekä johtaa muutosta. Tässä mielessä yksilön oikeuksia korostanut liberaali perustuslaillisuus tarkoitti lähinnä lain merkitystä kansallisella tasolla ulkoista uhkaa eli Venäjää kohtaan, ei esimerkiksi kansalaisten yhtäläistä asemaa lain edessä. Todellisuudessa epäluuloa tunnettiin paitsi konservatiivista aristokratiaa, myös massoja kohtaan, koska sen sivistyksellinen taso ei ollut riittävä vaaralliseksi argumentoidun tilanteen ymmärtämiseen ja hallitsemiseen.⁸⁷

⁸⁵ Huxley 1990, 35-37, 123, 158, 243-245; Siltala 1999, 118, 156; Klinge 1997, 351-354; Jussila 2004, 633; Gentile 2003, 15.

⁸⁶ Mylly 2009, 108-109; Klinge 1997, 228-230, 346, 349; Huxley 1990, ix, 120; Jussila 2004, 352, 357-360, 628; Soikkanen 2010, 30, 52-53.

⁸⁷ Vares 2000, 17, 56.

Näkemyks Venäjän hallintokoneiston ajaman valtakunnan yhtenäistämispolitiikan vastaisista menetelmistä myös jakoi ylempien luokkien akateemista eliittiä tehokkaammin kuin heidät yhteiskunnalliset näkemyksensä. Kuten on tuotu esiin, vanhasuomalaisella suomenmielisyydellä oli haluja 1880-luvulla ja 1890-luvun alkupuolella siltojen rakentamiseen niin ruotsinmielisten liberaalien kanssa, kuin oman liikkeensä pienempiin fraktioihin; moderaatteihin ja radikaaleihin, myöhempiin nuorsuomalaisiin. Tämä oli ymmärrettävää, koska kyseessä oli lopulta yhteiskunnalliselta asemaltaan varsin homogeeninen, saman yliopiston käynyt vaikuttajien ryhmä, jonka näkemykset yhteiskunnan kehittämisestä eivät lopulta olleet niin erilaisia kuin poleemisessa julkisessa keskustelussa saattoi näyttää. Suomessa liberaalien aatteiden ajaminen ei ollut niin heikoissa kantimissa, mitä sen niin sanotun puoluekannatuksen osalta olisi voinut päätellä. Monista sen esittämistä ajatuksista taloudesta muuhun yhteiskunnalliseen toimintaan ja julkiseen keskusteluun oli vähitellen tullut vallitsevia käytäntöjä. Toisin sanoen ylemmät luokat olivat huomaamatta muuttuneet liberaalimmiksi. Tämän kehityksen yksi heijastuma oli, että 1890-jälkipuolella myöntöväisyysslinjaa suhteessa tsaarilliseen hallintoon edustanut vanhasuomalaisuus joutui hyväksymään, että keskustelua suhtautumisesta yhtenäistämispolitiikkaan käytiin yhä enemmän perustuslaillisen rintaman määrittämällä tavalla, ja reagoimaan sen aloitteisiin. Näistä syistä suuren adressin tapaisissa massahankkeissa perustuslailliset olivat aloitteen tekijänä ja johtavassa asemassa, mutta myös vanhasuomalainen liike joutui osallistumaan tempaukseen.⁸⁸

Seurauksena tästä oli, että liberaalit ja nuorsuomalaiset ja erityisesti näiden nuorempi polvi ei tiivistynyt perustuslailliseksi rintamaksi vain siksi, että sen mielipiteet erosivat myöntöväisyyssuuntauksen näkemyksistä, vaan myös siksi että perustuslailliset nostivat teemojaan näkyvästi esiin ja haastoivat näin vanhasuomalaisuuden valta-asemaa. Kosmopoliittinen tie eli kansainvälisen näkyvyyden hakeminen Suomen tilanteelle uutisoimilla ja aktiivisella propagandalla, tai eurooppalaisten autokratian vastaisen kamppailun mallien soveltaminen kotimaassa, ei ainoastaan vastannut perustuslaillista arvomaailmaa, vaan oli myös tehokas väline sisäisessä valtakamppailussa.

2.3 Kansainväliset kriisit ja Suomi

Kansallisen ajattelun ja identiteetin kehittyminen 1800-luvun aikana rapautti yleensä suurvaltojen ja niiden sisäisten vähemmistökansallisuuksien suhteiden kitkattomuutta. Kansallisvaltio- ja nationalistisen ajattelun eteneminen koko Euroopassa ja yhtä lailla Suomessa kuin Venäjälläkin oli ajan mittaan yhä enemmän ristiriidassa useista kansallisuuksista koostuvien, Venäjän kaltaisten imperiumien edun kanssa. Ajanmukainen yhdenmukaistamis- ja standardisointitrendi siivitti osaltaan pyrkimyksiä valtakulttuurista suosivaan

⁸⁸ Vares 2000, 24, 58; Huxley 1990, 130, 138-141; Siitola 1999, 135-136; Engman 2016, 146 ja 295.

yhtenäistämiseen, mutta toisaalta kannusti rajat ylittävään yhteistyöhön ammatillisissa yhteyksissä. Yhtenäistämisajattelu vaikutti myös kansainvälisen etupiirijattelun kehitykseen, jolla oli oma merkityksensä venäläishallinnon Suomea koskeviin näkemyksiin ja päätöksiin.⁸⁹

Nationalistisen ajattelun nousun näkyvät hetket kytkeytyvät laajempiin kansainvälisiin asetelmiin ja tulevat esiin esimerkiksi sotilaallisten kriisien yhteydessä. Kun eurooppalaisen nationalismin evoluutiomallia on mallinnettu Suomen kehitykseen, on sen havaittu soveltuvan siihen hyvin. Kolmiportaisen mallin vaiheiksi on tunnistettu 1800-luvun alkupuolen kansallisromantiikka, sitten nationalistisen heräämisen vaiheena fennomanian nousu 1840-1860 -luvuilla ja lopulta laajemman kansallisen mobilisoitumisen vaihe 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa eli helmikuun manifestin ja ”ensimmäisen sortokauden” yhteydessä. Nämä jaksot vastaavat hyvin myös Suomen tapahtumien kannalta keskeisiä kansainvälisen etupiirijattelun ja kriisien ajoittumista, eli ajanjaksoja 1808 – 1809, 1861 – 1863 sekä 1898 – 1899.⁹⁰

1800-luvun alussa Suomen valloituksen taustalla oli kansainvälinen tilanne ja Napoleonin Aleksanteri I:lle Tilsitin sopimuksessa vuonna 1807 esittämät vaatimukset Englannin mannermaasulkuun liittymisestä, mikä tarkoitti Venäjän osalta käytännössä viholisuuksien aloittamista Ruotsia vastaan. Suomen valloituksen käynnistyttyä keväällä 1808 Venäjä antoi maaliskuussa jo kaksi julistusta päätöksestä pitää Suomi Venäjän hallussa. Nämä annettiin puhtaasti ulkopoliittisista syistä: niiden kohteena olivat siis eurooppalaisten valtioiden hallitukset. Suomi oli siten yksi pala laajemmassa kansainvälisessä pelissä. Aleksanteri I:n saatua syys-lokakuussa vuonna 1808 Erfurtissa Napoleonilta hyväksynnän Suomen liittämiseksi pysyvästi Venäjään, rauhoitettiin uusi rajamaa järjestämällä valtiopäivät, joissa määriteltiin Suomen valtiollinen asema ja lähetettiin näin kansainvälisesti signaali Venäjän hallitsijan liberaalista ajattelusta.⁹¹

Kysymys Suomen olojen järjestämisestä menetti kansainvälistä kiinnostavuuttaan 1810-luvulta lähtien Napoleonin kaatumisen ja Wienin kongressin myötä. Suomen asema stabiloitui Aleksanteri I:n muokkaamaan tilaan. Tähän vaikutti myös suomalaisten oma passiivisen varovainen suhtautuminen asiaan. 1850-luvun puolivälissä käyty Krimin sota, jonka yhteydessä Suomessa puolustauduttiin englantilaisen laivaston hyökkäyksiä vastaan, sekä Puolan kapina vuonna 1863 nostivat Suomen tilanteen jälleen näkyvämmiin esiin. Laajemman eurooppalaisen poliittisen tilanteen kiristytessä, Puolan kapinan myötä ja kansallisten ajatusten herättyä myös Suomessa, Aleksanteri II:lla oli tarvetta samanlaiseen suuriruhtinaskunnan vakauttamiseen kuin Aleksanteri I:llä aikanaan. Merkkinä näistä tarpeista ja vuoropuhelusta Suomen ja Venäjän välillä oli ns. huhtikuun manifesti vuonna

⁸⁹ Soikkanen 2009, 66, viittaa teokseen Juhani Mylly, *Kansallinen projekti. Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa*. Turku 2002; Paaskoski 2002, 67.

⁹⁰ Klinge 1997, 312; Alapuro 1997, 13; Mylly 2009, 125, viittaa teokseen Miroslav Hroch, *Social preconditions of national revival in Europe. A comparative analysis of the social composition of patriotic groups among the smaller European nations*. Cambridge University Press 1985.

⁹¹ Klinge 1997, 15; Rasilainen 2009, 236, 248; Suomen valloittamisen aikataulusta ja tapahtumien kulusta yleensä katso Tommila 2008.

1861, joka johti valtiopäivien järjestämiseen Suomessa vuonna 1863. Valtiopäivät olivat tsaarin näyteikkunapolitiikkaa Eurooppaan Ranskan ja Englannin suuntaan ja osoitus Venäjän suvaitsevaisesta suhtautumisesta reuna-alueidensa oikeuksiin. Kuten vuonna 1809, oli kohdeyleisö vähintään yhtä paljon, ellei enemmänkin, eurooppalaiset suurvallat kuin itse reuna-alueen eliitti tai muu väestö.⁹²

Siinä missä Aleksanteri I oli näyttäytynyt Suomessa valloittajana, Napoleonin liittolaisena ja sitten vieläpä tämän voittajana, oli Krimin sodan vaikutus Venäjän arvovaltaan Suomen näkökulmasta kielteinen. Sodan lopputuloksena länsimaiden, varsinkin Englannin, halusta toteutunut Venäjän kannalta nöyryyttävä vetäytyminen Valakian ja Moldavian alueilta Itävallan joukkojen edeltä herätti suomalaisissa varauksellisuutta tulevaisuudennäkymiin Venäjän yhteydessä. Krimin sodan Suomea Venäjästä erkaannuttavaa vaikutusta täydensi ratkaisevalla tavalla varsinkin vuosisadan loppuvuosikymmenien eurooppalainen asevarustelukierre ja kansainvälisen jännitteen lisääntyminen. Oleellisin muutos oli Saksan ja Ranskan välinen sota vuosina 1870 – 1871 ja siitä seurannut Saksan yhdistyminen keisarikunnaksi vuonna 1871. Saksan ja Venäjän suhteet olivat haastavat, vaikka diplomaattisesti taitava Saksan kansleri Bismarck onnistui pitämään tilanteen hallinnassa. Hänen jälkeensä suurvallat ryhmittäytyivät vahvemmin blokkeihin ja eskaloituminen kasvoi.⁹³

1800-luvun loppupuolella suurvaltojen laajentumiseen tähdännyt etupiirijattelu ja siihen liittynyt liittopolitiikka voimistui teollistumisen ja liikenneyhteyksien parantumisen vauhdittamana. Varsinkin Saksan yhdistymisen kätilön kansleri Bismarckin jälkeen suurvaltojen blokkiutumisen ja eskaloituminen kiihtyivät. Venäjän ja Saksan aikaisempi yhteistyösopimus jäi uudistamatta vuonna 1891, minkä asemesta Saksa, Itävalta-Unkari ja Italia muodostivat kolmiliiton. Venäjä hakeutui tällöin Ranskan kumppaniksi. Näiden maiden sotilaallinen yhteistyö kasvoi koko 1890-luvun ajan. Samalla Venäjä tuli yhä riippuvaisemmaksi ranskalaispohjaisesta rahoituksesta ja kytkeytyi näin Eurooppaan paitsi sotilaallisin, myös taloudellisin sitein.⁹⁴

Eurooppalaisessa kokonaisasetelmassa tapahtuneilla muutoksilla oli näkyvää vaikutusta koko Pohjolassa. Voimapolitiikan suhteiden muutokset ja samanaikainen sotilasteknologinen kehitys lisäsivät varustelun merkitystä ja kasvua yleensä, mutta saivat suurvallat myös osoittamaan aiempaa enemmän kiinnostusta Pohjolan ja Baltian suuntaan. Ahvenanmaa oli demilitarisoitu jo Krimin sodan rauhansopimuksessa, mikä esti venäläisiä mm. korjaamasta englantilaislaivaston vaurioittamia linnoituksia. Venäjän ja Ranskan välinen liittosopimus vuonna 1891 ja sen julkistaminen vuonna 1894 lisäsivät kuitenkin itsevarmuutta venäläisessä sotilaallisessa ajattelussa. Suomen aluetta ei vielä pidetty erityisen kriittisenä, varsinkin kun Ruotsin uhka arvioitiin matalaksi.⁹⁵

Sotilaallisten kysymysten merkitys Suomen ja Venäjän välillä siis kasvoi koko 1890-luvun ajan, mutta syyt tähän olivat lähtöisin toisaalta. Varsinkin kansainvälisen asetelman

⁹² Jussila 2004, 77; Rasilainen 2009, 248; Rasilainen 2009b, 253.

⁹³ Klinge 1997, 325; Salmon 1997, 29, 53.

⁹⁴ Salmon 1997, 16; Eyffinger 1999, 13.

⁹⁵ Polvinen 1985, 52; Klinge 1997, 325; Salmon 1997, 29, 53.

ajautuminen liki maailmansotaan Venäjän ja Englannin välien kärjistymisen myötä vuonna 1898 heijastui venäläisen sotilaallisen huomion lisääntymisenä myös Suomen alueilla. Suomalaisella ”separatismilla” eli perustuslaillisten oikeuksien korostetulla esiin tuomisella oli tässä oma merkityksensä, mutta ennen muuta vaikuttaa siltä, että Venäjälle kuten muillekin suurvalloille pienten kansallisuuksien kysymykset olivat pieniä lukuun ottamatta kansainvälisten selkkausten ja jännitteiden aikaa. Siksi Venäjä ryhtyi kolmiliiton perustamisen jälkeen ja vähä vähältä vuodesta 1891 lähtien varautumaan sodan mahdollisuuteen omilla länsirajoillaan.⁹⁶

Sotilaallisella varautumisella oli vähitellen vaikutuksia koko suuriruhtinaskunnan erillishallinnon kannalta. Sotilasstrategit kiinnittivät huomiota Suomen sotilaallisen puolustuksen varustelua ja joukkojen määrää koskevien yksityiskohtiin, mikä johdatti pohdintaan keskusvallan otteen lujittamisen tarpeesta rajamaassa. Erityisesti esille nousi kysymys suuriruhtinaskunnan luotettavuuden vaikutuksesta pääkaupunki Pietarin turvallisuudelle. Asian oli nostanut esiin jo vuonna 1886 tuolloin Pietarin sotilaspiirin esikuntapäällikkönä toiminut tuleva Suomen kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikov. Keskusvallan heikkous ja paikallisväestön vieraantuneisuus emämaasta loivat itsessään edellytyksiä ulkovallan sotilaallisen offensiivin onnistumiselle ja siten kohottivat sellaisen riskiä. Kansainvälinen kireys heijastui vuoden 1899 venäläiseen liikekannallepanosuunnitelmaan Suomen sotilaspiirin alueella, jonka taustalla oli ajatus Suomen puolelle rantautuvista joukoista ja paikallisväestön poliittisesta epäluotettavuudesta. Suunnitelma oli eräällä tapaa vuoden 1809 luoteisrintaman rauhoittamispolitiikan toisinto, mutta siinä missä 90 vuotta aikaisemmin parhaaksi keinoksi oli katsottu alueellisten erillisoikeuksien myöntäminen, pidettiin tällä kertaa parempana päinvastoin näiden oikeuksien asteittaista vähentämistä ja yhtenäistämispolitiikkaa. Vuosisadan alun eliitin privilegioiden asemesta hallinto luotti nyt enemmän tavallisen kansan hallitsijauskollisuuteen.⁹⁷

Jo vuoden 1886 analyysinsä yhteydessä Bobrikov oli nostanut esiin ajatuksen Suomen ja Venäjän sotalaitosten yhdistämisen tarpeellisuudesta. Asiaa selviteltyt neuvottelukunta ei halunnut lähteä laajemmin arvioimaan suuriruhtinaskunnan autonomista asemaa, vaan keskittyi edistämään tavoitetta Suomelle säädettävän uuden asevelvollisuuslain kautta. Siinä lähtökohtana olivat mainitut yhdenmukaisuusperiaatteet. Suomen oma valtakunnan muusta armeijasta erillinen sotaväki perustui vuonna 1878 voimaan tulleeseen asevelvollisuuslakiin. Huolimatta uudistussuunnitelmista, ei tuohon lakiin kuitenkaan tehty muutoksia sen kymmenvuotisvoimassaolokauden päätyttyäkään, ennen muuta kenraalikuvernööri Heidenin vastustuksen takia. Tämän jätettyä tehtävänsä vuonna 1897 lähti valmistelu kuitenkin uudestaan käyntiin.⁹⁸

Sotaministeri Kuropatkinin johdolla luonnos Suomen uudeksi asevelvollisuuslaiksi oli valmisteltu pääesikunnassa toukokuussa vuonna 1898. Jo heinäkuussa tsaari allekirjoitti

⁹⁶ Polvinen 1985, 52; Klinge 1997, 325; Salmon 1997, 29, 53.

⁹⁷ Polvinen 1985, 13, 55-56; Eerola 2015, 36; Salmon 1997, 62, 99; Klinge 1997, 324-325.

⁹⁸ Polvinen 1985, 11, 52, 55-57, 60, 62, 64; Tommila 1999, 30-31.

ukaasin valtiopäivien kutsumisesta koolle Suomessa tammikuun alusta 1899. Valtiopäivien ainoaksi käsiteltäväksi aiheeksi tuli juuri asevelvollisuuslaki ja senaatille osoitettiin tehtäväksi sen valmistelu ilman mitään lisäyksiä tai muutoksia. Samoihin aikoihin hallitsija kehotti Suomen sotilaallista yhdistämistä Venäjään noin kaksitoista vuotta aiemmin ehdottanutta Nikolai Bobrikovia valmistautumaan Suomen kenraalikuvernööriin virkaan.

Bobrikovin otettua elokuun lopulla kenraalikuvernööriin tehtävät vastaan ja siirryttyä Suomeen, oli Suomen senaatin tehtäväksi annettu valmistella asevelvollisuuslakiesitys valtiopäiväkäsittelyä varten. Muodostunut tilanne oli erittäin ristiriitainen. ”Legalistisesti” ope-roiva sotaministeri halusi yksioikoisen tsaarin käskyn asemesta hyväksyntäileman lakiehdotukselle suomalaisilta elimiltä, kuitenkin ilman että sen paremmin senaatilla olisi oikeutta ehdotuksen muokkaamiseen, kuin valtiopäivilläkään muuhun kuin asiasta lausunnon esittämiseen. Syksyn aikana käydyssä vuoropuhelussa senaatti vastusti aktiivisesti sille suunniteltua passiivista roolia, mikä antoi odottaa hankaluuksia asian käsittelyssä myös valtiopäivillä.⁹⁹

Tässä tilanteessa Bobrikov nosti esiin jo 1880-luvulla hahmottelemansa ajatuksen sotilaskysymyksen yleisvaltakunnallisuudesta, mikä johti asiaa valmistelleen komission asettamiseen. Tämä työstikin nopeasti, valtiopäivien jo käynnistyttyä, tammi-helmikuussa yleisvaltakunnallisen lainsäädännön pääperiaatteet, jotka helmikuun manifestin muodossa valtiopäiville sitten esitettiin. Helmikuun manifestilla pyrittiin siten saalistamaan kaksi kärpistä yhdellä iskulla: estämään suomalaisia muuttamasta yleisvaltakunnallisen lainsäädännön piiriin kuuluvan asevelvollisuuslain venäläistä esitystä, mutta samalla tätä kautta luomaan edellytykset valtakunnan syvällisempään yhtenäistämiseen.¹⁰⁰

Suomea koskeneet järjestelyt heijastavat kuin pienoiskoossa koko aikakauden eurooppalaista asetelmaa. Kansainvälinen jännitys sai huomion kiinnittymään sotilaallisiin kysymyksiin ja tämä edelleen tehokkaan puolustuksen (tai hyökkäyksen) edellyttämään yhtenäisyyteen. Sotilaallisia perusteita käytettiin vipuvartena valmiiksi kyteneen yhdenmukaistamistrendin ulottamiseen hallintoon ja lainsäädäntöön.

Asevelvollisuuslaista kasvoi nopeasti periaatteellinen kysymys, josta tsaari ei arvovaltasystistä voinut peräytyä. Taustalla olivat eurooppalaisena aikakauden megatrendinä nationalismin ruokkima yhdenmukaistamis- ja etupiirijattelu. Kun samalla Venäjällä pantiin merkille Suomessa lisääntynyt halu ennemmin kasvattaa kuin karsia eurooppalaisia yhteyksiä – mihin taas Venäjällä panslavismien nousun myötä suhtauduttiin kriittisesti – halusi hallitsija neuvonantajineen entistä päättäväisemmin yhtenäistää Suomea muuhun valtakuntaan varsinkin sotilaallisesti. Asian ulkopoliittisen merkityksen vuoksi asevelvollisuuskysymyksestä tuli arvovalta-asia, josta ei aikaisempaan tapaan ollutkaan enää mahdollista joustaa.¹⁰¹

Muuttunutta asetelmaa Suomen ja Venäjän välillä voi tarkastella vertaamalla sitä vuoden 1809 tilanteeseen. Kuten silloin, oli vuonna 1899 samoin eräällä tapaa kyse Venäjän luoteisrajojen sotilaallisesta vakauttamisesta, mutta tällä kertaa myönnettävien

⁹⁹ Polvinen 1985, 101-103.

¹⁰⁰ Polvinen 1985, 81, 84, 101-108; Tommila 1999, 47-50, 57.

¹⁰¹ Tommila 1999, 37; Soikkanen 2010, 62-70; Klinge 1997, 350.

erillisoikeuksien asemesta parhaaksi lääkkeeksi Suomen vakauttamiseen katsottiinkin päivästään näiden oikeuksien vähentäminen. Ulkopoliittiset seikat olivat liikkeellepanevia kummallakin kertaa, mutta kasvaneella kansallisella identiteetillä (niin Venäjällä kuin Suomessa) oli vaikutuksensa valittuihin menetelmiin.¹⁰²

Näin esitettyä ylimääräiset valtiopäivät ja helmikuun manifesti vuonna 1899 eivät tulleet yllätyksenä. Samoista teemoista oli käyty keskustelua jo parikymmentä vuotta. Enemmän niiden dramaattisuuden lietsomiseen esiintyi intressejä molemmin puolin niillä tahoilla, joita nationalistiset ambitiot eniten puhuttelivat. Jos aitoa järkytystä ilmeni, liittyi se enemmän yllätykseen vastapuolen taipumattomuudesta; venäläishallinnon ehdottomuudesta ja toisaalta suomalaisten protestimielialan voimakkuudesta.¹⁰³

2.4 Nikolai II:n rauhanmanifesti ja helmikuun manifesti

Kansainvälinen jännite vaikutti Venäjän politiikkaan Suomessa vuosina 1898 - 1899. Suomi ei tietenkään ollut mikään päänäyttämö, vaan ensisijaisesti Venäjä pyrki reagoimaan eurooppalaisten suurvaltojen väliseen sotilaalliseen jännitykseen. Paitsi että tämä oli luontevaa, oli oma roolinsa vasta muutamia vuosia hallinneen Nikolai II:n mieltymyksillä. Tsaari oli henkilökohtaisesti kiinnostunut ulkopoliitiikasta ja ”sotkeutui” herkästi sen valmisteluun. Monet eurooppalaiset valtionpäämiehet ja johtajat olivatkin nopeasti rauhankonferenssiehdotukseen tutustuttuaan vakuuttuneita, että kyse oli todellakin nuoren tsaarin sekaantumisesta ulkoministerinsä toimialaan.¹⁰⁴

Venäjällä oltiin huolestuneita Itävalta-Unkarin armeijan uudesta pikatykistä, jonka kieltämistä sekä omassa että Itävalta-Unkarin armeijassa koskevaa sopimusta Venäjän sotaministeri Kuropatkin oli ehdottanut tsaarille helmikuussa 1898. Tämä huoli kypsyi lopulta aloitteeksi kansainvälisestä konferenssista ”rauhan takaamiseksi sekä asevarustelun lopettamiseksi”. Ehdotuksen antoi muodollisesti kiertokirjeenä Venäjän ulkoministeri Muravjev Pietarissa 24.8.1898, mutta luonnollisesti kyseessä oli viime kädessä hallitsijan esitys. Myöhemmin ensimmäistä ehdotusta täydennettiin 11.1.1899 annetulla toisella kiertokirjeellä, joka sisälsi jo tarkempia ehdotuksia konferenssin asialistasta.¹⁰⁵

Tsaarin ehdotuksen todelliset tavoitteet ovat edelleen osittain epäselvät ja muodostavat oman tutkimuksellisen kenttensä. Pikatykin kaltaisten teknologisten kehitysaskeleiden ja yleensä asevarustelun lisääntymisen aiheuttaman huolen ohella taustalla olivat varmasti ainakin asevarustelun kustannukset, jotka horjuttivat mm. laajojen rautatiehankkeiden valmiiksi rasittamaa Venäjän valtiontaloutta. Kuvaavaa onkin, että ulkoministeri Muravjev, joka suhtautui kriittisesti konferenssiajatukseseen, näki sen toteuttamiskelpoisimmaksi ja hyödyllisimmäksi tavoitteeksi uusien aseiden ja asetyyppien estämisen,

¹⁰² Salmon 1997, 62, 99; Klinge 1997, 324-325.

¹⁰³ Soikkanen 2010, 70; Klinge 1997, 343.

¹⁰⁴ Salmon 1997, 62; Eyffinger 1999, 26-27.

¹⁰⁵ Polvinen 1985, 76-77; Eyffinger 1999, 17, 20-21, 36.

kun taas valtiovarainministeri Witte ja vaikutusvaltainen Pyhän Synodin yliprokuraattori Pobedonostsev painottivat asevarustelun vähentämisen myönteistä vaikutusta valtion finansseihin.¹⁰⁶

Kysymys rauhankonferenssiehdotuksen perimmäisistä syistä rajautuu oman tutkimuksen ulkopuolelle. Kulttuuriadressin toteutuksen kannalta tärkeää oli vaikutus, joka ehdotuksella oli tsaarin julkiseen imagoon eurooppalaisessa keskustelussa ja sitä kautta välillisesti helmikuun manifestin uutisointiin ja siihen kytkeyneeseen propagandatyöhön läntisessä Euroopassa. Tsaarin ehdotus järjestytti eurooppalaista uutismaailmaa. Yhtä odottamatonta kuin Venäjän yksinvaltiaan ehdotuksellaan osoittama liberaali suhtautuminen, oli sen sisältämä ajatus tavasta yhdessä keskustella aiheista – kun kokous seuraavana vuonna alkoi, edustettuina olivat käytännössä kaikki aikakauden vaikutusvaltaiset itsenäiset valtiot, yhteensä 26 osanottajamaata. Toteutusmalli oli selkeässä kontrastissa aikakauden keskeisen valtioiden välisen yhteistyömuodon eli liittopolitiikan kanssa. Kun konferenssi lopulta Haagissa kokoontui, osoittautui se laajasta osanotosta huolimatta lopulta melko perinteisen diplomatian mukaiseksi; kokouksen asialista rakennettiin niin, että se ei vaarantanut osallistujavaltioiden välisiä suhteita, ja varsinaiseen asevarustelun vähentämiseen ei suuria haluja ollut kenelläkään. Tätä ei kuitenkaan tiedetty vielä siinä vaiheessa, kun tsaari ehdotuksensa konferenssista teki. Varsinkin lehdistö rummutti ehdotusta ja piti yllä epärealistisiäkin odotuksia konferenssin mahdollisuuksista.¹⁰⁷

”Rauhankonferenssiehdotuksen” ympärille kasvoikin varsin nopeasti massajulkisuus, joka ei ollut päättäjien ja poliitikkojen ohjailtavissa. Rauhankonferenssia on pidetty yhtenä aikakauden globaalisti uutisoiduimmista tapahtumista. Siksi tapahtumaa ei tule nähdä yksin sen varsinaisen toiminnan ja tulosten valossa, vaan sitä koskeva uutisointi, aiheesta käyty keskustelu sekä erilaiset suunnitelmat, joita sen yhteyteen liitettiin, muodostivat oman ulottuvuutensa. Maartje Abbenhuis on tiivistänyt tämän niin, että ensimmäinen Haagin rauhankonferenssi oli yhtä paljon julkisuuden aikaansaannos, kuin se oli virallisen valmistelun puitteissa järjestetty diplomaattinen tapahtuma. Erityisesti esiin nousee kansainvälisen rauhanliikkeen aktiivisuus ja nouseminen julkisuuteen konferenssin yhteydessä. Vaikka sen johto kuului ylempiin yhteiskuntaluokkiin, lepäsi sen kannatuspohja suurella yleisössä.¹⁰⁸

Rauhanliike poikkesi poliittisten päättäjien ohella myös asiantuntijaklikeistä, kuten kansainvälisen oikeuden tai valtio-opin tuntijoista, jotka tarkastelivat tapahtumaa teoreettisemmin ja hiukan etäämpää. Rauhanliikkeen aktiivit, kuten itävaltaunkarilainen Bertha von Suttner tai englantilaistoimittaja William Thomas Stead, tukivat näkyvästi konferenssiajatusta, mutta myös jalkautuivat paikan päälle seuraamaan ja raportoimaan tapahtumien kulkua. He myös järjestivät erilaisia tempauksia asian tiimoilta. Vuoden 1898 syyskuusta lähtien Stead järjesti näyttäviä kiertuita ja merkkihenkilöiden tapaamisia, joiden

¹⁰⁶ Eyffinger 1999, 16, 21-25; Heerikhuizen 2014, 7; Abbenhuis 2019, 47.

¹⁰⁷ Eerola 2015, 10-11, 23, 25-26, 29-30; Hucker 2015, 407-409; Abbenhuis 2019, 12.

¹⁰⁸ Eerola 2015, 12-14; Hucker 2015, 418-419; Abbenhuis 2019, 11-13.

tarkoituksena oli tuen hakeminen tsaarin aloitteelle sekä siihen liittyvien vetoamuskampanjoiden organisointi. Yksi näistä oli ”Rauhan ristiretki”, a *Peace Crusade*, jonka ajatuksena oli koota kansainvälinen lähetystö Pietariin osoittamaan tukea tsaarin ”rauhanmanifestille”. Samalla Stead piti myös itsensä näkyvästi esillä ja onnistui tapaamaan jopa tsaarin kahteen otteeseen. Suttner puolestaan piti konferenssin alkupäivistä asti Haagissa omaa ”salonkiaa” eli vastaanottoa, jossa keskusteli kokousdelegaattien ja muiden vaikuttajien kanssa konferenssin ja rauhanliikkeen tavoitteiden yhtymäkohdista. Verkostoitumalla konferenssipaiikkakunnalla ja uutisoimalla sen tapahtumista Suttner myös nosti esiin omaa profiiliaan ja edisti omaa kirjallisen ja yhteiskunnallisen vaikuttajan uraansa.¹⁰⁹

Vielä kokousajatuksen esittämisen aikoihin muut valtiot suhtautuivat siihen epäluuloisesti, mutta tsaarin ehdotuksen levittyä maailman lehdistössä ja julkisen mielipiteen kääntynytä voimakkaasti sille myönteiseksi, eivät epäluuloiset hallitukset voineet jättää noudattamatta kutsua: yksikään niistä ei halunnut leimautua rauhan vastustajaksi. Esimerkiksi Saksan keisari Wilhelm II nosti esiin tämän perusteena konferenssi-idean julkisen tyrmäämisen välttämiseen. Arthur Eyffingerin mukaan valtionpäämiesten suhtautuminen vaihteli voimakkaasta varautuneisuudesta äärimmäiseen skeptisyyteen ehdotuksen käytännön toteuttamismahdollisuuksista. Kuitenkin julkisuudessa johtajat osoittivat tukeaan ehdotukselle niin pitkälle kuin se oli mahdollista, joutumatta tekemisiin hankkeen toteuttamisen kanssa. Oli tultu tilanteeseen, jossa kokoukseen osallistuneet päättäjät ja diplomaatit joutuivat huolehtimaan oman maansa eduista itse neuvottelupöydissä, mutta silti vastaamaan myös kansalaistensa paikoin hyvinkin suuriin odotuksiin ja toiveisiin julkisessa keskustelussa. Lopputulos oli, että minkään maan päättäjät eivät uskoneet konferenssin tuloksiin, mutta osallistuivat silti kaikki siihen.¹¹⁰

Poliitikkojen ja päättäjien pakotettu alistuminen julkisen mielipiteen ottamiseen huomioon liittyi myös aiemmin käsitelyyn ”maailman pienenemiseen”, eli liikenteen, tiedonvälityksen ja teknisten innovaatioiden sekä niitä ohjailleen standardisoinnin kehitykseen, jossa globaalit riippuvuussuhteet ja kanssakäyminen lisääntyivät jatkuvasti. Osa näistä muutoksista edellytti poliittisia päätöksiä ja olivat siten alistettuja vallankäyttäjien mielihaluille, mutta osa tapahtui täysin niistä riippumatta. Nämä kompleksiset, sääntelemättömät ja satumanvaraiset riippuvuussuhteet ja verkostot esimerkiksi talouden saralla olivat kasvaneet poliitikkojen valtaoikeuksia laajemmiksi ja monisyisemmiksi. Aiemmin suljetuissa piireissä harjoitetun diplomatian edes osittainen taipuminen (itse neuvottelut käytiin kuitenkin suljettujen ovien takana) tämän kehityksen edessä näkyy tavassa, jolla johtajat reagoivat rauhankonferenssialoitteen herättämään julkiseen kiinnostukseen ja keskusteluun.¹¹¹

¹⁰⁹ Eerola 2015, 12-14; Hucker 2015, 411-412; Abbenhuis 2019, 67-68; Heerikhuizen 2014, 5-6 (<http://www.berthavonsuttner.com/vanheerikhuizen.pdf>, viitattu 13.6.2020); Ashton 2004 (ei sivunumeroita), <https://attackingthedevil.co.uk/worksabout/ashton.php> (viitattu 14.6.2020); *Daily Chronicle* 16.5.1899.

¹¹⁰ Eyffinger 1999, 25-26; Honkanen 2016, 16; Hucker 2015, 408-409; Abbenhuis 2019, 35-36, 47.

¹¹¹ Eyffinger 1999, 13. Yleisen mielipiteen merkitys havaittiin yleisesti tuohon aikaan, katso esim. edempänä viittaukset Julien Leclercqin ajatteluun (Leclercq 1900). Leo Tolstoin ajattelu oli yleisen mielipiteen kannalta kiinnostava: hän piti koko rauhankonferenssia turhana, koska ei uskonut aseidenriisunnan siellä etenevän ja yleensä näki asiassa ainoana vaihtoehtona kieltäytymisen kokonaan asepalveluksesta. Tämän tavoitteen edistämiseksi hän piti tärkeänä juuri yleisen mielipiteen muuttamista aiemmasta, joka hänen mukaansa oli ollut hyväksyvää asepalvelusta kohtaan. Katso Tolstoi 1894, 75-78 ja Tolstoi 1899, 128-131.

Transnationalismitutkija Pierre-Yves Saunier on viitannut Charles Maierin käsitteeseen territoriaalisuuden aikakaudesta, millä tarkoitetaan 1800-luvun puolivälin nationalistisesti latautunutta valtioiden keskinäistä sekä valtioiden ja niiden kansalaisten välistä suhdetta. Territoriaalisuudessa valtiojohdon tehtävänä oli valtion aluiden (rajojen) valvonta ja alamaisten käskeminen niiden sisällä. Oman maan etuja valvottiin ja niistä esitettiin kiihkeitä puheenvuoroja julkisuuteen. Myös kansalaisten keskuudesta saatiin tukea ja vastakaikua tälle nationalistiselle retoriikalle. Vähitellen odotukset johtajia kohtaan kävivät kansainvälisten virtausten lisääntyessä ambivalenteimmiksi, mistä Haagin rauhankonferenssiin liittyneet mielenilmaukset ovat esimerkki. Tilanne ei ollut yksioikoinen kuitenkaan kansalaistenkaan näkökulmasta, kun samanaikaisesti ajankohtaisia ja tarjolla olivat sekä kansallisvaltio-kansalaisen rooli, mutta myös lisääntyneen liikkumisen ja tiedonvälityksen tuomat ylikansalliset vaikutusmahdollisuudet.¹¹²

Valtioiden muodollisesti katsottuna sisäisiin asioihin ryhdyttiin ottamaan kantaa ja arvioimaan niitä ihmisoikeuksien tapaisten universaalimpien periaatteiden näkökulmasta. Tieteen tulosten soveltaminen ja hyödyntäminen sekä liikenne- ja keskusteluyhteyksien lisääntyminen herättivät kysymyksiä varustelun mielekkyydestä ja uudenlaisesta kommunikaation kehästä: valtioiden ja hallitusten asemesta yksilöiden ja ryhmien kesken suoraan. Vaikka valtiot virallisella tasolla pääasiassa välttelivät puuttumasta toistensa sisäisiin asioihin, joutuivat päättäjät ottamaan huomioon näistä aiheista käydyn julkisen keskustelun ja paineen vaikutuksen omaan asemaansa. Tämä koski ennen muuta demokratioiden päättäjiä, mutta vuosisadan lopun monimutkaisten sotilaallisten ja taloudellisten vuorovaikutussuhteiden kautta myös autokraatit altistuivat tälle paineelle. Näin pelikenttä julkisuuden kautta operoineille kansainvälisille massaliikkeille ja tempauksille oli avattu.

Lisääntyvä julkisuus myös henkilöi asioita. Nikolai II:sta itsestään tuli eurooppalainen keskustelunaihe aserajoituskonferenssiehdotuksen myötä. Aiheen saama laaja huomio ja julkinen keskustelu toivat myönteistä julkisuutta tsaarille – osittain ehkä juuri siksi, että ehdotus oli liki täydellinen vastakohta mielikuvalle, joka raskaasti aseistautuneen itäisen suurvallan yksinvaltiaasta eurooppalaisessa julkisuudessa vallitsi. Odottamattomalta taholta ja odottamattomalla tavalla tulleen ehdotuksen herättämä innostus sai konkreettisia muotoja mittavissa julkisissa tuenilmaisuisissa ehdotukselle. Esimerkiksi konferenssin tulevassa isäntämaassa Alankomaissa naisten aseistariisumisyhdistystä (*Ligue des femmes pour le désarmement*) edustanut Johanna Waszkiewicz käynnisti elokuun 1898 lopussa tsaarin ehdotusta tukeneen adressihankkeen, johon koottiin lopulta ainakin 225 000 allekirjoitusta. Toinen maa jossa tsaaria tuettiin erityisen voimakkaasti, oli Britannia. Rauhankonferenssiaitoitteen esittämisestä elokuussa 1898 konferenssin alkamiseen Haagissa toukokuussa 1899 välisenä aikana Englannissa koottiin ja toimitettiin Britannian ulkoministeriöön yli 1400 kansalaisadressia tsaarin ehdotuksen tueksi. Näiden taustalla olivat paikalliset rauhanyhdistykset, mutta vetoimuksia laadittiin paljon myös kuntatasolla. Myös Pohjoismaista tuli

¹¹² Saunier 2013, 6.

laajoja adresseja: Tanskassa kootussa adressissa oli jopa 286 000 allekirjoitusta. Tanskan ja Norjan adressit painottivat aseistariisunnan ohella tavoitteena näiden maiden pysyvää neutraaliutta. Henkilötasolla aktiivisesti asiassa kunnostautui sensaatiohenkisistäkin kirjoituksistaan tunnettu, jo aiemmin mainittu journalisti W.T. Stead, joka oli henkilökohdaisesti haastatellut tsaria, ja toi avoimesti esiin tukensa ja ihastuksensa tämän hanketta kohtaan. Steadin työ on korostunut historiankirjoituksessa liikaa suhteessa yhdistysten ja paikallistason massa-adsesseihin.¹¹³

Näin Venäjän autokraattinen hallitsija sai ehkä odottamatontakin tukea laajoista piireistä. Samalla hän kuitenkin myös sitoi oman maansa yhä tiukemmin osaksi kansainvälistä asetelmaa ja altisti sen tilanteen ja tapahtumat ulkomaiselle julkiselle arvioinnille ja kritiikille.

Tsaarin konferenssialoite ja Suomea koskevat päätökset olivat ehdottomasti kytköksissä toisiinsa. Venäläiset havaitsivat itse asevarustelukonferenssin ja Suomen asevelvollisten määrää kohottavan asevelvollisuuslakiehdotuksen välisen ristiriidan ja pyrkivät vauhdittamaan siksi asevelvollisuuslain saamista voimaan.¹¹⁴

Jo yksin näiden kahden hankkeen ajallisen etenemisen tarkastelu rinnakkain osoittaa niiden yhtymäpinnat. Konferenssin valmistelu ja toteutus asettuvat aikataulullisesti hyvin yhteen tsaarin Suomen liittyneiden suunnitelmien ja esitysten kanssa. Kuten aiemmin on tuotu esiin, ajatus pikatykkiin liittyvästä aserajoitussopimuksesta oli noussut esiin helmikuussa ja siitä seurannut konferenssialoite elokuussa 1898. Tälle valmisteluajavälille rytmittyivät myös mainitut Suomea koskevat toimet, kuten asevelvollisuuslakiehdotuksen valmistelu, valtiopäivien kokoonkutsumis päätös sekä Bobrikovin valinta Suomen kenraalikuvernööriksi. ”Rauhanmanifestia” seurasivat siten pikaisessa tahdissa sille vastakkaiset reaali poliittiset toimet valtakunnan luoteisissa suuriruhtinaskunnassa.¹¹⁵

Konferenssialoitetta täydentävä kirjelmä 11.1.1899 laittoi liikkeelle valmistelut käytännössä, kun suurvallat pääpiirteittäin hyväksyivät siinä esitetyt konferenssin aiheiden pääkohdat. Tämä taas ajoittui lähes yksiin 19.1. kokoon tunteiden ja 24.1.1899 avattujen Suomen ylimääräisten valtiopäivien kanssa. Helmikuun manifesti pyrki tämän jälkeen 15.2. edelleen nopeuttamaan asevelvollisuuslain etenemistä, rauhankonferenssin käynnistyessä toukokuussa Haagissa. Tapahtumat Haagin ja Suomen ”rintamalla” hengittivät samoin palkeenvedoin, niiden lähtökohdat olivat samat ja luultavasti ne kytkeytyivät toisiinsa myös asiallisesti.¹¹⁶

Kuten Keski-Euroopassa, myös Suomessa koottiin adresseja tsaarille – mutta ei suinkaan aserajoituskonferenssin puolesta, vaan helmikuun manifestin perumiseksi. Kuten aikanaan vuoden 1861 adressihankkeen yhteydessä, myös nyt lähtökohtana oli pienemmän piiriin kokoontuminen hotellissa, tällä kertaa Seurahuoneella 19.2., jossa päätettiin laatia massa-adressi hallitsijalle tämän manifestia vastaan. Tätä seurasivat julkisemmat

¹¹³ Katso mm. ”Utländska sympatier”, 15.4.1899 ja ”Bref från Petersburg”, 16.5.1899, sekä ”Fredskonferensen i Haag. Missnöje med konferensen, sympatier för Finland”, ei pvm, luultavasti huhtikuun loppupuolelta 1899; *Den finska krisen: särtryck från Aftonbladet 1899: den 3 april – november*; Eyffinger 1999, 16-17; Higgins 2017, 139; Hucker 2015, 407-408; Abbenhuis 2019, 43-44, 63-65, 68-69.

¹¹⁴ Polvinen 1985, 76-77; Janne Eerola on samoilla linjoilla, katso Eerola 2015, 86.

¹¹⁵ Eyffinger 1999, 37.

¹¹⁶ Polvinen 195, 107-11; Eerola 2015, 10; Tommila 1999, 51-52, 59-66.

kokoontumiset hankkeen siivittämiseksi. Tämän suuren adressin nimellä tunnetuksi tulleen vetoimuksen suunnitteluvaihe osui helmikuun lopulle ja toteutus maaliskuun ensimmäiseltä kolmannelle viikolle. Tuloksena oli yli 520 000 allekirjoituksen adressi.¹¹⁷

Adressin valmistelu käynnistyi nopealla suunnittelulla, muuttui suljetuista keskusteluista julkisiin demonstraatioihin ja sen rungoiksi rakennettiin koko maan kattanut allekirjoitusten keräysorganisaatio, jossa ylioppilaat toimivat keskeisessä roolissa. Kokoonnutumiset ja organisoituminen maakunnittain valittujen kerääjien muodossa oli monella tapaa samanlainen kuin vuoden 1861 adressisuunnitelmissa, vaikka tietysti mittakaavaltaan suurempi. Vaikka adressi sai tukea liki varauksettomasti – työväenliikkeen esittämiä varautumia lukuun ottamatta – oli kyseessä ennen muuta liberaalisti suuntautuneen helsinkiläisen akateemisen eliitin hanke. Toteutukseen osallistui myös lukuisia hiukan myöhemmin kulttuuriadressissa aktiivisesti mukana olleita henkilöitä, jotka saivat näin hyvää harjoitusta protestiadressin laadinnasta.¹¹⁸

2.5 Werner Söderhjelm ja Julio Reuterin kampanjamatkat

Samaan aikaan, kun Suomessa lähdettiin toteuttamaan suurta adressia, oli vaikuttamistyö ulkomailla jo käynnissä. Tämä lehdistökampanjointi muodostaa tärkeän vaiheen vaikuttamistyön kypsymisessä adressihankkeeksi. Suomen kehitystä ja vaiheita pitemmästä perspektiivistä esittelemään pyrkineiden kartta-atlasten, lainsäädäntö- ja hallinto-opusten tai kulttuuri- ja maisemaoppaiden ohella haluttiin alkaa välittää tietoa myös ajankohtaisemmista ja poliittisemmista kysymyksistä. Mitenkään uusi teema tämä ei 1890-luvun lopulla enää ollut. Hyvänä harjoituksena sille oli 1880-luvun lopulta seuraavalle vuosikymmenelle aktiivisena jatkunut debatointi Suomen valtiollisesta asemasta suomalaisen ja venäläisen lehdistön kesken. Artikkelien määrän on laskettu pelkästään 1890-luvun alkupuolella nousseen useihin satoihin. Uusi piirre sen sijaan oli uutisoinnin suuntaaminen yhä enemmän läntiseen Eurooppaan. Tätäkin oli ideoitu jo 1890-luvun alussa postimanifestikiistan yhteydessä, kun ruotsalainen kansanedustaja ja kustantaja Adolf Hedin esitti artikkelien laatimista Venäjän yhtenäistämistoimista tukholmalaisiin ja pariisilaisiin lehtiin. Niiden tarkoituksena olisi luoda mielikuvaa siitä, että säilyttämällä Suomen autonomian Venäjä voisi saada tukea Ruotsista kamppailussa vaikutusvaltaansa nostavaa Saksaa vastaan. Vuosikymmenen lopussa uutta oli se, että lehdistövaikuttamista alettiin tehdä paljon määrätietoisemmin. Uutta oli myös se, että ”etävaikuttamisen” eli kotimaasta toimitettujen tekstien tai kirjatoimitusten ohella haluttiin alkaa vaikuttaa paikan päällä.¹¹⁹

¹¹⁷ Adressin laadinnasta yleisesti katso Tommilla 1999, katso myös mm. Vares 2000, 70-71.

¹¹⁸ Tommilla 1999 yleisesti, erityisesti 110-123. Kulttuuriadressiin osallistuneista mukana olivat ainakin Werner Söderhjelm, Konni Zilliacus, E.N. Setälä, Olof Nykopp, Yrjö Wichmann, Julio Reuter ja Ferdinand von Wright.

¹¹⁹ Törngren 1930, 12-13; Wiio 1960, 156; Paasivirta 1978, 314-315; Stubb 2012, 73-81; Tommilla 1999, 270; Smeds 1996, 209-209.

Suomen tilanteen uutisoimista eurooppalaisessa lehdistössä ja suomalaisten omaa lehdistökampanjointia Euroopassa on käsitelty runsaasti aikakautta koskevassa tutkimuksessa ja muistelmateoksissa. Kampanjoinnilla saavutettiin pikaisesti näkyvyyttä. Artikkeleiden julkaiseminen onnistui hyvin ja oli kenties vilkkaimmillaan maaliskuussa, mihin vaihtui erityisesti kansainvälinen kiinnostus suurta adressia kohtaan. Lehdistökampanjointi esitetään helmikuun manifestia Suomessa seuranneiden protestien kansainvälisenä laajenuksena, jota varten rakennettiin suomalaisten ”asiamiesverkosto” ulkomaille. Tämän näkökulman pohjana ovat Suomen tilanne ja Suomen ja Venäjän väliset suhteet. Kulttuuriadressilla on monia yhtymäkohtia tähän kevään 1899 lehdistövaikuttamiseen ja sen yhteydessä käytyyn julkiseen keskusteluun. Sen vuoksi on tärkeää kytkeä aihe tiiviimmin ajankohtaiseen yhteyteensä ja tuoda esiin valtiollisen tarkastelun ohella henkilökohtainen taso ja motiivit, jotka siihen kiinteästi liittyivät.¹²⁰

Kansainväliselle lehdistövaikuttamiselle ei ollut juuri vaihtoehtoja. Kampanjointi lehdistön kautta oli ainut ulkomaihin vetoamisen vaihtoehto, sillä oman ulkoasiainhallinnon puuttumisen johdosta virallisia kanavia ei ollut. Jos helmikuun manifestista ja Venäjän yleisvaltakunnallistamispolitiikasta halusi uutisoida ja käydä julkista keskustelua lehdistössä, olivat muut väylät kuin Eurooppa pitkälti tukitut. Aina siitä lähtien, kun 1890-luvun alkupuolella *Movskovskija Vedomosti* ja *Novoje Vremja* olivat aloittaneet vuosien mittaiseksi venyneen kampanjoinnin suomalaisen hallinnon liiallisesta autonomias- ta, oli siihen pyritty vastaamaan *Hufvudstadsbladetin*, *Nya Pressenin* ja muun kotimaisen lehdistön ohella myös yrittämällä saada Suomea käsitteleviä juttuja venäläisiin liberaali- lehtiin. Alkuvuodesta 1899 Suomessa ryhdyttiin valmistelemaan mahdollisuutta julkaista Pietarissa ilmestyvää Suomen asioita käsittelevää venäjänkielistä viikkolehteä. Hanketta varten kerättiin merkittävä summa rahaa. Ylimääräisten valtiopäivien käynnistyttyä suunnitelmaa muokattiin niin, että uuden lehden perustamisesta luovuttiin ja päätettiin tavoitella suomalaisten laatimien artikkelien saamista julkaistuksi venäläisissä lehdissä. Tätä varten perustettiin tammikuun viimeisenä päivänä oma komiteansa (*Kommittén för bekostande av ryska uppsatser*). Tavoite osoittautui kuitenkin varsin haasteelliseksi saavut- ta. Panslavisen ajattelun vuoksi vaikuttaminen Venäjällä kävi yhä vaikeammaksi – mm. venäläisen liberaalilehdistön sensurointi – joten rahastoa päädyttiin käyttämään vaikuttamisyhtiöksi Euroopassa. Tietynlaisena sysäyksenä tähän työhön oli Tukholmas- sa olleiden tukijoiden, ennen muuta ruotsalaisen liikemiehen ja lehdistövaikuttaja Sven Palménin jo vuoden 1898 puolella aloittama kannustus Suomea käsittelevien uutisten jul- kaisemiseen eurooppalaisissa lehdissä.¹²¹

Oma vaikutuksensa oli Suomessa vallinneella lehdistösensuurilla. Kun kotimaassa oli vaikea kirjoittaa tapahtumista tai ainakaan esittää virallisen linjan vastaisia mielipiteitä,

¹²⁰ Lehdistötoiminnasta Englannissa ja yleisesti, katso Palme 1899, 169-176; Söderhjelm 1917, 214-215; Söderhjelm 1923, 232; Törngren 1930, 22; Wiio 1960, 155-158; 1963, 142-145; Zilliacus 1901, 172-200; Stubb 2012, 140-147; Tommila 1999, 270-280; Mäijala 2017, 175-176 ja Julio Reuter, ÅU 14., 17 ja 22.12.1923.

¹²¹ Arvid Neovius Julio Reuterille 3.4.1899 / JNR ÅA, XIII; Stubb 2012, 136-137, 141, 143, 147-148; Tommila 1999, 71; Bobrikoff 1905, 28; Käll 1992, 23; Nordenstreng 1937, 72-73; Törngren 1930, 17, 20; Wiio 1960, 156, 158; Engman 2016, 107-108.

pyrittiin vaikuttamaan venäläisessä lehdistössä. Tilanteen osoittauduttua haastavaksi myös Venäjällä, oli ulkomaiden tapahtumia koskeva uutisointi yksi keino ohittaa sensuurimääräyksiä ja nostaa kotimaan tilannetta allegorisesti esiin uutisoimalla sisällöltään sopivia ulkomaan uutisia päivälehdissä. Dreyfus-tapauksen uutisointi oli yksi esimerkki tästä. Tietenkin samalla Suomessa totuttiin yhä enemmän seuraamaan kansainvälistä uutisointia sen omankin uutisarvon näkökulmasta – kuten edellisessä luvussa on tuotu esiin, kyse oli osittain lehdistön painoarvon lisääntymisestä ja yhä laajemmasta kiinnostuksesta kansainväliseen uutisointiin. Ulkomaan tapahtumia hyödynnettiin silti vertailemalla niitä kotimaan tilanteeseen. Vähitellen, oman ulkomaisen kampanjoinnin käynnistyttyä, tämä manipulaatio kehittyi niin, että omalla aktiivisuudella pyrittiin saamaan julkaisuja ulkomaisiin lehtiin, joita edelleen sitten lainattiin kotimaisissa lehdissä. Tätä kautta saatiin luotua mielikuvaa kiinnostuksen kasvamisesta Suomen tilanteeseen ja tapahtumiin ulkomailla. Tämä oli monien mielestä ihanteellinen tapa propagoida Suomen asiaa, koska tällä tavoin koko asia saatiin näyttämään ulkomaalaisten itsensä esiin nostamalta, suomalaisten toimiessa enintään kuriireina ja pohjatiedon välittäjinä. Samaa menetelmää oman propagandan jalostamisesta ulkomaiden aidoksi kiinnostukseksi pienen, epäitsenäisen kansakunnan tilanteeseen oli sovellettu onnistuneesti muuallakin kuin Suomessa.¹²²

On myös kiinnitettävä huomiota sensuurin kiristymisen ja kansainvälisen lehdistökampanjoinnin sekä kulttuuriadressin käynnistämisen ajallisiin yhteyksiin. Sensuuri jyrkentyi vasta hiukan myöhemmin keväällä 1899 eli huhtikuun aikoihin julkaisukielloiksi, jotka isivät mm. *Aftonposteniin*, *Päivälehteen* ja *Nya Presseniin*. Kielloilla oli konkreettisia vaikutuksia. Kampanjointi ulkomailla ja nimenomaan keskisessä Euroopassa jäi yhä enemmän ainoaksi vaikuttamisväyläksi. Käytännöllinen seuraus oli, että pinnan alle joutuneiden lehtien toimittajilla oli nyt motiivin ohella myös aikaa osallistua vaikuttamiseen ulkomailla. Tällä asialla oli suora syy-seuraussuhde kulttuuriadressihankkeen käynnistymiseen.¹²³

Toinen havainto on, että ne suomalaiset jotka osallistuivat lehdistövaikuttamiseen, olivat kiinnostuneita toimimaan Euroopassa muutenkin kuin lehdistökampanjoinnin merkeissä ja olivat viettäneet siellä aikaansa jo entuudestaan. Kuva lehdistövaikuttamisen keskitetystä ja tarkkaan suunnitellusta toteutuksesta Leo Mechelinin johtaman lehdistökomitean ja sen ulkomaille rakentaman organisaation toimesta on myös hiukan liioiteltu. On totta, että komitean rahavaroja käytettiin vaikuttamistyöhön ja sen johdolla rakennettiin jakelukanavia itse toimitetulle ja käännetylle Suomea käsittelevälle kirjallisuudelle ja erilaisille tietopaketeille. Jonkin verran myös värvättiin varsinaisia ulkomaan asiamiehiä, jotka palkkiota vastaan tekivät käännöstyötä tai välittivät valmiita artikkeleita ja pyrkivät eri keinoin avittamaan Suomea käsittelevien juttujen saamista ulkomaisiin lehtiin. Tällainen

¹²² Tommila 1999, 276: ”Suomessa tiedot levisivät Neovioksen ja hänen lehtensä *Nya Pressenin* kautta muihin lehtiin, jotka puolestaan kertoivat niistä ikään kuin ulkomailla olisi spontaanisti tunnettu suurta huolta Suomen kysymyksestä.” Katso myös Eerola 2015, 32-33; Reznikow 1999, 12-13.

¹²³ *Nya Pressen* määrittiin kahden kuukauden julkaisukielloon huhtikuusta 1899 alkaen. Katso Käll 1992, 18. Julkaisukiellojen jälkeen Roomassa järjestettiin kansainvälinen lehdistökongressi, johon osallistui julkaisukiellon saaneiden lehtien suomalaistoimittajia. Kongressissa tuomittiin lehdistösensuuri Suomessa. Kongressiin viitataan edempänä.

oli esimerkiksi Berliinissä työskennellyt, osin suomalaistaustainen historian tohtori Fritz Arnheim. Myös Suomeen asti saatiin järjestettyä muutamia ulkomaisia toimittajia, kuten englantilainen Joseph Fisher, joka laati saamistaan tiedoista teoksen *Finland and the Tsar*. Tässä julkaisutyössä ja siinä tarvittavien kanavien rakentamisessa ja tiedonvälityksessä keskeisessä roolissa oli komitean tehtävissä Helsingissä toiminut oikeustieteen tohtori Arvid Neovius, mutta tarvittaessa myös suoraan ulkomailla vaikuttaneet henkilöt.¹²⁴

Osaksi komitean toimintaa on yleensä laskettu henkilöiden, ”asiamiesten”, lähettäminen kampanjoimaan Suomesta Eurooppaan. Useissa esityksissä on nostettu esiin varsinkin Werner Söderhjelmien vuoden 1899 maaliskuussa tekemä matka Saksaan ja Ranskaan, Julio Reuterin siirtyminen Lontooseen maaliskuun alussa sekä Maikki Fribergin matka huhtikuussa Itävalta-Unkariin, Belgiaan ja Alankomaihin. Todellisuus ei kuitenkaan ollut näin mustavalkoinen. Ainakin Söderhjelm ja Reuter, jotka ovat oman tutkimukseni keskeisiä henkilöitä, toteuttivat kyllä komitean toimeksiantoja esimerkiksi yrittämällä toimittaa kansainvälisiin lehtiin valmiiksi laadittuja Suomea käsitteleviä artikkeleita tai laatimalla niitä itse mahdollisesti yhdessä sovitun sisällön mukaan. Eri asia kuitenkin on, tuliko toimeksianto matkaan komitealta vai oliko ajatus ennemmin heidän omansa. Lisäksi nämä matkat eivät olleet alku heidän kansainväliselle toiminnalleen, vaan vain jatkumo ja osa sitä. Monet ”asiamiehistä” olivat asustaneet ulkomailla jopa vuosien ajan ennen osallistumistaan lehdistökampanjointiin. Toiminnassa tarvittavien rakenteiden puuttuessa oli luontevaa turvautua niihin henkilöihin, joilla ulkomaan kontakteja entuudestaan oli.¹²⁵

Julio Reuter ja Werner Söderhjelm näyttäisivät käytettävissä olevien tietojen perusteella tehneen itsenäisesti päätöksen lähteä ulkomaille. Komitea lähinnä tuki ja enintään vauhditti tätä päätöstä. Komitean työn kannalta ei tietenkään ollut merkitystä, oliko idea henkilöiden oma vai heille esitetty, jos he kuitenkin edistivät komitean piirissä olleita tavoitteita. Sen sijaan tällä asialla oli vaikutusta myöhempään tapahtumiin. ”Asiamiehet” olivat tiettyyn mittaan asti valmiita osallistumaan yhteisillä pelisäännöillä toimintaan, mutta vain niin kauan kuin ne näyttivät heistä perustelluilta. Jos Söderhjelm ja Reuter olivat komitean tukemassa lehdistökampanjoinnissa mukana omasta aloitteestaan, oli heille myös täysin mahdollista irtaantua siitä niin halutessaan ja suunnata aktiivisuutensa tarkoituksenmukaisemmiksi katsomiinsa hankkeisiin. Sama koski useita muita kampanjointiin osallistuneita, ulkomailla asustaneita suomalaisia kuten Yrjö Hirniä, Axel Wallensköldiä tai Edvard Westermarckia, joiden edesottamuksia käsittelen edempänä tarkemmin. Näkemykseni on, että juuri tällaisesta suhtautumisesta oli kulttuuriadressin käynnistymisen kohdalla kyse. Se oli pienen henkilöklikin keksimä ja kehittelemä hanke, joka ei noudattanut Helsingissä toimineen komitean toiveita, vaan sovitti toimintansa toteuttajiensa henkilökohtaisiin agendoihin ja heidän mielestään kansallisten intressien kannalta nopeimmin

¹²⁴ Törngren 1930, 23-24. Lehdistövaikuttaminen ja sen ohjaaminen Helsingistä Lontooseen käy yksityiskohtaisesti ilmi Arvid Neoviuksen ja Julio Reuterin välisessä kirjeenvaihdossa (AA JNR, XIII). Joseph Fisher ilmeisesti iloisena ja sympaattisena persoonana valloitti suomalaisten isäntiensä sydämet. Huonommin onnistui hiukan aikaisemmin Suomessa vierailut mr. Sandbach, katso Arvid Neovius Julio Reuterille 4.4.1899 / JNR AA, XIII; Alexander von Becker Julio Reuterille 26.3.1899 / JNR AA, II; Tommila 1999, 273.

¹²⁵ Söderhjelm 1923, 198.

tuloksia tuottaviin menetelmiin.¹²⁶

Werner Söderhjelm kohdalla on merkillepantavaa, että maaliskuisen ”propagandamatkansa” ohella hän oli ensimmäisiä helmikuun manifestista ulkomaisiin lehtiin artikkeleita kirjoittaneita suomalaisia. Söderhjelm kirjotukset göteborgilaisessa *Handels- och Sjöfartstidningen* ja saksalaisessa *Münchener Neueste Nachrichten* julkaistiin jo noin viikko manifestin antamisen jälkeen.¹²⁷

Julio Reuter taas on itse varsin seikkaperäisesti tehnyt selkoa Lontoon-oleskelunsa lähtökohdista kolmessa osassa julkaistussa artikkelisarjassaan *Åbo Underrättelserissä*. Siinä Reuter ei tuo esiin oikeastaan ollenkaan komitean ohjaavaa roolia, vaan esittää toiminnan käynnistymisen olleen hänen oman aktiivisuutensa ja ideointinsa tulos. Reuter kertoo työn alkaneen Wilhelm Chydeniuksen luona järjestetystä tapaamisesta, jossa hän ehdotti itse ulkomaisen lehdistön huomion kiinnittämistä tapahtumiin. Reuterin mukaan kokous pidettiin jo ennen helmikuun manifestin antamista; komitean perustamisen syiden tapaan siis Reuterilla oli omasta takaa kiinnostusta ulkomaanpropagandaan jo aiempien tapahtumien pohjalta. Reuter oli juuri itse palannut Englannista omiin tutkimuksiinsa liittyneeltä matkalta, jonka yhteydessä hän oli kuitenkin toiminut paikallisen *Standardin* kirjeenvaihtajana. Reuter esitti kokouksessa Reinhold von Willebrandia ottamaan tehtävän vastuulleen. Tämän kieltäytyttyä Reuter ilmoitti lähtevänsä itse. Reuter tuo myös esiin, että muut henkilöt olivat käynnistäneet vaikuttamistyön Englannissa jo ennen häntä. Reuter yhdisti myös mahdollisesti henkilökohtaiset akateemiset suunnitelmansa matkan tavoitteisiin. Rahoituksen matkaan Reuter näet sai Otto Donnerilta, jonka kanssa hän myös kävi tarkemmat matkasuunnitelmat läpi. Sanskritin ja vertailevan kielitieteen professori Donner oli Reuterin opettaja.¹²⁸

Pelkästään lehdistökampanjoinnin osalta vaikuttaminen oli monimuotoista ja osa siitä oli kokonaan Helsingin komitean vaikutuspiirin ulkopuolelta ideoitua, rahoitettua ja johdettua. Tällainen oli Lontoosta käsin toiminut, maaliskuuhuhtikuun vaihteessa perustettu *Committee for Finland*. Sen keskeinen puuhämies oli Englannissa pitkään asunut suomalainen liikemies Henrik Borgström, joka tunsu epäluottamusta Helsingin komitean vaikutuspiiriin lukemaansa, Lontooseen jo tullutta Julio Reuteria ja tämän tuttavapiirin kompetenssia kohtaan. Borgströmin mielestä vain vähän aikaa Lontoossa olleet Reuter, Axel Wallensköld ja Yrjö Hirn eivät pystyneet katsomaan asiaa englantilaisten näkökulmasta. Lisäksi Borgström piti ulkomaisiin lehtiin artikkelien tarjoamista parempana vaihtoehtona kokonaan oman lehden perustamista. Borgströmin ajatus oli, että lehden toimituksen tuli olla paikallisten voimien käsissä. Näiden lähtökohtien pohjalta perustettiin aikakauslehti

¹²⁶ Söderhjelm 1923, 197; Söderhjelm oman kuvauksen mukaan asiaa oli tiedusteltava Leo Mecheliniltä hänen suurimman vaikutusvaltansa vuoksi. Söderhjelm mukaan LM *hyväksyi ajatuksen heti* ja antoi luottamuksensa ohella käyttöön suhteitaan. (Kursivointi V.K.)

¹²⁷ Käll 1992, 22; Ziliacus 1901, 169.172; Törngren 1930, 23; Söderhjelm 1914, 215; Söderhjelm 1923, 198.

¹²⁸ Reuter 1923. Otto Donnerin poika Ossian Donner kuului *Committee of Finlandin* toimintaa ohjanneeseen ryhmään yhdessä Henrik Borgströmin kanssa. Otto Donner taas itse oli ollut mukana edellä mainitussa pyrkimyksessä 1880-luvun lopulla saada perustettua Suomen asioita käsittelevä lehti, *Finlandskij Vestnik*, Pietariin, katso Smeds 1996, 208. Reinhold von Willebrand, joka ei innostunut Reuterin tekemästä tarjouksesta lähteä edistämään asiaa Englantiin, kuului Mechelinin johtamaan komiteaan.

Finland: an English journal devoted to the cause of the Finnish people, jonka toimittamisesta vastasi *Committee for Finland*, päätoimittajanaan englantilainen Harold C. Perrott. Huolimatta Reuterin lähipiirin ja *Committeen* välisistä jännitteistä, tekivät nämä silti lopulta myös yhteistyötä.¹²⁹

Ylipäänsä lehdistövaikuttamisesta ei tule antaa liian suunnitelmallista ja ohjattua kuvaa. Tilaisuuksia hyödynnettiin spontaanisti sitä mukaa kuin niitä havaittiin ja asioita tapahtui myös suomalaisten verkostojen ulkopuolelta odottamatta. Esimerkkinä tällaisista voi mainita mm. suomalaisen lehdistövapauden puolesta esitetyn kansainvälisen toimittajien vetoomuksen ja amerikkansuomalaisten Suomen tueksi keväällä 1899 laatiman adressin maaliskuulta 1899.¹³⁰

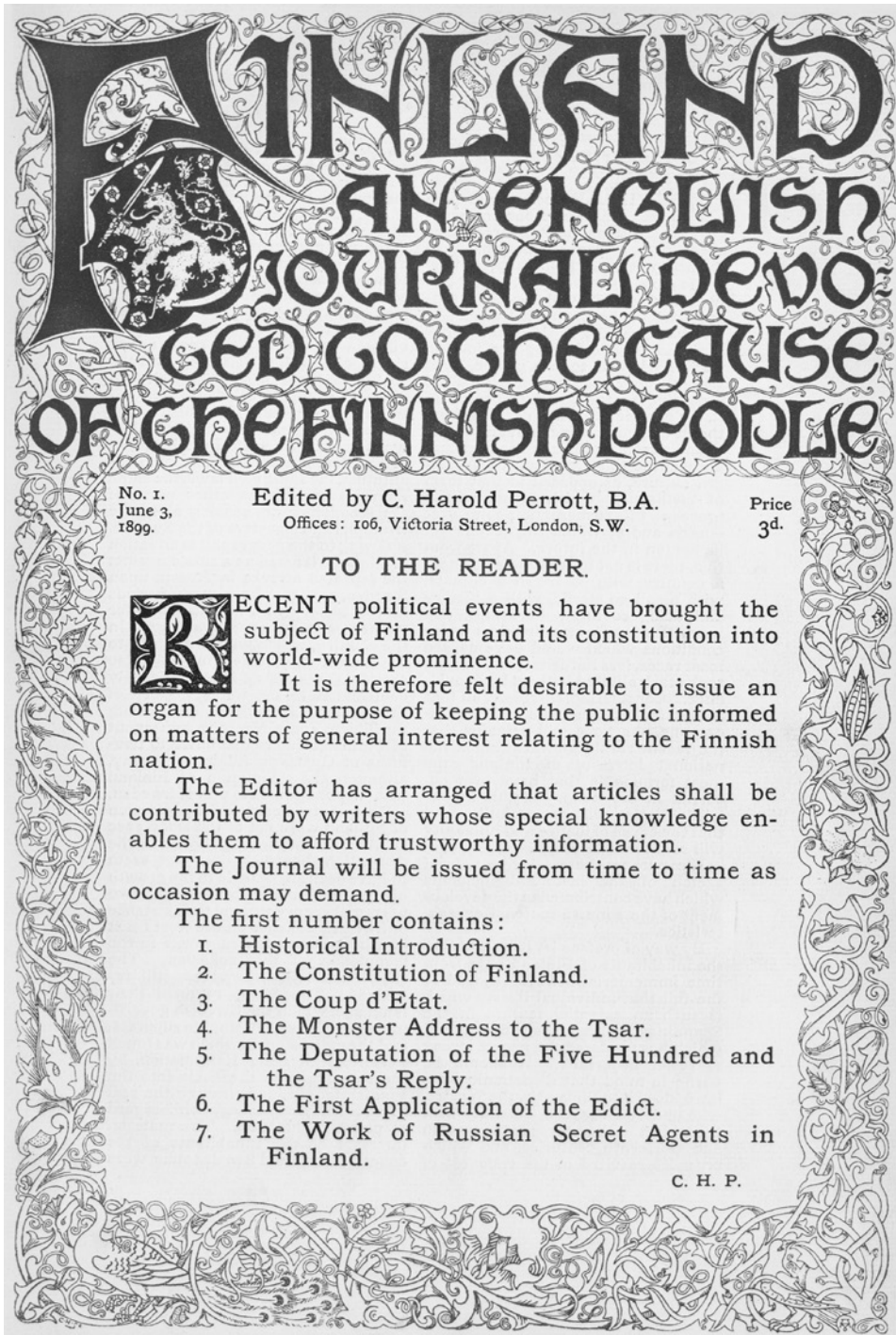
Kolmas havainto lehdistövaikuttamisesta on, että sen mahdollisuudet olivat rajalliset. Varsinkin muistelmakirjallisuudessa on lueteltu listauksina artikkeleita, joita Suomen tilanteesta laadittiin kansainvälisessä lehdistössä, eikä niitä ole tarpeen käydä tässä tutkimuksessa enää yksityiskohtaisesti läpi. Varsinkin Reuterin ja Söderhjelmien ”propagandamatkojen” antia on esitelty niissä suurena menestyksenä. Epäilemättä Suomea käsitellessä palstamillimetricien määrä oli suurempi kuin koskaan aikaisemmin. Suomalaisten valmiudesta operoida ulkomailla ja löytää tukijoita kertoo, että ensimmäiset artikkelit julkaistiin jo noin viikko helmikuun manifestin jälkeen. Näyttäisi siltä, että helmikuun manifesti itsessään ei jaksanut herättää suuria otsikoita kovinkaan pitkään, koska kyseessä oli lopulta hallitsijan omaa maataan koskeva päätös, siis valtion sisäinen asia. Sen sijaan suomalaisten suuren adressin toimittaminen Pietariin ja konsuli Eugen Wolffin siellä pitämä puhe saivat aikaan enemmän artikkeleita. Suuri addressi oli Euroopan näkökulmasta tyypillinen itsevaltiasta hallitsijaa kohtaan esitetty protesti, joista oli entuudestaan kokemusta ja jotka olivat toimineet mallina myös suomalaisille. Itse asiassa usein Julio Reuterin aikaansaannoksena esitetyt laajat Suomea koskeneet *The Times*issa julkaistut artikkelit johtuivat luultavasti ennen muuta kiinnostuksesta, jonka suuren lähetystön matka ja edesottamukset Pietarissa herättivät, eikä niinkään Reuterin tehokkuudesta.¹³¹

Lehdistövaikuttaminen ei pitemmän päälle kuitenkaan ollut pelkkää riemukulkua

¹²⁹ *Finlandin* julkaisu lopetettiin yhdentoista numeron ilmestymisen jälkeen ja kesäkuusta 1900 sen työtä jatkoi *The Finland Bulletin*. Sen päätoimittajaksi tullut Thomas Lennox Gilmour kuului ilmeisesti enemmän Reuterin lähipiiriin – hänestä enemmän edempänä. Katso Arthur Borgström Werner Söderhjelmille, ei pvm (helmi-maaliskuun vaihteesta 1899) / WS KA, ko 1; Tommila 1999, 272-273; ”Den engelska ”komiten för Finland” *Nya Pressen* 13.9.1899, no 37; *Daily Chronicle* 30.3.1899, ”Sympathy with Finland”; Törngren 1930, 32-33; Käll 1992, 23-24; Zilliacus 1901, 200; Stubb 2012, 179-181; Söderhjelm 1898, 209.

¹³⁰ Roomassa pidettiin huhti-toukokuussa 1899 kansainvälinen lehdistökonferenssi. Jotkut sen osanottajista saivat kuulla huhtikuun alussa julistetuista *Nya Pressenin* ja *Päivälehdin* julkaisukielloista ja sen seuraavina esittivät protestin laatimista suomalaisen lehdistövapauden puolesta. Vetoomus laadittiin 8.4.1899, osoitettiin ”*Monsieur*lle” ja sen allekirjoittivat noin 130-150 toimittajaa useista maista. Vetoomus toimitettiin tämän jälkeen julkaistavaksi satoihin eurooppalaisiin ja amerikkalaisiin lehtiin. Tiedot vetoomuksen valmistumisesta ja julkaisuajankohdasta vaihtelevat lähteestä riippuen. Axel Berndtson Werner Söderhjelmille 9.3.1899 / WS KA, ko 1; Konni Zilliacus Julio Reuterille 12.6.1899 / JNR ÅA, XXI; Törngren 1930, 28; Tommila 1999, 275; Gummerus 1933, 62, 66; Käll 1992, 16; Zilliacus 1901, 148-149; Törngren 1930, 247; Fogelholm 2019, 55. Amerikkansuomalaisten adressista katso *Daily Chronicle* 6.5.1899, ”Finlanders and the Tsar”; Eerola 2015, 51; Clerc 2010, 95.

¹³¹ Suomalaisten laatimia tai heidän aktiivisuutensa ansiosta ulkomaisissa lehdissä julkaistuja, Suomea käsitelleitä artikkeleita on käsitelty melko laajasti ja mm. aikalaisista Konni Zilliacus on listannut niitä katalogimaaisesti muistelmateoksiansa, katso mm. Zilliacus 1901, 169-176; Käll 1992, 22; Julio Reuter, ÅU 17.12.1923; Söderhjelm 1914, 215; Söderhjelm 1923, 198; Törngren 1930, 23; Spånberg 1899, 171; *Die Nation*: ”Friedenstraum und Staatsstreich”; *The Times (London)* 20.3.1899 [useita Suomea koskevia artikkeleita] ja 5.6.1899 [pääkirjoitus].

FINLAND

AN ENGLISH

JOURNAL DEVOTED TO THE CAUSE OF THE FINNISH PEOPLE

No. 1.
June 3,
1899.

Edited by C. Harold Perrott, B.A.
Offices: 106, Victoria Street, London, S.W.

Price
3d.

TO THE READER.

RECENT political events have brought the subject of Finland and its constitution into world-wide prominence. It is therefore felt desirable to issue an organ for the purpose of keeping the public informed on matters of general interest relating to the Finnish nation.

The Editor has arranged that articles shall be contributed by writers whose special knowledge enables them to afford trustworthy information.

The Journal will be issued from time to time as occasion may demand.

The first number contains:

1. Historical Introduction.
2. The Constitution of Finland.
3. The Coup d'Etat.
4. The Monster Address to the Tsar.
5. The Deputation of the Five Hundred and the Tsar's Reply.
6. The First Application of the Edict.
7. The Work of Russian Secret Agents in Finland.

C. H. P.

2. Aikakauslehti Finlandin ensimmäisen, kesäkuun 1899 numeron kansilehti.
(Kansalliskirjasto, Digitaaliset aineistot)

eikä sitä voitu ylläpitää yksittäisten henkilöiden tekemillä ”propagandamatkoilla”. Taus-
talla oli haasteita, jotka Henrik Borgström jo oli havainnut ja joiden pohjalta hän oli pää-
tynyt perustamaan oman *Committee for Finlandin* organisaationsa. Näitä olivat ennen
muuta korkeat kustannukset sekä kiinnostuksen saavuttaminen ja ylläpitäminen. Lopulta
hänenkään melko omatoimisesti tekemänsä päätös, oman lehden perustaminen, ei pysty-
nyt poistamaan näitä ongelmia. Siitä huolimatta lehdistövaikuttaminen näytti kuitenkin
hetken aikaa onnistuneelta ratkaisulta, kun Suomea koskevia uutisia saatiin päivälehtiin
Saksassa, Ranskassa, Englannissa ja pienemmissä eurooppalaisissa maissa, huippuna *The
Timesin* laaja uutisointi Suomen tilanteesta 20.3.1899. Werner Söderhjelm oli siten vilpi-
tön oman matkansa jälkeisessä arviossaan, että suomalaisten vaikuttamismahdollisuudet
Euroopassa olivat kuukaudessa kokeneet täydellisen muutoksen.¹³²

Silti lehdistövaikuttamisen edellytykset kävivät koko ajan ahtaammiksi. Ensi häkel-
lyksen jälkeen venäläinen propaganda oli alkanut reagoida suomalaisten toimintaan ja
toteutti tehokkaita vastatoimia lehdistössä. Tähän sillä oli huomattavasti paremmat ra-
kenteelliset ja taloudelliset edellytykset. Keväällä 1899 kansainvälisen politiikan näyttämö
oli myös pullollaan erilaisia kiinnostavia aiheita, ja Suomen eksoottinen kiehtavuus alkoi
keväturingossa haalistua nopeasti. Näistä molemmista syistä lehtien toimituksiin oli en-
tistä vaikeampaa saada jalkaa oven väliin.¹³³

Tämä näkyy myös suomalaisten asiaan lähtökohtaisesti myönteisesti suhtautuneessa
lontoolaisessa *Daily Chroniclessa*. Maaliskuun alussa sen sivuilla käytiin vielä verraten kiih-
keääkin debattia siitä, mikä oli perimmäinen totuus tsaarin Suomea koskeneiden toimien
tavoitteista ja vaikutuksista. Suomeen myönteisesti suhtautuneita artikkeleita opponoi
6.3.1899 lehdessä julkaistu artikkeli, jossa tsaarin toimet Suomen suhteen nähtiin legitii-
meiksi. Tähän artikkeliin Wallensköld ja Hirn onnistuivat saamaan julkaistuksi vastineen,
jossa kirjoittajan asiantuntemus Suomen tapahtumista kyseenalaistettiin täydellisesti. Suo-
mea myötämielisesti käsitelleet artikkelit jatkuivat ilmestymistään harvakseltaan maalisi-
kuun huhtikuun aikana, kuitenkin jatkuvasti vähentyen. Toukokuun alun jälkeen aiheesta ei
juuri *Daily Chroniclessa* kirjoitettu ennen adressin ”julkaisemista” eli epäonnistuneen Pie-
tarin-matkan uutisointia.¹³⁴

¹³² Wiio 1963, 157; Söderhjelm 1923, 232: ”*Kun huhtikuun alussa kokoontuimme ystävien kanssa Tukholmaan, he totesivat että tilanne näytti nyt kannaltamme aivan erilaiselta kuin viimeksi tavatessamme. Kaksi kuukautta myöhemmin toimitettiin kulttuuriadressi Pietariin.*”

¹³³ Esimerkiksi Ranskassa sotilaslysteistyön johdosta venäläinen propaganda sai paljon tilaa lehdistössä ja pystyi vastaavasti estämään suomalaisten näkemysten pääsemistä lehtiin, jonka suomalaiset kyllä huomasivat, katso esim. Axel Wallensköld Werner Söderhjelmille 23.7.1899 / WS KK, 13: ”*tu halvatun ranskalais-venäläinen allianssi, joka on kaiken takana!*”

¹³⁴ Axel Wallensköld Julio Reuterille, ei pvm (helmikuun lopussa, kortti) / JNR ÅA, XX: Axel Wallensköld ja Yrjö Hirn valmistelivat vastinetta lehdessä julkaistun ”russofiliin” artikkeliin, joka julkaistiin sitten otsikolla ”Finland and the Tsar. The Finnish Point of View.”, *Daily Chronicle* 10.3.1899. Artikkelin allekirjoittajiksi oli merkitty ”Two finlanders”. Katso myös Arvid Neovius Julio Reuterille 27.2.1899 / JNR ÅA, XIII; Rantavaara 1977, 100-101; Ziliacus 1901, 174. Toinen liberaalilehti, *Daily News*, suhtautui kriittisemmin Suomen tilanteeseen ja suomalaisten pyrkimykseen, katso Törngren 1930, 30-31. Epäonnistumisesta Pietarissa katso ”Coercion of Finland. The Tsar Refuses to Receive a Distinguished Deputation.”, *Daily Chronicle* 4.7.1899.

Toimintaa alkoi myös vaivata toimittamistyön ytimessä oleva kysymys: mitä uutta ja mitä lisäarvoa jo aiemmin laadittuihin artikkeleihin oli uusilla tuotavissa? Saman aiheen käsittelyn lähes samasta näkökulmasta ei voinut odottaa kiinnostavan pitkään maksavia lukijoita. Kun vaikuttamistyö vaati taloudellista pääomaa ja oli luonteeltaan häilyväistä ja epävarmaa – monien päivien työn, esimerkiksi yhteydenpidon tai artikkeliluonnosten laadinnan, päätyemisestä julkaistavaksi asti kun ei ollut mitään takeita – alkoi työ vähitellen käydä tekijöidensä hermoille ja sen mielekkyys herättää heissä kysymyksiä.¹³⁵

Toiminta perustui henkilösuhteisiin, mikä parhaimmillaan nopeutti työtä, mutta saattoi myös olla rasite. Jos tällaisen vaikutuskanavan luomisessa onnistuttiin, saatettiin saada rohkeampia ja useampia julkaistuja juttuja lehtiin, mutta tällöin oltiin täysin kyseisen toimittajan käytettävyyden varassa. Koko lehden linja saattoi muuttua toimittajan siirtyessä pois lehden palveluksesta tai päätoimittajan tehdessä vastakkaisia linjauksia. Henkilösuhteiden rasite koski myös suomalaisia ”asiamiehiä”, joiden henkilökohtaiset projektit ja kiinnostuksen kohteet saattoivat vaihtua.¹³⁶

Suomea koskeneiden varsinkin päivälehdissä julkaistujen artikkeleiden huippu koettiin maaliskuun jälkipuoliskolla, minkä jälkeen se alkoi laskea niin, että toukokuulle tullessa, jolloin kulttuuriadressin laadinta toden teolla lähti liikkeelle, se oli jo ehtymään päin. Oli tärkeää, että sitä paikkaamaan löydettäisiin aihe, joka olisi ajankohtainen, kiinnostaisi yleisöä ja inspiroisi niitä asiantuntijoita ja ”asiamiehiä”, joiden vastuulla sitä koskevien tekstien laadinta ja levittäminen olisi.¹³⁷

2.6 Rauhankonferenssi ja tuenilmaisut Suomelle

Kansainvälisiä arvioita Suomesta

Pienen Suomen kamppailu emämaa Venäjää vastaan ei suomalaisten näyttävistä protesteista huolimatta jaksanut loputtomasti nousta uutisotsikoihin Euroopassa. Tehokkaampi tapa saavuttaa näkyvyyttä oli yrittää kietoa Suomi osaksi jo entuudestaan suurimpia uutisaiheita. Tsaarin ”rauhanmanifesti” ja Haagin rauhankonferenssi oli tällainen aihe; sen kanssa kansainvälisestä näkyvyydestä lehdistössä vuonna 1899 saattoivat kilpailla enintään Dreyfusin tapaus ja loppuvuodesta puhjennut toinen buurisota. Osana kevään sanomalehtikampanjaa heräsi ajatus vertailla tsaarin konferenssiehdotuksen ja helmikuun manifestin kautta tsaarin politiikan ja esitysten johdonmukaisuutta. Näin toimimalla voitiin vaikuttaa sekä tsaarin julkiseen kuvaan eurooppalaisessa julkisessa keskustelussa, että saavuttaa

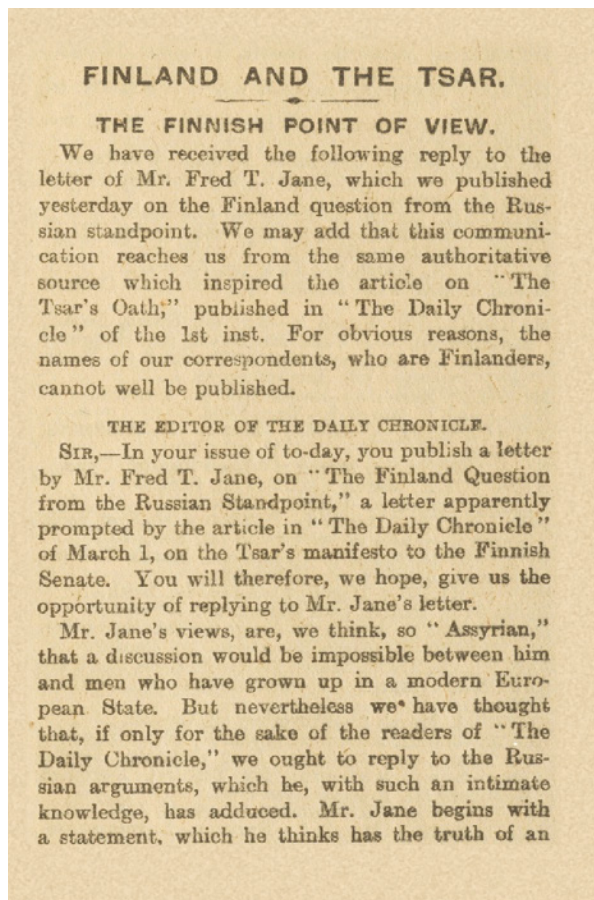
¹³⁵ Katso esim. Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille 8.5.1899 / WS KA, ko 1.

¹³⁶ Esimerkiksi suomalaisten asiaa tukenut varapäätoimittaja Vaughan Nash sai sittemmin lähteä *Daily Chronicle*sta, mahdollisesti koska se liberaalipuoluetta tukevana kuitenkin suhtautui myös sympatialla tsaarin rauhanehdotusta kohtaan. Asiaa käsitellään edempänä lisää.

¹³⁷ Tämä arvio perustuu omaan yhteenvetooni, jonka olen tehnyt käymällä läpi kirjallisuudessa esitettyjä listauksia ulkomaisessa lehdistössä julkaistujen Suomea koskevien uutisten ajankohtia sekä *Daily Chronicle*n vuoden 1899 Suomea koskevaan uutisointiin, katso mm. Zilliacus 1901.

Suomelle näkyvyyttä sen sisäisiä tapahtumia laajemman aiheen kautta. Oli myös oletettavissa, että tsaarillinen ulkoasiainhallinto suhtautuisi hermostuneesti keskusteluun Suomen tapahtumista kansainvälisissä yhteyksissä, varsinkin jos se voisi häiritä rauhankonferenssin toimintaa.¹³⁸

Haagin konferenssin ja Suomen tapahtumien kytkeminen toisiinsa tapahtui vähitellen ja rinnakkaisena prosessina pääasiallisesti Suomen tapahtumiin (eli helmikuun manifestiin ja asevelvollisuuslakiin) keskittyvän sanomalehtikampanjan rinnalla. Ensimmäiset kirjoitukset aiheesta ovat helmi-maaliskuun vaihteelta. Analyttisimpia ja ensimmäisiä esityksiä aiheesta laati Englantiin asettunut venäläinen ruhtinassukuinen emigrantti Pjotr Kropotkin ilmeisesti 9.3.1899 julkaistussa artikkelissaan. Kropotkinin mukaan tsaarin aloitteesta ei pitänyt puhua ”rauhankonferenssina”, vaan osittaisiin aserajoituksiin tähtäävänä kokouksena. Kropotkinin mielestä Venäjä tavoitteli aserajoitustematiikalla vakinaisen sotaväen vähentämistä ja keskittymistä reservin luomiseen, mitä kautta se pyrki vain paremmin varautumaan sotaan. Reservitaktiikan Kropotkin kytki edelleen Suomen asevelvollisuuslakiin, jota koskevaa aloitetta hän yleisesti ottaen piti Suomen perustuslaillisten oikeuksien loukkaamisena.¹³⁹

3. Ote Daily Chroniclessa (Lontoo) 10.3.1899 julkaistusta artikkelista ”Finland and the Tsar. The Finnish Point of View.” Artikkelin olivat todennäköisesti laatineet Axel Wallensköld ja Yrjö Hirn. (Kuva: Kansalliskirjasto, erikoiskokoelmat)

¹³⁸ Pjotr Kropotkin Yrjö Hirnille 11.3.1899, Yrjö Hirnin kokoelma / KK, ko 20; Salmon 1997, 16; Eerola 2015, 4, 86. Janne Eerolan mukaan hänen tutkimuksensa lehdistöaineistossa on viitteitä siitä, että Venäjällä koettiin kiusallisena eurooppalaisessa lehdistössä käyty keskustelu Suomesta ja pidettiin sitä uhkana konferenssille. Eerolan oma näkemys on, että kriittisessä vaiheessa olleiden Haagin neuvotteluiden johtaminen koko konferenssin hajoamiseen vaikutti osittain kulttuuriadressin delegaation Pietarissa saamaan kielteiseen vastaanottoon.

¹³⁹ Pjotr Kropotkin Yrjö Hirnille (ei pvm), artikkelin kirje laadittu 2.3.1899, julkaistu 9.3.1899. / YH KK, 99.

Artikkelissaan Kropotkin viittasi Leo Tolstoin, aikakauden tunnetuimman pasifistin äskettäiseen Suomea sivunneeseen artikkeliin *Daily Chroniclessa*. Tämä liberaali lehti oli keskeinen Suomea käsitelleiden artikkeleiden kanava ja yhdisti rauhankonferenssin ja helmikuun manifestin teksteissään käytännössä samanaikaisesti Kropotkinin kanssa. Ensimmäiset Suomea käsitelleet artikkelit ilmestyivät 28.2. ja 1.3.1899. Niissä kuvattiin helmikuun manifestin ja asevelvollisuuslain sisältöä sekä senaatin toimintaa. *Daily Chronicle* myös nimenomaisesti halusi profiloitua Suomen kysymyksessä, kun jälkimmäisessä artikkelissa todettiin, että lehti on ollut ”ainut Euroopassa, joka levittää tietoa siitä äänettömästä iskusta, joka on osunut Venäjän valtakunnan ainoaan vapaudesta ja liberalismista nauttineeseen osaan”.¹⁴⁰

Maaliskuun ensimmäisen päivän artikkeli kytki otsikoinnillaan (*The Coup d’Etat and the Peace Conference*) helmikuun manifestin ja rauhankonferenssiehdotuksen toisiinsa. Artikkelissa myös todettiin, että sen tiedot ”olivat peräisin tahoilta, joiden asiantuntemusta ei käynyt kyseenalaistaminen”. Ennen Julio Reuteria Lontooseen saapuneet suomalaiset Yrjö Hirn ja Axel Wallensköld olivat saaneet Hirnin ja Edvard Westermarckin vuokraemäntänä toimineen Gertrud Couplandin kautta kontaktin lehden varapäätoimittajaan Vaughan Nashiin. Lähdeaineiston perusteella näyttää siltä, että tämä suomalaiskaksikko laati itse tai sen myötävaikutuksella Vaughan Nashiin lehdessä julkaistiin useampia suomalaisten näkemyksiä tukevaa artikkelia, joissa tuotiin esiin tsarin rauhankonferenssihankkeen ja Suomea koskevan politiikan välinen ristiriita. Viittaus ”kyseenalaistamattomaan tahoön” tarkoittaneekin joko Hirniä tai Wallensköldiä tai kumpaakin.¹⁴¹

Britannian ohella Alankomaissa seurattiin Suomen tilannetta ja tsarin konferenssi-idea kytkettiin siihen mm. lukuisissa lehdistön pilapiirroksissa. *Echo*-lehden pääkirjoituksessa 5.4.1899 todettiin, että rauhan puolesta tulisi kerätä adressi, ”jossa olisi enemmän allekirjoituksia kuin poloisessa Suomessa yhteensä asukkaita”. Tällä viitattiin niihin mittaviin tsarin ehdotusta tukeneisiin adresseihin, joita Alankomaissakin koottiin ja joita olen käsitellyt aiemmin. Nopeasti kasvanut tiedonvälitys tarjosi liki globaalien näkyvyyden erilaisille adresseille, minkä tarjoamia mahdollisuuksia voitaisiin hyödyntää myös tsaria kritisoiden mielipitteen levittämisessä.¹⁴²

Näillä artikkeleilla oli mahdollisesti oma vaikutuksensa siihen, että aiheen käsittely ja sitä koskeva vuoropuhelu lehdissä laajeni. Useissa artikkeleissa tai pamfleteissa rauhankonferenssialoite ja Suomen tilanne kytkettiin yhteen edellä kuvatulla tavalla myös otsikoinnissa, kuten tunnetun historioitsija Anatole Leroy-Beaulieun juuri rauhankonferenssin alkamisen alla laatimassa tekstissä *La Finlande, la Russie et la Conférence de La Haye*, tai

¹⁴⁰ ”Russification of Finland. Scandinavians May seek British Support”, *Daily Chronicle* 28.2.1899; ”The Tsar’s Oath.” And What Has Come of It in Finland. The Coup d’Etat and the Peace Conference”, *Daily Chronicle* 1.3.1899. Tolstoi todella suhtautui kriittisesti rauhankonferenssiin ja piti sitä vain johtajien hämäyksenä, jonka avulla perinteisistä asevelvollisuusarmeijoista voitaisiin pitää kiinni. Suomen asevelvollisuuslainuudistusta Tolstoi piti täysin perusteettomana ja suomalaisten kiusaamisena 1899, 123-131 ja Tolstoi 1900, 146.

¹⁴¹ ”The Tsar’s Oath.” And What Has Come of It in Finland. The Coup d’Etat and the Peace Conference”, *Daily Chronicle* 1.3.1899. Yhteyden rakentaminen tapahtui ilmeisesti Couplandin perheystävien Bonham-Carterien laatimalla suosituskirjeellä herra Vaughan Nashille, joka oli *Daily Chronicle* n varapäätoimittaja, katso Coupland 1908, 136. Katso myös Karin Hirn Betty Hirnille 4.3.1899 / YH KK, 182.

¹⁴² Abbenhuis 2019, 64.

*Le Temps*issa toimittajana työskennelleen René Puauxin teoksessa *Pour la Finlande – Au Congrès de la Paix*. Suomen kysymystä käsiteltiin, tsaarin toimiin viitaten, myös *Le Temps*issa ulkomaiden tapahtumien osastolla julkaistussa artikkelissa *La Finlande et le Tsar*. Niiden sävy vaihteli maltillisemmasta provokatiiviseen, mutta viesti oli pääpiirteittäin sama: tsaarin toiminta Suomessa helmikuun manifestin osalta ei ollut linjassa kansainvälisen konferenssialoitteen kanssa, eikä ollut siten omiaan edistämään sen myönteistä vastaanottoa kansainvälisessä vaikuttaja- ja kuulijakunnassa.¹⁴³

Ranskassa esiintyi ylipäänsä enemmän epäilyksiä tsaarin toimien pyytettömyyden suhteen – johtuen pitkälti Ranskan ja Venäjän välisestä kompleksisesta liittosuhteesta – ja myös brittiläisen rauhanliikkeen oli hankala saada ranskalaisia mukaan tsaaria tukevaan kampanjointiin, mihin vaikuttivat myös Ranskan ja Britannian väliset jännitteet Niilin alueen kontrollista ja aiheen näkyvä käsittely lehdistössä. Epäilyksiä esiintyi silti myös William Steadin kotimaassa, jossa se tsaarin henkilön vapaamielisyyden aitouden pohdinnan asemesta oli enemmän kytköksissä Venäjän imperiumin suhteeseen rajamaihinsa, mikä olikin laajojen siirtomaiden brittiläisessä imperiumissa luontevampi näkökulma. Sidney Low'n *The Nineteenth Century*ssa julkaistussa artikkelissa *The Hypocrisies of the Peace Conference* todettiin, että mistään aseidenriisunnasta oli turha keskustella niin kauan kuin siirtomaihin liittyvät kiistakysymykset olivat ratkaisematta. Mitä Suomeen tulee, oli suomalaisten sortaminen Low'n mukaan pitkäaikainen tsaarillisen hallinnon perinne. Myös Suomessa keväällä 1899 vierailut ja aiheesta laajan teoksen *Finland and the Tsar* laatinut Joseph Fisher nosti esiin rauhanmanifestin ja Bobrikovin nimittämisen ja tämän harjoittaman toiminnan välisen ajallisen yhteyden. Fisherin mukaan tsaarin tulisi palata ”esi-isiensä viisaaseen politiikkaan” ja suhtautua rakentavammin suomalaisen valtiopäivälaitoksen toimintaan. Edelleen suomalaisten propagandistien tukijat Ruotsissa, etunenässä Sven Palme, kirjoittivat aiheesta samoin argumentein. Kaiken kaikkiaan tsaarin rauhanmanifestin ja Suomen-politiikan ristiriidat eivät jääneet kansainväliseltä lehdistöltä piiloon, mikä huomattiin myös Suomessa. Kotimaisessa muistelmakirjallisuudessa onkin todettu, että ulkomaisessa lehdistössä suuri osa Suomen tilannetta käsitelleistä artikkeleista kytki sen tsaarin rauhanmanifestiin.¹⁴⁴

Suomen tilannetta käsiteltiin myös Englannin parlamentissa 27.-28.4.1899 ensin konservatiivien sir Ellis Ashmead Bartlettin ja sitten liberaalipuolueen Llewellyn Atherley-Jonesin toimesta. Bartlett tiedusteli ulkoministeriön alivaltiosihteeriltä asevelvollisuuslain ja Suomen perustuslain ja Atherley-Jones asevelvollisuuslain ja tsaarin rauhankonferenssiehdotuksen välisistä ristiriidoista. Esitykset eivät kuitenkaan johtaneet mihinkään, sillä hallituksen edustajat käytännössä kieltäytyivät käsittelemästä koko asiaa pitäen sitä Venäjän sisäisiin kysymyksiin kuuluvana. Taustalla oli Britannian kansainvälinen asema, joka juuri tuolloin oli poikkeuksellisen eristynyt mm. buurikysymyksen vuoksi. Englanti pyrki

¹⁴³ Leroy-Beaulieu 1899 (laadittu ilmeisesti noin 15.5.1899) ja Zilliacus 1901, 197-200; "Bulletin de l'étranger", *Le Temps* 25.3.1899; Puaux 1899; katso myös Törngren 1930, 26, Söderhjelm 1923, 221-222; Zilliacus 1901, 203, 206-207.

¹⁴⁴ Abbenhuis 2019, 53; Hucker 2015, 408, 411-412; Eyffinger 1999, 31 [Eyffinger näyttää pitävän Reuteria kuten Low'ta tapan brittinä]; Low 1899, 690, 692, 695; Fisher 1899, 116, 269; Palme 1899, 219; Törngren 1930, 37.

THE TSAR'S OATH.

And What Has Come of It
in Finland.

The Coup d'Etat and the
Peace Conference.

[“Daily Chronicle” Special.]

On Feb. 17 the Tsar's proclamation concerning Finland was issued by the Russian official papers. It was the first that the Diet or the Ministry of Finland heard of what was impending, the thunderbolt being launched clear over their heads. The Diet was sitting at the time discussing the new Army laws which the Emperor had submitted to it, and the old men in the Four Chambers broke down and wept when they heard of the blow. The women put on mourning. The editor of the official paper of Finland refused to publish the Tsar's manifesto until it had come before the Senators—the Ministry of Finland, that is to say—and he was straightway suspended. Since that evil day Finland the loyal, contented, and prosperous little country, with its three and a half millions of people, has sunk its voice to the Russian whisper. The spies of the Governor-General are everywhere, and your patient Finlander has no fancy for martyrdom. The vigilance of the censorship has been increased, and no news comes from Helsingfors. “The Daily Chronicle” has been the one paper in Europe to spread word of the blow which has fallen in silence on the last patch of freedom and liberalism in the Russian Empire. To-day we are able to add something to the particulars of the blotting-out of Finland. Our information, we may add, comes from a source of unquestionable authority.

4. 1.3. 1899: ”The Tsar's Oath. And What Has Come of it in Finland. The Coup d'Etat and the Peace Conference.” Esimerkki artikkeleista, joita Daily Chroniclessa (Lontoo) alkoi vähitellen helmi-maaliskuun vaihteessa ilmestyä. Suomen tapahtumia tarkasteltiin rauhankonferenssialoitteen näkökulmasta. (Kuva: Kansalliskirjasto, erikoiskokoelmat)

pysyttelemään erillään mannermaisista liitoista, minkä vuoksi siluaa aktivoitua jonkun vähemmistökansallisuuden asiassa oli niukasti.¹⁴⁵

Rauhankonferenssin sabotointia tai mielenilmaus dreyfusardien hengessä

Tsaarin ”rauhanmanifesti” ja konferenssin tavoitteista käynnistynyt laaja kansainvälinen kirjoittelu ja keskustelu alkoivat säteillä myös Suomeen. Ulkomaille suuntautuvaa ja siellä suoritettavaa lehdistöpropagandaa ohjattiin Helsingissä sitä varten perustetusta lehdistökomiteasta käsin. Pääsiäisen korvillä komitean tietoisuuteen tuli ns. ”hollantilaisen upseerin ehdotus”, jolla viitattiin sanomalehden toimitukseen lähetettyyn ehdotukseen Suomen kysymyksen nostamisesta esiin Haagin rauhankonferenssin yhteydessä. Tämä lehti oli *Nya Pressen*, jolle sensuurihallitus langetti samoihin aikoihin julkaisukiellon. ”Hollantilaisen upseerin ehdotus” on muotoilu, jota aloitteesta usein

¹⁴⁵ Törngren 1930, 34-35; Wio 1960, 161; Eerola 2015, 47-48; *Daily Chronicle* 28. ja 29.4.1899. Julio Reuter siteeraa kirjeessään englantilaisten lehtien ja parlamentaarikoiden näkemyksiä ja kirjoituksia Suomesta, katso Julio Reuter Arvid Neoviukselle 29.4.1899 / AN KA, ko 6. Ilmeisesti tähän huhtikuun lopun käsittelyyn viitataan myös päiväämättömässä *Newcastle Daily Chronicle*n artikkelista tehdyssä ruotsinkielisessä konseptissa, katso *En Internationell Blick På Finland: Ur Newcastle Daily Chronicle. 1899*. Atherley-Jonesin aktiivisuudesta kertoo se, että hän nosti Suomen kysymyksen esiin vielä useiden kuukausien kuluttua. Tulos oli sama: katsottiin, että asia ei ole parlamentin vaikutuksen piirissä eikä siitä siten ollut syytä keskustella. Katso keskustelu alahuoneessa 4.8.1899, kohta 30, § 1545-1548, Digitised editions of Commons and Lords Hansard, House of Commons; ja *The Times* 5.8.1899 – tämän artikkelin käyttöarvoa hyödynnettiin kirjoittamalla siitä edelleen *Finlandissa*, katso ”Mr. Atherley-Jones and the Finnish Question,” *Finland*, No. 3. September, 1899, 9-10.

5. Suomen tilanne ja samanaikainen rauhankonferenssi nousivat esiin myös ajankohdan poliittisissa karikatyyrikuvituksissa. Kuvassa "Rauhan arkkienkeli piiskaa Suomea." (Kuva: Johan Braakensiek, teoksessa Eyffinger 1999, 38)

käytetään muistelmakirjallisuudessa. Niissä ei kuitenkaan täsmennetä, mitä tällä tarkoitetaan, tai esitetä tarkempia lähdeviitteitä. Ehdotusta ei myöskään lainata suoraan tai nimetä sen esittäjää. Koska mainintojen mukaan ehdotus toimitettiin *Nya Pressenin* toimitukseen, on luontevinta, että sitä myös jossain muodossa käsiteltiin itse lehdessä. Lehden julkaisua pyrittiin jatkamaan sensuuripäätöksen jälkeen irtolehtisinä, ja yhdessä niistä esiintyvä artikkeli näyttäisi vastaavan ehdotuksesta muistelmateoksissa esitettyä kuvaa.¹⁴⁶

Artikkeli alustetaan kertomalla erään suuren päivälehdessä päätoimittajan – luultavasti viittaus *Nya Pressenin* päätoimittajaan Axel Lilleen - saaneen merkillisen ehdotuksen Hollannista. Kirjoittaja, jota ei haluta nimetä, kertoo Hollannissa vallitsevasta

¹⁴⁶ Herman Gummerus toteaa kysymyksessä olleen "erään lehdessä" Konni Zilliacus, jolta koko tieto lienee on lähtöisin, sanoo lehden olleen *Nya Pressen*. Katso Zilliacus 1901, 19; Gummerus 1929, 63. *Nya Pressen* julkaistiin julkaisukieltoon alkaen 5.4.1899. Tämän jälkeenkin lehteä julkaistiin hetki irtolehtisinä "kiertokirjeinä". Niiden täsmällisestä ilmestymisajankohdasta minulla ei ole varmuutta, mutta Kansalliskirjaston digitaalisessa sanomalehtiarkistossa alla lainattava kiertokirje on liitetty lehden viimeisen julkaistun numeron 5.4. yhteyteen.

laajasta sympatiasta Suomea kohtaan, mitä kannattaisi hyödyntää lehtikirjoittelun asemesta astetta konkreettisemmilla toimilla (lihavoinnit V.K.):

*”...jos esitettäisiin **vetoomus** hollantilaiselle lehdistölle ja Hollannin kansalle. Massaliikehdintä sellaista tavoitetta varten voisi helpostikin ohjata Hollannin hallituksen Suomessa tapahtuneiden asiain käännteiden vuoksi kieltäytymään kunniasta järjestää rauhankonferenssi Haagissa. Tätä, painotti hollantilainen tiedonvälittäjä, ei voitaisi pitää salassa tsaarilta. Hän saisi ehdottomasti tietää syyt Hollannin hallituksen kieltäytymiselle ja samalla tulisi kokonaan julkisuuteen, kuinka vahvaksi **sivistyneen maailman tuki Suomelle** oli jo kasvanut. - - Siksi ei ollut lainkaan sanottua, että ajatusta **suuremman liikehdinnän järjestämisestä** Hollannissa ei kannattaisi selvittää tarkemmin. **Voimakkaalla mielipiteenilmauksella** tästä maasta olisi varmasti merkittävä vaikutus.”¹⁴⁷*

Ehdotuksessa halutaan esittää sivistyneet länsimaat rintamassa itäistä yksinvaltiutta kohtaan. Tsaari kuvataan vilpittömänä ja Suomen politiikan osalta oman hallintonsa pettämänä tai ainakin harhaan johtamana. Ennen muuta ehdotus tuo esiin, miten Haagin rauhankonferenssi nähtiin välineenä tsaarin politiikan muuttamiseen Suomessa. Tässä tapauksessa tavoitteeksi ei edes asetettu Suomen kysymyksen saamista konferenssin asialistalle, vaan koko kokouksen peruuttamista Suomen tilanteen varjolla. Tämä tukisi sekä konferenssia eri maissa vastustavien tai siihen kriittisesti suhtautuneiden tavoitteita, mutta samalla myös kotimaansa tilannetta protestoivia suomalaisia. Ehdotuksen sisältö on siis radikaalimpi ja erilainen kuin muistelmateoksissa, joissa tavoitteeksi annetaan ymmärtää Suomen kysymyksen saaminen varsinaisen konferenssin aiheeksi.¹⁴⁸

Ehdotuksen mukainen massaliikehdintä, vetoomuksen laatiminen ja mielenilmaukset tulee nähdä selkeästi vastatoimenpiteinä niille tuenilmaisuille, joita tsaarin konferenssiehdotus oli nostanut Alankomaissa ja muualla läntisessä Euroopassa jo edellisenä vuonna. Tsaarin myönteiselle julkisuuskuvalle ja laajojen kansanpiirien tuelle tuli saada vastavoima. Tähän asetelmaan myös suomalaisten huomio ja jatkotoimet tulivat kiertymään.¹⁴⁹

¹⁴⁷ *Nya Pressen* 5.4.1899, numero 0, sivu 2. Ehdotus mainitaan myös Betty Hirnin kirjeessä Karin ja Yrjö Hirnille 9.4.1899 / YH KK, 177.

¹⁴⁸ Zilliacus 1960, 19: ”Ja Hollannissa oli miehestä mieheen puhuttu kokeen toivottavuudesta, pian kokoontuvassa rauhankonferenssissa Haagissa saada Suomen kysymys esille ja siten saada lausuntoja, joiden auttamattomasti tulisi saapua Venäjän tsaarin korville.” Zilliacus 1901, 210: ”Ja Hollannistakin tuli kirjallinen kysymys, katsottiinko Suomen kannalta sopivaksi koettaa saada Suomen kysymys keskusteltavaksi rauhankonferenssissa.” Törngren 1930, 37: ”Men tanken på att få vår fråga upptagen till behandling på själva fredskonferensen i Haag, som skulle äga rum under försommaren, utgick från Holland.” Katso myös Tommila 1999, 282; Eerola 2015, 56.

¹⁴⁹ Alankomaalaisten kiitosadressihanke tsaarille ilmeisesti todella keskeytettiin jossain vaiheessa, katso Edvard Westermarck Hugo Pippingille 28.4.1899 / ÅA EW, XXXVI), ja mm. *Päivälehti* uutisoi siitä 24.4.1899, katso Eerola 2015, 37. Alankomaalaisten tuesta suomalaisille kertoo mm. *De Hollandsche Revuen* päätoimittaja Fram Netsches, joka kirjoitti Suomen saamasta kasvavasta sympatiasta Alankomaissa ja William Steadin luentotilaisuudessa saamistaan syytöksistä epälojaaliudesta Suomen tukalaa tilannetta kohtaan, katso Fram Netsches Julio Reuterille 28.6.1899 / JNR AA, XIV.

Ehdotuksen toteuttamiskelpoisuutta alettiin tarkastella komiteassa, joka käsitteli sitä kokoontumisessaan noin huhtikuun puolen välin tienoilla. Komitea päätyi siihen johtopäätökseen, että Suomen tilanteen saaminen rauhankonferenssin asialistalle tai edes keskusteluiden piiriin olisi kannatettavaa ja mahdollisesti toteutettavissa jonkun ulkomaalaisen toimesta. Suomalaisillahan ei ollut minkäänlaista osuutta konferenssissa ja joka tapauksessa asia näyttäytyisi objektiivisemmalta kolmannen osapuolen esiin tuomana. Kuitenkin on todennäköistä, että komitea Helsingissäkin oli pannut merkille, miten mittavia adresseja voitaisiin toteuttaa ja levittää julkisuuteen lehdistön kautta. Siitä oli tuoretta kokemusta kotimaasta ja tsaarin konferenssiehdotuksen osalta.¹⁵⁰

Komiteaan oli todennäköisesti saapunut tietoja myös muista ehdotuksista Suomen hyväksi, joita alkanut ilmaantua. Yksi tällainen oli saattanut tulla tiedoksi melko äskettäin Saksaan ja Ranskaan suuntautuneelta lehdistökampanjointimatkaltaan takaisin Helsinkiin palanneen Werner Söderhjelminkin kautta. Tässä tehtävässä Söderhjelmillä oli käytössään asiantuntevaa apua. Söderhjelm oli voinut turvautua Leo Mecheliniltä saamiinsa suosituskirjeisiin, mutta myös omiin kontakteihinsa aikaisemmilta opintomatkoiltaan.

Yksi Söderhjelminkin kontakteista oli Pariisiin *École normale supérieure*n kirjastonhoitaja Lucien Herr. Söderhjelm saapui noin maaliskuun puolella välissä Pariisiin, jossa hän tapasi jo vuosien ajan tuntemansa Lucien Herrin. Söderhjelm on muistelmateoksissaan todennut halunneensa etsiä Pariisissa Mechelinin suosituslistan ohella myös ”käytännöllisempiä” kontakteja. Laajasti verkostoitunut Lucien Herr oli varmasti tällainen.¹⁵¹

Söderhjelminkin tiedetään käyneen Lucien Herrin kanssa keskustelun Suomessa vallinneesta tilanteesta. Söderhjelminkin oman kertoman mukaan Herr esitti ajatuksen ”eurooppalaisten kulttuuripiirien yhteisestä toimenpiteestä” Suomen hyväksi. Herr olisi tämän jälkeen viestinyt asiasta Ranskan akatemian jäsenille. Söderhjelminkin kuvausta siteerataan myös muissa aihetta käsittelevissä julkaisuissa, tosin pienin variaatioin. Konni Zilliacuksen mukaan Herrin ajatuksena oli ollut koettaa saada koottua ranskalaisilta kulttuurivaikuttajilta Suomen hyväksi yhteinen lausunto, joka julkaistaisiin sanomalehdistössä. Lausunnon avulla Suomen tilanne saisi enemmän julkisuutta Ranskassa.¹⁵²

Kiinnostavan viittauksen Suomen tilanteeseen esitti Herrin apulainen, runoilija ja kulttuurivaikuttaja Charles Péguy artikkelissaan *Revue blanche*’ssa. Péguyin mukaan julkinen mielipide ei tule jäämään välinpitämättömäksi ”tsaarillisen hallinnon hirviömäiselle vallankaappaukselle”. Koska artikkeli julkaistiin 1.4.1899, on hyvin mahdollista, että sytyke siihen oli lähtöisin Lucien Herriltä, mahdollisesti Söderhjelminkin kanssa käytyjen keskusteluiden innoittamana. Söderhjelminkin mukaan myös monet akatemian jäsenet suhtautuvat Herrin ajatuksiin myönteisesti. Vahvin argumentti Herrin innostuksesta on Söderhjelmiltä peräisin oleva maininta, jonka mukaan Herr totesi: ”*Nyt täytyy heti laittaa liikkeelle kaikki voimat jotka voimme laskea meillä olevan.*” Ei ole kuitenkaan enempää tietoja, jotka

¹⁵⁰ Törngren 1930, 67.

¹⁵¹ Söderhjelm 1923, 218-219.

¹⁵² Söderhjelm 1923, 217; Tommila 1999, 280; Törngren 1930, 41; Zilliacus 1901, 210. ”Ranskan akatemia” saattaa tässä yhteydessä tarkoittaa joko varsinaista akatemiaa (*Académie française*) tai *Institut de France*n osastoja eli akatemioita.

osoittaisivat Lucien Herrin tehneen enempää asian eteen. Julkilausumaa Suomen puolesta ei myöskään koskaan julkaistu – siis ennen kulttuuriadressin valmistumista.¹⁵³

On paljon mahdollista, että Lucien Herr todella oli kiinnostunut osallistumaan Suomea tukevaan vetoomukseen. Tässä luonnollisin vaihtoehto olisi sanomalehdissä julkaistava vetoamus julkisuudessa olleen Dreyfus-tapauksen mallin mukaisesti, minkä järjestämisessä Lucien Herr oli keskeisesti ollut mukana. Tiedot Herrin kiinnostuksesta ovat kuitenkin Werner Söderhjelm in kuvauksia heidän kahdenkeskisistä keskusteluistaan. Yhtä mahdollista on, että ehdotukset julkisista vetoamuksista Suomen hyväksi ovat tulleet Söderhjelmiltä ja Herrin innostus on herännyt niiden pohjalta. Samoin mahdollista on, että Söderhjelm on jossain määrin värittänyt keskusteluaan Herrin kanssa myöhempien tapahtumien eli kulttuuriadressin toteutuksen pohjalta.¹⁵⁴

Oleellista kuitenkin on, että kiinnostusta Pariisissa järjestettävään vetoamusadressiin Suomen hyväksi ilmeni jo maaliskuun puolella, joko Söderhjelm in, Herrin tai näiden kummankin toimesta. Itse asiassa jo Herrin myönteinen suhtautuminen tällaiseen ehdotukseen olisi ollut Söderhjelmille tärkeä tieto, koska se mahdollistaisi tällaisen hankkeen tarkemman ideoinnin tuonnempana. Herrin ehdotus vetoomuksesta tai lämmin suhtautuminen siihen oli tieto, joka Söderhjelm in mukana kantautui Helsinkiin komitealle, joka pian sen jälkeen kokoontui pohtimaan ”hollantilaisen upseerin ehdotuksesta” tehtäviä johtopäätöksiä.

Konkreettisia adressisuunnitelmia Englannissa ja Saksassa

Huhtikuun alkupuolella Helsinkiin saapui ehdotuksia protestien toteuttamisesta myös Lontoosta. Toinen niistä oli Jenan yliopiston filosofian professori Rudolf Eucken in ajatus, jonka välitti Edvard Westermarck in ja Yrjö Hirn in aikaisempi vuokranantaja Gertrud Coupland. Häneltä tieto ehdotuksesta kulkeutui suomalaisille. Parhailaan Oxfordissa ollut Yrjö Hirn sai Couplandilta nähdä ja luvan jäljentää Eucken in kirjeen ehdotusta koskeneet osat ja toimitti sen Lontooseen Julio Reuterille, joka välitti tiedon edelleen komitealle Helsinkiin.¹⁵⁵

Gertrud Coupland in ja Rudolf Eucken in motiiveja käydään läpi tarkemmin adressin Britanniassa kokoamista koskevassa luvussa. Tässä vaiheessa on syytä käydä läpi Eucken in ehdotuksen sisältö. Eucken in ehdotus toimenpiteistä on kuvattu usein muistelmateoksissa. Koska se on tärkeä myös omassa tutkimuksessani ja tulen palaamaan siihen edempänä, on perusteltua esittää se kokonaisuudessaan.

”Sitten Suomen kysymys, joka on myös Saksassa herättänyt mitä suurinta osanottoa ja tyrmistystä. Lukuisista sanomalehtiartikkeleista ei ole puutetta, mutta niistä ei juuri ole

¹⁵³ Söderhjelm 1923, 217; Grandmougin 2011, 28; Duclert 2009, 62-63; Péguy ja Burac 1987, LIV-LV.

¹⁵⁴ Herrin roolia Dreyfus in tapauksessa ja kulttuuriadressin kokoamista Pariisissa käsitteleviä tapahtumia käsitellään edempänä.

¹⁵⁵ Yrjö Hirn Julio Reuterille, ei pvm (noin 29.3.-1.4.)1899 / JNR ÅA, IX; Arvid Neovius Leo Mechelinille 10.4.1899 / LM KA, 28; Karin Hirn Betty Hirnille 9.4.1899 / YH KK, 182. Stubb 2012, 146-147; Törngren 1930, 42.

apua. Mutta eikö pitäisi – parhaiten ehkä Lontoosta käsin – saada aikaan kansainvälinen protesti Venäjän barbaarisuutta vastaan ja koettaa voittoa asialle mahdollisimman merkittäviä miehiä ja naisia kaikista sivistyskansoista? Olen vakuuttunut, että sellainen protesti saisi lukuisia allekirjoituksia Saksassa, jossa arvostetaan suomalaisia suuresti, ja sellainen liikehdintä olisi varmasti venäläisten kannalta hyvin epämieluisa eikä jäisi vaikutuksetta hetkellä, jolloin he ovat tuomassa näyttämölle esityksen, oikeastaan tekopyhän sellaisen, rauhankonferenssista. Joka tapauksessa tulisi käynnistää kampanja Suomen puolesta. Yrittän toimia sen puolesta myös Amerikassa. Niin brutaali alistaminen on häpeällistä nykyaikana. Jos minun oletetaan olevan mukana jonkinlaisen julistuksen allekirjoittamisessa, teen sen ilomielin.”¹⁵⁶

Euckeninkin ehdotuksen keskiössä on Haagin rauhankonferenssi. Siinä ei oteta suoraan kantaa siihen, tulisiko Suomen kysymys saada konferenssin asialistalle vai ainoastaan hyödyntää sen tuomaa julkisuusarvoa. Joka tapauksessa Euckenin esittämä kansainvälinen vetoamusadressi on paitsi tuenilmaus Suomelle, käytännössä samalla myös vastatoimi tsaarin konferenssihankkeelle ja sitä tukeneille esityksille. Hanke esitetään johdettavaksi Lontoosta, ei Helsingistä käsin.

Euckenin ehdotus oli arvoltaan painava kahdella tapaa. Ensinnäkin kysymyksessä ei ollut ”hollantilaisen upseerin” tai Lucien Herrin tapainen joko nimetön ehdottaja tai aiemmin propagandatoiminnassa mukana ollut, poliittisesti aktiivinen taustavaikuttaja, vaan vaikutusvaltainen ja tunnettu saksalainen yliopistoprofessori. Toisekseen ehdotuksessa nimenomaisesti todettiin, että lehdistövaikuttamisen tilalle tarvittaisiin järeämpiä toimia. Saksalaisakateemikon adressiehdotus osoitti, että sille voitaisiin odottaa tukea ainakin yliopistovaikuttajien piiristä. Eucken edusti tyyppillisesti juuri sitä viiteryhmää, jonka kanssa verkostoitumaan pyrkivät suomalaiset mielellään assosioituivat.

Yrjö Hirn nosti kuitenkin kirjeessään Reuterille esiin toisenkin ajatuksen Suomen hyväksi käynnistettävistä toimista. Viitaten Euckenin ajatukseen Hirn kertoo saaneensa vain muutamia päiviä aikaisemmin itse samansuuntaisen ehdotuksen ”eräältä venäläiseltä vallankumoukselliselta”.¹⁵⁷

Kyseisessä kirjeessä Hirn viittaa asiaan hyvin lyhyesti, eikä mainitse aloitteen esittäjän nimeä. Hirn muisteli asiaa parisenkymmentä vuotta myöhemmin kirjoittamassaan artikkelissa, jossa kertoi ehdotuksen tekijän olleen Pjotr Kropotkin, joka aiemmin mainitulla tavalla oli myös kirjoittanut lehtiin Suomen tilanteesta. Kropotkinin ehdotuksen mukaan pitäisi järjestää julkinen kokoontuminen, jossa tuomittaisiin hallitsijan Suomeen kohdistamat päätökset. Samaisessa demonstraatioissa luettaisiin kansainvälisten vaikuttajien tilaisuuteen lähettämiä, Suomea tukevia ja tsaarin toimia paheksuvia tuenilmaisuja. Näiden hankkimiseen Kropotkin lupasi kontaktinsa käytettäväksi. Kropotkin mukaan tällainen tapahtuma ei – ilmeisesti sen laajan lehdistöraportoinnin ansiosta - jäisi huomaamatta

¹⁵⁶ Rudolf Eucken Gertrud Couplandille 28.3.1899 (ote), liitteenä Yrjö Hirnin kirjessä Julio Reuterille, ei pvm, (noin 5.4.1899). / JNR ÅA, IX; Törngren 1930, 41-42; Rantavaara 1977, 105, 235.

¹⁵⁷ Yrjö Hirn Julio Reuterille, ei pvm (noin 29.3.-1.4.)1899 / JNR ÅA, IX.

Euroopassa, vaan ”*tulisi johtamaan eurooppalaiseen kulttuuridemonstraatioon maamme puolesta*”. Kropotkin toivoi, että Hirn selvittäisi, miten Suomessa suhtauduttaisiin tällaiseen ehdotukseen.¹⁵⁸

Kropotkin reagoi Suomen tilanteeseen nopeasti helmikuun manifestin jälkeen siksi, että hän seurasi Venäjän tapahtumia aktiivisesti. Suomen tilanteesta hänellä oli ilmeisesti käsitys jo pitemmältä ajalta, sillä hän oli julkaissut siitä artikkelin *Nineteenth Centuryssa* jo vuonna 1885. Kropotkin myös piti tämän ehdotuksen jälkeen yhteyttä Yrjö Hirniin, käsitellen kirjeissään mm. suomalaisten maahanmuuttoa Kanadaan. Julio Reuterille laatimassaan pitkässä kirjeessä Kropotkin osoittaa erinomaista käsitystä Suomen ja Venäjän historiallisista vaiheista ja visionääristä kykyä arvioida tulevaa maiden kehitystä. Kropotkinin kiinnostus ja yhteydenpito suomalaisiin eivät siis jääneet yhteen satunnaiseen ”ehdotukseen” tai lehtiartikkeliin.¹⁵⁹

Kropotkinin ehdotus on usein nostettu esiin aihetta käsittelevissä tapahtumahistoriallisissa kuvauksissa. On kuitenkin epävarmaa, oliko ehdotus todella Kropotkinin oma. Vaikka Hirn myöhemmässä artikkelissaan esittää näin, voi kyseessä olla halu yksinkertaistaa asiaa tai väärinmuistaminen. Hirnin oman kertoman mukaan Kropotkinin tekemän ehdotuksen olisi välittänyt ”georgialainen fursti Tcherkesoff”, mikä tarkoittaa luultavasti georgialaistaustaista ruhtinas Varlam Cherkesovia. Kyseisessä tilaisuudessa Kropotkin ei itse ollut edes paikalla. Hirnin ja Kropotkinin välisen kirjeenvaihdon perusteella näyttäisi kuitenkin siltä, että ehdotus oli lähtöisin tältä Kropotkinin ystävältä. Kropotkin itse piti tällaista demonstraatiota Suomen asian kannalta vahingollisena ja sen asemesta parempana vaihtoehtona ensin lisätä yleistä tietoisuutta Suomen tilanteesta lehdistön kautta. Tähän näkemykseen voi vaikuttaa sekin, että ehdotus oli ilmeisesti tehty helmi-maaliskuun vaihteessa, siis selkeästi ennen aktiivisinta suomalaisten lehdistöpropagandavaihetta Englannissa. Maininta eurooppalaisesta ”kulttuuridemonstraatiosta” antaa vaikutelman, että Hirn on myöhemmin joko tahallisesti tai tahattomasti halunnut kytkeä asian sitä vuosien päästä muistelllessaan eräänlaisena pohjustuksena pian sen jälkeen toteutettuun kulttuuriadressiin.¹⁶⁰

Alkuperästään riippumatta ehdotus oli jo kolmas tai neljäs erilainen variantti Suomea tukevasta kampanjoinnista ulkomailla. ”Hollantilaisen upseerin ehdotuksessa” tavoitteena oli Haagin konferenssin peruminen, Herrillä tunnettujen ranskalaisten ja mahdollisesti muiden eurooppalaisten tieteen ja taiteen alan vaikuttajien lehdissä julkaistava protesti, ja Rudolf Euckenillä samoin jossain muodossa esitettävä julkinen vetoamus. Venäläisemigranttien ehdotuksessa kyseessä olisi kertaluonteinen mielenosoitus tai demonstraatio, jonka toki toivottiin lehdistön kautta leviävän laajempaan tietoisuuteen.

¹⁵⁸ Hirn 1917, 44-46; Stubb 2012, 146-147; Tömgren 1930, 42.

¹⁵⁹ Kropotkin 1885, 527-546. Pjotr Kropotkinin kirjeet Yrjö Hirnille maaliskuussa 1899 / YH KK, 99. Hirn informoi myös näistä muista Kropotkinin ajatuksista Reuteria ohimennen, katso Yrjö Hirn Julio Reuterille 7.4.1899 / JNR AA, IX. Yhdessä Kropotkinin visiossa Venäjän imperiumi tulisi hajoamaan ja muuttamaan liittovaltioksi, jossa Suomi olisi osavaltiona mukana. Katso Pjotr Kropotkin Julio Reuterille 8.12.1899 / JNR AA, X.

¹⁶⁰ Pjotr Kropotkin Yrjö Hirnille 11.3.1899 / YH KK, 99; Karin Hirn Betty Hirnille 4.3.1899 / YH KK, 182; <https://freedomnews.org.uk/pioneers-of-british-anarchism-varlam-cherkezishvili-tcherkesoff/> (viitattu 25.8.2020).

2.7 Suomalaisten kansainvälisen kampanjoinnin kaksi haaraa

Helsinki – Kööpenhamina – Berliini väylänä kulttuuriadressiin

Ulkomaista propagandaa ohjaava komitea pyrki ennen muuta saamaan Suomea käsitteleviä artikkeleita ulkomaiseen päivälehdistöön. Lisäksi sen toimesta jaeltiin näiden artikkeleiden pohjaksi ja yleisen tietämyksen lisäämiseksi eurooppalaisilla pääkielillä painettua Suomea käsittelevää kirjallisuutta. Toiminta keskittyi siis lehdistönäkyvyyden kasvattamiseen, eikä omin voimin toteutettaviin mielenilmauksiin. Strategiaan harkittiin kuitenkin muutosta huhtikuun 1899 alkupuolella.

Komitealle oli tullut lyhyen ajan sisällä tietoja useista erilaisista suunnitelmista ja toimista. Ensin Werner Söderhjelm oli huhtikuun alussa palannut Saksan ja Ranskan matkaltaan ja tuonut tiedon Lucien Herrin myönteisestä suhtautumisesta tai ehdotuksesta ranskalaisten vaikuttajien mielenilmauksesta Suomen puolesta. Päivittäin oli saatu nähdä Suomea koskevia lehtiartikkeleita eurooppalaisissa päivälehdissä. Tulokset luultavasti nostivat mielialaa ja lisäsivät uskoa omiin vaikutusmahdollisuuksiin. Kropotkinin yhteydenotto Hirniin ja Euckenin ehdotus olivat kulkeutuneet Helsinkiin. Entuudestaan tiedossa oli *Nya Pressenin* kautta kulkenut ehdotus yrityksistä sabotoida rauhankonferenssin järjestäminen Haagissa. Kysymys toimenpiteistä Haagin rauhankonferenssin suhteen oli muutenkin pöydällä. Eri suunnista tulleet ajatukset tekivät sen entistä kiinnostavammaksi. Pohjana tälle pohdinnalle olivat edelliskuussa koottu menestyksekkäs suuri adressi sekä toisaalta yhä tiukemmaksi käyvä sensuuri ja useiden lehtien julkaisukiellot.

Komitea arvioi vaihtoehtoja kokouksessaan huhtikuun puolen välin tienoilla. Päätettiin, että tulisi selvittää mahdollisuutta saada Suomen tilanne joko rauhankonferenssin asialistalle tai vähintään aiheeksi konferenssin tiimoilta käytävään keskusteluun niin lehdistössä kuin paikan päällä Haagissa. Lisäksi päätettiin, että varsinaiset käytännön toimet tulisi delegoida jollekin ulkomaalaiselle kontaktihenkilölle. Suomalaisillahan ei ollut minkäänlaista roolia konferenssissa ja asia näyttäytyisi muutenkin objektiivisemmalta kolmannen osapuolen esiin tuomana. Asiaa hoitamaan koottiin delegaatio, johon kuuluivat kirjapainomies, hovineuvos Woldemar Westzhyntius, taiteilija Albert Edelfelt sekä toimittaja Konni Zilliacus. Kolmikön tuli matkustaa Kööpenhaminaan ja selvittää siellä, olisiko tanskalainen toimittaja Ivar Berendsen käytettävissä välittäjäksi asiaan. Seurue lähti tämän toimeksiannon mukaisesti kohti Kööpenhaminaa 22.4.1899.¹⁶¹

Kysymys kotimaan tilanteen ja Haagin konferenssin kytkemisestä yhteen oli varsin herkkä, ja komitea Helsingissä halusi pitää asian tarkkaan omissa käsissään. Siksi se kielsi mm. Englantiin perustettua *Committee of Finlandia* puuttumasta siihen. Olihan Venäjä esittänyt varsin selvästi Suomen tilanteen maan sisäisenä kysymyksenä, johon ei liittynyt

¹⁶¹ Törngren 1930, 37, 39, 67; Zilliacus 1960, 22; Berendsen 1928, 4; Törngren 1930, 39; Konni Zilliacus Carl Armfeltille 26.4. ja 22.5.1899 / CA KA = Armfelt 1923, 112-113, 120-124.

eikä tulisi liittää ulkopoliittikkaa ja johon siksi ei pitäisi puuttua ulkomailta käsin. Ulkomaisen välittäjän käyttämiseen liittyi siksi omat riskinsä, mutta vielä vaikeampaa olisi ollut jättää asia jonkun suomalaisen, kuten lehdistökampanjointia ulkomailta hoitavien, käsiin. Toimiminen aktiivisena omassa asiassa oli vaarallista eikä sillä saavutettaisi toivottua vaikutelmaa ulkomaalaisten kiinnostuksesta Suomen tilannetta kohtaan. Ivar Berendseniin päädyttiin, koska hänellä oli monipuolista osaamista niin politiikan, juridiikan kuin historiankin osalta, kiinnostusta ja kontakteja Suomeen sekä tarvittava kielitaito.¹⁶²

Valittu etenemistapa oli myös kompromissi erilaisten toiveiden ja ehdotusten välillä. Siinä strategiseksi päämääräksi asetettiin Haagin konferenssi. Yleisesti ottaen oliin siirtymässä lehdistövaikuttamista aktiivisempaan ja riskialttiimpaan toimintaan. Lähteiden pohjalta on vaikea arvioida, oliko tämä linjamuutos tarkoituksellinen vai yksittäinen päätös, jonka merkitystä ei tiedostettu. Joka tapauksessa lopulliset keinot jätettiin myöhemmin ratkottavaksi, kunhan Kööpenhaminasta saataisiin lisää tietoa. Toiminta haluttiin pitää kotimaan päättäjien käsissä.

Matkakunnan kokoonpano ei ole erityisesti pohdittu aikaisemmassa tutkimuksessa. Miksi oli päädytty juuri näihin kolmeen henkilöön? Albert Edelfelt oli joka tapauksessa lähdössä Helsingistä takaisin Pariisiin, jossa hän asui ja jossa häntä odottivat varsinkin tulevan maailmannäyttelyn järjestelyt. Edelfelt tunsikin sekä Zilliacuksen että Berendsenin entuudestaan ja luonteva reitti Pariisiin kulki muutenkin Kööpenhaminan kautta. Edelfeltin osallistumiseen oli siten useita välillisiä syitä. Woldemar Westzhyntiuksen rooli ja valinta liittyivät luultavasti hänen aktiivisuuteensa suuressa adressissa. Helsingfors Central-Tryckerin johtajana Westzhyntius oli lainoittanut adressihanketta ja toiminut adressikomitean jäsenenä ja osallistunut Pietariin lähteneeseen suureen lähetystöön yhtenä sen johtohenkilöistä. Hänellä oli myös toimittajataustaa mm. *Helsingfors Dagbladista*. Myös Berendsen ja Westzhyntius tunsivat toisensa.¹⁶³

Keskeinen kysymys kulttuuriadressin kannalta on, miksi Konni Ziliacus valittiin matkaseurueeseen. Lähtökohta tähän oli luonnollinen: *Nya Pressenin* julkaisukiellon myötä lehden toimittajana työskennelleellä Zilliacuksella oli aikaa tällaiseen oimeksiantoon. Viimeinen *Nya Pressenin* irtojulkaisu ilmestyi 16.4.1899 eli vain muutama päivä ennen seurueen lähtöä matkalle. Hänet tunnettiin myös energisenä ja nopealiikkeisenä henkilönä, jolla oli vaikeuksia pysyä pitkään paikoillaan. Ziliacus oli myös osallistunut suuren adressin toteuttamiseen adressitoimikunnan jäsenenä. Lisäksi Ziliacus oli avustanut Suomessa vierailutta ja maan tilanteesta kirjoittanutta englantilaista kirjailijaa Joseph Fisherää.¹⁶⁴ Zilliacuksella oli kuitenkin myös maine skandaaleihin ja virhearvioihin helposti päätyvänä henkilönä. Ziliacus oli aikanaan skandaalimaisesti ensin mennyt naimisiin itseään vanhemman leskikreivitär Adelaide Ehrnroothin kanssa ja sitten eronnut tästä. Synnä olivat taloudelliset vaikeudet Zilliacuksen ylläpitämän elämäntavan vuoksi. Erosta seuranneen

¹⁶² Harold Perrott Julio Reuterille 21.4.1899 / JNR ÅA, XIV; Berendsen 1928, 5; Eerola 2015, 22, 44-45.

¹⁶³ Berendsen 1928, 4; Smeds 1996, 279; Fogelholm 1998, 45; Jussila 2007; Tommila 1999, 121, 130, 196, 218.

¹⁶⁴ Arvid Neovius Julio Reuterille 4.4.1899 / JNR ÅA, XIII; Tommila 1999, 111, 121; Fogelholm 1998, 45; Käll 1992, 18; Gummerus 1929, 62.

kohun myötä Zilliacus matkusti Yhdysvaltoihin vuonna 1889. Samana vuonna Zilliacus osallistui myös Pariisin maailmannäyttelyn toteuttamiseen tavalla, joka ei vakuuttanut kaikkia työtä seuranneita. Sen jälkeen Zilliacus oli pysynyt ulkomailla ja matkustanut aktiivisesti. Suomeen Zilliacus oli palannut vasta edellisen vuoden 1898 lopulla.¹⁶⁵

Zilliacuksen tausta saattoi olla syynä siihen, että komitea asetti hänen matkadelegaation pääsemisensä ehdoksi, että Zilliacus ei millään tavoin toimisi sen virallisena jäsenenä. Zilliacuksen tuli lähinnä selvittää toimintaolosuhteita Alankomaissa. Tästä voidaan samalla päätellä, että Zilliacus oli pyrkinyt itse aktiivisesti pääsemään matkaseurueeseen mukaan. Tätä hän tuskin olisi tehnyt, ellei hänellä olisi ollut myös omia suunnitelmia matkan tavoitteista.¹⁶⁶

Matkaan lähteneen delegaation jäsenten taustat ja motiivit poikkesivat jossain määrin toisistaan. Edelfelt oli lähinnä läpikulkumatalla, varsinainen toimeksianto oli ilmeisesti Westzhyntiuksen kontolla, ja Zilliacus matkusti eräänlaisena äänettömänä yhtiömiehenä, päämääränään Kööpenhaminan asemesta Alankomaat.

Peter Vedel ja ”Euroopan hyvät miehet”: ajatus adressista herää

Kolmimiehisen delegaation edesottamuksista Kööpenhaminassa on muistelmateoksissa yleensä nostettu näkyvimmin esiin Konni Zilliacuksen ylioppilasyhdistyksen tilaisuudessa pitämä esitelmä. Tämän tilaisuuden vaikutusta myöhempiin tapahtumiin ei kuitenkaan pidä arvioida kytkemättä sitä myös toiseen ja vielä merkittävämpään käänteeseen Kööpenhaminassa. Vain käymällä tapahtumia Kööpenhaminassa tarkemmin läpi voidaan kulttuuriadressin käynnistämiseen liittyneet syyt ymmärtää paremmin. Zilliacuksen esitelmää painavampia adressihankkeen kannalta olivat Tanskan ulkoministeriön päällikön Peter Vedelin esittämät toimenpide-ehdotukset suomalaisille. Tästä on hyvä kuvaus olemassa, mutta sitä on käsitelty melko niukasti aiemmassa tutkimuksessa.¹⁶⁷

Suomalaisten saavuttua Kööpenhaminaan ja keskusteltua Ivar Berendsenin kanssa tämä totesi olevansa omasta puolestaan valmis tehtävään, mutta haluavansa varmistaa ensin, ettei se vaaranna Tanskan intressejä. Tämän vuoksi hän halusi keskustella asiasta ensin Peter Vedelin kanssa, joka oli hänen lapsuudentuttujaan. Berendsen saikin audienssin Vedelin pakeille. 76-vuotias Vedel oli kokenut diplomaatti ja Tanskan ulkopoliitikkan todellisia päättäjiä, joka oli toiminut vuodesta 1858 eli yli neljäkymmenen vuoden ajan ulkoministeriössä ja sen päällikkönä kulloisenkin ulkoministerin neuvonantajana. Vedelillä oli myös omia kontakteja Suomeen mm. Leo Mechelinin kautta ja hän seurasi

¹⁶⁵ Klinge 2007; Smeds 1996, 234; Fogelholm 2019, 15-16.

¹⁶⁶ Törngren 1930, 37, katso myös Arvid Neovius Leo Mechelinille 13.5.1899 (?) / LM KA, ko 28.

¹⁶⁷ Berendsen 1928. Törngren (1930) lainaa Berendsenin artikkelista laajasti yhden kohdan, mutta ei muilta osin tuo mitään sen tietoja esiin. Tommila viittaa Törngrenin lainaukseen, mutta ei muuten noteeraa artikkelia. Stubb on maininnut artikkelin kirjallisuusluettelossaan, mutta ei käsittele sen tässä puheena olevaa ensimmäistä osaa. Berendsen 1928, 5-7; Stubb 2012, 146; Törngren 1930, 38-39; Tommila 1999, 283; Zilliacus 1960, 22; Sjöqvist 1957; Leo Mechelinin salainen muistio 28.4.1899/kirje Peter Vedelille / LM KA, ko 88.

maan tapahtumia tarkkaan. Kokeneena diplomaattina Vedel ei ollut halukas sotkemaan Tanskaa ulkopolitiittisesti arkaan aiheeseen ja neuvoi Berendseniä siksi olemaan lähtemättä Haagiin. Vedel piti Venäjän tanskalaistaustaisen leskikeisarinna Maria Fjodorovnan vuoksi mahdottomana, että kukaan tanskalainen puuttuisi asiaan. Tämä johtaisi maiden suhteiden huonontumiseen ja keisarinnan vaikutusvallan vähenemiseen. Ennen muuta Vedel oli tätä mieltä kuitenkin siksi, että hän piti mahdottomana muuttaa Haagiin koontuvien diplomaattien keskuudessa vallinnutta käsitystä siitä, että Suomen kysymys oli Venäjän sisäinen asia, jota ei näin ollen siellä käsiteltäisi. Oli siis turha uhrata aikaa, vaikutusvaltaa ja ulkosuhteita mahdottoman tehtävän eteen.¹⁶⁸

Vedel suhtautui kuitenkin ymmärtäväisesti suomalaisten tilanteeseen ja oli valmis pelkän kieltäytymisen asemesta pohtimaan vaihtoehtoisia toimintatapoja. Vedel ehdotti eurooppalaisten vaikuttajien laatimaa vetoamista Suomen puolesta:

”Tätä tarkoituksellista kansamurhaa vastaan on Euroopalle annettava puheenvuoro, jotta sitä voidaan kuulla ja sen kanssa voidaan keskustella. Euroopan hyvillä miehillä voi silloin olla yhteinen mielipide siihen, että ainutlaatuista ja tasa-arvoista kulttuuria ruhotaan.”

Vedelin neuvo oli taitava, sillä se vapautti tanskalaiset puuttumasta asiaan ja siirsi vastuun ”Euroopan hyvälle miehille”. Vaikka Vedel toki tarkoitti henkilöitä, joiden puheenvuorolla olisi painoarvoa, jätti määritelmä melko väljäksi, kenen puoleen asiassa lopulta pitäisi kääntyä.¹⁶⁹

Vedelin ehdotus oli lopulta varsin samansuuntainen kuin Lucien Herrillä ja Rudolf Euckenilla. Siinä voi myös jälleen havaita ajankohtaisen Dreyfusin tapauksen antaman mallin. Suomalaisten tunteman ja arvostaman Vedelin esittämänä asialla oli kuitenkin aikaisempia ehdotuksia suurempi painoarvo. Myös tilanteella ja ajankohdalla oli merkityksensä. Vedelin näkemyksen perusteella Berendsen päätti olla lähtemättä Haagiin. Suomalaisten matkan päätavoite ei siten täytynyt. Berendsen välitti kuitenkin Vedelin ehdotuksen suomalaisille, ja sen positiivinen kannustava henki sai suomalaisdelegation miettelijäksi. Erityisesti se vaikutti Konni Zilliacuksen harkintaan jatkotoimista.¹⁷⁰

Berendsen, Westzhyntius ja Zilliacus päättivät nostaa aiheen esiin opiskelijayhdistys *Studentersamfundetin* kokouksessa. Tämä oli helposti organisoitavissa, koska Berendsen oli yhdistyksen jäsen. Tätä tapahtumaa Zilliacus itse, ja hänen myötäan monet muut, ovat kuvanneet eri teoksissa. Zilliacus kertoo suostuneensa esiintymään tilaisuudessa siksi, että muut suomalaiset olivat siitä estyneitä. On myös mahdollista, että Zilliacus esittää asian näin, koska kotimaasta annettujen ohjeiden mukaan hänen oli pitänyt

¹⁶⁸ Berendsen 1928, 7; Peter Vedel Leo Mechelinille 8.5.1899 / LM KA; Eerola 2015, 22, 44-45.

¹⁶⁹ Berendsen 1928, 7; Peter Vedel Leo Mechelinille 8.5.1899 / LM KA; Eerola 2015, 22, 44-45.

¹⁷⁰ Berendsen 1928, 8.

välttää kaikkia näkyviä toimenpiteitä. Zilliacus piti kuitenkin yhdistyksessä 26.4.1899 niin innostavan puheen, että tilaisuuden jälkeen laadittiin opiskelija-aktiivi Erik Skramin toimesta spontaani tukiaadressi Suomen ylioppilaille. Vaikka opiskelija-adressia on nostettu esiin muistelmateoksissa, erityisesti Zilliacuksen omissa kuvauksissa ja niihin viitaten, oli sillä lähinnä tehostava vaikutus Vedelin ehdotukseen, jonka painoarvo oli eri luokkaa ja joka sisälsi neuvoja jatkotoimista. Ylioppilasyhteisön innostuminen osoitti, että puheen- vuoroille oli kuulijoita ja kannatuspotentiaalia, mutta varsinainen toimenpideajatus tuli Vedeliltä.¹⁷¹

Vedelin puheilla oli selvästi suuri vaikutus Zilliacukseen. Berendsen kertoo Zilliacuksen esitelmätilaisuuden jälkeisellä yhteisellä päivällisellä pohdiskelleen Vedelin esittämää ehdotusta, mutta ei vielä pystyneen saattamaan ajatuksiaan selkeään muotoon. Esitelmän jälkeen Zilliacus jatkoi matkaansa. Kaksi päivää tämän jälkeen Berendsen sai kirjeen Zilliacukselta Berliinistä, jossa hän kirjoitti, että Vedelin sanat ”Euroopan parhaista miehistä” eivät olleet antaneet hänelle rauhaa. Zilliacuksen mukaan Vedel oli aivan täydellisesti ymmärtänyt heidän tarpeensa ja ratkaisun siihen.¹⁷²

Muistelmissaan Zilliacus esittää asioiden edenneen niin, että pohdiskeltuaan *Studentersamfundetin* tilaisuuden innokasta vastaanottoa matkallaan Berliiniin – jonne hän siis Alankomaiden asemesta oli menossa – ”ajatus johti toiseen ja pian idea oli valmis”. Mikä sitten oli tämä ajatus? Zilliacuksen kirje Werner Söderhjelmille on lienee ensimmäinen kirjallinen esitys kulttuuriadressin toteuttamisesta.¹⁷³

Muistelmissaan Zilliacus esittää ajatuksen syntyneen matkalla Berliiniin, mutta kirjeessään Söderhjelmille hän toteaa sen heränneen jo Kööpenhaminassa. On kuitenkin kysettävä, oliko Zilliacuksella samansuuntainen ajatus olemassa jo Helsingissä ennen koko matkalle lähtöä.¹⁷⁴

Ulkomaiden kansainvälisesti merkittävien tapahtumien seuranta ja toisaalta Suomea koskevien ulkomaisten lehtien artikkeleiden siteeraaminen oli ollut Zilliacuksen työtä *Nya Pressenissä*, mutta myös jo aikaisemmin. Ennen saapumistaan Suomeen Zilliacus oli asunut Pariisissa ja sieltä käsin saanut todistaa ja raportoida *Hufvudstadsbladetille* mm. Dreyfus-tapauksen etenemistä ja siihen liittyneitä intellektuelliprotesteja. Zilliacuksen kotimaahan palaamisen syitä ei ole erityisesti pohdittu aiemmassa tutkimuksessa. Syyt saattoivat olla taloudellisia tai puhtaasti nostalgisia – ainakin lähteissä on mainintoja Zilliacuksen lämpimistä synnyinmaansa kuvauksista yhdysvaltalaiselle vaimolleen. Ei voida kuitenkaan sulkea pois sitäkään vaihtoehtoa, että Zilliacus palasi Suomeen, koska suunnitteli tai ennakoivat vastaavaa kampanjointia myös siellä. Olivathan jännitteet nousseet

¹⁷¹ Berendsen 1928, 8; *Social-Demokraten* [Tanska] 27.4.1899; Zilliacus 1960, 21; Stubb 2012, 147. Aiemmassa tutkimuksessa tuodaan harvemmin esiin, että omalla propagandamatkallaan Werner Söderhjelm oli myös vierailut Kööpenhaminassa, jolloin Ivar Berendsen oli myös järjestänyt hänelle vastaavan keskustelu- ja esitelmätilaisuuden kuten Zilliacukselle. Zilliacuksen tilaisuus ei siten ollut mitenkään ainutlaatuisen, vaikka sellainen kuvaa hänen muistelmateoksestaan välittyä. Katso Söderhjelm 1923, 204.

¹⁷² Berendsen 1928, 8.

¹⁷³ Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 29.4.1899 / WS KA; katso myös Zilliacus 1960, 22.

¹⁷⁴ Konni Zilliacus Carl Armfeltille 26.4. ja 22.5.1899 / CA KA = Armfelt 1923, 112-113, 120-121; Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 28.4.1899 / WS KA, ko 4; Zilliacus 1960, 22.

En Finlands vän.**Juris kandidaten Ivar Berendsen.**

6. Tullitarkastaja, toimittaja Ivar Berendsen, yksi adressihankkeen innokkaimpia tukijoita, jolla oli tärkeä rooli koko adressi-idean muotoutumisessa. (Kuva: Nya Pressen 25.10.1899, no 43, Kansalliskirjasto, Digitaaliset aineistot)

viimeistään alkusyksystä 1898 lähtien Bobrikovin nimittämisen ja ylimääräisten valtiopäivien pitämistä koskevan päätöksen myötä.¹⁷⁵

Zilliacus palasi Suomeen loppuvuodesta (marras-joulukuussa) 1898 ja aloitti vuoden 1899 alusta *Nya Pressenissä*, jossa hän otti Ernst Gråstenin tehtävät. Hyvin pian tämän jälkeen käynnistyivät helmikuun manifestiin liittyneet protestit, edelleen laajeten suuren adressin organisointiin, jossa Zilliacus myös oli mukana. Jotain suunnitelmallisuutta voi myös liittyä siihen, että edellä mainittu Gråsten mainitaan suuren adressin isänä ja hän oli mukana sitä edeltäneissä kokouksissa *Nya Pressenin* toimituksessa, josta hän oli vain hiukan aikaisemmin poistunut tehdäkseen tilaa Zilliacukselle.¹⁷⁶

Tämän jälkeen seurasi *Nya Pressenin* julkaisukielto ja Zilliacuksen osallistuminen Kööpenhaminaan lähteneeseen delegaatioon. Samaan aikaan Helsinkiin oli alkanut tihkua tietoja erilaisista ehdotuksista protesteiksi Suomen puolesta ulkomailla. On hyvin todennäköistä, että myös Zilliacus oli näistä tietoinen. ”Hollantilaisen upseerin ehdotuksen” hän

¹⁷⁵ Fogelholm 1998, 100-101, 104; Fogelholm 2019, 35-36; Albert Edelfelt äidilleen 28.5.1898, Kortelainen 2001, 787: ”Konni puhuu [vaimolleen] niin paljon Suomesta, että rouva luulee sitä Eldoradoksi, keskuukseksi, ja Helsinkiä Pariisiksi tai Ateenaksi.” Käännös Sirpa Kähkönen.

¹⁷⁶ Albert Edelfelt äidilleen 28.5.1898, Kortelainen 2001, 787; Tommila 1999, 121, 123; Fogelholm 2019, 41-42; *Hufvudstadsbladet* 27.12.1898 (ilmoitus Zilliacuksen siirtymisestä *Nya Presseniin*).

oli luultavasti nähnyt *Nya Pressenin* toimituksessa (ja kenties jopa keskeisesti vaikuttanut sen julkaisemiseen). Lucien Herrin ajatuksista Zilliacus oli luultavasti kuullut serkultaan Werner Söderhjelmiltä ja Euckenin ehdotuksesta samassa komitean kokouksessa, jossa päätettiin seurueen lähettämistä Kööpenhaminaan. Zilliacus oli jossain määrin myös itse yhteydessä Julio Reuteriin Lontoossa. Esimerkiksi Zilliacuksen isännöimä Joseph Fisher informoi havainnoistaan Helsingissä Julio Reuterille ja Fisherin vierailun kautta on saattanut kulkea tietoa myös Reuterin ja Zilliacuksen välillä.¹⁷⁷

Tulkintani siis on, että Zilliacuksella oli viimeistään Helsingistä Kööpenhaminaan lähtiessä mielessään jonkinlaisen eurooppalaisen protestin tai vetoomuksen laatiminen Suomen puolesta. Voi olla, että ajatus oli itänyt jo edellisen vuoden lopulla Dreyfusin tapahtumia seuratessa ja vaikuttanut paluuseen kotimaahan. Zilliacukseen levottomasti suhtautunut komitea Helsingissä oli luultavasti tietoinen Zilliacuksen halusta suoraan toimintaan, minkä vuoksi se ohjeisti erityisesti hänen rooliaan matkaseurueessa. Ratkaiseva tekijä Zilliacuksen omissa pohdinnoissa oli arvovaltaisen Vedelin samansuuntainen ehdotus ja tuki, jota ”testiyleisö” Kööpenhaminan opiskelijajyhdistyksessä osoitti sille olevan saatavissa. Opiskelijajyhdistyksen tapahtuma oli Zilliacukselle henkilökohtaisena kokemuksena tärkeä, mikä lienee on selityksenä siihen, että hän on kuvannut sitä muistelmateoksissaan. Yleisötapahtumassa saatu suora, myönteinen reaktio saattoi olla Zilliacukselle niin sanottu avainkokemus, joka sai hänet uskomaan, että hänen ohjaamansa kampanja voisi saada kannatusta. Kuitenkin itse toiminta-ajatus, jota hän lähti kehittämään, oli joko lähtöisin Peter Vedelin ehdotuksesta tai siitä merkittävää vahvistusta Zilliacuksen aiemmille omille suunnitelmille.¹⁷⁸

Lehtimiehenä Zilliacus oli varmasti seurannut tsaarin konferenssi-ideaa tukeneita massa-adresseja ja nähnyt niiden tarjoamat mahdollisuudet myös Suomen puolesta tehtävässä propagandassa. Mittavat vetoomushankkeet ja globaali lehdistö muodostivat transnationalistisen ilmiön, jossa sekä toteuttajat että viestin levittämiskanavat olivat ylikansallisia. Tähän kehikkoon Zilliacus alkoi hahmotella samansuuntaista kampanjaa: eri maiden tiede- ja kulttuurivaikuttajien yhdessä useissa maissa kokoamaa kulttuuriadressia. Vaikka kyseessä oli vain kertaluonteinen kampanja, oli siinä organisoitumisen näkökulmasta kuitenkin yhtymäkohtia muihinkin ylikansallisiin orgaaneihin, kuten Ihmisoikeuksien liittoon tai Kansainvälisen oikeuden instituuttiin.¹⁷⁹

Kööpenhaminan tapahtumissa tärkeää oli myös Vedelin kielteinen näkemys Suomen kysymyksen saattamisesta Haagin konferenssin asialistalle. Tämä pakotti arvioimaan uusia vaihtoehtoisia etenemistapoja, mikä osaltaan saattoi legitimoida Zilliacukselle omavaltaisen etenemisen. Lähtiessään Kööpenhaminasta Berliiniin Konni Zilliacus siten irtaantui Helsingin komitean ohjauvallasta ja ryhtyi valmistelemaan täysin uudenlaista toimenpiteitä: suomalaisten itse organisoimaa kansainvälistä adressia Suomen puolesta.

¹⁷⁷ Zilliacus 1960, 22. Törngren vähintäänkin antaa vahvasti ymmärtää, että Zilliacus oli alusta alkaen lähdössä laatimaan juuri adressia, katso Törngren 1930, 44-45.

¹⁷⁸ Salmi-Niklander 2014, 227-228.

¹⁷⁹ Abbenhuis 2019, 66-67.

Bröder Meyer,
 I Hagenhemmen kom jag på
 tanken att man möjligen på grund af de väck-
 ligga stora sympatierna för Finland kanske
 skulle kunna så "hoga", att det bildade Europa
 gifte ett mer än platoniskt uttryck åt dessa
 sympatier, kanske i och genom något slags
 protest. adresser från olika länder. Jag behöfde

hva ständ, undertryckningen af ett antal fram-
 stände representanter för olika kulturområ-
 den, och sålunda dock en ^{på sätt och vis} gemensam protest
 af det bildade Europa afritas mot "freds-tro-
 väldspolitik". Och en sådan protest borde göra
 värkan. Han kunde ju da "icke undgå" in-
 sikten att han i alla fall gjöt något mera och
 näre än hans vidgifvare sökt och sökt göra
 fröligt. - Arnhem var nog lifvad för idén, men

7 ja 8. Konni Zilliacus hahmottelee adressiajatustaan Werner Söderhjelmille. Otteet 1 ja 2.
 (Werner Söderhjelmin kokoelma, Kansallisarkisto, 29.4.1899)

Suurin toivein ja omin luvuin: ensimmäinen yritys Berliinissä

Konni Zilliacuksen matkakohteeksi Kööpenhaminan jälkeen esitetään hiukan lähteestä riippuen Lontoo, Belgia, Haag tai yleisemmin Alankomaat. Kuitenkaan Zilliacus ei matkustanut yhteenkään näistä paikoista, vaan Berliiniin. Mikä tähän oli syynä?¹⁸⁰

Zilliacus oli luultavasti jo ennen matkaan lähtöä Helsingissä tietoinen, että Lontoossa pohdittiin Rudolf Euckenin tekemää ehdotusta kansainvälisestä adressista. Matka

¹⁸⁰ Törngrenin mukaan Zilliacus olisi pyrkänyt Kööpenhaminan jälkeen muutamissa kaupungeissa Alankomaissa, tarkoituksenaan selvittää parhaita toimia Haagin osalta. Itse Zilliacus ei tuo esiin mitään tämän tapaista. Arvid Neovius Julio Reuterille 21.4. ja 25.4.1899 / JNR ÅA, XIII; Törngren 1930, 38,40; Konni Zilliacus Carl Armfeltille 26.4. ja 22.5.1899 / CA KA = Armfelt 1923, 112-113, 120-121.

Berliiniin voidaan selittää vain joko Zilliacuksen halulla ryhtyä tukemaan Lontoon toimintaa käynnistämällä vastaava työ Berliinissä, tai sitten pyrkimällä käynnistämään Lontoossa valmisteilla olevan työn kanssa kilpaileva oma kampanja Saksassa. Berliini valikoitui kohteeksi luultavasti siksi, että Saksa oli kampanjointimaana Ranskan ohella tärkein Euroopassa ja koska siellä oli jo suomalaisia lehdistöpropagandatyössä – tätä tehtävää varten palkattu historian tohtori Fritz Arnheim sekä germaanisen filologian jatko-opiskelija Hanna Lindberg. Werner Söderhjelm oli tukeutunut heihin edelliskuun propagandamatkallaan ja heidän nimensä olivat hyvin todennäköisesti Zilliacuksen tiedossa. Sitä paitsi Söderhjelmin käynnin jäljiltä oli luotu hyödyllisiä kontakteja paikallisiin tieteen ja kulttuurin vaikuttajiin ja perehdytetty heitä Suomen tilanteeseen.

Zilliacuksen suunnitelma adressihankkeesta oli kirkastunut hänelle joko Kööpenhaminassa tai viimeistään matkalla Berliiniin, jonne hän lähti sitä käynnistämään. Zilliacus tähän astiset tiedot Euckenin ehdotuksesta perustuivat luultavasti kuulopuheisiin, mutta lähdeaineisto vahvistaa hänen saaneen siitä lisätietoa tohtori Arnheimilta Berliinissä. Euckenin ehdotuksessa ja Zilliacuksen suunnitelmassa oli paljon samaa, mutta myös eroja, jotka Zilliacus toi samassa yhteydessä esiin. Zilliacuksen mielestä Euckenin ehdotuksen suurin heikkous oli, että se koostui vain yhdestä vetoomuksesta. Tällaisen tekstin laadinta, muokkaaminen, toimittaminen hallitsijalle ja ennen muuta vetoomustekstin saaminen sellaiseen muotoon, että sen taakse saataisiin suuri joukko allekirjoittajia, tuntui haastavalta ja veisi parhaassakin tapauksessa paljon aikaa. Zilliacuksen ajatuksena oli kustakin maasta erikseen koottavista adresseista koottava vetoamus, jonka ”sivistynyt Eurooppa esittäisi ”rauhantsaarin” väkivaltopoliittikka vastaan”.¹⁸¹

Zilliacuksen ajatuksena näyttäisi olleen kehitellä nimenomaisesti Vedelin eurooppalaisten vaikuttajien mielenilmauksesta esittämän vision pohjalta adressi Saksassa tiettyyn pisteeseen ja tämän jälkeen ”viedä” se Lontooseen, toisin sanoen sulauttaa siellä käynnissä ollut työ omaan hankkeeseensa.¹⁸²

Maailmankuulun saksalaisen antiikin historian tutkijan Theodor Mommsenin myönteinen suhtautuminen hankkeeseen oli tärkeä askel Zilliacuksen yrityksissä saada idealleen tukea Berliinissä. Zilliacus on kuvannut Mommsenin tapaamista muistelmissaan. Kuvauksen perusteella se oli suuri menestys ja Zilliacus esittää työn lähteneen Saksassa muutenkin hyvin käyntiin.¹⁸³

Arkistolähteiden perusteella asiat eivät edenneet Zilliacuksen muistelmissaan esittämällä jouhevalla tavalla. Berliiniin 27.4.1899 saapunut Zilliacus keskusteli aluksi Hanna Lindbergin ja Fritz Arnheimin kanssa tilanteesta. Arnheim tiedusteli heti Zilliacuksen suunnitelmasta kuultuaan, tarkoittiko hän Euckenin suunnitelmaa, ja kieltäytyi ottamasta siitä vastuuta tai edes pyrkivänsä edesauttamaan sitä paikallisten kontaktiensa välityksellä. Zilliacus joutuikin turvautumaan Hanna Lindbergiin, jonka ehdotusten pohjalta hän

¹⁸¹ Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 28.4.1899 / WS KA, ko 4.

¹⁸² Berendsen 1928, 8-9.

¹⁸³ Zilliacus 1960, 24-25: ”Pian tämän jälkeen lähdin pois hyvin tyytyväisenä tästä ensi edistysaskeleesta, joka lupasi kaikkein parasta edistystä jatkossa.”

alkoi kiertää mahdollisia tukijoita. Näin Zilliacus, luultavasti yhdessä Lindbergin kanssa, kävi keskustelemassa aloitteestaan historian professori Theodor Schiemannin, tohtori Barthin ja professori Schmollerin kanssa. Näistä viimeksi mainittu suositteli kääntymään asiassa Theodor Mommsenin puoleen.¹⁸⁴

Edellä mainitut henkilöt myös Werner Söderhjelm oli tavannut taannoisella omalla matkallaan, minkä pohjalta Hanna Lindberg luultavasti esitti heidän nimensä Zilliacukselle. Oppineiden saksalaisten suhtautuminen oli ystävällistä, mutta käytännön tuki varsin niukkaa. Theodor Mommsenin tuen hakeminen täytyykin ymmärtää niin, että hän alkoi olla viimeisiä mahdollisuuksia Zilliacukselle saada hankkeensa liikkeelle, eikä sen laajentaminen Saksassa tai muihin maihin ollut mahdollista ilman Mommsenin kaltaisten maailmankuulujen tiedevaikuttajien sitoutumista.¹⁸⁵

Kuten Zilliacus muistelmissaan esittää, oli Mommsen periaatteessa innostunut ajatuksesta. Mutta tämän lisäksi Mommsen esitti myös ehtoja ja varauksia Zilliacuksen toteutusmalliin, eikä suostunut allekirjoittamaan adressia ensimmäisellä eikä vielä toisellakaan tapaamiskerralla. Mommsen asetti allekirjoittamisensa ehdoksi, että hankkeen vetäjäksi nimettäisiin joku tunnustettu ja taitava ranskalainen kirjoittaja. Zilliacus totesikin kirjeessään Carl Armfeltille Pietariin, että hän on tullut siihen johtopäätökseen, että hanke tulisi käynnistää aivan muualta käsin, minkä jälkeen saksalaiset luultavasti saataisiin helpommin osallistumaan siihen. Tämän vuoksi Zilliacus päätti matkustaa Lontooseen. Toisin kuin Zilliacus muistelmakuvauksessaan antaa ymmärtää, hänen suunnittelemansa hanke oli siis kokenut haasteita heti alusta lähtien.¹⁸⁶

Muistelmateoksissa Zilliacus ja häneen viittaavat kirjoittajat esittävät asioiden jatkon tämän jälkeen niin, että Julio Reuter ja muut Lontoossa lehdistötyötä tehneet suomalaiset olisivat pyytäneet Konni Zilliacusta liittymään omaan hankkeeseensa. Näin he teki-vätkin – mutta arkistolähteiden perusteella näyttäisi siltä, että yhteydenpidon Lontoon ja Berliinin välillä käynnisti Konni Zilliacus. Kehotus tähän tuli mahdollisesti Helsingin päästä, jonne Zilliacus oli ilmeisesti ollut yhteydessä, mutta vasta ehdittyään tavata ainakin joitakin saksalaisoppineita. Helsingissä ei välttämättä edes tiedetty missä Zilliacus on, saati sitten tunnettu hänen uusia suunnitelmiaan. Otettuaan yhteyttä Helsinkiin Zilliacusta kehoitettiin olemaan yhteydessä Lontooseen, joka sitä paitsi mahdollisesti oli yksi niistä paikoista, jonne hänen alun perin oli pitänytkin matkansa päättää.¹⁸⁷

Lähdeaineiston tulkinta ei ole aukotonta, koska kirjeenvaihto tapahtuu vain muutamien päivien sisällä ja etäisyyksistä johtuen ei voida varmuudella sanoa, missä järjestyksessä tiedot kuhunkin kaupunkiin – Lontooseen, Berliiniin ja Helsinkiin – saapuivat. Ennen

¹⁸⁴ Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 28.4.1899 / WS KA; Fritz Arnheim Werner Söderhjelmille 27.4.1899 / WS KA, ko 1 (osa kirjeestä on hävinnyt); Zilliacus 1960, 22-23; Törngren 1930, 46-47; Berendsen 1928, 8-9; Söderhjelm 1923, 207-210; Menger 2015, 257.

¹⁸⁵ Söderhjelm 1923, 206-210.

¹⁸⁶ Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille 8.5.1899 / WS KA, ko 1; Konni Zilliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA = Armfelt 1923, 121; Arvid Neovius Julio Reuterille 3.5.1899 / JNR AA, XIII; Stubb 2012, 147.

¹⁸⁷ Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille, ei pvm (1899) / WS KA, ko 1; Julio Reuter Arvid Neoviukselle 29.4.1899 / AN KA, ko 6; Arvid Neovius Julio Reuterille 3.5. ja 9.5.1899 / JNR AA, XIII; Julio Reuter Arvid Neoviukselle 6.5.1899 / AN KA, ko 6; Zilliacus 1960, 23-25; Stubb 2012, 147; Törngren 1930, 44-45.

muuta aukon muodostaa Julio Reuterin Konni Zilliacukselle lähettämän kirjeen puuttuminen. Muistelmateokset, jotka asiaa käsittelevät, katsovat siihen kymmenien vuosien etäisyyden päästä. Joka tapauksessa oleellista on se, että tässä vaiheessa Konni Ziliacus tarvitsi enemmän tukea Lontoosta omille suunnitelmilleen kuin toisin päin. Tästä syystä oli luontevaa, että Ziliacus matkusti Lontooseen ja jätti Hanna Lindbergin ja vastahakoisen Fritz Arnheimin jatkamaan haparoivasti Berliinissä käyntiin lähtenytää adressihanketta.

Konni Zilliacusta Lontoossa odottivat tulevan adressihankkeen keskeinen suomalaiskolmikko eli Edvard Westermarck, Julio Reuter sekä Yrjö Hirn. Julio Reuter oli saapunut Lontooseen maaliskuun ensimmäisenä päivänä ohjaamaan lehdistöpropagandaa, jonka tarkoituksena oli helmikuun manifestin ja sen vastaisten protestien levittäminen paikallisiin lehtiin ja yleisemmin Suomea koskevan tietoisuuden lisääminen lehdistön ja kahdenkeskisten tapaamisten kautta. Edvard Westermarck oli palannut 8.4.1899 kaupunkiin oltuaan edellisvuodesta lähtien omien tutkimustensa parissa Pohjois-Afrikassa. Lontoossa alkuvuodesta lähtien tutkimustyönsä merkeissä vaimonsa Karinin kanssa asunut Yrjö Hirn oli välillä viettänyt aikaa Oxfordissa, mutta palannut noin viikkoa tai kahta ennen Zilliacuksen saapumista kaupunkiin. Muista hankkeeseen liittyvistä suomalaisista tulee mainita Reuterin ja varsinkin Westermarckin hyvä ystävä Axel Wallenskiöld, joka oli samoin tutkimustensa merkeissä työskennellyt Lontoossa, mutta lähtenyt kohti Pariisia ja edelleen Etelä-Ranskaa muutamia päiviä ennen Westermarckin saapumista, sekä Uno Lindelöf, joka oli saapunut Lontooseen noin 11.4 ja jatkanut matkaansa sieltä heti Cambridgeen.¹⁸⁸

Konni Zilliacusta vastassa Lontoon asemalla huhtikuun viimeisenä päivänä olivat Yrjö Hirn, Edvard Westermarck ja Julio Reuter. Ryhmä siirtyi suoraan asemalta hotelliin neuvottelemaan tilanteesta aina kahteen asti yöllä. Kokouksessa saavutettiin yksimielisyys: nelikko päätti ensisijaisesti keskittyä adressihankkeeseen ja jättää toistaiseksi pyrkimykset vaikuttaa suoraan esimerkiksi rauhankonferenssin asialistaan tai paikallisiin poliittisiin päättäjiin Suomen tilanteen huomioimiseksi ulkopoliittisessa päätöksenteossa. Lehdistöpropagandassa painopisteenä oli jo valmisteilla olevien artikkeleiden viimeistely.¹⁸⁹

Konni Ziliacus on kuvannut nelikon saavuttaman yhteisymmärryksen tarkoittaneen sitä, että ”hänen ehdotuksensa oli paras ja yrittämisen väärti.” Kyse oli siis Lontoossa alustavasti pohditun ja valmistellun Rudolf Euckenin ja toisaalta Zilliacuksen oman adressi-idean sulauttamisesta. Zilliacuksen suunnitelman keskeiset piirteet, jotka poikkesivat Euckenin ajatuksista ja jotka muu kolmikko hyväksyivät, olivat erillisten adressien kokoaminen samanaikaisesti useissa eri maissa ja näiden toimittaminen yhteislaitoksena henkilökohtaisesti hallitsijalle Pietariin.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Julio Reuter Edvard Westermarckille 30.3.1899 / EW AA, XXVI; Uno Lindelöf Julio Reuterille 3. tai 8.4. ja 20.4.1899 / JNR AA, XI; Gertrud Coupland Yrjö Hirnille 31.3., 7.4. ja 12.4.1899 / YH KK, 86; Karin Hirn vanhemmilleen 11.4.1899 / YH KK, 153.

¹⁸⁹ Zilliacus 1960, 25.

¹⁹⁰ Zilliacus 1960, 25; Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 28.4.1899 / WS KA, ko 4.

Räjähtävä uutispommi vai uhkaava fiasko? Suomalaisten näkemyserot adressista

Konni Zilliacuksen, Edvard Westermarckin, Julio Reuterin ja Yrjö Hirnin saatua sovittua Lontoossa adressin toteuttamisen keskeisistä periaatteista he käynnistivät siihen liittyvät tiedustelut ja alkoivat hioa käytännön järjestelyitä ja matkasuunnitelmia. Tässä vaiheessa hankkeesta myös informoitiin tarkemmin kotimaan propagandatoimintaa ohjanneita tahoja. Tällöin esiin tuli näkemyseroja, jotka koskivat päällisin puolin kysymystä adressin hyödyllisyydestä, mutta liittyivät myös syvällisempiin näkemyseroihin kansainvälisten esikuvien ja ihanteiden sekä toisaalta kansainvälisen yhteistyön ja vaikuttamisen yhdistettävyydestä. Käsittelen näitä aiheita tässä luvussa, joka samalla pyrkii vetämään yhteen luvussa 2 käsitellyjä teemoja. Osin luku sisältää myös tietoja ja viittauksia asioihin, joita täydennetään edempänä, ja alustaa siten jo varsinaista adressin tavoitteita koskevaa lukua 3.

Suunnitelmien selkiinnyttyä Lontoon nelikko lähetti kuvauksen niistä Helsinkiin. Vastaus tuli sähkösanomana, ja siinä pyydettiin käytännössä pysäyttämään valmistelut. Hanketta pidettiin suurisuuntaisena ja poliittisesti riskialttiina. Varsinaisesta adressista ei ollut kyse, koska varsinaisen adressitekstikin puuttui. Kansainvälisten vaikuttajien Suomen puolesta spontaanisti esittämä lausunto olisi varmasti hyödyllinen, mutta kuvatuskaltaisen hankkeen suomalaisten oma aktiivisuus tuskin pysyisi salassa ja laskisi protestin vaikutusarvoa. Suomalaisten rooli olisi myös kotimaan poliittisen tilanteen kannalta epäedullinen. Ennen muuta vaarana oli, että adressiin ei saataisi aidosti tunnettujen ja tunnustettujen, vaan vain ”toisen, kolmannen tai neljännen kategorian” henkilöiden allekirjoituksia, jolloin koko protesti muuttuisi fiaskoksi. Tähän mahdollisuuteen osoitti myös Suomen kysymyksestä vain muutamia päiviä aiemmin käyty keskustelu Englannin parlamentissa, jossa asian suhteen ei ollut ryhdytty minkäänlaisiin toimenpiteisiin.¹⁹¹

Konni Zilliacuksen muistelmakuvauksessa Helsingistä tullut näkemys esitetään odottamattomana ja tyrmäävänä. Ilmeisesti saman suuntaista viestiä oli yritetty toimittaa Zilliacukselle jo Berliiniin, josta tämän joko Söderhjelmille lähettämien, aiemmin viitattujen kirjeiden tai muiden Helsinkiin toimittamien viestien kautta oli saatu selvyyttä valmisteilla olleesta adressityöstä. Nämä viestit saattoivat saapua Berliiniin vasta Zilliacuksen lähdettyä sieltä Lontooseen. On kuitenkin myös mahdollista, että Konni Ziliacus oli perillä Helsingissä erilaisia vetoomushankkeita kohtaan esiintyneistä epäluuloista jo niiden keskusteluiden pohjalta, joita oli käyty osana Zilliacuksen, Weszthyntiuksen ja Edelfeltin lähettämistä Kööpenhaminaan.

Lontoon ja Helsingin välillä käytiin näinä päivinä vilkasta viestinvaihtoa, josta osa tapahtui sähköin, osa kirjeitse. Keskustelu kulki osittain ristiin kirjeiden kulkemiseen

¹⁹¹ Mainittua sähkösanomaa ei ole säilynyt, joten olen rekonstruoinut viestin sisällön muistelmateoksista sekä Arvid Neoviuksen muutamaa päivää myöhemmin lähettämästä kirjeestä. Myös salaista kirjeenvaihtoa Tukholmasta Helsinkiin hoitaneen Karl Wählinin kirjeessä tunnutaan viittaavan tähän vaiheeseen hankkeen valmistelua ja käytyyn vuoropuheluun Helsingin ja Lontoon välillä. Arvid Neovius Julio Reuterille 3.5.1899 / JNR ÅA, XIII; Karl Wählin Werner Söderhjelmille 3.5.1899 / WS KK, 13; Törngren 1930, 34-35, 44; Zilliacus 1960, 26-27; Wiio 1960, 161; Eerola 2015, 47-48.

kuluneen ajan vuoksi. Kokonaisuudessaan viestittely näyttää kuitenkin edenneen niin, että Lontoosta Helsinkiin lähetettyyn kuvaukseen käynnistymässä olleesta adressista lähetetty sähkösanomavastaus oli toimenpide, jolla yritettiin tiivistää jo Berliiniin lähetetyn viestin keskeinen sisältö: adressihanketta ei tulisi toteuttaa monien siihen liittyvien riskien vuoksi. Perusteita avattiin paremmin tämän jälkeen lähetetyssä kirjeessä. Lontoosta puolestaan vastattiin kipakoin sanamuodoin Helsingistä esitettyihin epäluuloihin ja todettiin, että hanketta jatkettaisiin täsmälleen esitetyllä tavalla. Tämän jälkeen molemmat osapuolet lievensivät muotoilujaan ja kantojaan. Lontoon ryhmä hyväksyi osin esitetyn kritiikin, mutta katsoi, että adressin toteuttaminen ilman suomalaisten aktiivisuutta olisi mahdotonta. Suurempi myönnytys tuli Helsingin suunnasta. Sieltä todettiin, että propagandakomitean näkemys oli edelleen sama, mutta adressille ei sinällään haluttu asettaa esteitä. Edellytykseksi asetettiin, että valmistelusta käytäisiin keskustelua Lontoossa, Pariisissa ja Berliinissä olevien yhteyshenkilöiden välillä niin, että hankkeessa säilyisi järjestys. Lisäksi työlle luvattiin rahoitusta kotimaasta. Helsinkiin perustettiin erillinen adressikomitea, jonka johtoon tuli Werner Söderhjelm. Käytännössä jo liikkeelle lähtenyt hanketta oli mahdoton pysäyttää, ja kun tämä oli tiedostettu, tultiin siihen Helsingistä käsin avuksi siinä mitassa kun pidettiin soveliaana.¹⁹²

Viestinvaihto päättyi osittain kantojen lieventymisen kautta saavutetun yhteisymmärryksen vuoksi ja osin siksi, että Westermarck ja Zilliacus lähtivät Lontoosta jo kohti Pariisia ja Torinoä käynnistämään hanketta. Mielipiteiden vaihto Helsingin ja Lontoon välillä käytiin melko tarkkaan aikavälillä 1. – 13.5.1899.

Mielipide-erot näyttävät kiteytyneen Konni Zilliacuksen ja Leo Mechelinin väliin näkemuseroihin. Edvard Westermarckin kuvauksen perusteella Konni Zilliacus osasi epäillä Helsingin ”perustuslaillisten johtajien” nihkeää suhtautumista adressiajatukseen heti Lontooseen tultuaan. Tämä on tarkoittanut käytännössä Leo Mechelinia, jonka kanssa käymään väittelyitä Zilliacus on kuvannut eri yhteyksissä. Zilliacus henkilöi vastarinnan adressia kohtaan Mecheliniin kertomalla tämän varovaisuuden olleen tiedossa, mutta ylittäneen silti kaikki odotukset. Zilliacuksen mukaan Helsingistä tulleet vaatimukset vain ”katsoa päältä” olivat ainoastaan merkki siitä, että Helsingissä ei ymmärretty kokonaistilannetta, eikä sieltä tullutta kritiikkiä pitänyt siksi huomioida.¹⁹³

¹⁹² Karl Wählin Werner Söderhjelmille 3.5.1899 / WS KK, 13; Arvid Neovius Julio Reuterille 19.4., 3.5. ja 9.5.1899 / JNR AA, XIII; Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 29.4., 2.5. ja 9.5. / WS KA, ko 4; Konni Zilliacus Julio Reuterille 12.5.1899 / JNR AA, XXI; Julio Reuter Arvid Neoviukselle 13.5.1899 / AN KA, ko 6; Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille, ei pvm 1899 / WS KA, ko 1; Zilliacus 1960, 26-28; Westermarck 1927, 188; Törngren 1930, 44-45; Stubb 2012, 148.

¹⁹³ Konni Zilliacus Julio Reuterille 14.5.1899 / JNR AA, XXI; Konni Zilliacus Julio Reuterille 25.5.1899 / JNR AA, XXI; Westermarck 1927, 188; Zilliacus 1960, 26; Gummerus 1929, 64.

Zilliacus oli siis osannut odottaa varautunutta suhtautumista Helsingistä. Tähän liittyen kiinnostavaa on, että Zilliacus kävi puhumassa hankkeen tarkoituksenmukaisuuden puolesta Helsingissä vielä erikseen työn ollessa käynnissä. Zilliacus kuvailee keskustelun sisältöä näin:

*”Matkustin Helsinkiin puhuakseni johtavien miesten kanssa, jotka eivät olleet vaikuttaneet tästä kaikesta kovin kiinnostuneilta. Kun olin kertonut toimista ja ennen kaikkea saamastamme sympatiasta olivat kaikki tulta ja tappuraa paitsi **edelleen varautunut** Leo Mechelin.”¹⁹⁴*

Näkemysero ei jäänyt ainoaksi, vaan vielä tiukempi yhteenotto käytiin saman vuoden ke-säkuussa. Zilliacus oli tällöin valmistelemaan kansainvälisten oikeusoppineiden paneelin kokoamista arvioimaan Suomen oikeudellista asemaa Venäjän yhteydessä. Kyseessä oli siis kansainvälisen adressin eräänlainen tarkemmalla agendalla määritelty jatkohanke, jota Zilliacus oli alkanut ideoida jo Pietarissa epäonnistuneen hallitsija-audienssin jälkeen kulttuuriadressin kansainvälisen delegaation jäsenille. Leo Mechelin kuitenkin pysäytti valmistelun tiukkasävyisessä kokouksessa Helsingissä. Saman suuntaiset kiistat jatkuivat myös seuraavalla vuosikymmenellä Mechelinin ja Zilliacuksen välillä. Julio Reuter on myöhemmin kuvannut suurta adressia lähtökohdaksi kehitykselle kohti yhä rohkeampaa vastarintaa, jonka yksi konkreettinen muoto oli passiivisen vastarinnan toteuttamiseen vuonna 1901 perustettu Kagaali. Mechelinin kanssa poikkiteloin ajautunut Konni Zilliacus puolestaan suuntautui ajan mittaan yhä enemmän aktiivisen vastarinnan toteuttajaksi. Huolimatta keskeisestä asemastaan passiivisen vastarinnan organisoinnissa, pysyi Leo Mechelin kaikissa näissä hankkeissa sivussa niiden varsinaisesta johdosta.¹⁹⁵

Ulkomaan propagandatoimintaa ohjailut Leo Mechelin suhtautui myönteisesti pyrkimyksiin hankkia Suomelle tukea ulkomailta. Hän oli esimerkiksi tiiviissä yhteydessä Peter Vedeliin, jonka näkemykset kansainvälisestä vetoomuksesta olivat olleet ratkaiseva sysäys kulttuuriadressin käynnistymiselle. Siinä missä Zilliacuksen johtopäätös Vedelin näkemyksistä oli välitön suurisuuntaisen kansainvälisen adressin käynnistäminen, tarkasteli Mechelin kansainvälisen tuen kysymystä pitkäjänteisemmin. Mahdollisesti tässä suhteessa Mechelinin ajattelussa myös tapahtui muutosta vuoden 1898 jälkeen. Vielä tuolloin Mechelin katsoi, että ulkomaalaisiin tahoihin ei pitäisi nojautua välittäjinä venäläisten ja suomalaisten välisessä asiainhoidossa. Helmikuun manifesti ja vuoden 1899 valtiopäivien päättyminen suomalaisten kannalta melko tuloksettomana sekä sitä seurannut Plehven nimittäminen ministerivaltiosihteeriksi jättivät yhä vähemmän mahdollisuuksia vaikuttamiseen hallintojärjestelmän puitteissa. Kulttuuriadressin käynnistyessä mahdollisuuksia, erityisesti itse valtiopäivätyön kautta, näytti vielä olevan enemmän.¹⁹⁶

Leo Mechelin näyttää pyrkineen rakentamaan pitkäaikaisia ja kestäviä kontakteja

¹⁹⁴ Zilliacus 1960, 29. [Lihavointi V.K.]

¹⁹⁵ Zilliacus 1960, 26; 39-46; Stubb 2012, 112-113, 155-157; Clerc 2010, 97; Clerc 2014, 52.

¹⁹⁶ Leo Mechelinin salainen muistio 28.4.1899/kirje Peter Vedelille / LM KA, ko 88; Gummerus 1929, 65; Törngren 1930, 18-19; Nordenstreng 1937, 72-73; Stubb 2012, 114-116.

henkilöihin, jotka esittäisivät perusteltuja katsauksia ja tuenilmaisuja Suomelle ilman että niitä tarvitsisi erityisesti pyytää. Tällainen toiminta asettuu tavallaan suomalaisten itse rakentaman propagandan tai toisaalta yleisemmän ja painoarvoltaan vähäisen lehdistökirjoittelun väliin. Ennen muuta se tarvitsi enemmän aikaa, mitä kiireisenä keväänä 1899 oli, tai mitä kulttuuriadressin toteuttajat hankkeelleen olivat valmiit antamaan. Kulttuuriadressi oli liikaa suomalaisten oman propagandan näkyvä tuotos, sen toteuttamiseen liittyi epävarmuuksia, ja sen toteutusmallin tavoite saada audienssi tsaarilta oli Leo Mechelinin mielestä epärealistinen ja lähestyi sellaista tapaa ulkomaalaisten käyttämisestä välittäjinä Suomen asioissa, johon Mechelin oli jo aikaisemmin suhtautunut kriittisesti. Tämä oli todennäköisesti syynä siihen, että muuten adressiin kriittisesti suhtautunut Mechelin oli käytettävissä A.E. Nordenskiöldin taivutteluun adressidelegaatiksi. Kun delegaatiolta ei nähtävästi voitu välttyä, oli syytä pyrkiä vaikuttamaan ainakin siihen, kenestä tai keistä se koostui. Tämä oli lähteiden perusteella ainoa konkreettinen tapa, jolla Mechelin osallistui adressihankkeen edistämiseen.¹⁹⁷

Konni Zilliacus puolestaan oli aivan vakuuttunut adressihankkeen tuloksellisuudesta. Hän kuvasi sitä eri yhteyksissä värikkäin sanankääntein, kuten vakuutteluissaan Werner Söderhjelmille:

”Kaikkialla lehtien toimituksissa valmistaudutaan ja on luvattu vaieta kuin muuri siihen saakka, että annamme luvan päästää Barrabam irti, mutta silloin syntyykin suurempi meteli kuin koskaan asiamme yhteydessä.”

Barrabamilla Zilliacus viittasi Matteus-passion huudostaan tunnetun kohtaan. Myös Julio Reuteriin Zilliacus valoi uskoa puhumalla ”räjähtävästä vaikutuksesta”, kunhan vain toimeen uskallettaisiin ryhtyä. Lainaukset osoittavat, miten Zilliacus kannusti hankkeen ydinryhmää ryhtymään päättäväisesti toimintaan – ero oli suuri hyvin harkitsevaiseen ja kokonaistilannetta punninneeseen Mecheliniin.¹⁹⁸

Konni Zilliacuksen kanssa esiintyneet näkemuserot viittaisivat myös siihen, että Mechelin suhtautui jossain määrin kriittisesti adressihankkeen ytimessä olleiden henkilöiden edellytyksiin harjoittaa oikeansuuntaista vaikuttamistyötä. Koska kevät 1899 oli täynnä valtiopäivätyötä ja muita kiireellisiä tehtäviä, ei Mechelinillä ollut välttämättä aikaa seurata ja ohjata toimintaa ulkomailla haluamassaan määrin. Tämä saattoi edelleen lisätä epäluuloja, joita hänellä adressihankkeen toteuttajia kohtaan oli. Rikkonainen informaatio tapahtumien etenemisestä ulkomailla lisäsi tätä vaikutelmaa, varsinkin kun Konni Zilliacus oli selvästi poikennut ohjeista, jotka Kööpenhaminan matkaa koskien oli saanut. Myös Lontoossa

¹⁹⁷ Nordenskiöldiä oli ilmeisesti arveluttanut juuri Mechelinin vieroksuva suhtautuminen, mutta hänelle vakuutettiin, että sittemmin Helsingissä adressihanke oli tullut paremmin tietoisuuteen ja hyväksytyksi. Katso Werner Söderhjelm, ei pvm (mahdollisesti aivan huhtikuun lopussa) Konni Zilliacukselle / AN KA ko 11; xx (allekirjoitus epäselvä) Konni Zilliacukselle 13.6.1899 / AN KA, ko 11.

¹⁹⁸ Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 16.5.1899 / WS KA, ko 4 ja Konni Zilliacus Julio Reuterille 20.6.1899 / JNR ÅA, XXI.

olleet suomalaiset – myös Borgströmin *Committee of Finland* huomioiden – osoittivat halua yhä suurempaan oma-aloitteisuuteen. Tätä epäluuloa, mutta myös epävarmuutta siitä, olivatko kaikki langat enää Helsingin johtokeskuksen hallussa, demonstroi Leo Mechelinin päätös matkustaa ulkomaille adressidelegaation Pietarin ja Helsingin vierailujen ajaksi.¹⁹⁹

Kotimaan johtajien epäluuloisuus adressihanketta kohtaan ärsytti sen suunnittelijoita ulkomailla. Yrjö Hirn on tiivistänyt näitä tuntemuksia hyvin:

”Suuri määrä koulutettuja ja kouluttamattomia uskoo, että Jumala pelastaa Suomen. - - Suuri yleisö joka ei osallistu valtiopäiville tai lehdistötyöhön voi puolestani tyytyä vaatimattomaan fatalismiinsa. Voi olla, että tuomitsemme maanmiehiämme vähän epäreilusti. Mutta kun elää koko kevään samojen ajatusten ja puheenaiheiden parissa, tuntuu oudolta nähdä, miten väki kotona jatkaa toimiaan ja pikkuriittojaan samalla tavalla kuin ennenkin.”²⁰⁰

Hirnin kommentti paljastaa eri tahoille kohdistunutta tyytymättömyyttä, mutta myös adressin ideoijien omia toiveita ja suhtautumista niin elämään kotimaassa kuin ulkomailla. Kyse oli tavasta, jolla ruotsinkieliset akateemiset hahmottivat oman kieliryhmänsä aseman, sekä sen sisäisistä jännitteistä.

Helmikuun manifestin jälkeinen keskustelu vastatoimista paljasti, että suomalaisten keskuudessa esiintyi hyvin erilaisia näkemyksiä hallitsijan tavoitteista ja varsinkin suunnitelmista protestoida niitä vastaan. Suomenmielisten taipuvaisuus myöntöväisyyteen hallitsijaa kohtaan, talonpoikaisen kansanosan kritiikitön hallitsijauskollisuus sekä nousevan työväenliikkeen johdon halu kyseenalaistaa ruotsinkielisen keskisäädyn ja aatelin legitimi-teetti johtaa protesteja yllätti ja ärsytti passiivista vastarintaa kannattanutta perustuslaillista liikettä. Vaikka suuri addressi onnistui hyvin, nosti se silti esiin, että ruotsinkielisen eliitin käsitys kansansivistystyön elähdyttävästä vaikutuksesta sekä toisaalta intellektuellipiirien kyky ohjata julkista keskustelua ja saada sitä kautta laajojen kansanosien tuki harjoittamalleen politiikalle, ei ollut niin vahvalla pohjalla kuin oli kuviteltu. Kansan laimea suhtautuminen tulkittiin tietämättömyydeksi sekä alamaisuuden ja uskonnollisuuden ruokkimaksi fatalismiksi, kuten Hirnin kritiikissä yllä. Hirnin ystävän Georg Schaumanin mielestä suomalaisilta puuttui kokonaan vapaudenkaipuu. Suhtautuminen tulkittiin myös puhtaasti laiskuudeksi. Werner Söderhjelmin mukaan suomalaisia vaivasi unelias velttous, laiskuus ja lahjattomuus. Suomalaisia tulisi opettaa Söderhjelmin mukaan ajattelemaan ja asenteen muuttamiseen auttaisi vain työnteko. Näkemys heijastaa ruotsinkieliseen identiteettiin vahvasti kuuluneiden optimistisuuden ja yritteliään elämänasenteen vaikutusta.²⁰¹

¹⁹⁹ Nordenstreng 1937, 72; Stubb 2012, 129, 136-137.

²⁰⁰ Westermarck 1927, 188-189; Yrjö Hirn Edvard Westermarckille 7.5.1899 / EW SUPPL ÅA, XXXVI.

²⁰¹ Ranki 2007, 134. Georg Schaumanin kuvaus Yrjö Hirnille kotimaan tunnelmista 13.2. ja 1.3.1899, katso Rantavaara 1977, 97-98; Theodor Homén valitteli suomalaisten rodullisia ominaisuuksia, kun jopa eliitti oli liukumassa myöntöväisyyssinjalje, katso Huxley 1990, 204-205 ja Majjala 2017, 228, 242.

Suomen- ja ruotsinkielisten ryhmittymien suhtautuminen ja toimintatavat sekä keskinäiset suhteet ”sortovuosien” aikana rajautuvat tämän tutkimuksen aiheen ja kysymyksenasettelun ulkopuolelle. Yllä kuvattu kriittisyys kotimaassa esiintynyttä ajattelua ja toimia kohtaan liittyy kuitenkin kulttuuriadressin toteuttamiseen siltä osin, kuin se heijastaa ulkomaan propagandaa ohjanneen ja eurooppalaisiin malleihin nojannutta passiivista vastarintaa harjoittaneen perustuslaillisen koalition sisäisiä jännitteitä.

Äärimmäinen toimintahalu ja periaatteellisuuden ehdottomuus erottivat ulkomailta olleita adressiaktiiveja kotimaan johtajista. Yleisesti ottaen kriittinen ajattelu, konsensuksen menettämisen uhallakin, ja periaatteellisuus olivat tyypillisiä kaikille liberaalisti suuntautuneille ruotsinkielisille akateemisille. Sama piirre oli tullut esiin jo vuoden 1861 tapahtumissa; mielenosoituksessa, adressihankkeessa ja yleensä ylioppilasnuorison toiminnassa. Poliittisen aktiivisuuden lisääntyminen sekä yhteiskunnalliseen toimintaan mukaan tulleen nuoremmen sukupolven suhtautuminen kielikysymykseen ja toimintaan ulkomailta erottivat kuitenkin kevään 1899 keväästä 1861. Yleisesti helmikuun manifesti oli shokki nuoremmalle sukupolvelle, joka oli tottunut oikeustaistelun perustuslakitulkintojen tehoon jarruttaa venäläishallinnon yhtenäistämispolitiikkaa viittaamalla valtiopäiville kuuluvaan lainsäädäntövaltaan. Nuorempi ruotsinkielinen akateeminen sukupolvi suhtautui kriittisesti niihin pragmaattisiin pyrkimyksiin, joilla vanhasuomalaiset ja ruotsinmieliset pyrkivät rakentamaan keskinäisiä siltoja. Kieli- ja kansallisuuskysymykset näyttäytyivät nuoremmalle polvelle vähemmän ehdottomina kysymyksinä monien muiden uudistusta vaativien asiakohtien pitkässä listassa. Yhteyksien luominen ulkomaille ja hyvin kriittinen suhtautuminen Venäjää kohtaan yhdistivät kulttuuriadressihanketta ajaneita nuoremmen polven akateemisia.²⁰²

Ulkomailla työskennelleet ja asuneet, propagandatoimintaan opintojensa ja tutkimustensa yhteydessä osallistuneet suomalaiset pitivät käsittämättömänä, että helmikuun manifestiin ei reagoitu täysin yksimielisesti voimakkailla protesteilla. Ulkomailta käsin myös katsottiin osattavan arvioida tilannetta laajemmasta perspektiivistä ja objektiivisemmin kuin kotimaan ”pikkuriitojen” sumentaman väittelyn keskeltä, kuten Hirn toi yllä mainitussa kirjeessään esiin. Näin siitä huolimatta, että moni ulkomailla olleista suomalaisista valitti myös saavansa heikosti tietoja kotimaan todellisesta tilanteesta. Esimerkiksi Pohjois-Afrikkaan tutkimustensa vuoksi matkustanut Edvard Westermarck kuvasi seuraavansa ja ymmärtävänsä Eurooppaa paremmin sen ulkopuolelta. Turhaksi koetun väittelyn asemesta oltiin valmiita hyvin drastisiinkin toimenpiteisiin. Georg Schaumanin mielestä Suomen ainoat vaihtoehdot olisivat itsenäistyminen tai ajautuminen Venäjän provinssiksi. Jopa sota Englannin ja Venäjän välillä olisi hänestä parempi vaihtoehto kuin asioiden liukuminen nykyiseen suuntaan! Suomen tilannetta tuli markkinoida Eurooppaan näistä lähtökohdista. Aiemmin käsitelty Konni Zilliacuksen päätös lähteä Kööpenhaminasta äkillisesti Berliiniin organisoimaan kansainvälistä vetoomusta Suomen puolesta tai edempänä

²⁰² Hyvämäki 1960, 86; Siltala 1999, 132; Westermarck 1899, 655-656.

käsiteltävä Edvard Westermarckin päätös kyseenalaistaa tsaarin päätökset omalla nimellään allekirjoittamassa kansainvälisessä julkaisussa olivat muita esimerkkejä samansuuntaisesta ajattelusta. Esimerkiksi Westermarck nimesi artikkelissaan tsaarin suorasanaisesti valanrikkojaksi ja uskollisimpien alamaistensa pettäjäksi. Tässä kontekstissa tulee myös ymmärtää Lontoossa adressia valmistelleen nelikon suuttuminen ja ehdottomuus Helsingistä tulleisiin ehdotuksiin lopettaa adressikampanjan valmistelu.²⁰³

Varsinkin Zilliacuksen ja Westermarckin ehdottomuus asiassa on peittänyt ja ehkä lähdekirjeistöä suoraan tulkiten edelleen luo kuvaa melko mustavalkoisesta asetelmasta Helsingissä ja Lontoossa olleiden välisestä näkemyserosta. Todellisuudessa näkemyksissä oli varmasti enemmän sävyeroja niin, että myös ulkomailla adressia valmistelleiden keskuudessa esiintyi epävarmuutta hankkeen toteutuskelpoisuudesta ja reagoitiin siitä esitettyyn kritiikkiin, ja vastaavasti Helsingissä esiintyi myös intoa hankkeen puolesta. Eräänlainen vedenjakajana ollut henkilö oli Werner Söderhjelm, joka oli selvästi adressin kannalla, mutta paikoin huolestunut sen etenemisestä. Lisäksi Söderhjelm näki adressin lopulliset tavoitteet enemmän kulttuurisina kuin oikeudellisina. Muistelmateoksessaan Söderhjelm on todennut suoraan, että kyseessä oli kamppailu paitsi autonomisten oikeuksien, myös länsimaisen kulttuurin säilyttämisen puolesta. Tässä hänen näkökantansa oli lähellä hankkeen ulkomaisia tukijoita, kuten edempänä tullaan tarkemmin esittämään.²⁰⁴

Werner Söderhjelm asettui ikänsä puolesta Leo Mechelinin ja useimpien adressin suomalaisaktiivien väliin. Se symboloi hyvin roolia, joka hänellä sekä käytännöllisesti että ideologisesti hankkeessa oli. Juuri *kulttuurin* korostaminen Söderhjelmien adressiajattelussa on huomionarvoinen piirre. Leo Mechelinin ajattelu oli enemmän reaalioliittista ja siinä ulkomaiden tuen arvo oli siinä paineessa, jonka se tsaarin päätöksentekoon asetti. Samalla mecheliniläinen ajattelu noudattaa enemmän yksisuuntaista vaikuttamista, jossa pieni, epäitsenäinen kansakunta pääasiassa vastaanottaa apua suurvaltojen suunnalta. Werner Söderhjelm ei vaikuta olleen yhtä äärimmäisyyksiin taipuva kuin nuori Yrjö Hirn tai tämän ystävä Georg Schauman tai yhtä periaatteellisesti ehdoton kuin Edvard Westermarck, mutta adressihanke edusti varmasti hänelle yhtä lailla kuin näille nuoremmillekin aktiiveille kaksisuuntaista kulttuurista vuorovaikutusta. Suomi saisi ulkomailta tukea, joka saattaisi olla valtiollisesti katsottuna hyödyllistä tai ei, mutta joka tapauksessa se edistäisi suomalaisen kulttuurin tunnettuutta lännessä, minkä jälkeen myös Suomi voisi antaa panoksensa eurooppalaiseen kulttuuriin.

Stéphane Reznikowin johdantoluvussa esitetyn kolmiportaisen ulkomaisen tuen mallia vasten tarkasteltuna niin Mechelinin kuin adressiaktiivien muodolliset tavoitteet ovat ennen muuta symbolisen tuen toiveita; ulkomaisten mielenilmausten muodostamaa painetta hallitsijalle muuttaa päätöksiään. Tarkemmin katsoen symbolisessa tuessa oli kuitenkin pieniä, mutta merkittäviä vivahde-eroja nuoremman polven ja Mechelinin ajattelun

²⁰³ Konni Zilliacus Julio Reuterille 14.5.1899 / JNR ÅA, XXI; Georg Schauman Yrjö Hirnille 1.3.1899 (Rantavaara 1977, 97); Yrjö ja Karin Hirn Betty Hirnille 24.3.1899 / YH KK, 182; Edvard Westermarck Rolf Lagerborgille 27.1.1899 / EW ÅA, XVIII.

²⁰⁴ Söderhjelm 1923, 197-199; Ranki 2007, 134.

välillä. Mechelinin viileämmän reaalipoliittisen laskelmoinnin asemesta nuoremmille adressin ideoijille tärkeää vaikutti olleen eräänlaisen kulttuurisen eristäytymisen rikkominen, johon Suomi Venäjän yhteydessä uhkasi jäädä. Erityisesti tämä koski ruotsinkielistä kulttuuriperintöä. Reznikow nostaa esiin tšekkiläisten ulkomaan vaikuttamisyhtymyksissä esiintynyttä kiihkoa tehdä oma kulttuurinsa Ranskassa ja laajemminkin läntisessä Euroopassa tunnetummaksi. Suhtautumisessa on yhtymäkohtia suomalaisiin adressi-ideoijiin. Pienen, vailla itsenäisyyttä olevan kansan kansallinen identiteetti ei ollut mahdollista ilman kansainvälistä ”moraalista” tunnustamista. Kun näkyvää tukea omalle maalle haettiin, kompensoitiin siinä samalla sitä kansallisen ja sen vähemmistökielen katoamisen uhkaa ja tunnetta, joita tuen hakijoiden keskuudessa esiintyi. Näin eräänlainen kulttuurinen itsenäisyys voitaisiin saavuttaa tilanteessa, jossa se poliittisesti ei ollut mahdollista.²⁰⁵

Kulttuurin osalta kyse oli myös siitä, että samoin kuin Ranskasta tukea hakeneiden tšekkien tapauksessa, Suomelle odotettavien tuen ilmaisujen takana haluttiin nähdä myös aitoa kiinnostusta pienempään ja valtakeskuksista etäiseen kulttuuriin, tunnustusta sen eurooppalaisuudesta. Oli ymmärrettävää, että Suomesta pyydettyä tuen lähtökohtana olivat sen poliittisesti kriittinen tilanne ja maantieteelliset realiteetit, mutta tuen haluttiin perustuvan aitoon kulttuurin arvostukseen. Ulkomainen tuki tekisi suomalaisesta kulttuurista legitimiimpää ja auttaisi sen suhteen syventämistä eurooppalaisissa kulttuurikonteksteissa, mikä taas edistäisi ”kansojen konsertin” etenemistä eli rauhanomaista vuoropuhelua maiden välillä.²⁰⁶

Kulttuurisen hyväksynnän tarve selittää myös adressiaktiivien närkästyksen kotimaan ”pikkuriitoja” ja oikeista vastatoimista helmikuun manifestiin esiintynyttä epävarmuutta kohtaan. Selväsanaishallinnon ulkomaisella tuen ilmaisulla haluttiin pyyhkiä pois kansallisen identiteetinmuodostukseen liittyneet väittelyt oman kulttuurin omaleimaisuudesta tai ulkomaisten vaikutteiden tarpellisuudesta. Eri poliittisten liikkeiden välisten pragmaattisuuteen perustuvien sopimusten tilalle tarjottiin kansallisen kulttuurin ja oikeuksien ulkomaista legitimaatiota, mikä auttaisi kansakuntaa yhtenäisesti kestämaan vieraan vallan uhan, kamppailemaan sen vaateita vastaan ja nousemaan yhtenä äänenä kansainväliseen kansojen kuoroon.²⁰⁷

Periaatteellisen oikeudentunnon nimissä adressihankkeessa oltiin valmiita ottamaan riskejä mahdollisista konflikteista ja seurauksista välittämättä. Asennoituminen liittyi pyrkimyksiin, joita ulkomailla asumiseen ja toimimiseen kytkeytyi. Muiden läntisten radikaali-intellektuellien tapaan Westermarck ja kumppanit myös mielellään korostivat autonomisuuttaan ja ajattelunsa riippumattomuutta järjestelmien ja mielipideryhmittymien ulkopuolella ja arvostelivat siksi melko voimakkain sanoin kotimaista keskustelua – tai siitä muodostamaansa kuvaa – ulkomailta käsin.²⁰⁸

Toisaalta ehdottomuuden ja protestoinnin malli oli peräisin Ranskassa maanpetoksesta

²⁰⁵ Reznikow 1999, 12-13, 229, 573.

²⁰⁶ Reznikow 1999, 229-231.

²⁰⁷ Reznikow 1999, 575.

²⁰⁸ Nygård ja Strang 2018, 29.

tuomittua Alfred Dreyfusia puolustaneiden ”dreyfusardien” tapaisilta eurooppalaisilta esikuvilta, joiden kanssa haluttiin päästä yhteyksiin osana ammatillista verkostoitumista ja adressin toteuttamista. Oletuksena oli, että ulkomaiset suuret ajattelijat ymmärsivät yhteiskunnallisia kysymyksiä paremmin. Eurooppalaisten protestien järjestäjien uskottiin siksi ilman muuta tukevan myös Suomea koskenutta protestikampanjaa. Ulkomailla olleiden suomalaisten kontaktit eurooppalaisten protestien toteuttajien ja intellektuellipiirien kanssa sekä näiltä saatu muodollinen sympatia varmasti vahvistivat hiukan arroganttia oletusta hahmottaa kokonaistilanne kotimaassa olleita johtajia paremmin.

Ulkomaisista esikuvista otettiin muutenkin mallia. Näiden kirjoituksissa korostamat totuuden- ja oikeudenmukaisuuden sekä universaalien ihmisoikeuksien ideaalit otettiin todesta ja adressihanketta haluttiin markkinoida esimerkiksi kotimaan suuntaan niiden nimissä. Nämä periaatteet sopivat myös kotimaiseen 80-lukulaisuuteen. Niinpä jo vuonna 1886 eriuskolaisadressia yliopistolla toteuttaneen Westermarckin oli johdonmukaista osallistua kulttuuriadressiin ja laatia sitä ennen omalla nimellään uhmakas kirjoitus, joka oli suunnattu Venäjän tsaarille. Westermarck totesi, että hän vastaa itse omista toimistaan eikä tunne minkäänlaista epävarmuutta.²⁰⁹

Osaltaan jännitteissä kotimaan johtajien ja adressin ideoijien välillä oli kyse normaalia sukupolvien välisestä kamppailusta johtopaikoista, jota vuoden 1899 kriisin herättämä epävarmuus tulevaisuudesta vielä kiihdytti. Erilaiset näkemykset tavoista toimia ulkomailla ja yleensä reagoida venäläishallinnon yhtenäistämispolitiikkaan, kuvastivat niitä erilaisia strategioita, joita periaatteessa samaan sosiaaliseen viiteryhmään kuuluneen ryhmittymän sisällä saattoi olla. Nuoremman sukupolven vertailukohtana toimintansa oikeellisuuden arvioinnissa oli luonnollisesti valta-asemissa ollut vanhempi polvi.²¹⁰

Nuorempi sukupolvi, johon adressin toteuttajat kuuluivat, oli lähtökohtaisesti kiinnostunut rakentamaan verkostoja ja toimimaan ulkomailla. Toisaalta heitä motivoi suora- viivainen toiminta. Tätä piirrettä on kuvattu aiemmin niin Julio Reuterin aktiivisuudessa päästä Lontooseen organisoimaan lehdistökampanjaa, edempänä Edvard Westermarckin halussa päästä nopeasti takaisin Lontooseen kuultuaan huhuja käynnissä olevasta protestikampanjasta, sekä aiemmin Konni Zilliacuksen omapäisessä halussa käynnistää adressihanke vastoin johtajien ohjeita. Nämä kaksi seikkaa, halu olla ulkomailla ja tutustua siellä paikallisiin esikuviin, sekä tinkimätön periaatteellisuus viitoittamassa tietä suoraan toimintaan, olivat ristiriidassa kotimaassa vallinneen käsityksen kanssa, jonka mukaan suomalaisten ei tullut aktiivisesti toimia omissa asiassaan tai ainakin tulisi tehdä se salassa. Adressin ideoijat suhtautuivat halveksivasti näihin kotimaan näkemyksiin samoin kuin siellä esiintyneeseen huoleen kotietsinnöistä, sensuurista ja vastaavasta valvonnasta. Kotietsintöjen kaltaiset huolet tuntuivat kaukaisilta Lontoosta katsottuna, haitat olivat etäiset, kun taas saavutettavat edut, Euroopan huomion saavuttaminen, olivat lähellä ja jo kuin

²⁰⁹ Edvard Westermarck Hugo Pippingille 28.4.1899 / EW ÅA, XXXVI; Leo Mechelin Julio Reuterille 10.5.1899 / JNR ÅA, XIII; Timosaari 2017, 62; Westermarck 1927, 23, 36; Maijala 2017, 235.

²¹⁰ Engman 2016, 21-22.

käden ulottuvissa. Patrioottisen kotimaisen puoluepolitiikoinnin verkkaisuus tuntui tällaisessa tilanteessa sietämättömältä. Kotimaassa arvioitiin pragmaattisesti, että hallitsija ei tulisi ottamaan adressia vastaan. Ulkomailla olleet nuoremman polven suomalaiset eivät puolestaan pitäneet tätä keskeisenä kysymyksenä. Heidän näkökulmastaan oleellista oli tehdä jotain konkreettista – mikä tahansa toimi olisi parempi kuin nykytilanne.²¹¹

Toisaalta ulkomailla ei oltu vain harjoittamassa aktiivista toimintaa kansallisissa (ja henkilökohtaisissa, uraan liittyneissä) merkeissä. Siellä oltiin myös paossa kotimaan kaotista tilannetta, henkistä ummehtuneisuutta ja niitä hankalia kysymyksiä, joita oman yhteiskuntaluokan tulevaisuudennäkymiin liittyi. Yhtäältä kyseessä oli ruotsinkieliseen identiteettiin yritteliäisyyden ja optimismin rinnalla kuuluneesta nostalgisuudesta. Ruotsinkielisen kulttuurin uskottiin fatalistisesti vähitellen haipuvan ”metsäsuomalaisuuden” ja vähitellen yhä vakiintuneemman aseman saavuttavan suomenkielisen kulttuurielämän edessä.²¹²

Liberaalin ruotsinkielisten akateemisten pessimismissä oli sävyjä sekä oman kieliyhjmän ja kulttuurin aseman heikkenemisestä että koko kielikysymyksen jähmettävstä vaikutuksesta kotimaiseen julkiseen keskusteluun. Poliittisessa kentässä tähän ryhmään kuuluville henkilöille ei löytynyt yksiselitteistä omaa lokeroa, varsinkin ruotsinmielisten ja fennomaanien johtajien pyrkiessä pragmaattisesti hakemaan sopua ja yhteistä rintamaa kiristyvässä tilanteessa Venäjän suuntaan. Nuorempi polvi pyrki pitämään tiukemmin kiinni periaatteistaan ja tämä ehdottomuus koski erityisesti suhtautumista venäläishallinnon yleisvaltakunnallistamispolitiikkaan. Toiseksi ruotsinkielisen kulttuurin kytkeminen länsieurooppalaiseen kulttuuriin oli nuoremmille tärkeää.²¹³

Henkilökohtainen tausta ja persoona kytkeytyivät tähän laajempaan kontekstiin. Esimerkiksi Konni Zilliacus oli lähtenyt aikanaan kotimaasta skandaalimaisissa merkeissä avioeron jälkeen, mikä saattoi herättää hänessä toisaalta innokkuutta osoittaa isänmaallisuuttaan ja ikään kuin todistaa arvonsa adressin kaltaisen kansallisen projektin kautta. Samalla tämä tausta saattoi kannustaa häntä itsenäisempään päätöksentekoon ja epäluoliseksi muiden määräysvaltaa kohtaan. Vapaaehtoinen maastapako ja maineen kasvattaminen tai palauttaminen ulkomailla ei ollut harvinaista kulttuuripiireissä muissakaan maissa.

Yrjö Hirnillä puolestaan oli toisenlainen, mutta yhtä lailla ulkopuolisuuteen johtava tausta. Hirn ei ollut ajattelultaan mikään 80-lukulainen radikaali. Toisaalta hänen jo nuorena rakoilevaan itseluottamukseen taipuvainen luonteensa, henkiseen tilaan kietoutuneet terveydelliset huolensa ja nuorena isänsä menettäneelle pojalle ominainen epävarmuus tekivät hänestä ”ulkopuolisen”, alati oikeaa paikkaansa ja tehtävänsä etsivän ihmisen jo nuorempana. Hirnillä ei ollut missään vaiheessa erityisempiä urasuunnitelmia. Hänen ”väliinputoajuutensa” oli sitä luokkaa, että hän ei lopulta pystynyt sopeutumaan edes samalla tavalla kriittisesti asioita tarkastelleiden ikätovereiden kansainväliseen adressihankkeeseen.²¹⁴

²¹¹ Yrjö Hirn Edvard Westermarckille 7.5.1899 / EW SUPPL ÅA, XXXVI.

²¹² Engman 2016, 334.

²¹³ Engman 2016, 295.

²¹⁴ Analyysi Yrjö Hirnin luonteesta on pitkälti omani, perustuen kokonaisarvioon lähteistössä esiintyneistä hänen ja hänen puolisonsa kuvauksista sekä hänen perhetaustaansa, mutta myös Rantavaara päätyi elämäkerrassaan melko samanlaiseen arvioon, katso Rantavaara 1977, 250-251; Nygård ja Strang 2018, 22.

Ahdistus kotimaan päättäjien epävarmuudesta ja aiemmin mainittu Söderhjelmin harmistus Suomessa esiintyneestä laiskuudesta ja henkisestä uneliaisuudesta on nostettu esiin myös Reznikowin analyysissa tšekkien ulkomaisten vaikuttamispyrkimyksistä. Toimintaa viritelleiden tšekkien mielestä kotimaan riittämätön keskustelu ja passiivisuus kansallisista oikeuksista edellytti tilalle nuorempaa päättäjien sukupolvea, joka voisi nostaa kysymyksen kansainväliseen keskusteluun. Ennen muuta tilanne edellytti matkustamista ja elämistä ulkomailla, jotta niiden julkisen keskustelun rikkautta osattaisiin verrata tilanteeseen kotimaassa. Eläminen ulkomailla olisi tulevaisuuden tae ja lääke passiivisuutta, fatalismia, toimettomuutta, uteliaisuuden puutetta, riippuvaisuutta emämaasta, yksilöllisen energian puutetta ja toiminnan pelkoa vastaan.²¹⁵

Näistä lähtökohdista suomalaistenkin liikkuminen ja aktiivinen toiminta läntisessä Euroopassa palveli sekä omia ihanteita, että tarjosi vaihtelua kotimaiseen keskusteluun. Westermarckin ja Zilliacuksen kaltaisilla yksilöillä oli myös hyvät edellytykset toimia ja verkostoitua ulkomailla. Eurooppa saattoi olla paitsi propagandatyön ympäristö, tarjota myös ura- ja ansaintamahdollisuuksia. Mutta myös sitä enemmän: Euroopassa ei tarvinnut olla suorittamassa ainoastaan kansallista agendaa, siellä saattoi myös elää ja jopa nauttia olemisestaan siellä. Monella aktiiveista kansainväliset tehtävät tulivatkin seuraamaan halki elämän.²¹⁶

Vieras kulttuuri saattoi itsessään olla kiinnostavaa ja yksinkertaisesti miellyttävää. Kaikille toimille ei välttämättä ole joka hetkessä löydettävissä selkeitä motiiveja ja tavoitteita, vaan ulkomaihin kohdistuneen kiinnostuksen taustalla saattoi olla myös spontaania reagointia tarjolla oleviin mahdollisuuksiin, vaistonvaraista mielihalujuen toteuttamista. Elämän käännekohtissa, jollaisiksi päätökset lähtemisestä ulkomaille voidaan laskea, oli sitten kyseessä opintomatka, propagandatoiminta tai puhdas matkailu, 1890-lukulainen nuorempi sukupolvi ikään kuin heittäytyi elämään elämänsä ja antoi mahdollisuuden persoonansa ja sille tärkeiden merkityksien rakentumiseen.²¹⁷

Edellä kuvatun kaltaisessa kehityksessä tulevat esiin transnationalistisen liikehdinnän kohdehenkilöissä itsessään luomat sisäiset jännitteet ja ristiriitaiset tuntemukset. Ulkomaisista propagandaa ohjanneiden henkilöiden maailmassa yhdistyivät kaksi erilaista elämänpiiriä. Oleskelu ulkomailla, erillään sukulaisverkostojen muodostamasta perhepiiristä korosti sen hyvinvointiin liittynyttä huolta. Kun propagandistit vaativat suomalaisia toimimaan yhtenäisesti venäläisiä yhtenäistämisyrittämiä vastaan, vaativat he todellisuudessa passiivisen vastarinnan mahdollisuuksiin epäilevästi suhtautuneita piirejä mukautumaan toimiin, jotka heidän omissa perhepiireissään nähtiin tarkoituksenmukaisiksi. Toisaalta sama juopa oli saanut useat ulkomaille matkanneista kokemaan kotimaan keskusteluilmapiirin henkisesti ahdistavana samoista syistä jo aikaisemmin. Ulkomailla Suomen kansallisia pyrkimyksiä haluttiin edistää osoituksensa kansallisajattelun sisäistämistä ja sitoutumisesta siihen, mutta ensisijaisesti keskieuropalaisten mallien mukaisilla keinoilla.

²¹⁵ Reznikow 1999, 574-575.

²¹⁶ Clerc 2010, 107-108.

²¹⁷ Florin 2014; Ranki 2007, 50: "Irrationaalien intuitiivisuuden merkitystä rationaalisten syiden vastakohtana ei kulttuurimieltyymysten tutkimuksessa voida ohittaa."

Vuorovaikutusta välittäneet yksilöt rakensivat samalla useidenkin erilaisten ”kuviteltujen perheiden” todellisuuksia. Ulkomaiden suomalaiset verkostot, paikallisten tukijoiden klikit, mutta myös yhteydet kotimaahan muodostivat yhteisöjä, joista ”kuvitellut” olivat joskus todellisempia kuin varsinaiset sukupiirit tai käsitys niistä. Huoli kotimaassa olleista perheenjäsenistä saattoi olla joskus liioiteltu, ja vastaavasti kotimaassa olleet sukulaiset pyrkivät osoittamaan kannustusta ja myötätuntoa ulkomailla olleille jäsenilleen ehkä esiintymällä kirjeissä yksimielisempinä näiden toimien suhteen kuin mitä kasvotusten ehkä olisi tapahtunut. Ulkomaisiin verkostoihin taas keräytyi lähinnä sellaisia henkilöitä, jotka todella olivat valmiita toimimaan yhteisen tavoitteen puolesta. Tämä ei sulkenut pois sitä, että heidän motiivinsa toimintaan saattoivat olla toiset kuin verkoston suomalaisilla jäsenillä.

Myös uudenlaisen elinympäristön rakentamiseen liittynyt viehätys, uteliaisuus uusia havaintoja ja vaikutteita kohtaan sekä niiden ruokkima luovuus loivat tunnetta itsenäisyyttä, kotimaan rajalinjoista irtautuneesta ajattelusta. Ulkomailla asumisen viihdyttävyyttä ei saanut olla liiallista, vaan sen vastapainoksi tuli tunne tarpeesta kamppailla Suomen ”säilymisen” puolesta ja osoittaa valmiutta uhrautumiseen kansallisen yhtenäisyyden edestä. Tästä näkökulmasta kotimaasta esitetty epäily valituista keinoista tuntui paitsi virheelliseltä, myös loukkaavalta.

Tavoitteena oli siten saavuttaa henkilökohtaista riippumattomuutta, mutta myös laajempia vaikutusmahdollisuuksia. Matkustamisessa ja ulkomaille sijoittuneessa adresihankkeessa haluttiin toimintaa rakentaa omien mieltymysten ja painotusten mukaan, mutta kuitenkin kytkeytyen hankkeen tavoitteiden kautta osaksi yksilöä suurempaan merkitysjärjestelmään ja tavoitteisiin. Tämä koski niin suomalaisia kansallisia tavoitteita kuin kansainvälisten verkostojen rakentamista.²¹⁸

Ulkomailla vaikuttaneille suomalaisille oli tärkeää onnistua kehittämään sellaisia transnationaalisuuden muotoja, jotka eivät uhanneet heidän kansallista suomalaista identiteettiään vaan mieluummin vahvistivat sitä. Tämän tuli kuitenkin tapahtua ilman kansainvälistymiseen liittyneiden haaveiden hajottamista.

Ulkomailla toimimaan tottuneiden suomalaisten haluna oli verkostoitua paikallisten nimekkäiden omien alojensa merkkihenkilöiden kanssa. Tämä vaikutti siihen, miten esimerkiksi adressia suunnitellut suomalaisnelikko katsoi voivansa arvioida kansainvälistä tilannetta kotimaassa olleita johtajia paremmin. Adressiaktiivien suhde ulkomaisiin merkkihenkilöihin näiden kotikentällä oli alisteinen, mutta sitä se oli myös kotimaan johtajiin nähden, vaikka eri tavalla. Näitä eri foorumeja ”asiamiehet” myös peluuttivat tavallaan toisiaan vasten. Ulkomaiden näkemyksistä muodostettiin ja toimitettiin tietty kuva kotimaahan. Ulkomaisten lehtien Suomea käsitelleiden artikkelien toimittaminen tiivistelmänä kotimaisiin lehtiin oli vain yksi osa tätä kotimaisen keskustelun ohjaamista. Yhtä lailla Suomesta ja sen tilanteesta annettiin tietynlainen kuva ulkomaisille yhteyshenkilöille.

²¹⁸ Juha Siltala näkee halussa sitoutua itseä suurempaan merkitykseen lapsuudesta ja varsinkin äitisuhteesta kumpuavia vaikutteita. Siltala 1999, 152-153; aikuisen liikkumatilan saavuttamisesta katso myös Huxley 1990, 187 ja Flanki 2007, 22.

Suomi esitettiin länsimaisen kulttuurin etuvartiona ulkomaalaisille, ja kotimaahan päin taas markkinoitiin asetelmaa, jossa todelliset asiantuntijat Suomen tilanteen ymmärtämiseen olisivat löydettävissä vain ulkomailta. Kokonaisuutena asetelma osoittaa, miten samasta aiheesta voitiin strategisien tavoitteiden vuoksi käydä eri tavalla painotettuja ja suunnattuja keskusteluja kotimaassa ja ulkomailla. Kulttuuriadressin suunnittelijat kritisoivat toimintaa kotimaassa, mutta olivat halukkaita edustamaan sitä ulkomailla. Kansallisen identiteetin rakentaminen pyrittiin näin nivomaan yhteen henkilökohtaisemman kansainvälistä intellektuellien verkostoa kohtaan tunnetun kiinnostuksen ja lojaaliuden kanssa.²¹⁹

Pierre-Yves Saunier on transnationalististen suhteiden ja vaikuttamisen analysoinnissa nostanut esiin tilan (*space*) ja mittakaavan (*scale, scalar reasoning*) käsitteet. Perinteisesti toimintaa ja sen etenemistä tarkastellaan kukin taso kerrallaan paikallisesta aina valtiolliseen. Esimerkiksi kansainvälisten tiedeyhteisöjen vuorovaikutuksessa tila on kuitenkin moniulotteisempi. Kansainvälisen lehdistökampanjoinnin ja Suomi-propagandan sekä vähitellen virinneen adressihankkeen yhteydessä niiden toteuttajat rakensivat toisiinsa limittyneitä, mutta tavoitteiltaan hiukan erilaisia verkostoja ja rakenteita, joita on mahdollista lokeroida pelkästään kansallisen tai ylikansallisen vaikuttamisen kapseleihin. Hyvä esimerkki tästä ovat adressihankkeen verkoston ja *Committee of Finlandin* väliset samanaikaiset jännitteet ja yhteistyö. *Committee* itsessään oli kotimaan päättäjien määräysvallasta liki kokonaan irtisanoutunut orgaani, joka suhtautui epäluuloisesti myös paikallisesti vaikuttaneiden maanmiesten osaamiseen. Adressiorganisaatio taas pyrki huomioimaan myös kotimaasta tulleet vaateet, mutta määrittämään tavoitteensa viime kädessä itsenäisesti. Näkökulma näillä orgaaneilla oli samanaikaisesti paikallinen, kansallinen mutta myös kotimaan tilanteeseen nojautuva. Ytimessä olleet yksilöt määrittivät toiminnan sisältöä ja suuntaa reaaliaikaisesti ja itsenäisesti sen sijaan, että olisivat vain suorittaneet mekaanisesti saamiaan käskyjä.²²⁰

Toimintaa pyörittäneiden henkilöiden omalla ajattelulla oli keskeinen merkitys toiminnan suuntaamisessa, tehokkuudessa ja intensiteetissä. Suomen asiaa edistettäessä pyrittiin samalla lisäämään kansainvälisiä elementtejä kotimaiseen kontekstiin sekä saavuttamaan tästä vuorovaikutuksesta jotain myös henkilökohtaisella tasolla. Saunier on käyttänyt esimerkkinä tästä vieraiden vaikutteiden tuomista kansalliseen taiteeseen: välittäjinä toimineet henkilöt pyrkivät hyötymään hedelmällisestä vuorovaikutuksesta esimerkiksi taloudellisesti (oman tuotannon markkina-arvo), sosiaalisesti (henkilökohtainen tunnettuus ja arvostus, rooli tärkeässä hankkeessa, ”paikka historiassa”) tai ammatillisesti (esikuva, uuden suuntauksen tai koulukunnan rakentaminen).²²¹

²¹⁹ Nygård, Strang ja Jalava 2018, 9; Nygård ja Strang 2018, 19, 26, 30.

²²⁰ Saunier 2013, 119-122.

²²¹ Saunier 2013, 89-90.

3. KANSAINVÄLISEN ADRESSIN TAVOITTEET JA KÄYNNISTÄMINEN

3.1 Adressi vaikuttamisvälineenä ja intellektuellit kohdeyleisönä

Protestiadressi tukiadresseille

Kulttuuriadressin tarve ja kohdeyleisön määrittäminen kiinnittyivät tsaarin rauhankonferenssiehdotuksen saamaan tukeen ja aiheesta käytyyn kansainväliseen keskusteluun. Ne olivat se akuutisti ajankohtainen ympäristö, jossa päätös adressin laatimisesta tehtiin ja jossa määriteltiin, kenen tukea adressilla haluttiin tavoitella.

Kansainvälisen lehdistön suhtautuminen ja vaikutus tsaarin konferenssiehdotukseen oli ambivalentti. Kirjoittamalla siitä, pitämällä aihetta esillä ja antamalla tilaa Bertha von Suttnerin tapaisille hanketta vahvasti tukeneille rauhanliikkeen aktiiveille, lehdistö loi paineita eurooppalaisille johtajille päättää suhtautumisestaan konferenssi-ideaan. Kuitenkin lehdistön parissa esiintyi myös viiltävää kriittisyyttä tsaarin toimien pyyteettömyyttä kohtaan. Tsaarin persoonaan ja ehdotukseen itsessään suhtauduttiin myönteisesti, mutta konferenssille luotujen odotusten ja sen todellisen asialistan – joka koostui lähinnä maltillisista aserajoituksista – välinen ristiriita tuotiin lehdistössä esiin. Myös hankkeen julkisuudelta salattuja motiiveja pohdittiin, ja tällaisiksi löydettiin mm. asevarustelukustannusten siirtäminen vähitellen rautatiestön tapaisiin julkisiin töihin, Britannian vastainen politiikka Kaukoidässä sekä pelko Suomen menettämisestä. Vaikka lehdistö siis myös nosti tsaarin persoonaan myönteisessä valossa esiin, tarjosi se samalla hyvää jalansijaa suomalaisten propagandatoiminnalle. Kriittisiäkin äänenpainoja tsaaria kohtaan oli olemassa. Niiden varaan oli mahdollista rakentaa vaikuttamiskampanjaa.²²²

²²² Eyffinger 1999, 31; Abbenhuis 2019, 10.

Suomalaiset pyrkivät luonnollisesti monistamaan kansainvälisissä julkaisuissa tsaarin ehdotukseen kriittisen suhtautumisen ottaneiden kirjoittajien ajatuksia siteeraamalla niitä kotimaisessa lehdistössä, ujuttamalla niitä muihin ulkomaisiin lehtiin sekä pyrkimällä jatkamaan niiden käynnistämää keskustelua omin voimin mm. kesäkuun 1899 alusta julkaistussa *Finland* -aikakauslehdessä. Jos koko tsaarin rauhanmanifestin ja helmikuun manifestin välinen ristiriita oli alun perin suomalaisten kansainväliseen keskusteluun utjutama, oli kyse varsin onnistuneesta propagandasta.²²³

Kyse ei kuitenkaan ollut vain maksimaalisen näkyvyyden saavuttamisesta. Euroopassa toimineet suomalaiset ”asiamiehet” olivat aidosti huolestuneita tsaarin nauttimasta kansansuosioista. Rauhanmanifestin tueksi kootut tukiaadressit uhkasivat syödä edellytykset suomalaisten kansainväliseltä propagandatoiminnalta. Massa-adressit olivat suoria tuenilmaisuja tsaarin ehdotukselle. Ehkä vielä hankalampaa suomalaisten aktiivien kannalta oli, että rauhankonferenssin puolesta kampanjoinnissa ja sen tapahtumien raportoijina näkyvästi julkisuudessa profiloituneet toimittaja-kirjailijat William Stead ja Bertha von Suttner eivät olleet halukkaita kytkemään Suomen tilannetta tsaarin konferenssiehdotukseen eivätkä kannattaneet tämän asian käsittelemistä konferenssissa.²²⁴

Tsaarin tuki ei jäänyt kuitenkaan virallisiin rauhanaktivisteihin tai tunnettuihin toimittajiin. Maartje Abbenhuisin mukaan juuri tältä osin historiankirjoituksen antama kuva on virheellinen. Tsaarin ehdotuksen saama huomio oli kaiken kattavaa: se käsitti kaikki mahdolliset julkaisutavat ja mitä moninaisimmat foorumit ja välineet kirkkoista julkisiin kokoontumisiin tai adresseista lehtisiin, ja sen takana olivat miljoonien äänet. 1800-luvun lopun teollistunut maailma oli aidosti huolestunut sodan mahdollisuudesta ja uhkista.²²⁵ Suomalaisten keskeinen propagandisti, Julio Reuter, on kirjoituksissaan tuonut selkeästi esiin, miten keskeinen tavoite tsaarin positiivisen imagon rikkominen oli suomalaisten kansainväliselle vaikuttamistyölle:

*”Venäjän kansainvälinen maine oli tuohon aikaan merkittävä. Tämä koski erityisesti Nikolai II:sta. – Venäjän keisarista vallitsi Euroopassa ja Amerikassa yleisesti käsitys jalona, lämminsydämisenä oikeuden ja rauhan periaatteiden edustajana. Monien oli siksi vaikeaa irroittautua tästä kauniista mielikuvasta Suomen tapahtumia tarkastellessaan.”*²²⁶

Merkitsevää ei niinkään ole, oliko tarkoituksena saada Suomen tilanne käsiteltäväksi itse rauhankonferenssin asialistalle vai oliko jo lähtökohtaisesti ajatuksena laatia konferenssista riippumaton kansainvälinen adressi Suomen puolesta. Oleellisempaa on nostaa esiin, että Suomen tilanteen eurooppalaiseen julkisuuteen saamisen taustalla eivät olleet yksin

²²³ Vain laajempi ja yksityiskohtaisempi asiaa käsittelevien artikkelien ja niiden julkaisuajankohtien vertailu antaisi mahdollisuuden arvioida, oliko kyse suomalaisten keksimästä yhteydestä ja siihen keskittyvästä propagandasta.

²²⁴ Heerikhuizen 2014, 11-12.

²²⁵ Abbenhuis 2019, 55-56, 61.

²²⁶ Reuter 1928, 37-38.

tapahtumat Suomessa, vaan vähintään yhtä lailla tsaariin liittynyt keskustelu muualla Euroopassa.

Kulttuuriadressia ei pidä siksi nähdä yksiselitteisesti kotimaisen suuren adressin kansainvälisenä jatkumona, vaan ennen muuta osana kansainvälistä keskustelua tsaarin rauhanmanifestista ja sitä kohtaan esitetystä kritiikistä, jossa yhtenä argumenttina käytettiin Suomen kysymystä. Kulttuuriadressi oli tästä näkökulmasta eräänlainen vasta-adressi tsaarin aloitetta tukeneille laajoille eurooppalaisille massa-Adresseille. Tässä hyödynnettiin paitsi tsaarin manifestien ajallista läheisyyttä ja sisäistä ristiriitaisuutta, myös sitä, että hallitsija oli tavallaan itse avannut mahdollisuuden maansa sisäisten asioiden kansainväliselle käsittelylle konferenssialoitteellaan.²²⁷

Kuten eräässä *Aftonbladets* artikkelissa huhtikuussa 1899 todettiin, oli tsaari saanut nauttia suuresta määrästä eurooppalaisia sympatia-Adresseja, joten oli ainoastaan loogista ja tasapuolista, että myös hänen helmikuun manifestiin liittyvästä politiikastaan laadittiin vastaavasti Adresseja – tällä kertaa muistuttamalla tsaaria niistä periaatteista, joita hän oli halunnut edistää ”rauhanmanifestillaan”. *Le Tempsin* aihetta käsitellyt artikkeli päättyi vastaavassa hengessä retoriseen kysymyksen: ”*Haluaako aserajoitusmanifestin laatija vesittää koko Euroopan silmissä humanit suunnitelmansa ja liberaalit puheensa Haagin konferenssin aattona?*”²²⁸

Eurooppalainen adressitraditio

Suuren adressin yhtenä mallina on pidetty vain hiukan sitä ennen Ruotsissa koottua valtavaa, yli 360 000 allekirjoitusta kerännyttä äänioikeusadressia, jonka oli hallitsijalle toimittanut 20-henkinen adressitoimituskunta. Ruotsin adressi saattoi vaikuttaa suureen adressiin, mutta muitakin malleja oli käytettävissä. Kuten vuoden 1861 kevään kotimaisen adressisuunnitelman ja Unkarin samanaikaisten tapahtumien kohdalla on tuotu esiin, seurattiin Suomessa jo tuolloin, puhumattakaan vuosisadan lopusta, kansainvälisiä tapahtumia erittäin tarkkaan.²²⁹

Huomiota tulee kiinnittää myös suuren adressin yhteydessä käytettyihin äänensävyihin. Adressin sanamuodoissa tsaarin määräysoikeutta ei kyseenalaistettu, mutta asiallisesti adressin tarkoituksena oli saada hallitsija myöntämään päätöksensä virheellisyys ja sitä kautta oikeaksi Suomessa muodostettu tulkinta erillishallinnon perustuslaillisuudesta. Tämä olisi edelleen tarkoittanut, että tsaarin tulisi mukautua Suomen valtiopäivien päätöksiin.

²²⁷ Suomalaiset kävivät aivan kasvatustenkin keskusteluja mm. tsaaria tukeneiden sympatia-Adresseien keskeisen vaikuttajan William Steadin kanssa. Vasta-adressi on looginen jatkumo näille henkilökohtaisissa keskusteluissakin esiin nousseille erimielisyyksille. Katso Edvard Westermarck Hugo Pippingille 28.4.1899 / EW ÅA, XXXVI ja W.T. Stead Edvard Westermarckille 26.4.1899 / EW ÅA, XXIX: ...” *I hope that before long I shall have the pleasure of meeting you again, to talk upon the questions on which we may possibly be more in accord than upon the present unfortunate difficulty, which, however, I sincerely hope may soon be surmounted.*”

²²⁸ Anton Nyström, ”Ryssland, Finland och den europeiska opinionen” 12.4.1899, *Den finska krisen: särtryck från Aftonbladet 1899: den 3 april – November*; ”La Finlande et le Tsar”, *Le Temps* 25.3.1899.

²²⁹ Tommila 1999, 124; Gedin 2013, 390.

Myös laajassa valtuuskunnassa, jolla suurta adressia lähdettiin Pietariin toimittamaan, voidaan nähdä muuta kuin nöyrää alistumista itsevaltiaan määräysvallan edessä. Esimerkiksi Pietarin lähetystöön kuulunut nuorsuomalainen Jonas Castrén käytti puheessaan ilmaisua ”*Me emme pyydä, me vaadimme.*” Suuressa adressissa oli siten itsevarmuutta, rohkeutta ja toteutukseen liittyviä mekanismeja, jotka poikkesivat venäläisten yhtenäistämisyhtymysten yhteydessä edellisten vuosikymmenten aikana sovelletusta varovaisemmasta taktiikasta. Voi ajatella, että mallit tähän olisivat kansainvälisiä. Juuri suuren adressin toimittaminen Pietariin ja sitä ohjanneen suuren lähetystön sekä erityisesti Eugen Wolffin puheet herättivät kiinnostusta eurooppalaisissa lehdissä.²³⁰

Niin suuri addressi kuin sen malliksi esitetty Ruotsin äänioikeusadressi nojasivat ajanmukaiseen julkisten vetoamusadressien trendiin. Adressit itsessään olivat 1800-luvun lopulla varsin tyyppillinen vaikuttamiskeino. Niiden käyttäminen vaikutusvälineenä perustui ennen muuta Ranskan vallankumoukseen, jonka jälkeen oikeus niihin taattiin Ranskan perustuslaissa, mikä johti niiden yleistymiseen myös muualla Euroopassa. Varsinkin Britanniassa parlamentille osoitettavista vetoamuksista tuli osa parlamentin vakiintuneita toimintatapoja ja useat niistä, kuten ns. suffragettivetoamukset vuosina 1866 ja 1890, olivat massavetoamuksia, jotka herättivät paljon julkista keskustelua. Adresseista tulikin Englannissa niin yleisiä, että niiden protestivoima alkoi lopulta tukahtua niiden tiheyteen ja laajuuteen. Joidenkin arvioiden mukaan adressivetoamukset edustavat poliittisen osallistumisen toiseksi korkeinta muotoa heti äänestämisen jälkeen. Lehdistönvapauden ja lehdistön merkityksen noustessa 1800-luvun jälkipuoliskolla, tavoiteltiin vetoamuksilla mahdollisimman laajaa julkista keskustelua, jonka tarkoituksena oli vaikuttaa poliittiseen päätöksentekoon. Vetoamukset osuivat tyyppillisesti kriisiajankohtiin – ja ehkä myös loivat mielikuvaa ”kriisistä” – ja olivat reaktioita yksittäisiin tapahtumiin.²³¹

Ajankohtaisimmat ja kansainvälisesti seuratuimmat adressit liittyivät ns. Dreyfusin tapaukseen Ranskassa. Tapauksen juuret juontuivat jo vuoteen 1894, jolloin Ranskan sota-ministeriön kapteeni Alfred Dreyfus pidätettiin sekä tuomittiin vakoilusta Saksan hyväksi maanpetoksesta menettämään sotilasarvonsa sekä elinkautiseen vankeuteen ja karkoitukseen Pirunsaarelle. Epäilykset Dreyfusin todellisesta syyllisyydestä jäivät kuitenkin elämään ja johtivat uusiin tutkimuksiin. Vuosien selvittelyn jälkeen todellinen syyllinen, majuri Ferdinand Esterházy, asetettiin syytteeseen vuonna 1897. Oikeus kuitenkin vapautti hänet syytteistä tammikuussa 1898.

Esterhazyn oikeudenkäynnin aikana alkoivat epäilyt tekaistuista todisteista Dreyfusia kohtaan levitä julkisuuteen. Tässä vaiheessa asian ennestään suuri julkisuusarvo kasvoi aivan uusiin mittoihin. Esterhazyn vapauttamisen aiheuttaman kohun tuloksena kirjailija Emile Zola laati ja sai julkaistua 13.1.1898 *l'Auroressa* sen päätoimittaja Georges Clemenceaun avustuksella Dreyfusin syyttömyyttä ja hänen oikeudenkäyntiinsä liittyneitä epäselvyyksiä

²³⁰ Tommila 1999, 209.

²³¹ <http://www.parliament.uk/about/living-heritage/transformingsociety/electionsvoting/womenvote/parliamentary-collections/1866-suffrage-petition/> (viitattu 8.10.2017); Redlich 1903, 239-240; Charle 2015, 93-94.

korostaneen, presidentti Félix Faurelle osoitetun avoimen kirjeen, jonka Clemenceau ot-sikoi muotoon *J'accuse – Minä syytän*. Tätä seurasivat *Le Sièclesä* ja *L'Auroressa* 14. ja 15.1.1898 julkaistut kaksi tukivetoomusta ("*deux pétitions*" tai "*deux protestations*"), joissa vaadittiin Dreyfusin uutta oikeudenkäyntiä sekä yksilön oikeusturvaa ja toisaalta yksilöi-den oikeutta puolustaa sitä. Vetoomukset eivät loppuneet tähän, vaan yhä uusia allekirjoi-tuksia kerättiin ja julkaistiin aina helmikuun ensi päiviin saakka, jolloin liki kaksi tuhatta henkilöä oli esittänyt tukensa asialle. Adressit loivat mallin myös niiden vasta-Adresseille ja myöhemmin samaan Dreyfus-oikeudenkäyntien ryppääseen liittyneille tapauksille, jotka keräsivät jopa kymmeniä tuhansia allekirjoituksia. Kasvavan paineen myötä Dreyfusen tapaus käsiteltiin elokuussa 1899 alkaneessa uusintaoikeudenkäynnissä, jossa hänet todet-tiin edelleen syylliseksi. Tapaus alkoi laimeta tasavallan presidentin armahdettua Dreyfusin Waldeck-Rousseau hallituksen painostuksen ansiosta ja Dreyfusin vapauduttua vuoden 1899 syksyllä. Keväällä 1899 Dreyfusin tapaus oli kuitenkin erittäin ajankohtainen, kun uutta oikeudenkäyntiä asiasta odotettiin.²³²

Lehdissä julkaistut nimelistat muuttivat adressien luonteen vaikutusvälineenä, kos-ka niiden todellisena kohteena oli suuri yleisö, jota provosoiitiin ottamaan kantaa asiaan. Dreyfus-vetoomukset eivät todellisuudessa olleet niinkään spontaaneja ja saaneet kimmo-kettaan yksin Zolan kirjelmästä. Adresseja oli lähdetty suunnittelemaan jo ennen sitä lop-puvuodesta 1897. Keskeisin henkilö hankkeen takana oli Werner Söderhjelm tuntema ja aiemmin mainittu *École normale supérieure*n kirjastonhoitaja Lucien Herr, joka toteutti vetoomuksen laajan tuttavapiirinsä ja koulunsa oppilaiden välityksellä. Taustalla oli yli-opisto- ja intellektuellipiirien kasvanut huolestuminen kansalaisten oikeusturvan puolesta. Siksi Herrin ajatuksena olikin toteuttaa kansalaisilmaus yksilönvapauksien puolesta, jot-ka olivat Dreyfus-tapauksessa uhattuina. Herr oli jo laatinut valmiiksi pitkän listan tie-teen ja ajattelun merkkihenkilöistä, jotka voisivat osallistua tähän ennennäkemättömään protestiin.²³³

Dreyfusin tapausta ja siihen liittyneitä adresseja seurattiin erittäin aktiivisesti ympäri Eurooppaa. Juuri tsaarin rauhankonferenssiehdotuksen ohella se oli varmasti kansainväli-sesti seuratuin ja kirjoitetuin aihe. Siihen otettiin kantaa paitsi lehdistössä, myös toimitta-malla erilaisia tukivetoomuksia Dreyfusille, tämän perheelle sekä "dreyfusardeille" eli Drey-fusin ranskalaisille tukijoille. Ensimmäisten joukossa asiaa lähti tukemaan yksi aikakauden yksi tunnetuimmista kirjailijoista, norjalainen Björnstjerne Björnson, joka lähetti Emile Zolalle Roomasta kannustavan kirjeen heti tämän kirjelmän ja ensimmäisen Herrin vetoo-muksen julkaisun jälkeen 15.1.1898. Myös tanskalainen kulttuuri-ikoni Georg Brandes reagoi asiaan nopeasti. Skandinaavien perässä tuenilmauksia tuli lukuisista Keski-Euroo-pan maista, mutta myös esimerkiksi Venäjältä, jossa valitustuomioistuimen presidentti ja senaattori Ignace Zakrewsky kirjoitti 4.12.1898 *Novosti* -lehteen jutun, todeten pitävänsä

²³² Dreyfusin tapauksesta yleisesti Begley 2009; Duclert 2009, 78, 86-87, 116, 122-123, 126, 135; Charle 2015, 115.

²³³ Grandmougin 2011, 28; Duclert 2009, 62-63; Péguy ja Burac 1987, LIV-LV; Pekonen 2014, 137. Nimien keräämisessä Herrä auttoi mm. sosialistileiriin kuulunut Charles Péguy, johon palataan tuonnempana.

hyvänä Dreyfusin tapauksen puolueetonta ja uutta käsittelyä oikeudessa. Kansainvälisen tuen toinen aalto alkoi syksystä 1898, jolloin uusintaoikeudenkäynnistä päätettiin, ja kasvoi huippuunsa Dreyfusin toisen langettavan tuomion myötä syyskuussa 1899. Myös tuolloin Dreyfusille lähetettiin tuenilmaisuja. Esimerkiksi kulttuuriadressin Ruotsin adresitekstin laatinut kirjailija Verner von Heidenstam laati välittömästi tuomion julkistamisen jälkeen Dreyfusin tueksi runon ”9. syyskuuta 1899”.²³⁴

Ulkomailta osoitettiin tukea Dreyfusille monilla eri tasoilla ja eri yhteyksissä laadi-
tuin vetoamuksin. Paitsi yksittäisten julkisuuden henkilöiden kautta, tukea voitiin osoittaa erilaisten seurojen tai yhdistysten laatimien adressien ja mielenilmausten kautta. Lisäksi on huomattava, että vetoamuksia saatettiin laatia kaupungeittain tai maittain. Esimerkiksi Haagin kaupunki, joka oli profiloitunut kansainvälisen rauhankonferenssin isäntäkaupunkina, julkaisi tällaisen näyttävän vetoamuksen Dreyfusin puolesta elokuussa 1899. Vastavia ulkomaisia tuenilmaisuja voisi listata runsaasti.²³⁵

Suomi ei muodostanut asiassa poikkeusta. Nopeutuneen tiedonvälityksen ja laajentuneen lehdistön ansiosta eurooppalaisia mielenilmauksia ja adresseja voitiin seurata yhä reaalitajaisemmin myös Suomessa. Dreyfusin tapauksen uutisointi olikin Suomessa erittäin vilkasta; käytännössä päivälehdissä julkaistiin artikkeleita päivittäin, osa näistä hyvin näkyvässä muodossa. Useat suomalaiset kulttuuri- ja akateemiset vaikuttajat, esimerkiksi Sigurd Wetterhoff-Asp tai Juhani Aho, ottivat kantaa Dreyfusin puolesta ja korostivat asian periaatteellista merkitystä. Yrjö Hirn, josta kehittyi 1900-luvun alkupuolella yksi aikakauden johtavista suomalaisista humanisteista, muisteli myöhemmin erään ranskalaisen ystävänsä pitäneen dreyfusardien taistelua tärkeämpänä kuin päättynyttä maailmansotaa, sillä se oli ratkaissut oikeuden voiton. Viittaus kuvastaa asian saamaa huomiota ja tärkeyttä oppineiden piireissä.²³⁶

Dreyfusin tapauksessa merkitsevää oli myös se, että se sijoittui nimenomaan Ranskaan. Vuosisadan lopun keskeisimpänä kansainvälisten vaikutteiden ja esikuvien kaupunkina ei ollut toissijaista, että tapaus kytkeytyi juuri Pariisiin. Dreyfusardien toiminta nähtiin vallankumouksen ja valistuksen perinnön jatkamisena. Tällä linjalla Ranska ottaisi konservatiivisemmän boulangerismin asemesta paikkansa mallivaltiona edistyksen ja sivilisaation kärjessä. Näin tarkasteltuna Dreyfusin tapaukseen voitiin kytkeä universaaleja

²³⁴ Björnsonin tuenilmaisu julkaistiin nopeasti myös suomalaisissa lehdissä, mm. *Hufvudstadsbladet* (= *HBL*) 25.1.1898, no 23. Kirjailija laati ilmeisesti useita julkisia kirjeitä Zolalle, katso mm. *Nya Pressen* 22.4.1898 no 107 (kirje roomalaisessa *Tribuna*-lehdessä) ja *HBL* 22.4.1898 no 106 (kirje tanskalaisessa *Politiken*-lehdessä, tämä sekä edellä mainittu käsitelivät taiteilijoiden protestia vuoden 1900 maailmannäyttelystä Pariisissa, ellei Dreyfus saisi oikeutta osakseen), *HBL* 25.7.1898 no 197 (kirje Münchenistä *L'Aurore*-lehdelle Pariisiin). Björnson kirjoitti ilmeisen usein Dreyfus-tapauksesta, mm. *Nya Pressen* uutisoi hänen *Die Zeitiin* laatimastaan tekstistä ”De psykologiska grunderna för Alfred Dreyfus' oskuld” joka käsittelee tapaukseen liittyntä patologista juutalaisvihaa, katso *Nya Pressen* 7.8.1898 no 211. Georg Brandes kirjoitti aiheesta *Politiken*-lehden 18.12. kommentoiden Bernard Lazaren tapauksesta kirjoittamaa teosta niin, että sen lukijan ”täytyisi olla roisto tai idiotti, jos sen luettuaan vielä pitäisi Dreyfusia syyllisenä.” Katso myös esim. *HBL* 15.1.1898, no 13. Heidenstamin runosta katso Gedin 2013, 396-397.

²³⁵ Duclert 2009, 116-117.

²³⁶ Esimerkiksi hakemalla Kansalliskirjaston digitaalisesta kansallisesta sanomalehtiarkistosta hakusanalla ”Dreyfus” vuoden 1898 ajalta saa pelkästään *Hufvudstadsbladetin* kohdistuvia osumia 299 ja *Nya Presseniin* 336 kappaletta. (Viitattu 12.6.2017.) Suurempien käänteiden yhteydessä jutut olivat suurempia ja esimerkiksi 17.9.1899 *Nya Pressen* julkaisi näyttävän ylimääräisen painoksen Dreyfus-tapauksen tilanteen johdosta, katso *Nya Pressen* 17.9.1898 no 252. Kannanotoista katso Tallqvist 1948, 10; Wetterhoff-Asp 1898 29; Alftan 1898, 39-40; ”Opinionsyttringarna från Finland i Dreyfus-affären.” 1898; Ranki 2007, 243-244, 246, 260.

teemoja ja saada esimerkkiä siitä, miten moraalista ja intellektuaalista voimaa käyttäen yksilön oikeuksia voitaisiin edistää rauhanomaisin keinoin, vastakohtana aikakauden militarismille ja vähemmistöryhmiin kohdistuvaan vainoon.²³⁷

Julkisuuden henkilöiden ja kulttuurivaikuttajien tuenilmaisuista seurasi Suomessa Dreyfusille laadittuja tukivetoamuksia kuten muuallakin Euroopassa. Vain muutama päivä Emile Zolan *J'Accuse* -vetoamuksen ja sitä seuranneiden tukiadressien jälkeen eli 15.1.1898 asiasta jo keskusteltiin Taiteilijaseuran kirjailijaloosin (*Konstnärsgilletts skriftställtalarloge*) kokouksessa Helsingissä. Yksimielisiä kokouksessa oltiin heti siitä, että Zolalle tulisi lähettää tuenilmaisu, mutta sen toteutustavasta oli erilaisia mielipiteitä. Vaihtoehtona oli lähettää tuenilmaisu joko killan nimissä tai henkilökohtaisilla allekirjoituksilla vahvistettuna. Jälkimmäiseen versioon päädyttiin ja sähkeenä lähetetyn tuenilmaisun allekirjoitti kuusikymmentä henkilöä. Vastaavia muitakin tuenilmaisuja esitettiin. 29.1.1898 pidetystä kansalaiskokouksesta lähetettiin tukisähke rouva Dreyfusille ja 4.2. 1898 *Nya Pressenissä* oli kuudenkymmenenviiden henkilön allekirjoittama sympatianosoitus Emile Zolalle ennen uuden oikeudenkäynnin alkamista. 4.2.1898 *Hufvudstadsbladetissa* julkaistiin tervehdys Zolalle ennen uuden oikeudenkäynnin alkamista. Kansalaisia pyydettiin osallistumaan vetoomukseen allekirjoittamalla se esimerkiksi kaupungin kirjakaupoissa.²³⁸

Yrjö Hirnin nimi esiintyy sekä Taiteilijaseuran että *Nya Pressenin* vetoomuksessa ja nousee muutenkin esiin Dreyfusin tapauksen yhteydessä. Hirn huolehti seuran tukikirjeen lähettämisestä ja kuului joidenkin arvioiden mukaan vaimoineen Suomen ”vanhoihin dreyfusardeihin”. Hirn on itse tuonut suoraan esiin, että Dreyfusin tapaus kiinnosti periaatteellisen puolensa lisäksi myös siksi, että siinä nähtiin suoria yhtymäkohtia tilanteeseen Suomessa: ”*Tunsimme jo ilmassa omaa maatamme uhanneen vaaran, oli helmikuun manifestia edeltänyt vuosi.*” Myös toinen tuleva kulttuuriadressin keskeinen aktiivi, Konni Zilliacus, oli seurannut Dreyfus-tapausta Ranskasta käsin ja kirjoittanut siitä.²³⁹

Dreyfusin tapauksessa nähtiin allegorioita yleisvaltakunnallisen lainsäädännön edistämiseen eli Suomen perustuslaillisten oikeuksien polkemiseen. Hirnin kommentin perusteella vastatoimia niihin saatettiin pohtia jo helmikuun manifestia edeltävänä vuonna. Niin Dreyfus-tapauksen kuin helmikuun manifestinkin osalta kysymykset ja jännitteet olivat jo valmiiksi jo olemassa, kyse oli siitä, milloin ja millä tavalla ne purkautuisivat. Tämä jännite kuvastaa helmikuun manifestin jälkeisten protestienkin suunnitelmallisuudesta ja tarkoitushakuisuudesta esitettyjä aprikointeja. Niiden aikaanhan olivatkin jo käytettävissä Dreyfus-vetoamuksista saatu malli ja toimintatapa.

Tukiadressit ja tuenilmaisut kuvastavat eurooppalaisen mielipidevaikuttamisen keinojen omaksumista – laatimalla adresseja Suomessa oltiin muiden eurooppalaisten ”kulttuurikansojen” joukossa. Reilun vuoden päästä valmistellut suuri adressi ja kulttuuriadressi

²³⁷ Reznikow 1999, 230.

²³⁸ Tallqvist 1948, 9-12; *Hufvudstadsbladet* 4.2.1898, no 33. Tallqvist muisteli vetoamuksen olleen *Nya Pressenissä*. Erilaisia Suomesta tulleita myötätunnon osoituksia julkaistiin kootusti *Le Siéclesä* 7.2.1898, katso *Humanitas* 1.3.1898, no 1/1898, 34.

²³⁹ Tallqvist 1948, 10, 12 (Hirn-sitaatti); Zilliacus 1898, 136; Konni Zilliacuksen kirje Werner Söderhjelmille vuodelta 1898 / WS KK, 14.

olivat tämän luontevaa jatkumoa. Suomalaiset tukiadressit eivät imitoineet eurooppalaisia esikuviaan vain siinä, että ne ylipäänsä laadittiin, vaan myös muotonsa puolesta. Tukiadresseja ei esimerkiksi vain lähetetty yksityisesti vastaanottajalleen, vaan *Nya Pressenissä* julkaistun tapaan ne haluttiin allekirjoittajineen esittää julkisesti lehdessä. Juuri tämä oli selkeästi Dreyfus-vetoomusten mallin mukaista toimintaa. Kotimaisessa lehdistössä esiintyi näin päivittäin rinnakkain tuenilmaisuja Dreyfusille ja Zolalle niin kotimaasta kuin ulkomailtakin. Adressit saivat myös itsekorostuksen piirteitä ja heijastivat keskusteluaiheiden henkilöitymistä, mikä sekkin oli eurooppalainen trendi. Dreyfusin julkisista tukijoista ryhdyttiin Ranskassa julkaisemaan nimillä ja kuvilla varustettuja *Les défenseurs de la Justice* (Oikeuden puolustajat) -ilmoituksia, jotka kiinnittivät aiheen juuri tiettyihin henkilöihin. Oikeuden puolustajat -ilmoitusten tyyli puolestaan näkyy suomalaisissa lehdissä myöhemmin kulttuuriadressin toteuttamiseen osallistuneita ulkomaalaisia esitelteiden artikkeleiden (”Suomen ystäviä”) tyyliässä, kuvituksessa ja sanavalinnoissa.²⁴⁰

Eri maissa laaditut Dreyfus -tukiadressit kuvastavat transnationalistisen liikehdinnän ideologista tasoa, missä eri maiden intellektuelli-aktivismiin samastumaan pyrkinet kirjalliset ja akateemiset vaikuttajat inspiroituivat universaalien ihmisoikeuksien tematiikasta ja saivat kansainvälisistä esimerkeistä malleja kamppailuun ja protesteihin myös kansallisten erityispiirteiden ja lakien merkityksen puolesta. Halu verkostoitua ja identifioitua ylikansallisella tasolla näiden ”taistelijoiden” kanssa oli kytkettävissä esimerkiksi kotimaiseen ”oikeustaisteluun”.

Intellektuelliadressilla massa-adresseja vastaan

Tukea tsaarin suosion voimaksi kehittelylle ”vasta-adressille” haettiin nimenomaan akateemisista piireistä. Vaikutusvaltaiset tiedemiehet olivat 1800-luvun lopulla nousseet aikaisempaa näkyvämmiin julkisuuden henkilöiksi ja jopa kansallisiksi ikoneiksi, kuten Dreyfusin tapauksen keskustelu osoittaa, joten heidän saaminensa adressin tueksi toisille eittämätöntä arvovaltaa. Tällaisten meritoituneiden tukijoiden voimalla voitaisiin tehokkaasti vastata tsaarin saamien sympatia-adressien laajoihin allekirjoittajamääriin. Suomalaisen näkökulmasta kansainvälisten tiede- ja kulttuurivaikuttajien saamisella mukaan Suomea tukevaan vetoomuksen voitiin myös varmistaa, etteivät he liittyneet mukaan tsaarin julkisiin tukijoihin, mistä oli ollut joitakin viitteitä edellisen vuoden 1898 lopulla, kuten William Steadin esimerkki ja englantilaisten liberaalien jakautuminen Suomen kysymyksessä osoittaa.

Suomalaisten propagandistien asemoituminen rauhankonferenssialoitetta tukevien ja vastustavien äänenpainojen väliin oli taitava, ajatellen tukijoiden löytämistä omalle adressihankkeelle. Tuomalla esiin tsaarin rauhanpyrkimysten valheellisuuden adressille

²⁴⁰ Duclert 2009, 102, 120.

voitiin ajatella saatavan tukea konservatiivisemmista piireistä, joissa ehdotuksen nähtiin miellyttävän lähinnä epäilyttäviä kansalaisliikkeitä, sosialisteja tai muuten perinteistä yhteiskuntajärjestystä uhkaavia voimia. Adressilla oli näin toiveita olla tulematta liitetyksi tällaiseen liikehdintään. Toisaalta tsaariin vedottiin juuri pyytämällä tätä toimimaan rauhanmanifestinsa hengessä – tältä osin suomalaiset propagandistit olivat itse pienten kansojen ja yksilönoikeuksien asialla liberalismien oppien hengessä.²⁴¹

Vasta-adressin laadinnalle akateemisissa piireissä oli siten luontevat edellytykset. Samalla se sopi hyvin hankkeen suomalaisille organisaattoreille, kuten Edvard Westermarckille, Julio Reuterille, Yrjö Hirnille tai Axel Wallensköldille, jotka halusivat muutenkin rakentaa kontakteja ja päästä mukaan tiedeyhteisön vaikutusvaltaisiin verkostoihin. Kyse oli tyypillisesti Euroopan valtakulttuurien, sen perinteikkäiden akateemisten instituutioiden ja vaikuttajien tarjoamien tiedollisten ja ammatillisten mahdollisuuksien ääreen pyrkimisestä mantereen reuna-alueelta ja identiteettiään nostamaan pyrkineen vähemmistökansallisuuden piiristä. Tasapuolinen keskustelu ja asema ei välttämättä ollut edes tavoitteena, ainakaan kontaktien rakentamisen alkuvaiheessa, vaan hyötyminen henkilökohtaisesti ja kansallisen identiteetin ja näkyvyyden rakentamisen merkeissä.²⁴²

Monet henkilöistä, joihin pyrittiin luomaan yhteys adressikampanjan kautta, kuten edellä mainitut kirjailijat Björnson, Brandes tai Zola, olivat olleet jo 1880-luvulta lähtien kielikysymyksen asemesta yhteiskunnallisemmin suuntautuneiden 80-lukulaisten liberaalien esikuvia ja suunnannäyttäjiä. Kontaktien luomista heihin ei pidä nähdä vain adressin mekaanisena edistämisenä allekirjoituksen hankkimisen kautta, vaan myös henkilökohtaiseen maailmankuvaan ja uran edistämiseen liittyvänä asiana.²⁴³

Henkilökohtainen yhteistyö muun maalaisten intellektuellien kanssa adressin tapaisen konkreettisen hankkeen parissa tarjosi myös virkistystä ja toiverikkaampia näkymiä kuin lehdistökampanjointi, jonka tulokset alkoivat kevään mittaan ehtyä. Toiseksi on huomioitava, että mahdollisuudet saada tukea virallisilta poliittisilta tahoilta eli ulkomaisten hallitusten suunnasta ymmärrettiin lopulta vähäisiksi. Tämä oli viimeistään käynyt ilmi siitä hyvin nopeasta ja suomalaisittain epäedullisesta käsittelystä, joka Englannin parlamentissa Suomen tilanteesta oli käyty. Näin ollen suomalaisten aktiivien silmissä parhaaksi vaikuttamisen muodoksi alkoi vähitellen hahmottua yhteistyö eurooppalaisten intellektuellien kanssa konkreettisen vetoomuskampanjan kautta. Vaikka suomalaiset olivat adressihankkeessa saamapuolella, myös allekirjoittajat ja tukijat hyötivät siitä. Aiheensa puolesta kulttuuriadressi soveltui varsinkin valtio- ja oikeusoppineiden kiinnostuksen kohteeksi. Se, että hankkeeseen lähti kuitenkin mukaan paljon muidenkin oppiaineiden tai puhtaasti kulttuurin ja taiteen edustajia, osoittaa että intellektuelleilla oli yleisesti kiinnostusta kansainvälisiin aiheisiin ja yhteistyöhön.

²⁴¹ Eyffinger 1999, 27.

²⁴² Jalava, Nygård and Strang 2018, 13.

²⁴³ Paaskoski 2002, 22, 42-43; Vares 2000, 32.

Kulttuuriadressi sopi kansainvälisesti suuntautuneen älymystön ylikansalliseen kat-
santokantaan. Kuten Dreyfusin tapauksessa, myös Suomen esimerkki antoi mahdollisuu-
den ihmisoikeuksien, parlamentarismien ja kansainvälisen oikeuden tapaisten teemojen
puolesta kampanjointiin. Dreyfusarideille Suomen kysymys tarjosi väylän kansallisen ky-
symyksen yhteydessä käsiteltyjen teemojen laajentamisesta kansainväliselle tasolle. Hyvä
väline tässä oli Ihmisoikeuksien liitto, joka oli nimenomaan tarkoitettu toimintaan kan-
sainvälisten kysymysten parissa kansainvälisillä foorumeilla. Vaikuttaa myös siltä, että
dreyfusardeja aiemmin omissa tukiaadresseissaan sympatisoineet suomalaiset adressiaktii-
vit myös odottivat vastavuoroisesti dreyfusardien tukea nyt omalle työlleen. Yrjö Hirnin
sanoin: ”*Yhtä luonnollista kuin että meistä tuli dreyfusardeja, oli se että dreyfusardeista Rans-
kassa ja muualla Euroopassa tuli Suomen oikeuksien innokkaimpia puolustajia sortovuosien
aikana.*”²⁴⁴

Älymystön kansanvälistä yhteistyötä koskevassa tutkimuksessa on nostettu esiin toi-
mijoiden epäsymmetrisyys. Suomen tapaisen maantieteellisen reuna-alueen nuoremman
ja pienemmän kulttuurin edustajan ja keskeisen länsieurooppalaisen kulttuurin älymys-
tön välisessä vuoropuhelussa ja verkostoissa perifeerinen kulttuuri sovelsi väijäämättä suu-
remman kulttuurin ideoita ja näkökulmia ennemmin kuin toisin päin. Kulttuuriadressin
kohdalla yhteistyössä oli kuitenkin todellista vastavuoroisuutta. Nostamalla esiin tsaarin
eurooppalaisen ja helmikuun manifestin välisen sisäisen ristiriitaisuuden, onnistuivat suo-
malaiset propagandistit tarjoamaan ajankohtaisen ja herkullisen argumentin niille länsieu-
rooppalaisille intellektuelleille, jotka jo entuudestaan suhtautuivat kriittisesti ja epäillen
tsaarin konferenssialoitteeseen. Suomalaisen adressiaktiivien näkökulmasta asetelma oli
sitäkin oivallisempi. He pystyivät kytkemään kansallisen kysymyksen ajankohtaiseen kan-
sainväliseen älymystöä kiinnostaneeseen kysymykseen ja esiintymään kotimaassaan saman-
aikaisesti sekä kansainvälisen tilanteen että oman kansallisen kysymyksen asiantuntijoina.
Näin he pystyivät ohjaamaan aiheesta käytyä keskustelua ja saavuttivat henkilökohtaista
menestystä, josta olisi hyötyä tulevaisuudessa.²⁴⁵

Seikka, joka oli mieluinen niin suomalaisille kuin muun maalaisille kulttuuriadressin
toteuttajille, oli hankkeen aito kansainvälisyys ja riippumattomuus. Adressi koski nimel-
lisesti Suomen tilannetta, mutta käsittelee todellisuudessa universaaleja aiheita. Lisäksi sen
toteutusta ei ollut sidottu mihinkään yksittäiseen kaupunkiin, alueeseen tai maahan, vaan
sen kerääminen tapahtui laajalla alueella hajautetusti. Asetelma oli edullinen varsinkin ra-
dikaalimmin orientoituneille intellektuelleille ja kosmopoliiteille, jotka tyypillisesti pyr-
kivät orientoitumaan kotimaan kysymyksiä etäämpää ja laajemmasta perspektiivistä tar-
kasteleviksi asiantuntijoiksi, sekä hakemaan henkilökohtaista – fyysistä, institutionaalista,
henkistä – riippumattomuutta. Adressihanke tarjosi näkyvyyttä ja kansainvälisyyden kaut-
ta saavutettavissa olevaa oletettua asiantuntijuutta kotimaassa kilpailussa näkyvyydestä ja

²⁴⁴ Ihmisoikeuksien liitto (*Ligue des droits de l'homme*) perustettiin huhtikuussa 1898. Katso Péguy ja Burac 1987, LIX, 143; Duclert 2009, 72-73, 80, 82-83; Jalava, Nygård and Strang 2018, 13; Tallqvist 1948, 10 (sitaatti).

²⁴⁵ Nygård ja Strang 2018, 23, 26.

asemista kulttuuri- tai tiedemaailmassa, mutta samalla vapautta toimia sen ulkopuolella.²⁴⁶ Transnationalistisesti tarkasteltuna Dreyfus-vetoomusten jalanjäljissä toteutettava kansainvälinen adressi hyödynsi kaikkia sen suunnittelussa kohdeyleisössä eli eurooppalaisissa akateemisissa ja kirjallisissa vaikuttajissa. Adressin tarpeellisuudesta vallitsi yhteinen näkemys, vaikka sen sisällöistä ja toteutuksista oli erilaisia ajatuksia. Adressin kansainvälinen suuntaus oli kaikkien intresseissä. Laadinnassa esiintyi epäsymmetrisyyttä: suomalaiset pyrkivät dominoimaan itse kokoamista, mutta osanottajien joukon ja vetoomustekstien osalta dominoiva osapuoli olivat ulkomaalaiset allekirjoittajat ja tukijat. Hanke tulisi mobilisoimaan joitakin osanottajia enemmän kuin toisia – esimerkiksi Pietarin-delegaatiota ja keskeisiä koordinoijia – mutta vaikuttaisi jossain mitassa kaikkiin osanottajiin.²⁴⁷

3.2 Roolit ja tavoitteet kirkastuvat

Kun kiista Helsingin pään kanssa oli sovittu, ryhtyi Lontoossa toiminut Westermarckin, Zilliacuksen, Hirnin ja Reuterin nelikko tarkemmin valmistelemaan toimenpiteitä adressityön käynnistämiseksi. Tähän mennessä oli sovittu lähinnä siitä, että lähdetään toteutamaan Zilliacuksen hahmottelemaa käsin kerättävää ja tsaarille Pietariin toimitettavaa monen maan yhteistä adressikirjelmaa.

Konni Zilliacus oli kirjoittanut serkulleen Werner Söderhjelmille, että keskeistä oli tukea kotimaan suurta adressia eli pakottaa hallitsija huomioimaan se, sekä tuoda esiin helmikuun manifestin ristiriitaisuus perustuslakien kanssa. Toiseksi tuli esittää koko sivistyneen Euroopan protesti ”rauhantsaarin” väkivalta politiikkaa eli Suomen asevelvollisuuslakiehdotusta kohtaan. Adressihankkeen tavoitteita ei erityisen täsmällisesti määritetty tai kirjoitettu auki, mutta käytännössä näitä Zilliacuksen päämääriä adressilla ryhdyttiin tavoittelemaan.

Käytännön tasolla Zilliacuksen suunnitelma vaati paljon työtä ja ennen muuta paljon asiamiehiä ja avustajia. Näitä tarvittiin adressien tekstien laadintaan, mutta varsinkin allekirjoitusten keräämiseen ja vetoomuksen toimittamiseen Pietariin. Myös erilaisista hallinnollisista järjestelyistä, kuten adressipergamenttien tilaamisesta, toimittamisesta eri maihin, kokoamisesta yhteen ja saatujen tulosten eli allekirjoitusten informoimisesta oli huolehdittava.

Rudolf Euckenin hahmottelemassa adressissa tarkoituksena oli luultavasti varmistaa riittävä ja arvovaltainen tuki vetoomukselle ja julkaista se sitten tukijoiden nimillä varustettuna lehdistössä. Tässä mallissa välttyttäisiin henkilökohtaisia tapaamisia edellyttävästä allekirjoittamisesta, useiden vetoomustekstien hiomisesta ja matkustamisesta Pietariin. Jopa tuki Euckenin hankkeelle olisi voitu ainakin useissa tapauksissa varmasti varmistaa kirjeitse. Kaikki tämä olisi tehnyt mallista huomattavasti kevyemmän kuin Zilliacuksen

²⁴⁶ Nygård ja Strang 2018, 29.

²⁴⁷ Saunier 2013, 81-82.

ideassa. Keskeiseksi tehtäväksi olisi jäänyt tarpeeksi nimekkäiden tukijoiden saaminen sekä puntarointi sen suhteen, millaisia henkilöitä nimelistaan haluttaisiin ja painotettaisiinko enemmän tunnettuutta vai tukijoiden määrää.

Lontoossa oli sitä paitsi ehditty tehdä toimenpiteitä Euckenin mallin mukaisen adressin käynnistämiseksi. Lontoossa olleiden suomalaisten, ennen muuta Julio Reuterin, laatimista kirjeistä saa vaikutelman, että työ olisi ollut jo melko pitkällä ja ”adressi varmistettu” Zilliacuksen saapuessa Lontooseen. Todennäköisesti tilanne oli kuitenkin enemmän sellainen, että pääasiassa oli toimitettu tiedusteluja ja pyyntöjä henkilöille, joiden uskottiin voivan auttaa paikallisten tukijoiden varmistamisessa.

Toteutusmallin muuttaminen yksittäisestä useaksi paikalliseksi adressiksi ei välttämättä edellyttänyt suuria muutoksia jo tehtyihin valmisteluihin, koska jo ajateltuja paikallisia yhdyshenkilöitä tarvittaisiin joka tapauksessa. Nyt heitä ainoastaan tarvittaisiin enemmän ja osaksi työtä tulisi allekirjoitusten kerääminen. Huhtikuun aikana Lontoosta oli oltu yhteydessä Pariisissa keskiajantutkija Gaston Parisiin ja Sveitsissä psykiatri F.A. Foreliin. Haagissa toimivat asian hyväksi *Committee of Finlandin* piirissä vaikuttaneet aikakauslehti *Finlandin* päätoimittaja Harold Perrott sekä toimittaja Henry Tiedeman. Lontoossa adressityötä hoitamaan oli pyydetty Westermarckin hyvää ystävää, Lontoon yliopiston filosofian professori James Sullya. Lisäksi Rudolf Euckenin toivottiin hoitavan työ Saksassa. Muiden suomalaisten osalta yhteydessä oli oltu Ernst Lindelöfiin, Axel Berndtsoniin ja Albert Edelfeltiin Pariisissa ja pyydetty näitä käynnistämään toimet siellä. Kaikkiin näihin henkilöihin tultaisiin olemaan yhteydessä myös jatkossa ja käymään heidän kanssaan läpi toimintamalliin ajatellut muutokset. Vaikka kontakteja oli ryhdytty luomaan ilmeisesti jo maaliskuun lopulla eli heti Euckenin ehdotuksen jälkeen, ei konkreettisia tukijoiden nimistöjä ollut hahmoteltu vielä missään muualla kuin Englannissa.²⁴⁸

Lähdeaineistosta ei löydy yksityiskohtaisia tietoja siitä, miten hanketta valmistellut nelikko oli itse ajatellut määritellä työn toteutuksen ja periaatteet. Adressidelegaatiksi oli kaavailtu A.E. Nordenskiöldiä, maastakarkotettua ja Tukholmaan muuttanutta suomalais-syntyistä tunnettua tutkimusmatkailijaa. Allekirjoittajien osalta oli suunniteltu, että kootaisiin jonkinlainen ”esiraati”, joka arvioisi eri henkilöiden soveltuvuutta allekirjoittajiksi. Ilmeisesti jo alkuvaiheessa ajatuksena oli, että poliitikkojen nimiä ei haluttaisi adressiin lainkaan. Päähuomio tuntui keskittyvän alussa siihen, kenen toimesta allekirjoitukset kerättäisiin ja missä maissa adressia koottaisiin.²⁴⁹

Konni Zilliacus oli hyvin luottavainen hankkeen onnistumisesta ja sälytti omille harteilleen suuren osan sen toteuttamisesta. Zilliacuksen oli aikomus matkustaa Pariisiin ja rekrytoida Emile Zola ja tämän lähipiiriä etsimään sopiva henkilö hankkeen ohjaamiseen Ranskassa, mikäli ketään Suomesta ei lähetettäisi tähän työhön. Suomalaisia asiamiehiä Pariisissa

²⁴⁸ Julio Reuter Arvid Neoviukselle 29.4.1899 / AN KA, ko 6; Törngren 1930, 42-43; Karin Hirn Betty Hirnille 1.4.1899 / YH KK: ”Suuri työ on täällä käynnissä. Jumala sallikoon, että pyyteettömät ja jalot ihmiset edistyisivät aikeissaan. Täältä menee sitä paitsi juuria jo pitemmän aikaa Saksaan, Sveitsiin ja Italiaan – ja nykyään ehkä useisiin muihinkin maihin.” Hirnin kuvaus on yksi varhaisimpia kulttuuriadressista.

²⁴⁹ Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 28.4.1899 / WS KA, ko 4; Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 9.5.1899 / WS KA, ko 4.

tarvittaisiin myös nimien keräämiseen Sveitsissä. Sieltä matka jatkuisi Alankomaihin ja Belgiaan, jossa Henry Tiedeman avustaisi Zilliacusta. Zilliacuksen kierros päättyisi adressien varmistamiseen Tanskassa, Ruotsissa ja Norjassa. Asiamiehiä tarvittaisiin avuksi Pariisin ohella Saksaan. Jälkimmäisessä tapauksessa Zilliacuksen arvio epäilemättä perustui hänen äskettäisiin omiin yrityksiinsä Berliinissä. Englannissa adressi jäisi Westermarckin ja Reuterin tehtäväksi. Hankkeen ideointi kehittyi tämän jälkeen niin, että viikkoa myöhemmin Lontoon nelikko oli päättänyt laajentaa adressihanketta Italiaan ja Unkariin. Westermarckin tehtäväksi tulisi adressin kokoaminen Italiassa ja suomalais-ugrialaisten kielten tutkija Yrjö Wichmannia pyydetäisiin lähtemään Unkariin. Maiden valikoitumisen perusteista ei ole suoria mainintoja lähteissä. Vaikuttaa ilmeiseltä, että keskeinen kriteeri olivat nelikon omat kontaktit ja tuntemus eri maista ja niiden pohjalta muodostettu arvio siitä, olisiko adressi toteutettavissa ja löytyisikö sen kokoamiseen paikallisia tukijoita. Nelikko oli selvästi käynyt läpi suomalaisia tuttaviaan, jotka saattaisivat olla parhaillaan ulkomailla tai joilla olisi kontakteja joihinkin tiettyihin maihin. Näin Westermarck päätettiin lähettää Italiaan, jossa hän oli käynyt aikaisemmin, ja Wichmannia pyytää lähtemään Unkariin, jonne hänellä oli kontakteja ja josta arvoitiin muidenkin aiempien kontaktien perusteella, että tukea olisi saavutettavissa. Hanke pyrittiin siis ilmeisesti laajentamaan niin moneen maahan kuin suinkin mahdollista.²⁵⁰

Käytännön tasolla eli työn käynnistämässä ja eri henkilöiden roolien täsmentymisessä tärkeätä oli Zilliacuksen ja Edvard Westermarckin näkemysten toisiaan täydentävä vaikutus. Tavoitteiden ja toiminnan selkeytymistä voi siksi tarkastella Lontoon suomalaisten ja erityisesti Edvard Westermarckin ja Konni Zilliacuksen luonteenpiirteiden ja aiemman toiminnan kautta.²⁵¹

Konni Zilliacusta ja Edvard Westermarckia yhdisti se, että molemmat olivat valmiit toimimaan aktiivisesti ja konkreettisin toimin tärkeäksi katsomiensa asioiden puolesta. Zilliacus oli palannut pitkän ulkomailla vietetyn elämänjakson jälkeen Suomeen juuri silloin, kun tilanne siellä kävi huolestuttavaksi, mikä tuskin oli sattumaa. Keväällä 1899 Zilliacus oli joka käänteessä valmis ja suorastaan kärsimätön aktiiviseen toimintaan, ensin lehtityössä, Joseph Fisherin ohjaamisessa, sitten suuressa adressissa ja lopulta ulkomaan kampanjoinnissa. Samalla tavalla pitempikestoista tutkimusjaksoa Pohjois-Afrikassa suunnitellut Edvard Westermarck palasi Lontooseen heti kuultuaan huhuja siellä mahdollisesti käynnistettävästä protestihankkeesta Suomen hyväksi. Westermarckia sen paremmin kuin Zilliacusta ei tarvinnut maanitella tai rahapalkkiota vastaan pyytää näihin palveluksiin, vaan he kokivat sen velvollisuutenaan. Molemmat tunnettiin äärettömän työteliäinä ja väsymättöminä, varsinkin kun kyse oli heidän itse ideoimastaan toiminnasta. Molemmat olivat toimineet kotimaansa hyväksi saman vuoden 1889 Pariisin maailmannäyttelyn toteuttamisessa. Molemmilla oli myös kokemusta adressihankkeista: Westermarckilla opiskeluajoiltaan ns. eriskolaisuusadressin organisoinnista, Zilliacuksella äskettäisestä suuresta adressista.²⁵²

²⁵⁰ Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 2.5.1899 / WS KA, ko 4; Törngren 1930, 45.

²⁵¹ Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 28.4. ja 2.5.1899 / WS KA, ko 4.

²⁵² Westermarck 1927, 36-37, 79, 184; Klinge 2007; Smeds 1996, 229, 234-237.

Sekä Zilliacus että Westermarck olivat viettäneet pitkiä aikoja maailmalla. Tämä ei ainoastaan lisännyt heidän uskoaan kansainvälisyyden voimaan ja kansainvälisen vaikuttamisen merkitykseen. Euroopan ulkopuolella aikaa viettänyt Zilliacus oli Matti Klingen arvion mukaan saattanut säästyä eurooppalaista intellektuellikenttää 1890-luvulla leimanneelta pessimismiltä ja *fin de siècle* -ajattelulta ja säilyttää edistysuskonsa. Vastaavasti Westermarckin lapsuuskodin liberaali ilmapiiri ja 80-lukulainen ajattelu näkyi eriuskolaisadressissa ja luultavasti säilyi melko samanlaisena, koska Westermarck hyvin pian tämän jälkeen käytännössä muutti Suomesta pois, pistäytyen siellä vain lyhyesti erilaisten ulkomaanjaksojensa välissä. Käytännössä Westermarck oli rakentanut kansainvälistä uraa oikeastaan koko opintojensa ajan opiskelemalla, tekemällä tutkimusmatkoja ja lomailemalla ulkomailla niin suuren osan ajastaan kuin pystyi. Adressihankkeessa käsillä oli sellainen tiedepiirien asiantuntijoiden maailma, johon pääseminen oli ollut osa Westermarckin agendaa jo toistakymmentä vuotta.²⁵³

Westermarckin toiminnassa näkyvät myös suomalaisen sivistyneistön sukupuoli- ja sukupolviroolit. Isän tärkeänä tehtävänä oli statuksen välittäminen seuraavalle sukupolvelle. Tämä koski sekä perheen nimeä ja traditioita, sanalla sanoen sosiaalista asemaa, mutta myös maskuliinisuuteen liittyviä ominaisuuksia. Kunniallinen ja palkitseva ammatti oli miehisen aseman keskeinen edellytys. Tähän liittyi kuitenkin myös odotus siitä, että mies loi itse oman asemansa henkilökohtaisten ominaisuuksiensa kautta. Westermarck noudatti tätä roolia perinpohjaisesti. Ensinnäkin tieteellisen uran edellyttämä vuosikausien opiskelu ja tutkimus ulkomailla, vaikka se tarkoittikin samalla pitkää erossaoloa perheestä ja kotimaasta. Tämän jälkeen kyseenalainen adressihanke, jossa Westermarck oli valmis tulemaan heti työhön kotimaan puolesta ja rohkeasti tehden sen omalla nimellään. Uupumattomalla raatamisellaan Westermarck osoitti myös fyysistä sinnikkyyttä. Roolin mukaisesta käyttäytymisestä hyvä osoitus on Westermarckin tiedustelukirje isälle tämän näkemyksistä ja isän lähettämä hyväksyntä ja tuki pojan valinnoille. Kirjeet kertovat siitä, että se mitä salaisessa hankkeessa tehtiin, tehtiin oman miehuuteen kasvamisen, mutta myös perheen edun nimissä, vaikka muodollisesti kyse oli kotimaan puolesta asetetusta adressista.²⁵⁴

80-lukulaisuus tarkoitti ennen muuta oikeudenmukaisuuden ja laillisuuden merkityksen korostamista, mikä puolestaan näkyi valmiutena riskialttiiseenkin toimintaan näiden teemojen puolustamiseksi. Tällaisia olivat adressihankkeen yhteydessä hallitsijan kohdistuvaa suora ja julkinen kritiikki tai esimerkiksi päätös toimittaa adressi henkilökohtaisesti hallitsijalle. Mitä voimakkaampaa rauhanmanifestin esittäneen tsaarin tuki useissa eurooppalaisissa maissa oli, sitä tärkeämpää oli esittää niitä vastaavia vastatoimia: tsaaria tukeviin artikkeleihin kriittisiä vastineita, tukiadresseihin protestiadressia ”rauhantsaarin väkivalta politiikkaa kohtaan”. Vastakkainasettelu eri näkökannoilla olevien adressien välillä ei ollut pelkästään symbolinen, vaan myös konkreettinen. Jos tsaari suostuisi ottamaan

²⁵³ Klinge 2007; Westermarck 1927, 36-37; Timosaari 2017, 18, 29.

²⁵⁴ Niils Westermarck Edvard Westermarckille 27.4.1899 / EW ÅA, XXXVI; Eiranen 2019, 230-231. (Eiranen kuvaa samaa ”mieheksikasvamisprosessia” Robert Tengströmin osalta 1840-luvulla.)

vastaan häntä tukevia epävirallisia, siis yksityisluontoisesti kerättyjä adresseja, tuli hänen ottaa vastaan myös hänen toimintaansa kritisoivia kansalaisten ja mielipidevaikuttajien kokoamia adresseja.²⁵⁵

Näin toimimalla haluttiin lisätä keskustelua aiheesta ja kasvattaa aiheeseen liittyntä julkisuutta. Samalla pystyttiin verkostoitumaan kriittisesti tsaariin suhtautuneisiin eurooppalaisiin kulttuuri- ja älymystöpiireihin. Tämä tavoite oli välttämätön adressityössä, mutta hyödyllinen myös henkilökohtaisella tasolla.

Edvard Westermarck ryhtyi laatimaan Lontooseen palattuaan *Contemporary Review* -aikakauslehteen artikkelia otsikolla ”Finland and the Czar”. Sen keskeinen ajatus oli tsaarin hallitsijalupauksen rikkominen ja tsaarin rauhanpyrkimysten kyseenalaistaminen. Westermarck puhutteli artikkelissa varsin suorasanaisesti hallitsijaa ja syytti tämän rikkoneen hallitsijalupauksensa sivuuttaessaan Suomen perustuslailliset oikeudet. Näin hän oli tehnyt erityisesti asevelvollisuuslakiesityksellään, joka oli ristiriidassa ”rauhantsaarin” maineen kanssa. Toisin kuin usein vastaavissa artikkeleissa, Westermarck allekirjoitti sen rohkeasti omalla nimellään. Westermarck pohti tarkkaan tekonsa riskejä ja motiiveja. Vaikuttaa siltä, että hän koki tämän artikkelin allekirjoittamisen jopa uskaliaampana tekona kuin hiukan myöhemmin kulttuuriadressiin osallistumisen. Hallitsijan haastamisessa on samoja sävyjä kuin Zilliacuksen halussa kyseenalaistaa rauhantsaarin väkivaltapolitiikka organisoimalla tätä vastaan julkinen eurooppalaisten vaikuttajien protesti.²⁵⁶

Zilliacuksen ja Westermarckin toiminta sopii eurooppalaisen passiivisen vastarinnan malliin, jota oli sovellettu kotimaan protesteissa yleisvaltakunnallistamispolitiikkaa vastaan. Asiaa väitöskirjassaan tutkineen Steven Duncan Huxleyn mukaan suomalaiset vastarintajohtajat olivat hyvin ajan tasalla eurooppalaisista protesteista ja vuoteen 1899 mennessä sisäistäneet eurooppalaisen perustuslaillisuuden ja poliittisen moraalisuuden hengen: taistelun oikeudenmukaisuuden puolesta ja sen antaman moraalisen velvoitteen kapinointiin. Oikeudenmukaisuus ja oikeudet olivat tärkeitä iskulauseita tässä toiminnassa, jota toteutettiin kansainvälisellä yhteistyöllä. Pohjana oli jo pitkään suomalaisen akateemisen eliitin piirissä vallinnut pyrkimys luoda yhteyksiä länsimaiseen sivistyneistöön muualla Euroopassa.²⁵⁷

Zilliacus ja Westermarck täydensivät toisiaan myös työnteko-ominaisuuksiensa osalta. Zilliacusta on kuvattu ”joukkoja johtavien johtajaksi ja tiennäyttäjäksi” ja ennemmin ”iloisten ihmisten seurassa” kuin muodollisesti asetetun johtajan roolissa viihtyväksi. Tämä tuli näkyviin tehtävänjaossa, jossa Zilliacus otti tehtäväkseen suuren määrän matkustamista ja paikallisten vaikuttajien adressihankkeeseen innostamista eri maissa, jättäen kuitenkin käytännön työt muille. Kovaan työtahtiin tottunut Westermarck pystyi puolestaan paneutumaan adressin perustyöhön eli allekirjoitusten keräämiseen. Molemmat olivat poliittisen establishmentin ulkopuolella vaikuttavia suoran toiminnan ystäviä, joiden periaatteellisuus

²⁵⁵ Berendsen ja Norman-Hansen 1899, 769.

²⁵⁶ Westermarck 1899, 655-656; Edvard Westermarck Hugo Pippingille 28.4.1899 / EW ÅA, XXXVI. Katso myös Tommila 1999, 275, jossa siteeraa samansisältöistä Westermarckin kuvausta asiasta Reinhold Hausenille.

²⁵⁷ Huxley 1990, 35-36 ja xi.

saattoi tehdä yhteistyön heidän kanssaan hankalaksi, jos toimintatavoista ilmenisi poikkeavia käsityksiä.²⁵⁸

Adressia ei pidäkään nähdä vain tiukan tavoitteellisena ja suunnitelmallisena hankkena, vaan myös kanssakäymisenä, jossa yksilöiden vahvuudet ja heikkoudet, päätöksentekokyky ja karisma vaikuttivat päätöksiin, joita tehtiin samanaikaisesti eri maissa, usein spontaanisti. Adressin toteuttajien muodostamassa löyhässä verkostossa karismaattisemat, nopeasti eri tilanteisiin sopeutuvat ja sosiaalisesti lahjakkaat yksilöt saattoivat saavuttaa hyvin hallitsevan roolin hankkeessa. Westermarck ja Zilliacus olivat selvästi tällaisia persoonallisuuksia.²⁵⁹

Tsaarin puolesta kampanjoinutta toimittaja William Thomas Steadia on kuvattu räiskyvästä persoonana, joka ymmärsi ”kuinka luoda spehtaakkeleita spehtaakkeiden vuosisadalla”. Tämä määritelmä sopii erittäin hyvin myös Konni Zilliacukseen, joka oli valmis julkisuutta arastelematta hakeviin kampanjoihin. Kansainvälisesti kokenut Zilliacus saattoi aistia lehdistökampanjoinnin ja massatempausten hengen paremmin kuin maanmiehensä. Zilliacuksen vauhdikas matkustaminen kulttuuriadressin kokoamisen yhteydessä – vain muutamia päiviä kullakin paikkakunnalla, maasta toiseen – muistuttaa hyvin paljon Steadin vuoden 1898 tsaarin konferenssi-idean tukikiertuetta ympäri Eurooppaa. Erikoinen sattuma myös on, että Steadin ”Rauhan ristiretken” suunnitelma toimittaa omakätisesti Pietariin vetoomus tsaarille tämän rauhanmanifestin tueksi oli ajatukseltaan hyvin samanlainen kuin Zilliacuksen ajatus Pietariin tsaarille toimitettavasta kulttuuriadressista. Voi olla, että Steadin toimien ajankohtainen suuri näkyvyys oli ollut vaikuttamassa ajatuksen kulttuuriadressin adressidelegaatista. Steadin päähänpistot tuskin olivat ainakaan jääneet huomaamatta tarkasti uutisia seuranneelta Zilliacukselta.²⁶⁰

Kulttuuriadressia koskevista muistelmateoksista saa yleisesti sen kuvan, että Zilliacus liittyi Lontoossa käynnissä olleeseen adressiin. Tätä käsitystä on lainattu uudemmissakin tutkimuksissa. Tulkinta perustuu siihen, että työn käynnistämipaikkana todella oli Lontoo, ja suomalaisten toteuttajien propagoimaan käsitykseen, että adressi oli ulkomaalaisten eli Rudolf Euckenin ja Gertrud Couplandin lanseeraama. Lähdeaineiston pohjalta oikeammalta tuntuu, että Konni Zilliacus sai suostuteltua Lontoossa olleet suomalaiset oman adressi-ideansa taakse. Toteutuksessa vain käytettiin hyväksi Lontoosta käsin tehtyjä aiempia selvityksiä ja pohjatyötä.²⁶¹

Siirryttyään Berliinistä Lontooseen Zilliacus pääsi hankkeelle suopeampaan ilma-piiriin – suomalaiset toverit ja paikallisten tuki huomioituna – sekä sai käyttöönsä sieltä käsin eri maihin luodut kontaktit, jotka mahdollistivat paremmin adressin valmistelun. Samalla hän toi johtajuutta hankkeeseen, joka oli kärsinyt useiden erilaisten tehtävien samanaikaisesta hoitamisesta sekä epävarmuudesta sen osalta, miten johtajat kotimaassa

²⁵⁸ Bertel Appelbergin esipuhe, Zilliacus 1960, 5-12.

²⁵⁹ Clerc 2010, 88.

²⁶⁰ Sitaatti: Abbenhuis 2019, 67; Heerikhuizen 2005 (ei sivunumeroita), <https://attackingthediabol.co.uk/worksabout/hague.php> (viitattu 14.6.2020).

²⁶¹ Esim. Eerola 2015, 57.

suhtautuisivat tällaisten julkisten vetoomusten tarkoituksenmukaisuuteen. Zilliacus otti ikään kuin vastuun mahdollisista epäonnistumisista ja kritiikistä omille harteilleen ja sai muut keskittymään paremmin itse adressityöhön. Samalla selkeytyivät nelikon roolit: Reuterista tuli toimintaa koordinoiva ”päämajan” päällikkö, Westermarck keskittyi konkreettiseen allekirjoitusten keräämistyöhön Englannissa ja Italiassa, ja Zilliacukselle jäi tehtäväksi innostaa ja löytää tukijoita hankkeelle lukuisissa Euroopan maissa. Yhä epäluuloisemmaksi propagandatyön tuloksellisuudesta tullut ja kevään tapahtumien uuvuttama ja järkyttämä Yrjö Hirn sen sijaan palasi kotimaahan tämän yhä määrätietoisemmän ja rohkeamman toiminnan edestä.²⁶²

Roolien ja työnjaon kirkastumisella saattoi olla identiteetteihin liittyviä vaikutuksia. Nopeassa aikataulussa tehtiin päätöksiä, jotka alkoivat näkyä jo lyhyen adressihankkeen aikana ja joiden vaikutukset, henkilöiden elämänvaiheita pitemmälle seuraamalla, voisivat tulla esiin myöhemminkin. Reuterin koordinoiva rooli sopi hänen analyttiseen, mutta myös sosiaalisissa tilanteissa viihtyvään luonteeseensa. Westermarckin kosmopoliittinen suuntaus vahventui entisestään. Hirnin hermostuneisuus ja väsymys saivat hänet siirtymään raskaaksi kokemastaan vaikuttamistyöstä takaisin kotimaahan ja tutkimustyön pariin. Zilliacuksen toispaikkaisuus, eräänlainen maanpako päättyi toistaiseksi ja Zilliacus palasi adressin jälkeen kotimaahan toteuttamaan entistä aktiivisempaa vastarintatyötä.²⁶³ Yhteenvedon voidaan todeta, että adressille asetettuina tavoitteina olivat tuen osoittaminen Suomessa laaditulle suurelle adressille ja tsaarin antaman helmikuun manifestin laittomuuden osoittaminen. Tämä tarkoitti sitä, että kansainvälisen adressin avulla yritettiin painostaa hallitsijaa ottamaan suuri adressi vastaan ja reagoimaan siinä esitettyihin toiveisiin. Suomea koskeva lainsäädäntö tuli vahvistaa kotimaisilla valtiopäivillä ilman riskiä sen tulkittamisesta yleisvaltakunnalliseksi lainsäädännöksi. Näihin vaatimuksiin taivuttamalla hallitsijalta haettiin samalla ainakin epäsuorasti vahvistusta perustuslailliseen tulkintaan Suomen valtio-oikeudellisesta asemasta Venäjän yhteydessä. Tsaarin tuli kunnioittaa Suomen autonomista lainsäädäntöoikeutta, jonka hän tämän tulkinnan mukaan oli hallitsijavakuutuksellaan vahvistanut ja jota hän manifestillaan oli edeltäjistään poiketen nyt rikkomassa.

Aiheen kansainvälisellä käsittelyllä pyrittiin lisäämään hallitsijaan kohdistuvaa painetta, tietoisuuden lisäämistä koko kysymyksestä Suomen ja Venäjän ulkopuolella, sekä osoittamaan ristiriitaisuuksia tsaarin toiminnassa. Tsaarin tekemä ehdotus kansainvälisestä aseidenriisuntakonferenssista palveli ajoitukseltaan kansainvälistä adressihanketta, jonka yhtenä tavoitteena oli kyseenalaistaa konferenssiehdotuksen vilpittömyys tai, kääntäen, pakottaa hallitsija ”rauhankonferenssin” tavoitteiden hengessä peruuttamaan Suomen asevelvollisuuslain uudistamista koskevat suunnitelmat. Samalla tarkoituksena oli vahingoittaa tsaarin julkisuuskuvaa Euroopassa, jonka konferenssiehdotuksen tuoma myönteinen

²⁶² Edvard Westermarck Julio Reuterille 9.5.1899 / JNR ÅA, XX; Reuter 1928, 39; Vertaa: Törngren 1930, 246-247: ”Hän ei ollut millään tavoin ”yrityksen johtohahmo” ja Gummerus 1929, 64: Zilliacus oli koko ajan suuren yrityksen johtava hahmo.”

²⁶³ Saunier 2013, 102.

julkisuus hermostutti perustuslaillista tulkintaa esillä pitäneitä suomalaisia. Kansainvälinen adressi haluttiin laatia eräänlaiseksi vasta-adressiksi tsaarin konferenssiehdotusten herättämille tuenilmaisuille. Tässäkin asiassa tsaari haluttiin pakottaa valintatilanteeseen: jos hän oli valmis ottamaan vastaan tuenilmaisuja, tuli hänen hyväksyä myös vastakkaiset kannanotot. Tsaari haluttiin saattaa kohtaamaan asia silmästä silmään asettamalla kansainvälinen delegaatti tai delegaatio, jonka tehtävänä oli toimittaa vetoamus hänelle henkilökohtaisesti Pietariin. Laajojen kansanosien tsaarin ehdotukselle antaman tuen vastapainoksi haluttiin asettaa kansainvälisten asiantuntijoiden määrällisesti suppeampi, mutta painoarvoltaan painavampi näkemys. Konferenssiehdotusta käytettiin siis taitavasti perusteluna siihen, että kansainvälisellä adressilla käytännössä yritettiin puuttua Venäjän yksinvaltiaan päätöksentekoon ja maan sisäisiin asioihin.

Adressin vaikutusarvo tuli riippumaan sen laajuudesta eli allekirjoittajien määrästä ja alueellisesta kattavuudesta – maista ja kaupungeista joissa se oli toimeenpantu – ja sisällöstä eli adressiteksteissä esitetyistä huomioista ja vaatimuksista, sekä uskottavuudesta, joka piti sisällään edellä mainittujen lisäksi allekirjoittajien tunnettuuteen ja taustaan perustuvan huomioarvon.

Konni Zilliacuksen adressi-idea sisälsi myös erilaisten traditioiden ja adressien toteutustapojen fuusioimista. Käsin koottu ja henkilökohtaisesti tsaarille toimitettava adressi edusti jatkumoa suomalaiselle kuninkaissa käynnin perinteelle, jonka viimeisin osoitus oli äskettäinen suuri adressi ja sen juhlava toimittaminen Pietariin. Toisaalta tunnettujen merkkihenkilöiden allekirjoittamana se oli jatkumoa eurooppalaisille yksinvaltiutta vastustaville vetoamuksille. Vaikka käsin koottu adressi ei ollutkaan Dreyfus-tukiadressien mallin mukaisesti tarkoitettu painettuna julkaistavaksi, kytkeytyi se silti Dreyfus-tapauksen malleihin kahdella tavalla. Ensinnäkin se asetuksiltaan ja kuvitukseltaan hyvin samantapainen kuin monet Zolalle ja Dreyfusille lähetetyt eri eurooppalaisten maiden ja kaupunkien tukiadressit. Toisekseen Zilliacuksen ajatuksena oli, että kulttuuriadressi tulisi ainutlaatuisuutensa vuoksi saamaan suurta huomiota ja näkyvyyttä lehdistössä. Adressin kautta saataisiin tällä tavalla hiukan vaikeuksiin ajautuneeseen lehdistöpropagandaan uusia aiheita ja virtaa. Zilliacus oli vakuuttunut siitä, että adressin huomioarvo tulisi olemaan suuri.²⁶⁴

Adressihanke oli taitavasti mietitty propaganda-arvoltaan myös siksi, että sen laskettiin olevan tuloksellinen lopputuloksesta riippumatta. Mikäli tsaari ottaisi adressin vastaan, joutuisi hän symbolisesti hyväksymään häneen kohdistetun kritiikin ja alaisensa hallinnon toiminnan virheellisyyden. Mikäli hän ei ottaisi adressia vastaan tai ei reagoisi siihen lainkaan, vahvistaisi hän tavallaan oikeaksi esitetyn kritiikin ”valapattotsaarista” ja tulkinnan, että yhtenäistämispolitiikka oli todella hallitsijan määräysten eikä tämän alaisten toiveiden mukaista.

²⁶⁴ Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 16.5.1899 / WS KA, ko 4; Konni Zilliacus Julio Reuterille 20.6.1899 / JNR ÅA, XXI.

Adressi haluttiin saada toimitettua Pietariin ennen suuren adressin saapumista virallista käsittelytietä tsaarille sekä ennen valtiopäivien päättymistä. Näin adressin julkisuusarvoa voitaisiin hyödyntää suuren adressin yhteydessä mahdollisimman hyvin. Tässä ei kuitenkaan aivan onnistuttu, sillä suuri adressi esiteltiin hallitsijalle 17.6. ja tsaari antoi julistuksensa päätyneille valtiopäiville 22.6. Kansainvälinen adressi saapui Pietariin hiukan näiden jälkeen eli juhannuksena. Hallitsijan päätöstä suuren adressin jättämisestä ottamatta huomioon pyrittiin kuitenkin estämään pääsemästä julkisuuteen, jotta kulttuuriadressin muodolliselta tavoitteelta eli suomalaisten suuren adressin kansainväliseltä tuenilmaisulta ei putoaisi täysin pohja pois, ja jotta kansainvälisellä adressidelegaatiolla olisi edes teoreettisia mahdollisuuksia päästä hallitsijan puheille.²⁶⁵

Lisäksi haluttiin saada kansainvälinen adressi ja sen oletetusti aiheuttama julkinen kansainvälinen keskustelu käyntiin ennen Haagin konferenssin päätöslauselmien valmistumista ja tapahtuman päättäjäksiä. Tässä myös onnistuttiin, vaikka kansainvälisen adressin lopulta saama melko vähäinen huomio tuskin suuresti Haagin konferenssin pöydissä näkyikään. Koska adressin lähtökohdat olivat tsaarin rauhankonferenssialoitteen antamisessa vaikutusmahdollisuuksissa, pyrittiin adressi sisällöllisesti ja ajallisesti myös kytkemään konferenssiin, vaikka sitä ei suoraan sen foorumeille ollut tarkoitettukaan. Se, että konferenssin alkuvaiheessa tehtiin päätös siitä, että konferenssidelegaatiot eivät suostuisi ottamaan minkäänlaisia vetoouksia tai adresseja vastaan, varmasti viimeistään vakiinnutti adressihankkeen päätavoitteeksi toimittava vetoisuus hallitsijalle Pietariin ja pyrkiä saamaan tälle tapahtumalle paljon julkisuutta.²⁶⁶

3.3 Ulkomaiset kasvot ja kotimaiset kädet: suomalainen vai kansainvälinen adressi?

Aiemmin on käsitelty ulkomaista propagandaa harjoittaneiden suomalaisten näkemyseroja. Koko adressihankkeessa tasapainoteltiin jatkuvasti suomalaisuuden ja kansainvälisyyden hauraassa tasapainossa. Toimiminen suomalaisena Suomen asialla ulkomailla oli poliittisesti ja henkilökohtaisesti riskialtista. Adressia ideoineilla suomalaisilla oli halu laatia kansainvälinen, Suomen rajojen ulkopuolella toteutettava adressi ja rakentaa samalla omia kansainvälisiä verkostojaan. Ulkomaiset mallit ja virtaukset tuntuivat varteenotettavilta ja Dreyfus-tapauksen kaltaiset kansainväliset uutiset kiehtovilta. Suomen vilkkaan

²⁶⁵ Konni Zilliacus Julio Reuterille 22.5.1899 / JNR ÅA, XXI; August Nybergh Carl Armfeltille 17.6.1899, Armfelt 1923, 171; Carl Armfelt Alexis Gripenbergille 14., 17 ja 23.6.1899, Armfelt 1923, 162, 168; Alexis Gripenberg Carl Armfeltille 25.6.1899, Armfelt 1923, 186-187; Armfelt 1923, 137, 168, 188, 171; Armfelt ja Zilliacus olivat opiskelutovereita, joiden tutkinnot valmistuivat samana vuonna 1877, mikä selittää Zilliacuksen luottamuksellisen kirjeenvaihdon Armfeltin kanssa.

²⁶⁶ Haagin konferenssin päätösjuhlallisuudet pidettiin 29.7.1899, mutta todellisuudessa konferenssi oli saanut työnsä päätökseen jo aiemmin heinäkuussa, katso Eerola 2015, 27, 29. Vaughan Nashin ja Julio Reuterin välillä viriteltiin ajatusta, että adressidelegaatio olisi paluumatkallaan Helsingistä pistäytynyt Haagissa rauhankonferenssissa kertomassa työstään tai ainakin jättää raporttinsa tehtävästään sinne, katso Julio Reuter Sven Palmelle tai Arvid Neoviukselle (ei nimettyä vastaanottajaa) 5.7.1899 / AN KA, ko 6. Päätöksestä olla ottamatta konferenssissa vetoouksia vastaan katso *Daily Chronicle* 11.5.1899, "Hague Conference will Receive no Addresses."

alkuvuoden 1899 tapahtumat haluttiin saattaa kansainväliseen tietoisuuteen, ei vain propagandan välineeksi ja tsaarin politiikan muuttamiseksi, vaan myös siksi että ne haluttiin kietoa osaksi kansainvälisiä laajempia tapahtumaketjuja ja ylikansallisen älymystön yhteistä tapahtumahorisonttia. Toisaalta, vaikka kansainvälisen adressin suomalaiset ideoijat halusivat ulkomaalaisten tukevan adressia ja osallistuvan siihen, pyrkivät he myös säilyttämään sen ohjauksen omissa käsissään. Tässä luvussa käsittelen sitä, miten kansainvälisyyden ja suomalaisuuden elementtejä käytettiin ja sekoitettiin adressihankkeen eri osa-alueilla.

Ensimmäinen konkreettinen kysymys, jossa adressin suomalaiset suunnittelijat joutuivat määrittämään muun maalaisten osallistumista adressiin, oli suhtautuminen Rudolf Euckenin protesti-ideaan. Rudolf Eucken oli 28.3.1899 laatimassa kirjeessään Gertrud Couplandille ehdottanut kansainvälistä protestia, joka toteutettaisiin Lontoosta käsin. Ehdotus työn käynnistämiseen Lontoossa liittyi luultavasti siellä olleisiin suomalaisiin, joista Eucken oli varmasti saanut tietoja Couplandilta. Kuitenkin ajatuksena oli vetoisuus, jonka keulakuva ja allekirjoittajat olisivat muita kuin suomalaisia. Välittäjänä asiassa ollut Gertrud Coupland oli ehdotuksesta hyvin innostunut ja tiedusteli useaan otteeseen suomalaisilta, olivatko he jo ryhtyneet toimimaan asiassa. Lontoossa olleet Yrjö Hirn, Axel Wallensköld ja varsinkin Julio Reuter eivät kuitenkaan olleet varmoja, kuinka ajatukseen pitäisi suhtautua. Ainakin Reuter piti sitä ensin liian vahvana toimenpiteenä.²⁶⁷

Tilanne kuitenkin muuttui Edvard Westermarckin ja Konni Zilliacuksen tultua Lontooseen. Adressi päätettiin toteuttaa. Nyt Euckenin ehdotukseen tuli jollain tavoin reagoida ja vastata. Sitä paitsi Euckenin apua tarvittiin allekirjoitusten keräämiseen Saksassa. Edvard Westermarck, luultavasti keskusteltuaan muiden suomalaisten kanssa, laati kirjeen Euckenille, jossa ilmeisesti pyysi tätä vetämään adressihanketta. Pyyntö kuvastaa sitä häilyvää, epävarmaa tilaa, jossa hanke tässä vaiheessa oli: erilaisten toteutumallien toimivuutta punnittiin. Eucken ei kuitenkaan ollut kiinnostunut johtamaan hanketta tai ottamaan siinä julkista, näkyvää roolia, mutta lupautui edelleen auttamaan sen toteuttamisessa. Eucken perusteli vetäytymistään mm. sillä, että Venäjällä ärsyntyttäisiin saksalaisen näkyvästä roolista hankkeessa. Sen sijaan Eucken ehdotti adressin vetäjäksi aikakauden kulttuuri-ikonia Georg Brandesia. Euckenin mukaan vetoisuus tuli laatia keskeisillä eurooppalaisilla kielillä, koota Kööpenhaminassa ja toimittaa Venäjälle keskeisille tahoille. Ehdotus perustui luultavasti osaltaan siihen, että Kööpenhamina oli ajankohdan tärkeimpiä diplomaattikaupunkeja, erityisesti Venäjän ja Tanskan kuningashuoneiden välisen yhteyden vuoksi. Eucken antoi ymmärtää, että linjaukset jatkosta ja työn organisointi olivat Lontoon suomalaisten käsissä.²⁶⁸

Koska Westermarckin kirjeet Euckenille eivät ole olleet käytettävissä, vaan niiden sisältö on pitänyt päätellä välillisesti Euckenin vastauksista, on keskustelua mahdoton

²⁶⁷ Gertrud Coupland Julio Reuterille 5.4.1899 / JNR ÅA, IV; Gertrud Coupland Yrjö Hirnille 5.4.1899 / EW ÅA, VI; Gertrud Coupland Yrjö Hirnille 31.3., 7.4. ja 3.6.1899 / YH KK, 86; Julio Reuter Yrjö Hirnille 4.4.1899 / YH KK, 108; Coupland 1908, 137.

²⁶⁸ Muun kirjeenvaihdon perusteella Westermarck kirjoitti Euckenille huhtikuun lopulla, hiukan ennen Zilliacuksen saapumista Lontooseen. Rudolf Eucken Edvard Westermarckille 28.4.1899 / EW ÅA, IX; Julio Reuter Arvid Neoviukselle 29.4.1899, ko 6; Edvard Westermarck Hugo Pippingille 28.4.1899 / EW ÅA, XXXVI; Salmon 1997, 59.

tarkkaan rekonstruoida. Vaikuttaa kuitenkin selvältä, että juuri tässä huhtikuun lopulla ja toukokuun alussa käydyin kirjeenvaihdon yhteydessä adressin toteutusmallia vaihteitain hiottiin. Seuraavassa kirjeessään Rudolf Eucken ilmoitti hyväksyvänsä suomalaisten hahmotteleman adressimallin sekä sen, että Theodor Mommsen toimisi hankkeen yhteyshenkilönä Saksassa ja adressin keulakuvaksi tulisi A.E. Nordenskiöld. Tästä huolimatta Eucken nosti esiin kysymyksen ruotsalaisen Nordenskiöldin sopivuudesta tehtävään.²⁶⁹

Kirjeenvaihdon perusteella suomalaisilla oli halua vaikuttaa adressin muotoon ja toteutustapaan, mutta sen julkinen vetovastuu haluttiin sysätä ulkomaalaiselle. Rudolf Euckenin ja Theodor Mommsenin nimet nousivat luonnollisina esiin adressin valmistelun aikaisemmista vaiheista. Hankkeelle haluttiin ulkomaalainen vetäjä, koska Helsingistä oli ilmaistu huolta suomalaisten liian näkyvästä roolista kampanjoinnissa. Toisaalta tämä sopi hyvin Westermarckille, Reuterille ja Zilliacukselle, koska kyseessä oli kansainvälinen addressi.

Zilliacukseen, Westermarckiin ja Reuteriin kohdistui painetta monelta taholta. Gertrud Coupland oli jo pitempään painostanut käynnistämään addressi Euckenin ehdotuksen mukaan. Helsingistä käsin epäiltiin koko hankkeen mielekkyyttä. Henrik Borgström oli osoittanut epäluottamuksensa Reuterin ja kumppaneiden asiantuntemuksesta suhteiden rakentamisessa englantilaisiin vaikuttajiin. Paitsi asiantuntemusta, myös uskottavuutta oli Borgströmin mielestä saavutettavissa vain paikallisesti ohjatulla toiminnalla.

*Daily Chronicle*ssa uutisoitiin Borgströmin *Finland*-aikakauslehden perustamisesta. Artikkelissa asia esitettiin puhtaasti paikallisesti eikä suomalaisten organisoimana. Artikkelin mukaan ”tässä maassa” esiintyi voimakasta sympatiaa Suomen puolesta, minkä johdosta ”vahvaa komiteaa” perustettiin parhaillaan Lontoossa tukemaan suomalaisia näiden kansallisen itsenäisyyden (*national independence*) ja ”edes joidenkin” tähän saakka nauttamiensa oikeuksien, kuten perustuslaillisen hallituksen, säilyttämiseksi. Komitean tehtäväksi jutussa nimetään julkisten tapahtumien organisoiminen halki maan, *Finland*-nimisen julkaisun perustaminen ja pamflettien ja kirjallisuuden jakaminen. Tekstissä esitetään, että hanke nauttii paikallista tukea puoluekannasta riippumatta ja ”vaikutusvaltaisia jäseniä liittyy komiteaan päivittäin”. Artikkelissa mainitaan tavoitteeksi vastaavan organisaation perustaminen Amsterdamiin ”eurooppalaisen mielipiteen valistamiseksi” ja nostetaan esiin myös edistyksellisten voimien tuki Venäjällä Suomen hyväksi.²⁷⁰

Näissä olosuhteissa ei ole kummallista, että kolmikko Reuter – Hirn – Wallenskiöld mielti myös itse sitä vaihtoehtoa, että hanketta vetäisi joku ulkopuolinen. Ainakin Yrjö Hirniltä on säilynyt maininta siitä, että paikan päällä työn haluttiin olevan puhtaasti paikallisten käsissä. Euckenin ohella myös James Sullyn halua ottaa työ vetääkseen oli ilmeisesti myös tiedusteltu. Lopulta suomalaiset ilmeisesti tulivat siihen tulokseen, että halukkaita tai sopivia ehdokkaita ei ollut olemassa, joten hanketta tuli lähteä ajamaan itse.

²⁶⁹ Rudolf Eucken Edvard Westermarckille 12.5.1899 / EW ÅA, IX.

²⁷⁰ ”Suppression of Finland. How it is Being Accomplished,” *Daily Chronicle*. Harold Perrottin ohella nimeltä artikkelissa mainitaan Spence Watson, rouva Alec Tweedy ja ”englantilainen Suomessa” (!), professori Danielson. DC:n artikkelin sisältöä on avattu tekstissä hiukan enemmän, koska se antaa viitteitä myös kulttuuriadressin toteutukseen liittyvistä valmisteluista.

Zilliacuksen into oli yhtenä merkittävänä tekijänä tässä päätelmässä. Hän ei tuntenut lainkaan epävarmuutta, vaan päinvastoin lähetti Helsinkiin pyyntöjä toimittaa lisää henkilöitä työhön ja tekemään hanketta muutenkin mahdollisimman tunnetuksi, koska ”*siitä ei voi seurata mitään muuta kuin hyvää.*”²⁷¹

Tärkeämpää kuin että hanketta todella toteuttivat ulkomaalaiset, oli se että adressista saataisiin aikanaan luotua julkisuudessa tällainen kuva. Kyse oli lähitulevaisuuden ja myöhemmästä julkisuudenhallinnasta. Toteutuksen aikana oli tärkeää pitää addressi poissa lehtien sivuilta, mutta heti sen päätyttyä kaikki julkisuus oli kannatettavaa. Tätä tilannetta varten tuli jollain tavoin varautua.

Adressidelegaation jäsenistä kolme, Waldemar Brøgger, Carl Norman-Hansen ja Willem van der Vlugt laativat lähes heti hankkeen päätyttyä kuvaukset adressin vastaanotosta Pietarissa. Hankkeen alkuperää eli sitä kuka ajatuksen adressista oli keksinyt he eivät kuvauksissaan käsitelleet. *Journal des Débatsissa* puolestaan ilmestyi 6.7.1899 lyhyt artikkeli. Sen mukaan hankkeen takana olivat olleet helsinkiläiset yliopistovaikuttajat, jotka olivat olleet valmiiksi ulkomailla pyrkimyksenään vaikuttaa julkiseen mielipiteeseen Suomen tilanteesta. Vain muutama päivä ilmestymisen jälkeen eli 9.7. julkaistiin artikkelia koskenut korjaus. Sen mukaan ajatus adressista oli syntynyt spontaanisti ja samanaikaisesti Euroopan älymystön ”keskuksissa”, eikä suomalaisilla ollut ollut roolia siinä sen enempää kuin adressin valmistelussa. On todennäköistä, että korjaus tehtiin nopeasti lehteä lähellä olleiden suomalaisten, kuten Axel Berndtsonin tai Leo Mechelinin toimesta. Korjatussa artikkelissa esitettyä kuvaa pyrittiin myös toistamaan muissa yhteyksissä ja vakiinnuttamaan edelleen. Lähes samoihin aikoihin *Journal des Débatsin* artikkelin kanssa ilmestyneessä *Finlandin* numerossa asia muotoiltiin niin, että ”merkittävät miehet useissa maissa ottivat asian hoitaakseen”. Näin luotu mielikuva on päätyntä liki sellaisenaan myös myöhempiin suomalaisten muistelmateoksiin.²⁷²

”Spontaani ja samanaikainen” on ilmaus, jota myös Rudolf Eucken käytti adressi-idean synnystä tapahtumia myöhemmin muistellessaan. Ilmaus on sopivan passiivinen, koska se ei suoraan viittaa kehenkään yksilöön, mutta luo mielikuvan hankkeen takana olleesta laajasta tuesta. Erilaisia ehdotuksia toimista Suomen hyväksi olikin esitetty. Epätarkalla ilmaisulla haluttiin kuitenkin myös peittää sitä, että erilaisten ideoihin ohella addressi vaati konkreettista ja kovaa työtä. Tämä jäi pitkälti suomalaisten vastuulle.²⁷³

²⁷¹ Konni Ziliacus Werner Söderhjelmille 2.5.1899 / WS KK, ko 4; Julio Reuter Arvid Neoviukselle 29.4.1899 / AN KA, ko 6; Yrjö Hirn Betty Hirnille 9.4.1899 / YH KK; Karin Hirn Betty Hirnille 1.4.1899 / YH KK, 182; Rantavaara 1977, 109.

²⁷² *Journal des débats politiques et littéraires*, 6.7. ja 9.7.1899: ”Suomalaisilta saamamme lisätiedot osoittavat, että Pietariin suuntautuneen yrityksen taustalla eivät olleet suoraan suomalaiset, vaan ajatus syntyi spontaanisti ja lähes samanaikaisesti useissa Euroopan henkisissä keskuksissa.”; ”The International Address; *Finland*, No. 2., July 25, 1899. Tämä versio uutisoitiin edelleen Suomessa, katso esim. *Uusi Suometar* 19.7.1899; Ziliacus 1901, 185; Westermarck 1927, 187; Eerola 2015, 56.

²⁷³ Eucken piti aiheesta esitelmän vuonna 1911 Englannissa. Westermarck 1917, 122: ”Ajatus ei saanut alkuaan Suomesta, vaan nousi esiin suunnilleen samanaikaisesti kaikkialla kulttuuripiireissä. Asian suuruus piilee juuri siinä, että ajatus heräsi samanaikaisesti useiden henkilöiden mielessä. Juuri tämä salaisuuden verhon kätöksissä ja kiireessä esiintynyt samanmielisyys kaikkien kansojen keskuudessa, tämä äkillinen mielipaha tekee asiasta merkityksellisen ja koskettavan.” Saattaa viitata Couplandin elämäkertaan, jossa käytetään samanlaista muotoilua, katso Coupland 1908, 139.

Useimmilla hankkeessa keskeisesti mukana olleilla ei ollut halua korostaa omaa rooliaan varsinkaan asian ollessa tuore, mutta ei myöskään myöhemmin. Esimerkiksi Rudolf Euckenin ja Gertrud Couplandin haluttomuus ja suoranainen vaatimus matalasta profiilista asiassa nousee esiin lähteistä. Se oli henkilökohtaisesti turvallisempi ratkaisu, ja puhuminen yleisesti hankkeen kansainvälisyydestä kalskahti julkisuudessa ja myöhemmissä muistelmateoksissa komealta. Suomalaisten rooli tuli tehdä näkymättömäksi henkilökohdaisen turvallisuuden ja adressin vaikuttavuuden vuoksi. Tämän vuoksi luultavasti adressin alun perin suunnitelleen ydinryhmän – Westermarck, Zilliacus, Reuter, Coupland, Eucken – kesken sovittiin hyvin yleisten ilmaisujen käytöstä koskien hankkeen alkuperää ja sen ”kansallisuutta”. Kaikkien kannalta sopiva lopputulos oli siten esittää hanke erityisemmin sitä keneenkään personoimatta useiden eurooppalaisten vaikuttajien samanaikaiseksi ajatuksiksi. Ajan mittaan ulkomaalaisten tukijoiden roolia tuotiin korostetummin muistelmakuvauksissa esiin. Esimerkiksi Edvard Westermarck painotti useissa eri teksteissä Gertrud Couplandin keskeistä osuutta adressin synnyssä. Nämäkin kuvaukset Westermarck laati kuitenkin pääosin Couplandin kuoleman jälkeen. Toisin sanoen aiemmin sovittua linjaa täydentäviä tietoja annettiin vasta asianomaisen poismenon jälkeen.²⁷⁴

Poikkeuksen muodosti Konni Zilliacus, joka toi oman osuutensa tapahtumissa Suomen itsenäistymisen jälkeen julkaistuissa teoksissa kaihtelematta esiin. Se, että muutamat muut kronikoitsijat ovat esittäneet Zilliacuksen roolista adressin käynnistämässä kriittisiä ja vähätteleviä näkemyksiä liittyy todennäköisesti siihen, että heidän mielestään Zilliacus korosti tarpeettomasti omaa merkitystään. On kuitenkin mahdollista, että myös Zilliacuksen tapa tuoda suomalaisten todellinen panos avoimemmin näkyviin koettiin tarpeettomana poikkeamana sovitusta kaanonista. Alun perin tarkoituksenmukaisuussyistä valittu linja oli johtanut vuosien mittaan siihen, että adressin ympärille oli alkanut kertyä jonkinlaisen legendan sävyjä. Tämän kuvan rikkominen aihetta koskevilla käytännön tiedoilla ei välttämättä miellyttänyt kaikkia. Jotain adressin myyttisyydestä elää ehkä edelleen sitä koskevissa kuvauksissa aikanaan valitun julkisuuskuvan ansiosta.²⁷⁵

Adressin tuli siis näyttää ulkomaalaisten vaikuttajien aloitteesta syntyneeltä. Päätyö eli allekirjoitusten kerääminen jäi kuitenkin suomalaisten tehtäväksi. Osittain tämä saatoi johtua suomalaisten aktiivisuudesta ja ripeydestä hankkeen käynnistyessä: keskinäisellä viestittelyllään ja matkustamisellaan eri paikkakunnille he tavallaan ottivat aloitteen omiin käsiinsä. Paikallisten tukea olisi kuitenkin luultavasti otettu vastaan, jos sitä olisi laajamittaisesti ollut saatavissa. Suomalaiset organisaattorit tiedostivat kuitenkin, että he joutuivat pitkälti luottamaan itseensä. Vaikka yksittäisiä apureita saatiinkin, tuli jonkun kuitenkin organisoida työtä, päättää keneltä nimiä kerätään, koota ne yhteen ja toimittaa eteenpäin, eikä tätä työtä voinut asetetussa kiireisessä aikataulussa osoittaa muille kuin suomalaisille. Julio Reuter kirjoitti Helsinkiin ulkomaan propagandaa ohjanneelle komitealle

²⁷⁴ Eucken 1899, 281; Gertrud Coupland Edvard Westermarckille 29.7.1899 / EW ÅA, VI; Edvard Westermarck Leo Mechelinille 25.9.1899 / LM KA, ko 35; Zilliacus 1901, 209-210; Rantavaara 1977, 112-113.

²⁷⁵ Rantavaara 1977, 112-113; Tommila 1999, 280; Eerola 2015, 56.

vastauksena sen huoleen suomalaisten liian näkyvästä roolista, että tosiasiallisesti toiminta ei ollut muuten järjestettävissä.²⁷⁶

Yksi konkreettinen syy hankkeen ehkä toivottuakin suurempaan suomalaisten rooliin oli, että pääseminen aitoon vuorovaikutukseen paikallisten vaikuttajien ja esikuvien kanssa ei ollut helppoa. Vaikuttaisi siltä, että suomalaiset ajautuivat ulkomaille ennen muuta maanmiestensä kannustuksen ja alustamien kontaktien kautta ja, osittain tämän seurauksena, myös pysyivät pääasiassa maanmiestensä seurassa. Tämän eräänlainen laajenus oli seurusteleminen pohjoismaisessa seurassa. Esimerkiksi Werner Söderhjelm, joka oli varmasti yksi parhaiten kansainvälisestikin verkottuneita aikansa suomalaisia, lähin tuttavapiiri näyttäisi muodostuneen etupäässä suomalaisista ja jossain määrin pohjoismaisista tuttavuuksista.²⁷⁷

Pureutuminen aidosti paikallisiin piireihin oli haastavaa. Ulkopuolisuuden tai aidon yksinäisyyden määrään vaikutti luultavasti ala, jolta matkaaja ponnisti. Luonnontieteellisten ja humanististen alojen tai selkeiden taiteilijapiirien välillä oli tässä suhteessa eroja. Silti on hätkähdyttävää, miten poikkeuksellisen laajasti matkustanut ja pitkään ulkomailla elänyt Konni Ziliacus kuvaili tuntevansa olonsa äärettömän yksinäiseksi Pariisin suurkaupunkilaisessa miljöössä. Ziliacus odotti hartaasti Albert Edelfeltin palaamista kaupunkiin voidakseen seurustella tämän kanssa. Ziliacus näyttää, vastoin maailmanmiehen julkikuvaansa, hakeutuneensa maanmiestensä tai muiden pohjoismaalaisten seuraan aivan kuten niin monet maanmiehensä jo aikaisemmin.²⁷⁸

Ziliacuksen tuntemukset selittävät osaltaan hänen innokkuuttaan kansainvälisen demonstraation toteuttamiseen keskisessä Euroopassa. Laajan matkustamisen tuoman rutiinin, kielitaitonsa ja sosiaalisten avujensa pohjalta Ziliacuksella oli edellytykset vaikuttamistyöhön, mutta ei tarvittavia kontakteja. Nomadina ympäri maailmaa matkustaneena kulttuuriadressin tapainen hanke ei ollut Ziliacukselle niinkään keino hyödyntää verkostojaan, vaan ennemmin rakentaa sellaisia lisää. Tässä hän joutui turvautumaan myös muihin suomalaisiin.

Adressihanke oli siten virallisesti julistettu ”parhaiden eurooppalaisten voimien” mielenilmaukseksi, mutta sen toteutuksesta vastasi kourallinen suomalaisia. Tämä toimeenpaneva joukko muodosti liikkeellesaavan ytimen hankkeessa, jolla oli muuten muuten kansainväliset ja kaleidoskooppiset kasvot. Allekirjoittajat olivat muita kuin suomalaisia ja adressi-idea oli julkisuudessa osoitettu ulkomaalaisten tekemäksi. Näkyvimmin hankkeessa ”parhaita eurooppalaisia voimia” edusti eri maiden edustajista koottu delegaatio, jonka tehtävä oli toimittaa adressit Pietariin Venäjän hallitsijalle.

Lisäksi muun maalaisilla oli keskeinen rooli adressitekstien laadinnassa. Hankkeen

²⁷⁶ Julio Reuter Arvid Neoviukselle 13.5.1899 / AN KA, ko 6.

²⁷⁷ Ranki 2007, 43, 135-136: Söderhjelm, Wernerin perhe seurusteli Pariisissa tiiviisti aikakauden tunnetun norjalaiskirjailija Björnsterne Björnsonin kanssa. Muita lähipiiriin kuuluvia olivat Axel Wallensköld, Walter Runeberg, Schulténin perhe sekä ruotsalainen filologi Carl Wahlund; Estlander 1918, 374; Riikonen 1999, 139-140; Konni Ziliacus Werner Söderhjelmille 7.2.1898 / WS KK, 14. Reetta Eiranen tuo esiin saman maanmiesten seuraan hakeutumisen jo 1840-luvulla esiintyneeksi ilmiöksi, Eiranen 2019, 157-158.

²⁷⁸ Konni Ziliacus Werner Söderhjelmille (kaksi kirjettä vuodelta 1898) / WS KK, 14.

“7, Maitland Park Road,
London, Jan. 31st, 1900.

Honoured Sirs,

A few days ago Dr. Reuter handed me a present with an inscription which deeply touched and surprised me. I can only assure you that since the year 1887, when Dr. Edward Westermarck was an inmate of our house for nine months composing the work which has made his name so well known, my interest in and admiration of your country has been steadily growing. Last year, when Dr. George Hirn informed us that Russia had taken the first steps to the destruction of your nationality, my grief exceeded my astonishment, as the recent history of your country had caused me to fear so fatal an issue. It was only natural, therefore, that I should manifest my sympathy by endeavouring to arouse the sympathy of others for your country in its hour of distress. My relative, Professor Eucken at Jena, recently wrote to me in regard to the promotion of an international protest “Das Grosse liegt eben darin, dass der Gedanke aller Völker gleichmässig durchdrang.” This book bears witness to the truth of this remark, and may it be destined still to help your dear country in some unlooked-for way! You could not have given me a more valuable present, and I thank you heartily for it. I wish I could have done more for your cause; it seems a drop in the ocean, so little compared with your hard troubles. May that calm dignified bearing of your nation achieve victory at last! this is the fervent hope of myself and my husband.

I remain, very faithfully yours,

GERTRUDE COUPLAND
(geb. PASSOW).”

9. Gertrud Coupland kiittää 31.1.1900 saamastaan kulttuuriadressin faksimilelaitoksesta eli Pro Finlandiasta, jonka Konni Zilliacus, Edvard Westermarck ja Leo Mechelin hänelle toimittivat kiitokseksi panoksesta adressihankkeeseen. (Coupland 1908; alkuperäiskirje löytyy Leo Mechelinin kokoelmasta, Kansallisarkisto)

ideoineet suomalaiset pystyivät kyllä käynnistämään suunnittelemansa kaltaisen adressin, mutta he eivät silti olleet tasaveroisessa suhteessa niihin merkkihenkilöihin, joiden tukea adressille he lähtivät hakemaan. Tämä kävi ilmi adressitekstien laidinnassa. Suomalaiset toteuttajat tiedostivat joutuvansa antamaan adressitekstien laidinnan paikallisten käsiin saadakseen tukea hankkeelle ja paikalliset vaikuttajat allekirjoittamaan adressin.

Adressitekstien laidinnan jättäminen kunkin maan paikallisille tukijoille oli Zilliacuksen ajatus. Taustalla oli huoli siitä, että yhteen ja samaan adressitekstiin nojaaminen

johtaisi vaikeuksiin saada eri maiden tukijoita allekirjoittamaan sitä, tai tekstiä ei ylipäänsä saataisi muokattua muotoon, joka tyydyttäisi kaikkia. Kirjeistöstä ei käy suoraan ilmi, millaisia kannanottoja suomalaiset organisaattorit adressiteksteissä odottivat. Luultavasti ne liittyivät adressin päätavoitteisiin eli suuren adressin tukemiseen ja tsaarin rauhankonferenssialoitteen kritisoimiseen sekä yleensä niihin argumentteihin, joita kotimaan protestoinnissa helmikuun manifestin jälkeen oli käytetty. Ennen kaikkea Suomen perustuslaillisten oikeuksien korostaminen oli tällainen teema. Helmikuun manifestin ”vallankaappaus” ja sen räikeä ristiriitaisuus tsaarin ”rauhanmanifestin” kanssa oli toinen keskeinen asiakokonaisuus. Nämä olivat aiheita, joita suomalaiset olivat paitsi kotimaassa, myös ulkomaisessa lehdistöpropagandassa pyrkinet tuomaan esiin.

3.4 Adolf Erik Nordenskiöldin toive kansainvälisestä adressidelegaatiosta

Konni Zilliacuksen adressi-idean yksi elementti oli, että adressit toimitettaisiin hallitsijalle henkilökohtaisesti Pietariin. Suunnittelun alkuvaiheessa ajatuksena oli yhden delegaatin nimeäminen. Käytännössä tähän henkilöön koko adressihanke voimakkaasti tulisi henkilöitymään, koska delegaatti antaisi kasvot hankkeelle. Ainakin Rudolf Euckenin ja Georg Brandesin sekä Theodor Mommsenin ja Leo Tolstoin nimet olivat olleet esillä asiaa puntaroidessa.

Hyvin pian adressin suomalaiset organisaattorit Reuter, Westermarck ja Zilliacus päätyivät A.E. Nordenskiöldin pyytämiseen adressin toimittajaksi. Konni Zilliacuksen toimintaa Berliinissä valottavien lähteiden perusteella Nordenskiöldin nimi oli jo tuossa vaiheessa esillä, joko adressin delegaattina tai jonkinlaisena hankkeen arvovaltaisena suojelijana. Suoria perusteluita tähän ei kirjeistöstä ilmene. Joitakin oletuksia asiasta voi tehdä Nordenskiöldin taustan perusteella sekä niiden kontaktien pohjalta, joita hänellä oli keskeisiin adressin valmistelijoihin aikaisemmin ollut.²⁷⁹

Nordenskiöld oli luultavasti osallistunut kiinteästi keskusteluihin, joita suomalaisten ja ulkomaan propagandaa tukeneiden ruotsalaisten kesken Tukholmassa oli käyty. Werner Söderhjelm oli oman Saksan ja Ranskan matkansa yhteydessä meno- ja paluumatkalla kulkenut Tukholman kautta. Samoin Helsingin komitean lähettämä Westzhyntiuksen, Edelfeltin ja Zilliacuksen kolmikko matkusti Kööpenhaminaan Tukholman kautta. Nordenskiöld oli myös jakanut suosituskirjeitä Lontoossa toimineista suomalaisista vähintään Julio Reuterille. Nordenskiöld oli siis hyvin ajan tasalla suomalaisten propagandatoiminnasta ja esittänyt sen tavoitteista keskusteluissa luultavasti sellaisia näkökantoja, jotka saivat Lontoossa olleet uskomaan hänen mielellään osallistuvan itse sen toteuttamiseen.²⁸⁰

Sisäpiiriin kuuluminen itsessään ei tietenkään riittänyt perusteeksi ajatella

²⁷⁹ Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille, ei pvm (arviolta 30.4.-1.5.) / WS KA, ko 1; Fritz Arnheim Werner Söderhjelmille 8.5.1899 / WS KA, ko 1; Sven Palme Julio Reuterille 4.6.1899 / JNR ÅA, XIV.

²⁸⁰ Söderhjelm 1923, 202; Törngren 1930, 52.

Nordenskiöldiä adressin delegaatiksi. Keskeinen peruste oli hänen kansainvälinen tunnettavuutensa menestyksekkäänä Koillisväylän löytöretkeilijänä. Myös suomalaisia tukenut Pjotr Kropotkin oli nostanut esiin Nordenskiöldin maineen hyödyntämisen Suomea tukevissa mielenilmauksissa. Nordenskiöld sopi ilmeisesti myös jonkinlaiseksi sillanrakentajaksi adressia Lontoossa suunnitteleiden ja Helsingissä siihen kriittisesti suhtautuneen komitean jäsenten välillä. Nordenskiöld oli Leo Mechelinin ikä- ja opiskelutoveri ja siten Reuteria, Zilliacusta ja Westermarckia selvästi iäkkäämpi. Nordenskiöldin saaminen hankkeeseen voisi tehdä koko hankkeesta uskottavamman myös siihen epäilleen suhtautuneen Leo Mechelinin silmissä. Useat eri seikat puhuivat siten Nordenskiöldin valinnan puolesta. Häntä tukivat henkilöt, joiden kontaktit Nordenskiöldiin olivat muodostuneet eri tavoilla: opiskelu- ja ikätoverina, propagandatoimintaa tukeneena vanhempana mentorina, tai kunnioitettuna tieteellisenä esikuvana. Nordenskiöldin tausta ja persoona rikkoivat niitä sukupolvikuiluja, joita hankkeessa muuten näyttää olleen.²⁸¹

Nordenskiöld oli siis taustaltaan tehtävään pätevä ja henkilökontaktiansa kautta sopeutunut. Tapa, jolla Nordenskiöldiä sitkeästi puhuttiin tehtävään mukaan, viittaa siihen että hänellä oli myös henkilökohtaista charismaa, jonka ansiosta häntä ihailtiin ja hänen sopivuuttaan tehtävään ei pohdittu kaikista näkökulmista riittävästi. Rudolf Eucken oli kehottanut harkitsemaan kertaalleen, olisiko Nordenskiöld oikea henkilö adressihankkeen keulakuvaksi aiempien vaiheidensa vuoksi. Nordenskiöld oli julkisissa tilaisuuksissa tuonut esiin Suomen ja Ruotsin aikaisemman valtioyhteyden ja joutunut siitä syystä lähtemään Suomesta vuonna 1857. Maanpakoon Tukholmaan ajettuna ruotsinkielisenä aatelisena Nordenskiöld tekisi adressista venäläishallinnon näkökulmasta vieläkin kyseenalaisemman ja antaisi mahdollisuudet kritisoida sitä ja sen tukijoita separatistisista pyrkimyksistä entistäkin enemmän. Tästä näkökulmasta on erikoista, että Reuter, Zilliacus ja Westermarck eivät ainakaan käytettävissä olevien lähteiden perusteella edes harkinneet delegaatin vaihtamista, vaikka he muuten pyrkivät luomaan kontakteja eri maiden tunnettuihin vaikuttajiin, esimerkiksi juuri Euckenin hankkeen vetäjäksi suosittelemaan Georg Brandesiin tai Pjotr Kropotkinin esittämään Björnstjerne Björnsoniin. Ilmeisesti suomalaiset laskivat, että syntyperältään suomalaisena Nordenskiöldin sitouttaminen tehtävään olisi muun maalaisia parempi ja maailmanmaineensa vuoksi tsaari ei voisi olla myöntämättä hänelle audienssia, varsinkin kun Nordenskiöldin matkat olivat kohdistuneet juuri Venäjän intresseissä olleelle Koillisväylälle. Lisäksi Nordenskiöldin tausta ja tapa esittää näkemyksiä luultavasti vastasi Westermarckin ja Zilliacuksen ihailemaan periaatteellisuuteen.²⁸²

Nordenskiöld suhtautui kuitenkin hyvin kriittisesti hänelle kaavailtuun rooliin ja kieltäytyi siitä tiedustellessa selvin sanoin. Nordenskiöld perusteli kieltäytymistään aivan

²⁸¹ Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 9.5.1899 / WS KA, ko 4: "Täällä näyttävät kaikki olevan yksimielisiä siitä, että meidän pitäisi yrittää saada Nordenskiöld ottamaan hoitaakseen adressin toimittamisen Hänen Majesteetilleen." Ilmeisesti jopa Leo Mechelin ja toinen vanhemman sukupolven johtaja V.M. von Born saatiin taivuttelemaan Nordenskiöldiä mukaan hankkeeseen, katso Werner Söderhjelm, ei pvm (mahdollisesti aivan huhtikuun lopussa) Konni Zilliacukselle / AN KA, ko 11; Pjotr Kropotkin Yrjö Hirnille 11.3.1899 / YH KK, 99; Stubb 2012, 74.

²⁸² Rudolf Eucken Edvard Westermarckille 12.5.1899 / EW AA, IX; Bobrikov 1905, 130-131; Schybergson 1916, 49-51; Nuorteva 2016, 383-384.

samoista syistä, jotka Eucken oli nostanut esiin: hän oli maanpakoon ajettu suomalainen eli venäläishallinnon silmissä hyvin kyseenalainen henkilö. Lisäksi hän suomalaisena saataisi epäilyksenalaiseksi adressihankkeen keskeisen periaatteen eli sen, että kysymyksessä oli muun maalaisten spontaanisti ideoima ja omin voimin toteuttama hanke. Nordenškiöldin kieltäytyminen johti siihen, että ruotsalaisen kirjailija Viktor von Heidenstamin ehdotuksesta päätettiin selvittää mahdollisuutta saada Tanskan ruotsalaistaustainen kruununprinsessa Louise toimittamaan adressit Pietariin. Asiasta keskusteltiin Ruotsin prinsessi Eugenin kanssa, jonka mielestä pohjoismaisten kuninkaallisten käyttäminen ei tullut kyseeseen. Sen sijaan prinssi ehdotti tilalle kansainvälisistä tiedemiehistä koottua delegaatiota, jonka audienssin saamisen varmistaisi Walesin prinsessa. Kuultuaan tästä vaihtoehdosta Nordenškiöld lupautui delegaatiksi, jos hänen ei siis tarvitsisi lähteä yksin.²⁸³

Kun Nordenškiöldin alustava suostumus oli saatu, ryhdyttiin selvittämään muiden delegaattien määrää ja tehtävään sopivia henkilöitä. Pohdinnoissa tultiin siihen tulokseen, että delegaatioon ei tarvittu edustajaa jokaisesta adressimaasta, vaan oleellisempaa oli kokoonpanon edustavuus ja että jäseniä olisi riittävästi, noin 5-7 henkilöä. Kun päätös kansainvälisestä yhteisdelegaatiosta oli tehty, lähetettiin siitä heti tietoa adressien kokoamista ohjanneille suomalaisille ympäri Eurooppaa; Julio Reuterille Lontooseen, Ernst Lindelöfille ja Axel Berndtsonille Pariisiin, Edvard Westermarckille Italiaan ja niin edelleen. Viestit lähtivät ja saapuivat paikkakunnasta vaihdellen toukokuun 20. päivän jälkeen. Samalla ratkaisu määräsi adressien valmisteluun eli allekirjoitusten keräämiseen käytettävissä olevan ajan, koska delegaattien toivottiin saapuvan Pietariin 15.6. mennessä.²⁸⁴

Delegaation asettaminen ja kokoonpano olivat yksi eniten erimielisyyttä adressin toteuttajien sisäpiirissä aiheuttaneista kysymyksistä. Ylipäänsä delegaation laajentaminen yhdestä henkilöstä suurempaan joukkoon herätti epäilyksiä. Konni Zilliacuksen mielestä muuttunut järjestely lisäisi huomattavasti kustannuksia. Tehtävä pitäisi myös perustella erikseen jokaiselle delegaatille. Sopivien ja halukkaiden delegaattien löytäminen tulisi olemaan vaikeaa. Se olisi haasteellista myös kiireisen aikataulun vuoksi. Zilliacuksen kriittisessä suhtautumisessa oli kuitenkin kyse laajemmista henkilödynamiikkaan liittyneistä jännitteistä. Kun hanketta tähän saakka oli ajettu Lontoosta käsin, tehtiin päätös lähetystöstä ilmeisesti Helsingin komitean ja Ruotsissa olleiden tukijoiden ja ystävien, ennen muuta Sven Palmen, kesken. Adressiin haluttomasti suhtautunut propagandatoiminnan johto ikään kuin nappasi aloitteen käsiinsä delegaattiasiaassa ja näki siinä ilmeisesti mahdollisuuden saada riskejä sisältänyttä hanketta varmemmalle pohjalle. Nordenškiöldin toivetta ja sen mukaisia toimia ei siis hyväksytetty Lontoosta, vaan ainoastaan saatettiin tiedoksi ja pyydettiin toimimaan niiden mukaan.²⁸⁵

²⁸³ Hugo Pipping Julio Reuterille 15.5.1899 / JNR ÅA, XIV; Sven Palme Julio Reuterille 4.6.1899 / JNR ÅA, XIV; Stubb 2016, 379.

²⁸⁴ Axel Berndtson Edvard Westermarckille 30.5.1899 / EW ÅA, II; Hugo Pipping Julio Reuterille 17.5.1899 / JNR ÅA, XIV; Julio Reuter Edvard Westermarckille 26.5.1899 / EW ÅA, XXVI; Axel Wallensköld Edvard Westermarckille 26.5.1899 / EW ÅA, XXXII; Sven Palme Julio Reuterille 4.6.1899 / JNR ÅA, XIV; Konni Ziliacus Julio Reuterille 20.5. ja 25.5.1899 / JNR ÅA, XXI; Brøgger 1899; *Päivälehti* 19.7.1899, no 182.

²⁸⁵ Konni Ziliacus Julio Reuterille 18. ja 20.5.1899 / JNR ÅA, XXI.

Asetelma löi kiilaa myös adressin aktiivisimpien toteuttajien keskuuteen. Laajempi delegaatio oli ehkä eniten suomalaisten adressiaktiivien keskuudessa epäsuopua aiheuttanut asia. Idea ei pidetty hyvänä edellä mainituista syistä; aikataulu oli todella kireä, audienssin myöntämistä laajalle ja tunnetuista henkilöistä kootulle lähetystölle epäiltiin, ja moni joutuisi tekemään kovasti töitä löytääkseen sopivan ehdokkaan. Tähän asti eri maissa toimineiden yhdyshenkilöiden tehtäväksi oli määritelty allekirjoitustyön varmistaminen, nyt sen rinnalle tuli delegaatin löytäminen. Näistä syistä palaamista yksittäisen delegaatin malliin ja tehtävän hoitamiseen ilman julkisuutta pyrittiin vielä pitämään esillä keskusteluisa. Axel Berndtson esimerkiksi ehdotti vaihtoehtona Leo Tolstoin pyytämistä tehtävään. Kriittisesti laajaan delegaatioon suhtautuivat Edvard Westermarck, Ernst Lindelöf ja erityisesti Axel Wallensköld, joka katsoi sen tuovan esiin, miten adressin toteuttajat jakautuivat ylemmän ja alemman tason toimijoihin. Jälkimmäiset saivat tehdä työt ja hyväksyä vastaan sanomatta ensiksi mainitun päätökset.²⁸⁶

Lontoon ryhmän ja Helsingin komitean aiempiin keskusteluihin hiukan ristiriitaiselta vaikuttaa se, että tähän saakka turhan näkyvyyden välttämistä painottanut kotimaan johto olikin nyt edistämässä laajan delegaation kokoamista, kun taas sensaatiojulkisuuteenkin valmis Lontoon nelikko ja erityisesti Konni Zilliacus kannattivat yksittäisen delegaatin valintaa. Yksittäinen henkilö on julkisuusarvoltaan aivan eri asia kuin laaja, monikansallinen ryhmä. Periaatteessa yksinään liikkunut Nordenskiöld olisi voinut hakea audienssia tsaarille kaikessa hiljaisuudessa ja tällöin myös jopa saada sen, mistä Wallensköldin kirjeen perusteella oli ainakin jollain kokoonpanolla keskusteltu. Ilmeisesti Nordenskiöldin osallistumista pidettiin niin tärkeänä, että sen vuoksi koottiin mieluummin suuri delegaatio kuin minkäänlainen kokoonpano ilman häntä.²⁸⁷

Julio Reuter mukautui tilanteeseen muita nopeammin ja lähti selvittämään Walesin prinsessan toimimista apuna audienssin järjestämiseen delegaatiolle Pietarissa. Hän käynnisti myös englantilaisen edustajan etsimisen. Kiire löytää sopiva henkilö jokaisesta maasta johti siihen, että yksi adressi, yksi delegaatti –periaatteesta luovuttiin. Oikeastaan ainoa maa, jossa ehdokas löytyi helposti, oli Tanska: lääketieteen tohtori Carl Norman-Hansen ilmoittautui vapaaehtoisesti tehtävään. Norjasta tehtävään haviteltiin naparetkeilijä Fridtjof Nansenia, joka kuitenkin vetosi aikatauluongelmiin. Tilalle saatiin vapaaehtoisesti tehtävään ilmoittautunut minerologian ja geologian professori Waldemar Brøgger. Ranskassa tehtävään yritettiin suostutella kirjailija Anatole Francea ja tämän vaihtoehtona historioitsija Anatole Leroy-Beaulieuta. Lopulta ehdokkaaksi löytyi adressia Sveitsissä valmistelleen F.A. Forelin ehdotuksesta entinen oikeusministeri ja aktiivinen dreyfusardi Ludovic Trarieux.²⁸⁸

²⁸⁶ Axel Berndtson Edvard Westermarckille 3.6.1899 / EW AA, II; Ernst Lindelöf Julio Reuterille 4.6.1899 / JNR AA, XI; Edvard Westermarck Julio Reuterille 14.6.1899 / JNR AA, XX; Axel Wallensköld Werner Söderhjelmille 23.7.1899 / WS KK, 13.

²⁸⁷ Axel Wallensköld Werner Söderhjelmille 23.7.1899 / WS KK, 13.

²⁸⁸ Julio Reuter Edvard Westermarckille 26.5. ja 2.6.1899 / EW AA, XXVI; Axel Berndtson Edvard Westermarckille 30.5. ja 3.6.1899 / EW AA, II; Carl Norman-Hansen Konni Zilliacukselle 9.6.1899 / AN KA, ko 11; Sven Palme Julio Reuterille 4.6.1899 / JNR AA, XIV; Sir Knolly Edvard Westermarckille 18.6.1899 / EW AA; Julio Reuter Edvard Westermarckille, ei pvm / EW AA, XXVI: ”Katson kuitenkin, että minun tulee toimia yhdenmukaisesti saamani ohjeistuksen ja yrittää löytää englantilainen delegaatti.”; Brøgger 1899, 6-7; Axel Wallensköld Werner Söderhjelmille 23.7.1899 / WS KK, 13; Lindelöf 1935, 37; Törngren 1930, 48-49; Stubb 2016, 380-381; Hestmark 1999, 651.

Alankomaiden edustajaa selvitteli ensin Lontoon suomalaisten asiamies Henry Tiedeman, mutta lopulta Konni Zilliacus oli yhteydessä adressityötä ohjanneeseen J.H. Kerneeniin, joka löysi melko nopeasti tehtävään oikeustieteen tohtori Willem van der Vlugtin. Italiassa tieto delegaatin etsimisestä tuli Edvard Westermarckille tämän ollessa juuri lähdössä jatkamaan matkaansa Torinosta muihin kaupunkeihin. Pariisissa adressia valmistellut Axel Berndtson oli ehdottanut tehtävään kriminaaliantropologi Cesare Lombrosoa. Edvard Westermarck oli Oxfordista Italiaan lähtiessään saanut suosituskirjeen kansainväliseen oikeuteen perehtyneelle professori Emilio Brusalle, josta tuli adressityön keskeinen toteuttaja Italiassa, ja tiedusteli tämän käytettävyyttä tehtävään. Tämä suostuikin lyhyen harkinnan jälkeen tehtävään.²⁸⁹

Ilman delegaattia jäi Sveitsi, vaikka sielläkin tehtävään yritettiin taivutella ainakin Punaisen ristin kansainvälisen komitean presidenttiä Gustave Moynieria. Saksassa ensimmäinen vaihtoehto delegaatiksi oli jo aiemman keskustelun pohjalta Rudolf Eucken, jota tämän roolin tuoma näkyvyys ei kuitenkaan kiinnostanut. Lopulta patologi Rudolf Virchow suostui nimelliseksi delegaatiksi eli antamaan nimensä käytettäväksi, mutta ei lähtemään Pietariin. Samanlainen tilanne oli Unkarissa, jossa jossain yhteyksissä esitetään kirjallisuudentutkija Jozsef Szinnyeinin toimineen muodollisesti delegaattina, vaikka hän ei Pietariin lähtenytäkään. Itävallasta ei kiireen vuoksi ehditty edes selvittää sopivaa kandidaattia.²⁹⁰ Kaikkein hankalin työ delegaatin löytämisessä oli Julio Reuterilla Britanniassa. Reuter ja Italiasta palannut Westermarck joutuivat käymään toistakymmentä ehdokasta läpi. Kuitenkaan halukasta henkilöä ei ollut löytynyt vielä siinä vaiheessa, kun delegaattien sovittoon saapumispäivään Pietarissa oli enää noin viikko jäljellä. Kun aika käytännössä loppui kesken, suostui Suomen kysymykseen perehtynyt ja suomalaisia eri yhteyksissä tukenut kansainvälisen oikeuden professori John Westlake nimelliseksi delegaatiksi Virchowin tapaan. Suurempaa menestystä ei ollut myöskään yrityksissä saada Englannin kuningashuone avuksi audienssin järjestämisessä. Walesin prinsessaan saatiin yhteys paikallisten tukijoiden kautta, mutta kannanottoa näihin tiedusteluihin ei ilmeisesti koskaan tullut.²⁹¹

Kansainvälisen lähetystön kokoamisessa törmättiin samoihin haasteisiin kuin allekirjoitusten keräämisessä, mutta vielä laajemmassa mittakaavassa. Oli aivan asia allekirjoittaa tukivetoomus, kuin suostua adressin vuoksi lähtemään yllättävälle ja rasittavalle matkalle, jonka päässä odottaisi mahdollinen tapaaminen suurvallan hallitsijan kanssa ja päätyminen julkisuuden valokeilaan. Käytännön ongelmana oli kiire, jossa delegaatteja jouduttiin etsimään.

²⁸⁹ Konni Zilliacus Julio Reuterille 25.5.1899 / JNR ÅA, XXI; J.H. Kern Konni Zilliacukselle 29.5., 10.6. ja 14.6.1899 / AN KA, ko 11; Emilio Brusa Edvard Westermarckille 1.6. ja 7.6.1899 / EW ÅA, IV; Sven Palme Edvard Westermarckille 5.6.1899 / EW ÅA, XXIV; Julio Reuter Edvard Westermarckille 2.6.1899 / EW ÅA, XXVI.

²⁹⁰ Axel Wallensköld Edvard Westermarckille 26.5.1899 / EW ÅA, XXXII; Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 26.5.1899 / WS KA, ko 1; Willy Eigenbrodt Hanna Lindbergille 12.6.1899 / WS KA, ko 1; Edvard Westermarck Julio Reuterille 14. (11.?) 7.1899 / JNR ÅA, XX; Thiesse 1999, 202; Smeds 1996, 166.

²⁹¹ Julio Reuter Arvid Neoviukselle 3., 21. ja 28.6.1899 / AN KA, ko 6; Olof Nykopp Julio Reuterille 30.5.1899 / JNR ÅA, XIV; Julio Reuter Werner Söderhjelmille 21.6.1899 / WS KK, 9; Julio Reuter Edvard Westermarckille, ei pvm / EW ÅA, XXVI; Martin Conway Julio Reuterille 17.6.1899 / JNR ÅA, III; Julio Reuter Arvid Neoviukselle 21. ja 28.6.1899 / AN KA, ko 6: *"Oli täysin mahdotonta saada ketään matkustamaan Pietariin, minä itse olen henkilökohtaisesti tai välikäsiensä kautta tiedustellut parilta kymmeneltä henkilöltä";* Alice Westlake Julio Reuterille 11.6.1899 (2 kpl) / JNR ÅA, XX; John Westlake Julio Reuterille 5.5., 27.6. ja 14.12. (2 kpl). 1899 / JNR ÅA, XX; Westermarck 1927, 194; Reuter 1923; Reuter 1914, 117-119; Lord Courtney of Penwith 1914, 61-62, 67-68; Lurcock 2015, 274-275.

Lähetystön kokoaminen poikkesi kuitenkin itse adressin toteuttamis päätöksestä ja allekirjoitusten keräämisestä merkittävällä tavalla: se oli ennen muuta ulkomaista propagandaa Helsingissä ja Tukholmassa ohjanneiden henkilöiden ajatus. Adressin varsinaiset ideoidijat eivät kannattaneet sitä ja kokivat asemansa hankkeen vetäjinä sen kautta uhatuksi. Oli myös poikkeuksellista, että hankkeen suunnittelijat halusivat adressin kuulakuvaksi suomalaistaustaista Nordenskiöldiä, kun hankkeessa muuten pyrittiin kaikin keinoin korostamaan ulkomaalaisen roolia. Tähän olivat syynä ennen muuta ne monipuoliset kontaktit, joita hankkeeseen kytkeytyneillä henkilöillä Nordenskiöldiin oli. Tässä tapauksessa henkilökohtaiset syyt olivat tärkeämpiä ja ohittivat Nordenskiöldin henkilöhistoriaan liittyneet varaukset hänen sopivuudesta tehtävään, josta siitä huolimatta, että Nordenskiöld itse oli muistuttanut niistä.

Oma operaationsa oli saada delegaatit ajoissa Pietariin ja varmistaa heidän matkansa kaikilta osin. Loppuun asti huolta kannettiin siitä, pitäisivätkö delegaatit todella sanansa ja lähtisivät – ja jos kyllä, niin pystyisivätkö he lähtemään ajoissa. Matkustamisessa tuli kova kiire, vaikka aiemmin hahmoteltu taka-aikaraja liukui 15. päivästä 26. päivään kesäkuuta. Esimerkiksi Brusa selvitteli lähtöajankohtaa Italiassa vielä 20. päivä. Delegaatit saapuivat eri reittejä. A.E. Nordenskiöld ja Carl Norman-Hansen matkustivat yhdessä 23.6. ja heitä seurasi apuna Tukholmasta kotiin palaava Werner Söderhjelm. Helsingistä eteenpäin matka jatkui J.W. Runebergin ja Reinhold von Willebrandin seurassa Pietariin. Waldemar Brøgger tuli päivää myöhemmin Turun kautta, avustajinaan Ferdinand von Wright ja Sven Hedin. Hollannin, Ranskan ja Italian edustajat tulivat kolmikkona, tavattuaan ilmeisesti Berliinissä. Koko kuusikko tapasi Pietarissa Hôtel de l'Européssa 26. päivän aamuna. Ilmeisesti ainakin osalle heistä selvisi vasta tuossa vaiheessa, että kaikista maista ei tulisi edustajia. Konni Zilliacus määrättiin Helsingistä ryhmän tueksi vielä samana päivänä.²⁹²

Adressidelegaation kokoamisesta muodostui oma hankkeensa, jota adressia käynnistäessä ei ollut erityisemmin ajateltu. Konkreettisen työn kannalta se tarkoitti hiukan erilaisten henkilöiden tapaamista, mitä itse allekirjoitusten kerääminen, ja johti lopulta käytännössä umpikujaan tuomittuihin yhteydenottoyrityksiin esimerkiksi eri hovipiireissä. Delegaation kokoaminen myös karkasi muuten hanketta mielellään pitäneiden suomalaisten yhdyshenkilöiden käsistä sikäli, että kaikki lopulta tehtävään ilmoittautuneet delegaatit löydettiin ulkomaisten välittäjien, ”middle-manien” toimesta. Missään lähteissä ei esiinny tietoja siitä, miten suomalaiset ehdotettuihin nimiin suhtautuivat, mutta vallinneissa realiteeteissa halukkaan kandidaatin epäminen olisi ollut varsin epäviisasta.

Delegaation roolissa ovat kiinnostavasti ristiriidassa hankkeen näyttävyyden ja mahdollisuuksiin saavuttaa konkreettisia tuloksia liittyneet toiveet. Jos ajatuksena todella oli kääntää hallitsijan päätä, mahdollisimman anonyymi ja hiljaisuudessa toteutettu adressien toimittaminen olisi ollut rationaalisin valinta. Myös Lontoon ja Helsingin johtokeskusten

²⁹² Emilio Brusa Sven Palmelle 20.6.1899 / WS KA, ko 1; Brøgger 1899, 6-7; R.F. von Willebrandin kirjeet Leo Mechelinille kesä-heinäkuun vaiheelta / LM KA, ko 36; Törngren 1930, 55; Hestmark 1999, 651. Adressit oli lähetetty Tukholmaan tavoilla, jotka eivät juuri ilmene lähdeaineistosta, mutta ainakin Englannin, Hollannin ja Belgian adressit oli toimitettu ensin Reuterille, joka lähetti ne erikoiskuriiriin matkassa Tukholmaan. Tukholmassa adressit otti ilmeisesti huostaansa Nordenskiöld. Adresseja varten hankittiin kotelo delegaattien tai Konni Zilliacuksen toimesta Nevski Prospektin liikkeistä. Katso Julio Reuter Arvid Neoviukselle 21.6.1899 / AN KA, ko 6; Brøgger 1899, 6-7.

aiemmat näkemykset kääntyivät osin päällelleen tässä kysymyksessä. Jälkikäteen katsottuna kansainvälinen delegaatio oli kuitenkin adressia ideoineiden kannalta hyvä ratkaisu. Kun hallitsija-audienssi hylättiin, pystyttiin kansainvälisistä tukijoista ulosmittaamaan paras mahdollinen julkisuusarvo hankkeelle lehdistössä. Lisäksi delegaatit näyttivät itse mieltyneen lopulta tehtävänsä ja laativat siitä kuvauksia omaehtoisesti. Delegaattien kautta hanke pystyttiin myös esittämään puhtaasti kansainvälisenä, eikä suomalaisten propagandatoimintana ulkomailla.

3.5 Lontoon metropoli, Oxfordin ja Cambridgen kampukset ja pohjoinen ulottuvuus

Julio Reuterin ja Edvard Westermarckin vaikutuspiirissä

Adressityön painavin vastuu lepäsi Britanniassa tehtävässä työssä. Adressihankkeen ideoijat olivat kokoontuneet ja yhdistäneet voimansa Lontoossa. Helsingin ja Lontoon välillä käydyn vuoropuhelun jälkeen todistustaakka oli Westermarckin, Zilliacuksen, Reuterin ja Hirnin nelikolla: Helsingistä oli esitetty epäilyjä siitä, että adressista tulisi pannukakku. Nelikon piti osoittaa, että näille epäilyksille ei olisi katetta. Lontolaiset olivat myös halunneet Adolf Erik Nordenskiöldin adressin toimittajaksi, huolimatta Rudolf Euckenin ja Theodor Mommsenin ehdottamista Georg Brandesista tai ranskalaisista merkkihenkilöistä. Seurauksena oli idea laajasta adressidelegaatiosta, joka tuli myös Lontoosta käsin koottavaksi. Rudolf Euckenin kanssa käyty kirjeenvaihto adressin toteutusmallista päättyi myös Lontoossa olleiden suomalaisten hahmottelemaan malliin. Kaikista näistä syistä hankkeen johtaminen ja paineet idean toteuttamiskelpoisuudesta keskittyivät Lontooseen.

Hankkeen johtamisen ohella Lontoosta käsin piti järjestää paikallisen adressin toteuttaminen ja allekirjoitusten kerääminen. Hankkeen uskottavuuteen liittyneet paineet vaikuttivat myös tähän työhön. Kun Helsingistä käsin oli epäilty, että adressiin tullaan saamaan vain toisen tai kolmannen kategorian allekirjoituksia, oli Lontoossa työtä koordinoineilla halu näyttää, että adressiin saataisiin sitoutettua aidosti tunnettuja vaikuttajia. Myös tehtyä linjausta poliitikkojen jättämisestä allekirjoittajien ulkopuolelle pyrittiin noudattamaan Britanniassa tiukemmin kuin muissa maissa.

Adressin ideoijat olivat luonnollisesti innostuneita hankkeesta ja valmiit käyttämään aikansa pääasiassa siihen niin kauan, kunnes työ olisi valmis. Konni Zilliacuksen Lontooseen saapuminen ja into yhdistivät ja inspiroivat toteuttajia. Vain viikko Zilliacuksen saapumisen jälkeen esimerkiksi Edvard Westermarck toteusi, että vetoituksen kirjoittamisen tulisi nyt mennä kaiken muun työn edelle.²⁹³

²⁹³ Edvard Westermarck Julio Reuterille 9.5.1899 / JNR AA, XX.

Adressihankkeeseen sitoutumista ja sen innokasta edistämistä ei tule tarkastella vain sille asetettujen tavoitteiden näkökulmasta, vaan sen toteuttajien keskinäisten tiiviiden suhteiden ja lojaalisuuden aikaansaannoksena. Hanketta pyörittäneiden henkilöiden määrä oli melko pieni, ja heidän yhteisymmärryksensä perustui paitsi maailmankuvien samankaltaisuuteen, myös toveruussuhteiden rakentumiseen jo pitemmältä ajalta sekä elämänpiiriin rakentamiseen Suur-Lontoon alueella.

Aiemmin on kuvattu sitä edistävää vaikutusta, mikä Konni Zilliacuksen ja Edvard Westermarckin toisiaan täydentävillä luonteenpiirteillä ja taipumuksilla adressihankkeeseen oli. Näiden kahden henkilön dynaamisuus vaikutti ennen muuta siihen, että adressihanketta lähdettiin toden teolla toteuttamaan. Vaikka Zilliacuksen ja Westermarckin luonteenlaadut ja näkemykset työn toteuttamisesta täydensivät toisiaan, erotti heitä adressin käytännön järjestelyissä heidän taustansa. Euroopasta ja varsinkin Suomesta pitkään poissa olleella Zilliacuksella ei ollut samanlaisia tuoreita kontakteja niihin suomalaisiin, joita adressityössä tulnaisiin tarvitsemaan. Hän ikään kuin putosi tyhjästä niihin verkostoihin, joita eurooppalaisissa keskuksissa toimineet suomalaiset olivat keskenään rakentaneet. Westermarck sen sijaan oli monin eri tavoin henkilökohtaisesti kytköksissä henkilöihin, joihin adressityössä tulnaisiin turvautumaan. Adressin toteuttaminen varsinkin paikallisesti Britanniassa puolestaan rakentui voimakkaasti Westermarckin ja Julio Reuterin persoonallisuuksien, toiminnan, keskinäisen suhteen, sekä Lontooseen rakentamiensa olosuhteiden ympärille.

Edvard Westermarck oli muuttanut Lontooseen jo toistakymmentä vuotta ennen adressihankkeen alkamista, syksyllä vuonna 1887. Westermarck majoittui vuokralle William ja Gertrud Couplandin kotiin Maitland Park Roadille Hampsteadissa. Huolimatta halutaan akateemiselle uralle Westermarck kavahti esimerkiksi Oxfordin yliopistokaupungin tieteellisen kilvoittelun ja inhoamansa uushegeliläisyyden kyllästämää ilmapiiriä. Lontoon maaseutukuntiin kuuluneen Hampsteadin sopivalla tavalla boheemi ja älyllinen ilmapiiri tarjosivat Westermarckille sekä inspiraatiota, mutta myös omaan työhön keskittymisessä tarvittavaa rauhanomaisuutta. Couplandien koti oli yksi Hampsteadin kulttuuripiirien keskeisistä ja tunnetuista paikoista.²⁹⁴

Hampstead muodosti vapaamielisen ympäristön ja oman maailmansa noin tunnin ajomatkan päässä Lontoon keskustasta. Alueelle leimallista oli asujaimiston muodostuminen toisaalta vapaista tutkijoista ja Lontoon yliopiston piirissä vaikuttaneista henkilöistä sekä toisaalta keskiluokkaisista, kulttuurista kiinnostuneista tai siitä osin elantonsa hankkivista perheistä. Yksityisestä kielten ja filosofian opetuksesta sekä kirkollisista tehtävistä tulonsa hankkinut, jo hiukan iäkkäämpi Couplandin pariskunta istui erinomaisesti alueen viiteryhmään. Couplandien perustama *Goethe Society* kuvasti tapaa, jolla alueella tuotiin esiin ja kohdattiin kulttuuriaiheiden tiimoilta yhteisissä tapahtumissa. Myös Westermarckin läheisimpiin luotettuihin kuulunut professori James Sully asui Hampsteadissa.²⁹⁵

²⁹⁴ Sully 1918, 46; Hirn 1947, 48-49.

²⁹⁵ Sully 1918, 174, 177-179; Hirn 1947, 47-48; Rantavaara 1977, 58-60.

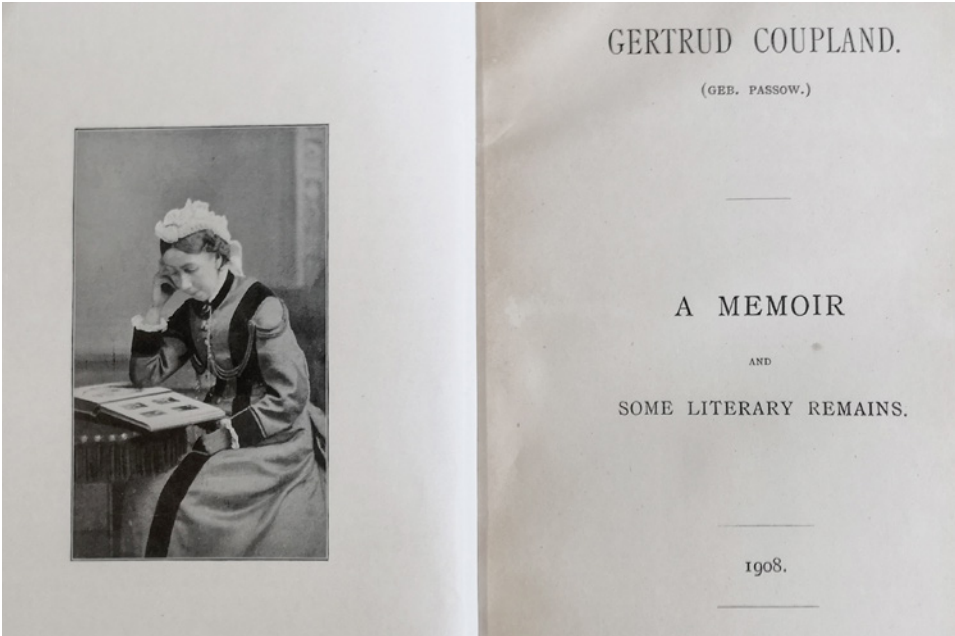
Westermarck ei ollut Englannissa ainoastaan keräämässä esimerkiksi tietoja yksittäiseen tutkimukseen, vaan luomassa kansainvälistä uraa, asettumassa ulkomaille. Siksi myös työn puitteilla oli merkitystä. Westermarck halusi luoda kodinomaiset olosuhteet, jossa hänen lähellään oli luotettavia henkilöitä ja ystäviä myös tiedemaailman ulkopuolelta. Hampsteadissa Westermarckille muodostuivat läheiset siteet Couplandien pariskuntaan ja lähipiiriin. Couplandien rauhaisa koti muodosti Westermarckin ”kuvitellun perheen” ja erinomaisen tukikohdan lähteä tutustumaan Lontooseen ja muodostamaan vähitellen verkostoja englantilaisiin tiedepiireihin. Sieltä käsin hän saattoi rauhassa reflektoida kokeemaansa ja myös keskittyä omaan kirjoitustyöhönsä. Kotiutuminen tapahtui varsin nopeasti. Lämmin ja kunnioittava tunne Westermarckien ja Couplandien kesken oli molemminpuolinen. Varsinkin Gertrud Coupland kiintyi kovasti nuoreen vuokralaiseensa, joka toi tuulahduksen ja uutisia suuresta maailmasta. Lapsettomille Couplandeille Westermarck sai toimittaa eräänlaista kasvattipojan roolia. Kaikki tämä käy hyvin ilmi Couplandin runsaista ja pitkistä Edvard Westermarckille laatimista kirjeistä, jotka koskettelevat kotoisia tapahtumia ja joista välittyy huoli Westermarckin edesottamuksista ja matkoista. Coupland nimitää itseään kirjeissä usein Westermarckin ”englantilaiseksi äidiksi”. Vuosien mittaan tämä äidillinen piirre näyttää vahvistuneen Gertrud Couplandissa, joka kulttuuriadressin keväällä oli jo täyttänyt 70 vuotta. Westermarck arvosti tätä kiintymystä ja osoitti vastavuoroista lojaalisuutta Couplandeille. Ajalla Couplandien kotona ja siellä syntyneellä ystävyydellä oli keskeinen merkitys koko adressi-idean kehittelyyn Rudolf Euckenin ja Gertrud Couplandin välillä keväällä 1899.²⁹⁶

Uransa etenemisen myötä Westermarck muutti lähemmäs Lontoon keskustaa ja siellä sijainneita työn kannalta keskeisiä kirjastoja ja tieteellisiä instituutioita. Tässä miljöössä ja näihin aikoihin tapahtui myös siteiden rakentuminen Julio Reuterin kanssa.

Reuterin ja Westermarckin yhteydet ulottuivat periaatteessa opiskeluvuosiin. Yliopistolla Westermarck ja Reuter olivat kuitenkin kuuluneet eri osakuntiin, turkulainen Reuter länsisuomalaiseen ja Westermarckin uusmaalaiseen. Perustutkinnon jälkeen Westermarck oli käytännössä yhtämittäisesti ulkomailla vuodesta 1893 lähtien. Myös Reuter oli käynyt ulkomailla vuodesta 1887 lähtien. Reuter ja Westermarck olivat samaan aikaan Lontoossa vuonna 1897, jolloin heidän ystävyytensä ilmeisesti sai alkunsa. Heidän tiivis kirjeenvaihtonsa on pääasiassa tämän jälkeiseltä ajalta.²⁹⁷

²⁹⁶ Gertrud Coupland Edvard Westermarckille 23.5., 29.7., 25.8.1899 / EW AA, VI; Edvard Westermarck Anna Pippingille 28.12.1887 (tai 1889) / EW AA, XXXVI: ”*Mamma Coupl. on hyvin herrtainen, parsii sukkiaini ja huolehtii minusta melkein kuin oma äitini.*”; Coupland 1908, 113.

²⁹⁷ Tässä mainitut tiedot Reuterin ja Westermarckin liikkeistä perustuvat heidän kirjeenvaihtoonsa sekä Westermarckin muistelmateokseen (Westermarck 1927).

10. Gertrud Coupland nuorena. W.S. Couplandin vaimonsa muistoksi laatiman muistelmateoksen etulehtiaukeama (Coupland 1908). Omakustanteena laadittua kirjaa jaettiin vain lähipiirille, ja Edvard Westermarck tukeutui selvästi siihen Gertrud Couplandia käsitelleissä teksteissään.

Vuoden 1898 aikana Westermarck oli Lontoossa, kun Reuter puolestaan palasi kotimaahan. Westermarck majaili nyt aivan jumaloimansa British Museumin kirjaston läheisyydessä Keppel Streetillä asuntolassa, josta muodostui eräänlainen suomalaisten tukikohta:

”Kuten näet, oleilen yhä Lontoossa. Wallensköld asuu vanhassa olohuoneessani ja minä makuuhuoneessani. De Prado asuu alakerrassa. Nyt kun myös tohtori Alb. Björkman on myös täällä, on meillä aika ajoin yhteisiä illanviettoja. Siis jälleen pieni suomalaiskolonia Lontoossa. Myös Hirn perheineen on täällä, mutta asuu toisaalla.”²⁹⁸

Suomalaisten kerääntyminen omaan ”koloniaansa” kuvastaa sitä, miten he rakentamistaan erilaisista kontakteista huolimatta olivat silti vieraita, jotka pyrkivät hyödyntämään ja nauttimaan paikallisista olosuhteista. Suomalaistukikohdista ei tullut monikulttuurisia keitaita, vaan enemmän suomalaisuuden linnakkeita, joihin nämä saattoivat vetäytyä yhdessä puntaroimaan kokemuksiaan ja onnistumisiaan adaptoitumisessa paikallisiin käytäntöihin ja pääsyään vaikuttamisen kammareihin. Suomalaisten viihtyminen keskenään tai enintään pohjoismaisessa seurassa on ilmiönä tuttu myös muista kaupungeista ja mm. taiteen puolelta 1800-luvulla.²⁹⁹

²⁹⁸ Edvard Westermarck Julio Reuterille 29.10.1898 / JNR ÅA, XX.

²⁹⁹ Katso esim. Suvikumpu 2009, 201.

Alkuvuodesta 1899 Westermarck oli tutkimustensa parissa Pohjois-Afrikassa Julio Reuterin saapuessa keväällä Lontooseen. Reuterin majapaikka Jermyn Streetillä Piccadilly Circuksen lähituntumassa oli hyvin lähellä Westermarckin ja muiden suomalaisten asuntolaa. Reuterin, Wallensköldin ja Hirnin käynnistämän lehdistöpropagandan myötä Reuterin asunnosta tuli Keppel Streetin asuntolan ohella toinen suomalaisten tukikohta Lontoossa, joka oli keskeinen varsinkin kulttuuriadressin koordinoituvuudessa. Reuter yllättyi maaliskuussa siitä, että ei tavannut Westermarckia Lontoossa ja kannusti tätä kirjeitse saapumaan takaisin. Kaikki oli ikään kuin viritetty valmiiksi adressityötä varten – lehdistöpropaganda oli ollut menestyksekkästä, puitteet olemassa ja tarvittavat henkilösuhteet rakentuneet. Kun tieto siitä tuli, Westermarck saapui nopeasti Lontooseen ja yhteistyö lähti vauhdikkaasti liikkeelle. Se perustui kuitenkin jo yli kymmenvuotiseen olosuhteiden rakentamiseen Lontoossa.³⁰⁰

Huhtikuussa tehtiin joitakin tiedusteluita adressin toteuttamiseksi ulkomailla, mutta pääpaino ennen Konni Zilliacuksen saapumista kaupunkiin kuun viimeisenä päivänä oli Julio Reuterin ja Edvard Westermarckin laatimissa artikkeleissa. Ne lujittivat myös heidän keskinäisiä siteitään. Reuterin *Nineteenth Centuryyn* ja Westermarckin *Contemporary Review*’hen kirjoittamat artikkelit Suomen tilanteesta olivat yksi tapa verkostoitua tieteellisiin piireihin, joissa käytiin keskustelua tsaarin politiikasta ja avauksista. Adressihankkeessa Westermarck näki mahdollisuuden tehdä rohkeaa ja periaatteellista yhteiskunnallista vaikuttamistyötä yhteisrintamassa eurooppalaisten tieteen kärkinimien kanssa. Siinä ja vihdoin käsillä olivat maailma ja verkostot, joihin pääsemisen puolesta Westermarck oli urakoinut ainakin viimeiset noin viisitoista vuotta. Toisaalta ulkomaille ankuroituneet Westermarck ja Reuter pystyivät tällä tavoin edistämään Suomen kansallisia pyrkimyksiä ja osoittamaan tukea perheilleen, joiden tilanteesta he kokivat huolta. Kolmanneksi kyse oli siitä vahvasta lojaaliudesta, jota Lontoon tiiviin ryhmän jäsenet tunsivat toisiaan kohtaan.³⁰¹

Artikkelien julkaiseminen omalla nimellä selvästi tiivistä Reuterin ja Westermarckin suhdetta. Molemmat joutuivat käymään oman jaakobinpaininsa artikkelin laatimisesta omalla nimellään. Päätös oli osa siirtymää näkymättömästä taustavaikuttamisesta yhä aktiivisempaan ja henkilökohtaisempaan kampanjointiin. Samalla se oli vastalause koti- maassa esiintynyttä varovaisuutta ja, ulkomailta katsottuna, päättämättömyyttä kohtaan. Reuterin ja Westermarckin tiivistynyttä suhdetta kuvastaa Reuterin kirje Westermarckille kesäkuussa 1899, joka kertoo Reuterin suhtautumisesta Westermarckia kohtaan.³⁰²

³⁰⁰ Edvard Westermarck 29.3., 20.5., 11.8. ja 29.10.1898 Julio Reuterille / JNR AA, XX; Julio Reuter Edvard Westermarckille 16.10.1898 ja 30.3.1899 / EW AA, XXVI; Lurcock 2015, 275; Westermarck 1927, 40.

³⁰¹ Westermarck piti artikkeliasiaa ja allekirjoituskysymystä periaatteellisesti niin tärkeänä, että kirjoitti siitä myös isälleen. Westermarck kysyi selvästi isänsä hyväksyntää ratkaisulleen, ja sen myös sai. Nils Westermarck Edvard Westermarckille 27.4.1899 / EW AA, XXXVI: "Ajat ovat nyt sellaiset, ettemme ole moisia koskaan kokeneet, ja jokaisen täytyy taistella sellaisilla aseilla jotka koko maailman totuutta rakastavan lukijoiden pitää kunnioittaa. - - Onnea kamppailuillesi, joita en voi kuin arvostaa, vaikka seuraukset mahdollisesti eivät olisikaan iloisia." Katso myös Westermarck 1927, 146.

³⁰² Edvard Westermarck 29.3.1898 Julio Reuterille / JNR AA, XX; Julio Reuter 22.12.1923 (ÄU); Westermarck 1927, 184-185.

”Veli Westermarck! Ensinnäkin vielä kerran – suurkiitos hyvästä kumppanuudesta yhteisen Lontoon oleskelumme aikana ja meidän kaikkien yhteisen asian nimissä tekemästämme yhteistyöstä!”³⁰³

Reuter ja Westermarck muodostivat yhden adressihankkeen kestävimmistä klikeistä ja vastavuoroisesti hankkeella oli pysyvä vaikutus heidän ystävyhteensä, mutta myös heidän uravalintoihinsa myöhemmin. Adressihanke edusti Julio Reuterin elämässä vaihetta, jossa hän vähitellen liukui mahdolliselta täysimittaiselta akateemiselta uralta yhteiskunnallisen vaikuttamisen ja politiikan elämänpolulle. Lontoossa hänestä sukeutui kokemusten myötä taitava lobbari ja koordinoija, joka pystyi pitämään monisyisten hankkeiden lankoja käsissään. Reuterin luonne antoi hyvät edellytykset tällaiseen työhön. Polku Lontoon kokemuksista keväältä 1899 johti hänet lopulta seuraavalla vuosisadalla Kagaalin johtotehtäviin, eikä hän koskaan enää palannut varsinaisesti tutkimustyön pariin. Adressi saattoi hyvinkin olla tärkeä ja suuntaa antava avainkokemus Reuterin elämässä.

Julio Reuterin ohella Edvard Westermarck vaikutti merkittävästi myös muihin Lontoossa majailleisiin ja adressihankkeeseen kytkeytyneisiin suomalaisiin. Erityinen vaikutus Westermarckilla oli Yrjö Hirniin. Tämän ensimmäinen asunto Lontoossa oli vuonna 1893 Couplandien luona, mihin hän oli saanut suosituksen juuri Westermarckilta. Kuten Westermarck, Hirn tuli näin liittymään samaan Couplandien perhepiiriin. Hiukan nuorempaan ikäluokkaan kuuluneelle, keväällä 1899 28-vuotiaalle Yrjö Hirnille Edvard Westermarck oli selvästi mentori niin akateemisissa toimissa kuin maailmankuvankin muodostumisessa. Westermarck toimi vuonna 1895 väitelleen Hirnin väitöskirjan ohjaajana ja vastaväittäjänä. Kirjoittaessaan siis vuoden 1897 lopulla Westermarckille haluavansa jatkaa tutkimuksia Lontoossa, oli taustalla varmasti maailmanmainetta jo saavuttaneen oppi-isän antama malli ja jo aiemmin asumiseen Englannissa antamat vinkit ja suositukset.³⁰⁴

Vaikka Hirnit asuivat vuosina 1898 – 1899 eri osoitteessa kuin muut suomalaiset, olivat he tiiviissä kanssakäymisessä niin suomalaisten kuin Couplandienkin kanssa. Lehdistökampanjointi kävi Yrjö Hirnin hermoille ja hänellä saattoi olla myös epäilyksiä adressihankkeen onnistumisen suhteen. Siinä missä esimerkiksi Konni Zilliacus sai vain lisää virtaa helmikuun manifestin kaltaisista tapahtumista, koki Hirn manifestin ja sitä seuranneen kehityksen niin kansallisena kuin henkilökohtaisena katastrofina. Hirn oli ristiriitaisessa tilanteessa, sillä hän koki patrioottiseksi velvollisuudekseen osallistua kampanjointiin, mutta toisaalta hänen oma tutkimustyönsä ja rahoituksensa siihen oli tilanteessa, joka pakotti hänet keskittymään omaan tutkimukseensa. Hirn eli käytännössä kädestä suuhun ja samanaikaisesti ikävöi puolisoineen kotimaahan jätettyä lastaan. Lehdistökampanjainnin haasteet olivat myös alkaneet herättää Hirnissä kysymyksiä koko propagandatyön

³⁰³ Julio Reuter Edvard Westermarckille 13.6.1899 / EW ÅA, XXVI.

³⁰⁴ Coupland 1908, 123, 135; Hirn 1947, 46; Karin Hirn Betty Hirnille 19.3.1899, Rantavaara 1977, 101: *”illalla aiomme kuten yleensä mennä Couplandeille.”* Yrjö Hirn puolestaan tuli joitakin vuosia myöhemmin toimimaan ohjaajana Hanna Lindbergille, joka toteutti adressityötä Berliinissä.

tuloksellisuudesta. Lopulta Hirniä motivoi kampanjointityöhön pääasiassa solidaarisuus Englannissa olleita maanmiehiään kohtaan.³⁰⁵

Westermarckin palaaminen Lontooseen huhtikuussa 1899 oli Hirnille helpotus. Hirnit pitivät Westermarckin työtehoa suurempana kuin kenenkään muun, mikä tarjosi heille mahdollisuuden kunnialliseen vetäytymiseen kampanjoinnista ja palaamiseen kotiin, mihin heitä ajoi sekä rahapula että Yrjö Hirnin jonkinlainen loppuunpalaminen. Muut suomalaiset eivät nimittäin olisi halunneet päästää adressihankkeen suunnittelussa tiiviisti mukana ollutta Hirniä lähtemään. Westermarck otti kuitenkin hoitaakseen myös adressityön Hirnin ”kotikaupungissa” Oxfordissa, joten tältäkin osin paluu Suomeen oli mahdollinen.³⁰⁶

Yrjö Hirn oli kiinnostunut yhteiskunnallisista asioista ja halukas osallistumaan siihen liittyvään toimintaan, kuten lehdistökampanjoinnin tukeminen Lontoossa ja edellisuvoittinen Dreyfus ja Zolaa tukeneiden adressien organisointi Helsingissä osoitti. Kuitenkin saatuaan lopulta pitkään hakemansa stipendin ja mahdollisuuden suorittaa tutkimuksiaan ulkomailla hän halusi ensisijaisesti keskittyä omaan työhönsä. Hirnin taloudellinen tilanne oli toisenlainen kuin muilla suomalaisilla. Siinä missä Ziliacus, Reuter tai Westermarck kokivat helmikuun manifestin ja myöhemmin heränneen adressi-idean virkistävänä, koki Hirn ne henkilökohtaisena katastrofina. Hirn suhtautui silti kampanjointiin, siltä osalta mitä hän siihen osallistui, hyvin velvollisuudentuntoisesti. Kun hän samanaikaisesti näki suuria haasteita niin lehdistökampanjoinnissa kuin myöhemmin adressihankkeessa, koki hän voimakasta turhautumista ja uskonpuutetta niin omien vaikutusmahdollisuuksiensa, tavoitellun tuen saamisen ja ylipäänsä Suomen kohtalon puolesta.³⁰⁷

Westermarckin ja Reuterin ympärille rakentunut luova ja aktiivinen toiminta teki vaikutuksen myös huhtikuun puolivälin aikoihin Lontooseen saapuneen Uno Lindelöfin. Varmoja tietoja Lindelöfin saapumisen syistä ei ole. Akateemisesti lahjakas Lindelöf oli keskittynyt tutkimuksissaan ennen muuta englannin kieleen, tehnyt opintomatkoja Englantiin jo 1890-luvun taitteessa ja valmistellut muutamassa vuodessa väitöskirjansa englantilaisesta filologiasta Werner Söderhjelm in oppilaana, sekä toiminut koko 1890-luvun *Uusfilologisen yhdistyksen* sihteerinä ja opetti *Nya Svenska läroverketissä*. On siis hyvin mahdollista, että adressityötä kotimaasta käsin ohjaamaan alkanut Werner Söderhjelm oli vähintään informoinut Lindelöfiä tilanteesta Lontoossa.³⁰⁸

Kuitenkin lähteistä tulee enemmän vaikutelma, että tapahtumat Lontoossa ja

³⁰⁵ Yrjö Hirn Betty Hirnille 26.3.1899 ja Karin Hirn Betty Hirnille 1.4.1899 / YH KK, 182.

³⁰⁶ Karin Hirn Betty Hirnille 16.4., 23.4. ja 30.4.1899, Yrjö Hirn Betty Hirnille 17.4.1899 / YH KK ko 182; Betty Hirn Karin ja Yrjö Hirnille / YH KK, 177: ”Olen iloinen että W-mark tuli Lontooseen, oli varmasti tervetullut ja kiitos hänen tulonsa saan teidät aikaisemmin kotiin. Hän tulee varmasti myrskyään nyt halki Lontoon.”; Karin Hirn vanhemmilleen 30.4.1899 / YH KK, 153: ”Muut suomalaiset täällä eivät halua päästää Yrjöä matkustamaan kotiin. En tiedä uskotteko, mutta hän on järkevin ja käytännöllisin koko porukasta.”; Yrjö Hirn Julio Reuterille 21.5.1899 / JNR ÅA, IX; Rantavaara 1977, 94-117; Arvid Neovius kirjoitti Julio Reuterille Yrjö Hirnin käyneen hänen luonaan 12.5. palattuaan kotiin ja kertoneen synkkään sävyyn adressihankkeesta, katso Arvid Neovius Julio Reuterille 12.5.1899 / JNR ÅA, XIII ja Arvid Neovius Leo Mechelinille 13.5.1899 / LM KA, ko 28.

³⁰⁷ Yrjö Hirn Betty Hirnille 26.3.1899 / YH KK, 182: ”Suuri tappio työlleni, että ikävät uutiset kotimaasta tulivat juuri kun kirjoitin kirjani ensimmäistä lukua.”; Karin Hirn Betty Hirnille 1.4.1899 / YH KK, 182.

³⁰⁸ Karin Hirn Betty Hirnille 9.4.1899 / YH KK, 182. Lindelöfiltä oli ilmestynyt pohjoisnorthumbrialaisia murteita käsitellyt tutkimus vuonna 1897 ja vuonna 1901 ilmestyi etelänorthumbrialaisia murteita käsitellyt tutkimus.

11. Julio Reuterin muotokuva (Kuva: Daniel Nyblin 1896, Museovirasto)

varsinkin niiden intensiteetti tuli Lindelöfille yllätyksenä. Lindelöf matkusti Lontoosta melko pian Oxfordiin. Siinä missä Westermarck oli vapauttanut Hirnin adressityöstä Oxfordissa, otti puolestaan Lindelöf suurimman osan tästä tehtävästä nyt itselleen. Se, että hän otti hoitaakseen adressin allekirjoitusten keräämisen useimmissa kohteissa Lontoon ulkopuolella näyttäisi liittyneen siihen innostukseen, jonka Westermarckin ja Reuterin työ häneen teki, huolimatta esimerkiksi samaa työtä Pariisissa tehneen veljensä Ernstin sitä kohtaan esittämistä epäilyistä. Lindelöf heittäytyikin heti paitsi adressityöhön, myös vilkkaaseen kirjeenvaihtoon Reuterin ja Westermarckin kanssa ja tiedusteli näiltä tiuhaan uutisia viimeisimmistä käänteistä sekä mahdollisuudesta tapaamiseen näiden kanssa. Päätellen innosta, jolla Lindelöf adressihankkeeseen heittäytyi, voisi ajatella sen jopa vaikuttaneen hänen myöhempään poliittiseen kansanedustajan uraansa.³⁰⁹

³⁰⁹ Karin Hirn vanhemmilleen 16.4.1899 / YH KK, 153: "Dr. Lindelöf, joka ollut täällä 4-5 päivää, matkustaa huomenna. Hän on ollut hyvin yllättynyt siitä mitä kaikkea täällä on."; Uno Lindelöf Edvard Westermarckille 11.5.1899 / EW AA, XIX; Uno Lindelöf Julio Reuterille 28.4. ja 6.5.1899 / JNR AA, XI; Lehto 2008, 258, 338-343; Helsingin yliopiston professorimatrikkeli 1640 -1917, Uno Lindelöf; Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1853 -1899, Uno Lindelöf; Nevanlinna, Uno Lindelöf, Kansallisbiografia; Lönnström 2015 (viitattu 10.9.2017).

Kolmas henkilö, joka oli vaikuttanut propagandatyöhön Lontoossa ja johon Westermarckilla oli tiiviit suhteet, oli Axel Wallensköld. Hiukan Yrjö Hirnin tapaan Wallensköld lähti Lontoosta pois Westermarckin palattua sinne huhtikuussa. Lähdetietojen perusteella kyseessä oli väsyminen vilkkaaseen lehdistökampanjointityöhön, tosin Wallensköldin tapauksessa kyse ei ollut niinkään stressaantumisesta vaan siitä, että työn hektisyys ei ollut hänen mielenlaatunsa mukainen. Voi myös olla, että näiden kahden perhekunnan halu poistua kaupungista edesauttoi kummankin päätöstä asiassa, koska he olivat erittäin tiiviissä kanssakäymisessä keskenään.³¹⁰

Westermarck kuului Wallensköldin vanhimpiin ja läheisimpiin ystäviin aina opiskeluajoista lähtien. Wallensköld oli toiminut Westermarckin seuraajana Uusmaalaisen osakunnan kuraattorina vuonna 1893 ja 1896 – 1898. Keväällä 1898 Wallensköld oli saanut Aleksanteri-stipendin, mitä kautta hän oli päätynyt ulkomaanmatkalle ja samaan asuntoon Westermarckin kanssa. Vaikka Wallensköldin suhde kaikkiin ystäviinsä vaikuttaa olleen kompleksinen, oli hänen välinsä Westermarckiin selvästi toverillisempi kuin Werner Söderhjelmien, joka oli aika ajoin hänen kilpakumppaninsa erilaisten virkojen ja tehtävien haussa. Wallensköldin pitkät ja usein henkilökohtaisia tuntemuksia ja arkielämän tapahtumia käsittelevät kirjeet antavat rivien välissä tietoa ystävyysuhteiden luonteesta ja myös niistä tunnelmista, joita verkostoissa eri hetkissä koettiin.³¹¹

Lontoosta Wallensköld matkusti Ranskan Rivieralle, mistä hän lähti keräämään adressiallekirjoituksia Sveitsiin. Siellä hän tapasi Westermarckin, joka oli matkalla samaan tehtävään Italiaan. Näin toimimalla Wallensköld vapautti ystävänsä siirtymään nopeammin Italiaan. Vaikuttaa siltä, että Wallensköld ryhtyi tähän työhön enemmän lojaaliudesta ystävänsä kohtaan kuin kiinnostuksesta itse asiaan. Siinä missä Westermarck todella luontaisesti uppoutui tutkimustyöhön ja akateemiseen maailmaan ja Reuter vähitellen yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen ja politiikkaan, ei Wallensköldillä ollut mitään yhtä, varmaa kiinnekohtaa. Nostalgia ja ystävyysuhteet motivoivat Wallensköldiä siinä määrin, että ne saivat hänet osallistumaan adressiin, johon hän suhtautui kriittisesti. Kuten muutkin ystävänsä, myös Westermarck sai oman osansa Wallensköldille ominaista piikittelyä tämän kirjeissä. Wallensköld tuntuu siltä jakaneen saman ihailun tätä kohtaan kuin Reuter ja monet muutkin suomalaiset. Suhtautuminen oli sekoitus aitoa veljesrakkautta, kateudensekaista ihailua sekä itsesäälän riuduttamaa huomiohakuisuutta.³¹²

Wallensköldin suhtautuminen läheisistä tovereista koostuneeseen adressin ydin-

³¹⁰ Axel Wallensköld lähti Lontoosta Pariisia kohti 1.4.1899, katso Karin Hirn Betty Hirnille 1.4.1899 / YH KK, 182 ja Julio Reuter Edvard Westermarckille 30.3.1899 / EW ÅA, XXVI; Karin Hirn vanhemmilleen 11.4.1899 / YH KK, 153: "Ikävä Wallensköldiä, hän oli niin ystävällinen ja kiltti Yrjöille, ettemme olisi uskoneet."; Axel Wallensköld Yrjö Hirnille 10.4.1899 / YH KK, 117: "Pysyttelen siis täällä Rivieralla ja ja rauhoittelen viime Lontoon-pätkän loppuvaiheen kuumista vaiheista uupunaita hermojani!" - Niin paljon tapahtumia ja vaikutelmia on viime viikkoina kulkenut aivoissaan, etten vielä saa niitä kaikkia järjestykseen. Kokonaisuutena voi sanoa, että tämä viikko kuuluu mielenkiintoisimpiin, joita olen saanut elää."

³¹¹ Axel Wallensköld Edvard Westermarckille 2.5.1898 / EW ÅA, XXXII; Lindelöf 1935, 6-7; edellä mainittujen lisäksi katso Suolahti 1934 ja Axel Wallensköld, Helsingin yliopiston professorimatrikkeli 1640 – 1917; Wallensköldin ohella Westermarckin toinen läheinen ystävä Hugo Pipping oli kaksi vuotta Westermarckia nuorempi ja samaikäinen kuin Wallensköld, mutta kaikki kolme kirjoittautuivat samana opintovuonna 1882-1883 yliopistolle, katso Hugo Pipping, Axel Wallensköld ja Edvard Westermarck, Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1853-1899.

³¹² Tyypillisesti kirjeissään Westermarckille Wallensköld miettii, mahtaako ystävä jaksaa lukea niitä, onko kyllästynyt kirjoittajaan kokonaan, muistaako että tämä on elossa jne.

ryhmään vaikutti selvästi tapaan, jolla hän osallistui hankkeeseen. Wallensköldin lähtöön Lontoosta saattoi Hirnien tapaan vaikuttaa se, että Edvard Westermarck saapui paikalle. Siinä missä Hirnille Westermarckin saapuminen oli helpotus, saattoi Wallensköldin kohdalla Westermarckin väsymätön työteho luoda painetta pystyä vastaamaan siihen. Wallensköld suhtautui kaikesta tekemisestään huolimatta etäisemmällä asenteella ja filosofisemmin kampanjatyöhön. Toisaalta osallistuminen adressityöhön Sveitsissä johtui luultavasti vastaavasti siitä, että hän koki Westermarckin tarvitsevan hänen apuaan tehtävässä. Suhtautuminen kuvastaa tapaa, jolla Wallensköldin käyttäytymistä ja toimintaa sääтели hänen kompleksinen suhteensa toveriinsä. Vastaavasti Wallensköldin Werner Söderhjelmille hankkeen johtosuhteista esittämän kritiikin taustalla vaikutti luultavasti Wallensköldin ja Söderhjelmien osittainen kilpailuasema saman tutkimusalan oppituleista ja apurahoituksesta. Näistäkin haasteista huolimatta Axel Wallensköld kuitenkin osallistui adressihankkeeseen ja hänen roolinsa sovitetiin hänen omien toiveidensa ja toveriensa yhdessä hyväksi katsomalla tavalla.³¹³

Tavoitteena ja huolenaiheena uskottavuus

Britannian adressin allekirjoitusten keräämisessä nojaututtiin vahvasti niihin kontakteihin, joita oli luotu jo lehdistökampanjoinnin yhteydessä. Varsinkin Lontoon alueella tukea haettiin muutamien keskeisten tukipisteiden kautta. Näitä olivat ensinnäkin tieteelliset yhdistykset *Royal Geographical Society* ja *Royal Asiatic Society*. Ensiksi mainittuun Julio Reuter oli saanut suosituskirjeitä A.E. Nordenskiöldiltä Lontooseen maaliskuussa tullessaan. Jälkimmäiseen hänellä oli kontakteja jo aiemmalta jaksoltaan Lontoossa omien kielitieteellisten tutkimustensa kautta. Sopivia allekirjoittajia etsittiin yhdistysten tiloista sekä pyytämällä edelleen vinkkejä ja suosituksia näiden jäseniltä. Esimerkiksi aiemmin esitelty, vetoomusta Suomen puolesta luultavasti ensimmäisenä ehdottanut Pjotr Kropotkin kuului ensiksi mainittuun yhdistykseen. Toinen lähtökohta allekirjoittajille oli liberaalilehti *Daily Chronicle* ja sen varapäätoimittaja Vaughan Nash. Kolmanneksi tiedusteluista ja allekirjoituksia etsittiin *Daily Chronicleen* kontaktin luoneen Gertrud Couplandin toimesta. Neljäs lähtökohta tiedusteluille oli Edvard Westermarckin luotettu ystävä, Lontoon yliopiston filosofian professori James Sully. Couplandin tavoin Sully kuului Hampsteadin alueen älymystöpiireihin. Esittelen näitä henkilöitä ja edellä mainittujen instituutioiden keskeisiä yhdyshenkilöitä seuraavassa alaluvussa.

Suomalaisten tuli vielä selvittää keskinäiset suhteensa *Committee of Finlandin* kanssa. Kuten aiemmin on esitetty, tämän Henrik Borgströmin perustaman lehden ja adressia valmistelevalle ryhmälle välillä oli epäluottamusta ja epävarmuutta siitä, miten roolit vaikuttamistyössä jakaantuisivat järkevällä tavalla. Henrik Borgström oli epäillyt suomalaisten

³¹³ Suhteesta Söderhjelmien katso Axel Wallensköldin kirjeet Werner Söderhjelmille mm. vuodelta 1895 / WS KK, 13 ja Karin Hirn vanhemmilleen 6.2.1899 / YH KK, 153; Axel Wallensköld Werner Söderhjelmille 23.7.1899 / WS KK, 13; Wallensköldin luonteesta katso Suolahti 1934.

12. Axel Wallensköldin muotokuva (Kuva: K.E. Ståhlberg 1896, Museovirasto)

kompetenssia. Vastaavasti lehdistövaikuttamista ja adressia omaan lukuunsa valmistelleet eivät halunneet juurikaan olla tekemisissä *Committeen* kanssa toisaalta Bergströmin asenteen vuoksi, ja toisekseen koska myös päätoimittaja Perrottin osaamisesta ei ollut varmuutta. Helsingissä esiintyi myös epäilyksiä *Committeeta* kohtaan, joka oli samalla tavalla omatoimisesti käynnistetty aloite kuin adressihankekin. Arvid Neovius pyysikin Reuteria pitämään *Committeen* työtä silmällä. Jossain vaiheessa välit kuitenkin saatiin kuntoon, koska vähitellen niin Perrott kuin *Committeen* piirissä ollut Henry Tiedeman ryhtyivät tekemään toimeksiantoja adressihankkeen hyväksi. Lopulta myös Borgströmin asenne muuttui. Kesäkuun puolessa välissä hän kiitti henkilökohtaisesti Julio Reuteria osaavasta toiminnasta sekä Harold Perrottia kohtaan osoitetusta ystävällisyydestä. Borgströmin näkemyksen muuttamiseen vaikutti varmasti se, että tuossa vaiheessa adressin laadinta oli jo varsin pitkällä. Tähän suhteiden lientyminen vaikutti varmasti siihen, että ainakin Reuter tuli myös mukaan *Finlandin* kirjoittamiseen, kun sen ensimmäinen numero kesäkuussa ilmestyi. Tältä osin uskottavuus oli siis saavutettu ja adressityössä voitiin lähteä samassa rintamassa eteenpäin.³¹⁴

³¹⁴ Yrjö Hirn Betty Hirnille 9.4.1899 / YH KK; Arvid Neovius Julio Reuterille 24.3., 4.4. ja 3.5.1899 / JNR ÅA, XIII; Julio Reuter Arvid Neoviukselle 26.4.1899 / AN KA, ko 6; Julio Reuter Edvard Westermarckille 30.3.1899 / EW ÅA, XXVI; Henrik Borgström Julio Reuterille 14.6.1899 / JNR ÅA, II; Törngren 1930, 33. Elisabeth Stubbin mukaan Harold Perrott ja Henrik Borgström olivat olleet koulutovereita, mikä selittää Perrottin värväämisen lehteen. Stubbin esityksestä saa myös käsityksen, että Leo Mechelin olisi tullut tietoiseksi *Committeesta* vasta heinäkuussa, nähtyään Pariisin-matkallaan *Finlandin* ranskankielisen käännöksen. Katso Stubb 2012, 180.

Alkuvaiheessa jännite suomalaisten perustamien klikkien välillä kuitenkin luultavasti vaikutti ja se lientyi ajan mittaan henkilöiden tutustuessa. Omalle näkökannalle vastakkaisen uutisoinnin tai varsinaisen propagandan vastavoimaksi perustettu oma ”toimisto” ei sinällään ollut poikkeuksellinen liike: esimerkiksi tšekit perustivat liki samoihin aikoihin loppukeväästä 1899 oman yhdistyksensä välittämään omaa näkemystään ulkomailla. Mutta Borgströmin kritiikki paikallisten toteuttajien tarpeesta oli asiallinen: miten pitkälle ja uskottavasti voitaisiin toteuttaa toimia ja hakea tukea, jos toteuttajien kasvot ja nimet tuli jatkuvasti pitää salassa? Kirjallisuuden välittäminen ”maan alta” oli toteutettavissa, mutta adressin kokoaminen oli luonteeltaan erilainen kampanja.³¹⁵

Lähtökohtana allekirjoitusten keräämiselle oli varsinaisen vetoomustekstin laadinta, jonka allekirjoitukset kerättäisiin, ja sen painotyöt. Tekstin laatimisessa nojaututtiin edellä mainittujen tieteellisten yhdistysten ja niiden kautta saatujen kontaktien asiantuntemukseen. Tämä työ laitettiin vireille heti suomalaisnelikon linjattua adressihankkeen keskeiset periaatteet eli toukokuun alussa. Teksti oli valmis viimeistään viikon päästä, kuten voidaan todeta Edvard Westermarckin kirjeestä 9.5.1899 Julio Reuterille:

*”Ole hyvä ja hanki minulle niin pian kuin mahdollista suurempi määrä vetoomuksen [adressiluonnostekstin] ja suomalaisen vetoomuksen [suuren adressin adressiteksti] kopioita. Haluan heti lähteä kalastamaan allekirjoituksia. Olen pyytänyt Sullya saapumaan tänään tänne, jos mahdollista, niin että saisimme hänet laatimaan [suositus] kirjeitä ja lähettämään dokumentaatiota eri puolille. Toivon, että kaikki saataisiin Englannissa valmiiksi tämän viikon aikana. Yritä saada lähetettyä minulle ainakin muutamia kappaleita vetoomusta muutamana tunnin sisällä.”*³¹⁶

Lontoon alueella allekirjoituksia kerättiin suunnilleen kesäkuun puoliväliin saakka. Tämän jälkeen pääosa ajasta kului kansainvälisen adressidelegaation brittiläisen edustajan löytämiseen sekä yleensä adressidelegaation matkan järjestelyihin. Lontoon ulkopuolinen allekirjoitusten keräämistyö puolestaan päättyi suunnilleen kesäkuun ensimmäisellä viikolla.³¹⁷

Allekirjoitusten kerääminen jäi käytännössä kokonaan suomalaisten oman aktiivisuuden varaan. James Sully, jota Reuter ja Westermarck ilmeisesti olivat kaavailleet hoitamaan tätä tointa, auttoi lähinnä jakamalla suosituksia ja ehdottamalla sopivista henkilöistä. Lontoossa työtä hoitivat toukokuun alussa Westermarck ja Reuter. Ensiksi mainitun siirryttyä Oxfordiin toukokuun puolivälissä ja työ Lontoossa Reuterille sekä melko itsenäisesti

³¹⁵ Reznikow 1999, 227-229.

³¹⁶ Edvard Westermarck Julio Reuterille 9.5.1899 / JNR AA, XX. Englanninkielinen addressi valmistui ilmeisesti 11. ja 15.5. välillä, koska jo 15.5. se oli painettu pergamentille. Katso Julio Reuter Konni Zilliacukselle 11. ja 15. (sähke ja kirje).5.1899 / AN KA ko 11.

³¹⁷ Edvard Westermarckin kokoelmassa (AA) olevat Reuterin kirjeet sisältävät ainakin muutamia kymmeniä erikseen mainittuja yhteydenottoja ja tietoja näiden kielteisestä tai myönteisestä lopputuloksesta. Maininnat alkavat toukokuun puolen välin kieppeillä ja ulottuvat noin 12.6.1899 saakka.

asiassa auttaneelle Gertrud Couplandille. Westermarckin lähdettyä Italiaan jatkoi työtä Oxfordissa Uno Lindelöf, joka kiersi myös lukuisia muita pohjoisen yliopistokaupunkeja. Työtä pidettiin liian raskaana ”ulkomaalaisten” – eli paikallisten – toteutettavaksi. Toisekseen työstä muodostui kustannuksia, joita ei haluttu säilyttää paikallisille. Tuntuu erikoiselta, että työ arvioitiin liian rasittavaksi paikallisille ihmisille, joilla oli hyvät kontaktit ja työn vaatimaa uskottavuutta. Yhtä mahdollinen selitys päädyttyyn toimintamalliin on, että suomalaiset halusivat itse päättää, kenen nimiä adressiin otettiin ja varmistaa, että nopeassa aikataulussa työ saataisiin todella tehtyä. Rahoituksen osalta suomalaisilla oli Reuterin kautta toimitettu oma niukka budjettinsa, ja ehkä useidenkin paikallisten ottaminen keräystyöhön mukaan olisi saattanut paisuttaa menoja yllättävällä tavalla. Itse hoidettu keräystyö oli siten myös finanssien kannalta helpommin valvottavissa.³¹⁸

Allekirjoitusten keräämisen kohteita ja alueita määrittivät kaksi seikkaa. Ensimmäinen oli Suomesta käsin tulleet epäilyt siitä, että adressiin saataisiin vain ”toisen tai kolmannen kategorian” henkilöiden nimiä, minkä seurauksena koko hankkeen vaikutusarvo olisi päinvastainen mitä sillä oli haluttu saavuttaa. Toinen ohjaava seikka oli hankkeen ideoijien päätös rajata poliittiset merkkihenkilöt työn ulkopuolelle. Myös tähän vaikuttivat epäilemättä Helsingistä esitetyt skenaariot hankkeeseen liittyvistä poliittisista uhkakuvista. Myös huhtikuun lopussa parlamentissa hyvin laihoihin tuloksiin päätynyt keskustelu Suomen tilanteesta oli tehnyt selväksi, että ainakaan hallituspuolueiden poliitikoilta oli turha hakea apua. Näin hankkeessa keskityttiin akateemisten piirien tuen saamiseen. Kiinnostavaa kyllä, varsinaiset kulttuuri- ja taidepiirien edustajat näyttävät jääneen liki tyystin tiedustelujen ulkopuolelle. Tietenkin osa akateemisista merkkihenkilöistä oli laskettavissa myös kulttuurivaikuttajiksi.³¹⁹

Taiteilijoiden ja kulttuurivaikuttajien vähäisyys saattoi liittyä siihen, että huolimatta edellä kuvatuista rajauksista suomalaiset allekirjoitusten kerääjät, varsinkin Julio Reuter, kuitenkin jossain määrin flirttailivat poliittisten vaikuttajien suuntaan. Esimerkiksi tieteilisissä yhdistyksissä, joiden kautta nimiä kerättiin, huomio näyttäisi keskittyneen varsinkin sellaisiin vaikuttajiin, joilla oli myös poliittisia ambitioita ja karriääriä. Sama koski hovi-piirejä, joihin Reuter myös pyrki olemaan yhteydessä. Jonkinlaista myötäkaipeutta poliittisiin tukijoihin näytti koko ajan piilevän allekirjoitusten keräämisessä. Tämä saattoi liittyä siihen, että suomalaiset ymmärsivät nopeasti voivansa saada tukea varsinkin poliittisesti liberaalisti suuntautuneilta ja aktiivisilta tahoilta. Keskityttiin siis tiedevaikuttajiin, jotka olivat tavalla tai toisella liberaalipoliitikassa mukana tai sympatisoivat sitä.

Joka tapauksessa Britanniassa allekirjoituksissa keskityttiin laatuun eli asetettujen kriteerien mukaisten henkilöiden allekirjoitusten saamiseen määrän asemesta. Nimiä ei lähdetty keräämään parlamenttitalon auloihin tai Lontoossa kampuksille. Sen sijaan Lontoon ulkopuolisiksi kohteiksi määritettiin pelkästään eräät pohjoiset yliopistokaupungit ja

³¹⁸ Julio Reuter Arvid Neoviukselle 29.4., 7.5., 3.6. (dateeraus epävarma) ja 13.5.1899 / AN KA, ko 6; Uno Lindelöf Julio Reuterille 20.4.1899 / JNR ÅA, XI; Yrjö Hirn Edvard Westermarckille 7.5.1899 / EW ÅA, XIV.

³¹⁹ Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 2.5.1899 / WS KA, ko 4.

nimenomaan niiden kampusalueet. Jos allekirjoituksia olisi lähdetty keräämään pelkästään määrällinen tuki mielessä ja periaatteita hyvin väljästi soveltaen kuten esimerkiksi Italiassa kävi, olisi nimiä varmasti saatu erittäin paljon enemmän.

Julio Reuter raskasta adressiauraa vetämässä

Valitun linjan mukainen allekirjoitusten kerääminen oli, erityisesti Lontoon alueella, hyvin raskasta työtä. Se tapahtui pääasiassa kahdella tavalla: joko lähestymällä kirjeitse sopivaksi arvioituja tai suositeltuja henkilöitä, tai tiedustelemalla halukkuutta allekirjoittamiseen suoraan kasvotusten sopivassa paikassa kuten klubin tai yhdistyksen tiloissa. Yleensä lopulta jouduttiin soveltamaan kumpakin tapaa. Tapaaminen saattoi johtaa asiaan palaamiseen kirjeitse tai uuteen, erityisesti tätä aihetta varten sovittuun yksityiseen audienssiin. Kirjeitse lähestyttäessä aikaa kului vielä enemmän, kun ensin oli odotettava vastausta tiedusteluun, mistä seurauksena saattoi olla uuden kirjeen lähettäminen esimerkiksi lisätietojen toimitamista tai tapaamisen sopimista varten. Kaikki henkilöt, jotka kirjeitse lupautuivat tai arvioivat voivansa allekirjoittaa, piti kuitenkin lopulta tavata henkilökohtaisesti. Juuri tämä vaivalloisuus liittyi Zilliacuksen hahmottelemaan, käsin allekirjoitettavaan adressiin, mistä ilmeisesti esimerkiksi Yrjö Hirn oli esittänyt kriittisiä varauksia. Vastauskirjeiden odottaminen oli hidasta, mutta niin oli myös kulkeminen audiensseilla tai istuminen lounas- ja päivällistilaisuuksissa. Audiensseilla tilanne samansuuntainen. Kuten Reuter itsekin totesi, ei ihmisten koteihin voinut tulla vain nopeasti kysymään allekirjoitusta, vaan tapaamiseen liittyi aina seurustelua ja kahvittelua. Päivässä oli rajallisesti tunteja tällaiseen toimintatapaan. Reuter arvioikin, että allekirjoituksia olisi kyllä mahdollista saada runsaammin, mikäli aikaa olisi ollut enemmän käytettävissä. Näyttää siltä, että Reuter ei missään vaiheessa saanut allekirjoitusten keruuta aivan sellaiselle uralle, kuin hän itse olisi toivonut tai odottanut. Työtä tehtiin silti sinnikkäästi niin kauan, kuin aikaa oli.³²⁰

Mitä enemmän suosituskirjeitä sopivista allekirjoittajista tai allekirjoittajaksi lupautuneista Reuter sai, sitä laajempi kokonaisuus hänellä oli hallittavanaan ja sitä useampia tapaamisia sovittavanaan ja tehtävänä. Reuter turvautui kirjeenvaihdossa jonkin verran *Committee of Finlandin* sihteerien apuun. Työn suurin haaste oli lopulta sama kuin lehdistärtikkelien julkaisemisessa: mitään takeita allekirjoitusten saamisesta ei ollut. Useimmat tiedustellut henkilöt suhtautuivat pyyntöön korrektin kohteliaasti, mutta allekirjoitus saattoi silti jäädä saamatta. Useat, joita Reuter lähestyi, eivät edes vastanneet tiedusteluihin. Ei siis ihme, että liki jokaisen tunnetun henkilön allekirjoituksen saaminen oli mainitsemisen arvoinen asia. Esimerkiksi Herbert Spencerin allekirjoitusta pidettiin suurena

³²⁰ Julio Reuter Arvid Neoviukselle 3.6.1899 / AN KA, ko 6; Julio Reuter Edvard Westermarckille 9.6.1899 / EW ÅA, XXVI; Julio Reuter Edvard Westermarckille 17. ja 24.5.1899 / EW ÅA, XXVI. Konni Zilliacus esitti, että adressihanke Englannissa sai joka suunnalta lämpimän vastaanoton, katso Konni Zilliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA = Armfelt 1923. Reuterin raporteista muodostuu aivan toisenlainen kuva: vaikka nimiä toki saatiin, oli jokainen niistä kovan työn takana. Arvid Neovius totesi Helsinkiin palanneen Yrjö Hirnin olevan pessimistinen adressin toteuttamisesta, erityisesti allekirjoitusten keräämishankkeena, katso Arvid Neovius Julio Reuterille 12.5.1899 / JNR ÅA, XIII.

saavutuksena. Toki verkostoitumisessa tuli myös onnistumisia. Donald Mackayn eli Lord Reayn suosituskirjeen avulla Reuter sai yhteyden Lord Listeriin ja Lord Kelviniin. Lord Listerin, joka ehti ilmeisesti jossain välissä jo kieltäytyä adressiin osallistumisesta, nimi tuli lopulta Britannian adressin ensimmäiseksi. Reuter sai myös jonkinlaista apua Helsingistä kotimaahan palanneelta toimittaja-kirjailija Joseph Fisheriltä. Kontaktien luomiseen kului kuitenkin paljon aikaa, jota oli käytettävissä vain rajallisesti.³²¹

Lisähaasteena oli, että Reuter joutui oman työnsä ohella koordinoimaan adressin etenemistä muualla sekä Britanniassa että muissa maissa. Rahoituksen sekä pergamenttilehtien tilaaminen ja toimittaminen eteenpäin eri maihin ja kaupunkeihin oli hänen kontrollaan. Etukäteen odottamattomana lisätyönä tuli kansainvälisen delegaation edustajien etsiminen ja tämän työn etenemistä koskevan kirjeenvaihdon pyörittäminen. Reuter vastasi itse Britannian edustajan löytämisestä, mikä muodostui lopulta liki yhtä suureksi työksi kuin koko allekirjoitusten kerääminen. Kokonaisuudessaan työkuorma kasvoi vain juuri ja juuri hallittavissa olevaksi. Eräässä kirjeessään Reuter mainitsee kirjoittaneensa ilman taukoja 17 eri kirjettä adressihankkeen koordinointiin liittyen. Tällaiseen pakkotahtiseen työhön sisältyi myös riskinsä, sillä kuten Reuter toteaa, on hän saattanut epähuomiossa kirjoittaa virheellisiä tietoja tai samat asiat kahteen kertaan, mutta olevansa liian väsynyt enää välittääkseen tästä. Reuter arvioikin tarvitsevansa lepoa viikkojen hermoja kuluttavan työn jälkeen. Haasteena vain oli, että Reuter oli käytännössä yksin työnsä kanssa Lontoossa, joten hän sai huolehtia sekä auran ohjaamisesta että vetämisestä.³²²

Myös Gertrud Coupland sai havaita allekirjoitusten keräämiseen liittyneet haasteet. Coupland tosin ei noudattanut samoja valintakriteereitä kuin suomalaiset, vaan haki sopivia henkilöitä tuttavapiiristään ilmeisen spontaanisti oman arviointinsa mukaan. Kiireisellä Reuterilla ei ollut aikaa eikä mahdollisesti haluakaan sopia yksityiskohtaisemmin adressityöstä Couplandin kanssa. Se, että Coupland keräsi omatoimisesti allekirjoituksia, saattoi liittyä hyvinkin lojaaliuteen, jota Edvard Westermarck tunsu tätä kohtaan. Reuter toi muille suomalaisille esiin huolen, että Couplandin arviointi ei välttämättä olisi linjassa tehtyjen päätösten kanssa. Couplandilta ei siis hennottu kieltää mahdollisuutta kerätä itse allekirjoituksia – oikeus, jota ei suotu kenellekään muulle paikalliselle kontaktille. Couplandille oli toimitettu oma pergamenttilehti, johon tämä Hampsteadin alueella pyrki saamaan allekirjoituksia.³²³

Gertrud Coupland nojasi allekirjoitusten keräämistyössäänkin Lontoossa ollutta

³²¹ Luvanneista allekirjoittajista katso esim. Julio Reuter Arvid Neoviukselle 13.5.1899 / AN KA, ko 6 ja Julio Reuter Konni Zilliacukselle 15.5.1899 / AN KA, ko 11; Lord Reay, Lord Lister ja Lord Kelvin, katso Julio Reuter Konni Zilliacukselle 15.5.1899 (kirje) / AN KA, ko 11; Joseph Fisher, katso Julio Reuter Arvid Neoviukselle 13.5.1899 / AN KA, ko 6 ja Julio Reuter Edvard Westermarckille 18.5.1899 / EW AA, XXVI. Kieltäytymisistä katso esim. Julio Reuter Edvard Westermarckille 15.5. ja 17.5.1899 / EW AA, XXVI; William Ramsay Julio Reuterille 27.5.1899 / JNR AA.

³²² Reuter lähti leporetkelle Norfolkkiin Gilmourin ja muutaman tämän ystävän kanssa saadakseen lepoa, jo toukokuun kolmannella viikolla eli työn vasta oikeastaan alkaessa. Katso Gertrud Coupland Edvard Westermarckille 23.5.1899 / EW AA, VI; ja Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 20.5.1899 / WS KA, ko 4.

³²³ Reuter hiukan pelkäsi, mitkä Couplandin aiomukset ja tulokset tältä osin olivat, mutta ei tohtinut puuttua asiaan. Julio Reuter Edvard Westermarckille 17.5.1899 / EW AA, XXVI: "Olen - - huolissani siitä, että rouva Coupland vetää kaikkien mahdollisten "faddistien" allekirjoitukset adressiin naispuolisten ystäviensä keskuudesta. Miten tässä tulisi toimia?" Vastauksena Westermarck kertoo Reuterille kannustaneensa Couplandia keskittymään vain oikeanlaisiin allekirjoittajiin, Edvard Westermarck Julio Reuterille 18.5.1899 (jälkimmäinen kirje samalta päivältä) / JNR AA, XX: "Me Oxfordissa punnitsemme huolellisesti jokaisen nimen ja miten muut allekirjoitukset eivät saa mennä tasoltaan niiden alle".

Reuteria enemmän Edvard Westermarckiin, vaikka tämä ei ollut samassa kaupungissa eikä lopulta edes maassa. Coupland tiedusteli Westermarckilta eri tuttaviensa sopivuutta allekirjoittajaksi. Tältä osin Reuterin huoli allekirjoittajakandidaateista näyttää perustellulta. Coupland lähetti mutkitta itse pergamentin kyseisille henkilöille postitse ja pyysi lähettämään sen edelleen nimeämälleen henkilölle – toteutustapa vastasi siten tavallaan ketjukirjettä. Tämä johtui ainakin osaksi siitä, että 70-vuotias Coupland ei voinut samalla tavoin jalan kiertää hakemassa allekirjoituksia kuten Reuter.

Reuterin tapaan Coupland sai usein tyytyä kieltäviin vastauksiin ja joka tapauksessa toivomaansa pitempään vastausten odotteluun. Hänellä ei myöskään ollut harhaluuloja kontaktiensa käyttökelpoisuudesta; Bonham-Carteria lukuun ottamatta ne olivat satunnaisia ja tuloksena oli värikäs ja vaihteleva lista kandidaateista, joka koostui yhtä lailla melko nimettömistä seurapiirirouvista kuin korkeista kirkonmiehistä. Gertrud Coupland myönsikin Westermarckille joutuvansa turvautumaan ystäviinsä, koska hänellä ei ollut vaikutusvaltaisia suosittelijoita tai tuttavuuksia. Couplandin näkyvimmäksi saavutukseksi jäi Florence Nightingalen nimen saaminen adressiin. Nightingalen osallistuminen adressiin selittynee hänen ja Couplandin sattumanvaraisella tutustumisellaan Saksassa vuosikymmeniä aikaisemmin.³²⁴

Kaiken kaikkiaan allekirjoitusten keräämistyö oli selvästi karvas kokemus Gertrud Couplandille. Se sai hänet ensinnäkin huomaamaan oman ikänsä ja sen tuomat rajoitukset. Coupland näytti myös jollain tavoin häpeävän sitä, että hänen maanmiehensä eivät jakaneet hänen rajoittamatonta sympatiaansa Suomea kohtaan. Tämä johtui varmasti osaltaan myös siitä, että olihan koko adressi-idea Couplandilta lähtöisin ja hän tunsi siitä vastuuta. Coupland oli itse ihmetellyt suomalaisten hitautta työn käynnistämässä ja nähnyt siihen liittyvät haasteet vähäpätöisempinä. Tätä taustaa vasten on ymmärrettävää, että hän otti kieltäytymiset liki henkilökohtaisina loukkauksina. Vaikuttaa siltä, että Coupland luopui allekirjoitusten keräämisen jatkamisesta siksi, että hän koko niin syvää katkeruutta saadessaan kieltäviä vastauksia:

*”Hyvä tohtori Reuter, pelkään että en saa herra St. Brookea allekirjoittamaan. Minulla ei ole aikaa jahdata enempää allekirjoittajia. Olen ollut pettynyt viiteen vaikutusvaltaiseen henkilöön, joiden olisi pitänyt allekirjoittaa. - - Minua ja herra Couplandia järkyttää, että olisitte saanut helpommin ja nopeammin allekirjoituksia, jos olisitte osoittanut muutaman [jo saadun] allekirjoituksen vetoomuksen alle, koska ihmiset ovat sellaisia lampaita ja helposti ohjailtavissa. Tämä on minun kokemukseni pikku yrityksessä, jonka olen tehnyt ja huomaaatte että kahdestatoista nimestä, jotka yritin saada, viisi petti minut.”*³²⁵

³²⁴ Coupland kertoi auttavansa suomalaisia mielellään, mutta turvautuvansa niin innokkaasti asiassa ystäviinsä, että hänen miehensä totesi olevansa iloinen, ettei ole vaimonsa ystävä. Katso Gertrud Coupland Edvard Westermarckille, ei pvm (kirje 941). Katso myös Gertrud Coupland Edvard Westermarckille 17. ja 23.5.1899 / EW AA, VI sekä Gertrud Coupland W.C. Couplandille 19.5. ja 22.5.1899, Coupland 1908, 136-137. Bonham-Cartereihin Couplandilla oli kontakti Vaughan Nashin kautta. Henry Bonham-Carterin puoliso kuului ilmeisesti Couplandin ystäväpiiriin. Yhteys Florence Nightingaleen tuli osin tätä kautta, mutta lisäksi Couplandin lapsuusperhe eli Passowit ja erityisesti nuori Gertrud olivat vuonna 1850 osoittaneet vieraanvaraisia Berliinissä käymässä olleelle Nightingalelle, katso McDonald 2004, 461, 473, 485-486 sekä Gertrud Coupland W.C. Couplandille 19.5. ja 22.5.1899, Coupland 1908, 134, 136-137.

³²⁵ Gertrud Coupland Julio Reuterille 2. ja 5.6.1899 / JNR AA, IV.

74, JERMYN STREET.

S.W.

8th June 1899

Dear Sir,

I beg to enclose a typewritten copy of a Petition shortly to be presented to the Tsar and bearing upon the present Constitutional Crisis in Finland.

This Petition is being extensively signed in England and on the Continent by well-known people. I may mention among these the names of Sir Clement Markham, Mr. Huber Spencer, Mr. Leonard Courtney and Professor J. Westlake F.R.S.

As a Finlander I am naturally anxious to assist in the movement

and I therefore venture to ask if
 you can see your way to signing
 such an appeal, as your name
 on the Petition would be of great
 value to us.

If you are good enough to grant
 me this favour I shall be very
 pleased to see you at any time
 that may be convenient, bringing
 with me the original of the
 Petition.

yours faithfully

William Watson Esq.
 the Albany Club
 W.

Couplandin kirje osoittaa, että työn tekeminen salassa ja nopealla aikataululla teki allekirjoittajien vakuuttamisen hankkeen tarpeellisuudesta vaikeammaksi. Jos jo saatuja tukijoita olisi voitu julkisemmin esittää ja koota sen takuumiehiksi, olisi uusien nimien saaminen ollut helpompaa.

Reuterin ja Couplandin uurastaessa Lontoossa käynnistyi työ myös pohjoisempaan. Uno Lindelöf, joka oli käynyt Lontoossa piipahtamassa jo huhtikuussa, oli siirtynyt Oxfordiin. Lindelöf oli todella kiinnostunut siitä, mitä Lontoossa oli kuullut ja nähnyt ja tiedusteli ahkerasti asioiden etenemisestä siellä. Uno Lindelöf oli ilmeisen kiinnostunut suomalaisten edesottamuksista Lontoossa ja odotti kärsimättömästi kuulevansa niistä lisää ja voivansa osallistua toimintaan. Vaikuttaa siltä, että Lindelöfille ei haluttu kuvata yksityiskohtaisesti työn edistymistä. Tähän viittaa myös se, että häntä ei rekrytoitu suoraan keräämään allekirjoituksia, vaan Westermarck lähti tässä tarkoituksessa Oxfordiin, jossa hän kuvasi tilanteen Lindelöfille. On siis mahdollista, että Westermarckin tehtävänä Oxfordissa oli myös ikään kuin haastatella Lindelöfiä ja arvioida tämän soveltuvuutta adressityön toteuttamiseen. Muuten tuntuu erikoiselta, että Italiaan kiirehtimässä olleen Westermarckin piti tässä vaiheessa tehdä ylimääräinen lenkki Oxfordin kautta.³²⁶

Westermarck saapui Oxfordiin toukokuun puolivälissä ja ryhtyi heti työhön. Hänen ensimmäinen tavoitteensa oli päästä puheisiin Edward Tylorin kanssa. Tämä vuodesta 1896 Oxfordin ensimmäisenä antropologian professorina toiminut tiedemies oli käytännössä Westermarckin kollega, mikä selittää pyrkimyksen päästä kontaktiin juuri hänen kanssaan. Alustavan tilannekartoituksen ja Tylorin tavoittamisen jälkeen työ eteni nopeasti. Tylor lähti Westermarckin mukaan ja he saivat kerättyä päivässä parikymmentä allekirjoitusta. Lindelöfillä ei näytä olleen roolia allekirjoitusten keräämisessä. Westermarck totesi olevansa tyytyväinen siitä, että Lindelöf auttaa häntä ”juoksemisessa” eli allekirjoitusten keräämisessä ja ”muutenkin auttaa pääsemään mukaan tapahtumiin”. Työn kuitenkin edettyä näin hyvin sovittiin, että Lindelöf ottaisi sen hoitamisen vastuulleen tästä eteenpäin ja vastaisi allekirjoitusten keräämisestä Cambridgessa. Lontooseen noin 20.5. palannut Westermarck oli hyvin tyytyväinen tuloksiin: varsinkin oikeustieteilijät oli saatu rekrytoitua ja allekirjoittamaan laajassa mitassa.³²⁷

Lindelöf ei kuitenkaan suunnannut Oxfordista suoraan Cambridgeen, vaan lähti liikkeelle Skotlannista. Hänen reittinsä kulki Glasgow’sta Edinburghiin ja edelleen St.

³²⁶ Lindelöf oli osallistunut propagandatoimintaan ainakin kirjoittamalla aiheesta ruotsalaisiin ja saksalaisiin lehtiin sekä Pietarissa ilmestyneeseen saksankieliseen *Die Petersburger Zeitungin*. Ilmeisesti Lindelöf oli nimenomaisesti pyydetty avustamaan tammikuussa 1899 lehdistövaikuttamista koordinoimaan asetettua ”ulkomaan komiteaa”, jota Mechelin johti. Vuonna 1890 tohtoriksi valmistunut, germanistisen koulutuksen hankkinut dosentti Lindelöf oli keväällä 1899 hävinnyt haussa olleen professuurin Werner Söderhjelmille ja oli ilmeisesti valmistelemaan omaa tutkimustaan tai kirja-projektia Englannissa. Katso Stubb 2012, 85; Törngren 1930, 22-23, 117; Söderhjelm 1960, 106-107. Esimerkiksi 28.4.1899 Lindelöf kirjoittaa Reuterille, että ”minulla on tunne että ehkä olisi tärkeämpääkin työtä minulle nyt.” Lindelöfin kiinnostuksesta asioiden kulkuun katso Karin Hirn Betty Hirnille 16.4.1899 / YH KK; Uno Lindelöf Edvard Westermarckille 11.5.1899 / EW AA, XIX; Julio Reuter Edvard Westermarckille 17.5.1899 / EW AA, XXVI; Edvard Westermarck Julio Reuterille 18.5.1899 (jälkimmäinen kirje) / JNR AA, XX; Ernst Lindelöf Werner Söderhjelmille 14.5.1899 / WS KA, ko 1; yleisesti Uno Lindelöf Julio Reuterille 20., 21., 24., 28.4., 6. ja 13.5.1899 / JNR AA, XI.

³²⁷ Edvard Westermarck Julio Reuterille ei pvm, ilmeisesti 16.5. ja 18.5.1899 / JNR AA, XX. (2 kirjettä samalla päivämäärällä); Gertrud Coupland W.C. Couplandille 20. ja 21.5.1899, Coupland 1908, 137; Uno Lindelöf Julio Reuterille 13.5.1899 / JNR AA, XI; Julio Reuter Arvid Neoviukselle 17.5.1899 / AN KA, ko 6; Julio Reuter Edvard Westermarckille 15.5. ja 17.5.1899 / EW AA, XXVI.

✓ Sir Joseph Hooker, The Cau
dale, B
 ✓ Professor Ayrton, Central Int
Exhibition
 O X ✓ Dr. Lauri Bruntow, 10 Stratf
 + ✓ Mr Wm Christie, Astronomie
R. Observator
 O ✓ Sir John Evans, late Treas
mills, Hem
 ✓ Sir Edward Frankland, For. Sec.
Gen., Reiga
 O X ✓ Rt Hon. Sir Edward Fry, Fails
near
 ✓ Sir Archd. Geikie, Director Gen
10 Chester Terrace
 ✓ Dr. J. H. Gladstone, 17 Pennel
Prof. - S. R. Laurester, British
S. W
 Sir John Lubbock, High Elm
 ✓ Rt Hon. Lord Rayleigh, Turfing
Wick

15. Vuonna 1904 Nobelin kemianpalkinnon saanut William Ramsay luettelee Julio Reuterille henkilöitä, jotka saattaisivat osallistua adressiin. Nimien vieressä olevat merkinnät ovat Reuterin tekemiä ja kertovat, keihin hän on jo ollut yhteydessä. Varsinaisten osallistumispyyntöjen ohella Reuterin koordinaatiotyöhön hankkeessa kuului tukiverkoston rakentamiseen liittyvä laaja kirjeenvaihto. (Abo Akademin kirjasto, Käsikirjoituskokoelmat, J.N. Reuterin kokoelma, 275.1899)

Andrews'sta Aberdeeniin. Tähän matkaan kului viikko. Glasgow'ssa Lindelöf jätti pergamentin lääketieteen professori Macendenille, joka lupasi laittaa sen vielä kiertoon luonnontieteilijöiden keskuudessa ja lähettää Lindelöfin perästä Lontooseen. Tämä suunnitelma ei näytä tuottaneen tuloksia, koska tarkastelemalla Britannian adressilehtiä näyttää siltä, että kaikki Glasgow'sta kerätyt allekirjoitukset ovat Lindelöfin keräämiä, eikä erillistä Glasgow'sta kerättyä lehteä adressiin sisälly. Lindelöf näyttäisi etsineen allekirjoittajia melko haikuammunnalla, yksinkertaisesti liikkumalla yliopistolla ja sopivissa paikoissa kaupungilla. Tämän vuoksi allekirjoittajajoukko koostui eri alojen edustajista. Tämä johtui luultavasti siitä, että suosituskirjeiden määrä oli vähäinen tai joka tapauksessa paljon suppeampi kuin mitä laaja-alainen nimien kerääminen olisi edellyttänyt. Parasta menestys oli St. Andrew'sissa sekä Edinburghissa, jälkimmäisessä osin siksi että Lindelöfiä tukenut geologi James Geikie vei pergamentin allekirjoitettavaksi yliopiston konsistoriumiin.³²⁸

Huolimatta edellä kuvatuista työtä jouduttavista menetelmistä Lindelöf kohtasi siinä samantapaisia haasteita kuin Reuter Lontoossa. Henkilöiden tavoittaminen ei ollut yksinkertaista eikä nopeaa. Ilmeisesti Lindelöf myös koki allekirjoitusten pyytämisen jollakin tavalla kiusalliseksi, eikä muutenkaan pitänyt henkilökohtaisia kohtaamisia yhtä miellyttävänä tapana hoitaa asiaa kuin tiedusteleminen kirjeitse:

*”Mitään lystiä tämä ei ole ollut. Kylläkin monta hienoa tuttavuutta on tullut solmittua, mutta sen jälkeen tilanteet ovat olleet piinaavia ja itsensä on tuntenut kerjäläiseksi.”*³²⁹

Sitaatti kuvaa tyhjentävästi Lindelöfin suhtautumista tehtäväänsä. Se oli periaatteessa kunnias ja tarjosi mahdollisuuden mielenkiintoisten henkilöiden tapaamiseen ja kontaktien luomiseen, mutta itse tapaamisen aihe saattoi olla myös nolostuttava. Varmasti hankalimpia olivat tilanteet, joissa henkilö selkeästi ei ollut valmis allekirjoittamaan vetoomusta, mitä taas kasvotusten oli hankalampi sanoa suoraan. Lindelöfin kirjeiden hyvin runsas määrä – jopa useampia samana päivänä – kertoo paitsi siitä, että Lindelöf koki velvollisuudekseen raportoida säännöllisesti ”päämajaan” Reuterille työn etenemisestä, myös mahdollisesti yksinäisyydestä, jota Lindelöf erillään muista suomalaisista koki. Kunkin päivän kohtaamisten jättämiä mielikuvia oli varmasti tärkeä saada purkaa jollekin, tässä tapauksessa se vain piti tehdä kirjeitse.

Skotlannista Lindelöf siirtyi Cambridgen toukokuun viimeisenä päivänä. Samalla muuttui kirjeiden välittämä tunnelma keräämityöstä. Lindelöf viihtyi selvästi Cambridgessa – jossa hän oli jo ehtinyt omissa asioissaan käydä Lontoosta lähtönsä jälkeen – hyvin ja kuvaili melko itsetyytyväiseen sävyyn luomiaan kontakteja ja saamiaan merkittäviä allekirjoituksia. Innostunut Lindelöf laati parhaimmillaan kolmekin kirjettä saman päivän aikana Reuterille. Ensimmäisen päivän työn tuloksena oli yhdeksän allekirjoitusta ja

³²⁸ Uno Lindelöf Julio Reuterille 24., 25., 27. ja 29.5.1899 / JNR ÅA, XI; Uno Lindelöf Werner Söderhjelmille 27.5.1899 / WS KK, 7; Britannian adressin allekirjoittajat (KA KA).

³²⁹ Uno Lindelöf Julio Reuterille 29.5.1899 / JNR ÅA, XI. Katso myös Uno Lindelöf Julio Reuterille 28.4.1899 / JNR ÅA, XI: ”On tietenkin paljon epämiellyttävämpää esiintyä suullisesti kuin kirjallisesti, mutta ehkä tämän yli pitäisi päästä.”

merkittävien vaikuttajien kuten lordien Kelvin ja Lister tapaamisia. Lähtökohdat olivat myös sikäli paremmat, että Lindelöfillä oli jo saapuessaan laadittuna pitkä nimilista ehdokkaista, jota hän ryhtyi systemaattisesti käymään läpi. Paikalliset, kuten Charles Darwinin poika Francis, myös auttoivat häntä nimien keräämisessä. Erityisen tyytyväinen Lindelöf oli kattavaan juristien sekä tunnettujen luonnontieteilijöiden allekirjoitusten saamiseen.³³⁰

Cambridgesta Lindelöf siirtyi, luultavasti käyden välillä toimittamassa Cambridgen pergamentit Reuterille, takaisin Oxfordiin, josta hän onnistui kokoamaan vielä muutamia allekirjoituksia. Käytännössä Lindelöfin työ hankkeessa päättyi kuitenkin Cambridgeen, josta hän lähti ilmeisesti 4.6.1899. Kokonaisuudessaan Lontoon ulkopuoliseen Westminsterin ja Lindelöfin allekirjoitusten keräämistyöhön kului aikaa noin kolme viikkoa.³³¹ Britannian adressiin saatiin kaikkiaan 150 allekirjoitusta, mikä on kolmanneksi eniten Italian ja Saksan adressien jälkeen. Näistä suoraan akateemisissa instituutioissa vaikuttaneiden määrä on 129 henkilöä eli 86 % kokonaisuudesta. Parhaiten edustettuina ovat humanistiset ja luonnontieteet sekä tekniset alat (noin 45 % kaikista allekirjoittajista). Esimerkiksi oikeustieteilijöiden määrä jää näitä pienemmäksi.³³²

Muut allekirjoittajat hajaantuvat taustoiltaan eri aloille. Merkittävää on kuitenkin esimerkiksi vapaiden kirjoittajien ja taiteilijoiden lähes olematon määrä, yhteensä viisi allekirjoittajaa. Britannian adressin kohdalla määritelmä ”kulttuuriadressi” ei anna oikeaa kuvaa allekirjoittajien taustasta. Muutamien harvojen poikkeusten, kuten Henry Sidgwickin ja Herbert Spencerin, jotka voidaan lukea omaa oppiainettaan laajemmiksi yhteiskunnallisiksi keskustelijoiksi ja intellektuelleiksi, allekirjoitusten saamisesta oltiinkin ylpeitä. Ilman Gertrud Couplandin keräämiä nimiä adressi olisi ollut koostumukseltaan vieläkin puhtaammin ennen muuta akateemisten vaikuttajien protesti.³³³

Adressihankkeessa avustaneet, myös poliittisesti aktiiviset akateemiset vaikuttajat, joita kuvaan seuraavassa alaluvussa, eivät allekirjoittaneet adressia. Adressityön osallistujia voidaankin jakaa karkeasti muutamiin ryhmiin heidän osallistumistapansa kautta. Kuten todettu, toteutusvastuu oli selkeästi suomalaisilla, keskeisenä henkilönä Julio Reuter. He olivat hankkeen suunnittelijoita ja organisaattoreita. Yhdelläkään paikkakunnalla paikallinen henkilö ei ottanut vetovastuuta allekirjoitusten keräämisestä tai henkilöiden puhumisesta mukaan hankkeeseen. Työn paikalliset tukijat voidaan kuitenkin ryhmitellä ainakin kolmeen ryhmään: paikallisiin ohjaajiin, taustavaikuttajiin tai välittäjiin ja allekirjoittajiin. Gertrud Couplandin, Edvard Tylorin, James Geikien tai Francis Darwinin tapaiset suomalaisen allekirjoittajan mukana paikallisesti kiertäneet ohjaajat olisivat luultavasti voineet ja olleet halukkaita tekemään vastaavan työn täysin itsenäisesti. Taustavaikuttajia olivat James Brycen, T.L. Gilmourin tai James Sullyn tapaiset henkilöt, jotka toimivat välittäjinä koko hankkeelle. He avasivat ovia, antoivat suosituskirjeitä, neuvoivat oikeat osoitteet ja

³³⁰ Uno Lindelöf Julio Reuterille 3.6.1899 / JNR ÅA, XI: ”Olen saanut erinomaisia ystäviä täällä sekä hyvän joukon ensiluokkaisia allekirjoituksia.” Katso myös Uno Lindelöf Julio Reuterille 31.5., 1.6., 2.6. ja 3.6. (kolme kirjettä) 1899 / JNR ÅA, XI.

³³¹ Uno Lindelöf Julio Reuterille 6. ja 9.6.1899 / JNR ÅA, XI.

³³² Liitteet 1 ja 2.

³³³ Sylvest 2009, 101; Konni Zilliacus Julio Reuterille 14.5.1899 / JNR ÅA, XXI.

ennen muuta omalla nimellään loivat hankkeelle sellaista uskottavuutta, mikä mahdollisti allekirjoitusten saamisen.³³⁴

Välittäjien panos työlle kokonaisuudessaan oli ratkaiseva. Käytännössä paikkakunnat tai alueet ja kohteet, joissa työtä tehtiin, määräytyivät heidän mukaansa. Kirjeistö ei tuo erityisen selvästi näiden yhtymäkohtien perusteita, vaan niiden selvittäminen vaatisi syvällisempää pureutumista keskeisten välittäjien taustoihin. Miksi esimerkiksi nimiä lähdettiin keräämään juuri pohjoisista yliopistoista? Luultavasti ainakin siksi, että aiheen poliittiseen arkaluonteisuuteen liittyvä päivänpolttava keskustelu oli sieltä katsottuna etäisempää ja nimien saaminen siten helpompaa. Todennäköisesti kuitenkin joidenkin välittäjien kontaktit ovat johtaneet skotlantilaisiin yliopistoihin oman henkilöhistorian ja tuttavaverkostojen kautta.

Kirjeistö ei myöskään erityisen hyvin tuo esiin adressiin suostumisen tai siitä kieltäytymisen syitä. Ne syyt, joita kirjeissä mainitaan, jäävät enemmän kohteliaan retoriikan tasolle, nostamatta esiin varsinaisia syitä. Joidenkin henkilöiden kohdalla tehtävien vähemmän julkinen luonne selittää halun olla laittamatta nimeään tällaiseen vetoomukseen, mutta monien kohdalla ulkoisesti selittäviä seikkoja verrattuna moniin allekirjoittajiin ei ole. Kohteet, joissa allekirjoituksia kalasteltiin, käyvät lähdeaineistosta jossain määrin selvälle, mutta suorasanaisesti niitä tai syitä niiden käyttöön ei käsitellä. Tällaisia olivat tie-teelliset yhdistykset ja yhdistysten tilat sekä yliopistokampukset, mikä sekin on vielä melko epätarkka ilmaisu.

Kansainvälistä näkökulmaa ja avarakatseista uteliaisuutta

Vaikka allekirjoitusten kerääminen hoidettiin suomalaisten adressin ideoijien toimesta, olivat he riippuvaisia paikallisista tukijoistaan. Hanketta tuki pääosin kulisseista pieni, mutta vaikutusvaltainen joukko paikallisia tieteen ja politiikan vaikuttajia. Yhteydet näihin muodostettiin pääosin jo adressityötä edeltäneen lehdistökampanjoinnin aikana ja pitkälti Julio Reuterin toimesta.

Reuter haki tukea suomalaiselle kamppailulle venäläistä yhdenmukaistamispolitiikkaa vastaan julkisuudelta piilossa, virallisten poliittisten areenoiden tai yliopistokampusten ulkopuolella yksityisissä yhdistyksissä, kerhoilla ja klubeilla. Ensimmäisenä kohteena tässä toimi *Royal Geographical Society*. Tässä työssä hänellä olivat apunaan Leo Mechelinin ja ennen muuta A.E. Nordenskiöldin antamat suositukset. Tutkimusmatkailija Nordenskiöld oli tunnettu ja vaikutusvaltainen nimi avaamaan vaikutusvaltaisen yhdistyksen ovet Reuterille. Seuran kunniapuheenjohtaja sir Clements Markham oli itse erikoistunut juuri arktisten alueiden tutkimukseen ja kutsunut tämän johdosta A.E. Nordenskiöldin seuran vieraaksi jo vuonna

³³⁴ Pierre-Yves Saunier on kuvannut välittäjien merkitystä näin: "Intermediaries make it happen. They enter or create situations where they can act as go-betweens, they use certain mechanisms and tools to accomplish their connecting performance, they are active in one region, or one monet, and not in another, they create ties and unmake them. They are the historians' Trojan horses." Saunier 2013, 57.

J. Kirkpatrick (Constitutional Law).
 Sir John Murray, K.C.B., D.Sc., F.R.S.
 LL.D.
 Alexander Buchan, M.A. LL.D. F.R.S.
 F.R.G.S.
 P. G. Tait (Natural Philosophy).
 James Geikie, D.C.L. LL.D. F.R.S.
 (Geology)
 G. Chrystal (Mathematics)
 J. C. Ewart, F.R.S. (Natural History)
 H. D. Littlejohn (Medicine),
 Alex. Crum Brown, F.R.S. (Chemistry)
 F.R.S.
 Angus Mackay, Sheriff of Fife
 (Pract. Jurist).

16. Uno Lindelöf listaa innoissaan Julio Reuterille vaikutusvaltaisia henkilöitä, joilta on saanut kerättyä allekirjoitukset adressiin Edinburghin yliopiston kampuksella. (Åbo Akademin kirjasto, Käsikirjoituskokoelmat, J.N. Reuterin kokoelma, 27.5.1899)

1880. Clements Markham kuului niihin henkilöihin, joille oli toimitettu Suomea esittelevää kirjallisuutta, kuten Mechelinin myötävaikutuksella koottu Suomi 19. vuosisadalla -teos.³³⁵

Käytännössä Reuterin yhteydet yhdistykseen kulkivat sen sihteerin John Scott Keltien kautta. John Scott Keltie oli verkottunut laajasti niin talouselämän kuin politiikan-kin vaikuttajien kanssa. Tärkeä taustavaikuttaja, johon suomalaiset pääsivät Keltien kautta kontaktiin, oli Thomas Lennox Gilmour, joka oli naimisissa Keltien tyttären kanssa. Gilmour oli kulisissa toimiva vaikuttaja, joka oli työskennellyt Lord Rosebryn eli Archibal Primrosen yksityissihteerinä tämän pääministerikaudella.³³⁶

Keltien kautta muodostui yhteys hankkeen kenties vaikutusvaltaimpaan suojelijaan Britanniassa, James Bryceen. Bryce oli toiminut parlamentin jäsenenä liberaalien riveissä vuodesta 1880 lähtien, Gladstonen hallituksen aikaan vuonna 1886 ulkoministeriön alivaltiosihteerinä ja Lord Rosebryn liberaalihallituksen kauppaministerinä vuosina 1894 - 1895. Bryce oli jo 1880-luvulta saakka kirjoittanut maantieteen soveltamisesta niin historiantutkimuksessa kuin politiikassa ja itsekin innokas kenttätutkimusten suorittamiseen. Erilaisissa maantieteen oppiaineen kiistoissa Brycen tiedetään asettuneen juuri Keltien tueksi.³³⁷

Maantieteen ja laajemmin katsottuna vaikkapa valtamerentutkimuksen tai tutkimusmatkailun kaltaisten aineiden piiristä näyttäisi löytyneen suhteellisesti enemmän tukea adressihankkeelle. Esimerkiksi Uno Linfelöfiä Skotlannissa auttaneet geologian professori James Geikie ja modernin oseaanografian perustaja John Murray Edinburghin yliopistosta olivat tämän alan vaikuttajia. Useiden henkilöiden yhteydet tai sukhistoria liittyi myös Skotlantiin. Suomalaisia tukeneita henkilöitä näyttäisi yhdistäneen kiinnostus maantieteseen, kansainvälisiin asioihin ja tietty pohjoinen ulottuvuus tai mentaliteetti.³³⁸

Royal Asiatic Societyssa yhteyshenkilönä toimi seuran sihteeri Thomas William Rhys Davids. Tärkein tätä kautta saatu kontakti oli yhdistyksen presidentti, Lord Reay eli Donald James Mackay, alankomaalaisyntyinen, mutta sukuperältään skotlantilainen aatelinen, joka arvonimensä kautta oli saanut Britannian kansalaisuuden vuonna 1877. Mackay toimi Rosebryn hallinnossa Intian alivaltiosihteerinä vuosina 1894 – 1895. Myöhemmin Lord Reay osallistui Haagin toisen rauhankonferenssin brittiläiseen delegaatioon. Mackay seurasi säännöllisesti kansainvälisen oikeuden ja politiikan tapahtumia ja toimi Kansainvälisen oikeuden instituutin seuraajana (associate) ja sitten jäsenenä vuodesta 1882 lähtien. Lord Reaylla oli lukuisia toimia ja luottamustehtäviä brittiläisissä akateemisissa instituutioissa niin Englannissa kuin Skotlannissakin. Yhdistyksen toiminta ei ollut yksin

³³⁵ Stubb 2012, 91, yhdistyksen tavoitteista katso Kearns 2004, 337-346.

³³⁶ The Times 13.1.1927 [Sir John Scott Keltien muistokirjoitus], https://en.wikisource.org/wiki/The_Times/1927/Obituary/John_Scott_Keltie (viitattu 16.5.2017); Gilmour oli mm. Scott Keltien testamentin määrätty toimeenpanija, katso The will of John Scott Keltie, Sir, 1840 – 1927, Writers, Artists and their Copyright Holders, Harry Ransom Center and University of Reading, http://norman.hrc.utexas.edu/Watch/record_detail.cfm?Artist_Indiv_ID=5783 (viitattu 10.4.2017).

³³⁷ Wise 1986, 378-379.

³³⁸ Maantieteellisillä yhteyksillä oli merkitystä laajemminkin ja jatkossakin. Esimerkiksi Leonard Darwin (seuran presidentti) ja William Thomson eli lord Kelvin (seuran jäsen) olivat henkilöitä, joita suomalaiset käyttivät apunaan ja joiden yhteydet veivät maantieteellisiin piireihin. Näistä Darwin oli skottitaustainen, Kelvin taas toimi professorina Glasgow'ssa ja oli suorastaan ikoninen hahmo siellä. Kelvin oli elinikäinen liberaali; vapaakaupan, oikeudellisen tasa-arvon ja uskonnonvapauden suuri kannattaja ja aktiivinen erityisesti *Liberal Unionists* -yhdistyksessä yhdessä monien aristokraattien, kuten Argyllin herttuan kanssa, katso Hutchison 2009. Argyllin herttuaan suomalaiset puolestaan olivat yhteydessä pyrkimyksissään päästä kontaktiin kuninkaallisen huoneen jäsenten kanssa.

tieteellistä, vaan siihen kytkeytyi esimerkiksi keskeisen vaikutusalueensa Intian kautta poliittis-maantieteellisiä intressejä.³³⁹

Bryce, Mackay ja Gilmour muodostivat tärkeimpien adressihankkeen tukijoiden rungon. Myös Britannian adressitekstin laadinta oli pääasiassa heidän käsialaansa.³⁴⁰

Edellä kuvatuista kontakteista poikkeava oli James Sullyn tuki suomalaisille. Edvard Westermarckin ja James Sullyn ystävyys oli alkanut jo vuonna 1886, jolloin he olivat sattumanvaraisesti kohdanneet toisensa Norjassa, jossa vaeltamassa olleet Westermarck ja Axel Wallensköld törmäsivät sattumalta Sullyyn. Westermarckilla oli alkuvaiheessa vaikeuksia asumisjärjestelyissä Lontoossa, jolloin hän oli yhteydessä Sullyyn. Tämä kehotti häntä olemaan yhteydessä Couplandien pariskuntaan, mikä johti muuttamiseen näiden kotiin vielä saman syksyn aikana. James Sully oli muuttanut Hampsteadin alueelle samoihin aikoihin eli vuonna 1887, ja tutustunut Couplandeihin pian alueelle saavuttuaan. Joulun välipäiviltä 1887 Westermarck kirjoittaa leppoisista yhdessä Couplandien ja James Sullyn kanssa vietetyistä pyhistä.³⁴¹

Näin sai alkunsa Edvard Westermarckin ja James Sullyn elinikäinen ystävyys. Vaikuttaa siltä, että he löysivät saman aallonpituuden samanlaisen maailmankatsomuksen kautta. Liberaalisti suhtautuneena ja periaatteen miehenä Sully oli valmis tarvittaessa toimintaan oikeudenmukaisuuden varmistamiseksi. Lontoon yliopiston filosofian professorina Sullylla oli laajat kontaktit yliopisto- ja tiedemaailmassa. Sullyn tuki Westermarckille tämän asteittaisessa – niin maantieteellisessä kuin opillisessa – siirtymisessä kohti Lontoon ydintä ja tieteellisiä foorumeita oli korvaamatonta. Sully auttoi myöhemmin vastaavalla tavalla myös Westermarckin oppilasta Yrjö Hirniä.³⁴²

Edvard Westermarckia ja James Sullya yhdistivät monet maailmankatsomukselliset ja ehkä myös henkilökohtaiset asiat. Adressihankkeen kannalta tärkeää on, että heidän näkemyksensä politiikasta ja tapansa vaikuttaa siinä näyttäisi olleen melko samanlainen. Liberaalisti suuntautunut James Sully ei osallistunut päivänpolitiikkaan, mutta oli tarvittaessa valmis osallistumaan erilaisiin tempauksiin. Keskeinen kriteeri tällöin olivat oikeudenmukaisuus ja universaalit ihmisarvot. Sully laati suosituksia ja antoi ohjeita allekirjoituksia keränneelle Westermarckille. Sullyn valmiudesta osallistua vetoamuskampanjoihin kertoo myös se, että hän oli itse vain hiukan kulttuuriadressin jälkeen organisoimassa vastaavanlaista protestia buurisotaa vastaan.³⁴³

Adressin toteuttamista Britanniassa ohjanneita ja tukeneita vaikuttajia näyttää

³³⁹ Mackay oli perehtynyt kolonialismiin ja siirtomaahallintoon toimittuaan Bombayn kuvernöörinä 1880-luvulla. https://en.wikipedia.org/wiki/Donald_Mackay, 11th Lord Reay (viitattu 10.7.2017) ja Satow ja Brown 2012, Mackay, Donald James.

³⁴⁰ Lisäksi vilahtavat Clements Markhamin ja Leonard Courtneyn sekä suomalaisten ”omiin” apureihin kuuluneen Tiedemanin nimi. Katso Konni Ziliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA = Armfelt 1923, 120-124; Stubb 2012, 147; Törnngren 1930, 42-43; Westermarck 1927, 189. Reuterin mukaan ensimmäisen version laati Tiedeman, toisen T.L. Gilmour, joka tarkastettiin koko suomalaisryhmän ja siihen kuuluneiden lähimpien luotettujen voimin, minkä jälkeen lopulliset muotoilut teki Donald Mackay. Katso Julio Reuter Arvid Neoviukselle 3. ja 6.5.1899 / AN KA, ko 6.

³⁴¹ Edvard Westermarck Anna Westermarckille (Pippingille) 28.12.1887/ EW AA; Axel Wallensköld Edvard Westermarckille 22.10.1887 / EW AA, XXXII; Westermarck 1927, 47.

³⁴² Sully 1918, 222; Hirn 1947, 44.

³⁴³ Westermarck 1927, 79. Moni asia yhdisti Sullya ja Westermarckia. Molemmat olivat agnostikkoja, allekirjoittivat samat tieteellisen toiminnan kriteerit ja pyhittivät elämänsä tieteelle. He olivat kiinnostuneita hyvin samantapaisista aihealueista ja kysymyksistä.

yhdistäneen liberaali maailmankatsomus ja poliittinen osallistuminen tai vähintään liberaalipolitiikan sympatisoiminen. Liberaali ajattelu tarkoitti yksilön ja kansakuntien, joihin Suomen tapaiset vähemmistökansallisuudet tässä tapauksessa luettiin, oikeuksien tunnustamista ja lain merkityksen korostamista. Tasa-arvoisuus liitettiin niin yksilöihin kuin valtioihinkin: laki ja oikeudet, ei valtakunnan koko, oli ohjaavana periaatteena. Toinen liberaalin ajattelun juonne oli kansainvälisyyden merkityksen korostaminen, joka adressin tukijoilla tarkoitti erilaisia konkreettisia asioita: kansainvälisen uutisoinnin tarkkaa seuraamista, sen kommentointia ja yhteiskunnalliseen keskusteluun osallistumista, kansainvälisyyden korostamista oman oppiaineen kautta, kuten esimerkiksi maantiedossa tai kansainvälisessä oikeudessa, sekä omaa aktiivista matkustamista.³⁴⁴

Britannialla oli omakin näkökulma jossain määrin samanlaiseen asetelmaan, jossa Venäjä Suomen suhteen oli, nimittäin Irlannin itsehallinnon kysymys. 1860-luvulta asti käsitelty kysymys oman lainsäädäntöoikeuden myöntämisestä Irlannille paikallisissa kysymyksissä (*Irish Home Rule*) oli ollut keskeisiä, mutta myös jakavia kysymyksiä liberaalipuolueelle. James Bryce kuului tässä kysymyksessä paikallisen lainsäädännön kannattajiin, toisin kuin monet muut konservatiiveja asiassa tukeneet liberaalit ns. unionistit. Bryce oli kysymyksen parhaita asiantuntijoita liberaalipuolueessa, jonka osaamisen ja merkityksen koko asian käsittelylle myönsivät jopa hänen keskeiset vasta-argumentoijansa. Kun otetaan vielä huomioon Brycen hyvin kriittinen suhtautuminen yleensä ja erityisesti Britannian imperialistisen politiikan vaikutuksiin monien vähemmistökansallisuuksien kohdalla sekä se, että juuri Irlannin kysymys oli saanut poliitikot kiinnostumaan Brycen kaltaisten intellektuellien näkemyksistä perustuslaillisissa kysymyksissä ja vastavaroisesti Brycen kiinnostumaan politiikasta, voidaan ajatella löydetyn monia syitä, miksi myös Suomen autonomisten lainsäädäntöoikeuksien puolesta yksityisesti organisoidut mielenilmaukset kiinnostivat Brycea ja saivat hänet osallistumaan toimintaan.³⁴⁵

Laajemmin kuin liberalismiin puitteisiin mahtuu, Suomen tukijat näyttäisivät henkilönä olleen erittäin uteliaita tieteen ja edistyksen seuraajia ja harrastajia, eräänlaisia useiden alojen asiantuntijoita, joilla yhteiskunnallinen aktiivisuus ja vaikuttaminen ja liukuminen tieteenalalta toiselle tai pyrkimys poikkitieteellisyyteen oli tyypillistä. Esimerkiksi James Bryce oli myös monialainen ja laajat verkostot luonut akateeminen vaikuttaja ja intellektuelli, mutta myös aktiivinen ja kiihkeänä pidetty liberaalipoliitikko, jolle oli annettu tehtäviä hallituksen piirissä jo 1880-luvun puolivälissä. Alun alkaen oikeustieteellisen koulutuksen hankkinut, irlantilaisyyntyinen, mutta koulutukseltaan Skotlantiin kytkeytynyt Bryce oli jatkuvasti kiinnostunut myös historiasta ja toimi käytännössä näillä molemmilla aloilla, toimien niin siviilioikeuden professorina Oxfordin yliopistossa kuin uudistaen

³⁴⁴ Abbenhuis 2019, 27. Esimerkiksi James Brycen poliittisia periaatteita on kuvattu näin, Harvie 1976, 303-304: "Bryce, whose radicalism envisaged the role of the state as a remover of obstacles to the free operation of the market, free expression of opinion and the free practice of religion"...., https://www-jstor-org.libproxy.helsinki.fi/stable/566173?seq=7#metadata_info_tab_contents (viitattu 10.6.2020).

³⁴⁵ Irlannin kysymyksestä yleisesti https://en.wikipedia.org/wiki/Irish_Home_Rule_movement (viitattu 10.6.2020); Brycen ajattelusta ja vaikutuksesta asiassa: Harvie 1976, 298, 302, 304, 314, https://www-jstor-org.libproxy.helsinki.fi/stable/566173?seq=5#metadata_info_tab_contents (viitattu 10.6.2020); Watson 1907, 75, 212, <https://archive.org/details/nationalliberal01watsgoog/page/n8/mode/2up> (viitattu 12.6.2020).

historiantutkimuksen menetelmiä. Brycen on arvioitu olleen akateemisen liberalismiin johtavia vaikuttajia ja ajattelultaan radikaali niin kotimaisessa kuin kansainvälisessä politiikassa. Bryce pyrki johdonmukaisesti tukemaan nousevia kansallisuuksia ja korostamaan näiden oikeutta lain kirjaimen ja toimintansa moraaliseen oikeutukseen. Bryce näyttää myös halunneen soveltaa tieteellisiä johtopäätelmiä konkreettisesti yhteiskunnallisessa toiminnassaan, mikä suomalaisten liberaalisti ajattelevien vaikuttajien osalta oli mm. Leo Mechelinin tavoitteena. Bryce oli itsenäinen ajattelija, joka ei antanut poliittisten virtausten vaikuttaa johtopäätöstensä muodostamiseen. Niinpä Bryce jäikin jossain vaiheessa lähes limboon omassa puolueessaan ja on myös määritelty, että Bryce oli lopulta uskollisempi liberalismiin periaatteille kuin sitä varten perustettu puolue. Brycen periaatteellisuus on hyvin linjassa Westermarckin kaltaisten periaatteen miesten kanssa.³⁴⁶

Liberaaleilta saatavissa ollut tuki oli huomattu jo lehdistökampanjointivaiheessa, jolloin *Daily Chronicle* ryhtyi julkaisemaan suomalaisten ja heidän linjansa mukaisia Suomea koskevia artikkeleita. Toimittaja Vaughan Nashin kautta saadut kontaktit yhdessä edellä kuvattujen tieteellisten yhdistysten kontaktien kanssa kumuloivat hakeutumaan muiden samalla tavalla ajattelevien puheille. Tähän vaikutti myös se, että liberaali-intellektuellit olivat erittäin tehokkaasti verkostoituneita. Kuvatun kaltaiset tiiviit, perhetasolle ulottuneet yhteydet olivat tyypillisiä nimenomaan viktoriaanisen ajan liberaali-intellektuelleille. Ei ole siis yllättävää, että Julio Reuter kävi säännöllisesti ensimmäisessä tuke ja allekirjoituksia adressiin *Liberal Forwards Centeristä*.³⁴⁷

Aikakaudelle ominainen liittopolitiikka, konservatiivinen nationalismi ja asevarustelun lisääntyminen olivat uhka liberaaleille tärkeille vapaakaupalle, kansainväliselle sopimiselle sekä ihmis- ja yksilönoikeuksien kunnioittamiselle. Tsaarin rauhankonferenssialoite hajotti liberaaleja suhtautumisessa Suomen tilanteeseen. Esimerkiksi tsaarin rauhanmanifestia tukenut lehtimies ja rauhanliikkeen vaikuttaja William Stead organisoivat tukikampanjoita tsaarin ehdotuksen puolesta, kun taas toinen rauhanliikkeen keskeinen toimija Leonard Courtney tuki suomalaisten kansainvälistä adressihanketta. Myös liberaalilehdet, kuten *Daily News* ja *Daily Chronicle*, esittivät hyvinkin vastakkaisia näkemyksiä Suomen kysymyksestä ja siitä, miten siihen pitäisi reagoida. Näkemykset vaihtelivat henkilöittäin varmasti sen mukaan, mihin periaatteisiin se vahvimmin perustui. Esimerkiksi imperialismiin ehdoton vastustaminen johti suhtautumaan epäillen tsaarin liberaaliksi mainostetun politiikan uskottavuuteen, kun taas rauhanmanifestin tukijat saattoivat argumentoida sen tarjoaman kansainvälisen sopimisen nimissä.³⁴⁸

³⁴⁶ Sylvest 2009, 151, 153, 158; Wise 1986, 378-379; Robbins 1994, 57, http://web.b.ebscohost.com.libproxy.helsinki.fi/ehost/ebookviewer/ebook/bmxlYmtfXzM3Nzg2NF9fQU41?sid=321b270d-7cdb-4ebe-ae8f-25843d749286@sessionmgr101&vid=0&format=EB&lpid=lp_53&rid=0 (viitattu 14.6.2020); Harvie 1976, 302-304 312, https://www.jstor.org.libproxy.helsinki.fi/stable/566173?seq=5#metadata_info_tab_contents (viitattu 10.6.2020); Harvie 2011, Bryce, James, Viscount Bryce: "[Bryce]...was a cosmopolitan in his international connections, and his successor as president [British Academy] paid tribute to him "as our ambassador accredited to all the learned bodies of the Continent".

³⁴⁷ Sylvest 2009, 152; Julio Reuter Edvard Westermarckille 24.5.1899 / EW ÅA, XXVI. *Liberal Forwards* oli ilmeisesti erityisen radikaalien liberaalien muodostama yhdistys. Klubi oli perustettu vasta vuoden 1899 tammikuussa. Kenties suomalaisten tukija, Llewellyn Atherley-Jones, liberaalipuolueen radikaalisivien edustaja, kuului tähän yhdistykseen. Katso Lurcock 2015, 280; "Liberal Forwards Club", *Daily Chronicle* 13.5.1899.

³⁴⁸ Julio Reuter, ÅU 22.12.1923; Laity 2001, 146-148; Matthew 2006, Courtney, Leonard Henry, Baron Courtney of Penwith.

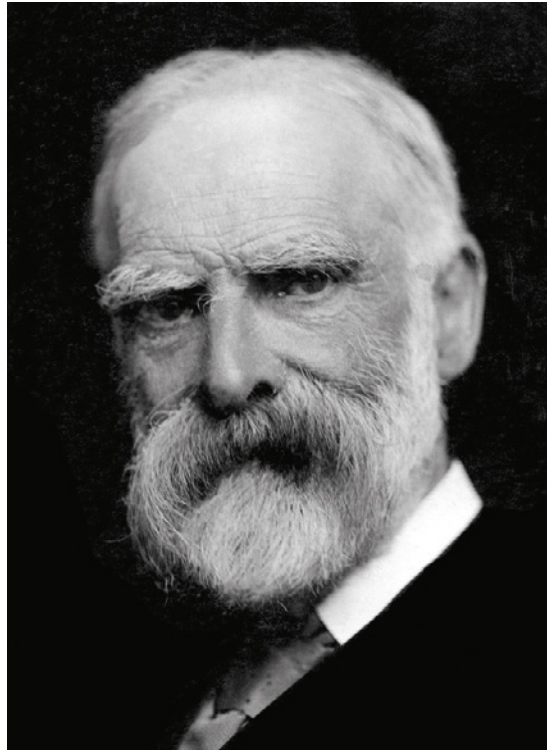
Toisaalta kyse oli sisäpoliittisesta asetelmasta ja keskustelusta. Lord Salisburyn hallituksen ja konservatiivien mielestä Venäjän sisäisiin asioihin ei pitänyt sotkeutua, varsinkaan jännitteisessä kansainvälisessä sotilaallisessa tilanteessa, jossa parhailaan yritettiin sovittaa Venäjän kanssa muodostuneita konflikteja. Perinteikkäällä Britannian imperiumilla oli kykyä tarkastella asioita toisen imperiumin eli Venäjän näkökulmasta. Imperialismi itsessään oli tietysti hankala aihe merivalta Britannialle, ja suhtautuminen siihen jakoi kantoja myös liberaalien keskuudessa. Siten ääriiberaaleihin kuuluneen kansanedustaja Llewellyn Atherley-Jonesin Suomen puolesta parlamentissa huhtikuun lopulla esittämä välikysymys tulee nähdä oppositiopolitiikkana enemmän kuin aitona haluna lähteä käynnistämään virallisel-ta tasolla Suomea tukevaa politiikkaa.³⁴⁹

Adressihankkeen tukijat Britanniassa eivät sinällään olleet sen kiinnostuneempia Suomesta kuin useissa muissakaan adressin toteutusmaissa, luultavasti jopa vähemmän. James Brycen tai Donald Mackayn kaltaisten henkilöiden reagoiminen asioihin ei kuitenkaan ole selitettävissä mustavalkoisen määrittelyn kautta. Vaikka esimerkiksi sukulaisuuteen tai harrastuneisuuteen liittyvät motiivit tukea adressia Suomen puolesta puuttuivat, oli heillä sellaisia intressejä aktiivisuuteen asiassa, joita voi nykyaikana olla vaikea käsittää. Kiireisten ja vaikutusvaltaisten yksilöiden heittäytyminen adressitekstin laadinnan tai adressiallekirjoitusten kaltaiseen konkreettiseen toimintaan ”nyrkit savessa” vain hienojen periaatteiden vaalimiseksi tuntuu epäuskottavalta. Kyseessä olivat kuitenkin henkilöt, joiden koko elämäntapaa rytmitti voimakas sitoutuminen periaatteidensa noudattamiseen ja ajamiseen, kosmopoliittinen maailmankatsomus ja rajaton uteliaisuus. Hyvinkin askeettisesti ja kurinalaisesti eläneet liberaali-intellektuellit olivat tavattoman valppaita, työteliäitä ja heidän tiedonnälkensä oli liki rajaton. Heittäytyminen kaukaisen Suomen tilanteen seuraamiseen ja sitä koskevien toimien suunnitteluun ja toteutukseen ei näin katsottuna tunnu lainkaan epäuskottavalta. Päinvastoin, se on täysin linjassa näiden henkilöiden elämäntavan ja periaatteiden kanssa.³⁵⁰

Vaikka suhtautuminen tsaarin ehdotukseen jakoi liberaaleja, oli kansainvälinen rauhankonferenssi joka tapauksessa aihe, jota kukaan liberaali ”internationalisti” ei voinut ohittaa välinpitämättömyydellä. Maartje Abbenhuisin mukaan se tarjosi ennennäkemättömän mahdollisuuden liberaalisti painottuneille kansainvälisille organisaatioille kuten Kansainvälisen oikeuden instituutille saada omaa agendaansa esille ja vakiinnuttaa toimintaa. Haagista tuli referenssi, jota vasten tarkastella toiminnan tapoja ja tavoitteita jatkossa. Rauhankonferenssiin tekstisisällöltään lähes tyystin kytketyt kulttuuriadressin adressitekstit, joiden ensimmäisen version laativat brittiläiset liberaalivaikuttajat, kuvastavat miten liberaalit ”internationalistit” hyödynsivät erilaisia välineitä, tässä tapauksessa Suomen

³⁴⁹ Halmesvirta 2015, 291; Clerc 2010, 94, 102. Englantilaisten sotilaallinen toiminta buurisodan yhteydessä Afrikassa teki vaikeaksi arvostella samaan aikaan tsaaria tämän Suomen-politiikasta. Imperialismia käsiteltiin usein liberaalien yhdistysten ja klubien kokouksissa, joista mm. *Daily Chronicle*n vuoden 1899 numeroissa on säännöllisiä reportaaseja.

³⁵⁰ Harvie 2011, Bryce, James, Viscount Bryce: Kuningatar Viktorian mukaan Bryce oli miellyttävä persoona, koska hänen tietonsa olivat niin laajat ja silti hänen olemuksensa vaatimaton. Bryce oli matkustanut käytännössä kaikissa maapallon kolkissa, usein haastavissa ympäristöissä ja vaativina vaelluksina. Islannin matkansa yhteydessä hän heittäytyi opiskelemaan muinaisislannin kieltä ja mytologioita; Satow ja Brown 2012, Mackay, Donald James, eleventh Lord Reay and Baron Reay.

17. Liberaalipoliitikko ja historioitsija James Bryce, yksi vaikutusvaltaisimpia kulttuuriadressin tukijoita. (Kuva: George Charles Beresford, 1902; Lähde: Wikimedia Commons)

kysymystä, pyrkimyksissään osallistua ja saada näkyvyyttä kansainvälisen politiikan ja diplomatian debateissa. Samalla suomalaiset propagandistit tunnistivat kansainvälisesti orientoituneita liberaaleja Suomen kysymyksessä kiinnostaneen näkökulman ja hyödynsivät sitä omiin tarkoituksiinsa.³⁵¹

Tällaiset monialaisesti pätevät tiedevaikuttajat ja kansainväliseen sopimiseen ja toimintaan sitoutuneet vaikutusvaltaiset liberaalit olivat juuri sitä kohdeyleisöä, josta kansainvälisesti suuntautuneet suomalaiset adressin ideojat kiinnostuneimpia. Kyse oli samasta viitekehuksesta, josta Dreyfusin tukijoiden kansainvälinen intellektuellien ja tiedemiesten myötätuntokampanjointi oli lähtöisin. Reuterin, Westermarckin ja Hirnin tapaisten henkilöiden näkökulmasta kyse oli monenlaisista eduista, joita tällaisten henkilöiden sitouttamisesta omaan toimintaan seurasi. Se tarjosi hyötyjä oman ammatillisen verkostoitumisen kannalta. Helsingin suuntaan se antoi mahdollisuuden osoittaa siellä esitetyt epäilyt hankkeen onnistumisesta ja ”toisen tai kolmannen kategorian” tukijoista tyhjäksi. Samalla se

³⁵¹ Abbenhuis 2019, 17, 28. Vuonna 1873 perustettu Kansainvälisen oikeuden instituutti (*Institut de droit international*) oli tärkein liberaalien kansainvälisen yhteistyön ja vaikuttamisen väline, jonka jäsenistä useat olivat mukana myös kulttuuriadressin järjestämisessä.

toi katetta adressin ideoijien omalle näkemykselle siitä, että he ulkomailta käsin Suomen tilannetta tarkastellessa ymmärsivät sitä kokonaisvaltaisemmin kuin Helsingissä paikallisiin poliittisiin ja venäläishallinnon kanssa käytyihin kiistoihin jämähtäneet johtajat. Kieli-riidan jäykistämisen, älyllisesti laiskan ja uneliaan Suomen asemesta akateemista kansainvälistä uraa rakennelleet nuoret suomalaiset tutkijat ja kokivat pääsevänsä nauttimaan uuden riippumattoman asemansa tuomasta vapaudesta ja yhteistyöstä kansainvälisiä kampanjoita yksilönvapauksien ja lain puolesta käyneiden esikuviansa kanssa. Merkitsevää oli myös se, että useat tukijoista luettiin liberaalien radikaalisiin ja olivat valmiita suoraan toimintaan suomalaisten adressi-ideoijien tapaan.³⁵²

Muutakin tukea olisi voinut olla saatavilla, mutta sitä kohtaan ei osoitettu vastaavaa kiinnostusta. Aiemmin on käyty läpi Pjotr Kropotkinin ensimmäisenä esittämää ehdotusta tukikampanjoinnista Suomen hyväksi Britanniassa. Kropotkinin asiantuntemus Suomen ja Venäjän tilanteesta oli varmasti vähintään samaa tasoa kuin englantilaisilla tiedemiehillä. Yrjö Hirn on esittänyt, että Kropotkinin ehdotukset jäivät toteuttamatta siksi, että vastaava eli Euckenin ehdotus korvasi sen. Hirnin Helsinkiin lähettämä maininta Kropotkinin ehdotuksesta oli hyvin ylimalkainen eikä myöskään Reuter enempää käsitellyt aihetta. Näin siitä huolimatta, että Kropotkin nimenomaisesti oli pyytänyt kysymään mielipidettä ehdotukseensa Helsingistä ja vakuutti olevansa käytettävissä kampanjoinnissa. Syitä Kropotkinin ehdotusten vaimeaan vastaanottoon täytyy hakea muualta.³⁵³

Todellinen syy oli viitekehys, jota Kropotkin edusti. Kirjeessään äidilleen Yrjö Hirn on tuonut esiin varsinaiset syyt kieltäytymiseen. Siinä hän toteaa, että suomalaisten välittömien tukien Lontoossa on *Venäjän vapauden ystävä* -yhdistys, joka vakuutti vaikutuspiirissään olevan useita paikallisia tukijoita, kuten Westermarckille ja Hirnille tuttu Couplandien pariskunta. Yhdistyksen aktiivinen tukija, newcastlelainen juristi Robert Spence Watson oli luultavasti jo varhain helmikuun manifestista laadittujen lehtiartikkelien takana ja oletettavasti Watsonin kaltaisten välittäjien kautta yhdistystä olisi voitu hyvinkin aktiivisesti kytkeä mukaan adressityöhön. Hirnin mukaan todellisuudessa yhdistys koostui pääasiassa sosialisteista, nihilisteista ja anarkisteista, ja heitä oli pyydetty siksi hienovaraisesti pysymään etäällä suomalaisten toiminnasta.³⁵⁴

Vaikka suomalaiset olivat alkuvuodesta yrittäneet rakentaa yhteistyötä venäläisen liberaalin opposition kanssa mm. Suomen tilannetta käsittelevän lehden perustamisella Venäjällä, ei Länsi-Euroopassa tehtyyn kampanjointiin haluttu mukaan samoja tahoja. Ulkomailla toiminta näiden kanssa oli suorastaan vaarallista. Myös Edvard Westermarck lausui tämän suoraan julki toukokuuisessa artikkelissaan *Contemporary Review'ssa*.³⁵⁵ Liittoutuminen näiden voimien kanssa olisi saanut suomalaisten asian näyttämään todella

³⁵² Nygård ja Strang 2018, 26, 29.

³⁵³ Hirn 1917, 45.

³⁵⁴ Yrjö Hirn Betty Hirnille 1.4.1899, katso Rantavaara 1977, 109. Robert Spence Watson oli asianajaja, joka toimi aktiivisesti *National Liberal Federation* -yhdistyksessä ja käytännössä vastasi *Society of Friends of Russian Freedom* -yhdistyksen *Free Russia* -lehden julkaisemisesta. Katso https://en.wikipedia.org/wiki/Robert_Spence_Watson (viitattu 8.7.2020); "Suppression of Finland. How it is Being Accomplished.", *Daily Chronicle*.

³⁵⁵ Westermarck 1899, 658.

Venäjän sisäiseltä, sen eri kansallisuuksien ja ryhmittymien väliseltä kiistelyltä, mitä mieltä suomalaiset halusivat välttää. Yhtä merkitsevä seikka kuitenkin oli, että suomalaiset eivät halunneet samastua ja hakea kansainvälisen, itsenäisen toimintansa malleja muutenkaan tältä ryhmältä, vaan identifioituivat voimakkaasti länsieurooppalaiseen kulttuuriin ja sen esikuvallisiin vaikuttajiin. Pjotr Kropotkin kuului olemukseltaan ja suuntautumiseltaan ehdottomasti samaan ryhmään aikakauden eurooppalaisten intellektuellien kanssa, joiden tukea adressihankkeessakin tavoiteltiin, mutta hänen taustansa ja sosiaalinen viitekehyksensä oli suomalaisittain väärä.

Samankaltaisista syistä suomalaiset suhtautuivat vähintäänkin varauksellisesti esimerkiksi eurooppalaisen rauhanliikkeen piiristä saatavaan tukeen. Sekin olisi tarkastellut Suomen kysymystä ensisijaisesti Haagin rauhankonferenssin kautta, mikä olisi johtanut lähinnä ”rauhantsaari”-näkökulman korostamiseen ja edelleen Suomen tilanteeseen Venäjän sisäisenä kysymyksenä. Tämä tuli esiin jopa sellaisten ikonisten henkilöiden kuin Leo Tolstoin kautta mahdollisesti saatavissa olleesta tuesta, mitä monet suomalaisille ehdottivat.

Adressista ei haluttu tehdä suurten massojen hanketta. Rauhankonferenssiehdotus oli saanut tukea laajoista piireistä, mutta samalla siihen kytkeytyi kiihkoa, johon päättäjien ja konservatiivisesti asennoituneimpien piirien keskuudessa suhtauduttiin varauksellisemmin. Ulkoministeri Muravjevin Baijerissa serkkunsa kautta tekemien varovaisten tiedusteluiden perusteella tsaarin ehdotus sai lämmintä tukea lähinnä ”hysteristen naisten, juutalaisten ja sosialistien keskuudessa”. Naisjärjestöjen rooli olikin näkyvä ja tsaarin hanketta tuettiin ainakin Britanniassa ennen muuta uskonnollisissa piireissä. Suomalaiset organisaattorit sen sijaan linjasivat kohdeyleisöökseen tiukasti tiede- ja kulttuuripiirit, mitä tavoitetta myös Helsingistä käsin oli alleviivattu. Kulttuuriadressin tuli olla laajojen tsaarin rauhankonferenssialoitteen tukiadressien vastine, jossa vaikutusvaltaiset tiede- ja kulttuurivaikuttajat esittivät tukensa Suomelle Dreyfus-tukiadressien tapaan. Tiedepiireissä pystyttiin arvioimaan objektiivisesti tsaarin rauhanmanifestin ja muun politiikan välistä johdonmukaisuutta. Hakemalla tukea etupäässä tätä kautta voitiin välttyä myös joutumasta sekoitetuksi samaan kategoriaan edellä siteerattujen rauhanhankkeen päätukijoiksi leimautuneiden ryhmien kanssa.³⁵⁶

Edellä kuvatut asetelmat ja periaatteet näkyvät englantilaisten laatimassa adressitekstissä. Koska kyseinen teksti oli ensimmäinen laadituista vetoamuksista ja toimi mallina muiden maiden myöhemmin laadittaville adresseille, on se perusteltua esittää tässä kokonaisuudessaan ja arvioida sen keskeiset elementit edellä esitettyyn vertaillen.

³⁵⁶ Sitaatti: Eyffinger 1999, 27; Abbenhuis 2019, 69-70.

“Me allekirjoittaneet uskaltaudumme lähestymään kunnioittavasti Teidän Majesteettianne sen jalon ja valistuneen ehdotuksen ihailijoina, joka sai kirjallisen muotonsa ehdotuksessa, joka on johtanut parhaillaan Haagissa käynnissä olevaan rauhankonferenssiin.

Olemme lukeneet ja liikuttuneet voimakkaasti maaliskuun 5. päivänä (21.2.) 1899 julkaistun yli puolen miljoonan suomalaisen miehen ja naisen vetoomuksesta, jossa he juhlallisesti ovat kääntyneet Teidän Majesteettinne puoleen, voidakseen säilyttää ne täydet oikeudet ja edut, jotka ensimmäisenä vahvisti hänen kaikkein kunnioitettavin ja keisarillisin Majesteettinsa Aleksanteri I niin Porvoon valtiopäivillä kuin Haminan rauhansopimuksessakin. Hänen loistavat seuraajansa ovat sittemmin vahvistaneet ne kukin uudelleen. Me rohkenemme ilmaista toiveemme, että Teidän Keisarillinen Majesteettinne ottaisi huomioon suomalaisten alamaistensa pyynnöt, jotka he edellä mainitussa vetoomuksessa ovat esittäneet Teidän Majesteettille.

Meille kaikille Teidän Majesteettinne valistuneiden näkemysten ihailijoille olisi suuri pettymys, mikäli viimeaikaiset tapahtumat Suomen Suuriruhtinaskunnassa viivästyttäisivät sitä sivistyneiden kansojen ystävyyttä, joka on Teidän Majesteetissanne saanut niin loistavan asiansa tukijan.”³⁵⁷

Adressiteksti on rakennettu varsin vahvasti rauhankonferenssitematiikan ympärille. Tekstin johdanto käsittelee konferenssia ja adressi myös päättyy samaan aiheeseen. Johdannossa konferenssin todetaan olevan käynnissä, vaikka se ei sitä tekstiä laadittaessa vielä ollutkaan. Adressi oli suunniteltu siis valmistuvaksi ja julkaistavaksi rauhankonferenssin tapahtuma-aikaan.³⁵⁸

Haagin rauhankonferenssin ja Suomen tilanteen rinnastaminen sopi suomalaisten propagandistien tavoitteisiin, joissa helmikuun manifestille ja sen jälkeisille tapahtumille Suomessa yritettiin saada julkisuutta eurooppalaisessa julkisessa keskustelussa. Yhtä lailla se palveli englantilaisten liberaalien arvoja tarkastelemalla Suomen tilannetta kansainvälisen kokonaisuuden kautta ja käsittelemällä rauhan ja ihmisoikeuksien kaltaisia yleisiä periaatteita, jotka symboloivat edistysuskoa ja kansalliset rajat ylittävää sopimista.

Adressiteksti ei ota suoraan kantaa itsemääräämisoikeuteen ja perustuslaillisiin oikeuksiin liittyvään tematiikkaan, jota suomalaiset perustuslailliset olivat viljelleet ”oikeustaistelussa” 1880-luvulta lähtien. Nikolai II:n toimien oikeellisuutta tai hallitsijaoikeuksia ei kiistetty, pikemminkin niihin vedotaan. Suorasanainen kannanmuodostus asiaan

³⁵⁷ Britannian adressiteksti (KA).

³⁵⁸ Britannian adressiteksti (KA).

väistetään viittaamalla varsinaisen asian eli Suomen laillisen aseman ohesta suomalaisten omaan (suureen) adressiin. Adressissa ei siis suoraan todeta helmikuun manifestin rikkomiseen hallitsijanvakuutusta tai Suomen perustuslakeja. Sen sijaan adressissa pyydetään hallitsijaa harkitsemaan suomalaisten adressissa esitettyjä toiveita.

Adressissa kyllä mainitaan Porvoon valtiopäivät ja Haminan rauhansopimus sekä niiden mukaisten suomalaisten lakien ja oikeuksien vahvistaminen hallitsijavakuutuksissa. Tämä tehdään kuitenkin viittaamalla nimenomaan suomalaisten omassa adressissa näistä asioista esittämiin huomioihin. Helmikuun manifestia adressitekstissä ei mainita lainkaan. Ainoa viittaus siihen, mitä Suomessa varsinaisesti on tapahtunut, on varsin epämääräinen ilmaisu ”*recent events in the Grand Duchy of Finland*”. Adressissa osoitetaan sympatiaa oikeastaan suomalaisten halulle ja tavalla protestoida hallitsijan päätöksiä ja toimia vastaan. Suomalaista kulttuuria tai kansallisia erityispiirteitä adressissa ei käsitellä lainkaan. Historiallisiin vaiheisiin viitataan vain Porvoon valtiopäivien ja Haminan rauhan verran.

Adressi toki ilmaisee taitavasti rivien välissä kriittisen näkemyksen Suomen tapahtumien laillisuudesta ja oikeudenmukaisuudesta ja on sikäli rohkea mielenilmaus ulkopuolisen valtion nimissä ja sen kansalaisilta Venäjän hallitsijalle. Silti adressissa ollaan hyvin kaukana vaikkapa Emile Zolan *J’Accuse* -vetoimuksen tapaisesta argumentaatiosta.

Tuntuu todennäköiseltä, että viittaukset Porvoon valtiopäiviin, Haminan rauhaan ja hallitsijanvakuutuksiin (niiden rikkomiseen) on otettu adressiin suomalaisten adressin ideoijien esityksestä ja toiveesta. On mahdollista, että nämä asiat kuten myös suomalaisten oma (suuri) addressi haluttiin sijoittaa tekstiin siksi, että tarkoituksena oli ajoittaa kulttuuridressin toimittaminen Pietariin hallitsijalle samanaikaisesti kuin suuri addressikin saapuisi tsaarin pöydälle. Näiden asioiden esittäminen tuki siis laajempia strategisia tavoitteita suomalaisten propagandatoiminnassa.

Samalla suuren adressin käsittely kuitenkin sopi mainiosti adressin englantilaisille laatijoille, jotka eivät halunneet käsitellä ja kritisoida suoraan hallitsijan antamaa helmikuun manifestia, vaan pystyivät ohittamaan tämän poliittisesti hankalan kysymyksen viittaamalla suomalaisten omaan protestointiin. Näin adressissa ei tosiasiallisesti esitetä mitään britannialaisten allekirjoittajien näkemyksiä asioiden oikeasta laidasta, vaan tuetaan pienen kansallisen vähemmistön oikeuksia omiin mielipiteisiin ja mielenilmaisuun.

Adressissa Suomen tilanne ja kansainvälinen rauhankonferenssi kytketään yhteen ja niiden taustalla olevan politiikan johdonmukaisuutta vertaillaan. Aiheen käsittelyssä tasapainoillaan niin, että Venäjän sisäisiin asioihin pyritään olemaan puuttumatta ja esittämättä siitä suoraa allekirjoittajien nimissä olevaa kannanottoa – tämä väistetään viittaamalla suomalaisten omaan vetoomukseen ja pyyntöön huomioida se päätöksenteossa. Toisaalta kansainvälisen sopimisen periaatetta tuetaan kiittämällä tsaaria konferenssialoitteesta.

Adressiteksti osoittaa, että huolimatta kiinnostuksestaan Suomen tilanteeseen ja tuesta suomalaisille tuttaville ja kollegoille, adressihankkeessa mukana olleet britannialaiset akateemiset ja poliittiset vaikuttajat eivät olleet valmiit kyseenalaistamaan suorasanaisesti Venäjän hallitsijan toimintaa. Osin kyse oli varmasti myös siitä, että liian rohkean adressitekstin alle olisi ollut vaikea saada allekirjoituksia. Samalla pyrittiin välttää aiheuttamasta

varsinaisia ulkopoliittisia selkkauksia liian rohkealla adressilla. Adressin laadinta ja siihen osallistuminen olivat eräänlainen puheenvuoro tässä maan sisäisessä poliittisessa keskustelussa ja toisaalta osoitus intellektuellien kansainvälisestä keskinäisestä solidaarisuudesta, mutta mitoitettuna kuitenkin mahdollisimman maltillisiksi sellaiseksi. Helmikuun manifestin jättäminen suoraan mainitsematta on erityisen merkille pantavaa.

Tähän paperiin myös suomalaisten oli tyytyminen. Niiden niukkojen viittausten perusteella, mitä lähdeaineistossa asiasta esiintyy, suomalaiset adressin organisaattorit eivät olleet erityisen ilahuneita tekstin painotuksiin ja muotoiluihin. Britannialaisten näkemykset asiaan kun on tekstissä esitetty verhotusti, viittaamalla suomalaisten suureen adressiin. Asetelma suomalaisten organisaattoreiden ja paikallisten vaikuttajien välillä ei ollut tasavertainen, kyseessä oli kulttuurinvaihto, jossa suomalaiset olivat saamapuolella, mutta ehdoitta. Luultavasti vallinneessa tilanteessa päällimmäisin tunne oli kuitenkin helpotus siitä, että hankkeessa oli nyt saatu aikaan jotain konkreettista ja sitä voitaisiin todella läheteä edistämään. Britannian adressilla oli suuri merkitys, koska sen kopioita toimitettiin Lontoosta kaikkiin muihin adressimaihin malliksi niissä laadittaviin adressiteksteihin. Monissa maissa teksti toistettiin varsin saman sisältöisenä, mutta myös paikallisia variaatioita esiintyi.³⁵⁹

Britannialaisten tukijoiden osallistumisvalmius adressitekstin sisällön muotoilussa, aiemmin käsitellyssä adressidelegaatin tehtävään ryhtymisessä tai niissä haasteissa, joita monien allekirjoitusten saamiseen liittyy, osoittavat mihin transnationalistisen toiminnan rajat käytännön tasolla asettuivat. Kansainvälisen elämänpiirin rakentaminen perustui kontaktien ja verkostojen rakentamiseen, mutta pääseminen paikallisten vaikuttajien puheille tai heidän osoittamansa ystävällinen suhtautuminen on vasta yksi, tai ensimmäinen taso liikehdinnässä, jossa vaikutteita liikkuu kulttuurista toiseen. Suomalaisten ja britannialaisten yhteistyö adressihankkeessa ei perustunut tasapuoliseen suhteeseen, vaan asetelmaan, jossa suomalaiset olivat saamapuolella ja britannialaisia tukijoita viehättivät hankkeessa enemmän sen tarjoamat mahdollisuudet käydä keskustelua niin kansainvälisesti ajankohtaisista aiheista kuin kotimaan poliittisessa asetelmassa, kuin varsinainen kiinnostus suomalaista kulttuuria tai Suomen kansallisia pyrkimyksiä kohtaan. Käytännössä tämä epätasainen suhde näkyi siinä, että suomalaiset käyttivät paljon energiaa ja aikaa päästäkseen paikallisten vaikuttajien puheille, kerhoihin, yhdistyksiin ja muihin paikkoihin, joissa mahdollisuus kanssakäymiseen ja tasavertaiseen vuorovaikuttamiseen olisi mahdollista. Yhteydenpito perustui siis suomalaisten aktiivisuuteen, ei toisin päin, mikä kuvastaa suhteen luonnetta.

Suomalaisten rakentama kansainvälinen elämänpiiri oli adressihankkeessa siten monilta osin pyrkimystä hyödyntää paikallisia olosuhteita ja henkilöitä. Huolimatta siitä, että monet vaikutusvaltaisten ja perinteikkäidenkin instituutioiden ovet avattiin heille, eivät he

³⁵⁹ Julio Reuter Arvid Neoviukselle 6.5.1899 / AN KA, ko 6; Werner Söderhjelm Konni Zilliacukselle ei pvm / AN KA ko 11 (torstai-ilta): ”Englantilainen teksti näyttättyy meille näissä olosuhteissa täysin epäonnistuneelta.” Nygård ja Strang 2018, 23.

näyttäneet varsinaisesti solahtaneen sisään tai saavuttaneet sellaista luottamuksellista tasoa, jossa osallistuminen olisi tapahtunut vastikkeettomasti. Sen sijaan sen edellytyksenä oli sellaisten kiinnostavien argumenttien ja näkökulmien esittäminen, jolla lupa lunastettiin pikemminkin kertaluonteisesti. Suomalaiset eivät harjoittaneet toimintaa, joka olisi luonut aidosti monikulttuuriset olosuhteet, vaan enemmän pyrkivät sulautumaan paikallisiin oloihin.

4. PAIKALLISIN VOIMIN, POIKKI EUROOPAN KONTINENTIN, MATKALLA TUNTEMATTOMAAN

4.1 Pariisi ja dreyfusardit

Ernst Lindelöfin epäilykset

Adressin laatiminen Ranskassa oli luultavasti niin itsestään selvää, että asiasta tuskin oli adressin suunnittelijoiden kesken periaatteellisesti tarvetta edes puhua. Pariisin ja ranskalaisen kulttuurin asema ei ollut Euroopassa ainoastaan ylivertainen, vaan myös aikakauden muoti-ilmiö. Huolimatta Saksan kanssa käydyn vuoden 1870 sodan nöyryyttävästä tuloksesta oli myös Ranskan valtiollinen asema Euroopassa keskeinen ja tuen saaminen sen suunnalta Suomen kaltaiselle pienelle kansakunnalle mittaamattoman tärkeä. Erityisen mausteensa asetelmaan Suomen osalta asetti Venäjän ja Ranskan sotilasyhteistyö, joka oli tiivistynyt koko 1890-luvun ajan. Kuten aikaisemmissa luvuissa on tuotu esiin, Pariisi ja ranskalainen kulttuuri yleisesti oli esikuvallinen ja tärkeä aikakauden suomalaisellekin älymystölle.

Aiemmin Theodor Mommsen oli ehdottanut Konni Zilliacukselle hankkeen käynnistämistä Ranskasta käsin ja jonkun pätevän ranskalaisen nimeämistä sen kärkihahmoksi. Zilliacus – joka itse oli vielä edellisvuonna itse pitänyt Pariisia majapaikkanaan – kirjoittikin Berliinistä Arvid Neoviukselle pyytäen tätä lähettämään Berliinin ohella adressihankkeen asiamiehen Pariisiin. Samoihin aikoihin Edvard Westermarck kirjoitti Edelfeltille, Axel Berndtsonille ja Ernst Lindelöfille Pariisiin pyytäen näitä alkaa organisoita Lontoossa suunnitteilla olleen kaltaista adressia myös Ranskassa.³⁶⁰

³⁶⁰ Arvid Neovius Julio Reuterille 3.5.1899 / JNR ÅA, XIII; Törngren 1930, 42, 47.

Työn edistäminen Ranskassa kiinnosti erityisesti Werner Söderhjelmiä, joka oli maailmalaisten Pariisin-matkansa aikana keskustellut Lucien Herrin kanssa jonkinlaisen Suomea esille nostavan protestin toteuttamisesta. Söderhjelmin oman taustan kannalta Saksa ja vielä enemmän Ranska olivat keskeisiä maita. Söderhjelmillä oli oman matkansa jälkeen tullut enemmän valtaa ja syitä edistää adressikampanjaa Ranskassa, kun hänestä oli tehty adressin rahoituksesta vastaavan komitean johtaja Helsingissä. Onkin viitteitä siitä, että Söderhjelm seurasi erityisellä kiinnostuksella työtä juuri Ranskassa.³⁶¹

Zilliacuksen pyynnöstä huolimatta Pariisiin ei lähetetty Suomesta tai muualta käsin asiamiehiä edistämään adressihanketta. Sen sijaan luotettiin siellä jo entuudestaan olleisiin henkilöihin. Nämä olivat lehtimies Axel Berndtson, taiteilija Albert Edelfelt sekä matemaatikko Ernst Lindelöf. Joukko oli siis varsin suppea, eikä sitä vahvistettu houkuttelemalla siihen mukaan esimerkiksi Lontoosta kotiin Suomeen palaamista valmistellutta Yrjö Hirniä. Maalis-huhtikuun vaihteessa Etelä-Ranskaan lähteneen Axel Wallensköldin osalta tällaisia aatoksia ilmeisesti oli, mutta hän oli joka tapauksessa lähtenyt Lontoosta ilman asiasta sopimista. Heillä molemmilla olisi ollut adressityön edellyttämiä vahvaa osaamista, kiinnostusta ja kontakteja Pariisissa ja muuallakin Ranskassa.³⁶²

Berndtson, Edelfelt ja Lindelöf olivat Pariisissa toteuttamassa omia tehtäviään, ja heidän motivoitumisensa adressihankkeeseen oli vaihtelevaa. Edelfeltin lähtökohta työhön oli kiinnostava, koska hän oli ollut Zilliacuksen ja Westzhyntiuksen kanssa Kööpenhaminassa selvittämässä mahdollisuuksia vaikuttaa Haagin rauhankonferenssiin ja organisoida jonkinlaista kampanjointia manner-Euroopassa. Edelfelt keskusteli ajankohtaisesta tilanteesta Berendsenin kanssa, oli innostunut Suomessa tapahtuneesta ”kansallisesta heräämisestä” eli helmikuun manifestia vastaan nostetuista protesteista, mutta hän oli kuitenkin ensi sijassa työllistetty maailmannäyttelyn Suomen paviljongin valmistelun sekä omien töidensä kanssa. Berndtson taas näyttäisi olleen kiinnostuneempi ja aktiivisempi enemmän omaan alaansa eli lehdistövaikuttamiseen liittyvien tehtävien osalta. Kuten aiemmin on tuonut esiin, hän valmisteli keväällä lehtimiesten kansainvälistä kannanottoa Suomessa esiintynyttä lehdistösensuuria vastaan.³⁶³

Lindelöfen perheessä ranskalaista kulttuuria oli harrastettu jo edellisessä polvessa. Kotoa peritty kiinnostus ranskalaiseen kulttuuriin ei kuitenkaan tarkoittanut varauksetonta myönteistä suhtautumista adressihankkeeseen. Lindelöf oli tullut Pariisiin, jossa oli opiskellut jo aikaisemmin, vuonna 1898 hiomaan matematiikan alan tutkimuksiaan. Hän oli tämän työn äärellä adressia koskevien ohjeiden alkaessa tulla ensin Lontoosta, sitten Helsingistä ja lopulta paikan päälle matkustaneen Konni Zilliacuksen välittämänä.³⁶⁴

³⁶¹ Koska Werner Söderhjelmin laatimia kirjeitä on käytettävissä varsin vähän, arvio Söderhjelmin seurannasta perustuu hänelle lähetettyihin kirjeisiin. Ernst Lindelöfin, Konni Zilliacuksen ja Sven Palmen kirjeissä on yksittäisiä suoria mainintoja sekä rivien välistä tulkittavissa, että Söderhjelm oli kärsimätön kuulemaan työstä Ranskassa ja osin tyytymätön sen etenemiseen. Samoin tämän aineiston perusteella voi päätellä, että Söderhjelm yritti kerätä tietoa tilanteesta suoraan paikallisilta tuttaviltaan.

³⁶² Hirn oli menettänyt nuorella iällä isänsä, joka oli laatinut väitöskirjan ranskalaisista kuninkaista ja jonka ranskalaista kulttuuria ja historiaa käsitellyt kotikirjasto yhdisti Yrjö Hirnin ajattelussa isän muiston ja kiehtovan kulttuurin. Ranki 2007, 93-94, 99.

³⁶³ Berendsen 1928, 4: ”Salonkitaiteilija Edelfeltistä” oli Berendsenin mukaan kuoriutunut ”innokas aatteen uskovaanin”.

³⁶⁴ Lehto 2008, 52-53, 63-65, 254-256; Lehto 2016.

Lindelöfistä tuli tosiasiallisesti adressityön johtaja ja koordinaattori Pariisissa, vaikka hän ei näytä tätä työtä erityisesti halunneen. Ensinnäkin hän vaikuttaa olleen vakaa luonne, joka halusi pääasiassa keskittyä omaan työhönsä, eikä ollut niinkään kiinnostunut käyttämään aikaansa yhteiskunnallisiin kampanjoihin. Lisäksi Lindelöfillä oli epäilyksiä koko hanketta kohtaan. Lindelöf ei pitänyt suunniteltua laajaa kansainvälistä adressidelegaatiota tarkoituksenmukaisena. Vielä merkittävämpiä olivat epäilykset, joita Lindelöfillä oli itse adressin allekirjoitusten keräämistyötä kohtaan. Lindelöf koki, että hanketta ei ollut hyväksytty Helsingissä, mikä tarkoitti pahimmillaan työtä koskevien linjausten ja päätösten jäämistä allekirjoitusten kerääjien niskoille. Lindelöfin mielestä tämä ei ollut hyväksyttävää. Edelleen Lindelöf arvioi, että jos tsaari kieltäytyisi ottamasta adressia vastaan, voisi hankkeesta seurata vaikeuksia kaikille adressin allekirjoittajille.³⁶⁵

Lindelöfin kritiikki oli perusteltua. Vastaavia epäilyksiä esitettiin – ainakaan kirjallisesa muodossa, säilyneissä lähteissä – hankkeen suomalaisten toteuttajien keskuudessa hyvin vähän. Se, että keskinäisiä skismoja esiintyi niin vähän, liittyi toteuttajien keskinäiseen lojaaliuteen ja yhteiseen uskoon hankkeen tarkoituksenmukaisuudesta. Lindelöfillä ei vastaavia henkilökohtaisia suhteita ja halua yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen ollut. Vuonna 1870 syntynyt Lindelöf oli yksi hankkeen nuorimpia toteuttajia ja hiukan eri sukupolvea kuin Zilliacus, Westermarck tai Reuter, puhumattakaan Werner Söderhjelmistä. Lindelöf ei myöskään ollut filologi, kuten useimmat hankkeen puuhamiehistä vaan matemaatikko, eikä hänellä siten ollut yhdistys- tai opetustoiminnan tai yhteisten opintojen kautta samoja verkostoja ja tottumusta työskentelyyn muiden organisaattoreiden kanssa.

Lindelöfiä hankkeeseen sitoi lähinnä velvollisuus ja paine osallistua kansallista yhtenäisyyttä ja näkyvyyttä korostaneeseen työhön sekä hänen veljensä Uno, joka aivan päinvastaisella tavalla suorastaan puhkui intoa päästä mukaan vaikuttamistyöhön Lontoossa ja muualla Britanniassa. Ernst Lindelöf kirjoitti Julio Reuterille aikovansa pitää epäilyksensä salassa veljeltään, mutta ei ilmeisesti onnistunut tässä, sillä Uno Lindelöf totesi Reuterille veljensä varmasti kuulevan mielellään, oliko Helsingistä Leo Mecheliniltä ja R.A. Wredeltä saatu vahvistus hankkeelle. Ilmeisesti myöskään Zilliacus ei käynnillään Pariisissa onnistunut vakuuttamaan Lindelöfiä, vaan tämä lähetti vielä kirjeitse nopealiikkeisen Zilliacuksen perään tarkentavia kysymyksiä. Koko adressihankkeen nopeatempoisuus ja ilmeinen spontaanisuus selvästi oudoksutti Ernst Lindelöfiä, joka tunsikin olevansa sen vuoksi hankalassa välikädessä asian kanssa.³⁶⁶

Muita suomalaisia Lindelöfin ja Helsingin suunnasta esitetyt varaukset eivät häirinneet, koska he näkivät sen seuraavan ja liittyvän aikakauden julkisen keskustelun malleihin erityisesti Ranskassa. Adressihankkeen toteuttaminen kytkeytyi kaikin tavoin juuri keväällä 1899 aktiivisessa vaiheessa olleeseen Dreyfusin tapaukseen. Ensinnäkin useat adressihankkeen suomalaisista tukijoista olivat innokkaita Dreyfusia tukeneiden kampanjoiden

³⁶⁵ Lehto 2008, 239, 338, 254, 258; Lehto 2016; Ernst Lindelöf Julio Reuterille 12.6.1899 / JNR ÅA, XI. Esimerkiksi Axel Wallensköld mainitsee suoraan Lindelöfin johtoaseman, katso Axel Wallensköld Julio Reuterille 11.7.1899 / JNR ÅA, XX.

³⁶⁶ Uno Lindelöf Julio Reuterille 15.6.1899 / JNR ÅA, XI; Ernst Lindelöf Werner Söderhjelmille 14.4.1899 (päivämäärän täytyy olla kirjoittajan lapsus, s.o. 14.5.) / WS KA, ko 1.

tukijoita ja suhtautuivat näitä toteuttaneisiin ”dreyfusardeihin” esikuvallisesti. Aiemmin on käsitelty, miten Yrjö Hirn ja Albert Edelfelt olivat organisoimassa Dreyfusia ja Zolaa tukevia tukiaadresseja edellisvuonna Helsingissä ja hakeutuivat etsimään tukea dreyfusardeilta nyt käynnistyneelle suomalaisten adressille. Helmikuun manifesti ja Suomen poikkeuksellinen tilanne antoivat syyn olettaa, että dreyfusardit saataisiin hankkeeseen mukaan.³⁶⁷

On vaikea verifioida lähteiden kautta innostusta, jonka Dreyfus-tapauksen seuraaminen suomalaisissakin tiede- ja kulttuuripiireissä herätti. Myös Suomessa laadituilla tukiaadresseilla Dreyfusille ja Zolalle saattoi olla yllättävänkin suuri vaikutus niiden toteuttajiin ja niihin osallistujiin. Esimerkiksi tanskalainen Ivar Berendsen, joka tunsi Edelfeltin entuudestaan, on kuvannut taiteilijassa tapahtunutta muodonmuutosta ryhmän saavuttua Kööpenhaminaan. Berendsenin mukaan Edelfelt oli kuin muuttunut mies Suomen ”kansallisen läpimurron”, siis helmikuun manifestia vastaan organisoitujen mielenilmausten johdosta. Tämä luultavasti vaikutti siihen, että kiireinen Edelfelt oli ainakin jossain määrin mukana myös kulttuuriadressin toteutuksessa Pariisissa pian Kööpenhaminan tapahtumien jälkeen.³⁶⁸

Suomalaisten innokkaasta suhtautumisesta dreyfusardeihin kertoo esimerkiksi Yrjö Hirnin suhtautuminen asiaan. Ennen Englantiin matkustamistaan, vuonna 1898 Hirnit viettivät aikaansa Pariisissa, missä Yrjö Hirn seurasi erittäin tarkkaan uutisoinnin keskiössä ollut Dreyfusin tapausta. Vaimonsa Karin Hirnin mukaan hän ei ainoastaan lukenut eri lehtien uutisointia asiasta, vaan otti myös voimakkaasti itse kantaa asiaan – dreyfusardien puolesta. Tukea dreyfusardeilta oli oletettavasti odotettavissa myös siksi, että näiden keskeinen taustavaikuttaja Lucien Herr oli jo käynyt asiasta alustavia keskusteluita Werner Söderhjelmien kanssa. Pariisissa laajat verkostot jo aiemmin rakentaneen Albert Edelfeltin näkemys oli samanlainen: ”kaikki dreyfusardit tulisivat olemaan suomalaisten puolella”.³⁶⁹

Kiireisen kuumaa tunnelmaa – mutta missä on Ernest Lavisse?

Toukokuun alussa tilanne oli se, että Lucien Herr oli Werner Söderhjelmien kanssa käymiensä keskustelujen sekä mahdollisesti Lontoosta kirjeitse tulleiden kehotusten kannustamana tehnyt selvityksiä adressin allekirjoittajista sekä mahdollisesti miettinyt itse vetoomustekstin sisältöä. Konkreettisempia tuloksia, siis selkeää vetoomusta ja siihen kerättyjä allekirjoituksia, ei vielä ollut. Ernst Lindelöf ja Axel Berndtson olivat saaneet Söderhjelmiltä tämän käynnin aikana ohjeet seurata keskustelua ja mahdollisuuksien mukaan avittaa ranskalaislehtiin Suomea koskevia uutisia, ja kuten edellä on tuotu esiin, itse adressihanketta kohtaan Lindelöf tunsi epäluuloa. Lucien Herr oli kuitenkin oma-aloitteisesti tilannut

³⁶⁷ Axel Berndtson Werner Söderhjelmille 9.3.1899 / WS KA, ko 1.

³⁶⁸ Berendsen 1928, 4. Berendsen kertoo tutustuneensa Edelfeltiin Walter Runebergin kautta. Edelfelt kertoo Berendsenille jatkavansa matkaa ”huomenna”.

³⁶⁹ Rantavaara 1977, 89 ja 83; (ilm. Yrjö Hirnin kirje 4.3.1898) ”En ole voinut olla seuraamatta ranskalaisia lehtiä. On vienynt paljon aikaa lukea niistä kaikki [aiheesta] kirjoitettu. Olen ostanut *L'Aurore*'n jokaisen numeron sen jälkeen kun oikoudenkäynti alkoi”; Albert Edelfelt äidilleen 1.5.1899, katso Edelfelt 1930, 82, 96.

allekirjoituksien keräämistä varten tarvittavat pergamenttiarkit, mikä kertoo hänen tiiviistä mukanaolostaan hankkeessa.³⁷⁰

Belgiaan, Alankomaihin ja Ruotsiin adressihanketta edistämään lähtenyt Konni Ziliacus matkusti Pariisiin kautta saadakseen selvyttä tilanteeseen siellä ja vakuuttaakseen Lindelöfiä ja hankkeen mahdollisia tukijoita sen järjestyksestä. Ziliacus arvioi kirjeissään, että työ oli täydessä vauhdissa: Lucien Herr ja Ernest Lavissee olivat lupautuneet kirjoittamaan vetoomustekstin. Näiden tukijoiden ansiosta akateemisen *Institut de Francen* jäsenen osallistuminen tuntui varmalta. Ziliacuksen mukaan Edelfelt valmisteli allekirjoitusten keräämistä taiteilijoiden ja kirjailijoiden keskuudessa ja ”*Lindelöf ja Berndtson auttavat kaikessa missä voivat.*” Ziliacuksen yhteenveto oli, että hanke eteni niin hyvin, että Axel Wallensköld voisi lähteä Edvard Westermarckin avuksi Sveitsiin ja Italiaan.³⁷¹

Ziliacuksen raporttien pohjalta näyttää siltä, että adressityö oli pääasiallisesti suunniteltu paikallisten ranskalaisten tukijoiden toteutettavaksi. Varsinkin Berndtsonin ja Lindelöfin tuli lähinnä avustaa tarvittaessa. Heidän apunaan toimi myös Suomeen puolison kautta asettunut runoilija Julien Leclercq, joka oli kokoamistyön aikana ainakin jonkin aikaa Pariisissa. Taiteilijoiden allekirjoitukset taas olivat Edelfeltin vastuulla. Adressin ydinkolmikon eli Ziliacuksen, Westermarckin ja Reuterin keskuudessa oli selvästi keskusteltu Wallensköldin taivuttelemisesta osallistumaan hankkeen edistämiseen Pariisissa, mistä luovuttiin viimeistään Ziliacuksen Pariisissa käynnin myötä.³⁷²

Ziliacus saapui Pariisiin 11.5. ja viipyi siellä muutaman päivän ajan. Hänen positiiivisen tilannekatsauksensa kanssa ristiriitaisia ovat Ernst Lindelöfin kuvaukset työn etenemisestä. Vajaa viikko ennen Ziliacuksen saapumista Lindelöf totesi, että työ oli käytännössä keskeytyksissä ja hän pyrki edistämään sitä, nähden kuitenkin mahdollisuutensa tähän suppeiksi. Ziliacuksen saavuttua Pariisiin Lindelöf, Ziliacus ja Berndtson menivät yhdessä neuvottelemaan Lucien Herrin kanssa. Tämän käynnin tulokset ilmeisesti Ziliacus näki hyvin lupaavina, kun taas Lindelöfin arvio tilanteesta oli, että asia ei ratkennut suuntaan tai toiseen. Pian tämän jälkeen Lindelöf lähti Lontooseen tapaamaan veljeään Unoa, mikä tarkoitti työn pysähtymistä entistä enemmän. Näin Pariisista tuli hyvin ristiriitaisia viestejä asiaa tarkkaan Helsingissä seuranneelle Söderhjelmille. Ziliacus kirjoitti Herrin luvanneen, että ”*täällä allekirjoittavat kaikki*”, ja myös Axel Berndtson raportoi samansuuntaisesti. Liki samoina päivinä näiden viestin kanssa Lindelöf taas arvioi työn olevan pysähdyksissä. Työn todellisen tilanteen arviointi Helsingissä on näiden viestin perusteella ollut varmasti vaikeaa ja johti siihen, että Söderhjelm yritti saada lisätietoa suoraan ranskalaisilta ystäviltään. Lähteistä ilmenee, että Söderhjelm oli varsin tyytymätön työn hitaaseen käynnistymiseen.³⁷³

³⁷⁰ Ernst Lindelöf Julio Reuterille 28.5.1899 / JNR ÅA, XI.

³⁷¹ Konni Ziliacus Julio Reuterille 12.5.1899 / JNR ÅA, XXI; Konni Ziliacus Werner Söderhjelmille 16.5. ja 20.5.1899 / WS KA, ko 4; Konni Ziliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA = Armfelt 1923, 120-124.

³⁷² Konni Ziliacus Werner Söderhjelmille 16.5.1899 / WS KA, ko 4.

³⁷³ Ernst Lindelöf Werner Söderhjelmille 6.5. ja 14.5.1899 / WS KA, ko 1; Konni Ziliacus Julio Reuterille 14.5. ja 22.5.1899 / JNR ÅA, XXI ja Konni Ziliacus Werner Söderhjelmille 16.5.1899 / WS KA, ko 4; Axel Berndtson Konni Ziliacukselle 17.5.1899 / AN KA, ko 11: ”*Voit huolelta sanoa kaikille jotka kysyvät, että asia etenee erinomaisesti Ranskassa.*”; Sven Palme Werner Söderhjelmille 18.5.1899 / WS KA, ko 1.

B.B.

Se här den franska Texten som jag erhållit i dag
 efter lång väntan. Vi skola nu göra vårt bästa här
 för att bli färdiga så snart som möjligt med de andra.

À Sa M. Imp. le Tsar, César de toutes
 les Russies, Grand-Duc de Finlande, etc.

Sire,

Les soussignés prient V.M. de leur permettre
 de Lui exposer respectueusement le sentiment
 d'étournement et de tristesse qu'ils ont éprou-
 vé en lisant la Pétition du 22 Février / 5 Mars 1859,
 où plus d'un demi-million de Finlandais sollicitent
 de Votre Majesté qu'Elle veuille bien garantir
 dans leur intégrité les droits et privilèges garan-
 tis à leur pays par l'Empereur Alexandre Ier
 en 1809 à la Diète de Borgå, garantis ensuite
 au traité de Fredrikshamn, et confirmés de la
 manière la plus expresse et la plus solennelle.

18. Ernst Lindelöf esittelee Julio Reuterille lopulta valmistunutta Ranskan adressiteksiä kirjeessä 31.5.1899. (Åbo Akademin kirjasto, Käsikirjoituskokoelmat, J.N. Reuterin kokoelma, 31.5.1899)

Asia, joka pysäytti adressin edistäminen, oli varsinaisen vetoomustekstin puute. Ilman sitä oli hankala kerätä myöskään allekirjoituksia. Sitä paitsi teksti ei ollut vain teksti, vaan mikäli sen laatijaksi pystyttiin nimeämään jokin tunnettu, ajankohtaisesti esillä ollut nimi, olisi allekirjoitusten kerääminen sen maineen varjossa huomattavasti helpompaa. Lontoosta, jossa juuri tällä tavoin oli varmasti voitu viitata James Brycen tai Donald Mackayn kaltaisiin nimiin tekstin takana, oli toimitettu siellä käytössä ollut teksti malliksi. Ernest Lavisse ja ilmeisesti myös Lucien Herr olivat suhtautuneet siihen myönteisesti. Lavissen poistuminen kaupungista ja muut kiireet estivät kuitenkin asian edistämistä niin, että vasta kuun lopulla voitiin lopullinen teksti raportoida Reuterille. Se oli käytännössä samansisältöinen englanninkielisen mallitekstin kanssa! Useita viikkoja aikaa oli kulunut hukkaan aivan turhaan.³⁷⁴

Vasta tässä vaiheessa voitiin ryhtyä keräämään allekirjoituksia. Ernst Lindelöf toteikin, että keräystyön saaminen valmiiksi samaan aikaan muiden maiden adressien kanssa tulisi olemaan haastavaa – ”*vähemmässä kuin viikossa tulisi tehdä sama kuin teidän kuukaudessa.*” Aikataulu määrittyi sen pohjalta, että Tukholman kautta välitetyin tiedon mukaan kaiken pitäisi olla valmista 15.6. mennessä. Tässä aikataulussa adressit ehdittäisiin koota ja antaa Pietariin matkaavalle delegaatiolle.³⁷⁵

Adressin saaminen valmiiksi näyttää siirtyneen tässä vaiheessa suomalaisten ja ennen muuta Ernst Lindelöfin tehtäväksi. Ranskalaisista tukijoista oli apua, mutta he eivät pystyneet ottamaan vetovastuuta asiassa. Lindelöf kiersikin ahkerasti päivittäin keräämässä allekirjoituksia, omien sanojensa mukaan lämpötilassa, joka oli 30 astetta varjossa. Apuna olivat kuitenkin kontaktit, joiden pohjana olivat Werner Söderhjelmin yhteistyö Lucien Herrin kanssa maaliskuussa ja huhtikuusta lähtien Lontoosta käsin tehdyt yhteydenotot. Lindelöf varmistui ensin Charles Richet'n, Emile Duclaux'n ja Gaston Parisin tuen asialle. Nämä lupasivat kehoittaa akateemisia kollegoitaan allekirjoittamaan vetoamus. Lindelöfin ja muiden suomalaisten tuli kuitenkin huolehtia allekirjoitusten keräämisestä. Poikkeuksen tästä muodosti *Académie des sciences*, jonka osalta Duclaux lupasi hoitaa asian. Lindelöf itse näytti kammoavan velvollisuutta lähestyä korkeita oppineita tällaisessa asiassa ja yritti saada Gabriel Monodin huolehtimaan Duclaux'n mallin mukaan nimien keräämisestä *Académie des sciences morales et politiques* -jäsenakatemian edustajien nimet. Tämä ei toteutunut, mutta Lindelöfin työtä helpotti Gaston Parisin antama suosituskirje.

Haastavimpana kohteena Lindelöf piti Ranskan Akatemiaa, *Institut de Francen* arvostetuinta haaraa. Lindelöf arvioi, että sen edustajat olisivat erittäin varovaisia allekirjoittamaan vetoomusta ja kaikkein hankalinta oli saada ensimmäistä allekirjoitusta, joka helpottaisi muiden nimien saamista. Epäilyistään huolimatta Lindelöf arvioi, että Akatemiasta saataisiin kaksikymmentä allekirjoitusta ja kaiken kaikkiaan ranskalaiseen adressiin 45 nimeä. Edelfeltin ja Ville Vallgrenin, joka oli nyt saatu jollain tasolla tulemaan mukaan

³⁷⁴ Ernst Lindelöf Julio Reuterille 28. ja 31.5.1899 / JNR ÅA, XI; Axel Berndtson Edvard Westermarckille 30.5.1899 / EW ÅA, I: "[vasta adressitekstin valmistumisen jälkeen] voi käytännön työ alkaa".

³⁷⁵ Ernst Lindelöf Julio Reuterille 28.5. ja 31.5.1899 / JNR ÅA, XI; Ernst Lindelöf Julio Reuterille 4.6.1899 / JNR ÅA, XI; Axel Berndtson Edvard Westermarckille 30.5.1899 / EW ÅA, II.

työhön, tuli vastata taiteilijoista ja kirjailijoista. Lindelöfin, Edelfeltin, Berndtsonin ja Edelfeltin muodostama nelikko sai kohdata työssä samoja ongelmia kuin Reuter Lontoosakin: haluttujen henkilöiden löytäminen oli hidasta ja vaikeaa. Edelfelt ja Vallgren ilmeisesti laistoivat hankalasta tehtävästä ja saavutetut tulokset eli pergamentteihin saadut nimet olivat etupäässä Lindelöfin ponnistusten tulosta.³⁷⁶

Joka tapauksessa kesäkuun alussa käynnistynyt työ eteni ripeästi, sillä jo 14.6. Lindelöf lähetti listauksen allekirjoittaneista ranskalaisista Tukholmaan. Itse adressitekstin hän oli toimittanut jo aikaisemmin. Allekirjoitukset kerättiin siten noin puolessatoista viikossa. Tulos on erinomainen ja voi ajatella, että nimien määrä olisi ollut huomattavasti suurempi, jos työhön olisi käyty jo toukokuun alkupuolella. Merkille pantavaa myös on, että – varmaan osin aikapulan vuoksi – allekirjoituksia kerättiin vain Pariisista. Lähdeaineistossa ei löydy mainintoja, että tästä linjauksesta olisi käyty minkäänlaista keskustelua, joka poikkesi kuitenkin muiden suurten maiden eli Englannin, Saksan ja Italian kohdalla valitusta toimintatavasta. Esimerkiksi Axel Wallensköldiä, joka lähti keräämään nimiä Sveitsiin, olisi voitu taivutella keräämään nimiä myös Etelä-Ranskasta. Ilmeisesti valinta perustuu Pariisiin ylivoimaiseen asemaan tuohon aikaan koko Euroopassa, mikä jätti varjoonsa tässä tapauksessa myös muut ranskalaiset kaupungit ja yliopistot. Mahdollisesti kerääjät ajattelivat, että kaikki, kenen allekirjoituksia haluttiin, löytyisivät Pariisista. Koska hanke oli kiertynyt Lucien Herrin ympärille, sisälsivät tämän tekemät alustavat nimelistat luultavasti vain Pariisissa olleita henkilöitä.³⁷⁷

Dreyfusardien lojaalius ja liittosuhteen riippa

Adressin suomalaiset toteuttajat tavoittelivat ranskalaisten dreyfusardien tukea ja osallistumista kansainväliseen adressiin Suomen hyväksi. Onnistuivatko he tässä tavoitteessaan? Yrjö Hirn arvioi myöhemmin dreyfusardien tuen olleen yhtä luonnollista kuin suomalaisten intellektuellien sympatianilmaisut Zolalle ja Dreyfusille olivat olleet. Tämän näkemys Hirn perusti Edelfeltin kirjeisiin ja omiin kokemuksiinsa Lontoossa, Firenzessä ja Pariisissa. Mutta adressityön aikaan Hirn ei ollut Pariisissa, vaan Lontoossa, joten tuloksia on tarkasteltava adressityön toteuttamista Pariisissa käsittelevien lähdetietojen pohjalta.³⁷⁸ Useissa suomalaisissa aikalaismuistelmissa nostetaan esiin keskiajantutkija Gaston Parisin rooli adressityössä. Kirjeistö ei kuitenkaan tue Parisin roolin tärkeyttä adressin kokoamisessa, jos suosituskirjeiden laatimista ei oteta huomioon. Julio Reuter oli kirjoittanut huhtikuun lopulla Helsinkiin todeten melko itsevarmaan sävyyn Gaston Parisin ”hoitavan adressin” Ranskassa. Tämä perustui luultavasti Parisin ja Söderhjelmmin käymiin keskusteluihin.

³⁷⁶ Ernst Lindelöf Julio Reuterille 4.6.1899 / JNR ÅA, XI; Axel Berndtson Edvard Westermarckille 3.6.1899 / EW ÅA, II.; Axel Berndtson Konni Zilliacukselle 17.5.1899 / AN KA, ko 11: ”Mietin onko hän [Edelfelt] todella lyönyt nyrkkiä pöytään niiden rakkarien [taiteilijoiden] kanssa.”; Albert Edelfelt äidilleen 1.5. ja 10.5.1899, Edelfelt 1930, 82, 85: ”K. [Zilliacus] on antanut minulle tehtävän, joka vaatii paljon aikaa, monia vierailuja ja joka on kiireinen”; Törnngren 1930, 48.

³⁷⁷ Ernst Lindelöf Werner Söderhjelmille 14.6.1899 / WS KA, ko 1; Axel Berndtson Leo Mechelinille 18.6.1899 / LM KA, ko 2.

³⁷⁸ Tallqvist 1948, 10.

Paris ei kuitenkaan mainita kirjeistössä adressin keskeisten tukijoiden ja valmistelijoiden joukossa. Hän oli ollut melko passiivinen jo Dreyfus-tapauksen yhteydessä. Gaston Paris, samoin kuin hänen isänsä aikanaan, oli merkittävä tiedevaikuttaja, mentori ja opettaja monille suomalaisille ja tätä kautta esikuvallinen hahmo, jolta odotettiin tämän vuoksi tukea myös yhteiskunnallisissa kampanjoissa. Tästä hyvä esimerkki on Axel Wallensköldin kuvaus tapaamisestaan Parisin kanssa. Wallensköldin mukaan Paris oli ”suuri mies”; mikä tarkoitti kykyä syvällisiin ja luottamuksellisiin keskusteluihin sekä kahden kesken Suomea kohtaan osoitettuun sympatiaan. Wallensköldiin Paris teki niin suuren vaikutuksen, että lupa saada nauttia siemausta viiniä tämän lasista oli asia jonka Wallensköld halusi erikseen mainita.³⁷⁹

Kahdenkeskisen keskustelun ja lyyrisen sympatian asemesta adressihankkeessa kättätiin konkreettista työtä. Lucien Herr, joka suomalaisissa adressihanketta käsittelevissä muistelmateoksissa mielellään mainitaan, oli lähteiden perusteella aidosti aktiivinen adressin edistämiseksi. Lähtökohtana olivat Herrin keskustelut Werner Söderhjelmin kanssa maaliskuussa. Adressin konkretisoituessa huhtikuun lopulla Herr keskusteli asiasta ranskalaisien intellektuellien kanssa, osallistui adressitekstin edistämiseen ja hankki allekirjoituksiin tarvittavat pergamenttilehdet. Konni Zilliacuksen mukaan Herr olisi ehtinyt jo ennen adressitekstin luonnostelua ehtinyt ”spontaanisti” pohtia, miten asia toteutettaisiin ja keskustellut siitä Anatole Leroy-Beaulieun, Anatole Francen, Gaston Parisin ja joidenkin muidenkin kanssa sekä pohtinut mahdollisuutta toimittaa adressi suoraan Tukholmaan odottamaan delegaatiota. Tämä työ pohjautui varmasti Söderhjelmin kanssa käytyihin keskusteluihin ja oli pohjana suomalaisten optimismiin siitä, että ”kaikki halutut akateemiset” tulisivat tukemaan adressia. Myös ajatus puhtaasti ranskalaisin voimin toteutettavasta adressista liittyi luultavasti tähän pohjatyöhön. Ernst Lindelöfin mukaan Herrin ”*lämmän kiinnostus asioihimme*” säilyi silloinkin, kun työ oli käytännössä pysähdyksissä. Näin oli siitä huolimatta, että Lucien Herrin mielestä olisi tärkeintä pyrkiä vaikuttamaan lehdistön kautta. Huomio tuli kiinnittää ylimääräisten valtiopäivien etenemiseen Suomessa ja saada sitä koskevaa julkista keskustelua lehdistöön. Tämä painotus oli lähempänä Dreyfus-vetoomusten toteutustapaa kuin kulttuuriadressi, jossa tulokset olivat jäämässä enemmän sen varaan, suostuisiko tsaari ottamaan adressin vastaan vai ei.³⁸⁰

Herrin kontaktit ja verkostot Dreyfus-tapauksen protesteissa olivat yliveritaiset ja suomalaiset sekä uskoivat että toivoivat voivansa edistää adressihanketta niiden kautta. Samasta syystä adressin käytännön toteutuksen uskottiin etenevän ranskalaisien omana työnä, ilman suomalaisten myötävaikutusta, kuten esimerkiksi Leo Mechelin Helsingissä oli toivonut adressin voitavan toteuttaa.

Lucien Herr kannatti aktiivista toimintaa samalla tavalla kuin suomalaiset adressin

³⁷⁹ Söderhjelm 1923, 221-222; Axel Wallensköld Werner Söderhjelmin 10.4.1899 / WS KK, 13. Paris saattoi kuitenkin olla kommentoimassa adressitekstin lopullista versiota, katso Törngren 1930, 47-48. En ole löytänyt kirjeistöstä tähän väittämään vahvistusta.

³⁸⁰ Ernst Lindelöf Werner Söderhjelmin 15.5.1899 / WS KA, ko 1; Konni Zilliacus Werner Söderhjelmin 20.5.1899 / WS KA, ko 4.

ideoijat. Herrin yhteiskunnallista toimintaa ohjanneiksi arvoksi on määritelty radikalismi, vastenmielisyyden auktoriteetteja ja sosiaalisia hierarkioita kohtaan. Herr pyrki saamaan aikaan edistystä muutoksen kautta, eikä pelkästään kritisoidaan vallitsevia oloja. Herr liittyi sosialistipuolueeseen solidaarisuudesta työläisiä ja näille aina vallankumouksesta asti annettuja lupauksia kohtaan. Aatteiden soveltaminen ja edistäminen konkreettisella tavalla yhteiskunnallisissa toiminnassa oli Herrin keskeisin inspiraation lähde.³⁸¹

Herrin toiminnan lähtökohtana oli vakaa, mutta henkilökohtaisen autonomian taannut *École normale* kirjastonhoitajan tehtävä. Sen turvin Herr kartutti omaa tietovarantoaan ja oli, laajan seurantansa johdosta, ajan tasalla siitä, mitä uutta tietoa oli saavutettu. Herr vaikutti myös lehdistössä. Liberaalipainotteisessa *Revue de Parisissa* hän oli toiminut taustatehtävissä jo vuodesta 1894 lähtien. Sosialistilehti *La Volontéssa* Herr oli myös pitänyt palstaa ulkomaantapahtumista jo vuosien ajan. Tämä asetelma tarjosi hänelle hyvät olosuhteet yhteiskunnallisten, ajankohtaisten tapahtumien seuraamiseen ja aikakauden virtausten levittämiseen nuorison keskuuteen huomiota herättämättömällä tavalla. Tätä pohjaa Herr hyödynsi ennen muuta vuoden Dreyfus-vetoomusten organisoinnissa. Herrin toimi siis huomaamattomana taustavaikuttajana, joka ohjaili henkilöitä ja mielipiteitä kuin shakkimestari. Toimintatapa oli hiukan samanlainen kuin Werner Söderhjelmillä, jonka mukaan Lucien Herr ”ei koskaan itse näy, ei kirjoita eikä pidä puheita, vaan vaikutti ainoastaan persoonallisuutensa kautta.”³⁸²

Lucien Herr oli taustalla myös Ernest Lavissen kytkemisessä Suomen kysymykseen. Lavisse toimi *Revue de Parisin* päätoimittajana, jolle Herr oli esitellyt Werner Söderhjelm ja Suomen tilanteen helmikuun manifestin jälkeen. Ilmeisesti tämän tapaamisen tuloksena ruotsalaistoimittaja Erik Sjöstedtin puoliso Leonie Bernardini laati Lavissen lehteen 1.4.1899 julkaistun Suomea koskevan artikkelin. Kansallisen historiankirjoituksen kehittäjänä, *École normale* opettajana, dreyfusardina, akatemian jäsenenä, vaikutusvaltaisena lehtimiehenä sekä yhtenä ranskalaisen liberaalieliitin tunnetuimpana edustajana Lavisse kuului ehdottomasti siihen ryhmään, jonka tukea ja kannanottoja suomalaiset adressiaktivit ranskalaisilta toivoivat. Lavissen ohittaminen adressitekstin muokkaamisessa oli samasta syystä hankalaa. Lavissen poissaolon syy ei käy lähdekirjeistöstä ilmi. Mahdollista on, että poissaolo liittyisi 18.5. Haagissa alkaneeseen rauhankonferenssiin. Joka tapauksessa Lavissen kaltaisen eturivin dreyfusardin painoarvosta hankkeelle kertoo se, että koko adressin toteuttaminen oltiin valmiita riskeeraamaan hänen estymisensä johdosta.³⁸³

Lavissen historioitsijakollega Anatole Leroy-Beaulieu kuului samaan tunnettujen dreyfusardien ydinjoukkoon. Hänen motiivejaan Suomen asiasta voidaan etsiä alun perin *Revue des Revues*’ssä julkaistusta Leroy-Beaulieun artikkelista. Venäjän asiantuntijana Leroy-Beaulieun lähtökohtana oli maltillinen suhtautuminen Venäjää kohtaan, jonka kanssa Ranska oli kehittänyt 1890-luvun ajan läheisempää liittolaissuhdetta. Leroy-Beaulieu

³⁸¹ Duclert 2009, 66-67; Grandmougin 2011, 14, 37, 43, 65.

³⁸² Söderhjelm 1923, 216.

³⁸³ Ernst Lindelöf Werner Söderhjelmille 6.5.1899 / WS KA, ko 1; Söderhjelm 1923, 227.

ei millään tavoin kiistänytkaan Suomen kuulumista Venäjään. Sen sijaan Leroy-Beaulieu käytti taitavasti tätä erityissuhdetta perusteluna siihen, että Ranskassa oltiin kiinnostuneita Suomen kysymyksestä. Liittolais-Venäjän hyvinvointiin sisältyi myös Suomen ja suomalaisten hyvinvointi. Leroy-Beaulieu tulkitsee Suomen imperiumin läntiseksi näytekkunaksi, jonka kautta tsaari voi osoittaa hallintonsa valmiuden sallia yksilöllisyyttä ja paikallista päätöksenteko-oikeutta. Leroy-Beaulieun analyysissa on myös kulttuurinen vivahde: Suomi on kaikkein pohjoisin sivistyneistä kansoista. Kuulumista läntiseen kulttuuriin tukee suomalaisten protestointi oikeuksiensa puolesta, mikä osoittaa samalla tsaarin oikeutetun närkästyksen, mutta myös – käytännössä helmikuun manifestin kautta – kansalaisten kritiikin oikeutuksen. Leroy-Beaulieun johtopäätös on, että valistuksen perinnönkantajana ranskalaiset tukevat vähemmistökansallisuudenkin kansalaisten oikeuksia. Ajankohdan osalta Leroy-Beaulieu toteaa, että Dreyfus-tapaus on vienyt ranskalaisasiantuntijoiden huomiota Suomen tilanteelta.³⁸⁴

Leroy-Beaulieun kaunopuheisuuden pohjalla oleva kova ydin oli, että hän tuki Suomea samoista yksilön perusoikeuksiin ja sananvapauteen liittyvistä syistä kamppailussa autokratiaa vastaan, mitkä olivat olleet motiivina myös Dreyfus-tapauksessa. Toisaalta Leroy-Beaulieu pohti, olisiko adressista enemmän haittaa vai hyötyä suomalaisten tavoitteille eli helmikuun manifestin peruuttamiselle ja tavoitteille valtiopäivillä. Leroy-Beaulieu kertoi Axel Berndtsonille kohdanneensa vastarintaa adressiasiaan akateemisten kollegoidensa keskuudessa. Huolena oli, että liittolaismaan edustajilta tullut protesti voisi saada tsaarin ennemmin kiristämään kuin höllentämään politiikkaansa Suomessa. Leroy-Beaulieu kehottikin suomalaisia keskittymään vain muutamien tärkeimpien henkilöiden allekirjoitusten saamiseen ja unohtamaan kokonaan poliitikot. Tätä neuvua selvästi noudatettiinkin, koska lähdeaineistossa ei esiinny mitään viitteitä siitä, että allekirjoittajia olisi edes yritetty etsiä muualta kuin *Institut de Francen* ja toisaalta itsenäisten taiteilijoiden piiristä. Ranskan ja Venäjän yhteistyö oli tullut esiin jo lehdistökampanjoinnin yhteydessä, jossa osa lehdistä kieltäytyi poliittisista syistä julkaisemasta suomalaisten toivomia artikkeleita, ja vastavasti venäläisten oma lehdistöpropaganda alkoi kasvaa. Samat syyt vaikuttivat varmasti osin siihen, ketkä halusivat allekirjoittaa kansainvälisen adressin. Liittolaissuhde Venäjään vaikutti siis adressin tukijoiden näkemyksiin, mutta myös siihen, ketkä adressin allekirjoittivat ja keneltä nimiä edes lähdettiin pyytämään. Ehkä voi ajatella, että suhde Venäjään hiersi liberaalien, keskustavasemmistolaisien ranskalaisten intellektuellien suhtautumista adressihankkeeseen hiukan kuten tsaarin rauhankonferenssialoite jakoi Britannian liberaalien suhtautumista adressiin.³⁸⁵

Hyvin samansuuntaisesti Leroy-Beaulieun kanssa Suomen tilanteen näki lehtimies

³⁸⁴ Leroy-Beaulieu 1899. Käyttämäni versio on *Revue des Revuesissa* alun perin esiintyneen artikkelin ruotsinno.

³⁸⁵ Axel Wallensköld Julio Reuterille 11.7.1899 / JNR ÅA, XX; Axel Wallensköld Werner Söderhjelmille 23.7.1899 / WS KK, 13; Axel Berndtson Werner Söderhjelmille 9.3.1899 / WS KA, ko 1; Axel Berndtson Edvard Westermarckille 30.5.1899 / EW ÅA, II; Konni Zilliacus Julio Reuterille 12.5.1899 / JNR ÅA, XXI; Ernst Lindelöf Julio Reuterille 12.6.1899 / JNR ÅA, XI; Törngren 1930, 48; Eyyfinger 1999, 32; Lehto 2008, 258; Reenkola 2015, 136-137 (viittaa Märtha Norrbackin pro gradu-tutkielmaan, jonka mukaan Venäjä käytti merkittäviä määriä rahaa mielipidevaikuttamiseen Ranskassa vuosina 1899-1904); Charle 2015, 141.

Francis De Pressensé. Lucien Herr oli järjestänyt Söderhjelmille tapaamisen De Pressensén kanssa maaliskuussa. Tämä tapaaminen johti Suomen tilannetta koskevaan artikkeliin *Le Tempsissa* 25.3.1899. Pohjana oli Söderhjelmien tarjoama teksti, mutta julkaistussa versiossa ei ollut siitä paljoakaan jäljellä, vaan De Pressensé oli muokannut sen mieleisekseen. De Pressensén mielestä Suomi muodosti ”*kauneimman helmen keisarillisessa kruunussa*”, millä hän viittasi ennen asevelvollisuuslakiehdotusta ja ylimääräisiä valtiopäiviä vallinneeseen tyytyväisyyteen suuriruhtinaskunnassa. Siinä missä Leroy-Beaulieu liitti tämän ominaisuuden kulttuurisiin tekijöihin, Suomen kuulumiseen läntiseen yhteyteen, oli De Pressensén mittarina suomalaisten lojaalius ja rauhallisuus. Johtopäätös oli kuitenkin sama: valtakunnallistamispolitiikka rikkoi Suomen perustuslakia ja rikkoi oikeutetusti suomalaisten lojaaliutta ja rauhallisuutta. Myös De Pressensén jatkaja *Le Tempsissa*, René Puaux, kirjoitti Haagin rauhankonferenssiin kytketyssä kirjasessaan Ranskan liittolaisuuden Venäjään viilenevän Suomen ja suomalaisten oikeuksien riistämisen vuoksi. Demokratia oli päivänpoliittisia virtauksia tärkeämpi.³⁸⁶

Liittosuhde Venäjään oli hankala aihe ranskalaisintellektuelleille. Taidekriitikko Julien Leclercq:n rooli hankkeessa Suomessa asuneena ranskalaisena ja Pariisissa jossain määrin adressiallekirjoitusten keräämisessä Lindelöfiä ja muita suomalaisia auttaneena oli tässä suhteessa kiinnostava. Myös hän näki Venäjän toiminnan Suomessa liittosuhdetta heikentävänä. ”Despoottisen naapurin” kanssa toimiessaan Ranska teki omien arvojensa vastaista politiikkaa. Tällainen liittosuhde tarkoitti Leclercqille jatkuvaa ”*tunteiden ja aatteiden uhraamista*”, eräänlaista arvo- ja tunnevuotoa. Uutena elementtinä Venäjään kohdistettuun arvosteluun Leclercq nosti kysymyksen siitä Ranskassa muodostetun kuvan totuudenmukaisuudesta. Hänen mukaansa käsitys perustui Pariisissa olleisiin venäläisiin, kun taas todellisuudessa Ranskassa sen enempää kuin muuallakaan Euroopassa ei todellisuudessa tiedetty paljoakaan venäläisestä tietoisuudesta. Ranskassa tavatut venäläiskosmopoliitit olivat lähinnä kotimaastaan pakosalla tai eurooppalaista elämäntapaa etsimässä olevia liberaaleja. Venäjällä liikkuva matkaaja sen sijaan näki raadollisen todellisuuden. Emigroituneet venäläiset antoivat siten väärän kuvan synnyinmaansa politiikan tarkoituksiperistä, mutta myös sen kulttuurisesta tilasta, joka oli barbaarinen.³⁸⁷

Vaikka Anatole Leroy-Beaulieu esitti Dreyfus-tapauksen käsittelyn vieneen huomion Suomen kysymykseltä, voidaan myös ajatella, että adressihankkeen ajoittuminen juuri Dreyfus-tapauksen oikeudenkäyntiin mahdollisti kysymysten kytkemisen yhteen ja julkisuuden maksimoinnin niissä kummassakin. Näin oli erityisesti tsaarin rauhankonferenssiehdotuksen johdosta. Se tarjosi mahdollisuuden viedä Dreyfus-tapauksessa esitetyt argumentit – niiden taustalla olleet arvot – kansainvälisen kysymyksen piiriin. Kansainvälinen ulottuvuus eli kansainväliset aiheet ja niistä muodostuva eurooppalainen julkinen mielipide oli foorumi, jota adressin ranskalaiset tukijat tavoittelivat.

Julkisuuden tavoittelu oli adressihankkeessa tärkeää siitä riippumatta, oliko

³⁸⁶ Puaux 1899, 64; Pressensé, ”La Finlande et le Zar”, *Le Temps* 25.3.1899; Söderhjelm 1927, 219-220.

³⁸⁷ Leclercq 1900, 56-57.

argumentaation kärkenä Suomen kuuluminen länsieurooppalaiseen kulttuuriin tai suomalaisten yksilöllisten ja valtiollisten oikeuksien polkeminen. Lucien Herrin Dreyfus-veetoomuksissa meritoitunut ”aseenkantaja”, runoilija Charles Péguy, itse *École normalen* oppilas, kirjoitti *Revue blanche* -lehdessä 1.4.1899 Suomen tilanteesta helmikuun manifestin seurauksena seuraavasti:

*"Olemme varmoja siitä, että julkinen mielipide ei jää välinpitämättömäksi tähän [hirviömäiseen] vallankaappukseen, johon tsaarillinen hallinto on syyllistynyt Suomen [instituutioita ja perustuslakia vahingoittaen] poliittisia vapauksia kohtaan. On tiedossa, että tsaarin hallinto halusi venäläistää Suomen armeijan, päättää kaikista Suomen ja Venäjän yhteisistä asioista ja päättää mitkä ovat tällaisia yhteisiä asioita. Kansalliset poliittiset oikeudet jätettiin siis vieraan [tyrannisoivan] hallinnon käsiin, kuten myös länsimainen kulttuuri [moskovolaiselle barbarialle]. Eurooppalainen mielipide, enemmän kuin ranskalainenkin, ei seuraa tätä debattia välinpitämättömänä ja kiistää moiset perustelut ja sen täytyy alkaa pyytää tsaaria pitämään itsensä paremmin informoituna, jos on totta että, kuten olemme saaneet kuulla, tsaari on panslavististen salaliittojen ympäröimä."*³⁸⁸

Lihavoinnit ovat itseni tekemiä ja hakasuluissa ovat kohdat, jotka *Revue blanchen* toimitus sensuroi Péguy:n artikkelista. Tekstiä on tässä siteerattu laajemmin, koska se sisältää oikeastaan kaikki argumentit, joilla dreyfusardit tukivat adressihanketta. Keskeinen argumentti oli tsaarillisen hallinnon pyrkimys Suomen poliittisen järjestelmän ja lakien polkemiseen. Suomi kuului länsimaiseen kulttuuriipiiriin ja sitä sorti itäinen kulttuuri, joka oli sitä alempi eli barbaarinen. Tsaari itsessään oli syyntakeeton, todelliset syylliset olivat ilman hänen lupaansa toiminut hallintokoneisto. Yhtenveto Péguy:n artikkelista on, että mainitut moraaliset ja oikeudelliset rikkomukset kiinnostaisivat ihmisiä sekä Ranskassa että muualla ja niitä tuli siksi käsitellä julkisuudessa niin kansallisilla kuin eurooppalaisella tasolla. Sensuroidut kohdat kuitenkin osoittavat, miten Venäjän kanssa allianssissa olleessa Ranskassa ja sananvapautta julistaneessa julkaisussa poliittisesti herkimmät ilmaisut haluttiin leikata pois jopa asiaan kriittisimmin suhtautuneista lehdistä.

Péguy:n tekstin julkaisuajankohta on kiinnostava. Se sijoittuu ajallisesti vain vähän Söderhjelmin ja Lucien Herrin välisten keskusteluiden perään. Ei varmasti ole sattumaa, että Herrin kanssa tiivistä yhteistyötä Dreyfusin tapauksen yhteydessä tehnyt Péguy laati voimakassanaisen Suomea käsittelevän tekstin juuri tuolloin.

Julkisuuden tavoittelussa hyödynnettiin olemassa olevia kanavia ja foorumeita.

³⁸⁸ Sitaatti: Péguy ja Burac 1987, 199 [Julkaistu artikkelina "Notes politiques et socialistes, L'Opinion publique", *La Revue blanche* 140, 1.4.1899]; Duclert 2009, 62-63; Péguy ja Burac 1987, LIC-LV; Grandmougin 2011, 28.

Adressia saatettiin edistää niiden kautta, mutta samalla adressilla voitiin hakea näkyvyyttä rakenteille, joita oli luotu tärkeiksi katsottujen aiheiden ja vaikuttajaverkostojen rakentamiseen. Yksi tällainen oli Ihmisoikeuksien liitto (*Ligue des droits de l'homme*), jonka puheenjohtajana Suomen tilanteesta kirjoittanut Francis De Pressensé toimi. Yksilön oikeudet olivat vähintään ponnahduslautana siihen, että Dreyfus-tapauksen voimakkaan julkisen keskustelun yhteydessä perustetun Ihmisoikeuksien monet näkyvät jäsenet asettuivatkin aktiivisesti tukemaan adressihanketta. Näihin kuuluivat esimerkiksi kemisti Emile Duclaux ja kirjailija, Ranskan Akatemian jäsen Anatole France sekä varsinkin aiemmin adressidelegaation kokoamista käsitelleessä luvussa esitelty maltillinen vasemmistopoliitikko ja entinen Ranskan oikeusministeri Ludovic Trarieux. Edelleen adressin allekirjoittajista Duclaux'n lisäksi ainakin Gabriel Seailles, Louis Havet, Paul Meyer, Jean Psichari ja Paul Viollet olivat kytköksissä liittoon.³⁸⁹

Entisen ministerin saaminen delegaatiksi oli suomalaisittain merkittävä saavutus, vaikka he itse eivät olleetkaan osanneet ajatella Trarieuxia tehtävään, vaan harkinneet siihen aluksi ainakin Anatole Francea, mahdollisesti muitakin henkilöitä. Adressidelegaation johtajana Ihmisoikeuksien liiton perustamisidean keksineelle Trarieuxille aukeni hyvä mahdollisuus ajaa ihmisoikeuksien edistämistä ja niihin vaikuttamista ylikansallisella tasolla näyttävimmällä mahdollisella tavalla – audienssilla Venäjän tsaarin luokse. Trarieuxin adressimotiivien arvointi on tulkinnanvaraista, koska hän ei itse kirjoittanut roolistaan adressihankkeessa. Jotain voi kuitenkin päätellä siitä, että Trarieux oli melko nopeasti värvättävissä delegaatioon, johon useimmissa muissa maissa oli hyvin vaikea löytää edustajaa. Tätä korosti se, että asiaa Trarieuxilta tiedustellessa oletuksena oli, että hän veisi adressin yksin Pietariin. Vastaavassa tilanteessa A.E. Nordenskiöld oli kieltäytynyt tehtävästä, ellei delegaatiota laajennettaisi. Trarieuxilla vastaavaa huolta ei näytä olleen. Ammattipoliitikkona Trarieuxin täytyi myös tiedostaa, että mahdollisuudet lopulta saada vastaanotto tsaarin luokse ja hallitsija ottamaan adressi vastaan olivat erittäin pienet. Saman vaikutelman antaa hänen käytöksensä matkan jälkeen – Trarieux ei muuttanut käsitystään huolimatta tsaarin vastaanottohuoneen ovien pysymisestä kiinni delegaation edessä, vaan oli matkaan tyytyväinen sen päätyttyäkin. Kuten hän totesi adressidelegaation raportissa matkasta, lopputuloksesta huolimatta ”*tällä hetkellä kaikki tietävät mitä halusimme sanoa*” – julkinen keskustelu aiheesta saattoi alkaa.³⁹⁰

Adressimatka Pietariin tarjosi mahdollisuuden Dreyfus-tapauksen perimmäisten kysymysten, tasavallan ja valistuksen perinnön puolustuksen siirtämiseen kotimaan poliittisista kuohuista ainakin yhden pienen episodin ajaksi kansainvälisen tapauksen kautta. Ihmisoikeuksien liitto oli tyypillisesti väline, joka oli luotu tällaisten tavoitteiden edistämiseksi;

³⁸⁹ Duclert 2009, 82-83.

³⁹⁰ Trarieux 1899; Ernst Lindelöf Werner Söderhjelmille 6.5., 4.6. ja 12.6.1899 / WS KA, ko 1; Axel Wallensköld Julio Reuterille 11.7.1899 / JNR ÅA, XX; Axel Wallensköld Werner Söderhjelmille 23.7.1899 / WS KK, 13; Edelfelt 1930, 96 (Albert Edelfeltin kirjeestä äidilleen 21.6.1899); Trarieuxia oli delegaatiksi – tässä vaiheessa oletuksena oli siis vain yhden hengen delegaatio – ehdottanut Sveitsissä Axel Wallensköldille F.A. Forel, ja Wallensköld kävi ensimmäisenä asiaa Trarieuxilta tiedustelemassa. Vaikka häntä piti käydä taivuttelemassa myöhemmin vielä muutaman kerran ja hän esitti mm. muihin delegaateihin ja audienssiin liittyviä ehtoja, ei asia selvästikään ollut epämiellyttävä. Paikalla olivat Trarieuxin lisäksi ainakin Albert Edelfelt, René Puaux ja Aino Akté; Smeds 1996, 335; Reenkola 2015, 190.

sen tehtävänä oli puolustaa ketä tahansa, jonka oikeudet tai vapaus olivat uhattuina, ja sen tarkastelualueena olivat ihmisoikeudet maailmanlaajuisesti. Se uskoi julkisen mielipiteen tuomitsevan myös kansainväliset, muihin maihin sijoittuvat epäoikeudenmukaisuudet. Trarieuxin kieltäytyminen pyynnöstä olisi tätä vasten näyttänyt jopa hiukan erikoiselta. Hanke edisti myös intellektuellien kansainvälisen yhteistyöverkoston vahvistamista. Voi ajatella, että jossain määrin kyse oli myös vastavuoroisuuden periaatteesta: dreyfusardit olivat saaneet paljon kansainvälistä tukea, nyt he pystyivät vuorostaan tarjoamaan sitä.³⁹¹

Suomea tukeneet dreyfusardit eivät mielellään korostaneet omaa rooliaan ja asemaansa, vaan keskittyivät mieluummin puolustamiensa arvojen ja tavoitteiden esittelyyn. Julien Leclercq sen sijaan näki juuri intellektuellien olevan avainasemassa koko protestitoiminnassa. Ensinnäkin, Suomen paljon keskustellun kansan lukutaidon ja sivistyksen takana oli älymystön tekemä kansansivistystyö. Se toimi yksilön- ja kansalaisyhteisöjen takaajana taantumuksellisia voimia vastaan. Siinä missä suomalainen älymystö ymmärsi tehtävänsä ja oli voimissaan, oli tilanne kanta-Venäjällä aivan päinvastainen. Leclercqin mukaan jopa tsaarillisen hallinnon mädännäisyys, josta Suomenkin ongelmat viime kädessä olivat peräisin, johtui ja kytkeytyi intellektuellien asemaan Venäjällä. Valtaa hamuavan ja oikeuksia polkevan aristokraattisen armeijakoneiston, Suomen tapauksessa personoituen Bobrikoviin, luonnollinen vihollinen oli yhteiskunnan liberaali, intellektuaalinen osa, joka oli Venäjällä tuhottu niin pysyvästi, että Leclercq totesi kirjoittavansa siinä enää menneessä aikamuodossa.³⁹²

Kulttuuriadressissa taas intellektuellien yhteistyö sen sijaan näkyi kauneimmassa muodossaan. Julien Leclercq korosti nimenomaan tapaa, jolla kulttuuriadressi yhdisti eurooppalaisen eliitin konkreettisiin toimiin jakamiensa arvojen puolesta ja keskinäisen solidaarisuuden nimissä. Intellektuelleilla oli myös uusi väline käytössään: julkinen mielipide, joka ”*käy yli ja läpi kaiken hallinnon, ainoana kuninkaana*”. Ottaessaan julkisen keskustelun ohjaukseensa ja toiminnan keskipisteeksi, nousi eliitti ”*pelokkaiden diplomaattien*” yläpuolelle. Leclercqin mielestä kulttuuriadressin lopputulos oli, että se oli järjestyttänyt kansainvälisiä käytäntöjä ja julkinen keskustelu koko maailmassa tulisi kehittymään aktiivisempaan suuntaan sen ansiosta.³⁹³

Tässä luvussa on käsitelty eurooppalaista adressia tukeneita ranskalaisia dreyfusardeja ja heidän motiivejaan. Dreyfusardi-käsitteen sateenvarjon alle mahtuu eri alojen henkilöitä, joiden keskeiset kiinnostuksen kohteet tai argumentit Suomen tukemisessa vaihtelivat. Heitä yhdisti demokratian tukeminen ja yksinvaltiuden vastustaminen. Useimmilla oli kiinnostusta työhön oikeuksien puolesta kansainvälisellä tasolla niin järjestelmä-, valtiokansalais- kuin yksilötasolla. Tätä työtä saatettiin harjoittaa joko oman tieteenalan,

³⁹¹ Duclert 2009, 82-83, 174; Charle 2015, 120; Brøgger 1899; Trarieux Dreyfusin puolustajan suomalaisessa lehdistössä, katso esim. *Tampereen uutiset* 5.7.1899, no 126: ”Senaattori Trarieux, tuo Dreyfusin jutun taisteluista tunnettu, pelkäämätön totuuden sankari” tai *Päivälehti* 4.7.1899, no 169; Zilliacus 1960, 33-35: Konni Zilliacuksen järjestämällä päätösluonaalla delegaatiolle Pietarissa pitämässään juhlapuheessa Zilliacus nosti delegaatiosta esille erityisesti Trarieuxin ja rinnasti hänen toimintansa Dreyfus-prosessissa adressihankkeen työhön. Vastauspuheessaan liikuttunut Trarieux totesi, että ei ollut ajatellut asiaa tältä kannalta.

³⁹² Leclercq 1900, 3, 5, 88, 92.

³⁹³ Leclercq 1900, 58, 93-94.

politiikan, vapaan kirjoittamisen tai järjestö- ja yhdistystoiminnan kautta. Siten Ihmisoikeuksien liiton tai vaikka ranskalaisen rauhanliikkeen piirissä vaikuttaneet, Dreyfusia ja Zolaa tukeneet henkilöt osallistuivat Suomea tukevaan adressiin. Näihin kuuluivat edellä esitelyjen lisäksi esimerkiksi Charles Richet, Gabriel Monod, Emile Duclaux tai esimerkiksi yksi kansainvälisen rauhanliikkeen johtohahmoista, Frédéric Passy. Tästä näkökulmasta suomalaisten tukijoukko oli taustaltaan hiukan monipuolisempi kuin Britanniassa. Silti se oli koostumukseltaan pääasiassa akateemisten, keskenään monin tavoin verkostoituneiden vaikuttajien hanke, kuten Britanniassakin.

Suomalaiset havittelivat ihailemiensa dreyfusardien tukea ja voidaan todeta, että sitä he myös saivat. Ernst Lindelöfin tavoite neljästäkymmenestäviidestä allekirjoituksesta osoittautui jopa varovaiseksi, sillä nimiä kertyi lopulta kuusikymmentäkahdeksan. Näiden havaintojen pohjalta adressityön kohderyhmän haarukointi Ranskassa oli oikea. Tukea haettiin sieltä, mistä sitä oli saatavilla, eikä oikeastaan edes pyritty käännyttämään epävarmoja tai toisinajattelevia adressin taakse. Allekirjoittajat kuuluivat kansainvälisiin tapahtumia aktiivisesti seuranneeseen ja kansainvälisesti verkostoituneeseen poliittiseen liberaalivasemmistoon ja tasavaltalaisiin. Tukijoiden joukko oli koostumukseltaan kuitenkin sekalaisempi kuin esimerkiksi Britanniassa. Suomi sai tukea eri syistä ja eri ryhmittä Dreyfusin puolelle asettuneesta rintamasta. Rauhanliikkeen edustajille Suomen kysymys liittyi tsaarin rauhanmanifestin ja helmikuun manifestin ”väkivalta politiikan” eli asevelvollisuuslain väliseen ristiriitaan. Ihmisoikeuksien liitolle kysymys oli kansainvälinen. Tukijoissa oli ”puhtaita” intellektuelleja, joille Suomi oli esimerkki sorretusta kansakunnasta, jonka vapaus oli viety. Oikeustieteilijöiden näkökulmasta Suomi oli esimerkki autokraattisen Venäjän tsaarin halveksunnasta vallitsevia lakeja ja sopimuksia kohtaan – niin Suomen omien, kuin kansainvälisen oikeudenkin kannalta. Sosialisteille Suomi oli esimerkki tsaarin tyranniasta.³⁹⁴

Tukijoiden joukossa oli aidosti eturivin ranskalaisia älykköjä ja yhteiskunnallisia keskustelijoita kuten Anatole Leroy-Beaulieu tai Ernest Lavisse, sekä dreyfusardien näkyvimpiä johtohahmoja, kuten Emile Zola, Anatole France ja Emile Duclaux. Tunnettujen dreyfusardien vahva tuki saattoi johtaa myös siihen, että ranskalaisen yhteiskunnallisen keskustelun kahtia-asettelun vuoksi Emile Zolan kaltaisen mielipiteitä jakavan eturivin julkisuuden henkilön osallistuminen saattoi saada jotkut muut ranskalaisintellektuellit jättäytymään adressista pois. Toisaalta adressitekstin maltillisten sanamuotojen vuoksi myös muutamia poliittisen vastapuolen edustajia oli allekirjoittajalistalla. Ennen muuta ranskalainen adressi oli akateeminen. Allekirjoittajista 76 % oli akateemisia, ja lisäksi huomionarvoista on arvovaltaisen Ranskan Akatemian jäsenten vahva osallistuminen. Myös muut *Institut de Francen* osastot olivat hyvin edustettuina. Adressin maltilliset sanamuodot (katso alempana) saattavat osin selittää sen, että allekirjoittajien joukko ei muodostu yksin dreyfusardeista, vaan listassa on myös muutamia heidän poliittisia vastinparejaan. Albert Edelfeltin johdolla toteutetun taiteilijoiden värväämisen tulokset (noin 11 % allekirjoittajista)

³⁹⁴ Clerc 2004, 57-58; Clerc 2009, 302-305, 308-309, 313; Smeds 1996, 336.

olivat laimeat, varsinkin kun huomioidaan että kyseessä oli Pariisissa toteutetusta kampanjasta. Tulos korostaa taiteilijoiden halua pysyä erillään yhteiskunnallis-poliittisista debaateista. Toisin kuin oikeastaan missään muualla, Pariisissa taiteilijoiden nimiä kuitenkin haluttiin kerätä, mutta tähän syynä oli luultavimmin Albert Edelfeltin ja osin Ville Vallgrenin käytettävyyksi asiassa, Edelfeltin osalta kenties keväisen kotimatkan herättämä into ”kansalaisaktivismiin”.³⁹⁵

Ranskalaisittain tärkeän demokratian ja yksilönoikeuksien ohella Suomi manifestoitui ranskalaisten tukijoiden argumentaatiossa Venäjän eurooppalaiseksi osaksi. Tämä näkyi suomalaisen kulttuurin autenttisuudesta, mutta myös suomalaisten adressiaktiivien kansainvälisyyden ja kielitaidon ihailussa, missä kyse oli lopulta näiden tarkastelusta kansallista taustaansa, eli ”Venäjän eurooppalaista osaa” vasten. Tämä näkökulma oli käytännöllinen, koska siinä ei muodollisesti kiistetty Suomen kuulumista Venäjään ja näin avoimesti luotu jännitteitä Ranskan ja Venäjän liittosuhteeseen, mutta Suomen kulttuuri- ja sivistystason ihailu antoi vastavuoroisesti mahdollisuuden venäläisen yhteiskunnallisen kehitystason kritisointiin. Varsinkin kasvotusten käydyissä keskusteluissa ja pamflettimaaisissa kirjoituksissa suomalaista kulttuuria ja koulutustasoa kohtaan esitetty ihailu oli imartelevaa, mutta kyse oli enemmän Suomen poliittisen tilanteen ja suomalaisuuden hyödyntämisestä ranskalaisen ja kansainvälisten keskusteluiden polttoaineksi. Pariisin tapaisessa metropolissa asioita tarkasteltiin kansainvälisestä näkökulmasta. Suomalaisten adressi-ideoijien näkökulmasta tämä oli suotavaa liittyen keskusteluun tsaarin rauhanmanifestin ja helmikuun manifestin välillä oletetusti olleista ristiriidoista. Haittapuolena suomalaisittain taas oli, että perustuslailliset ydinteetit suuriruhtinaskunnan erillisistä perustuslaeista ja lainsäädäntövallasta tai hallitsijavakuutuksensa pettäneen tsaarin toiminnan suoranaista laittomuudesta eivät nousseet siinä määrin keskiöön kuin todennäköisesti oli toivottu.³⁹⁶

Edellä mainittu käy ilmi ranskalaisen adressitekstin sisällöstä. Ranskan adressiteksti on yksi kaikkein varovaisimpia ja sävyltään suorastaan anteeksipyyttävä. Se noudattelee Englannin adressitekstin mallia, mutta on vielä sitäkin lyhyempi. Adressi alkaa suoraan viittauksella suomalaisten suureen adressiin, jota tsaarin toivotaan kuulemaan. Oikeastaan ainoa ilmaisu, jonka tekstissä voi katsoa kertovan jotain sen allekirjoittajien ajatuksista asiasta ovat ”surun ja kummastuksen tunteet” (*le sentiment de tristesse et d'étonnement*), joita suomalaisten adressi on herättänyt. Hallitsijan toimintaa ei kritisoida suoraan, vaan viittaamalla siihen epäsuorasti suomalaisten suuren adressin kautta. Sen sijaan sitoumukset Venäjän kanssa todetaan adressissa, joka on kuitenkin tarkoitettu kritiikiksi, perustelemalla jälkimmäistä ensiksi mainitulla: ”*Ystävyytemme ja liittomme Venäjän kanssa saavat meidät pyytämään hallitsijaa kuuntelemaan suomalaisten alamaistensa rukouksia.*” Merkillepantavaa on, että adressin lopussa allekirjoittajat pahoittelevat toimintaansa, siis osallistumista adressiin, tsaarille. Haagin rauhankonferenssiin viitataan ainoastaan kertaalleen tekstin lopussa.³⁹⁷

³⁹⁵ Charle 2015, 124; Pekonen 2014, 137; liite 1.

³⁹⁶ Nygård, Strang ja Jalava 2018, 13; Fulsås & Rem 2018, 57-58.

³⁹⁷ Ranskan adressiteksti (KA).

Eurooppalaisen adressin ranskalaisessa osassa dreyfusardeihin ihailevasti suhtautuneet suomalaiset adressiaktiivit saivat vastavuoroista huomiota esikuviltaan näiden osoittaman kohteliaisuuden ja adressin allekirjoittamisen muodossa. Adressitekstin ontous ja suorainen nöyryys protestin kohteena ollutta tsaaria kohtaan osoitti tuen rajat. Suomalaisten ei sikäli onnistunut herättää tukijoidensa mielenkiintoa Suomen tilannetta kohtaan, että nämä olisivat syvällisemmin ja analyttisemmin lähteneet arvioimaan sitä oikeudellisenä kysymyksenä ja esittäneet sen pohjalta terävää kritiikkiä tsaaria kohtaan. Voi ajatella, että ranskalaisen tukijoiden suhtautuminen suomalaisiin tuen pyytäjiin oli samansuuntainen kuin juuri samaan aikaan, keväällä 1899, tukea samoin pyytäneisiin tšekkeihin: apua ystävällisesti pyytäneille ja Pariisista paikan päältä sitä hakemaan tullee suomalaisille oli kohteliasti vastata myöntävästi. Kyseessä oli enemmän toverillis-kollegiaalinen kuin liittolaissuhde. Jälkimmäinen Ranskalla oli Venäjän kanssa, mikä teki luonnollisesti Suomen kansallisen olemassaolon myöntämisen ainakaan valtiollisessa mielessä hyvin hankalaksi edes Venäjään kriittisesti suhtautuneimmille ranskalaisintellektuelleille. Hankalasta asetelmasta huolimatta Ranskan omia valistuksen periaatteita oli yritettävä tässäkin tilanteessa pitää esillä ja osoittaa sitä eurooppalaisen johtavan valtion esikuvallisuutta, mitä Ranska monille varsinkin pienemmille kansallisuuksille ja liberaaleille ryhmittymille edusti. Ensiksi mainittua eli toverillisuutta oli helpompi tarjota – tässä tapauksessa vain henkilökohmaisella tasolla suhteiden luomisesta ranskalaisintellektuellien kanssa eniten kiinnostuneet, Yrjö Hirnin kaltaiset humanistit eivät olleet paikalla, vaan yhteyshenkilönä toimi matemaatikko Ernst Lindelöf, jota esimerkiksi ajatus nimien keräämisestä *Institut de Francessa* lähinnä kauhistutti.³⁹⁸

Suomen esittämisellä eurooppalaisen kulttuurin ilmentymänä, jota laveasti kuvaten tsaarillinen hallinto sortii, aihe kytkettiin lähinnä ajankohtaiseen Dreyfus-tapaukseen ja oikeuden ja lakien merkitykseen yleisellä tasolla. Kyse oli moraalisesta närkästyksestä demokratian puolesta yksinvaltaa vastaan, mutta ilman halua lähteä mukaan ja ottaa kantaa kohdemaan poliittisen keskustelun keskeisiin argumentteihin. Suomen kysymys yksinkertaisesti liitettiin jo valmiiksi käynnissä olleisiin debatteihin – Ranskan ja Venäjän liittosuhteen hyväksyttävyyteen tai globaaliin ihmisoikeustematikkaan – ja sitä tarkasteltiin niiden kautta. Ilman tätä yhteyttä Suomen kysymys tuskin olisi herättänyt yhtä lailla kiinnostusta.³⁹⁹

³⁹⁸ Reznikow 1992, 226, 230.

³⁹⁹ Clerc 2010, 100.

4.2 Monta matkaa ja kaupunkia Alankomaissa ja Belgiassa

Lehtimiesten ja kirjeenvaihtajien urakka

Adressin toteuttamisen kannalta yksi keskeisistä maista oli Alankomaat, koska tsaarin esittämän aseidenriisuntakonferenssin toteuttamispaikaksi oli valikoitunut siellä sijaitseva Haag. Tapahtuma luonnollisesti puhutti paljon Alankomaissa puolesta ja vastaan. Tsaarin ehdotuksen tueksi laadittiin laajoa tukiadresseja, mutta vastaavasti keskusteltiin myös ehdotuksen vilpittömyydestä sekä siitä, haluaako Alankomaat toimia näyttämönä tapahtumalle. Koska maa oli tapahtumien keskipisteessä ja siellä oli potentiaalia näyttävälle vastatoimille, oli Zilliacuksen, Westzhyntiuksen ja Edelfeltin Helsingistä lähteneen kolmen hengen matkaseurueen tehtäväksi nimenomaan annettu selvittää mahdollisuuksia vaikuttaa rauhankonferenssin tapahtumiin tai löytää muita vaikuttamistapoja. Kun adressihanketta ryhdyttiin valmistelemaan, nousi Alankomaat esiin yhtenä vaihtoehtona paikasta, josta kampanjointi tulisi käynnistää. Kun työ oli käynnistetty Lontoossa, oli Alankomaat selkeästi toinen maa, jossa toimia pyrittiin käynnistämään nopeasti. *Daily Chroniclessa* mainittu ajatus toisen kampanjakeskuksen perustamisesta Alankomaihin oli kuvaava, vaikka itse tieto ei välttämättä paikkaansa pitänytkään. Alankomaiden keskeinen rooli kuvastaa merkitystä, joka rauhankonferenssisuunnitelmalla koko adressihankkeelle oli.⁴⁰⁰

Adressityön käynnistäminen Alankomaissa tuli juuri Zilliacuksen tehtäväksi, joka näin löysi itsensä toukokuussa siitä maasta, johon hänet noin kuukautta aikaisemmin oli Helsingistä lähetetty. Tästä työnjaosta oli sovittu Zilliacuksen, Reuterin, Westermarckin ja Hirnin kesken toukokuun alussa Lontoossa. Sen mukaan Zilliacus ohjaisi adressityötä Belgiassa, Alankomaissa ja Tanskassa. Zilliacus siirtyi Alankomaihin Pariisista 12.5. Zilliacus liikkui Alankomaihin saavuttuaan lyhyessä ajassa laajasti eri puolilla maata. Toisin kuin esimerkiksi Ranskassa, jossa adressityö toteutettiin kokonaan Pariisissa, kerättiin allekirjoituksia Alankomaissa ja myös Belgiassa useissa kaupungeissa.⁴⁰¹

Toisaalta työ oli jossain muodossa käynnistynyt jo ennen Zilliacuksen saapumista. Lehdistöpropagandatyössä auttaneet ja Henrik Borgströmin sitä varten Lontooseen perustaman *Committee of Finlandin* yhteydessä toimineet Harold Perrott ja Henry Tiedeman olivat liikkuneet tämän työn merkeissä Kanaalin yli jo ennen adressityön käynnistymistä. Lähteissä on myös mainintoja siitä, että niissä alustavissa suunnitelmissa, mitä Suomen puolesta tehtävän vetoimuksen toteuttamisesta Rudolf Euckenin ehdotuksen pohjalta Lontoossa oli tehty ennen Zilliacuksen tuloa Lontooseen, oli jo hahmoteltu Tiedemanin ja Perrottin tehtäviä Belgiassa ja Alankomaissa. Toiminta jatkui samalla tavalla adressityön

⁴⁰⁰ Edvard Westermarck Hugo Pippingille 28.4.1899 / EW ÅA, XXXVI: "[Rauhankonferenssialoitteen vuoksi suunniteltu] kiitoskirje tsaarille on revitty [hänen] Suomen-politiikkansa vuoksi."; Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille 12.5.1899 / WS KA, ko 1; Reuter 1928, 37: "Suppression of Finland. How it is Being Accomplished." *Daily Chronicle*. Haagin konferenssikaupungiksi valikoituminen tapahtui jossain kohti alkuvuonna 1899. 11.1.1899 siihen asti esillä ollut mahdollisuus pitää konferenssi Pietarissa raukesi. Monien vaihtoehtojen jälkeen päädyttiin Haagiin, joka tosin oli ollut alusta asti vaihtoehtojen joukossa. Katso Eerola 2016, 18 tai lehdistöstä esimerkiksi *Hufvudstadsbladet* 16.2.1899.

⁴⁰¹ Konni Zilliacus Julio Reuterille 14.5.1899 / JNR ÅA, XXI; Konni Zilliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA, 7 = Armfelt 1923, 122-123; Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 16.5.1899 / WS KA, ko 4.

aikana: Perrott ja Tiedeman tekivät pistomatkoja Alankomaihin ja Belgiaan Lontoosta, vaihtaen vuoroin asemamaita niin, että ainakin vielä ainakin kesäkuun puolen välin tienoilla he kokosivat allekirjoituksia Belgiassa.⁴⁰²

Juristin koulutuksen saanut Harold Perrott oli Henrik Borgströmin entinen koulutoveri ja ilmeisesti tätä kautta tullut tekemisiin suomalaisten propagandatoiminnan kanssa. Harold Perrottin nimi on jonkin verran nostettu esiin aikaisemmissa kulttuuriadressia käsitteissä muistelmissa, mutta Henry Tiedemania ei ei juuri lainkaan. Tiedeman työskenteli hollantilaisen sanomalehden *Nieuwe Rotterdamsche Courant* Lontoon-kirjeenvaihtajana ja oli sitä kautta tullut mukaan suomalaisten kampanjatoimintaan. Tiedeman oli adressihankkeen keskeisessä, suppeassa ydinryhmässä. Tästä osoituksena on, että hän laati adressin brittiläisen osan ensimmäisen tekstiluonnoksen. Perrottin ja Tiedemanin voi katsoa toimineen adressihankkeessa asiamiehinä, joita ei muuten käytetty oikeastaan lainkaan; allekirjoitusten keräämistyön tekivät yleensä joko suomalaiset itse tai heitä spontaanisti avustaneet paikalliset tukijat. Lähteet eivät anna suoraa näyttöä siitä, maksettiinko Perrottille ja Tiedemanille tästä työstä palkkaa. Maksuosoituksista on kirjeissä mainintoja, mutta ne voivat liittyä matkojen maksamiseen. Joka tapauksessa Perrottin ja Tiedemanin toiminta on sen verran laaja-alaista, että adressin tavoitteiden on täytyntä istua myös heidän omaan arvomaailmaansa.⁴⁰³

Adressin toteuttaminen Alankomaissa pohjautui vahvasti paikallisen liberaalimyön-teisten lehtien ja niiden toimittajien tukeen. Keskeinen oli edellä mainittu *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, jonka päätoimittaja Sayer hyväksyi hankkeen tukemisen, mikä mahdollisti Henry Tiedemanin tiiviin osallistumisen adressityöhön. Toinen keskeinen lehden henkilö oli toimittaja Hendrik Kern, joka toimi paikallisena yhteyshenkilönä niin allekirjoitusten keräämisessä kuin adressidelegaatin löytämisessä. Kern oli päätoimeltaan Leydenin yliopiston sanskritin professori ja orientaalistien kielten pioneeri Alankomaissa. Luultavasti kontakti häneen oli saatu Julio Reuterilta. Toinen lehti, johon suomalaiset olivat ainakin jonkinlaisessa kontaktissa, oli *De Hollandsche Revuen* ja sen päätoimittaja Fram Netsches. Lehtien lisäksi adressityötä ohjasivat yliopistojen rehtorit ainakin Utrechtissa ja Leydenissa. Belgiasta vastaavat kontaktitiedot puuttuvat, koska allekirjoituksia kerännyt Tiedeman raportoi työn etenemisestä luultavasti pääasiassa suullisesti palattuaan Lontooseen, eikä kirjeistössä ole siitä siksi viitteitä.⁴⁰⁴

⁴⁰² Julio Reuter Arvid Neoviukselle 29.4., 3.5., (?) 3.6.1899 / AN KA, ko 6; Edvard Westermarck Hugo Pippingille 28.4.1899 / EW AA, XXXVI; Karin Hirn Betty Hirnille 23.4.1899 / YH KK; Törngren 1930, 45: Törngrenin mukaan lähetti Lontoonnelikko 9.5. Werner Söderhjelmille tätä työnjakoa koskevan sähköpostin, joka ei ole säilynyt.; Berendsen ja Norman-Hansen 1899, 766: Adressidelegaatti Norman-Hansenin mukaan adressiteksti muotoiltiin ensin Englannissa, minkä jälkeen allekirjoituksia siihen kerättiin Alankomaissa, sitten muissa maissa muotoiltiin omat adressitekstinsä.

⁴⁰³ Julio Reuter Edvard Westermarckille 30.3.1899 / EW AA, XXVI; Arvid Neovius Julio Reuterille 24.3.1899 / JNR AA, XIII; Julio Reuter, ÅU 17.12.1923; Stubb 2012, 180. Tiedeman oli ainakin ennen vuotta 1899 toiminut *Foreign Press Associationin* presidenttinä ja adressin keräämisen aikaan *Darlington's New Handbook to Continental Europe*n päätoimittajana. Hänellä oli siten yhteyksiä eri maiden ulkomaankirjeenvaihtajiin. Nämä tiedot sisältävä käyntikortti löytyy Julio Reuterin kokoelmasta.

⁴⁰⁴ Konni Ziliacus Julio Reuterille 14.5.1899 / JNR AA, XXI; Konni Ziliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA, ko 7 = Armfelt 1923, 122-123; Fram Netsches Julio Reuterille 10. ja 28.6.1899 / JNR AA.

Alankomaissa esiintyneestä sympatiasta Suomea kohtaan saa parhaan kuvan sen adressidelegaatin Willem van der Vlugtin kautta. Henrik Kern oli löytänyt Vlugtin delegaattitehtävään, eikä se edellyttänyt samanlaista taivuttelua kuin monessa muussa maassa delegaatin vaadittiin. Vlugt kirjoitti adressin toteuttamisen jälkeisinä vuosina useita Suomen tilannetta koskeneita artikkeleita. Vlugtin ajattelu mukaili voimakkaasti ranskalaisten dreyfusardien tavoitteita. Adressin keskeinen tavoite oli solidaarisuuden herättäminen ”yhteisessä eurooppalaisessa omatunnossa”, minkä saavuttaminen edellytti ”intellektuellielii-tin” yhteistyötä. Suomalaiset ”intellektuelliaristokraatit” suuntasivatkin katseensa itää mieluummin ”lännen suuriin kirjoittajiin”. Vlugt oli tyytyväinen kampanjan tuloksiin, koska hänen ajattelussaan ensisijainen tavoite ei ollut adressin mekaaninen toimittaminen tsaarin käteen. Vlugt vastasi tällä kannanotollaan adressin jälkeen diplomaattipiireissä esiintyneeseen ihmettelyyn siitä, oliko delegaatio todella kuvitellut saavansa audienssin hallitsijan luokse tai miksi adressia ei ollut toimitettu tsaarille virallisia kanavia pitkin. Tämän kapean hallinnollisen näkemyksen asemesta Vlugt tarkasteli adressia aivan toisin: eurooppalaisen akateemisen verkoston solidaarisuuden ja yhteistyön hankkeena, riippumatta siitä, mitä johtopäätöksiä tsaari siitä tekisi.⁴⁰⁵

Vlugtin ajattelussa tulee hyvin esiin, miten tsaarin rauhanmanifestia tukeneiden massa-adressien tehokkaimmaksi kritiikiksi nähtiin määrällisesti suppean, mutta tunnettuudeltaan merkittävemmän älymystön vastaprotesti. Kuten Ranskassa, Suomi itsessään ei ollut erityinen tai ainutlaatuinen Willem van der Vlugtille, vaan hän tarkasteli vastavia kysymyksiä ja niissä sovellettavaa ylikansallista yhteistyötä globaalina kysymyksenä. Helmikuun manifestin julkaisun aikoihin Vlugtin huomio oli vielä Etelä-Afrikan buuririkysymyksessä, mistä hänen huomionsa siirtyi sitten Suomeen adressin aktivoituttua. Adressihankkeen jälkeen Vlugt seurasi ilmeisesti kuolemaansa asti tarkkaan tapahtumia Suomessa, minne hänelle muodostui myös perheyhteys poikansa kautta.⁴⁰⁶

Sukkulointia kanaalin yli rauhankonferenssimaahan

Allekirjoitusten kerääminen lähti Alankomaissa ja Belgiassa liikkeelle Zilliacuksen 12.5. saapumisen myötä. Koska Zilliacuksella oli kiire jatkamaan matkaa Berliiniin ja sieltä edelleen Kööpenhaminaan, viipyi hän näissä molemmissa maissa vajaan viikon verran. Zilliacus matkusti ensimmäisenä rauhankonferenssikaupunki Haagiin, josta hän jatkoi matkaansa Rotterdamiin. Zilliacus raportoi, että ”kaikki halutut allekirjoitukset ja enemmänkin saatiin”, minkä johdosta hän pyysi Reuteria toimittamaan Rotterdamiin runsaasti

⁴⁰⁵ J.H. Kern Konni Zilliacukselle 29.5., 10.6. ja 14.6.1899 / AN KA, ko 11. Vlugt 1900, 111; Vlugt 1900b, 36-37 ja 50-51. Vlugt antoi tapahtumista myös lehdille (ainakin Tanskassa *Politiken*-lehdelle) haastatteluita, kuvaten niissä kunkin matkatoverinsa luonnetta ja ominaisuuksia. Katso esim. *Fredrikshamns Tidning* 15.7.1899, no 54. Diplomaateista katso Kerkkonen 1965, 126.

⁴⁰⁶ Vlugt oli mukana adressissa, joka koottiin protestiksi Englannille sen puuttumisesta Transvaalin sisäisiin asioihin. Katso esim. *Nya Pressen* 2.10.1899, no 208 ”Det hotande kriget. En holländsk protest.” Vlugtin poika löysi aikanaan puolison Suomesta ja toimi Hollannin Suomen-suurlähettiläänä vuodesta 1945 alkaen. Katso Stubbs 2012, 215-217.

pergamentteja, ”10 kappaletta olisi hyvä ensi alkuun”. Rotterdamin jälkeen Zilliacus kiersi Leydenin, Utrechtin ja Amsterdamin kautta Rotterdamiin, mistä hän jatkoi matkaansa Berliiniin suuntaan 17.5.1899.⁴⁰⁷

Vaikka Zilliacus korosti mielellään oman työnsä merkitystä hankkeelle niin kirjeisään kuin myöhemmissä muistelmissa, jäi varsinainen allekirjoitusten kerääminen paikallisille avustajille sekä Tiedemanille ja Perrottille. Näin erityisesti siksi, että siinä vaiheessa, kun adressiteksti oli hiottu ja painettu se pergamenteille Amsterdamsissa 16.5., oli Zilliacus lähdössä jo jatkamaan matkaansa. Sopivia allekirjoittajia oli koottu listoihin apuna olleiden lehtien toimituksissa ainakin Rotterdamissa. Työ oli silti hankalaa erityisesti Belgiassa. Zilliacus ja Tiedeman eivät olleet saaneet aikaiseksi Brysselissä juuri mitään tuloksia. Zilliacus pohtikin mahdollisuutta kerätä ranskankielisten belgialaisten intellektuellien allekirjoitukset Pariisissa. Näin ei kuitenkaan toimittu. Samoihin aikoihin, kun Zilliacus oli jatkamassa matkaansa Saksaan, raportoi Tiedeman Reuterille, että Alankomaissa oli noin sata allekirjoitusta koossa. Luultavasti työ Alankomaissa katsottiin Belgiaa tärkeämmäksi ja ehkä myös helpommaksi, koska Tiedeman siirtyi tässä vaiheessa keräämään allekirjoituksia Alankomaihin. 20.5. Perrott puolestaan matkusti Alankomaihin viimeistelemään Tiedemanin koordinoimaa työtä, ja Tiedeman siirtyi nyt takaisin Belgiaan, jossa hän oli lupautunut hoitamaan flaaminkielisten tukijoiden allekirjoitusten keräämisen. Asiamiehet vaihtoivat maita keskenään siis tilanteen ja kielikysymyksen asettamien tarpeiden mukaan. Hendrik Kern toimitti Lontooseen Tiedemanin hänelle jättämän Alankomaiden allekirjoittajien listan 10.6.⁴⁰⁸

Flaaminkieliset nimet saatiin koottua 31.5. mennessä, missä vaiheessa Tiedeman lähti käymään Lontoossa. Sieltä hän lähti 10.6. vielä kaikkiaan kolmannelle matkalleen Belgiaan viimeistelemään ranskankielisten allekirjoitusten keräämisen.⁴⁰⁹

Kuvaukset työn etenemisestä Alankomaissa ovat hyvin mairittelevia ja erityisesti Zilliacus oli haltioissaan ystävällisestä vastaanotosta. Hänen mukaansa maa oli täynnä ihmisiä, jotka olivat ”täynnä kiinnostusta asiaamme kohtaan ja suhtautuivat lämmöllä ajatukseen *adressin laatimisesta*”. Ajoitus hankkeelle oli täydellinen, sillä rauhankonferenssin avajaiset oli pidetty 17.5. ja ensimmäinen kokouspäivä oli siten 18.5. Zilliacus oli viettänyt alustavan viikon Alankomaissa ja allekirjoitusten keräämistä jatkettiin siellä rauhankonferenssin alkua seuraavina viikkoina. Maassa ja varsinkin Haagissa oltiin näihin aikoihin tavallistakin

⁴⁰⁷ Konni Zilliacus Julio Reuterille 14.5.1899 / JNR ÅA, XXI; Konni Zilliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA, 7 = Armfelt 1923, 122-123; Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 16.5.1899 / WS KA, ko 4; Julio Reuter Edvard Westermarckille 17.5.1899 / EW ÅA, XXVI. (Pergamenttien lähettäminen Alankomaihin ja muualle.)

⁴⁰⁸ Konni Zilliacus Julio Reuterille 14. ja 18.5.1899 / JNR ÅA, XXI; Konni Zilliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA, ko 7 = Armfelt 1923, 122-123; Edvard Westermarck Hugo Pippingille 28.4.1899 / EW ÅA, XXXVI; Karin Hirn Betty Hirnille 23.4.1899 / YH KK; Zilliacus 1960, 28: ”Hollannissa työ tuli eri yliopistojen rehtoreiden vastuulle, avustajanaan *eräs Lontoossa majaileva lehtikirjeenvaihtaja Tiedemann*”; Julio Reuter Leo Mechelinille 2.7.1899 / LM KA, ko 31; Julio Reuter Arvid Neoviukselle, ei pvm, arviolta 19.5.1899 / AN KA, ko 6; Harold Perrott Julio Reuterille 21. ja 25.5.1899 / JNR ÅA, XIV; Julio Reuter Edvard Westermarckille 18.5.1899 / EW ÅA, XXVI; Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 16.5.1899 / WS KA, ko 4; J.H. Kern Julio Reuterille 10.6. ja 14.6.1899 / JNR ÅA, X.

⁴⁰⁹ Julio Reuter Arvid Neoviukselle 31.5.1899 / AN KA, ko 6; Törngren 1930, 50: herää kysymys, oliko ensimmäisellä Belgian-matkalla Zilliacuksesta ollut peräti haittaa Tiedemanille asian hoitamisessa. Mitään selitystä lähteissä ei esiinny sille, miksi vastaanotto olisi näin lyhyessä ajassa muuttunut paljon myönteisemmäksi, ellei selitys sitten ole professori Paul de Montvillen järjestämä tapaaminen.; Henry Tiedeman Julio Reuterille, ei pvm, ja 25.5.1899 / JNR ÅA, XVIII;

herkistyneempiä kansainvälisille kysymyksille. Ilmeisesti myös aiemmin suunnitteilla olutta kiitosadressia tsaarille ryhdyttiin perumaan juuri huhtikuun lopulla.⁴¹⁰

Adressihankkeen kannalta julkisuuden maksimoinnissa ongelmallista oli, että työ tuli tehdä salassa. Asetelma oli hyvin ristiriitainen juuri alkanutta rauhankonferenssin vaikuttamistyötä ajatellen, jota kuitenkin käytiin avoimesti – julkisissa tilaisuuksissa tai lehdistön kautta. Samanaikaisuudesta konferenssin kanssa voitiin saada hyötyä lähinnä henkilökohtaisissa tapaamisissa vaikutusvaltaisten henkilöiden kanssa, kun puitteet olisivat tarjonneet mainiot edellytykset laajemmalle näkyvyydelle. Zilliacuksen kertoman mukaan alankomaalaiset olivat raivoissaan rauhankonferenssin pitämisestä omassa maassaan, mutta kirjeistöstä ei käy tarkemmin ilmi, ketkä näitä mielipiteitä esittivät tai millä tavalla allekirjoitusten kerääminen toteutettiin – yksityisissä vai julkisissa tiloissa. Ainakin konferenssin käynnistämisestä ja järjestämisestä muodostuneiden kustannusten jakamisesta käydyin keskustelun yhteydessä Alankomaiden vasemmistopoliitikot nostivat esiin tsaarin konferenssi-idean ja Suomessa käynnissä olleen kansalaisyhteisöjen polkemisen välisen ristiriidan. Suomen kysymys nousi esiin niissä myös julkisissa keskustelutilaisuuksissa, joita rauhankonferenssin tiimoilta Haagissa järjestettiin. Fram Netsches kertoi, miten rauhanaktivisti William Steadin esitelmätilaisuudessa Haagissa yleisö esitti voimakasta kritiikkiä tsaaria, ja ilmeisesti osin myös itse esitelmöitsijää kohtaan, epälojaaliudesta tapahtumille Suomessa. Muutenkin Alankomaissa esiintyi yleistä sympatiaa Suomea kohtaan, joka saattoi olla samanlaista hiljaista kohteliaisuutta kuin monissa muissakin maissa. Lähteiden perusteella minkäänlaisia yrityksiä päästä jollain tavoin itse konferenssitapahtumaan tai sen delegaattien kanssa tekemisiin ei yritetty.⁴¹¹

Yhteenvetona vaikuttaa siltä, että Alankomaissa ja Belgiassa ei saavutettu toivotun kaltaisia tuloksia, vaikka tavoitteena olisikin ollut allekirjoituksissa määrän korvaaminen laadulla. Erityisen ristiriitaisilta tuntuvat Zilliacuksen myönteiset näkemykset hankkeen vastaanotosta, siitä miten allekirjoituksia saatiin enemmänkin kuin haluttiin, ja Tiedemanin maininta noin sadasta saadusta allekirjoituksesta, jos niitä verrataan lopulliseen tulokseen. Siinä Alankomaiden allekirjoitusten määrä oli 39 kappaletta ja belgialaisten adressien allekirjoitusten määrä yhteensä 34 kappaletta. Mahdollisesti allekirjoituksia oli kerätty jossain julkisissa tilaisuuksissa, joissa tuloksena oli ollut nimiä, joita oli sittemmin pudotettu lopullisesta Pietariin matkaneesta adressista pois niiden vähäisen tunnettuuden vuoksi. Ajankohtaisen tilanteen huomioiden allekirjoitusten määrän olisi voinut olettaa olevan merkittävästi suurempi. Varsinkin, jos adressilla haluttiin saavuttaa jonkinlaista vastakkainasettelua tsaarin rauhanmanifestin saamien tukiadressien kanssa, joiden allekirjoittajamäärät pyörivät jopa sadoissa tuhansissa. Jos ajankohtaisuus näkyi jossain, niin

⁴¹⁰ Konni Zilliacus Julio Reuterille 18.5.1899 / JNR ÅA, XXI; Tiedot ovat puutteelliset siitäkin, milloin kiitosadressia ryhdyttiin laatimaan. Sen perumisen osalta Edvard Westermarck kirjoitti 28.4. asiasta Hugo Pippingille. Katso myös Eerola 2016, 37 (viittaa sama aihetta käsittelevään *Päivälehdessä* artikkeliin 24.4.1899). Näiden tietojen mukaan vetoomusta olisi oltu perumassa huhtikuussa. Lopullista tietoa omassa lähteissäni ei ole, valmistuiko ja toimitettiinko adressia lopulta lainkaan. Alankomaissa kyllä koottiin laaja, ilmeisesti noin 100 000 allekirjoitusta sisältänyt vetoomus konferenssin tavoitteiden eli rauhan puolesta (katso esim. Paris 2009, 153), mutta kyseessä olivat lienee eri adressit.

⁴¹¹ Fram Netsches Julio Reuterille 10. ja 28.6.1899 / JNR ÅA; *Daily Chronicle* 6.5.1899, "Dutch Deputy Criticises the Tsar".

allekirjoittajien taustassa: Alankomaiden adressin allekirjoittajista noin 40 % oli poliitikoita tai erilaisten oikeudellisten instituutioiden edustajia, mikä oli enemmän kuin missään muissa adressimaissa. Akateemisten allekirjoittajien määrä oli samoin noin 40 %, mikä oli selkeästi vähemmän kuin missään muissa maissa. Taiteilijoiden ja kirjailijoiden osuus oli käytännössä olematon. Belgiassa taas flaaminkielisen adressin allekirjoittajat olivat taiteilijoita, kirjailijoita, taideinstituuttien edustajia sekä taustaltaan akateemisia suhteessa, joka viittaa siihen, että nimien kerääminen ei ollut ollut helppoa. Ranskankielinen Belgian adressi koostui kokonaan yliopistojen professoreista eli oli linjassa useimpien muiden adressien kanssa.⁴¹²

Alankomaiden adressin kohdalla oman lehtensä muodostavat Haagissa kerätyt nimet. Allekirjoituksia on yhteensä vain 17 kappaletta, mutta joukossa on muutamia entisiä ministereitä ja ministeriöiden ylimpiä virkamiehiä, senaatin puhemies ja parlamentin muita jäseniä, sekä korkeita upseereita. Lista on sinällään vaikutusvaltainen ja rauhankonferenssin kontekstissa kiinnostavia ovat erityisesti upseerien ja entisen sotaministeri Bergansiuksen sekä sotaministeriön korkeiden upseerien nimet. Mahdollisesti jokin näistä allekirjoittajista oli voinut olla myös Suomeen lähetetyn anonyymin ”hollantilaisen upseerin ehdotuksen” takana.⁴¹³

Belgialaiset ja Alankomaiden adressiteksti noudattavat sisällöltään käytännössä britannialaista adressitekstiä, mikä on loogista ottaen huomioon jälkimmäistä laatimassa olleen Henry Tiedemanin ja Harold Perrottin aktiivisuuden alankomaalaisten ja belgialaisten adressien toteuttamisessa. Niissä, ja erityisesti Alankomaiden adressitekstissä, ei ole mitään erityisiä viittauksia tai pyrkimystä tsaarin toiminnan voimakassanisempaan ja suurempaan kritiikkiin kuin muidenkaan maiden adresseissa. Haagin rauhankonferenssiin tosin viitataan muutamia kertoja enemmän ja Alankomaiden adressiteksti on merkitty jätetyksi ”Haagissa, rauhankonferenssin kuukautena”. Esimerkiksi tsaarin saamien tukiadressien suoranaista vastinetta siitä ei ole millään tavoin yritetty tehdä. Tiedossa ei ole, ketkä belgialaiset ja alankomaalaisen adressitekstin muotoilut tekivät.⁴¹⁴

⁴¹² Hollannin [tässä vanha nimimuoto säilytetty, koska alkuperäisasiakirjan mukainen] ja Belgian adressitekstit (KA); liite 1.

⁴¹³ Hollannin adressin allekirjoittajat. Fol. 68 (KA).

⁴¹⁴ Hollannin ja Belgian adressitekstit (KA).

4.3 Yliopistojen Saksa

Werner Söderhjelmin jalanjäljissä

Useat kansainvälisen adressin suunnitteluun ja toteutukseen osallistuneista suomalaisista olivat kytköksissä erilaisten verkostojen kautta Werner Söderhjelmiin. Ainakin Konni Zilliacus, Yrjö Hirn, Uno Lindelöf, Axel Wallensköld, Axel Berndtson, Hugo Pipping, Fritz Arnheim ja Hanna Lindberg olivat joko Söderhjelmin sukulaisia, kollegoja, ystäviä tai oppilaita ja muodostivat verkoston, joka välitti Söderhjelmille tietoja sekä odotti tämän ohjeita ja neuvoja adressin valmisteluun liittyvissä asioissa. Valtaosa adressiaktiiveista oli filologeja, joten varsinaisen yliopiston opetus- ja tutkimustyön ohella heidän yhteisen foruminsa Söderhjelmin kanssa muodostivat paitsi oppilaitos eli yliopisto, ranskalaista kulttuuria Helsingissä edistänyt *Alliance Française de Helsingfors* sekä *Nyfilologiska föreningen*.

Keskeisimmin Söderhjelmin vaikutus näkyi adressin laadinnassa Saksassa. Kaikki hanketta siellä valmistelleet eli Konni Zilliacus, Hanna Lindberg, Fritz Arnheim ja Hugo Pipping kuuluivat Söderhjelmin tuttavapiiriin. Lisäksi monet adressia tukeneet saksalaisoppineet olivat yhtä lailla osa Söderhjelmiin kytkeytynyttä verkostoa. Näitä yhteyksiä lujitti Söderhjelmin maaliskuussa, juuri ennen adressityön aloittamista, Saksaan suuntaama lehdistökampanjointimatka, jolla luotuja kontakteja hyödynnettiin myös adressityössä.

Koko edellä mainittu nelikko tukeutui voimakkaasti työssään Söderhjelmiin raportoiden tälle tapahtumista ja pyytämällä tämän näkemyksiä oikeisiin toimintatapoihin. Työ Saksassa eteni monin paikoin varsin kivulloisesti tai suorastaan kaoottisesti. Henkilöiden välillä oli epäluuloja ja avoimia konflikteja. Halutessaan Werner Söderhjelm olisi voinut ottaa näkyvämmän ja konkreettisen roolin jopa adressiallekirjoitusten keräämisyössä. Vaikka näin ei lopulta tapahtunut, olivat adressityön organisoitumiseen liittyneet keskeiset linjaukset ja päätökset pitkälti Söderhjelmin tekemiä.

Koko kansainvälisen adressin ensimmäinen käynnistysyritys oli tehty Saksassa ja sen takana oli kansainvälistä protestia Suomen puolesta jo jonkin aikaa hahmotellut Konni Zilliacus. Werner Söderhjelm ja Zilliacus olivat serkuksia ja tovereita jo lapsuudesta. Kuten aiemmin on tuotu esiin, varsinkin Zilliacus näyttää suhtautuneen luottamuksellisesti Söderhjelmiin, jolla hän näyttäisi kirjeidensä kautta halunneen jollain tavoin testata omien ajatuksiensa ja suunnitelmiensa toteuttamiskelpoisuutta. Söderhjelm oli aivan ensimmäisiä henkilöitä, jolle Zilliacus adressi-ideaansa kuvasi ja ensimmäinen, jolle hän sen käynnistämisyrittämisistä Berliinissä raportoi.

Saksassa adressin valmistelu oli jäänyt hyvin sekavaan tilanteeseen sen jälkeen, kun Konni Zilliacuksen ja Hanna Lindbergin ensimmäiset yritykset huhtikuussa saada tukea saksalaisoppineilta olivat jääneet vaille konkreettista tukea, Zilliacuksen itse sitten lähdettyä melko spontaanisti Lontooseen hakemaan uutta vauhtia hankkeelle. Ainakin Hanna Lindbergillä oli oletus, että Zilliacus olisi palaamassa adressityön pariin Saksassa hiukan myöhemmin. Sekä Fritz Arnheim että Lindberg odottivat ja ehdottivat Söderhjelmille tämän tuleamista itse paikalle edistämään tilannetta. Hanna Lindberg valitti sitä, että Konni

19. Werner Söderhjelm in muotokuva
(Kuva: Daniel Nyblin, 1890-luvun loppu, Museovirasto)

Zilliacuksen oli täytynyt lähteä Berliinistä. Lindbergin mielestä työhön tarvittiin Zilliacuksen tapainen mies, joka ei masentunut ensimmäisestä vastoin käymisestä, jonka hermot ovat kunnossa ja jolla on sopiva annos ”*bullua huumoria*”. Lindbergin kaipaaman asiamiehen tuli kuitenkin olla riittävän maineikas ja hyvillä kontakteilla. Siksi Lindbergin mielestä Söderhjelm in itsensä olisi syytä tulla paikalle, minkä hän toi esiin useampaan otteeseen.⁴¹⁵

Tähän luonteeltaan varovainen ja mieluummin taustavaikuttajan roolissa toiminut Söderhjelm ei ollut valmis. Hänellä oli lähdekirjeistön perusteella kuitenkin erilaisia epäilyksiä kaikkia Saksassa työtä edistäneitä suomalaisia kohtaan. Tämä koski myös hänen serkkuaan Konni Zilliacusta, jonka ylöspäin katsovaan lojaaliuteen Söderhjelm ei vastannut samanlaisella luottamuksella. Söderhjelm in ja Zilliacuksen luonteissa ja toimintatavoissa oli merkittäviä eroja. Siinä missä Söderhjelm valmisteli varovaisesti ja oman

⁴¹⁵ Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille ei pvm, arviolta 30.4.-1.5.1899 / WS KA, ko 1; Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille ei pvm, arviolta 10.5.1899.

asemansa varmistuen liikkeitään, teki Zilliacus impulsiivisia päätöksiä ensisijaisena tavoitteenaan pitää toiminta jatkuvasti käynnissä. Söderhjelm harkitsi toimiaan laajemman kokonaisuuden näkökulmasta, jossa myös oman uran rakentamisella ja toimintaedellytysten varmistamisella oli keskeinen osuus. Konni Zilliacuksen tavoitteiden perspektiivi oli lyhyempi. Yksittäiset onnistumiset tuottivat hänelle mielihyvää ja energiaa, joiden voimin hän ripeästi ponnisti eteenpäin ja suuntaan, jota koskevat päätökset hän teki spontaanisti ja kursailematta. Tätä luonne-eroa kuvaa heidän henkilöhistoriansa. Siinä missä Söderhjelm oli keväällä 1899 saavuttanut professorin aseman, oli Zilliacus ehtinyt tehdä jo muutamia konkursseja liiketoimissaan ja perhe-elämässään ja viettänyt vuosikausia liikkuvaa elämää ulkomailla.

Werner Söderhjelm kuvasi muutamia vuosia myöhemmin ajatuksiaan Zilliacuksen toiminnasta Sven Palmelle näin:

”Olet oikeassa että K[onni Zilliacusta] on kritisoitu terävästi ja syytetty laajalti. Mutta tämä on täysin hänen omaa syytään. Häntä on täysimääräisesti arvostettu hänen mittavasta työstään aina kun hän on antanut aiheita siihen, ja hänen työtään suuren lähetystön osalta ja kansainvälisessä adressissa ei koskaan voida unohtaa. Mutta sen jälkeen hän on tehnyt mahdottomaksi, eikä vähiten kirjoitustensa kautta, saavuttaa kaikkien arvostusta ja sympatiaa. - - Yhteistyö hänen kanssaan näissä poliittisissa kysymyksissä on osoittautunut mahdottomaksi. Hänen kyvyttömyytensä omaksua muiden ehdotuksia on niin suuri, että sen ylittää vain hänen jääräpäisyytensä. Hänen kiihkonsa karkottaa kaikki hänen luotaan. Jos et ole hänen renkinsä ja uskollinen palvelijansa, saat tuntea sen nahoissasi.”⁴¹⁶

Söderhjelmien arvostelu liittyy aikaan, jolloin Zilliacus oli liukunut pitkälle aktiiviseen vastarintaan. Silti Söderhjelmien kuvaus sopii hyvin myös tapaan, jolla Zilliacus ajoi adressi-ideaansa eteenpäin niin kotimaan vastarintajohtajien keskuudessa kuin sittemmin Kööpenhaminassa, Berliinissä ja Lontoossa. On luultavaa, että Söderhjelmien näkemykset serkustaan eivät olleet hyvin erilaiset vuonna 1899, vaikka ne todennäköisesti eivät olisi saaneet yhtä kärjekästä ilmiäsuu vielä tuossa vaiheessa. Zilliacuksen impulsiivisuus oli ollut varsinkin suvun tiedossa aina – hyvin samanlaisen arvostelun Zilliacuksen toimeliaisuudesta, mutta vähäisemmästä harkinnasta Pariisiin maailmannäyttelyn valmisteluiden yhteydessä oli jo kymmenen vuotta ennen kulttuuriadressia vuonna 1889 esittänyt hänen vaimonsa sisar Adelaide Ehrnrooth. Werner Söderhjelm piti tuskin kannatettavana sitä, että adressin toteutus Saksassa jätettäisiin Zilliacuksen harteille, erityisesti kun hän oli saanut sitä jo kertaalleen kokeilla huhtikuussa, ilman pysyvämpiä tuloksia.⁴¹⁷

⁴¹⁶ Werner Söderhjelm Sven Palmelle 22.10.1901, katso Käll 1992, 42-43.

⁴¹⁷ Klinge 2007; katso myös Smeds 1996, 234.

Tilanne oli ongelmallinen kuitenkin myös Hanna Lindbergin ja Fritz Arnheimin osalta. Näiden keskinäiset suhteet ajautuivat nopeasti välirikon partaalle, ja molempien toiminta näyttäytyi myös Söderhjelmien silmiin tempoilevana. Myös Konni Zilliacus ehti riitaantua Berliinissä ollessaan Arnheimin kanssa. Skismojen syynä olivat Lindbergin ja Arnheimin luonne-erot, erilainen tausta sekä keskinäinen mustasukkaisuus Söderhjelmien huomiosta kilvoittelussa.

Fritz Arnheim oli saksalainen historiantutkija, joka äidin puolelta oli suomalaista sukua ja osasi ruotsia, minkä johdosta hän oli mm. saksantanut Schybergsonin Suomen historian. Hänen kanssaan oli tehty sopimus, jonka mukaan hän maksua vastaan välittäisi saksalaislehdistölle Suomesta toimitettavaa materiaalia. Lehdistökampanjoinnin osalta työ sujuikin hyvin, mutta adressin käynnistyttyä tilanne muuttui ja erityisesti suhteet Lindbergin ja Arnheimin välillä rapautuivat.⁴¹⁸

Fritz Arnheim suhtautui epäilevästi adressihankkeen toteutumismahdollisuuksiin ja se oli hänelle toissijainen työ kirja- ja lehdistöprojektien rinnalle. Hanna Lindberg taas innostui suuresti adressi-ideasta ja halusi käyttää kaiken energiansa sen edistämiseen. Molemmat kirjoittivat raportteja Söderhjelmille ja odottivat tältä niihin vastauksia, mutta pitivät toisensa tietämättöminä saamistaan vastauksista. Lindberg suhtautui myös penseästi niihin toimiin, joita Arnheim oli adressin osalta tehnyt. Ilmeisesti myöskään heidän henkilökemiansa eivät kohdanneet. Tilanne ajautui käytännössä välirikoksi, mitä Hugo Pipping kuvasi myöhemmin toteamalla, että ”*Neiti Lindberg ja hän [Arnheim] eivät saa kohdata*”.⁴¹⁹ Myös Söderhjelm itse kritisoi vahvasti Arnheimin toimintaa. Näkemyserojen täsmällinen syy ei käy tarkkaan ilmi kirjeistöstä. Luultavasti se juonsi juurensa siitä, että suhtautuessaan epäilevästi ja kriittisesti adressin toteuttamismahdollisuuksiin Arnheim ei ymmärtänyt, että Söderhjelm taas vaikeuksista huolimatta piti adressia tavoiteltavana. Zilliacukselle Söderhjelm oli kirjoittanut, miten ”kolossaalista” olisi, jos hanke todella voisi toteutua.⁴²⁰

Werner Söderhjelm sai Arnheimilta pitkiä raportteja työstä Berliinissä, jotka hermostuttivat häntä pahanpäiväisesti. Söderhjelm kirjoitti murhaavan arvion Fritz Arnheimin roolista suomalaisten työssä:

”Kiitos kirjeestäsi ja siitä miten Berliinissä sait palautettua Pippingille ja Minzesille oikean kuvan mielipiteestäni, he kun uskomatonta kyllä edes lukematta kirjettäni uskoivat mitä tuo aasi Arnheim heille väitti

⁴¹⁸ Törngren 1930, 24.

⁴¹⁹ Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 14. ja 15.5.1899 / WS KA, ko 1; Neoviuksen kanssa yhteydessä ollut Arnheim oli myös tietoinen Rudolf Euckenin suunnitelmasta ja sen eteen tehtävästä työstä Lontoossa sekä luultavasti tunsikin Helsingissä vallinneet duubiot adressiajatuksista kohtaan. Tästä syystä hän myös suhtautui siihen itse kriittisesti. Voidaan olettaa, että Arnheim sai Söderhjelmiltä tietoja, joita Lindberg esimerkiksi välttämättä ei saanut. Myös Lindberg epäili jatkuvasti Söderhjelmien joidenkin sellaisten tietojen tai näkemysten välittämistä Arnheimille, jotka antoivat tämän olettaa olevan Söderhjelmien silmissä suositumpi kuin Lindberg. Lindbergin suhtautuminen Zilliacuksen ideaan ja persoonaan näyttää olleen päinvastainen. Lindberg piti Arnheimia pedanttina ja päättöksentekoon kyvyttömänä, totesi olevansa kyllästynyt tähän ja pahoitteli sitä, että suomalaiset olivat koskaan tulleet edes ryhtyneeksi tekemisiin hänen kanssaan. Katso Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille ei pvm, arviolta 30.4. – 1.5., 8.5., ei pvm, 10.5. ja ei pvm, arviolta 18.5.1899 / WS KA, ko 1.

⁴²⁰ Werner Söderhjelm Konni Zilliacukselle, ei pvm / AN KA, ko 11.

minun kirjoittaneen. Olen tullut siihen käsitykseen, että tuo mies on [epäselvä sana] hahmo, jota meidän kannattaa pitää suojeluksessamme ja mukana joukossa vain, koska hän on tehnyt ja voi yhä tehdä meille suuria palveluksia, ja siltä varalta, että hän alkaisi pettää meitä ja työskennellä meille epäsuotuisaan suuntaan”.⁴²¹

Kuten edellinen sitaatti osoittaa, Arnheim haluttiin pitää täysin erossa adressityöstä, mikä tosin oli myös hänen oma toiveensa. Kiinnostava on viittaus huoleen Arnheimin muuttamisesta ylipäänsä uhkaksi suomalaisten propagandatoiminnalle. Asetelma kuvastaa niitä pelkoja ja uhkakuvia, joita ulkomailla mahdollisimman salassa työtään tehneiden suomalaisten hartioilla oli. Hugo Pippingin yhdeksi tehtäväksi Saksassa tuli lepytellä Söderhjelmin sapekkaiden kirjeiden loukkaamaa Arnheimia, mutta samalla myös varmistaa, että Arnheimille löytyisi hyödyllisiä tehtäviä.⁴²²

Hanna Lindbergin näkökulma adressihankkeeseen oli varsin erilainen kuin Arnheimilla, mikä osaltaan selittää heidän keskinäistä luottamuspulaansa. Tehtailija Johan Lindbergin tytär Hanna Lindberg oli valmistunut ylioppilaaksi Helsingin ruotsalaisesta normaalilyseosta vuonna 1895 ja aloittanut samana vuonna opinnot yliopistolla Axel Wallensköldin vetämässä seminaarissa. Samalla hän liittyi pitkälti Wallensköldin ja Söderhjelmin ohjaamaan *Nyfilologiska föreningeniin*. Opiskelujensa alussa 26-vuotias Lindberg kuului adressihankkeen aktiivien keskeiseen, noin vuosina 1862 – 1870 syntyneeseen sukupolveen, mutta ei ollut opinnoissaan niin pitkällä kuin esimerkiksi Uno Lindelöf, Yrjö Hirn tai Hugo Pipping, jotka eivät siten kuuluneet Lindbergin tuttavapiiriin opintojen kautta. Westermarckin tai Söderhjelmin kaltaiset hahmot olivat tuttuja lähinnä opettaja-auktoriteetteina.⁴²³

Itsenäisesti opiskellut Lindberg ajautui yliopistoon juuri käännöstöidensä kautta, jotka ohjasivat hänet edelleen germaanisen ja englantilaisen filologian pariin. Lindberg valmistui maisteriksi nopeasti jo vuonna 1897 ja jatkoi pian tämän jälkeen ulkomaille jatko-opintoihin. Vuonna 1898 Lindberg saapui näissä merkeissä Saksaan, käyden välillä myös Oxfordissa, jossa tapasi myös Julio Reuterin. Kulttuuriadressin aikoihin Lindberg oli jo vakiintunut Berliiniin. Hanna Lindbergin itsenäinen opiskelu ja tietty yksinäisyys, jossa sukupuolella todennäköisesti oli myös oma merkityksensä, selittävät hänen ripustautumistaan Werner Söderhjelmiin. Kirjeenvaihdon perusteella ei voi välttää vaikutelmalta, että Lindberg ihaili Söderhjelmiä niin ehdottomana opettaja-auktoriteettina kuin tämän henkilökohtaisen karisman vuoksi. Lindberg kirjoitti hyvin usein ja laajasti Söderhjelmille,

⁴²¹ Werner Söderhjelm Konni Zilliacukselle, ei pvm / AN KA, ko 11-

⁴²² Hugo Pipping Werner Söderhjelmielle 14.5.1899 / WS KA, ko 1.: ”Kävin Arnheimin luona, joka oli syvästi murheissaan loukkaavasta kirjeestä jonka kirjoitit hänelle - - Olen jo uskoakseni saattanut asian oikealle tolalle selittämällä että kirjeesi oli huonotuulisuuden puuskassa laadittu ja vakuuttanut Arnheimille että olemme kiitollisia hänen työstään. Mutta en usko, että hänestä on juurikaan hyötyä adressiasianssa.”

⁴²³ Axel Wallensköld Werner Söderhjelmielle 12.8.1895 / WS KK, 13. Tätä kuvastaa hyvin se, että Lindbergiä vuotta myöhemmin syntynyt Yrjö Hirn ohjasi Lindbergin lisensointitutkimusta vuonna 1901, katso Yrjö Hirnin kirjeet Hanna Lindbergille vuodelta 1901 / YH KK; Rantavaara 1977, 155.

20. Hanna Lindbergin muotokuva. (Werner Söderhjelmin kokoelma, Kansalliskirjasto)

joka oli keväällä 1899 hänen elämänsä keskeisiä henkilöitä. Tämä asetelma oli merkitsevä myös kulttuuriadressin laadinnan alkuvaiheiden ymmärtämisessä Berliinissä.⁴²⁴

Hanna Lindberg oli osallistunut propagandatyöhön Suomen puolesta Saksassa jo ennen kulttuuriadressin käynnistymistä. Todennäköisesti viimeistään Werner Söderhjelmin maaliskuinen propagandamatka Saksan halki Ranskaan aktivoi Lindbergin mukaan toimintaan. Työ oli ennen muuta, kuten muuallakin, Suomea käsittelevien artikkeleiden ujuttamista paikallisiin sanomalehtiin. Lindberg suhtautui työhönsä samalla innolla ja ehkä vielä temperamenttisemmin kuin kollegansa muissa maissa. Vaikka hän pystyi suhtautumaan sarkastisesti ulkomaalaisten tukijoiden tyypilliseen tapaan ylistää suomalaisen kulttuurin korkeaa tasoa ja kuulumista länsimaiseen kulttuuriyhteyteen, oli suomalaisten oikeus päättää itse asioistaan itsestäänselvyys ja jonkinlainen sukupolvikokemus.⁴²⁵

Hanna Lindbergillä oli myös samanlaista ehdottomuutta ja halua toimia aktiivisesti ulkomailla kuin Westermarckilla tai Zilliacuksella. Lindberg ihmetteli kotimaassa

⁴²⁴ Katso mm. Hanna Lindberg Werner Söderhjelmile 22.3., 19.5. ja 2.9.1898 / WS KK, 5 sekä Werner Söderhjelmin Julio Reuterille 25.5.1898 / JNR ÅA, XVIII.

⁴²⁵ Hanna Lindberg Werner Söderhjelmile ei pvm, luultavasti maaliskuulta 1899 / WS KA, ko 1.

esiintyneitä näkemyseroja oikeasta tavasta reagoida helmikuun manifestiin ja senaatin varovaisuutta. Poliitikkojen toiminta herätti epäilyksiä ja toimi kannustimena tehdä itse asialle jotakin. Kuten monen muunkin ulkomailla asuneen suomalaisen kirjeissä, myös Lindberg peräänkuulutti kansallista yhtenäisyyttä ja puoluepolitiikan laittamista sivuun. Westermarckin tavoin Lindbergin patrioottisuutta näytti lisäävän kotimaan tilanteen seuraaminen ulkomailla ja jonkinlainen velvollisuudentunne herätti hänessä pakottavaa halua toimintaan ja samalla näyttää kotimaan suuntaan, miten asiaa kuuluisi hoitaa. Lindberg kysyi retorisesti, tulisiko kenties pyytää lupa etsiä uusi isänmaa, vai ”*uskaltaako vielä laskea jalkansa Suomen kamaralle ilman vaaraa, että seuraava askel johtaa Siperiaan.*” Ehdottomuudellaan Lindberg halusi osoittaa Söderhjelmille sitoutumistaan asiaan. Tämä ei kuitenkaan herättänyt Söderhjelmissä luottamusta siihen, että innokkuus itsessään riittäisi konkreettisen tuen saamiseen adressityössä saksalaisoppineilta. Varovaisesti asiaan suhtautuneiden professoreiden keskuudessa kärsimättömyys ja kiihkeys ei ollut paras apuväline.⁴²⁶

Suomalaisten toimintaan sekaantui myös bulgariaalaistaustainen valtio-opin professori Boris Minzes. Minzes oli huhtikuussa käynyt Suomessa ottamassa itse selvää tilanteesta ja myös pitänyt itse esitelmän aiheesta. Myös Berliinissä Minzes piti luennon, jota ainakin paikalliset suomalaiset pitivät asiantuntevana ja onnistuneena. Ilmeisesti esitelmärunkonsa pohjalta Minzes oli laatinut jonkinlaisen tiivistelmän Suomen kysymyksestä, jonka hän halusi kylkiäiseksi adressihankkeeseen. Asia oli delikaatti suomalaisille, jotka toisaalta halusivat suhtautua myötämieleisesti oppineeseen tukijaansa, toisaalta pitää adressin omana kokonaisuutenaan. Tätä brosyyyriä päädyttiin painattamaan ja jakamaan ilmeisesti ainakin osin suomalaisten käytössä olleilla varoilla.⁴²⁷

Minzesin into ei kuitenkaan pysähtynyt tähänkään. Kun oli saatu sovittua, että Minzes ei puutu adressiin, ilmoitti hän ryhtyvänsä valmistelemaan erillistä lausuntoa ja oikeusoppineiden sitä tukevaa adressia asiasta, tarvittaessa vaikka omalla kustannuksellaan. Tämän vetoimuksen keskeinen sisältö olisi helmikuun manifestin perustuslaillisesti rikkovaluonne. Minzes pyrki edistämään adressiaan vielä muuallakin Saksassa kuin Berliinissä sekä Sveitsissä, mutta ilmeisesti hanke kuivui lopulta kokoon. On vaikea arvioida, mikä motivoi Minzesiä toimimaan näin innokkaasti suomalaisten kysymyksessä. Hanke kaatui ainakin osittain siihen, että ajatelluille oikeusoppineille ei ollut toimitettavissa nopealla aikataululla riittävää määrää Suomen oikeudellista asemaa käsitellyttä kirjallisuutta keskeisillä eurooppalaisilla kielillä.⁴²⁸

⁴²⁶ Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille ei pvm, arviolta 30.4.-1.5.1899 ja 8.5. / WS KA, ko 1.

⁴²⁷ Minzes majoittui Suomessa Pippingin perheen luona, katso Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 19.5.1899 / WS KA, ko 1. Minzesin vieraili Helsingissä 4.-26.4. ja palasi Berliiniin 29.4. Katso Boris Minzes Hugo Pippingille (?) 14.6.1899 / AN KA ko 11. Minzesin esitelmä Berliinissä oli ilmeisesti 10.5., katso Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille 8.5 ja ei pvm, arviolta 10.5.1899 / WS KA, ko 1. Asia huomioitiin myös Suomessa, katso *Uusi Suometar* 13.6.1899; Eerola 2016, 38. Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 16. ja 17.5.1899 / WS KA, ko 1. Minzes myös laati myöhemmin laajemman teoksen Suomen kysymyksestä, ”The Coup d’Etat in Finland”, katso ”A Recent Pamphlet on the Finnish Question”, Finland, no. 5, November, 1899, 12-13.

⁴²⁸ Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 16., 19. ja 14.5.1899: ”[Minzes] halusi kuitenkin käydä läpi oikeusoppineet saavuttaakseen julkilausuman kysymyksestä – tämä **varsinaisen kulttuuriadressin rinnalla.**” (Lihavointi V.K.) Tämä Pippingin lause on ainoa lähdeaineistossa näkemäni, jossa käytetään adressista sen myöhempää nimeä (*den kulturella adressen – kulttuuriadressi*). Minzesin erillisestä adressista katso Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille 15.5.1899 / WS KA, ko 1; Hugo Pipping Julio Reuterille 31.5.1899 / JNR AA, XIV; Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 14.6.1899/AN KA, ko 11.

Kokonaisuutena tilanne Saksassa oli Zilliacuksen lähdettyä sekava, ja Söderhjelmin sieltä saamiensa raporttien valossa se näyttäytyi luultavasti vielä vaikeammalta. Toimintaa tuli organisoida uudelleen, mutta Söderhjelmin ei kuitenkaan halunnut sekaantua siihen henkilökohtaisesti. Ratkaisuksi Söderhjelmin löysi oppilaansa Hugo Pippingin lähettämisen vetämään adressihanketta Saksassa. Julio Reuterille Söderhjelmin kuvaili tilannetta ja Pippingin roolia Saksassa näin: ”*Ehkä H. Pippingin tulo Berliiniin voi olla teille hyödyksi. Siellä täytyy joka tapauksessa jonkun organisoida [työtä], koska pelkään että ystäviemme työ on kelvotonta.*”⁴²⁹

Lindbergin runsaat ja järeästi muotoillut viestit ja Arnheimin Söderhjelmiä ärsyttäneet raportit vaikuttivat siihen, että Söderhjelmin halusi Pippingin lähtevän laittamaan asiat Saksassa kuntoon. Hugo Pippingin tausta työhön oli oiva. Englannin ja varsinkin saksan kieleen erikoistunut ja fonetiikan dosentuurin yliopistossa saanut Pipping oli parhaillaan Uppsalassa laajentamassa osaamistaan pohjoismaisiin kieliin. Pipping oli aiemmin opiskellut sekä Jenassa että Kielissä, mistä hänellä oli käytettävissä entisen opettajansa Victor Hensenin suosituskirjeet, joiden ansiosta hänen toimintaedellytyksensä Saksassa olivat hyvät.⁴³⁰ Hugo Pipping vaikutti adressityöhön ratkaisevalla tavalla Saksassa, mutta ei oma-aloitteisesti ollut osallistumassa hankkeeseen. Hänet ajoivat siihen hänen sopiva taustansa sekä ennen muuta henkilösuhteet. Werner Söderhjelmin pystyi vanhempana vaikuttajana puhumaan Pippingin mukaan työhön. Todennäköisesti asiassa vaikutti kuitenkin myös läheisen ystävän, Edvard Westermarckin aktiivinen rooli työssä. Pipping oli Westermarckin pitkäaikaisia luottoystäviä opiskeluajoilta ja tämän sisikon Annan mies. Aiemmassa vaiheessa Pipping oli itse ollut puhumassa Westermarckia mukaan toimintaan Lontoossa ja siten myötävaikuttamassa tämän paluuseen. Kun jonkin aikaa tämän jälkeen Söderhjelmin pyysi häntä itseään avittamaan hanketta Saksassa, ei kieltäytyminen tältä pohjalta ollut varmasti mahdollista.⁴³¹

Pipping näyttää suhtautuneen varsin huolestuneesti mahdollisuuteen saada jälkiseurauksia osallistumisestaan tähän esivallan kannalta kyseenalaiseen hankkeeseen. Siksi hän ilmeisesti hävitti suurimman osan sitä käsitellyttä dokumentaatiotaan tai palautti sitä muille osapuolille, mitä kautta esimerkiksi Edvard Westermarckin hänelle lähettämä kirje luultavasti on päätynyt Westermarckin omaan arkistoon. Pipping keskittyi myöhemmin tieteelliseen uraansa politikoinnin asemesta, joten adressihankkeeseen hänet näyttäisivät saaneen mukaan ainoastaan ammatilliset, suku- ja ystävyysuhteet.⁴³²

⁴²⁹ Werner Söderhjelmin Julio Reuterille 11.5.1899 / JNR ÅA, XVIII.

⁴³⁰ Panelius 1960, 58.

⁴³¹ Pipping oli tietyllä tavalla jopa kiitollisuudenvelassa Söderhjelminille, sillä juuri edellisen vuoden lopussa 14.11.1898 hän sai mm. Yrjö Hirnin nenän edestä Rosenbergin stipendin, jonka jakamisesta oli päättämässä juuri Söderhjelmin. Katso Rantavaara 1977, 79. Westermarckin palattua Lontooseen Pipping kirjoitti tälle jo parin päivän päästä paluusta, 11.4., todeten uskovansa, että hänen kuvauksensa vauhdittivat Westermarckin paluuta Lontooseen. Pipping siis myönsi yrittäneensä saada Westermarckia palaamaan ja ryhtymään vaikuttamaan Suomen kysymyksessä tuntemiinsa englantilaisiin vaikuttajiin.

⁴³² Pippingin elämäkertatiedot osoittavat käytännössä varmaksi, että hänen Westermarckille lähettämänsä kirjeistöä on sitemmin hävitetty. Westermarckin arkistossa ei ole käytännössä mitään kirjeitä Pippingiltä ennen vuotta 1907. Panelius toteaa Pippingin hävittäneen kompromettoivat dokumentit, minkä vuoksi hänen liikkeidensä ja toimiensa ajankohdat ja yksityiskohdat ovat vaikeita selvittää. Katso Panelius 1960, 56-57.

Alkuinnostuksesta keskinäisiin jännitteisiin Berliinissä

Berliinissä adressihankkeen ympärillä oli vallinnut innostunut tunnelma sen jälkeen, kun Konni Zilliacus ja Hanna Lindberg olivat käyneet pyytämässä tukea sille antiikintutkimuksen maailmankuululta kärkinimeltä Theodor Mommsenilta. Mommsenin käyntiä seuraavana päivänä Fritz Arnheim ja Hanna Lindberg laativat kumpikin adressivetoomustekstin luonnokset, jotka toimitettiin Mommsenille. Tätä seuranneella Hanna Lindbergin toisella vierailulla professori täsmensi osallistumiselleen asettamansa ehdot, jotka olivat: 1) Vetoamus ei saanut olla saksalainen, vaan eurooppalaisten kulttuurivaikuttajien yhteinen mielenilmaus länsimaisen kulttuurin alasarjoihin toimillaan tähtäävää tsaria vastaan. 2) Haagin rauhankonferenssia ei vetoamuksessa tullut mainita lainkaan, vaan siinä tulee keskittyä vaatimukseen helmikuun manifestin tavoitteiden selventämisestä. 3) Adressin tulee olla ranskankielinen ja ranskalaisen merkkihenkilön, kuten Gaston Parisin tai Anatole Leroy-Beaulieun johtama. Toiseksi vaihtoehdoksi vaikutusvaltaisesta johtohahmosta Mommsen suositteli Leo Tolstoita.⁴³³

Käytännössä Mommsenin varaukset hankkeelle olivat aivan samat kuin aiemmin tavattujen muidenkin saksalaisprofessorien. Hanke tuli käynnistää muualta kuin Saksasta. Mommsen suhtautui myös kriittisesti Haagin rauhankonferenssiin ja katsoi sen sortuvan omaan tekopyhyteensä, minkä vuoksi sitä ei edes pitäisi mainita vetoamuksessa. Kun Mommsen ei kommentoinut suomalaisten laatimia adressiluonnoksia, tulivat suomalaiset siihen tulokseen, että työ ei tulisi etenemään Mommsenin kautta. Mommsen oli tyrmentynyt siihen asti tärkeältä tuntuneen Haagin rauhankonferenssiin nojaamisen ja päälle päätteeksi myös kansainvälisen rauhanliikkeen tuen. Mommsen tuntui edellyttävän länsimaisten kulttuurivaikuttajien tukea, mutta konkreettiset ehdotukset sen järjestämiseksi puuttuivat. Leo Tolstoin liittäminen hankkeeseen tuntui kaukaa haetulta.⁴³⁴

Konni Zilliacuksen lähdeettyä Lontooseen huhtikuun lopussa Berliinissä ei ollut tietoa, miten käynnistetty työ jatkuisi. Oletuksena oli, että Zilliacus palaisi jatkamaan työtä tai avuksi lähetettäisiin muita asiamiehiä. Tässä vaiheessa tietoa ei ollut siitä, miten koko hanketta johdettaisiin ja miten se organisoitaisiin. Berliinissä oli esillä myös sellainen vaihtoehto, että työtä ohjattaisiin ennen muuta Saksasta käsin, josta sitä laajennettaisiin esimerkiksi Sveitsiin, Ranskaan tai Hollantiin. Hanna Lindberg lähetti lukuisia tiedusteluita Lontooseen ja todennäköisesti myös Helsinkiin, mutta vastauksia ei tullut välittömästi.

⁴³³ Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille ei pvm, arviolta 30.4.-1.5.1899 / WS KA, ko 1; Fritz Arnheim Werner Söderhjelmille 8.5.1899 / WS KA, ko 1 ja 5.5.1899 / WS KA, ko 2; Hanna Lindberg Julio Reuterille 4.5.1899 / JNR ÅA, XI.

⁴³⁴ Fritz Arnheim Werner Söderhjelmille 3.5.1899 / WS KA, ko 1; Ajankohtaisen ja muodikkaan kansainvälisen rauhanliikkeen yhden tunnetuimman hahmon eli Bertha Suttnerin värväämistä adressihankkeen kasvoiksi oli Konni Zilliacukselle ja Hanna Lindbergille ehdottanut näiden ensi käynneillä joko parlamentaarikko Nathan (Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille ei pvm, arviolta 30.4.-1.5.1899 / WS KA, ko 1) tai professori Barth (Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 28.4.1899 / WS KA, ko 4). Mommsen piti ehdotusta naurettavana ja ampui sen alas. Adressihankkeen suomalaiset eivät ilmeisesti koskaan olleet yhteydessä Suttneriin. Se, että Mommsen piti rauhankonferenssia lähtökohtaisesti tekopyhänä ajatuksena, istuu Tolstoin ajattelun kanssa yhteen: Tolstoin mielestä koko konferenssi oli hyödytön, koska ainoa mahdollisuus aseistariisuntaan olisi se, että ihmiset kieltäytyisivät asettumasta valtiollaan käyttöön asevelvollisina. Katso Tolstoi 1899, 128-131. Tällainen ehdoton pasifismi tai Mommsenin lähtökohtaisesti kielteinen asenne koko konferenssiin näytti suomalaisista varmasti melko epärealistiselta, eikä sen varaan voinut rakentaa mitään vakavasti otettavaa kampanjointia – ainakaan ajautumatta juuri rauhanliikkeiden toiminnan kainaloon.

Huolimatta epäilyistään Fritz Arnheim oli sitä mieltä, että adressin toteuttamismahdollisuudet olivat parantuneet Mommsenin tapaamisen myötä.⁴³⁵

Hanna Lindberg oli kuitenkin vastakkaista mieltä:

”Kokonainen arvokas viikko on mennyt hukkaan, mitään en ole voinut toimittaa suosituskirjeilläni. Suomesta ei ole tullut mitään vastausta pyyntöihimme saada tänne asiamiestä. Kaikki tuntuvat nukahhtaneen ja turtuneen paitsi me jotka hedelmättömästi istumme täällä ja uhraamme aikaa ja rahaa. Mieleni käy todella happamaksi, kun huomaan, miten olen ryntäillyt sinne ja tänne saavuttaakseni jotakin suurta ja mullistavaa. Ja sitten jätetään kaikki puolitiehen, ilman että vaivauduttaisiin edes vastaamaan jo valmiiksi maksetulla sähköellä! On niin pirullista kihnuttaa aamusta iltaan lehgartikkelien parissa, joista ainoa palkinto on ”stimmung” [mielialan kohoaminen]. Vähänpä meille nyt antaa iloa ”stimmung”. Tunsin sisälläni pyhäältä ajatellessani, miten eurooppalaisen kulttuurin edustajat kerrankin kävisivät kamppailuun kynillään puolustaakseen omaansa. Idea ainakin oli suurenmoinen, jos kohta ei tulos.”⁴³⁶

Väkevä sitaatti osoittaa, miten kyllästynyt Hanna Lindberg oli epävarmaan ja hitaaseen lehdistövaikuttamiseen ja miten elähdyttävä vaikutus ajatuksella kansainvälisestä adressista häneen oli. Lindberg tuo kirjeissään myös esiin, miten hänen oli täytynt jättää oma tutkimustyönsä, jonka vuoksi hän Saksaan oli tullut, jo pitemmän aikaa sivuun – mikä oli erityisen turhauttavaa, kun adressikaan ei näyttänyt kuitenkaan etenevän. Tilanne lähti purkautumaan 10.5., kun Hanna Lindberg sai Konni Zilliacukselta tiedon siitä, että Englannissa oli laadittu adressitekstistä ensimmäinen luonnos. Muutamaa päivää myöhemmin Berliiniin tuli tieto Hugo Pippingin saapumisesta avuksi Saksaan.⁴³⁷

Nämä tiedot rauhoittivat Lindbergiä, mutta tarkkaa tietoa työn organisoimisesta ei tässä vaiheessa silti vielä ollut. Tämä näkyi mm. siinä, että Lindberg tiedusteli Werner Söderhjelmiltä edelleen mahdollisuutta hänen saapua itse paikalle johtamaan adressia. Työhön Saksassa kaivattiin lisäapua, mutta tiedon Pippingin saapumisesta tultua oli yhä epäselvää, missä maissa adressia toteutettaisiin ja mikä Saksassa sitä valmistelleiden rooli tässä mahdollisesti oli. Hanna Lindbergillä oli käsitys, että suomalaiset – hän itse, Pipping, sekä Lontoosta tulossa oleva Konni Ziliacus – jakautuisivat ja lähtisivät keräämään allekirjoituksia etelästä ja pohjoisesta. Oli myös ajatuksia siitä, että Saksasta käsin adressityötä ohjattaisiin ainakin Sveitsissä ja mahdollisesti muissakin maissa. Tämä liittyi kysymykseen

⁴³⁵ Fritz Arnheim Werner Söderhjelmille 8.5.1899 / WS KA, ko 1: Arnheim mainitsee Konni Zilliacuksen kertoneen heidän tulleen kohdelluiksi ”enfant terrible’n” tavoin, mikä viittaa varmasti tapaamisiin saksalaisprofessoreiden kanssa. Kuitenkin Arnheim arvioi, että professorien kanssa oli saavutettu yllättävänkin hyviä tuloksia.

⁴³⁶ Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille 8.5.1899 / WS KA, ko 1; Hanna Lindberg Julio Reuterille 8.5.1899 / JNR ÅA, XI.

⁴³⁷ Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille ei pvm, arviolta 10.5., 23.5.1899 / WS KA, ko 1; Julio Reuter Arvid Neoviukselle 13.5.1899 / AN KA, ko 6.

siitä, mikä Lontoossa ja Berliinissä toisistaan riippumattomina käynnistettyjen adressivalmisteluiden suhde oli. Ilmeisesti Hanna Lindberg hahmotti tilanteen niin, että tuloksena olisi kahden haaran kautta johdettu hanke, missä Lontoossa keskityttäisiin Englantiin ja mahdollisesti Ranskaan, kun taas Saksan kautta tulisi organisoitavaksi Keski-Euroopassa tehtävä adressityö.⁴³⁸

Myös adressitekstilunnonksen valmistelu oli pysähdyksissä Zilliacuksen lähdettyä. Hanna Lindberg oli pyytänyt Julio Reuteria odottamaan Lontoon-adressin viimeistelyn kanssa, kunnes he olisivat nähneet Berliinissä laaditun lopullisen version. Kysymys adressitekstin muotoilusta oli selvästi takertunut Lindbergin mieleen ja esti häntä siirtymästä eteenpäin ja miettimään, kuinka itse allekirjoitusten keräämistyö toteutettaisiin. Lindberg suhtautui kielteisesti Fritz Arnheimin laatimaan tekstilunnonkseen, mikä osaltaan lisäsi heidän keskinäisten suhteidensa huonontumista. Kuitenkin pian tämän jälkeen Lindberg alkoi tuntea epävarmuutta myös itse luonnostelemastaan tekstistä. Näihin aikoihin Berliiniin saatiin Lontoossa laadittu tekstilunnonos. Asiaa sekoitti lisää se, että Lindberg pyysi tässä vaiheessa suomalaisten lähipiiriin kuulunutta professori Minzesiä laatimaan uuden luonnoksen vetoomustekstistä.⁴³⁹

Tilanne oli siten melko levällään Hugo Pippingin saapuessa Berliiniin 13.5.1899. Pipping havaitsi asioiden laidan nopeasti. Pipping oli ollut saavuttuaan varsin toiveikas, mutta jo parin Berliinissä viettämänsä päivän jälkeen hän raportoi Werner Söderhjelmille tilanteen olevan yllättävän haastava. Kuten Zilliacus ja Lindgren, myös Pipping oli ollut oletuksessa, että Theodor Mommsen ottaisi työn johtamisen käsiinsä, minkä jälkeen ”*kaikki järjestyisi kuin itsestään.*” Kuultuaan Mommsenin suhtautumisesta rauhankonferenssiin Pipping alkoi rajata Mommsenia adressityön ulkopuolelle. Mommsenin käytettävyyden muututtua kyseenalaiseksi oli epäselvää, kuka työtä oikeastaan johtaisi ja miten paikallisiin vaikuttajiin saataisiin luotua kontakteja.⁴⁴⁰

Hugo Pippingin ammattitaito ja Rudolf Euckenin arvovalta

Hugo Pipping ryhtyi tarmokkaasti hakemaan ratkaisuja, eikä jäänyt harmittelemaan hankalaa tilannetta. Heti Berliiniin tultuaan Pipping alkoi tutustua Lontoosta toimitettuun englantilaisen adressitekstiin sekä otti yhteyttä Ernst Lindelöfiin Pariisiin ja pyysi lähettämään vastaavan ranskalaisen luonnoksen, mikäli sellainen olisi laadittu. Edvard Westermarckilta hän sai Lontoosta lisää adressilunnonksen kappaleita ja, mikä tärkeintä, ajanmukaiset tiedot hankkeen kokonaissuunnitelmista. Tämän jälkeen Pipping kävi

⁴³⁸ Hanna Lindberg Julio Reuterille 12.5.1899 / JNR ÅA; Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille 8.5., ei pvm, arviolta 10.5., 13.5. ja 15.5.1899 / WS KA, ko 1.

⁴³⁹ Hanna Lindberg luonnosteli ensimmäisen versionsa yhdessä kirjailija, journalisti Selma Heinen kanssa. Katso Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille ei pvm, arviolta 30.4.-1.5. ja 8.5.1899 / WS KA, ko 1; Hanna Lindberg Julio Reuterille 12.5.1899 / JNR ÅA, XI;

⁴⁴⁰ Hanna Lindberg Julio Reuterille 12.5. ja 15.5.1899 / JNR ÅA, XI; Julio Reuter Arvid Neoviukselle 13.5.1899 / AN KA, ko 6; Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille 13.5.1899 / WS KA, ko 1; Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 14.5. ja 16.5.1899 / WS KA, ko 1; Rudolf Eucken Edvard Westermarckille 12.5.1899 / EW AA, IX.

neuvottelemassa professori Minzesin luona ja ilmeisesti sopi, että tämä ei enää puuttuisi adressitekstiasiaan.⁴⁴¹

Todettuaan Theodor Mommsenin epäsovivaksi adressihankkeen keulakuvaksi Saksassa, Hugo Pipping otti yhteyttä Rudolf Euckeniin, joka oli yhtenä ensimmäisistä esittänyt kansainvälisen vetoomuksen laatimista Suomen puolesta. Sysäyksen tähän yhteydenottoon on täytynyt tulla Westermarckin Lontoosta toimittamien tietojen pohjalta, koska Westermarck oli samoihin aikoihin kirjeenvaihdossa Euckenin kanssa. Pipping kirjoitti Euckenille heti Berliiniin saapumistaan seuraavana päivänä eli 15.5.1899, ja pyysi häntä esittämään oman luonnoksensa adressitekstiksi. Tästä käynnistyi nopeatahtinen keskinäinen viestinvaihto, jonka tuloksena Pipping matkusti neuvottelemaan Euckenin kanssa kasvotusten tämän kotikaupunkiin Jenaan 18.5. Tämä matka osoittautui ratkaisevaksi adressin toteutumisen kannalta Saksassa. Tuloksena oli, että haastavimman työn eli allekirjoitusten keräämisen suorittivat Euckenin kollegat eli saksalaiset oppineet, ja Eucken itse laati Saksan adressitekstin.⁴⁴²

Eucken oli todella laatinut adressitekstistä luonnoksen ja lähettänyt sen Pippingille jo ennen tämän saapumista Jenaan. Merkittävämpää kuitenkin oli, että Eucken oli valmistellut koko hankkeen tavoitteita ja tärkeyttä käsittelevän selvitysasiakirjan. Ajatus oli erinomainen ja perustui varmasti Euckenin tuntemukseen kollegoidensa ajattelutavasta. Asiakirjan tarkoituksena oli toisaalta vakuuttaa saksalaiset oppineet hankkeen tärkeydestä ja toteuttamiskelpoisuudesta. Samalla se oli varsin käytännöllinen järjestely, jonka avulla Eucken välttyi hakemasta tukea kampanjalle henkilökohtaisten tapaamisten kautta saksalaisissa yliopistokaupungeissa. Ratkaisu säästi myös suomalaiset vastavalta työltä.⁴⁴³

Pippingin aiemmat saksalaiset kontaktit alkoivat kantaa myös hedelmää ja niiden kautta rakentui toinen uoma, joka sittemmin yhtyi Euckenin kautta hahmoteltuun adressin toteutusmalliin. Pippingin vanha tuttu, professori Victor Hensen oli antanut Pippingille suosituskirjeen filosofian ja pedagogiikan professori Paul Barthin luokse. Barth, joka oli jo aiemmin keskustellut sekä Werner Söderhjelmin että Konni Zilliacuksen kanssa, laati puolestaan suosituksen Hans Delbrückin luokse. Delbrück osoittautui yhtä tärkeäksi kontaktiksi kuin Rudolf Eucken. Hugo Pipping tapasi Hans Delbrückin Jenaan lähtöään edeltäneenä päivänä 17.5. ja hänellä oli käytettävissään Euckenin laatima ja lähettämä luonnos adressitekstiksi. Tässä tapaamisessa, jossa oli myös mukana professori Barth, Delbrück teki useita muokkauksia Euckenin tekstiin ja innostui asiasta siinä määrin, että lupasi huolehtia kollegoidensa puhumisesta adressin allekirjoittajiksi Berliinissä. Tämän neuvottelun

⁴⁴¹ Hugo Pipping Werner Söderhjelmeille 14.5.1899 / WS KA, ko 1: Pippingin valmiutta verkostoitumiseen kuvaa myös se, miten Pippingille tuli myös tieto Gösta Mittag-Lefflerin matkustamisesta Göttingeniin. Pipping otti yhteyttä Mittag-Leffleriin ja pyysi tätä valmistelemaan maaperää hankkeelle Göttingenissä sekä tulemaan keskustelemaan tilanteesta Berliiniin.

⁴⁴² Lähtöaikatauluun vaikutti ilmeisesti se, että Pipping halusi lykätä lähtöään siihen, että oli tavannut ja keskustellut Mittag-Lefflerin kanssa, ja myös Konni Zilliacus saapui ilmeisesti Berliiniin juuri Pippingin Jenaan lähdön aattona. Mittag-Leffler jatkoi matkaansa myöhemmin Budapestiin ja kesäkuun alussa Lontooseen. Katso Hugo Pipping Werner Söderhjelmeille 16. ja 17.5.1899 / WS KA, ko 1.

⁴⁴³ Euckenin laatimasta asiakirjasta Pipping käyttää ilmaisua *Erklärung* tai *förklaring*. On vaikea sanoa, missä määrin kyse on sisällöltään erilaisesta asiakirjasta kuin varsinainen adressiteksti. Ainakaan tällaista erillistä asiakirjaa ei ole säilynyt suomalaisarkistoissa. Kyseessä voi olla myös itse adressiteksti tai jokin sen alustava versio. Hugo Pipping Werner Söderhjelmeille 17.5.1899 / WS KA, ko 1.

tuloksena adressitekstin viimeistely tuli käytännössä Delbrückin tehtäväksi, samoin kuin keskeisten vaikuttajien rekrytointi Berliinissä mukaan hankkeeseen.⁴⁴⁴

Rudolf Euckenin aktivoituttua asiassa myös ajatus tavasta kerätä allekirjoituksia kehittyi. Alussa Pippingin suunnitelmana oli pysytellä matalalla profiililla Berliinissä ja organisoida koko keräysprosessi eräänlaisena kirjekampanjana. Tähän malliin perustui Pippingin ensi yhteydenotossaan Euckenille esittämä ajatus siitä, että allekirjoituksia voitaisiin ryhtyä keräämään Berliinissä heti, kun Eucken olisi kuvannut hankkeen keskeiset periaatteet. Näin työ saataisiin vauhdikkaasti liikkeelle jo ennen kuin Euckenin tarvitsisi edes esittää luonnosta adressitekstiksi.⁴⁴⁵

Ajatus Euckenin laatimasta ”selvityksestä” jalosti tätä ajatusta toteutusmallista. Selvitystä päätettiin painaa kuusikymmentä kappaletta ja jakaa ne saksalaisiin yliopistoihin. Tämä selvitys esitettiin allekirjoituksia kysyttäessä selvitykseksi siitä, mistä hankkeessa oli kyse. Nimet kerättiin siten ilman varsinaisen adressitekstin esittämistä. Tässä toteutusmallissa Eucken oli ilmeisesti ottanut huomioon Pippingin alun perin esittämän ajatuksen kerätä allekirjoituksia ilman adressitekstiä, vain Euckenin siitä kirjeitse listaamat keskeiset pääkohdat esitellen. Ratkaisu oli myös sikäli järkevä, että se antoi sekä Pippingin toivomalla tavalla mahdollisuuden jatkaa samanaikaisesti adressitekstin työstämistä, että jo alkaa kerätä allekirjoituksia.⁴⁴⁶

Allekirjoitusten kokoamiseen tarvittiin adressitekstiluonnoksen ja Euckenin selittävän tekstiosan lisäksi pergamenttiarkit, joille nimet oli päätetty kerätä. Edvard Westermarck lähetti Pippingille ainakin jonkin verran näitä pergamentteja Lontoosta. Ilmeisesti niitä saatiin sitten nopeasti lisää tilanteen alkaessa muuttua. Jenan-matkaltaan palannut Pipping raportoi nimittäin 26.5. tyytyväisenä Werner Söderhjelmille, että kaikki oli organisoitunut parhaalla mahdollisella tavalla: Jenaan jääneen yhden pergamentin ohella yhdeksäntoista muuta oli lähetetty yhtä monelle yliopistopaikkakunnalle Saksassa. Lisäksi allekirjoitusten keräämistyöhön oli pystytty nimeämään paikalliset tukihenkilöt. Pippingin kirjeistä ei tarkemmin käy ilmi, miten nämä yhteyshenkilöt löydettiin ja saatiin mukaan työhön. Vaikuttaa siltä, että Rudolf Eucken oli organisoitunut myös tämän asian, koska Pippingillä

⁴⁴⁴ Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 17.5.1899 / WS KA, ko 1; Konni Zilliacus Julio Reuterille 20.5.1899 / JNR AA, XXI; Konni Zilliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA, ko 7 = Armfelt 1923, 120-124.

⁴⁴⁵ Pipping kirjoitti aikovansa turvautua Berliiniin tulossa olleeseen Mittag-Leffleriin, jotta tämä agitoisi saksalaisprofessoreita tarvittaessa hankkeeseen mukaan. Lisäksi hän oli varautunut ottamaan yhteyttä johonkin paikalliseen oppineeseen ystäväänsä, joka oli myös vierailut Suomessa, jotta hän voisi Saksassa tehdä ”agitaatiomatkan” suomalaisten hyväksi. Tämä ajatus kariutui oppineen kollegan monien muiden työvarausten vuoksi. Omasta näkyvyydestään Pipping totesi pysyttelevänsä hotellissa kirjautuneena tri Pippingiksi Upsalasta ja paljastavansa identiteettinsä ainoastaan kirjeiden luovutuksen yhteydessä passillaan postinkantajalle. Katso Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 14. ja 16.5.1899 / WS KA, ko 1.

⁴⁴⁶ Pipping Euckenin ”selvityksestä” antama kuvaus ei ole aivan yksiselitteisesti ymmärrettävissä, mutta vaikuttaisi siltä, että alkuperäisenä ajatuksena oli painaa myöhemmin allekirjoitukset Euckenin selvitystekstin yhteyteen (alle?) ja liittää edelleen tämä kokonaisuus yhteen varsinaisen saksalaisen adressitekstin ja mahdollisten muiden asiakirjojen kanssa. Myös Pippingin Julio Reuterille asiasta esittämä kuvaus viittaa siihen, että Euckenin ”selvitystä” hiottiin, ennen muuta Delbrückin toimesta, lopulliseksi adressitekstiksi. Katso Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 17.5.1899 / WS KA, ko 1 ja Hugo Pipping Julio Reuterille 17.5.1899 / JNR AA, XIV. Konni Zilliacuksen esittämän kuvauksen perusteella taas voisi päätellä, että Euckenin laatima ”selvitys” oli sama kuin varsinaisen adressiteksti. Zilliacuksenkin mukaan tosin ”pääkappale” (hufvudexemplaret) laadittaisiin Berliinissä sillä aikaa, kun Euckenin ”selvitys” kiertäisi saksalaisyliopistoissa allekirjoitusten pohjustamiseksi. Oleellista on, että adressin allekirjoittaminen voi alkaa tekstin vielä hakiessa muotoaan. Zilliacuksen tietojen mukaan Euckenin kiertokirjeeseen liitettiin mukaan Zilliacuksen toimittama lista Englannissa adressin allekirjoittavista henkilöistä. Tällä oli tarkoitus saada varovaiset saksalaisoppineet kernaammin allekirjoittamaan. Katso Konni Zilliacus Julio Reuterille 17.5.1899 / JNR AA, XXI.

ulkomaalaisena oli vaikeaa saada paikalliset vaikuttajat sitoutettua hankkeeseen. Pipping oli yrittänyt tätä, mutta saanut kieltäviä vastauksia. Asioiden ollessa tässä vaiheessa, saattoi Pipping palata Berliiniin odottamaan työn tuloksia. Adressi viimeisteltiin tämän mukaisesti ja Hugo Pipping palasi Upsalaan 13.6.1899, toimittaan tällä matkalla suurimman osan allekirjoituksista Tukholmaan odottamaan adressidelegaation lähtöä Pietariin.⁴⁴⁷

Suuri ero ja ratkaiseva käänne Saksan adressin onnistumisen kannalta ei ollut pelkästään Werner Söderhjelmien organisoima Hugo Pippingin lähettäminen Berliiniin, vaan ennen muuta Pippingin tapa suhtautua hankkeeseen hyvin eri tavalla kuin Hanna Lindberg. Kun Lindbergin etenemistä rajoitti adressihankkeen tarkastelu puhtaasti paikallisesta näkökulmasta ja takertuminen adressiteksiluonnoksen muotoilujen viimeistelyyn, olivat Pippingin lähtökohdat aivan toiset. Vaikka hänen kansainvälinen kokemuksensa ei ollut dramaattisesti laajempi kuin Lindbergilläkään ja heidän ikäeronsa oli vain viisi vuotta, oli Pipping kuitenkin aivan eri tavalla verkostoitunut. Pippingin toveripiiri oli hänen itsensä tavoin akateemisesti ja kansainvälisesti suuntautuneita, joten oli täysin luontevaa, että Pipping lähti tarkastelemaan adressityötä Saksassa laajemmasta näkökulmasta. Pipping sai kattavat tiedot hankkeen kokonaissuunnitelmasta Lontoosta. Tämä oli edellytys työn menestykselle.⁴⁴⁸

Hanna Lindbergin toimintaa ja reaktioita tulee ymmärtää toisaalta hänen taustaansa ja toisaalta sitä tilannetta vasten, johon hän adressihankkeen käynnistyessä joutui. Itsenäisenä jatko-opiskelijana hän oli luultavasti olosuhteiden myötä tullut kytketyksi sanomalehtikampanjointiin Saksassa. Adressityö käynnistyi vielä yllättävämmiin, Konni Zilliacuksen päähänpistosta ja melko spontaanista saapumisesta Berliiniin toteuttamaan sitä. Tässäkin tilanteessa Hanna Lindbergin apua työssä ei voitu ohittaa, varsinkin Arnheimin suhtautuessa skeptisesti koko hankkeeseen. Asetelmassa Lindbergille avautuivat uudenlaiset mahdollisuudet: ensinnäkin osallistua yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen ja kansalliseen hankkeeseen eli aktivoitua tyypillisesti miesten dominoimilla pelikentillä. Toisaalta adressihanke näyttäytyi lehdistökampanjointiinkin verrattuna jännittävänä aktiviteettina, jossa oli mahdollista kanavoida tutkimustyöstä poikkeavaa älyllistä kilvoittelua ja laajentaa elämänpiiriä karismaattisten ja kiinnostavien henkilöiden, keskusteluiden ja puhetilaisuuksien pariin.⁴⁴⁹

Tämä tilanne hurmasi Lindbergiä, joka joutui kuitenkin pettymään ympäröimiensä miesten toimintaan. Epäilemättä rakastettavasti Lindbergiä kohtaan käyttäytynyt ja suuri-suuntaisesti hankkeesta puhunut Zilliacus katosi Berliinistä yhtä nopeasti kuin oli tullut. Werner Söderhjelm, jota kohtaan Lindberg osoitti kirjeiden perusteella sekä ammatillista että henkilökohtaista ihailua ja kiintymystä, ei saapunut toivotulla tavalla itse paikalle,

⁴⁴⁷ Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 14.5., 26.5. ja 14.6.1899 / WS KA, ko 1; Julio Reuter Edvard Westermarckille 17.5.1899 / EW AA, XXVI; Konni Zilliacus Julio Reuterille 12.5.1899 / JNR AA, XXI; Willy Eigenbrodt Hanna Lindbergille 12.6.1899 / WS KA, ko 1.

⁴⁴⁸ Hanna Lindberg Julio Reuterille 14. ja 15.5.1899 / JNR AA, XI; Hugo Pipping Julio Reuterille 14.5.1899 / JNR AA, XIV; Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 14.5.1899 / WS KA, ko 1; Julio Reuter Arvid Neoviukselle 13.5.1899 / AN KA, ko 6. Pippingin roolista katso myös Menger 2015, 259.

⁴⁴⁹ Florin 2014, 33-34.

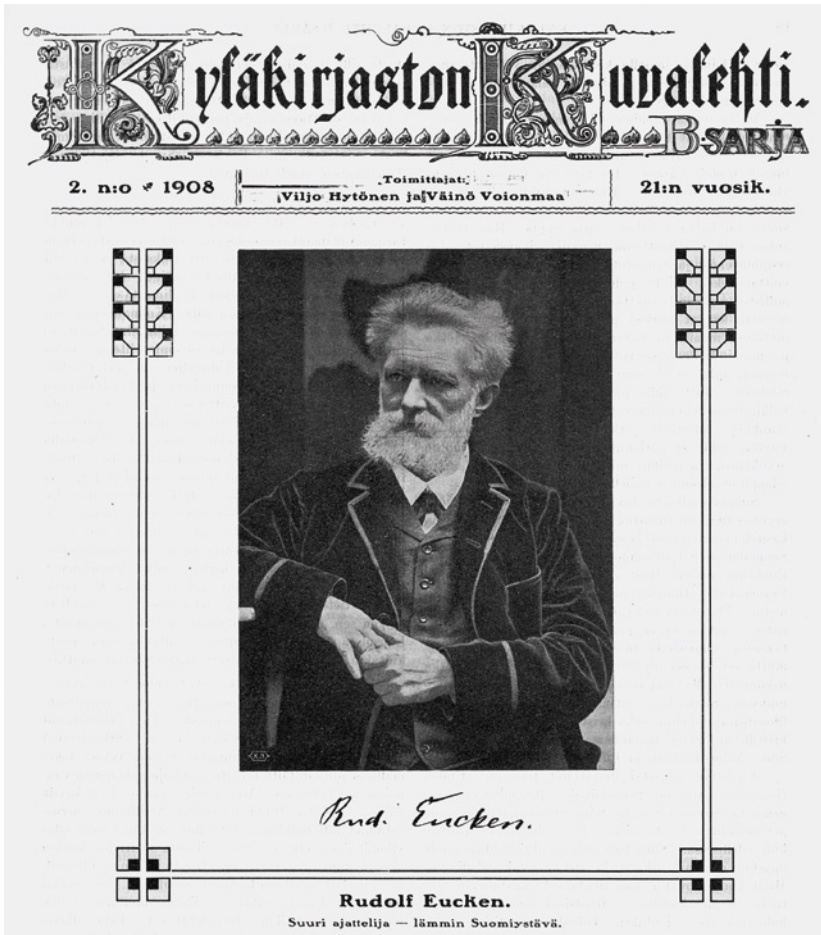
mutta – mikä ehkä vielä suurempi pettymys – ei myöskään osoittanut Lindbergille sellaista etusijaista luottamuksellista asemaa, jota hän selvästi toivoi. Arnheimia kohtaan tuntemistaan epäilyistä ja harmista huolimatta Söderhjelm edelleen esitti hänelle tietoja, joista ei ollut informoinut Lindbergiä. Ja lopulta paikalle saapui Söderhjelm in lähettämänä Hugo Pipping, joka otti koko hankkeen hoitaakseen ja teki siitä pitkälti itsensä ja Euckenin välisen. Hanna Lindbergin turhautuminen tulee tulkita paitsi pettymyksenä työn pysähtymisestä, myös niiden uudenlaisten elämänpolkujen umpeutumisenä, joita hanke oli näyttänyt jo voivan avata. Kyse oli sellaisista transnationalistisen verkostoitumisen käytännöllisistä ilmentymistä, joista Lindberg mahdollisesti oli haaveillut, mutta joihin ei tähän saakka ollut avautunut mahdollisuuksia. Tästä huolimatta adressihanke tarkoitti Lindbergille itseluottamuksen ja omiin mahdollisuuksiin uskomisen kasvua. Vaikka Lindberg oli monessa kohti huolestunut lopputulemasta, vaikutti hanke kokonaisuutena hänen persoonaansa täysin päinvastaisesti kuin esimerkiksi Yrjö Hirnin kohdalla.⁴⁵⁰

Hugo Pipping sen sijaan oli toimitettu Saksaan toteuttamaan adressi, ja tämän työn hän halusi ilmeisesti suorittaa paitsi mahdollisimman hyvin, myös mahdollisimman nopeasti valmiiksi. Toinen ratkaiseva seikka oli Pippingin päätös hakea apua Rudolf Euckenilta, joka jo aikaisemmin oli osoittanut melko spontaania kiinnostusta kampanjointiin Suomen puolesta. Oli erikoista, että valmistelua Saksassa oli edes ajateltu viedä eteenpäin käyttämättä hyväksi paikallista merkkihenkilöä, joka koko ajatuksen oli ensimmäisten joukossa esittänytkin. Saksalaisen Euckenin ajatusten piti lopulta kiertää Lontoon kautta Berliiniin, ennen kuin niille ymmärrettiin laittaa painoa. Tähän saattoi olla syynä Zilliacuksen halu toteuttaa adressia Saksassa omien näkemystensä pohjalta. Zilliacuksen työtä jatkanut Hanna Lindberg ei myöskään ollut luultavasti tietoinen Lontoon ja Euckenin välillä käydystä kirjeenvaihdosta ja siitä, että Euckenia yritettiin saada mukaan hankkeeseen.

Hugo Pipping oivalsi nopeasti, että adressi ei olisi koottavissa suomalaisten omin voimin Saksassa. Pippingin tulon myötä myös ajatus ”muualla” ensin tehtävästä työstä ja sen organisoinnista Saksan kautta hiipui itsestään. Rudolf Eucken oli tietoinen toiminnasta Lontoossa, mikä riitti, yhdessä Euckenin arvovalan kanssa, vakuuttamaan paikalliset siitä, että adressi oli valmisteilla muuallakin. Saksasta käsin ei organisoitu lopulta adressityötä missään muussa maassa, ellei huomioon oteta Unkarissa ja Itävallassa toimineiden asiamiesten liikkumista asemapaikoilleen Saksan kautta sekä heidän siellä saamiaan neuvoja ja materiaaleja. Paradoksaalista on, että samalla kun adressihankkeen Lontoossa Euckenin ajatuksesta käynnistynyt toinen haara muuttui Konni Zilliacuksen toiveiden ajatuksen mukaiseksi, kehittyi Zilliacuksen Berliinissä liikkeelle laittama toinen adressin haara tavaltaan ”euckenilaiseksi”.⁴⁵¹

⁴⁵⁰ Hyvä esimerkki siitä, miten adressihanke äkillisesti muutti Lindbergin elämää, on Boris Minzesin Berliinissä pitämä esitelmä, jonka jälkeen kaikki ”paikalle olleet saksalaiset kuulijat olivat kerääntyneet Lindbergin ympärille ihmettelemään aito elävää suomalaista”, jolloin Lindberg oli alkanut valistaa näitä Kalevalasta ja muista suomalaisen kulttuurin merkkiteoksista. Tällaiset tähti hetket inspiroivat Lindbergiä adressityössä ja tekivät siitä paitsi asia-, myös tunnekokemuksen hänelle. Katso Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille 15.5.1899 / WS KA, ko 1.

⁴⁵¹ Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille ei pvm, arviolta 19.5.1899 / WS KA, ko 1.

21. Filosofii Rudolf Eucken, joka oli mukana Suomen puolesta tehtävän vetoomuksen ideoinnissa ja jolle soviteltiin erilaisia rooleja hankkeessa. (Kyläkirjaston kuvalehti, no 2, 1908, Kansalliskirjasto, Digitaaliset aineistot)

Se, että Hugo Pipping käytti ja rakensi lisää henkilökontakteja paikallisiin vaikuttajiin, oli ratkaisevaa hankkeen toteutuksen kannalta. Ehkä enemmän kuin missään muussa maassa, juuri Saksassa paikallisten henkilöiden osallistuminen hankkeeseen oli ratkaisevaa koko työn toteutumisen kannalta. Rudolf Eucken sai muita paikallisia paitsi osallistumaan, myös kiinnostumaan hankkeesta ja osallistumaan sen ideointiin. On epätodennäköistä, että suomalaiset olisivat omin voimin saaneet varovaisten saksalaisprofessorien allekirjoituksia adressiin, riippumatta adressin sanamuodoista tai käytettävissä olleiden suomalaisiamiesten määrästä.⁴⁵²

⁴⁵² Rudolf Eucken luultavasti lykkäsi omaa aktiivista rooliaan niin pitkään kuin se oli mahdollista. Pippingin kanssa käydyt keskustelut varmaankin saivat Euckenin ymmärtämään, että asia ei olisi toteutettavissa ilman hänen suoraa vaikuttamistaan siihen. Katso Rudolf Eucken Edvard Westermarckille 28.4. ja 12.5.1899 / EW ÅA, IX. Saksalaisten varovaisuudesta katso mm. Konni Ziliacus Julio Reuterille 18.5.1899 / JNR ÅA, XXI.

Kun Julio Reuter oli Lontoosta käsin perustellut Arvid Neoviukselle ja muille Helsinkiin suomalaisten aktiivista roolia adressin valmistelussa sillä, että käytännön työtä ei voinut jättää paikallisten käsiin, oli tilanne Saksassa liki päinvastainen. Suomalaiset saivat kyllä audiensseja ja kohteliaita myötätunnon ilmauksia saksalaisilta merkkihenkilöiltä, mikä tuntui ensi alkuun miellyttävältä, erityisesti yhtä työläemmäksi muuttuneen lehdistövaikuttamisen jälkeen. Käytännössä tätä pitemmälle ei ollut mahdollista päästä ilman paikallisten ottamista työtä omiin käsiinsä. Helsingissä tavoitteeksi asetettu aidosti ulkomaalaisten toteuttama ja keräämä adressi toteutui ehkä parhaiten juuri Saksassa.⁴⁵³

Todellinen ”kulttuuriadressi”?

Saksan adressin valmistelua käsittelevässä lähdekirjeistössä toistuvat muutaman paikallisen tukijan nimet. Näitä yhdistivät samantapaiset motiivit kuin tukijoilla muissakin maissa; aiemmat kokemukset Suomesta, yhteydet adressia valmisteleviin suomalaisiin, edistyksellisempi maailmankatsomus, kiinnostus suomalaiseen kulttuuriin sen ominaispiirteiden vuoksi tai osana länsieurooppalaista kulttuuriyhteyttä, sekä tukijoiden keskinäiset yhteydet. Lähtökohtana olivat Werner Söderhjelminkin kautta luodut kontaktit, joita pyrittiin hyödyntämään myös adressityössä.

Monien henkilöiden kohdalla useat edellä luetelluista perusteista täyttyivät. Adressidelegaattiksi kovasti taivuteltu ja lopulta muodollisesti tähän tehtävään nimensä käyttämiseen suostunut Rudolf Virchow oli saksalaisen edistyspuolueen perustajajäseniä 1860-luvun alkupuolelta ja etnografisen tutkimuksen ja museotoiminnan uranuurtajia Saksassa jo 1870-luvulta alkaen. Osana antropologisia tutkimuksiaan Virchow oli vierailut Suomessa jo 1870-luvulla ja yllätynyt suomalaisen yhteiskunnan ja kulttuurin tasosta. Adressia Ruotsissa toteuttanut Axel Key oli työskennellyt Saksassa Virchowin avustajana, millä on saattanut olla vaikutusta hänen nostamiseensa adressidelegaattiehokkaaksi, koska delegaattikandidaattien valintaa tehtiin myös Tukholmasta käsin.⁴⁵⁴

Historian professori Thedor Schiemann oli yksi Werner Söderhjelminkin Saksan-matkallaan tapaamista henkilöistä ja siten ajan tasalla Suomen tilanteesta. Schiemann oli toiminut aiemmin Tallinnan kaupunginarkistonhoitajana, mutta määrätty aikanaan valitsemaan Siperiaan karkoituksen tai maastamuuton välillä. Schiemann siirtyi Berliiniin ja eteni myöhemmin aina keisari Wilhelmin ulkopoliittiseksi neuvonantajaksi. Schiemann ennakoivat Venäjän hajoamista ja tulevaa suursotaa Euroopassa. Schiemann ei halunnut ottaa roolia adressihankkeessa, mutta hänen henkilöhistoriallaan oli luultavasti merkitystä siihen, miksi häneltä toivottiin tukea siihen.⁴⁵⁵

⁴⁵³ Julio Reuter Arvid Neoviukselle 13.5.1899 / AN KA, ko 6. Kaikenlaiset adressiin liittyneet tapahtumat olivat Hanna Lindbergille mieluisia. Niiden yhteydessä hän sai sekä myötäelää vaalimiaan ajatuksia Suomea kohdanneesta vääryydestä, että kokea henkilökohtaista huomiota. Katso Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille 15.5.1899 / WS KA, ko 1.

⁴⁵⁴ Thiesse 1999, 202; Smeds 1996, 166; adressidelegaatin tehtävästä katso mm. Axel Berndtson Edvard Westermarckille 3.6.1899 / EW ÅA.

⁴⁵⁵ Söderhjelm 1923, 207-210; Menger 2015, 257.

Myös merkittävästi adressihankkeeseen osallistunut Hans Delbrück oli taustaltaan historian professori Berliinin Friedrich-Wilhelms-Universität -yliopistossa. Myös hän oli poliittisesti aktiivinen ja istunut valtiopäivillä liberaalien ja konservatiivien väliin sijoittuneen vapaakonservatiivisen puolueen edustajana. Delbrückillä ei oman aineistoni perusteella ollut adressihanketta edeltäviä suoria kontakteja Suomeen tai suomalaisiin. Sen sijaan toinen hankkeen keskeinen tukija, filosofian tohtori, opettaja ja vapaa kirjoittaja Wolrad ”Willy” Eigenbrodt, oli kääntänyt Vänrikki Stoolia ja muuta Runebergin tuotantoa saksaksi. Eigenbrodtnin sukujuuret olivat Ruotsista lähtöisin ja hän toimi Jenan yliopistossa ruotsin kielen opettajana. Eigenbrodt oli yksi mahdollisia adressin allekirjoittajia etukäteen listanneista henkilöistä.⁴⁵⁶

Adressityöhön haviteltujen ja sitä tukeneiden saksalaisoppineiden yhteydet Suomeen ja suomalaiseen kulttuuriin olivat moninaiset, mutta mikään niistä olisi tuskin itsessään ollut riittävä peruste lähteä mukaan poliittisesti arveluttavaan vetoamukseen omalla nimellä. Rudolf Euckenin saaminen mukaan adressin käytännön järjestelyihin oli ratkaiseva sysäys, jolla myös usean muun suomalaisten tukemiseen myönteisesti suhtautuneen henkilön osallistuminen saatiin varmistettua. Tämä käy yksiselitteisesti ilmi lähdeaineistosta. Esimerkiksi Hans Delbrück oli suhtautunut hankkeeseen varauksellisesti Konni Zilliacuksen tiedustellessa asiaa, mutta Euckenin tultua mukaan hankkeeseen, sai Hugo Pipping Delbrückiltä toisenlaisen vastaanoton: Delbrück lupasi varmistaa berliiniläisten kollegojensa tuen hankkeelle ja alkoi myös kommentoida adressitekstin luonnosta. Myös Eigenbrodtnin kohdalla merkittävää oli, että saman yliopiston professorina Eucken tunsi hänet hyvin.⁴⁵⁷

Hugo Pipping tiivistä tilanteen ja Rudolf Euckenin merkityksen yhteen virkkeeseen:

”Asia ei näytä etenevän niin hyvin siellä, [niillä paikkakunnilla], missä epäillään aloitteen olevan suomalaista alkuperää. Ilman Euckenia olisi Saksasta varmasti tullut pannukakku.”⁴⁵⁸

Saksan akateemisessa maailmassa ei esiintynyt suurta halua ottaa poliittisesti kantaa Suomen tilanteeseen tai puuttua Venäjän sisäisiin asioihin. Liberaalit voimat eivät innoittaneet Englannin tapaan epäitsekäaseen tukitoimintaan aatteellisista syistä. Vaikka suomalaiset olivat perinteisesti opiskelleet saksalaisissa yliopistoissa ja saksalaisen kulttuurin seuranta oli muita ulkomaisia kulttuureja korostuneempaa Suomessa, eivät sen tuloksena syntyneet henkilökontaktit riittäneet yksin saamaan adressityötä liikkeelle Saksassa.

Rudolf Euckenin merkitys adressin toteutumisessa oli kahtalainen. Merkittävintä oli hänen aktiivinen roolinsa työn organisoimisessa sekä kontakteissaan ja arvovallassaan, joiden myötävaikutuksella adressiin saatiin haluttujen henkilöiden allekirjoitukset. Toiseksi

⁴⁵⁶ Söderhjelm 1914, 219; Söderhjelm 1927, 212; Menger 2015, 259; Willy Eigenbrodt Hanna Lindbergille 12.6.1899 / WS KA, ko 1.

⁴⁵⁷ Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 17.5.1899 / WS KA, ko 1; Gertrud Coupland Yrjö Hirnille 3.6.1899 / YH KK, 86: ”Eucken tuntee Eigenbrodtnin hyvin, sain häneltä kirjeen, jossa on paljon tietoja.”

⁴⁵⁸ Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 26.5.1899 / WS KA, ko 1.

Euckenin panos oli ratkaiseva adressitekstin laadinnassa. Eucken ei ainoastaan laatinut tekstiä, vaan luonnosteli sen sisällön sellaiseksi, että allekirjoittaminen ei näyttäytynyt liian suurena henkilökohtaisena riskinä. Rudolf Eucken varmisti, että hanke ei näyttäytynyt vallankumouksellisena, Venäjää vastaan suunnattuna agitaationa tai liian rohkealla tavalla sen sisäisiin asioihin puuttumisena.

Rudolf Euckenilla ei ainakaan oman lähdeaineistoni perusteella ollut henkilökohtaisia siteitä Suomeen ennen kulttuuriadressia. Yhdistävä tekijä oli, kuten edellä on tuotu esiin, puolison sukuyhteys suomalaisia tukeneeseen Gertrud Couplandiin Lontoossa, mikä johti Euckenin ajatukseen tukivetoomuksesta Suomelle.

Sen sijaan filosofina Rudolf Eucken oli kiinnostunut vähemmistökansallisuuksien ja pienten kulttuurien asemasta ja vaikutuksesta eurooppalaiseen kulttuuriperintöön. Euckenin motiivit Suomen tukemiseen olivat siten ennen muuta ammatillisia. Euckenin ohjauksessa Suomea tarkasteltiin enemmän filosofisesta ja kulttuurisesta kuin valtiollisesta näkökulmasta.

Pienten kansojen asemaa käsitelleessä artikkelissaan Eucken keskittyi oikeudellisten kysymysten asemasta suomalaisen kulttuurin merkitykseen. Kyse ei ollut ainoastaan Suomen kulttuurisen elämän aktiivisuuden arvostamisesta. Toisin kuin useat muut suomalaisten adressihankkeen tukijat, Eucken ei korostanut länsimaisen ja itämaisen välistä vastakkainasettua ja Suomen roolia länsimaisen kulttuurin vartijana itäistä barbariaa vastaan. Euckenin huomio kiinnittyi yhtenäisemmästä länsieurooppalaisesta kulttuurista erillisen ja pienen suomalaisen kulttuurin omaleimaisuudesta merkityksestä. Suomalaisen kulttuurin arvo oli kulttuurin sisäisessä voimassa ja merkityksessä, ominaisarvossa, enemmän kuin sen vastakkaisuudesta jollekin toiselle kulttuurille. Siinä missä monet adressin tukijat esimerkiksi Ranskassa tai Ruotsissa korostivat adressin yhteydessä suomalaisen kulttuurin säilymistä ”puhtaana” venäläisten valtakulttuurin vaikutteista, näki Rudolf Eucken suomalaisen kulttuurin myönteisenä puolena tavan, jolla länsimaisen eli germaanisen ja ural-altailaisen itämaisen kulttuurien parhaat ominaisuudet siinä yhdistyivät. Eucken piti myös tärkeänä suomalaisen kulttuurin yhtenäisyyttä eli suomen- ja ruotsinkielisten kulttuurien toisiaan täydentävää vaikutusta suomalaiseen kulttuuriin.⁴⁵⁹

Rudolf Eucken oli osoittanut myös arvostusta tsaarin hallinnolle, joka oli pitkään antanut pienen kulttuurin omaleimaisuuden kukkia ja kehittyä ison emämaan varjossa. Juuri tässä Euckenin ajattelussa ilmeisesti tapahtua muutoksia ja uudelleenarviointia adressin yhteydessä:

”[Venäläinen hallinto Suomessa] *on alkanut kehittyä toisenlaiseen suuntaan. Yhä armottomammin tartutaan ei ainoastaan Suomen poliittiseen itsemääräämisoikeuteen, vaan myös sen kansallisiin erityispiirteisiin. Enää ei voi olla minkäänlaista epäselvyyttä siitä,*

⁴⁵⁹ Tässä ja alempana olevan Euckenin ajattelun analyysin pohjana on *Finnländische Rundschau* artikkelista laadittu ruotsinkielinen laitos ”*De mindre nationernas uppgift och betydelse*”, joka ilmestyi jo samana vuonna 1901 ruotsalaisessa aikakausjulkaisussa. Sen toimituskuntaan kuuluivat mm. kulttuuriadressin keskeiset puuhämiehet Edvard Westermarck ja James Sully.

että vastapuolen perimmäinen tavoite on näiden kansallisten ominaispiirteiden hävittäminen. Ulkopuolinen toimija voi tässä tilanteessa ainoastaan tarjota moraalista tukeaan ja inhimillistä myötätuntoa.”⁴⁶⁰

Eucken kytki Suomen nimenomaisessa tapauksessa esiintyneen sorron ja sen vastarinnan tukemisen kansallista tarkastelua laajempaan näkökulmaan. Eucken ei arvioi kysymystä länsimaiden ja Venäjän, vaan suurten ja pienten maiden välisenä. Tässä tarkastelussa pienillä mailla on rooli eräänlaisen rauhallisen, sisäisen olemuksen, yksilöiden ja kansanhengen kehittäjänä, joka näkyy yksittäisinä keksintöinä tieteen, tekniikan tai kulttuurin saralla. Eucken kritisoi suurten maiden 1800-luvun jälkipuolen imperialistista suuntautumista, joka hänen nähdäkseen johtaa pahimmillaan lopulta yhden suurvallan maailmantyranniaan. Näin katsottuna pienet maat edustavat aidommin ihmishengen jaloimpia suuntauksia, katseen kääntämistä ennemmin sisäänpäin kuin kiihotettuun liikkeeseen eli nationalistiseen ekspansio politiikkaan.⁴⁶¹

Rudolf Euckenin ajattelussa suuruus ja suuri koko eivät ole rinnasteisia käsitteitä. Euckenin mielestä juuri itsenäisyytensä säilyttäneet pienet kansat tai kansakunnat ovat pystyneet luomaan alkuvoimaisimpia ajattelun malleja ja elämän muotoja. Esimerkiksi suuren valtion tapa pyrkiä keskittyä taloudellisiin kysymyksiin, kuten tuonnin ja viennin maksimointiin, tai sotilaalliseen voimaan, vaikkapa 1800-luvun lopulle tyypillisten alliansisopimusten ja asevarustelun kautta, tuottaa Euckenin mukaan lähinnä sattumanvaraista hyötyä ja on joka tapauksessa irrallaan elämän oleellisista piirteistä ja kysymyksistä. Joutuessaan suuren valtion imuun pienempi kansakunta joutuu edellä kuvattujen taloudellisesti-sotilaallisten tavoitteiden toteuttajaksi tahtomattaan. Euckenin mielestä tarvitaan kokonaan uusia tapa arvottaa kansallisia piirteitä ja kansakuntien välisiä suhteita: silloin täytyy huomioida moraaliset kriteerit ja inhimillinen sympatia. ”*Kun oikeudenmukaisuus joutuu pohjimmaiseksi, ei ole enää mitään syytä elää enää maan päällä.*”⁴⁶²

Euckenin ajattelu tuntuu sijoittuvan varovaisesti ja hengen suurmiesten johdolla tapahtuvaa kansallisen kulttuurin rakentamista ulkomaisten vaikutteiden avulla painottavan Snellmanin fennomanian ja jopa eurooppalaisesta liittovaltiosta uumoilevien Ernest Renanin tai C.G. Estlanderin pohdinnan väliin. Suhteessa kulttuuriadressin suomalaisten toteuttajien ajatteluun kiinnostavaa siinä on erilainen näkökulma länsimaiseen (eurooppalaiseen) kulttuuriin. Siinä missä esimerkiksi Konni Zilliacus tai Edvard Westermarck näkivät eurooppalaisten tiedemiesten yhteistyön kulttuuriadressissa perustuvan yhteiseen länsimaiseen kulttuuriin, piti Euckenkin oppineiden yhteistyötä tärkeänä, mutta ei yhtenäisen, vaan juuri mosaiikkimaisesti erillisistä kokonaisuuksista muodostuvien kulttuurien turvaamiseksi.

⁴⁶⁰ Eucken 1901, 9.

⁴⁶¹ Eucken 1901, 6-7.

⁴⁶² Tudor Jones 1912, 228-230.

Euckenin universaalisuus on erilaisuuden vaalimista yhtenäisten kosmopoliittisten arvojen asemesta. Tässä ajattelussaan hän oli ilmeisen ajan hermolla, koska esimerkiksi vuoden 1900 Pariisiin maailmannäyttelyssä alettiin korostaa ”kansallisten kulttuurien henkeä” ja yksilöllisiä piirteitä, mikä sai myös pohjoismaiset kulttuurit katsomaan enemmän sisäänpäin. Tässä Eucken tuntuu olevan samoilla linjoilla Snellmanin kanssa, joka kritisoi kotimaisia liberaaleja väärään analyysiin perustuneesta innostuksesta eurooppalaiseen vaikuttamiseen ja kulttuuristen vaikutteiden tuomiseen Suomeen.⁴⁶³

Euckenin kohdalla intellektuellien yhteiskunnallinen aktiivisuus on käytännöllinen heijastuma hänen teoreettisesta ääri-intellektualismin kritiikistään. Se tarkoitti mm. epäselvien tieteellisten käsitteiden korvaamista selkeämmillä ilmaisuilla. Euckenille filosofia oli ”elämän filosofia”. Tämän mukaisesti Rudolf Eucken lienee teorioiden maailmaan uponneen tutkijan asemesta pyrki soveltamaan ajatteluaan käytännön toimiksi. Suomen kysymys kiinnosti Euckenia Gertrud Couplandin kautta henkilökohtaisista syistä, mutta kutoutui myös luontevasti osaksi hänen universalistisia ja humanistisia teemoja painottavaan filosofiaansa, jonka taustalla oli analyysi ajan laajemmista yhteiskunnallisista kehityskaarista. Eucken oli henkilönä oikealla tavalla verkottunut ja meritoitunut, mutta myös hänen Couplandille esittämänsä ehdotuksensa oli riittävän konkreettinen ja kiinnostusta herättävä voidakseen toimia valmistelupohjana käytännön toimenpiteisiin.

Rudolf Euckenin näkemykset muodostavat oman kategoriansa kulttuuriadressiin osallistumisen syistä. Ne näkyvät selkeästi hänen luonnostelemassaan Saksan adressitekstissä, joka on yhtä lailla uniikki adressitekstien joukossa.

Saksan adressissa keskeinen elementti, jonka puolesta allekirjoittajat vetoavat ja jota halutaan suojella, on kulttuuri ja hiukan laajemmin suomalainen elämänmuoto. Tieteelliset ja taiteelliset saavutukset sekä erinomainen koulutus muodostavat rikkaan ja omaleimaisen kulttuurin. Tällainen on suomalainen kansakunta, jonka adressissa todetaan olevan vaarassa – vaarassa menettää *yksilöllisyytensä*. Tämä puolestaan vaikuttaisi negatiivisesti niin taloudelliseen kuin *älylliseen luomisvoimaan*.⁴⁶⁴

Adressissa pahoitellaan puuttumista kysymykseen täysin erilaisesta kansallisesta ja poliittisesta tilanteesta katsottuna, mikä on kohtelias kiertoilmaisu puuttumisesta toisen maan asioihin. Tästä huolimatta vetoomuksessa vaaditaan lopettamaan nyt nähdyn kaltainen *eurooppalaiseen kansojen perheeseen kuuluvan jäsenen tuhoaminen*.⁴⁶⁵

Tekstin lopussa viitataan, kuten muissakin adresseissa, kansainväliseen rauhankonferenssiin ja vedotaan tsaariin sen koollekutsujana. Merkillepantavaa Saksan adressitekstissä sen sijaan on, että siinä ei mainita lainkaan politiikkaa eikä perustuslaillisen ajattelun kulmakiviä kuten Porvoon valtiopäiviä, Haminan rauhaa tai Venäjän tsaarien antamia hallitsijavakuutuksia. Itse asiassa tekstissä ei sanallakaan tuoda esiin, mikä on se seikka tai toimi,

⁴⁶³ Samanaikaisesti tämä osaltaan vaikutti varmasti Suomessa siihen, että vuosisadan vaihtuessa kansainvälisyyden hohde ainakin joksikin aikaa väheni ja huomio kiinnittyi enemmän sisäänpäin eli kotimaan tapahtumiin. Kansallisen hengen roolista maailmannäyttelyssä katso Smeds 1996, 284-285 ja Siitola 1999, 137.

⁴⁶⁴ Saksan adressiteksti (KA KA); Pro Finlandia 1899, Saksan adressi: sana *Individualität* on Pro Finlandiassa käännetty muotoon *itsenäisyys*; Menger 2015, 258.

⁴⁶⁵ Saksan adressiteksti (KA KA).

22. Saksalaisen adressin kansilehti. Kuvitus heijastaa suomalaiseseen luontoon ja kulttuuriin liittyntä saksalaisen adressitekstin sisältöä, joka poikkesi merkittävästi muista, englantilaiseen tekstiin pohjautuneista adresseista. (Kulttuuriadressi, Kansallisarkisto)

joka on uhkaavassa mainittua suomalaista kulttuuria ja elämäntapaa. Sen sijaan tekstissä todetaan Suomen kuuluvan eurooppalaisten kansojen perheeseen. Euckenin teksti on julistus, joka irtaantuu liki kokonaan päivänpoliittisista asetelmista ja ennemmin esittää kannanoton Suomen kansan ja kulttuurin perusolemuksesta. Adressin luontoaiheinen kuvitus – valtiollisten vaakunoiden asemesta – on linjassa ja vahvistaa sanallista viestiä.⁴⁶⁶

Euckenin adressiteksti ei välttämättä edusta kaikkien sen allekirjoittajien kiinnostuksen kohteita tai painotuksia Suomeen kohdistuneessa sympatiassa, mutta sen epäpoliittisuus varmasti sopi varovaisille saksalaisprofessoreille. Saksan adressin allekirjoittajajoukko on Itävallan ja Belgian jälkeen kaikkein akateemisinta: noin 92 % allekirjoittajista edusti saksalaisia akateemisia instituutioita. Vapaiden kirjoittajien tai taitelijoiden osuus oli mitätön. Vahvin edustus oli Saksan avoimimmasta ja liberaaleimmasta eli Heidelbergin yliopistosta. Adressin suuri allekirjoittajamäärä (159 kpl) kertoo adressin tehokkaasta toteuttamistavasta ja siitä, että Euckenin arvovalta ja poliittisesti neutraaliksi muotoilema adressiteksti auttoivat saavuttamaan luultavasti suurimman mahdollisen hankkeelle saavissa olevan tuen Saksassa.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ Tässä esitetty analyysi on luonnollisesti omani, mutta katso myös Menger 2015, 262.

⁴⁶⁷ Menger 2015, 259-260.

4.4 Mallisuoritus Kristianiassa

Norjalaisen adressin suunnittelua Tukholmassa

Adressin laatiminen Norjassa käynnistyi suunnilleen samaan aikaan kuin vastaava työ Alankomaissa, Belgiassa ja Saksassa. Työ oli osittain kytköksissä Ruotsiin. Noin 15.5. maisteri Ferdinand von Wright saapui Suomesta Tukholmaan valmistautumaan adressin organisoimiseen Norjassa. Wright oli jo aikaisemmin keväällä ollut mukana helmikuun manifestin vastaisessa kampanjoinnissa ja osallistunut mm. suureen lähetystöön, joka toimitti suuren adressin Pietariin.⁴⁶⁸

Tukholmassa oli heti toukokuun alusta lähtien valmistauduttu adressin toteuttamiseen myös Ruotsissa ja tätä työtä valmistelleet henkilöt kävivät ilmeisesti von Wrightin kanssa läpi henkilöitä, joiden allekirjoitukset norjalaiseen adressiin haluttiin saada. Tukholmassa valmisteltiin von Wright matkaa varten laatimalla hänelle mukaan tukku suosituskirjeitä näille keskeisiksi katsotuille henkilöille. Suunnittelun ytimessä ollut suomalaisten tukija, Thule-vakuutusyhtiön toimitusjohtaja Sven Palme laati suosituskirjeet ainakin kirjailija Henrik Ibseniä, tulevaa adressidelegaattia Waldemar Brøggeria ja muutamia muita varten; Lontoossa koko hankkeen keulakuvaksi ajateltu Adolf Nordenskiöld tutkimusmatkailija Fritjof Nansenille, toimittaja Harald Sohlman vaikutusvaltaiselle poliitikolle Francis Hagerupille. Norjan addressi onkin muista poikkeava siinä, että siihen halutut henkilöt määriteltiin melko tarkkaan jo etukäteen, ja tämä lista tehtiin ennen muuta ruotsalaisten, eikä kohdemaan omien kulttuurivaikuttajien ja adressihankkeen tukijoiden toimesta. Wright jatkoi saamiensa evästysten jälkeen hyvin pian kohti Norjaa.⁴⁶⁹

Tiedot Wrightin työstä Norjassa ovat sekä omassa lähdeaineistossani että kulttuuriadressia käsittelevässä tutkimus- ja muistelmakirjallisuudessa hyvin vähäiset. Laajimmin aihetta on käsitelty Geir Hestmark Waldemar Brøggerin elämäkerrassaan, jota ei aikaisemmassa suomalaisessa kulttuuriadressitutkimuksessa ole siteerattu. Hestmark on käyttänyt aineistonaan Brøggerin päiväkirjoja, mikä täydentää oman tutkimukseni suomalaista lähdeaineistoa hyvin.

Wrightin työ eteni ainakin nopeasti, koska hän saapui Kristianiaan 17.5. ja viimeistään 19.5. hän oli jo palannut takaisin Tukholmaan. Norjalaiset olivat keskenään perustaneet allekirjoitusten keräämistä ohjaamaan adressikomitean, johon kuuluivat ainakin Francis Hagerup, Fritjof Nansen sekä Waldemar Brøgger. Wrightin pikaisen vierailun jälkeen norjalaisten adressikomitea organisoii työn nopeasti. Brøgger ja Nansen laativat kiertokirjeen, joka lähetettiin toivotuille allekirjoittajille asian alustamiseksi. Folkloristiiikan professori Moltke Moe ja Brøgger huolehtivat allekirjoitusten keräämisestä lähettämällä sähköitä, tekemällä vierailuja ja tapaamalla allekirjoittajia päivällisillä tai vastaavissa

⁴⁶⁸ Konni Zilliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA, ko 7 = Armfelt 1923, 123.

⁴⁶⁹ Sven Palme Werner Söderhjelmille 18.5.1899 / WS KA, ko 1; Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 16.5.1899 / WS KA, ko 4; Törngren 1930, 52; Stubb 2016, 377.

sopivissa asiayhteyksissä. Allekirjoituksia kerättiin siis kuten muissakin maissa, mutta puhtaasti paikallisin voimin. Taidemaalari Gerhard Munthe sai huolehdittavakseen adressin kuvituksen ja painotyön järjestämisen. Tämän työn kustannuksia varten Werner Söderhjelm oli lähettänyt Brøggerille Helsingistä rahavaroja.⁴⁷⁰

Käytännössä kaikkien nimettyjen vaikuttajien allekirjoitukset saatiin adressiin. Tämä kertoo paitsi onnistuneesta toteutuksesta, myös siitä, että näiden henkilöiden sympatia hanketta kohtaan oli tiedossa tai arvattavissa jo aiemman kanssakäymisen pohjalta. Silti tulos oli ilmeisesti toivottuakin parempi. Von Wright ja paikalliset tukijat analysoivat tuloksia Tukholmassa ja erityistä huomiota herätti tieto Henrik Ibsenin suhtautumisesta adressihankkeeseen. Hän oli liikuttuneena antanut luvan käyttää nimeään apuna kaikin tavoin allekirjoitusten keräämisessä ja korostanut tätä huudahtamalla: ”*Teen kaiken, mitä haluatte!*” Noin 20.5. Wright ryhtyi valmistelemaan paluuta Helsinkiin, raportoidakseen tuloksista työtä siellä kontrolloineelle Werner Söderhjelmille.⁴⁷¹

Intellektuelleja ja yhteenkuuluvuutta

Norjan adressityön käynnisti muodollisesti Ferdinand von Wright, joka toimitti Norjaan malliksi englantilaisen adressitekstin Tukholmasta. Muuten hänen roolinsa oli lähinnä saamiensa suosituskirjeiden avulla kannustaa Tukholmassa keskeisiksi allekirjoittajiksi haluttuja merkkihenkilöitä mukaan hankkeeseen ja luultavasti esitellä näille lista ajatelluista Norjan adressin allekirjoittajista. Perusteet juuri von Wrightin valintaan yhdyshenkilöksi eivät käy lähteistä ilmi, mutta ainakin hän oli osallistunut jo kevään 1899 protestien organisointiin Suomessa. On mahdollista, että Wrightillä oli omiakin kontakteja ja syitä matkata Norjaan, sillä vuonna 1899 von Wright toimi Agros Oy:n toimitusjohtajana. Tämä oli alun perin Arthur Borgströmin perustama aikansa merkittävin suomalainen maatalouskoneiden valmistukseen keskittynyt yritys.

Ennen muuta Norjan adressin toteuttajiksi kaavailtiin henkilöitä, joihin adressia Tukholmassa valmistelleilla oli entuudestaan vahvat henkilökohtaiset siteet. Keskeisessä roolissa oli Adolf Erik Nordenskiöld, jonka kontaktit geologian professori Waldemar Brøggeriin ja löytöretkeilijä Fridtjof Nanseniin olivat tiiviit. Kolmas keskeinen henkilö oli Francis Hagerup, johon kontakti saavutettiin ilmeisesti ruotsalaisten tukijoiden kautta. Hagerup oli toiminut pääministerinä vielä edellisenä vuonna (ja myöhemmin uudestaan vuonna 1903) ja kuului Kansainvälisen oikeuden instituuttiin. Aktiivisena eturivin poliitikkona Hagerup kuului vähemmistöön kulttuuriadressin allekirjoittajien joukossa. Hagerup laati myös Norjan adressitekstin.⁴⁷²

⁴⁷⁰ Hestmark 1999, 650; Törngren 1930, 52.

⁴⁷¹ Sven Palme Werner Söderhjelmille 19.5.1899 / WS KA, ko 1; Konni Zilliacus Julio Reuterille 20.5.1899 / JNR AA, XXI.

⁴⁷² Törngren 1930, 52. Pohjana käytettiin Wrightin mukanaan tuomaa englantilaisen adressin tekstiä.

Myös Sven Palmén ja samoin ruotsalaisen adressin valmisteluun osallistuneen matemaatikko Gösta Mittag-Lefflerin tuttavapiiriin kuulunut Brøgger oli luonut suhteet Nordenskiöldiin viimeistään 1880-luvun alkupuolella ruotsalaisten tiedeinstituutioiden ja saman tieteenalan verkostoissa. Nordenskiöld kuului Brøggerin mentoreihin ja opettajiin. Siteet eivät olleet vain ammatilliset, vaan myös ilmeisen läheiset: Nordenskiöld oli myös Brøggerin vanhimman pojan kummisetä. Tätä vasten on helppo ymmärtää, että Palmén ja Nordenskiöldin sekä Brøggerin muodostaman kolmikön avulla oli varsin vaivatonta kerätä haluamansa allekirjoitukset norjalaisesta tiede- ja vaikuttajayhteisöstä. Myös Brøggerin suostuminen adressidelegaatiksi ilman erityisempää taivuttelua selittyi tätä taustaa vasten.⁴⁷³

Kiinnostava yksityiskohta on, että Norjassa vuonna 1898 ilmestyneen *Norge i det nittende Aarhundrede* -julkaisun, jonka suorana mallina suomalainen *Suomi 19. vuosisadalla* -teos oli, laadintaa valmistelleen toimikunnan joukossa oli useita samoja henkilöitä kuin sittemmin kulttuuriadressia Norjassa valmistelleessa komiteassa, esimerkiksi Waldemar Brøgger, Moltke Moe, Gerhard Munthe ja Fritjof Nansen.⁴⁷⁴

Waldemar Brøggerin motiiveissa yhdistyivät solidaarisuus akateemisia kollegoja kohtaan maiden historian yhteneväisyyksiin. Molemmilla oli kokemusta valtiounionista suuremman maan kanssa. Myös vuoden 1808 – 1809 tapahtumat heijastuivat molempiin maihin. Napoleonin kanssa liittoutunut Venäjä sai haltuunsa Suomen Ruotsilta, kun taas Napoleonin tukenut Tanska menetti Norjan Ruotsille vuonna 1814. Suomen ensimmäinen venäläinen hallitsija Aleksanteri I ja Ruotsia Norjan liittämisen aikaan hallinnut Ruotsin kuningas Karl XIV Juhana antoivat samanlaisia takuita maiden privilegioiden säilyttämisestä. Norjalaisten akateemisten ja kulttuurivaikuttajien oli siten helppo samastua Suomen tilanteeseen. Kulttuuriadressin näkökulmasta kiinnostava on esimerkiksi vuoden 1895 Kristiania-adressi, jossa haettiin puoluerajat ylittävää tukea kansallisemmalle ajattelulle unionipolitiikassa Norjassa. Myös tässä adressissa Brøggerilla oli keskeinen rooli. Brøggerilla oli siten vankkaa kokemusta adressien toteuttamisesta.⁴⁷⁵

Brøgger oli vierailut Suomessa muutamia vuosia aiemmin järjestetyssä geologisessa kongressissa, joten Suomi oli hänelle ainakin jossain määrin tuttu. Näyttäisi kuitenkin siltä, että ilman adressihanketta Brøgger ei olisi aktivoitunut Suomen kysymyksessä, vaan juuri adressihankkeesta tuli kanava niille erilaisille motiiveille, jotka Brøggerin saivat siitä innostumaan. Brøgger jatkoi aiheen käsittelyä heti kotiin palattuaan kirjoittamassaan ja *Verdens Gangissa* 14.7.1899 julkaistussa artikkelissaan. Kuten monet muutkin delegaattit, lähestystön saaman julkisuuden myötä Brøgger tuli kytketyksi Suomeen ja sai sieltä paljon postia, mikä sai hänet edelleen kirjoittamaan Suomen tilanteesta. Myös Brøggerin suomalaiset oppilaat pitivät asian hänen mielessään ja saivat kirjoittamaan siitä vielä seuraavankin vuosisadan alkuvuosina. Kontaktit ja työ Suomen puolesta huipentuivat

⁴⁷³ Hestmark 1999, 107, 115-119, 128, 147, 153, 622-623.

⁴⁷⁴ Hestmark 1999, 510-511.

⁴⁷⁵ Hestmark 1999, 635-638, 645-646.

erilaisiin kunnianosoituksiin Brøggerille, kuten Valkoisen Ruusun ritarikunnan suurristiin vuonna 1924 ja Suomen Tiedeakatemian kunniajäsenyyteen vuonna 1929.⁴⁷⁶

Brøgger nosti *Verdens Gangin* artikkelissa esiin paitsi idän ”barbarian” ja läntisen kulttuurin eroavaisuudet sekä oikeuden ja lain noudattamisen merkityksen, myös rinnastuksen Norjan ja Ruotsin väliseen tilanteeseen. Brøggerin näkökulmasta tuenilmaisut Suomelle olivat kuin muistutus Ruotsin suuntaan siitä, että samoja oikeudenmukaisuuden, lain ja itsenäisen hallinnon periaatteita tulisi noudattaa ja vaalia myös Norjan osalta.⁴⁷⁷

Brøggerin, kuten monen muunkin adressidelegaatin tai sen tukijan retoriikka itäisestä barbariasta on nähtävä paitsi välineenä Suomen läntisen ja pohjoismaisten kulttuuriyhteyksiin korostamiseen, myös tuomaan esiin Nikolai II:n hallinnosta aiemmin eläteltyä kuvaa. Brøggerin aiemmat kokemukset Venäjältä olivat myönteisiä; useat kiinnostavat kansainväliset tapahtumat ja vieraiden kohtelu niissä olivat luoneet kuvaa aidosti Eurooppaan avautumaan pyrkineestä uudesta tsaarista ja hallinnosta. ”Idän barbaria” oli tapa tuoda esiin sitä pettymystä, jota Brøgger muiden adressidelegaattien tavoin tunsi jäädessään tsaarillisen audienssihuoneen ovien taakse.

Kansallisilla analogioilla ja akateemisellä yhteistyöllä oli vankka sijansa, mutta ne yhdistyivät varmasti myös Brøggerin maailmankuvaan. Edvard Westermarckin, Konni Zilliacuksen tai Julio Reuterin tapaan Brøgger oli poliittisesti aktiivinen, mutta ei kuullut mihinkään puolueeseen, koska hänen ajattelunsa ei mahtunut sellaisenaan yhteenkään niistä. Geir Hestmarkin mukaan Brøgger oli periaatteessa vasemmistolainen, mutta harvoin puolueen virallisella linjalla. Hänen periaatteensa kansallisen ajattelun, liberalismiin tai poliittisen aktivismin osalta muodostivat kokonaisuuden, joka oli ristiriitainen suhteessa poliittisiin liikkeisiin ja siksi epäsopeva sitoutumaan muodollisesti yhteenkään niistä. Kansallinen riippumattomuus ja toisaalta tieteeseen pohjautuva yhteiskunnan modernisointi olivat Brøggerin poliittisen vaikuttamisen yhdinteemoja, toisin kuin vasemmistolle tärkeät vero- ja sosiaaliset reformit. Tältä pohjalta Brøgger sijoittui enemmän poliittiseen keskustaan kuin vasemmistoon. Kuitenkin keskustaa hallinnut agraari- ja uskonnollinen ajattelu olivat Brøggerille vielä vasemmistolaisuuttakin vieraampia. Samasta syystä myös Brøggerin ajattelu hylki myös poliittista oikeistoa. Myös monet muut kulttuuriadressiin osallistuneet norjalaiset tiedevaikuttajat olivat poliittiselta ajattelultaan vasemmistoa sympatisoivia.⁴⁷⁸

Adressin norjalaisten tukijoiden poliittinen sijoittuminen oli samankaltaista kuin dreyfusardeilla Ranskassa. Suomea tukevan kansainvälisen adressin tukijoissa olikin samoja kulttuurivaikuttajia kuin Dreyfusin ja tämän puolustajien tukiaadresseissa.

Kuten edellä mainituilla suomalaisillakin, adressin tapaiset kampanjat antoivat mahdollisuuden profiloitua ja osallistua poliittiseen keskusteluun osallistumatta politiikkaan järjestelmätasolla ja sen erilaisten fraktioiden tunnusmerkkien alla. Samalla Brøgger pystyi tässä toiminnassa hyödyntämään, mutta myös vahvistamaan akateemista

⁴⁷⁶ Hestmark 1999, 663-669; Brøgger 1899, 6-7; *Päivälehti* 19.7.1899, no 182.

⁴⁷⁷ Hestmark 1999, 657, 659-660; Brøgger 1899, 6-7; *Päivälehti* 19.7.1899, no 182.

⁴⁷⁸ Hestmark 1999, 618-620.

kontaktiverkostoaan. Yksilöllisyyteen perustuva yhteistyö on adressihankkeen motiivien ytimessä osallistujan kansallisuudesta riippumatta.

Brøggerin motiivit näyttäytyvätkin lopulta hyvin samansuuntaisina kuin suomalaisten adressin alullepanijoiden. Niissä yhdistyi kansainvälinen tapahtumien seuranta ja solidaarisuus akateemisia kollegoita kohtaan, mutta myös kansallinen tietoisuus ja riippumattomuus, jota tieteen keinoin ja näkökulmasta pyrittiin edistämään. Tästä näkökulmasta tiede todellakin oli kansainvälisyyttä, mutta myös kansallista, kuten Brøgger itsekin totesi.⁴⁷⁹

Norjan adressiteksti, jonka Francis Hagerup muotoili, noudattaa pitkälti mallina ollutta englantilaista pohjakaavaa. Siinä viitataan suureen addressiin ja Haagin rauhankonferenssiin, mutta ei mainita Haminan tai Porvoon tapahtumia. Myöskään helmikuun manifestiin ei viitata. Sen sijaan adressitekstissä pyydetään suorasanaisesti pitämässä voimassa Suomen hallitusmuoto (*forfatning*), ja todetaan suomalaisten pitävän sitä kehitykselleen parhaana ratkaisuna (*framgang og lykke*). Norjan adressissa mainitaan erikseen suomalainen kulttuuri, jonka todetaan olevan niin korkealla tasolla, että se on saavuttanut koko sivistyneen maailman kunnioituksen ja sympatian.⁴⁸⁰

Norjan addressiin koottiin 31 allekirjoitusta, joista akateemisten vaikuttajien osuus on hiukan alle puolet. Vapaiden kirjoittajien, taiteilijoiden ja kirjailijoiden osuus (39%) sen sijaan on suurempi kuin minkään muun maan adressissa. Norjan adressi koostuu tasapuolisesti tieteen ja kulttuurin edustajien allekirjoituksista ja joukossa ovat eittämättä maan kansainvälisesti tunnetuimmat henkilöt: Bjørnstjerne Björnson, Fridtjof Nansen, Edvard Grieg ja Henrik Ibsen. Norjan adressissa toteutui luultavasti parhaiten alkuperäinen, Lontoossa huhti-toukokuun vaihteessa määritelty tavoite: koota kunkin maan tunnetuimpien tiede- ja taidevaikuttajien määrältään tiivis adressi vastapainoksi tsaarin Euroopassa saamille laajoille tukiaadresseille. Norjan adressi oli alkuperäisiä tavoitteita vasten tarkasteltuna mallisuoritus.⁴⁸¹

Norjan adressin tukijoiden motiivit osallistua hankkeeseen ovat moninaiset, mutta pitkälti samat kuin muissakin maissa. Niihin kuuluivat pitkäaikaiset henkilökohtaiset siteet adressin valmistelijoihin Ruotsissa ja Suomessa, jonkinasteinen tuntemus Suomesta ja erityisesti sitä kohtaan pohjoismaisena naapurina tunnettu sympatia, halu kansainväliseen yhteistyöhön ja kansainvälisen oikeuden kehittämiseen, aikaisempi kokemus vastaaviin protestiadresseihin osallistumisesta ja niiden organisoinnista, sekä yleensä tuki yksilön ja vähemmistökansallisuuksien valtiollisten oikeuksien edistämiseen. Erityispiirteenä Norjan adressissa on Norjan valtiollisen aseman yhtymäkohdat Suomen tilanteeseen sekä pyrkimykset oman kansallisen identiteetin nostamiseen. Tämä yhteneväisyys näkyy adressitekstin maininnoissa suomalaisen kulttuurin elinvoimasta ja arvosta.

⁴⁷⁹ Hestmark 1999, 643. Kyseessä oli Brøggerin Tukholmassa lokakuussa 1898 pitämä puhe kemisti Jøns J. Berzeliusen kunniaksi pidetyssä muistotilaisuudessa.

⁴⁸⁰ Norjan adressiteksti (KA).

⁴⁸¹ Norjan adressiteksti (KA).

4.5 Takaisin Kööpenhaminaan

Paikallista työtä ja monipuolista tukea

Hollannin, Belgian ja osin Ruotsin ohella Tanska kuului niihin maihin, joissa adressin toteuttaminen oli Lontoossa tehdyssä työnjaossa osoitettu Konni Zilliacuksen tehtäväksi. Hän sai siis palata kaupunkiin, jossa ajatus adressihankkeesta oli hänelle lopullisesti konkretisoitunut. Zilliacus siirtyi hyvin nopeasti asemakaupungista ja -maasta toiseen viipyen yleensä vain 1-2 päivää kussakin kohteessa. Kirjeistön perusteella Zilliacus siirtyi Kööpenhaminaan Berliinistä ja vietti kaupungissa vain yhden päivän. Tämä kuitenkin riitti, koska apuna työssä oli paikallisia tukijoita ja koko adressi koottiin yhdessä kaupungissa eli Kööpenhaminassa.⁴⁸²

Saavuttuaan Kööpenhaminaan 19.5. Zilliacus pyrki puheisiin muutamia viikkoja aiemmin tutustumansa Ivar Berendsenin kanssa, mutta tämä oli tuolloin käymässä Göteborgissa. Zilliacus lähti tämän todettuaan varmistamaan allekirjoitusta adressiin aikakauden tunnetuimmalta tanskalaiselta kulttuuri-ikonilta Georg Brandesilta, jota Rudolf Eucken oli esittänyt hankkeen keulakuvaksi. Brandes lupautuikin allekirjoittamaan vetoomuksen. Zilliacus kävi ensimmäisenä Brandesin luona myös siksi, että hänelle tarkoitettua kirjeenvaihtoa oli toimitettu odottamaan häntä Kööpenhaminaan juuri Brandesin osoitteeseen. Seuraava henkilö, jolta Zilliacus lähti pyytämään apua adressityön organisoimisessa, oli yliopiston rehtori Carl Reisz, joka kieltäytyi järjestämästä yliopiston kautta muodollisempaa tukea hankkeelle, mutta lupasi henkilökohtaisesti auttaa asiassa. Hän suhtautui kuitenkin myönteisesti hankkeeseen itse ja ilmeisesti lupasi jonkinlaista apuaan asiassa. Varsinainen allekirjoitusten kerääminen siirtyi nopeasti lääketieteen tohtori Carl Norman-Hansenin hoidettavaksi, jonka Zilliacus luultavasti myös tapasi Kööpenhaminassa. Toinen keskeinen henkilö oli Ivar Berendsen, jolle Zilliacus oli ensimmäisenä kertonut adressi-ideasta ja joka ilmeisesti oli lupautunut auttamaan sen organisoinnissa. Pergamentit allekirjoituksia varten oli toimitettu Berendsenille muutamia päiviä aikaisemmin Berliinistä.⁴⁸³

Tiedot allekirjoitusten keräämisyöstä perustuvat pitkälti Norman-Hansenin raportointiin. Työtä tehtiin noin kolme viikkoa ja valmis adressi postitettiin 12.6. Tukholmaan odottamaan viemistä edelleen adressidelegaation mukana Pietariin. Tanskalaiseen adressiin saatiin 45 allekirjoitusta. Keräämistyön aikaan laadituissa kirjeissä Norman-Hansen toteaa määrän olevan riittävä. Allekirjoitusten saaminen ei luultavasti ollut aivan yksinkertaista, koska niitä kerättiin lähelle taka-aikarajaa, mihin mennessä ne piti toimittaa edelleen.

⁴⁸² Kirjeistön dateeraukset eivät luultavasti täysin pidä paikkaansa, koska nopeassa matkustamisessa kirjeen kirjoittaminen on saatettu aloittaa yhdessä kaupungissa ja viimeistellä toisessa. Näin voi päätellä myös siitä, että joissain tapauksissa eri kaupunkiin merkityt päivämäärät ovat niin lähellä toisiaan, että todelliset siirtymät vastaavalla nopeudella tuntuvat epätodennäköisiltä. Kirjeiden päiväysten perusteella Zilliacus olisi 18.5. ollut vielä Berliinissä, 19.5. Kööpenhaminassa, mutta jo 20.5. Tukholmassa. Katso Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 16. ja 20.5.1899 / WS KA, ko 4; Konni Zilliacus Julio Reuterille 12. ja 18.5.1899 / JNR ÅA, XXI.

⁴⁸³ Hanna Lindberg Konni Zilliacukselle, ei pvm ("perjantaina") / AN KA ko 11; Julio Reuter Edvard Westermarckille 17.5.1899 / EW ÅA, XXVI; Konni Zilliacus Julio Reuterille 20.5.1899 JNR ÅA, XXI; Zilliacus 1960, 28; Stubb 2016, 374.

Berendsen ja Norman-Hansen olivat tietoisia Lontoossa tehdystä linjauksesta keskittyä varsinkin akateemisiin merkkihenkilöihin, mutta eivät pystyneet pidättäytymään kiusauksesta tavoitella myös poliitikkojen, teollisuuspiirien ja kuningashuoneen tukea asialle. Kolmen viimeksi mainitun ryhmän osalta niiden yhteydet Venäjälle johtivat useisiin kieltäytymisiin ja varovaisuuteen hanketta kohtaan.⁴⁸⁴

Tanskalaisen adressin ammatillinen hajonta on suurimpia kaikista adresseista. Varsinaisia yliopiston edustajia allekirjoittajista oli vain 27 %. Kirjailijoiden, lehtimiesten ja taiteilijoiden eli kulttuuripiirien edustajien määrä taas oli yksi suurimmista, yhteensä noin 29 %. Suurin osa allekirjoittajista oli erilaisten ammatillisten tai akateemisten laitosten, yhdistysten ja instituutioiden edustajia tai satunnaisia allekirjoittajia, joista muutama ei tituloinut itseään lainkaan. Osalla yhteys nimettyyn yhteisöön saattoi olla varsin löyhä tai muu kuin ensisijainen toimi. Esimerkiksi Ivar Berendsen allekirjoitti itse adressin ja esitti toimekseen akateemisen yhdistyksen presidentin tehtävät, mahdollisesti ylioppilasyhdistykseen viitaten. Teollisuuspiirejä yksin edustaa aikakauden keskeinen tanskalainen liikemies Carl Jacobsen.⁴⁸⁵

Tanskalaisen adressitekstin laati kirjallisuudentutkija ja professori Kristoffer Nyrop. Teksti oli pitkälti toisinto mallina olleesta englantilaisesta adressitekstistä, josta Nyrop oli lähinnä karsinut viittauksia yksittäisiin päivämääriin ja paikkoihin, kuten Haminan rauhaan tai Porvoon valtiopäiviin. Nyrop tiivisti tekstiä niin, että siinä korostettiin tsaarin liberaaliutta rauhankonferenssin kokoonkutsujana sekä Suomelle myönnettyjä ”*vanhoja kansallisia oikeuksia*”, jotka tsaarin edeltäjät olivat taanneet ja hallitsija itse vakuutuksellaan vahvistanut. Kuten englantilaisen adressitekstin yhteydessä, suomalaisten propagandistien mielestä teksti oli liian mieto ja Norman-Hansen sai ottaa vastaan sitä koskevaa kritiikkiä. Norman-Hansen ei hyväksynyt ilmeisesti liian maltillisiin sanamuotoihin liittynyttä palautetta, vaan arvioi keskisessä Euroopassa käytettävän liian suuria sanoja ja tyhjiä ilmaisuja. Todellisuudessa enimmiltä osin eri maiden adressitekstit eivät olleet lainkaan tanskalaista tekstiä kovasanaisempia. Norman-Hansen itse oli varsin tyytyväinen työn tuloksiin kokonaisuudessaan ja nosti esille myös adressin elegantin ulkoasun. Norman-Hansen oli vastuutettu adressin kokoajaksi melko kylmiltään, mikä näkyy allekirjoittajien hajanaisuudessa ja myös siinä, että hän itse arvioi työn onnistuneen varsin hyvin. Norman-Hansenin kuvauksissa on merkkejä siitä, että hän kaunisteli sekä itse tulosta että omaa mielipidettään siitä esittämässään taannehtivassa kuvauksessa verrattuna työn aikana laatimiinsa raportteihin.⁴⁸⁶

⁴⁸⁴ Berendsen ja Norman-Hansen 1899, 766.

⁴⁸⁵ Tanskan adressiteksti (KA).

⁴⁸⁶ Berendsen ja Norman-Hansen 1899, 766-767: Norman-Hansen toteaa, että allekirjoituksia olisi saatu enemmänkin, jos aikaa olisi ollut enemmän. Kolme viikkoa oli kuitenkin moneen muuhun maahan verrattuna varsin pitkä kampanjointiaika ja jos todellisten kulttuuri- ja tiedevaikuttajien tukea olisi enemmän ollut saatavissa, olisi allekirjoituksia luultavasti saatu paljon enemmän. Toteutumassa päinvastoin silmiinpistävää on varsin tuntemattomien allekirjoittajien suurehko määrä. Katso myös Carl Norman-Hansen Konni Zilliacukselle 9., 11. (”*Kaikesta huolimatta uskon adressin edustavan hyvin pientä maatamme.*”) ja 16. 1899 / AN KA ko 11; Stubb 2012, 151.

Carl Norman-Hansenin Tanska, Suomi ja eurooppalainen kulttuuri

Kuten muutkin maat, joissa adressin organisoiminen oli annettu Konni Zilliacuksen tehtäväksi, myös Tanskassa työn toteutuksesta vastasivat hankkeen paikalliset tukijat. Suomalaisia asiamiehiä ei Zilliacuksen nopeaa Kööpenhaminassa käyntiä lukuun ottamatta osallistunut toteutukseen.

Hankkeen päätoteuttajat olivat silmälääkäri Carl Norman-Hansen ja tullitarkastaja, lehtimies Ivar Berendsen. Näiden motiivit tukea Suomea liittyivät liberaaliin maailmankatsomukseen, perhesiteisiin sekä muihin henkilökohtaisiin kokemuksiin Suomesta ja suomalaisesta kulttuurista.

Ivar Berendsen johti kööpenhaminalaista ylioppilasyhdistystä, jossa osana Helsingistä huhtikuussa lähetettyä seuruetta Konni Zilliacus pääsi Berendsenin järjestämänä esitelmöimään poliittisesta tilanteesta Suomesta. Kuten aiemmissa luvuissa on tuotu esiin, Berendsen järjesti suomalaiset myös puheille ulkoministeriön johtajan Peter Vedelin kanssa, mikä johti edelleen adressi-idean selkiintymiseen Konni Zilliacuksella. Berendsen oli juuri se henkilö, jonka tapaamista varten Zilliacuksen, Edelfeltin ja Westzhyntiuksen seurue oli lähtenyt Helsingistä liikkeelle.

Berendsen oli monipuolinen vaikuttaja, jolla oli kontakteja ja osaamista niin politiikan, historian kuin juridiikan alueella ja tehtäviä lehdistön, viranomaishallinnon ja yhdistystoiminnan piirissä. Berendsen työskenteli tullitarkastajana ja toimittajana *Politiken* -lehdessä. Berendsen oli laatinut lehteensä Suomea käsitteleviä artikkeleita ja tukenut suomalaisia jo lehdistökampanjointivaiheessa. Tullipäällikön tehtävässään hän ilmeisesti toimi samalla suomalaisten ulkomaankampanjointia koskevan kirjeenvaihdon välittäjänä. Berendsenin kielitaito oli monipuolinen ja hänellä oli kontakteja suomalaisiin vaikuttajiin kuten Leo Mecheliniin jo entuudestaan. Ennen muuta Berendsenillä oli myös henkilökohtainen side Suomeen puolisonsa Anna Berendsenin kautta, joka oli suomalaisen hovi oikeudenneuvos Karl Levoniuksen tytär. Berendsenillä oli siten kontakteja suomalaisiin paitsi omien tehtäviensä, myös vaimonsa suku- ja tuttavapiirin kautta. Esimerkiksi Wolde-mar Westzhyntiuksen Berendsen tunsi vaimonsa sukuyhteyksien kautta.⁴⁸⁷

Berendsen tuli erinomaisesti toimeen Konni Zilliacuksen kanssa, jota hän ei tuntenut ennen huhtikuista tapaamista Kööpenhaminassa. Berendsen kuvaili Kööpenhaminassa alkaneen tuttavuuden kasvaneen myöhemmin syväksi ystävyudeksi, joka kesti Zilliacuksen kuolemaan saakka. Molempia yhdisti tarmokkuus ja halu suoraan toimintaan taustavaikuttamisen asemesta. Adressihankkeessa kuitenkin jopa Zilliacus piti Berendseniä liian leimallisesti tunnettuna vasemmistolainen radikaalina, jotta hän olisi voinut ottaa yksin suorittaakseen adressityön.⁴⁸⁸

⁴⁸⁷ Berendsen 1928, 4-5; Stubb 2012, 184, 373; Käll 1992, 32; Friberg 1920.

⁴⁸⁸ Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 20.5.1899 / WS KA, ko 4; Konni Zilliacus Julio Reuterille 20.5.1899 / JNR ÅA, XXI; Konni Zilliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA = Armfelt 1923, 123.

Tästä syystä työhön tarvittiin toinen tukipilari eli Carl Norman-Hansen, joka adressityön ohella ilmoittautui vapaaehtoisesti adressidelegaation Tanskan edustajaksi. Norman-Hansenin motiiveja tukea suomalaisia ei ole erityisesti tuotu esiin aikaisemmassa tutkimuksessa. Hän oli ollut mukana jo Studenterhusetissa Zilliacuksen esitelmän jälkeen pidetyillä päivällisillä, mutta kontakti Suomeen oli kuitenkin muodostunut jo tätä aikaisemmin. Pääasiallisia syitä Suomen tukemiseen hänellä oli ilmeisesti kaksi. Toinen näistä oli se, että tukea Suomelle Kööpenhaminassa haki juuri Konni Zilliacus. Norman-Hansen oli tutustunut häneen jo Zilliacuksen Amerikan-vuosien aikana.⁴⁸⁹

Toinen syy oli se, että Norman-Hansen oli silmälääkärin työnsä kautta matkustellut ja perehtynyt venäläiseen ja suomalaiseen kulttuureihin ja analysoinut näiden eroja jo aikaisemmin. Tämä oli ilmeisesti saanut alkunsa Norman-Hansenin hyväntekeväisyysjärjestön kautta Venäjällä vuonna 1897 tekemän vapaaehtoistyön myötä. Se johti edelleen osallistumiseen kansainväliseen lääkärikongressiin Moskovassa samana vuonna. Näiden matkojen aikana Norman-Hansen toimi myös Suomessa.⁴⁹⁰

Tekemiään havaintoja ja niiden herättämiä tunteja Norman-Hansen purki vuonna 1900 suomeksi ilmestyneessä kirjassaan, jonka sisältämät tekstit oli laadittu vähintään vuoden 1899 keväästä lähtien. Norman-Hansen tunsu vetoa kirjailijan työhön ja hän käsiteli Suomea myös myöhemmissä kaunokirjallisissa teoksissaan. Edelleen kirjailijan toimen kautta saamiaan kontakteja hän käytti myös adressiallekirjoitusten keräämisessä.⁴⁹¹

Eryyisesti tulee panna merkille Norman-Hansenin julkaisema ”*Kirje Keisarille*”, jolla hän pyrki jatkamaan adressin käynnistämää julkista keskustelua hankkeen päättymisen jälkeenkin. Pamfletti julkaistiin myös suomalaisissa sanomalehdissä lokakuun alkupuolella vuonna 1899. Tsaari oli samaan aikaan vierailulla Kööpenhaminassa. Norman-Hansen käytti tilaisuuden hyväkseen lähettämällä hallitsijalle hiukan Emile Zolan esimerkin hengessä avoimen kirjeen, jossa vielä palasi adressiin. Tekstissä Norman-Hansen totesi adressin tavoitteena olleen ainoastaan saada tsaari kuulemaan ja ottamaan huomioon suomalaisten hänelle suuren adressin muodossa lähettämät näkökannat.⁴⁹²

⁴⁸⁹ Törngren 1930, 51. Kiinnostavasti Norman-Hansen esittääkin eräässä Suomea koskevassa tekstissään, että mikäli tsaari ”pettää Suomen”, voidaan uusi Suomi perustaa Amerikkaan, sikäläisen suomalaissiirtolaisuuden varaan. Katso Norman-Hansen 1900, 71-73. A.E. Nordenskiöldillä oli ollut samansuuntainen visio kolonisaatiosta Siperiaan. Näiden ajatusten taustalla saattoi olla voimakas maahanmuutto Suomesta Amerikkaan, jota hyödynnettiin suomalaisten ulkomalaispropagandassa niin, että sen syyksi esitettiin muutokset asevelvollisuuslakiin ja pakeneminen sen edestä. Ilmeisesti esimerkiksi Konni Zilliacus välitti tällaista sanomaa Lontooseen tultuaan *Daily Chronicle*lle, joka julkaisi asiasta artikkelin. Katso *Daily Chronicle* 8.5.1899, ”A New Finland Under the British Flag.”

⁴⁹⁰ Norman-Hansen 1902, 215; Norman-Hansen, ”Kirje keisarille”, esim. *Nya Pressen* 13.9.1899, no 37, tai *Suupohjan Kaiku* 7.10.1899, tai *Finland* 5/1899, 1.11.1899; Konni Zilliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA, ko 7 = Armfelt 1923, 123; Norman-Hansenin työstä Venäjällä katso esim. *Vasabladet* 9.8.1898.

⁴⁹¹ Norman-Hansen 1900. Näitä tekstejä julkaistiin ennen niiden kirjaksi kokoamista suomalaisissa lehdissä yksittäisinä tarinoina, katso mm. ”Legenda kuihtuneesta seppeleestä” *Säkkijärven Sanomat* 20.5.1899. Norman-Hansenin näytelmä ”Aina”, joka julkaistiin vuonna 1904, käsittelee Suomen tilannetta ja joutui tämän vuoksi Tanskassa sensuurin kouriin. Norman-Hansenin kutsumus kirjallisuuteen oli ilmeisesti lopulta lääkärintehtäviä voimakkaampi, sillä yleisemmin hän tuli myöhemmin tunnetuksi vuonna 1909 julkaistusta romaanistaan *Det glade Smils Boblads*, katso Carl Norman-Hansen, wikipedia, https://sv.wikipedia.org/wiki/Carl_Martin_Norman-Hansen (viitattu 18.10.2018).

⁴⁹² Norman-Hansen toteaa kirjeessään, että hän ei halunnut pyytää hallitsijalta Kööpenhaminassa audienssia, koska tämä ei ollut sellaista halunnut adressidelegaatiolle Pietarissa suoda. Kirje julkaistiin myös useissa suomalaisissa lehdissä, katso nootti 474, sekä ”A Sequel to the International Address” 1899, 10-11; *Tampereen Uutiset* 5.10.1899, no 192, ”Euroopan adressi”.

Norman-Hansen piti näkemystä Suomen perustuslaillisista oikeuksista ja helmikuun manifestin uhkasta niille perusteltuna, mutta hänen omat teesinsä Suomen puolesta liittyivät enemmän pienten valtioiden tai kansallisuuksien asemaan suuremman puristuksessa yleisesti ja sitä kautta kansainväliseen näkökulmaan, sekä toisaalta suomalaisen kulttuurin ominaispiirteisiin suhteessa venäläiseen kulttuuriin.

Carl Norman-Hansenin mielestä adressi oli hyödyllinen ja Tanskan tuli osallistua siihen, koska se toimi ennakkotapauksena ja oli käytettävissä mallina, kun jonkin pienen maan suvereniteettia seuraavan kerran loukattaisiin. Tämä koski myös Tanskaa itseään. Kuten Norman-Hansen Konni Zilliacukselle kirjoitti, ei ollut varmuutta siitä, milloin tulisi Tanskan vuoro hakea asemalleen tukea samalla tavalla kansainvälisen adressin avulla. Suomelle tehty työ olisi siten solidaarisuutta samanlaista pientä pohjoismaista naapuria kohtaan, mutta myös hyödyllistä harjoitusta oman kansallisen identiteetin rakentamisen ja turvaamisen kannalta.⁴⁹³

Hyvin samanlaisia sävyjä oli ollut Konni Zilliacuksen Kööpenhaminassa pitämän esitelmän jälkeen ylioppilasyhdistyksen kokoamassa tuenilmaisussa suomalaisille ylioppilaille:

*”Kööpenhaminan opiskelijayhdistys lähettää terveisensä Suomeen. Pienen maan poikina seisomme hengessä mukana pienen maan välttämättömällä tiellä kulttuurinsa edistämisessä. Syntyneinä maahan, joka ensi sijassa toimii suurten maiden suhteiden välittäjänä, sympatiamme ovat ja sydämemme lyövät niiden vapauden ja edistyksen miesten kanssa, jotka asettavat kansallisen itsenäisyyden etusijalle.”*⁴⁹⁴

Adressin tavoitteet liittyivät näin tarkasteltuna ajankohtaiseen liittopolitiikkaan ja asevarusteluun eli laveasti juuri niihin teemoihin, joiden vuoksi hanketta oli lähdetty toteuttamaan: tsaarin rauhankonferenssin mahdollistaman julkisuuden sekä sen herättämän kansainvälisen tuen huolestuttamana. Norman-Hansenin ajattelussa adressin kansainväliset ulottuvuudet liittyivät kuitenkin myös sen tarjoamiin mahdollisuuksiin sekä Tanskan itsensä että tiede- ja kulttuurivaikuttajien näkökulmasta. Norman-Hansenin mielestä oli tärkeää, että Tanska osallistuisi hankkeeseen, koska tällöin se kytkeytyisi keskeisiin läntisiin kulttuurivaltioihin – ja kääntäen, ei joutuisi luetuksi ”poisjääneiden” ryhmään, joista esimerkkeinä Norman-Hansen nimesi Espanjan, Turkin ja Kreikan. Norman-Hansenin ajattelu oli linjassa Dreyfusin tapauksessa profiloituneen intellektuelliliikkeen kanssa, joka tavoitteli kansainvälistä näkyvyyttä ja käytti sitä sekä henkilökohtaisten, kansallisten että puhtaasti ylikansallisten kysymysten keskustelufoorumina. Tätä kautta Norman-Hansen ymmärsi hyvin ajankohdan tarjoamat mahdollisuudet Suomea tukevalle vetoomukselle ja tuki Zilliacuksen ajatusta siitä, että Suomen kokemaa ”hyökkäystä” koskevan julkisen

⁴⁹³ Carl Norman-Hansen Konni Zilliacukselle 11.6.1899 / AN KA, ko 11.

⁴⁹⁴ *Social-Demokraten (Tanska)* 27.4.1899. Tuenilmauksen sisältöä ei ole aiemmin esitetty kotimaisessa tutkimuksessa.

keskustelun maksimoinnin kannalta oli tärkeää toimittaa adressi Pietariin samaan aikaan, kun suomalainen suuri adressi olisi tsaarin arvioitavana.⁴⁹⁵

Toinen Norman-Hansenin huolen ja kiinnostuksen aihe oli suomalainen kulttuuri, jonka hän kytki vahvasti länsieurooppalaiseen kulttuuriin. Norman-Hansenin mukaan Euroopassa ymmärrettiin, että Suomen ja suomalaisten valtiollisen ja kansallisen itenäisyyden loukkaaminen oli hyökkäys ja uhka koko eurooppalaista kulttuuria kohtaan.⁴⁹⁶

Norman-Hansen käsitteli suomalaisen ja venäläisen kulttuurien suhdetta ja eroja kaudonkirjallisilla kuvauksilla ja erilaisilla vertaus- ja kielikuvilla matkakirjassaan ”Suomesta ja Venäjältä”. Niissä Suomi esiintyy tyypillisesti vaaleana ja hentona naishahmona, jota aasialaiset paimentolaiskansat tai Rikos ja rangaistus -romaanin – ja Norman-Hansenin omiin kirjallisiin harrastuksiin – viittaava kasakka Svidrigailov pyrkii ryöstämään ja pahoinpitelemään. Venäläisen kulttuurin suhtautuminen on Norman-Hansenin kuvauksissa ristiriitaisista: toisaalta Suomen länsimaalaisuus on jotain pahaa ja kokonaan välttävää. Yhdenmukaistamispolitiikan tarkoituksena on tasapäistää eli ”alentaa” Suomi valtakulttuurin tasolle. Samalla länsimainen, korkea suomalainen sivistystaso kiehtoo itäistä kulttuuria ja näyttäytyy sille esikuvallisena. Norman-Hansenin kuvauksen Pyhän Synodin yliprokuraattori Pobedonostsevin alter ego kysyy Suomelta, miksi se ei halua tulla Venäjän luokse ja opettaa sille vapaudenhenkeään, antaa valistustaan ja sivistystään ja olla Venäjän veli ja ”maan suola”.⁴⁹⁷

Kuten ranskalaisilla adressin tukijoilla, myös Norman-Hansenilla Suomi toimi lännen etuvartijana itää vastaan. Suomalaisten puolue- ja näkemyserojen Norman-Hansen katsoi täysin kadonneen venäläistämispolitiikan myötä ja korvautuneen kansallisella yksimielisyydellä. Tämä luo puolustukseen kovuutta, joka korvaa materiaalisen alivoiman. Norman-Hansen ajatteli Suomen jopa tarvittaessa ”syntyvän” uudestaan Amerikkaan sinne suuntautuneen voimakkaan siirtolaisuuden myötä.⁴⁹⁸

Carl Norman-Hansen käytti Suomea länsimaalaisuutta korostuneesti propagoivan kirjallisuutensa välikappaleena, mutta tuntui myös aidosti kiinnostuneen suomalaisesta kulttuurista ja elämäntavasta. Laajemmin tanskalaisen adressin taustalla on yksilön ja kansallisia oikeuksia sekä kansainvälistä yhteistyötä korostanut liberaali ajattelutapa. Esimerkiksi opiskelijajyhdistyksen tilaisuudessa spontaanisti tuenilmaisua Suomelle laatimaan ryhtynyt Erik Skram oli liberaalisti suuntautunut lehtimies, jolla oli kytköksiä Georg Brandesin ympärille muodostuneeseen kirjalliseen ryhmään, johon kuuluivat Norjan adressiin osallistuneet kirjailijat Henrik Ibsen ja Björnsterne Björnson. Brandes itsessään oli kansainvälisen intellektuellismin ikoneja. Tanskan adressitekstin laatinut Kristoffer Nyrop taas oli jo 1870-luvulla opiskellut Pariisissa Gaston Parisin ja Paul Meyerin johdolla ja syvästi perehtynyt ranskalaiseen kulttuuriin. Tanskalainen adressi oli pienehkön, poliittisesti

⁴⁹⁵ Berendsen ja Norman-Hansen 1899, 765-767. Norman-Hansen toteaa, että kansainvälinen vetoamus oli eräänlainen uusittu haaste suuren adressin hylänneelle keisarille, joka saisi sen nyt uudestaan eteensä – mutta tällä kertaa ei massojen, vaan eliitin toteuttamana. Asiantuntijavaikuttajat vahvistivat arvovalloillaan aiemman kansan adressin legitimaation.

⁴⁹⁶ Berendsen ja Norman-Hansen 1899, 765.

⁴⁹⁷ Norman-Hansen 1900, 67-71, 79-82, 104, 108-109.

⁴⁹⁸ Norman-Hansen 1900, 76, 99, 71-73.

vasemmistolaisten, kansainvälisesti motivoituneen, taiteilija- sekä radikaalien ylioppilassiirien toteuttama kampanja, jota värjivät myös henkilökohtaiset siteet ja toista pientä pohjoismaata kohtaan tunnettu yleinen solidaarisuus. Tanskalaisten adressin toteuttajien ja tukijoiden esikuvat olivat pitkälti samoja kuin suomalaisillakin adressin ideoijilla. Tekeillä yhteistyötä adressissa Suomen hyväksi he samalla vahvistivat ja syvensivät keskinäisiä verkostojaan.⁴⁹⁹

4.6 Vihdoin toimintaa Tukholmassa

Tukholma adressihankkeen kolmantena keskuksena

Koska Lontoossa adressihanketta ideoineiden ja Suomessa ulkomaan kampanjointia ohjanneiden kesken oli erilaisia näkemyksiä kansainvälisen adressin toteuttamismahdollisuuksista, pyrittiin addressi toteuttamaan mahdollisimman pitkälle Julio Reuterin koordinoimana Lontoosta käsin. Toinen syy tähän oli se, että hankkeen tuli näyttäytyä mahdollisimman paljon ulkomaisten tukijoiden laatimana ja ulkomailla toteutetulta, joten sitä ei ollut syytä ohjata Suomesta käsin. Tämän mallin toteuttaminen käytännössä ei ollut helppoa, koska työlle tarvittiin rahoitusta, jota kanavoitiin ja jonka käytöstä päätettiin Suomessa, ja myös muista syistä hankkeen yksityiskohtiin haluttiin näkemyksiä ja linjauksia kotimaasta käsin. Jo voimakkaan lehdistö- ja kirjesensuurin vuoksi riskit hankkeen paljastumiseen ja sen toteuttamiseen osallistuneiden henkilöiden ja näiden perheiden joutumisesta hankaluuksiin esivallan kanssa olivat suuret. Luonteva vaihtoehto riskien välttämiseen ja työn ohjaamiseen oli siirtää se Helsingistä Tukholmaan, joka oli lähellä, jossa oli tukijoita toiminnalle ja jonne oli olemassa pitkäaikaisia ja luotettavia siteitä.

Työssä käytettiin erilaisia menetelmiä ja siihen valikoitui henkilöitä, joilla oli parhaat mahdollisuudet kuljettaa tietoa meren yli kumpaankin suuntaan. Keskeinen yhdyshenkilö oli ruotsalainen *Svenska Dagbladetin* ja *Stockholms Dagbladin* toimittaja, taidehistorioitsija Karl Wählin. Helsingistä lähetetyt sähköiset ja kirjeposti kulkivat ilmeisesti kädestä käteen laivakapteenille, jotka Tukholmaan päästyään toimittivat ne Wählinille edelleen eteenpäin välitettäväksi. Toinen keskeinen organisaattori oli Thule-vakuutusyhtiön toimitusjohtaja Sven Palme, joka välitti ja säilytti tietoja ja kirjeenvaihtoa – aivan konkreettisesti yhtiönsä kassakaapissa. Lontooseen Suomesta lähetettyjä sähköisiä ei osoitettu henkilöille, vaan vastaanottajaosoitteena oli ”Obfirmate London”. Kolmas viestinvälittäjä oli helsinkiläinen liike- ja pankkimies Olof Nykopp, jolla oli yhteyksiä ja toimintaa Suomen ja Ruotsin ohella myös Keski-Euroopassa. Nykopp ilmeisesti matkusti itse kirjeet mukanaan tai jopa välitti viestit suoraan suullisesti toimien siis sananmukaisesti kävelevänä viestinviejänä. Vastaa- vasti ulkomailta Suomeen tuleva posti kiersi Tukholman ja välikäsien kautta. Lisäksi ne

⁴⁹⁹ Berendsen ja Norman-Hansen 1899, 767-768; Norman-Hansen 1902, 219.

kiersivät vielä Helsingin päässä varsinaisille saajilleen toisten välikäsien kautta. Muitakin, satunnaisia henkilöitä toki myös toimitti tarvittaessa postikuriirin virkaa Tukholman ja Helsingin välillä.⁵⁰⁰

Viestienvälittämisen kautta Tukholmaan kertyi paljon tietoja ensin ulkomaan lehdistökampanjoinnista ja sitten kansainvälisestä adressista. Tietoa oli sekä Tukholmassa asuneilla ruotsalaisilla ja suomalaisilla tai suomalaistaustaisilla tukijoilla tai siellä enemmän tai vähemmän säännöllisesti käyneillä suomalaisilla. Tämä johti siihen, että Lontoon ohella Tukholmasta kehittyi eräänlainen adressihankkeen toinen pääpaikka. Valmiiden adressien kokoaminen sinne ja adressidelegaation ohjaaminen Pietariin sen kautta lisäsivät tätä kehitystä. Aiemmin on jo käsitelty sitä, että koko ajatus laajasta kansainvälisestä adressidelegaatista oli itse asiassa lähtöisin Ruotsin prinssi Eugenin kanssa Tukholmassa käydyistä keskusteluista. Tukholman rooli kasvoi olosuhteiden myötä luontevasti ja nousevasti kohti adressin valmistumista ja oli aivan keskeinen varsinkin adressidelegaation käytännön järjestelyissä ja siihen liittyneessä adressien kokoamisessa. Olof Nykopp totesikin Julio Reuterille: [nyt] ”*pitää kaikkien sähköiden ja kirjeiden tästä eteenpäin tulla Sven Palmelle, joka pitää kaikkia lankoja käsissään.*”⁵⁰¹

Helsingin ja Tukholman kautta tapahtuneen adressihankkeen ohjaamisen erottaminen toisistaan on osin keinotekoisia, johtuen juuri keskeisten vaikuttajien sukkuloimisesta kaupunkien välillä. Lähdeaineistossa on viitteitä siitä, että Lontoossa ei aina pidetty Tukholman, ja sen varjossa Helsingin, roolin kasvamista adressihankkeessa hyvänä asiana. Sen pelättiin sekottavan huolella laadittuja suunnitelmia. Vaikka Tukholman luonteva rooli tiedonvälittäjänä oli eduksi työn toteuttamiselle, teki se myös kirjeenvaihdosta ja hankkeen etenemisestä ajan tasalla pysymisestä haastavampaa. Hankkeen koordinaatio hankaloitui ja ”kentällä” eli adressien allekirjoituksia keränneiden asiamiesten keskuudessa oli ajoittain sekavuutta siitä, mitkä hankkeen johtosuhteet olivat ja tuliko tietoja toimittaa ja ohjeita odottaa Helsingistä, Lontoosta vai Tukholmasta.⁵⁰²

Tukholman merkitystä korostaa, miten siellä oltiin tietoisia tulevista käänteistä usein ennen tietojen kantautumista Helsinkiin tai adressihankkeen eri toteutusmaihin. Maaliskuussa Saksassa ja Ranskassa kampanjointimatalla käynyt Werner Söderhjelm kulki menen ja tullen Tukholman kautta ja informoi Sven Palmea ja muita ulkomaan kampanjointia tukeneita tilanteesta. Huhtikuussa Helsingistä Kööpenhaminaan lähtenyt kolmikko kulki samoin Tukholman kautta ja hyvin todennäköisesti kertoi retkensä tavoitteista siellä.

⁵⁰⁰ Axel Wallensköld Julio Reuterille 2.5.1899 / JNR ÅA, XX: Sähkötyksessä käytettäväksi valittu osoite ”*Obfirmate*” oli päätetty heti toukokuun alussa toimintaa organisoidessa. Arvid Neovius Julio Reuterille 19.4.1899 / JNR ÅA, XIII: Arvid Neovius mainitsee Reuterille Lontoossa sähköiden pitävän aina kulkea Wählinin kautta ja allekirjoituksen ”*Wolm*” takaavan niiden luotettavuuden; Leo Mechelin Julio Reuterille 29.4.1899 / JNR ÅA, XIII; Lydia Reuter Julio Reuterille 12.6.1899 / JNR ÅA, XVI; Törngren 1930, 46; Käll 1992, 28-29, 32-33.

⁵⁰¹ Konni Zilliacus Julio Reuterille 20.5.1899 / JNR ÅA, XXI: *...huomenna lähetan sinulle Tukholman osoitteen, josta täytyy tulla salahankkeen keskus[paikka]*; Olof Nykopp Julio Reuterille 30.5.1899 / JNR ÅA, XIV; Söderhjelm 1960, 120.

⁵⁰² Edvard Westermarck Julio Reuterille, ei pvm (luultavasti noin 15.5. tienoilla) 1899 / JNR ÅA, XX; Arvid Neovius Julio Reuterille 9.5.1899 / JNR ÅA, XIII; Julio Reuter Arvid Neoviukselle 28.6.1899 / AN KA, ko 6: Reuter veti jo hiukan yhteen päättynyttä adressityötä ja esitti kritiikkiä Tukholman suuntaan siitä, että ei aina ollut tullut pidetyksi ajan tasalla tapahtumien kulusta. Reuter korosti silti Neoviukselle arvostavansa Tukholmassa tehtyä työtä. Voi olla, että kritiikki oli yhtä paljon Tukholmassa loppuvaiheessa oleilleelle Zilliacukselle osoitettua kuin Palmellekin.

Konni Zilliacuksen ja Sven Palmen välit olivat luottamukselliset ja Zilliacus informoi Palmea adressijatuksistaan hyvin varhaisessa vaiheessa. Jo 5.5. Palmen kirjeestä Konni Zilliacukselle käy ilmi, että hän odotti Zilliacusta Tukholmaan ja oli saanut tältä kuvauksen suunnitteilla olleesta adressihankkeesta. Zilliacuksen on täytynyt lähettää tiedot Palmelle lähes heti Lontoon-ryhmän neuvoteltua siitä hänen 30.4. ajoittuneen Lontooseen saapumisensa jälkeen. Lähtökohtana oli todennäköisesti niin Lontoosta kuin Helsingistäkin toukokuun alussa tulleiden suunnitelmien ja tietojen mukaisesti rakentaa adressin toteutus sellaiseksi, että se ei vaikuttaisi suomalaisten agitaattorien lanseeraamalta. Sven Palme kuvasi kirjeessään Konni Zilliacukselle toteutustapaa, jossa Zilliacus saisi Tukholmaan tultuaan kutsun puhumaan ”siitä, mitä Euroopassa on tekeillä” (eli adressihankkeesta) paikallisten yhdistysten Palmen yhteydenoton pohjalta järjestämään yksityistilaisuuteen, minkä jälkeen ”asia etenisi kuin itsestään”. Palmen mallissa aloite tulisi muodollisesti ruotsalais-taholta ja tilaisuuden yksityisluonteella lisäksi varmistettaisiin tiedon pysyminen poissa julkisuudesta. Kuten Palme toteaa, tällä tavoin voitaisiin kuitenkin kerralla tavoittaa suuri joukko potentiaaleja allekirjoittajia. Tätä silmällä pitäen Tukholmassa ryhdyttiin laatimaan nimilistoja sopivista henkilöistä jo toukokuun alkupuolella ja ilmeisesti näille lähetettiin aihetta koskevia kirjeitä. Zilliacuksen luentotilaisuus pidettiin ilmeisesti 16.6.1899, jolloin varsinainen adressin kokoamistyö oli jo pitkälti valmis.⁵⁰³

Palmen ja Zilliacuksen viestinvaihdon ohella Tukholmassa oltiin tilanteesta hyvin ajan tasalla myös siksi, että toinen Zilliacuksen luottohenkilö, Werner Söderhjelm kävi myös siellä adressihankkeen merkeissä.

Norjan adressin laadinnan kohdalla on tuotu esiin, miten Palmella ja muilla Tukholman sisäpiirillä oli roolinsa myös sen laadinnassa. Vastaavia vaikutuskanavia Tukholmasta kulki myös muihin maihin. Esimerkiksi Saksan adressin osalta Werner Söderhjelm järjesti Tukholmasta käsin noin 11.5. Uppsalassa siihen saakka majoilleen oppilaansa Hugo Pippingin valmistelemaan adressia Saksaan. Samalla tultiin luoneeksi henkilökontaktien väylä Suomesta Ruotsiin ja sieltä edelleen Saksan kautta Englantiin. Söderhjelmän rekrytoima Pipping nimittäin informoi Saksan tapahtumista Söderhjelmiä – samoin kuin Zilliacus – mutta välitti myös tietoja Sven Palmelle Ruotsiin. Esimerkiksi Englannissa laadittu ensimmäinen adressiluonnos toimitettiin Zilliacuksen kontaktien pohjalta Hanna Lindbergille Berliiniin, mistä sinne saapunut Pipping lähetti sen edelleen Sven Palmelle. Lähteissä on myös viitteitä siihen, että Tukholmasta lähti eräälaisia omia asiamiehiä seuraamaan adressin etenemistä ja myötävaikuttamaan työtä, kun Gösta Mittag-Leffler ja Louis Sparre matkustivat Saksaan.⁵⁰⁴

⁵⁰³ Sven Palme Konni Zilliacukselle 5.5.1899; Hugo [sukunimi epäselvä] Konni Zilliacukselle 12.7.1899 / AN KA ko 11 (Konni Zilliacukselle tulleita kulttuuriadressin laadintaan liittyviä kirjeitä). Ideaa kansainvälisestä vetoomuksesta pitivät Tukholmassa niin Palme kuin siitä kuulleet A.E.Nordenskiöld ja Axel Key ”loistavana”.

⁵⁰⁴ Sven Palme Werner Söderhjelmille 19.5.1899 / WS KA, ko 1; Hugo Pipping Julio Reuterille 14.5.1899 / JNR ÅA, XIV; Sven Palme Werner Söderhjelmille 18. ja 19.5.1899 / WS KA, ko 1.

Sven Palmen suunnitelmat, Konni Zilliacuksen päätökset

Vaikka Tukholmassa oltiin hyvin ajan tasalla adressisuunnitelmista, ei työtä ollut käynnistetty ennen Konni Zilliacuksen saapumista paikalle. Edellisessä luvussa kuvatut Palmen ja Zilliacuksen suunnitelmat vaikuttivat siihen, että työtä ei haluttu käynnistää konkreettisesti ennen hänen saapumistaan. Kuitenkin alustavaa listausta potentiaaleista allekirjoittajista ryhdyttiin laatimaan ryhmässä, johon kuuluivat ainakin A.E. Nordenskiöld, Axel Key ja Sven Palme – samaan tapaan kuin Norjankin adressia silmällä pitäen oli toimittu. Tämän ryhmän pohjalta alkoi muotoutua ”adressikomitea”, joka ohjasi työtä sitten kun se käynnistyi. Muuten jäätiin odottamaan Zilliacuksen saapumista. Sven Palme kirjoitti 6.5. Viktor Magnus von Bornille Suomeen, että *kunhan Konni Zilliacus saapuu, pannaan asia tosissaan liikkeelle.*⁵⁰⁵

Zilliacus saapui Tukholmaan Kööpenhaminasta 20.5. Adressivalmisteluita koskevissa keskusteluissa mukana olleet kerääntyivät neuvotteluun Zilliacuksen kanssa. Zilliacus vahvisti raportissaan Reuterille, että varsinaista työtä oli tehty hyvin vähän, mutta ”nyt on kaikki järjestetty”. Zilliacuksella oli tapana liioitella jo adressin toteuttamisaikaisissa kirjeissään adressivalmisteluiden etenemistä ja saamaa myönteistä vastaanottoa. Asioiden nopea eteneminen, jos sellaista tapahtui, täytyi johtua ennen muuta valmiiksi tehdyistä suunnitelmista allekirjoittajajoukosta ja muista järjestelyistä.⁵⁰⁶

Ruotsin adressin allekirjoitusten keräämisestä ei ole suoria mainintoja lähdekirjeistössä. Konni Zilliacuksen adressin ohjausmatka halki Euroopan päättyi Ruotsiin, joten hänellä oli nyt mahdollisuus viettää jonkin aikaa Tukholmassa. Mahdollisesti jo tässä vaiheessa oli sovittu, että Zilliacus jää odottamaan ja sitten ohjaamaan adressidelegaatiota Tukholmasta ja edelleen Helsingistä Pietariin. Ei siis ole tiedossa, osallistuiko Zilliacus allekirjoitusten keräämiseen vai toteutettiin se paikallisin voimin. Joka tapauksessa Zilliacus, joka yleensä oli viipynyt eri adressipaikkakunnilla vain yhden tai pari päivää, edusti nyt Tukholmassa eräänlaista jatkuvuutta, koska muut mukana olleet henkilöt vaihtuivat tiuhaan. Zilliacuksen saapuessa järjestelyvastuussa oli ilmeisesti ollut Zilliacuksen tavoin Nya Pressenissä työskennellyt Gustaf Otto Mattsson. Olof Nykopp oli tulossa kaupunkiin muutamaksi päiväksi. Ilmeisesti myös Sven Palme oli poissa kaupungista Zilliacuksen saapuessa, mutta hän palasi ja ohjasi työtä ainakin 17.6. saakka, jolloin matkan vuoksi koordinointi siirrettiin hovioikeudenneuvos Wasastjernalle. Kyseessä ei ollut niin muodollinen vastuu kuin voisi ajatella, mitä kuvastaa Sven Palmen Wasastjernalle jättämä kirje, joka sisälsi yhdentoista sivun laajuudelta neljääntoista alakohtaan jaoteltuja ohjeita ja tarpeellisia tietoja.⁵⁰⁷

Kirjeistössä on niukasti tietoja adressijärjestelyistä, koska valtaosa keskusteluista käytiin henkilökohtaisesti Tukholmassa Zilliacuksen ja ruotsalaisten tukijoiden kesken.

⁵⁰⁵ Torvinen 1988, 22-24; Sven Palme Konni Zilliacukselle 5.5.1899 / AN KA, ko 11.

⁵⁰⁶ Konni Zilliacus Julio Reuterille 20.5.1899 / JNR ÅA, XXI. Zilliacus toteaa nimeltä paikalla olleen ainakin A.E. Nordenskiöldin ja Werner von Heidenstamin.

⁵⁰⁷ Konni Zilliacus Julio Reuterille 22. ja 25.5.1899 / JNR ÅA, XXI; Olof Nykopp Julio Reuterille 30.5.1899 / JNR ÅA, XIV; Sven Palme Julio Reuterille 4.6.1899 / JNR ÅA, XIV; Sven Palme V. Wasastjernalle 17.6.1899 / WS KA, ko 1; Törngren 1930, 46.

23. Ruotsin adressin kansilehti, joka oli ulkoisesti yksi näyttävimpiä. Saksan ja Unkarin ohella Ruotsin adressiteksti oli yksi omaleimaisimmista kulttuuriadressikokouksissa. (Kulttuuriadressi, Kansallisarkisto)

Muistelmateosten mukaan työtä johti muodollisesti Nordenskiöld, Palme huolehti käytännön työstä, ja adressitekstin laadi Werner von Heidenstam. Zilliacus sai kiittävää palautetta toiminnastaan Tukholmassa Palmelta, mutta ohjeita työhön tuli myös Suomesta. Werner Söderhjelm oli lähettänyt Sven Palmelle toimeksiantoja adressityöhön liittyen, mutta tämän ollessa poissa kaupungista Zilliacus ja Norjasta palannut Ferdinand von Wright avasivat kirjeen ja alkoivat toteuttaa siinä olleita tehtäviä. Söderhjelm oli yhteydessä myös Zilliacukseen ja kehotti tätä jättämään adressityön Palmelle ja Nykoppille ja tulemaan kotiin Helsinkiin, koska hänen vaimonsa oli huolestunut Zilliacuksen voinnista. Werner Söderhjelm ei ollut aina tyytyväinen Zilliacuksen tapaan toimia, joten on mahdollista, että hän halusi Zilliacuksen kotiin Tukholmasta myös muista kuin perhesyistä.⁵⁰⁸

Ruotsin adressi edusti varsinkin *Aftonbladetin* ympärille ryhmittynyttä poliittisesti samanmielisten ryhmää. Esimerkiksi Palmen viesteistä käy kuitenkin ilmi Suomen puolesta tehtävään vetoomukseen Ruotsissa myös liitetyt ulkopoliittiset uhat eli välien

⁵⁰⁸ Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 20.5.1899 / WS KA, ko 4; Edvard Westermarck Julio Reuterille 11. tai 14.7.1899 / JNR AA, XX; Werner Söderhjelm Konni Zilliacukselle, ei pvm / AN KA, ko 11; Törngren 1930, 45.

kärjistymisen Venäjän kanssa. Samaa keskustelua Ruotsissa oli käyty jo Suomen tilannetta käsittelevien lehtikirjoitusten johdosta. Palmen mukaan osa henkilöistä, joihin adressin merkeissä oli oltu yhteydessä, oli tuonut esiin myös huolensa siitä, että hanke olisi Suomelle enemmän haitaksi kuin hyödyksi. Asiaan reagoitiin Suomesta, josta lähetettiin Ruotsin suuntaan jonkinlainen vahvistus siitä, että toiminnalle oli tuki myös Helsingistä. Työ eteni hyvin, sillä Sven Palme arvioi sen sujuvan suunnitellun mukaisesti ja olevan valmis 4.6. mennessä. Tässä auttoi varmasti myös allekirjoitusten suhteellisen suppea määrä.⁵⁰⁹

Skandinaavista sympatiaa ja sukulaissuhteita

Ruotsin adressin toteuttamisesta vastasi neljän-viiden henkilön ydinryhmä sekä A.E. Nordenskiöld, jonka suhtautumista hankkeeseen on käsitelty adressidelegaation muodostamisen yhteydessä. Useat tukijoista vaikuttivat lehdistössä joko johtavassa asemassa toimituksissa tai vapaampina kolumnisteina. Sven Palme ja Harold Sohlman toimivat *Aftonbladetissa*, Otto von Zweigbergk *Dagens Nyheterissä*, ja Karl Wählin, Verner von Heidenstam sekä Axel Key *Svenska Dagbladetissa*. Wählinin pääaarena oli kuitenkin hänen vuonna 1892 perustamansa kulttuurilehti *Ord och Bild*, jonka kautta Wählin oli yksi Ruotsin merkittävimmistä kulttuurivaikuttajista. Keskeiset adressin tukijat näistä olivat Palme, Wählin, Heidenstam sekä matemaatikko Gösta Mittag-Leffler.⁵¹⁰

Sven Palme oli tukenut ja suorastaan kannustanut suomalaisia tekemään lehdistö- ja muuta kampanjointia ulkomailla jo ennen vuotta 1899. Thule-vakuutusyhtiön toimitusjohtaja Sven Palme oli aktivoitunut Suomen kysymyksessä viimeistään vuonna 1890, jolloin kuusi hänen artikkeliaan Suomen tilanteesta julkaistiin *Aftonbladetissa*. Palme teki yhteistyötä A.E. Nordenskiöldin kanssa jo paljon ennen adressihankkeen käynnistymistä.⁵¹¹

Venäläistämispoliittikan kiihtyessä 1890-luvun lopulla Palme otti aktiivisen roolin vastatoimien organisoinnissa. Hän kirjoitti vuoden 1898 marraskuussa Leo Mechelinille ja tiedusteli, eikö olisi syytä nostaa Suomen asia esille eurooppalaisessa lehdistössä. Kun vastakkainasettelu Suomen ja Venäjän välillä helmikuun manifestin myötä kiristyi, myös Palmen kielenkäyttö jyrkkeni. Helmikuun manifestin jälkeen Palme kirjoitti svekomaanien johtohahmolle Viktor Magnus von Bornille ja ehdotti, että suomalaisten olisi syytä lähteä ”sotaretkelle” Eurooppaan, toisin sanoen ryhtyä aktiivisesti itse nostamaan maan tapahtumia eurooppalaiseen julkiseen keskusteluun. Palmen voimistuvat vaatimukset Suomen tilanteen nostamisesta Euroopassa ajoittuivat yhteen suuren adressin valmistelujen kanssa. Ei olekaan ihme, että Werner Söderhjelm totesi maaliskuun 1899 lehdistöpropagandamatkaa käsittelevässä muistelmassaan, miten Ruotsista saatu tuki tässä toiminnan organisoinnin

⁵⁰⁹ Tämä Sven Palmen kirje, joka on päivätty ilmeisesti 30.5., on vailla vastaanottajatietoa. Sen sisällöstä voi päätellä, että sitä ei ole lähetetty Leo Mechelinille, joten todennäköinen vastaanottaja on Werner Söderhjelm tai Arvid Neovius. Katso Sven Palme Leo Mechelinille 30.5. (?) 1899 / LM KA, ko 30.

⁵¹⁰ Söderhjelm 1923, 201.

⁵¹¹ Palme 1891; Törnngren 1930, 12-13; Torvinen 1988, 20-22.

varhaisessa vaiheessa ylitti kaikki toiveet ja stimuloi jatkamaan rohkeasti valitulla tiellä.⁵¹²

Myös Palmen ja Konni Zilliacuksen suhde oli vanhempaa perua. He tutustuivat ilmeisesti paremmin Zilliacuksen Ruotsin-vierailun yhteydessä 1892, jolloin sovittiin yhteistyöstä ja Zilliacuksen Chicagon-matkaa käsittelevien artikkelien julkaisemisesta *Aftronbladetissa*. Zilliacus ja Palme olivat samaa mieltä siitä, että Suomen venäläistämisyrittämisistä tulisi uutisoida ja hakea tukea niitä vastaan Suomessa hangoitelleelle vastarintaryhmittymälle keskisemmästä Euroopasta. Zilliacus ja Palme paitsi ajattelivat samansuuntaisesti, tulivat keskenään hyvin toimeen. Heitä yhdisti halu aktiiviseen toimintaan ja kansainväliseen suuntautumiseen. Siinä missä tuliseluisen Zilliacuksen välit katkesivat moniin muihin tuttaviihin ja ystäviin, pysyi Palme lojaalina Zilliacukselle loppuun asti.⁵¹³

Ei ole vain yhtä selkeää selitystä siihen, mikä Palme motivoi auttamaan ja aktiivisesti ideoimaan ja rakentamaan Suomea esille tuovaa ja tukevaa toimintaa ulkomailla jo siinä vaiheessa, kun suomalaiset itse olivat vielä epäröivällä kannalla. Yhtenä perusteena on esitetty Ruotsissa herännyt huoli maan turvallisuudesta ja Venäjän kasvavasta uhasta, jollaisena helmikuun manifestin ja yleensä Suomen venäläistämistoimien mahdolliset seuraukset nähtiin. Kuitenkin Ruotsissa myös kritisoitiin Suomea tukevia kirjoituksia ja toimia juuri niiden mahdollisesta negatiivisesta vaikutuksesta suhteisiin Venäjän kanssa. Verner von Heidenstam, joka oli ostanut ja perustanut uudelleen *Svenska Dagbladetin*, istui lehden hallituksessa ja joutui tasapainottelemaan suomalaisten ”separatistisen” toiminnan sympatisoinnin ja lehden kirjoittaneen historioitsija Harald Hjärnen näkemysten välillä. Hjärne väitteli kirjoitustensa kautta Sven Palmen kanssa siitä, missä määrin ruotsalaisten oli järkevää vaarantaa oma suhteensa Venäjään Suomen kysymyksen takia.⁵¹⁴

Yksi selitys Palmen aktiivisuuteen liittyy perhesuhteisiin. Palmen puoliso Hanna Maria oli Viktor Magnus von Bornin, johtavan aatelissäädyn vaikuttajan ja Suomen ruotsinkielisen kulttuurin edustajan, sisko. Tämän perhesiteen kautta Palmejen kodista muodostui yksi tukikohta suomalaisille ja Suomea käsitelleille ajankohtaisille keskusteluille ja tietojen vaihdolle Tukholmassa.

Palme itse on todennut motiiviksi kiinnostukselleen Suomen tilanteeseen ruotsinkielisen kulttuurin puolustuksen. Palmen mielestä kyseessä oli yhteinen kulttuuri, joka tarjosi Suomelle sillan laajempaan eurooppalaiseen kulttuuriyhteyteen. Palme vasta-argumentoi edellä mainittuja Hjärnen näkemyksiä ja Palmen mielestä ”*kylmäveristä suhtautumista*” Suomea kohtaan mahdottomaksi, sillä Palmen mielestä Ruotsissa vahvana ”*kulki rakkauten virta vanhaan veljesmaahan kansallisesti katsottuna*”. Näissä Palmen näkemyksissä oli kaikuja vanhoista skandinavismien teeseistä.⁵¹⁵

Nämä Palmen erilaiset motiivit kehittyivät ajan mittaan limittyen yhteen. Lehdistövaikuttaminen Suomen puolesta jo ainakin 1890-luvun alusta oli luonut Palmelle kontakteja, joista ajan mittaan kehittyi ystävyysuhteita. Asianäkökulmat täydentyivät siten

⁵¹² Stubb 2012, 141; Estlander 1931, 300; Törngren 1930, 17; Käll 1992, 20, 26-28; Söderhjelm 1923, 201.

⁵¹³ Edvard Westermarck 14. tai 11.7.1899 Julio Reuterille / JNR ÅA, XX; Fogelholm 2019, 30.

⁵¹⁴ Paasivirta 1978, 336-337; Käll 1992, 128-130; Gedin 2013, 379-380.

⁵¹⁵ Palme 1891, 5-6, 45-49.

ajan mittaan henkilökohtaisen lojaaliuden vaateella. Suomea käsittelevät Palmen artikkelit ja lehdistövaikuttaminen yleensä kuvastavat sitä, että kansainväliset kysymykset sekä asioiden tarkastelu laajasta perspektiivistä kiinnostivat Palmea henkilönä ja olivat hänelle myös luontevaa liiketoimien harjoittamisen kannalta. Näin ajateltuna Palmen aktiivista roolia ei voida selittää tyhjentävästi millään yhdellä tekijällä, vaan siinä yhtyivät toisiinsa henkilökohtaiset, poliittiset, taloudelliset ja luultavasti jossain mitassa myös ideologiset seikat toisiinsa.

Kiinteät yhteydet sanomalehtiin ja pyrkimys aktiivisesti tukea suomalaisia ystäviä johtivat erilaisiin suunnitelmiin, joista vain osa lopulta toteutui. Adressihanke on nähtävä yhtenä näistä monista samanaikaisesti keskusteluissa heränneistä ja vireillä olleista toimista.

Verner von Heidenstamin kotona pidettiin tilaisuutta Suomesta käymään tulleen Werner Söderhjelmin kunniaksi. Paikalla ollut Gösta Mittag-Leffler esitti ajatuksen kokonaisen Suomen toimintaan keskittyvän lehden lanseeraamisesta Tukholmassa. Ehdotus sai heti kannatusta, ja lähtökohdaksi otettiin *Stockholms Dagbladin* ostaminen ja muuttaminen tähän tarkoitukseen. Lehden osakkeiden hinta osoittautui kuitenkin liian korkeaksi, minkä jälkeen Suomea käsitteleviä artikkeleita yritettiin saada *Stockholms-Tidningeniin*.⁵¹⁶

Aiemmin lyhyesti mainittu Anton Nyström, joka oli julkaissut tsaarin Suomen politiikkaa kritisoineen kirjoituksen *Aftonbladetissa*, kuului myös Heidenstamin lähipiiriin ja oli yksi henkilöistä, jonka kotiin kokoonnuttiin keskustelemaan politiikkaa. 26.3.1899 Tukholmassa järjestettiin Nyströmin organisoima tilaisuus, jonka tarkoituksena oli laatia sympatia-adressi Suomen puolesta. Adressissa toivottiin selkeäsanaisista ja yksimielistä tukea Euroopasta Suomelle. Tempauksen ajankohta kuvaa hyvin ilmapiiriä, joka oli Tukholmassa hyvin altis tulevaa adressin keräämistä ajatellen.⁵¹⁷

Nämä ja jo aiemmissa Ruotsin adressia koskevissa alaluvuissa esitetyt esimerkit erilaisista vaikuttamissuunnitelmista kuvastavat, miten yksityisissä kokoontumisissa nousi ajatuksia hyvin erilaisista vaikuttamisen tavoista: yleisötilaisuuksista julkisiin tuenilmaisuihin ja ohjelmallisesta lehdistötoiminnasta adressihankkeisiin. Kaikilla niillä pyrittiin kuitenkin vaikuttamaan julkiseen keskusteluun.

Olipa vaikuttamisen tapa mikä tahansa, se edellytti laajoja verkostoja niin politiikan, kulttuurin, tieteen, liike-elämän ja myös hovin piirissä. Kirjelähteistä ei löydy kovin paljon viittauksia adressin ruotsalaisten tukijoiden kontakteihin tai tilaisuuksiin ja tapoihin, joissa he adressihanketta edistivät. Muutamien useamman kerran mainittujen henkilöiden nimien perusteella voidaan kuitenkin jäljittää jotain näistä vaikuttamisen mekanismeista ja myös motiiveista tukea adressihanketta. Sven Palmen ohella useimmin nousevat esiin kirjailija Verner von Heidenstam, matemaatikko ja liikemies Gösta Mittag-Leffler sekä Karoliinisen instituutin rehtori Axel Key.

⁵¹⁶ Stubhaug 2010, 422. Valitettavasti Stubhaug ei esitä tarkempia ajallisia tietoja tälle hankkeelle, mutta idea heräsi joko vuonna 1899 tai 1900.

⁵¹⁷ "Suède", *Le Temps* 5.4.1899; Gedin 2013, 308.

Heidenstam kuului myös Werner Söderhjelmin tuttavapiiriin ja oli muutenkin sidoksissa Suomeen, koska hän oli vuodesta 1896 toiminut myös adressihankkeeseen osallistuneen Karl Wählinin päätoimittaman *Ord och bildin* Suomen asiamiehenä, mitä kautta myös tutustumisen Söderhjelmin kanssa oli saanut alkunsa. Gösta Mittag-Leffler oli ruotsalainen, sukutaustaltaan saksalainen matemaatikko, joka oli toiminut yliopistollisissa tehtävissä Suomessa vuosikausia. Mittag-Leffler oli naimisissa suomalaisen Signe af Lindforsin kanssa, jonka vanhemmat olivat kenraali Julius af Lindfors ja äidinisä kauppaneuvos Henrik Borgström. Paljolti Borgströmeiltä perityillä puolisonsa rahoilla Mittag-Leffler osallistui erilaiseen liiketoimintaan eri puolilla Eurooppaa. Hän oli myös oman tieteenalansa alalla erittäin kansainvälisesti verkostoitunut.⁵¹⁸

Sekä Sven Palme että hänen veljensä Henrik kuuluivat Gösta Mittag-Lefflerin läheimpään tuttavapiiriin, missä vaikutusta oli myös puolisoiden eli Mittag-Lefflerin vaimon Signen ja Sven Palmen Hannan tuttavuudella jo kotimaasta. Perheet olivat kytköksissä toisiinsa myös taloudellisesti ja sosiaalisesti. Henrik ja Sven Palme sekä Gösta Mittag-Leffler olivat keskeisiä ideojia Djursholmin esikaupunkialueen kaavoitus- ja rakennussuunnittelussa 1880-luvun lopulla ja he myös itse muuttivat sinne. Myöhemmin myös von Heidenstam muutti samalle alueelle.⁵¹⁹

Djursholmin ”huvilakaupunginosasta” ja sinne muuttaneen sivistyneistön kuvauksista tulee samantapainen vaikutelma kuin Hampsteadissa Lontoon lähistöllä. Kun alueella asui Palmejen ja Heidenstamin tapaisia monin tavoin Suomeen ja sen kansainväliseen tukemiseen verkostoituneita perheitä, kokoonnuttiin siellä hyvin todennäköisesti myös erilaisiin illanviettoihin miettimään uusia tukemisen muotoja.

Mittag-Lefflerin ja Palmen kaltaisten henkilöiden kontaktit muodostivat sukulaisuus-, liike-elämän sekä kulttuuri- ja yliopistopiirien kautta monimutkaisen verkostojen ryppään, joka ulottui aina Ruotsin kuningashuoneeseen sekä Euroopan muihin ruhtinasukuihin. Sekä Sven Palme että A.E. Nordenskiöld kuuluivat Ruotsin kuningas Oskar II:n tuttavapiiriin, minkä vuoksi myös adressihankkeen järjestelyistä konsultoitiiin prinsesi Eugenia. Sven Palmen vaimon – ja siten myös Viktor Magnus von Bornin - serkku Ebba oli avioitunut saksalaisen ruhtinas Albrekt zu Solms-Braunfelsin kanssa ja kuului myös kuningas Oskarin tuttavapiiriin. Sukuyhteydet täydensivät Ebban sisko Anna, joka oli puolestaan naimisissa Sven Palmen veljen Henrik Palmen kanssa. Yhteydet kuvaavat monimutkaisia verkostoja, joiden kautta kontaktit välittyivät Palmen perheen kautta ja välityksellä Suomesta keskiseen Eurooppaan. Aatelist ja seurustelu kuningashuoneiden kanssa oli tärkeä osa näitä verkostoja, varsinkin kun otetaan huomioon Suomesta muuttaneen ja toiminnan keskiössä olleen A.E. Nordenskiöldin tausta.⁵²⁰

⁵¹⁸ Ranki 2007, 145; Stubb 2016, 377; Törngren 1930, 17-18; yleisesti Mittag-Lefflerin kansainvälisestä akateemisista ja liiketoiminnan yhteyksistä katso Stubhaug 2010.

⁵¹⁹ Stubhaug 2010, 21-24, 264-265, 422.

⁵²⁰ Stubb 2007, 169-170, 180; 2012, 122, 127, 138; Ebba zu Solms-Braunfels, omaa sukua Lavonius, oli Sven Palmen vaimon Hannan serkku ja tämän veljen Henrikin vaimon Annan sisko. Ebba zu Solms-Braunfels yritti vaikuttaa Suomen tilanteen tuntemuksen lisäämiseen Euroopassa kirjoittamalla siitä useiden kuningashuoneiden jäsenille mm. Belgiassa, Alankomaissa, Romaniassa ja Luxemburgissa.

Tämän adressin ruotsalaisten tukijoiden ydinryhmän motiiveissa voidaan suorien ystävyy-, perhe- ja työsuhteiden lisäksi löytää ainakin kansallisajattelun ja politiikan kautta yhtymäkohtia adressihankkeeseen.

Yhdistävänä tekijänä toimi nationalistinen ajattelu, jonka juuret olivat osin skandinavistisessa ajatuksessa Ruotsin johtamasta pohjoismaisesta valtiouniosta. Taustalla vaikuttimena oli ajatus yhteisestä ja vahvasta skandinaavisesti kulttuurista; Suomen ”pelastaminen” venäläisen kulttuurin vaaroilta koettiin velvollisuutena. Yleisesti ottaen ruotsalaisen kansallishengen painopisteet olivat kuitenkin pääasiassa luonnossa ja kulttuurissa, koska kieleen tai itsenäiseen asemaan liittyviä vaaroja ei juuri ollut, lukuun ottamatta hankalaa kysymystä unionista Norjan kanssa. Kansallisella ajattelulla oli yhteyksiä myös Saksaan, samoin kuin Mittag-Lefflerillä ja muutamalla muulla adressin tukijalla henkilökohtaisesti.⁵²¹

Ruotsissa suhteellisen myöhään herännyt kansallishenki oli Verner von Heidenstamin keskeisiä innoituksen lähteitä. Heidenstamin kansallisajattelu tarkoitti ennen muuta ruotsalaisen kulttuuriperinnön vaalimista ja nostamista esiin eri muodoissaan: arkkitehtuurin, luonnon tai kulttuuriluomusten osalta. Tämä aihepiiri sai Heidenstamin myös harjoittamaan kulttuuripolitiikkaa. Sen sijaan kansallinen ajattelu sosiaalisena edistysprojektiona ei innoittanut Heidenstamia. Hänen mukaansa sosiaaliset edistysaskeleet olivat juna, jonka piti ”pysähtyä usein ja joka ei koskaan saavu pääteasemalle”. Heidenstamia kritisoinut Ellen Key piti Heidenstamin kansallisajattelua esimerkkinä sivistyneistön vasemmistolais-aristokraattisesta radikalismista, johon aika ei ollut valmis.⁵²²

Heidenstamin ja Ellen Keyn välillä vuosina 1897 – 1898 käydyin debatoinnin pohjalta adressihanketta Ruotsissa tukeneilla oli monia yhtymäkohtia hankkeen suomalaisiin toteuttajiin: kansallisen identiteetin kehittämisen mieluummin historia- ja kulttuuripainotteisena kuin sosiaalisena projektina, mikä tässä tapauksessa tarkoitti myös Suomen ja Ruotsin yhteistä historiaa, kulttuuria ja luontoa. Laajempaan kehyksenä toimi länsieurooppalainen historiallinen ja kulttuurinen yhteys.

Useilla adressin päätukijoista oli myös yhteyksiä Ruotsin liberaaliin poliittisiin ryhmiin. Sven Palme oli aktiivinen liberaalipoliitikko, jolla oli historiaa tukholmalaisen liberaaliyhdistyksen puheenjohtajana ja liberaalin *Folkpartiet*-puolueen vaikuttajana. Myös Axel Key oli toiminut sen riveissä kansanedustajana ennen adressia. Liberaalipuolueet olivat oppositiossa Ruotsissa 1890-luvulla, mutta niissä tapahtui muutoksia ja ne saivat nostetta juuri vuosisadan vaihteessa. Vuonna 1899 perustettiin liberaaliyhdistys *Frisinnade klubben*, jossa Verner von Heidenstamilla oli keskeinen rooli. Mukana oli myös monia muita tiede- ja kulttuurivaikuttajia, jotka olivat mukana myös adressityössä, kuten taiteilija Richard Bergh, toimittaja Otto von Zweigbergk ja professori Carl Warburg. Syksyllä 1899 pidetyssä vaaleissa voittajaksi selviytyi ja pääministeripuolueen paikan otti konservatiivinen *Lantmannapartiet*, mutta uusi liberaalipuolue *Liberala samlingspartiet*

⁵²¹ Gedin 2013, 356-357. Mittag-Leffler oli opiskellut Göttingenissä ja asunut Berliinissä jo 1870-luvulla, siis ennen professuuriaan Helsingissä, katso Stubhaug 2010.

⁵²² Gedin 2013, 358-359, 361-362, 367-369.

sai merkittävää kannatusta. Liberaaliyhdistyksen jäsenillä oli keskeinen rooli uuden puolueen perustamisessa.⁵²³

Aiemmin viitattu Hjärnen ja Palmen välinen, laajemminkin Ruotsissa käyty keskustelu puuttumisesta Suomen tilanteeseen kytkeytyi osin liberaalien ja konservatiivien poliittiseen kamppailuun. Toisaalta ruotsalainen liberaalipolitiikka poikkesi mannermaisista keskustusvasemmistolaisista liberaaliliikkeistä siinä, että siinä esiintyi – esimerkiksi Sven Palmella ja *Aftonbladetin* piirissä – myönteistä suhtautumista maanpuolustukselliseen toimintaan. Vaikka esimerkiksi konservatiivisemmän Mittag-Lefflerin ja Sven Palmen perheiden kanssa käyminen väheni erilaisista poliittisista katsantokannoista johtuen, olivat rajat usein häilyviä. Tämä johtui myös suhtautumisesta politiikkaan yleisesti. Esimerkiksi Verner von Heidenstam oli päätoiminen taiteilija, jonka näkemykset koko puoluepolitiikasta olivat välillä hyvin kriittisiä. Heidenstamin näkyvä asema tukholmalaisessa kulttuuri- ja seurapiirielämässä johti hänet paikoin myös politiikkaan, kuten kulttuuripolitiikan ja liberaaliyhdistyksen kohdalla, mutta välillä myös aivan toista katsantokantaa edustavien puolueiden tilaisuuksiin. Heidenstam olikin ennen muuta edistyksellisesti suuntautunut ja itsenäiseen ajatteluun päätöksensä perustanut radikaali-intellektuelli, jonka ajattelu myös muuttui ajan mittaan.⁵²⁴

Vaikka sosiaaliset kysymykset eivät edellä esitetyllä tavalla kiinnostaneet Heidenstamia, olivat liberaalien ydinarvojen mukaisesti kysymykset yksilön oikeuksista ja koulutuksesta keskeisiä. Siinä missä Suomessa kamppailtiin lainsäädäntöoikeudesta, oli Ruotsissa ajankohtainen yleinen äänioikeus, jonka puolesta vuonna 1899 kerättiin laaja kansalaisadressi. Juuri perustetulle liberaalipuolueelle ja varsinkin Verner von Heidenstamille tämä oli tärkeimpiä asioita, joka sai hänet osallistumaan aktiivisesti politiikkaan. Äänioikeuteen Heidenstamilla kytkeytyi vahvasti usko tasa-arvoisuuden edistämiseen koulutuksella. Yhdenvertaisuus lain edessä – ja lain kansalaisille takaamat oikeudet – oli siten ajankohtainen kysymys samaan aikaan Ruotsissa ja Suomessa ja yhdisti hankkeen ohjaajia Tukholmassa.⁵²⁵

Yhteenvetona voidaan todeta, että adressihanketta Ruotsissa ohjanneet henkilöt olivat poikkeuksellisen verkostoituneita. Useat heistä eivät pelkästään kuuluneet seurapiireihin, vaan olivat niiden keskushenkilöitä. Adressilla oli siten vaikutusvaltaiset ja hyödylliset tukijat Ruotsissa. Huolimatta Palmen, Heidenstamin ja muiden näkyvästä asemasta, eivät Zilliacus, Söderhjelm ja muut Tukholmassa vaikuttaneet suomalaiset olleet tässä vuorovaikutussuhteessa pelkästään epäsymmetrisesti ottavana osapuolena. Moneen muuhun maahan nähden asetelmaa muutti Suomen ja Ruotsin yhteinen historia, aidosti yhteinen pohjoismainen kulttuuri ja geopolitiikka sekä ennen muuta sukulais-, ystävyys- ja työsuhteet, jotka henkilöitä yhdistivät. Suomalaisia arvostettiin Ruotsissa myös heidän omien avujensa vuoksi, jotka nekin saattoivat olla erilaisia. Esimerkiksi Hanna Palme oli ihailtu ja arvovaltainen henkilö tukholmalaisissa seurapiireissä.⁵²⁶

⁵²³ Vuoden 1899 parlamentin alemman kamarin vaalitulokset, katso https://sv.wikipedia.org/wiki/Andrakammarvalet_i_Sverige_1899 (viitattu 20.8.2017); Gedin 2013, 388-389, 395.

⁵²⁴ Stubhaug 2010, 492; Gedin 2013, 388-389, 450-451.

⁵²⁵ Gedin 2013, 390-391.

⁵²⁶ Gedin 2013, 308-309, 387-388.

Ruotsalaisen adressin sisällössä heijastuvat edellä kuvatut teemat. Teksti oli Verner von Heidenstamin laatima. Adressitekstin pää rakenne noudattelee pääpiirteittäin englantilaisen tekstin mallia, ja näkökulma perustuu Haagin rauhankonferenssiin, jonka kannatettavuus ja toisaalta ristiriitaisuus Suomea koskevien tsaarin päätösten kanssa tuodaan tekstissä esiin. Edelleen myös ruotsalaisessa adressissa omien suorien näkemysten esittämistä kierretään nostamalla etusijalle suomalaisten suuri addressi, jonka vaateisiin hallitsijaa pyydetään kiinnittämään huomiota. Suomalaisten omaan addressiin viitataan tekstissä kuitenkin voimakkaimmin ilmaisuin kuin Britannian adressissa: hallitsijaa ei vain pyydetä ottamaan sitä huomioon, vaan suorasanaisesti *suostumaan siihen*.⁵²⁷

Muista adresseista poiketen Ruotsin adressissa huoli Suomen tilanteesta esitetään akuuttina kansainvälisenä kysymyksenä:

*”[Me allekirjoittajat] emme kuitenkaan voi olla liittymättä siihen syvään huoleen ja rauhattomuuteen, joka tällä hetkellä leviää laajoissa piireissä ympäri koko maailmaa siitä syystä, että kysymys, joka on mitä suurimmassa yhteydessä oikeuden ja oikeudenmukaisuuden periaatteiden kanssa, jotka Teidän Keisarillinen Majesteettinne itse on suvainnut julistaa valtioiden turvallisuuden ja kansojen onnen perusteiksi.”*⁵²⁸

Keskeinen ero muihin adresseihin on tekstin keskiosassa, joka samalla tekee Ruotsin adressista huomattavasti esimerkiksi englantilaista pitemmän. Tässä viitataan suomalaiseen luontoon, suomalaisten periksiantamattomuuteen sekä sivistykseen. Juuri tämä Suomen henkinen kasvu esitetään perusteluna kaikkialla Euroopassa heränneelle sympatialle Suomea kohtaan. Tekstissä todetaan suoraan adressihankkeessa olevan kyse *koko sivistyneen Euroopan vilpittömästä ja yhteisestä näkemyksestä*. Ruotsin teksti on adresseista ainut, jossa tuodaan esiin tämän Suomen tueksi laaditun adressin olevan ensimmäinen, jossa kulttuurivaikutajat toteuttavat yhteisen kansainvälisen vetoomuksen:

*”Tämä on todellakin ensimmäinen kerta, kun korkeakulttuurin edustajat eri alojen, kansojen ja maiden keskuudesta tällä tavoin ja tämänlaatuisessa kysymyksessä kääntyvät mahtavan hallitsijan puoleen. Mutta juuri Teidän Keisarillisen Majesteettinne aito ja humaani käsitys rauhasta ja oikeudenmukaisuudesta on rohkaissut meidät tähän menettelytapaan.”*⁵²⁹

⁵²⁷ Ruotsin adressiteksti (KA).

⁵²⁸ Ruotsin adressiteksti (KA).

⁵²⁹ Ruotsin adressiteksti (KA).

Ruotsin adressi heijastelee varsin hyvin sen ruotsalaisten ideoijien näkemystä Suomen tilanteesta – ja myös Suomen menneisyydestä ja merkityksestä osana pohjoismaista historiaa ja kulttuuria. Suomen kulttuuri oli korkealla tasolla ja sen ytimessä oli yhteinen kulttuuri- ja kielitausta Ruotsin kanssa. Kiinnostavaa on, että Ruotsin adressissa sivistyksen kasvun syyksi todetaan vuosisatoja kestänyt hallitsijoiden antama tuki sivistyksen etenemiselle. Asia on muotoiltu taitavasti niin, että se voidaan ymmärtää viittauksena Venäjän hallitsijoiden tapaan antaa suomalaisten hallita itse itseään, mutta yhtä lailla vuosisataisena suhteena Ruotsiin ja sen tarjoamaan kulttuuriin.

Suomi kuului adressin mukaan eurooppalaiseen kulttuuriyhteyteen ja siltana tässä toimi Ruotsi. Kriittisesti Venäjään suhtautuneiden Palmen tai Mittag-Lefflerin ajattelussa Suomen tehtävänä oli toimia etuvartiona itään, mutta ei yksin, vaan osana laajempaa ainakin henkistä sidosta Pohjanlahden ylitse. Adressin ruotsalaisten tukijoiden siteet Saksan suuntaan eivät ainakaan vähentäneet tätä epäluuloista suhtautumista Venäjään.

Yhteenvetona Ruotsin adressitekstistä voi todeta, että siinä käy ilmi, että Suomi ja sen historialliset vaiheet ovat adressin taustavaikuttajille tutummat kuin muissa maissa. Sivistyksen kehittyminen halki vuosisatojen voidaan nähdä myös viittauksena ruotsinkieliseen kulttuuriin ja Ruotsiin, vaikka sitä ei suoraan sanotakaan. Suomen kehitys esitetään selkeästi erillisenä hallinnollisesta yhteydestä Venäjään. Toinen keskeinen piirre, joka myös erottaa sen muiden maiden adresseista, on sen toteuttamisen takana oleva kansainvälinen yhteistyö. Adressissa mainitaan siis suomalaisten oma protestointi (suuri adressi), ruotsalaisten tuki ja Suomen kulttuurinen yhteys Ruotsiin, ja kolmantena elementtinä kansainvälinen ulottuvuus. Adressissa myönnetään sen edustavan poikkeuksellista menettelyä puuttua toisen maan sisäisiin asioihin ja hallitsijan toimiin, mitä kuitenkin uhmakkaasti perustellaan sillä, että kysessä on koko sivistyneen Euroopan yhteinen näkemys asioiden tilasta.⁵³⁰

Ruotsin adressin rohkeimmat ilmaisut ja enemmän Suomen olosuhteisiin ja kulttuuriin liittyvä tematiikka edustivat varmasti enemmän kansainvälisen adressin suomalaisten ideoijien toivomaa suhtautumista kuin monien muiden adressien varsin varovaiset ja kiertoilmaisuin esitetyt tekstit. Jopa itse kärkkäämpään ilmaisuun taipuvainen Konni Zilliacus ilmaisi tyytyväisyytensä adressitekstin sisältöön.⁵³¹

Kuten eivät muissakaan pohjoismaissa, Ruotsin adressin allekirjoittajat eivät edusta yksin akateemisia vaikuttajia, joiden osuus on hiukan yli puolet (58 %). Vapaiden kirjoittajien, taiteilijoiden ja poliitikkojen osuus on suurempi kuin esimerkiksi Britanniassa. Jakauma kuvastaa Sven Palmen ja useiden muiden adressin keskeisten tukijoiden laaja-alaisia verkostoja ja asian tarkastelua enemmän poliittisesta ja historiallis-kulttuurisesta näkökulmasta kuin useissa keskieurooppalaisissa adressiteksteissä, joissa paino on ehdottomasti tsaarin rauhankonferenssiehdotuksessa. Listasta näkyvät suoraan keskeisten tukijoiden

⁵³⁰ Ruotsin adressiteksti (KA).

⁵³¹ Konni Zilliacus Julio Reuterille 25.5.1899 / JNR ÅA, XXI: ”Ruotsalaiset tekevät oman [adressinsa] samanlaiseksi ulkomuodoltaan, *mutatis mutandis*, ja he ovat valmistaneet hienon tekstin, hienoimman tähän saakka, lähinnä Heidenstamin toimittamana.”

yhteydet: Axel Keyn ja Mittag-Lefflerin yliopistomaailma, Sven Palménin suhteet hoviin, poliitikkoihin ja sanomalehtiin ja Verner von Heidenstamin kirjallisuuden, kulttuurin ja museoalan kontaktit.

4.7 Kliininen toteutus alppimaassa

Axel Wallensköld tulee mukaan adressityöhön

Sveitsi oli yksi ensimmäisiä maita, joissa adressin toteuttamista oli ajateltu. Ennen kuin koko hanke oli edes käynnistynyt, pohtivat Konni Zilliacus ja Hanna Lindberg Berliinissä mahdollisuutta työn käynnistämiseen Sveitsissä. Taustalla oli tapaaminen antiikin historian professori Theodor Mommsenin kanssa, joka oli kehottanut käynnistämään työn Ranskassa. Zilliacus ja Lindberg ymmärsivät, että varovaisia saksalaisoppineita olisi vaikea saada mukaan hankkeeseen, ellei sitä käynnistettäisi muualta. Muista vaihtoehdoista esiin nostettiin ainakin Sveitsi ja Alankomaat.⁵³²

Toinen suomalaisten tapaamista saksalaisoppineista, tohtori Barth, oli ehdottanut kääntymistä asiassa Bertha von Suttnerin puoleen. Mommsen piti tätä ajatusta huonona, mutta suomalaiskaksikko jäi silti miettimään sen tarjoamia mahdollisuuksia. Suttner oli rauhanliikkeen kärkihahmoja ja aikakauden tunnetuimpi julkisuuden henkilöitä. Suttnerin kautta kansainvälinen rauhanliike, jonka toimisto sijaitsi Sveitsissä, olisi saatavissa hankkeen tueksi. Rauhanliikkeen tuki voisi tarjota mahdollisuuksia laajaan näkyvyyteen ja jopa massa-adressin toteutukseen.⁵³³

Sveitsin kautta työtä voitaisiin edistää myös muuten kuin kansainvälisen rauhanliikkeen kautta. Hanna Lindberg tiesi, että suomalaisten kampanjointia Dresdenissä edistänyt Marianne von Nordenheim oli kirjeenvaihdossa Geneveen Sveitsin Haagin rauhankonferenssin edustajan Edouard Odierin kanssa. Tässä vaiheessa, kun adressin linjauksia Lontoossa ei ollut vielä tehty, myös mahdollisuus saada Suomen kysymys jollain tavoin rauhankonferenssin keskusteluiden piiriin, tuntui kiinnostavalta. Sveitsissä kerättävien allekirjoitusten kannalta lupaavalta vaikutti, että suomalaisia Berliinissä avustaneella professori Minzesillä oli tarkoituksena lähteä Sveitsiin keräämään erityistä oikeustieteilijöiden tukiaadressia Suomelle. Minzes oli ilmoittanut suomalaisille samassa yhteydessä, että hän pystyisi keräämään vaikka yksinään adressiin tarvittavat allekirjoitukset Sveitsissä, ”*jossa hän on opiskellut jokaisessa yliopistossa.*” Nämä eri mahdollisuudet summattuna yllättävää ei ole, että Hanna Lindberg arvioi suomalaisten voivan aloittaa ”*sotaretkensä*” Sveitsistä.⁵³⁴

⁵³² Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille 12.5.1899 / WS KA, ko 1. Ilmeisesti Marianne von Nordenheim oli ollut tsaarin Suomen-politiikan ja Haagin rauhankonferenssialoitteen osalta yhteydessä aikakauden tunnettuun pasifistiin Bertha von Suttneriin ja pyytänyt tältä apua asiassa jo 12.4.1899, katso Marianne von Nordenheimin arkisto, YK:n arkisto.

⁵³³ Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 29.4.1899 / WS KA, ko 4. Suttner vaikutti mm. Sveitsiin sijoitetussa Kansainvälisessä rauhantoimistossa.

⁵³⁴ Hanna Lindberg Julio Reuterille 8.5. ja 12.5.1899 / JNR ÅA, XI; Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille 12.5.1899 / WS KA, ko 1.

24. F.A. Forelin kirjeen kuori Edvard Westermarckille. Sveitsistä Lontoon kautta Torinoon eri vastaanottajienkin kautta kiertänyt kirje kuvastaa adressin valmistelun vauhdikkaita käännteitä. Verkostot huolehtivat kuitenkin myös viestien kulkemisesta perille. (Åbo Akademin kirjasto, Käsikirjoituskokoelma, Edvard Westermarckin kokoelma, 22.5.1899)

Samoihin aikoihin myös Lontoossa toimineet suomalaiset olivat myös tulleet ajatelleeksi Euckenin ehdottaman adressin toteuttamista Sveitsissä. Sveitsiläiseen tohtori Foreliin oltiin yhteydessä jo ennen Konni Zilliacuksen saapumista Lontooseen. Hanketta Sveitsissä ryhdyttiin valmistelemaan yhteistyössä maantieteen professori Forelin kanssa. Kirjeenvaihtoa pyöritti Edvard Westermarck, joka alkoi toimittaa Forelille aiheeseen liittyvää kirjallisuutta, mm. oman juuri valmistuneen *Contemporary Review*n artikkelinsa, perehdyttääkseen tämän hankkeen tavoitteisiin ja toteutustapaan, jotta ”hän voisi heti alkaa kerätä sveitsiläisiä allekirjoituksia.” Forel vastasi tutustuneensa saamiinsa materiaaleihin, arvioi panslavismin ja venäläishallinnon toiminnan Suomessa olevan ”poliittinen rikos”, minkä tuomisessa julkiseen keskusteluun hän olisi mielellään apuna. Forel oli vakuuttunut siitä, että liberaalisti suuntautuneet ja oppineet Euroopassa tukisivat Suomen asiaa. Kirjeenvaihdon perusteella Westermarck ei entuudestaan tuntenut Forelia, joten mahdollisesti hänen nimensä oli noussut esiin niissä tieteellisissä yhdistyksissä, joissa suomalaiset parhaillaan rakensivat suhdeverkostojaan.⁵³⁵

⁵³⁵ Kyseessä oli maantieteilijä ja hydrologi F.A. Forel, ei psykiatri A.H. Forel, kuten Stubb esittää. Stubb 2012, 147; Westermarck 1927, 189. Julio Reuter Arvid Neoviukselle 29.4.1899 / AN KA, ko 6: ”Forel huolehtii Sveitsistä.”; Edvard Westermarck Julio Reuterille 9.5.1899 / JNR AA, XX; F.A. Forel Edvard Westermarckille 11.5.1899 / EW AA, IX; Kukaan Lontoon suomalaisista ei ollut geologi tai maantieteilijä, mutta heillähän oli yhteyksiä juuri *Royal Geographical Society*yn, joten esimerkiksi Clements Markham on voinut suositella tätä. Mahdollisesti myös Nordenskiöld on voinut laatia suosituskirjeen hänelle.

Forelin ja Westermarckin kirjeenvaihdosta muodostui tiheä ja sillä oli konkreettisia vaikutuksia työn käynnistämiseen Sveitsissä. Westermarckin mukaan Forel oli valmis käynnistämään allekirjoitusten keräämisen itse ja lähettämään valmiin version Lontooseen. Westermarck kuitenkin rauhoitteli Forelia ja pyysi tätä odottamaan, että hänelle lähetettäisiin toinen henkilö avuksi keräystyöhön. Lontoossa työtä suunnitelleet suomalaiset eivät siis halunneet Forelin tekevän adressityötä oma-aloitteisesti. Westermarck itse lähti edistämään asiaa Sveitsiin niin, että viimeisen Forelin kirjeen saapuessa Westermarck oli jo lähtenyt Lontoosta kohti Sveitsiä ja Italiaa.⁵³⁶

Riippumaton kansainvälisyys Sveitsin valttina

Tässä vaiheessa ajatuksena ilmeisesti oli, että Edvard Westermarck ohjaisi adressityötä Sveitsissä ja jatkaisi tämän jälkeen toteuttamaan sitä Italiaan. Konni Zilliacus kuitenkin kirjoitti ennen Westermarckin lähtöä Pariisista viestin, jossa arvioi työn Pariisissa sujuvan niin hyvin, että Westermarck voisi ottaa Axel Wallensköldin Ranskasta avukseen Sveitsiin tai Italiaan tai kumpaankin. Tämä oli luontevaa, koska ranskan kielen specialistina Wallensköld sopi hyvin tehtävään ja oli myös Westermarckin hyvä ystävä. Tässä vaiheessa vielä allekirjoituksia Oxfordissa kerännyt Westermarck sai tiedon tästä käänteestä ja lähetti Wallensköldille tiedustelun mahdollisuudesta tavata tämä Sveitsissä. Westermarck pohti tässä vaiheessa mahdollisuutta hoitaa työ Sveitsissä kokonaan ilman omaa osallistumistaan, joko Wallensköldin tai jonkun muun toimesta.⁵³⁷

Axel Wallensköld otti kuitenkin työn Sveitsissä hoitaakseen ja matkusti sinne jo ennen Westermarckia. Wallensköld raportoi Reuterille adressityön Genevessä olevan professori Ernst Muretin hyvissä käsissä, Forelin taas kerätessä allekirjoituksia Lausannessa. Ernst Muret oli roomaanisen filologian professori, joka oli opiskellut mm. Pariisissa Gaston Parisin kanssa ja varmasti tuttu kollegalleen Wallensköldille, joka siksi luultavasti oli kääntynyt tämän puoleen. Wallensköld taas otti itse hoitaakseen Bernin, Zurichin ja Baselin. Wallensköld ei ollut jäänyt odottelemaan Westermarckia, vaan havaittuaan Lausannessa Forelin tehokkuuden, oli jättänyt tämän työskentelemään itsenäisesti, ja jatkanut keräämään allekirjoituksia muihin kaupunkeihin. Forel tulikin siten työskennelleeksi itsenäisesti, vaikka tähän oli Lontoossa suhtauduttu epäilevästi.⁵³⁸

⁵³⁶ Edvard Westermarck Julio Reuterille 18.5.1899 / JNR ÅA, XX. Westermarckin kirje, jossa hän pyytää Forelia odottamaan kumppania, oli ilmeisesti laadittu 18.5. ja Forelin vastaus siihen 20.5. Postikortissaan 22.5. Forel kertoo jo odottavansa Westermarckia Morguesissa. Kortti oli vastaus Westermarckin 19.5. lähettämään kirjeeseen. Kortin leimoista käy ilmi, että se oli saapunut Lontooseen 24.5., mistä posti oli kääntänyt sen Torinon poste restanteen, jonne se oli saapunut 26.5. Siten kirjeenvaihdosta voidaan päätellä, että viimeistään 24.5. Westermarck oli jo lähtenyt Lontoosta kohti Sveitsiä ja Italiaa. Katso F.A. Forel Edvard Westermarckille 11.5.-16.5., 20.5. ja 22.5.1899 / EW ÅA, IX.

⁵³⁷ Konni Zilliacus Julio Reuterille 12.5.1899 / JNR ÅA, XXI; Edvard Westermarck Julio Reuterille, ei pvm, ilmeisesti 16.5.1899 / JNR ÅA, XX.

⁵³⁸ Axel Wallensköld Edvard Westermarckille 26.5.1899 / EW ÅA, XXXII. Westermarck saapui Sveitsiin ja Forelin luo 25.5. Adolf Törngrenin mukaan "W:t" olisivat tavanneet 25.5., minkä jälkeen Wallensköld olisi matkannut Forelin luo ja Westermarck Italiaan, katso Törngren 1930, 49.

Aiemmin flegmaattisuuteen taipuvaiselta kirjeissään vaikuttanut Wallensköld tekee ripeän ja organisoidun vaikutelman Sveitsin adressityön osalta. Työ eteni ilmeisesti vielä Wallensköldinkin kaavailemaa nopeammin, sillä raportissaan 28.5. Alpes-Maritimesista Wallensköld totesi Sveitsin matkansa olevan ”*onnellisesti obi*” ja tuloksena noin 100 allekirjoitusta. Westermarckin oli siten helppo jatkaa Sveitsistä Italiaan, koska käytännössä hänelle ei jäänyt mitään työtä Sveitsissä tehtäväksi. Wallensköld puolestaan palasi noin 30.5. Morgesiin Forelin luo ja sieltä edelleen omiin oloihinsa Rivieralle. Työ valmistui siten noin viidessä päivässä.⁵³⁹

Adressihankkeesta Sveitsissä ei tullut mikään rauhanliikkeen tukema massa-adressi, vaan hyvin puhdaspiirteisesti Lontoossa linjattujen periaatteiden mukainen osa kansainvälistä vetoomusta. Sveitsissä ei laadittu omaa adressitekstiä, vaan käytettiin englanninkielisen adressin mallia sellaisenaan. Sveitsin adressi on neljänneksi suurin Italian, Saksan ja Britannian jälkeen, ja se allekirjoittajakunta koostui pääasiassa yliopistovaikuttajista ja muiden akateemisten laitosten edustajista (77 %). Mukana oli kuuden eri yliopiston professoreiden allekirjoituksia. Vain Saksassa, Italiassa ja Britanniassa allekirjoituksia kerättiin samalla tavoin lukuisissa kaupungeissa. Luultavasti myös Sveitsin asema Punaisen Ristin keskuspaikkana, rauhanliikkeen yhtenä työssijana ja eurooppalaisesta liittopolitiikasta irrallaan olleena valtiona vaikutti rauhankonferenssiin liitetyn adressin tukemisessa. Erityisiä riskejä allekirjoittamiseen ei liittynyt. Professori F.A. Forelin uutteruudella oli varmasti myös oma vaikutuksensa allekirjoitusten suureen määrään.⁵⁴⁰

4.8 Westermarckin unohtumaton ekskursio: tuhansia kilometrejä ja satoja allekirjoituksia ihanassa Italiassa

Emilio Bruson verkostot ja hallinnasta karannut adressityö

Lontoossa toukokuun alussa käydyissä palaverissa suomalaiset suunnittelivat, missä maissa adresseja yritettäisiin koota ja ketkä huolehtisivat työn etenemisestä eri maissa. Adressi päätettiin kerätä myös Italiassa ja tehtävä annettiin Edvard Westermarckin hoidettavaksi. Italiassa ei ollut valmiiksi tehtävään sopivia suomalaisia ”asiamiehiä” ja toisekseen Westermarckilla oli jonkin verran omia kontakteja maassa aiemmin sinne tekemiensä matkojen ansiosta.

Westermarck lähti matkalle Italiaan Oxfordista, missä hän oli kokoamassa allekirjoituksia Britannian adressiin. Työ Oxfordissa osoittautui hyödylliseksi myös tulevaa matkaa silmällä pitäen, koska Westermarck sai ystävänsä James Brycen tuttavapiiriin kuuluneelta kansainvälisen oikeuden professori Thomas Erskine Hollandilta suosituskirjeen Emilio

⁵³⁹ Axel Wallensköld Edvard Westermarckille 26.5.1899 / EW ÅA, XXXII; Edvard Westermarck Julio Reuterille 24.5.1899 / JNR ÅA, XX; Axel Wallensköld Julio Reuterille noin 28.5. (ei pmv kirjeessä, vaan postileima) 1899 / JNR ÅA, XX. Törngrenin mukaan adressi saatiin valmiiksi 30.5., mikä on linjassa Wallensköldin paluujanjokhodan kanssa, katso Törngren 1930, 49.

⁵⁴⁰ Sveitsin adressiteksti (KA KA).

Brusalle. Tämä oli Hollandin tavoin kansainvälisen ja rikosoikeuden professori Torinon yliopistossa ja samoin Hollandin tavoin Kansainvälisen oikeuden instituutin jäsen.⁵⁴¹

Westermarckin ensimmäisenä kohteena Italiassa olikin juuri Torino, koska Hollandin antaman suosituksen lisäksi hänen omatkin kontaktinsa olivat juuri siellä. Westermarck pysähtyi matkalla lyhyesti Sveitsiin järjestelemään adressin laadintaa siellä ystävänsä Axel Wallensköldin kanssa ja jatkoi sitten päämääräänsä, saapuen Torinon 27.5.1899.

Torinossa Westermarck pääsi nopeasti Emilio Brusan puheille, joka osoittautui erittäin myönteiseksi adressihanketta kohtaan. Brusa lupautui auttamaan kaikin tavoin ja hänes-tä tulikin adressityön monipuolinen suojelija ja organisaattori, johon koko hankkeessa ehkä vain Rudolf Euckenin panos on verrattavissa. Brusa lupautui huolehtimaan adressitekstin kääntämisestä Westermarckin antaman englanninkielisen version pohjalta, auttamaan allekirjoitusten hankinnassa sekä laatimaan suosituskirjeitä eri kaupungeissa kerättäviä nimiä varten. Brusa tapasi Torinossa myös omia kontaktejaan, joista keskeisimmin adressityöhön osallistui kriminaaliantropologi Cesare Lombroso. Brusan ja Lombrosen keskinäiset välit olivat jännitteiset. Westermarck luovi taitavasti tukijoidensa näkemuserojen välissä varoen ottamasta kantaa suuntaan tai toiseen. Lombroso ja Brusa pystyivät kuitenkin laittamaan keskinäiset kiistansa sivuun adressin toteuttamisessa, ja myös Westermarckin ja Lombrosen yhteiset tuttavat Guglielmo Ferrero ja Giovanni Vailati toimivat asiassa välittäjinä.⁵⁴²

Westermarck organisoii adressin pohjatyöt Torinossa ennen muuta Brusan kanssa, joka otti adressitekstin laadinnan ja siihen liittyvät käytännön järjestelyt hoitaakseen. Tämän työn ollessa käynnissä Westermarck tilasi ja sai Reuterilta Lontoosta lisää pergamenttilehtiä, joihin paikallisessa painossa lisättiin Italian adressiteksti. Näiden valmistelujen jälkeen työtä voitiin lähteä levittämään muihin kaupunkeihin Italiassa.

Westermarck jätti kaksi allekirjoituksia varten varattua pergamenttilehteä Brusalle ja Lombrosolle Torinon ja jatkoi tämän jälkeen matkaansa. Westermarckin matkakirjeet Italiasta antavat osviittaa siitä, miten adressin kerääminen oli mahdollista toteuttaa niin nopeasti kuin tuloksena lopulta oli. Pohjana olivat kullannarvoisiksi osoittautuneet suositukset italialaisille vaikuttajille ja Westermarckin omat aikaisemmat kontaktit. Brusan varaukseton tuki ja monipuolinen valmistelu käytännössä varmistivat, että adressiin saataisiin runsaasti allekirjoituksia ja että työ saataisiin nopeasti liikkeelle. Esimerkiksi Torinossa Westermarckin tarvitsi lähinnä huolehtia lähinnä adressitekstin antamisesta käännettäväksi Brusalle ja sen käännöksen painattamisesta. Hanketta myös nopeutettiin monenlaisilla käytännön järjestelyillä, jotka olivat pääasiassa paikallisten tukijoiden keksimiä, ja joiden avulla Westermarck tai muu allekirjoitusten kerääjä tavoitti mahdollisimman nopeasti ha-luamansa tai suuren määrän henkilöitä.

Torinon huolellisten valmisteluiden jälkeen allekirjoitusten kerääminen eteni

⁵⁴¹ Westermarck oli hakeutunut Hollandin puheille luultavasti Brycen neuvon perusteella saadakseen tämän allekirjoituksen. Holland ei allekirjoittanut adressia, mutta tuki sitä suosituskirjeellään. Hollandin ohella Westermarck sai myös muilta oxfordilaisilta vaikuttajilta suosituskirjeitä Italian matkaansa silmällä pitäen. Katso Edvard Westermarck Julio Reuterille 18.5.1899 / JNR ÅA, XX.

⁵⁴² Edvard Westermarck Julio Reuterille 27.5. ja 30.5.1899 / JNR ÅA, XX. Reuter toimitti pergamenteja Italiaan eri kaupunkeihin ja eri ajankohtina lisää, katso Julio Reuter Edvard Westermarckille ei pvm, 26.5. ja 2.6.1899 / EW ÅA, XXVI.

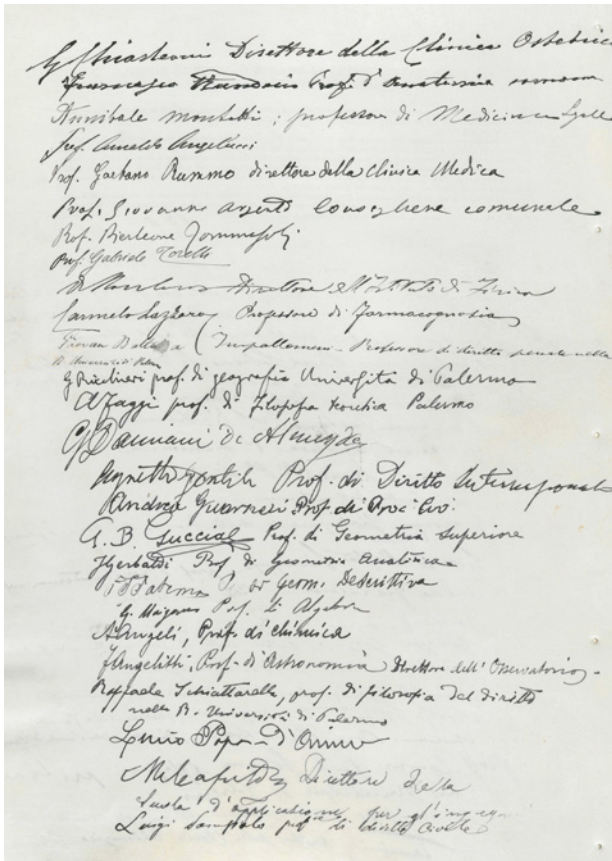
nopeasti ja tuloksellisesti. Pääasiassa Westermarck tapasi tukijoita erilaisissa illallis- ja muissa kutsutapahtumissa, joihin hänelle järjestettiin audienssi suosituskirjeiden ja paikallisten tukijoiden avulla. Samaa menetelmää oli sovellettu jo Torinossa, missä Westermarck vietti neljä päivää ja sai lukuisissa kutsutilaisuuksissa allekirjoitusten ohella runsaasti suosituskirjeitä niissä tapamiltaan henkilöiltä. Edvard Westermarck päättelikin jo työn ollessa käynnissä, että hän selviäisi allekirjoitusten keräämisestä melko vähäisellä työllä. Ehkä Westermarck vertasi vastaanottoa Oxfordissa kokemaansa. Westermarckille järjestettiin Torinossa esimerkiksi tapaaminen yliopistolla professoreiden kesken, missä yhteydessä ilmeisesti myös kerättiin tukku allekirjoituksia. Tarkastelemalla Italian adressia voi päätellä, että myös muilla paikkakunnilla noudatettiin samantapaista menetelmää.⁵⁴³

Valtaosan käytössään olevista pergamenteista Westermarck lähetti jo edeltä käsin muihin kohdekaupunkeihin niissä oleville yhteyshenkilöille työn käynnistämistä varten. Esimerkiksi Genovassa paikallisina yhteyshenkilöinä toimineet oikeushistorian professori Francesco Ruffini ja psykiatrian professori Enrico Morselli lupasivat huolehtia kaikesta, kuten allekirjoitusten keräämisestä ja pergamenttien postittamisesta tämän jälkeen Torinon Westermarckia odottamaan. Käytännössä allekirjoitukset Italiassa kerättiin kolmella vaihtoehdoisella metodilla: joko Westermarck keräsi ne itse, jätti pergamentit tapaamilleen yhteyshenkilöille, tai postitti pergamentit kohdehenkilöille näitä koskaan edes tapaamatta. Emilio Brusa oli suunnitellut esimerkiksi toimintatapaa, jossa Westermarckin tulevan junaratareitin varrella olevien kaupunkien sopiviksi katsotuille yhteyshenkilöille sähkötettäisiin edeltä käsin ja pyydetäisiin näitä saapumaan juna-asemalla odottamaan Westermarckia ja ottamaan vastaan pergamentit. Westermarck kuitenkin koki menettelyn epäkohteliaana ja pyrki järjestämään tapaamiset yhteyshenkilöiden kanssa rautatieasemahalleja viihtyisämpiin ympäristöihin.⁵⁴⁴

Kerättyään Torinon jälkeen allekirjoitukset Genovassa yhdessä päivässä, jatkoi Westermarck matkaansa 31.5. Pinaan. Siellä asia järjestyi kansainvälisen oikeuden professori Alessandro Corsin toimesta yhtä ripeästi kuin Genovassa. Corsin avustuksella Westermarck pääsi päivälliselle senaattori Francesco Buonamicin luokse, joka ehdotti Westermarckia saattamaan asian myös senaatin tietoon Roomassa. Myös yhdyshenkilö Corsin luona järjestettiin lounas, missä nousi esiin ajatus audienssin pyytämisestä paavi Leo XIII:n luokse. Taustalla oli Corsin kollega, professori Giuseppe Toniolo, joka toimi kansantaloustieteen professorina ja paavin neuvonantajana. Pisan yliopistolla oli erityisen läheiset suhteet Vatikaaniin. Asian jatkovalmistelun merkeissä Westermarck vieraili pikimmiten Toniolon luona. Asia sovittiin niin, että Westermarck toimittaisi Suomea käsittelevää kirjallisuutta Toniololle, joka laatisi sen pohjalta muistion Suomen tilanteesta paavin pääministerille, kardinaali Mariano Rampollalle, jonka puheille Westermarckille järjestettiin pääsy Roomassa. Tässä tapaamisessa Westermarckilla oli mahdollisuus vakuuttaa Rampolla asiasta ja

⁵⁴³ Edvard Westermarck Julio Reuterille 30.5.1899 / JNR ÅA, XX.

⁵⁴⁴ Edvard Westermarck Julio Reuterille 30.5.1899 / JNR ÅA, XX.

25. Italian adressin Sisiliassa kerätty lehti. Kyseessä on adressin ainoa pergamentti, jossa allekirjoituksia kerättiin myös kääntöpuolelle. Muista maista poiketen Italian adressissa on niin paljon nimiä, että allekirjoituksia on lisätty nimien väliin. Adressin ulkoasu kuvastaa muista adresseista poikennutta tapaa kerätä allekirjoitukset. (Kulttuuriadressi, Kansallisarkisto)

järjestämään hänelle audienssi paavin luokse. Westermarck oli todella innostunut asioiden saamasta käänteestä.⁵⁴⁵

Tapahtumat Pisassa kuvaavat hyvin, miten spontaaneja käänteitä sinänsä huolellisesti suunniteltu Westermarckin adressimatka Italiassa saattoi saada. Lukuisat suosituskirjeet ja Westermarckin tapaamat tukijat, joiden henkilöverkot olivat laajat, saattoivat ohjata Westermarckin sellaisiin paikkoihin, joista hänellä ei etukäteen ollut aavistustakaan. Westermarck ei asettunut poikkitelein saamiensa ehdotusten suhteen, vaan päinvastoin pyrki toimimaan mahdollisimman pitkälti niiden mukaan.

Matka jatkui Pisasta Roomaan, jossa Westermarck senaattori Buonamicin ehdotuksen mukaisesti vieraili myös parlamentissa. Buonamici oli ilmeisesti laatinut alustavan listan henkilöistä, jotka Westermarckin tulisi yrittää tavoittaa. Westermarck vieraili sekä senaatin että alahuoneen vastaanottohuoneissa muutamia kertoja päivässä ja sai runsaasti allekirjoituksia lyhyessä ajassa. Italialaiset poliitikot osoittivat muiden maiden kollegoistaan

⁵⁴⁵ Edvard Westermarck Julio Reuterille 1.6.1899 / JNR AA, XX.

poikkeavaa estotonta suhtautumista valmiudessa puuttua yleensä Venäjän sisäisiksi asioiksi luettuihin kysymyksiin. Tällainen vastaanotto tuntui ihmeelliseltä ja varmasti vapauttavalta Westermarckista, joka oli itse tavoitellut samalla tavalla suoranaista ilmaisua *Contemporary Review*'hen kirjoittamassaan artikkelissa ja joka Konni Zilliacuksen tavoin suhtautui kriittisesti kotimaassa esiintyneeseen varovaisuuteen tuen näkyvään hakemiseen ulkomailta. Vaikutelmaa tehosti se, että Westermarckin tapaamat henkilöt eivät olleet mitään kolmannen kategorian poliitikkoja. Esimerkiksi entinen valtiovarainministeri Luigi Luzzatti totesi Westermarckille ”*haluavansa mielellään antaa tsaarille pikku läksytyksen tavatessaan hänet seuraavan kerran.*”⁵⁴⁶

Westermarck ei kirjeissään perustele päätöstään lähteä keräämään allekirjoituksia parlamenttiin, vaikka se oli räikeässä ristiriidassa adressin kohdehenkilöistä Lontoossa tehtyjen linjausten kanssa. Westermarck oli selvästi antanut johdattaa itsensä paikallisten tukijoidensa suosituksiin, miettimättä ehkä tarkemmin miten hyvin ne vastasivat yhteisiä linjauksia. On myös mahdollista, että ne yhteiset linjaukset, jotka paikan päällä Lontoossa näyttivät perustelluilta ja kiinnipidettäviltä, tuntuivat hyvin kaukaisilta Italiassa. Kenties Westermarck suoraan toimintaan taipuvaisena ei alun alkaenkaan ollut ollut niiden vahvin kannattaja.

Parlamentin lisäksi Westermarckilla oli menestystä adressihankkeen kanssa Rooman seurapiireissä. Rooman kolmesta pergamenttilehdestä kaksi täytettiin parlamentissa ja yksi yksityistilaisuuksissa, joissa Westermarck tapasi paikallisia vaikuttajia. Kreivitär Maria Pasolini Ponti ja markiisisukuinen Etta De Viti de Marco järjestivät päivällisiä ja tilaisuuksia, joissa eksoottinen vieras sai hankittua allekirjoituksia ja tukea hankkeelleen. Vierailu paavin luona tai tämän kannanotto Suomen tilanteeseen jäi kuitenkin asian poliittisen herkkyyden vuoksi toteutumatta. Keskustelussa Rampollan kanssa tämä katsoi hankkeen olevan Suomen asialle enemmän haitaksi kuin hyödyksi, mikä oli mahdollisesti kohtelias tapa vetäytyä hankkeesta.⁵⁴⁷

Viiden Roomassa vietetyn päivän jälkeen Westermarck jatkoi Napoliin noin 7.6., missä vietti kaksi päivää. Tämän jälkeen vuorossa olivat Firenze, Bologna ja Padova sekä edelleen Torino, jonne Westermarck palasi noin 12.6. Oman matkareittinsä lisäksi Westermarck onnistui postin kautta saamaan allekirjoituksia Sisiliasta Palermosta ja Messinasta sekä Milanosta, Paviasta ja Venetsiasta. Tämä oli toteutettu niin, että Westermarck oli Torinosta lähettänyt saatekirjeellä varustettuna pergamenttilehtiä pohjoisen kaupunkeihin valituille yhteyshenkilöille, pyytäen näitä lähettämään täytetyt pergamentit takaisin Torinon Brusalle osoitettuna. Torinosta Westermarck lähti sen yliopiston rehtorin Angelo Mosson seurassa ensin Pariisiin ja lopulta Lontooseen, jonne hän saapui noin 21.6. Allekirjoitusten keräämisen ja kokoamisen näkökulmasta Westermarck olisi voinut lähteä Torinosta jo aikaisemminkin, mutta hän halusi ensin varmistaa, että Emilio Brusa todella suostui adressidelegaatioon ja pääsi Torinosta matkaan kohti Pietaria.⁵⁴⁸

⁵⁴⁶ Westermarck 1927, 191.

⁵⁴⁷ Guglielmo Ferrero oli työskennellyt aikaisemmin Pasolini Pontien kotona näiden mesenoimana.

⁵⁴⁸ Edvard Westermarck Julio Reuterille 14.6.1899 / JNR ÅA, XX; Edvard Westermarck Werner Söderhjelmille 17.6.1899 (sähke + kirje) / WS KA, ko 4 (jonka mukaan Brusa lähti Pietariin 18.6.); Westermarck 1927, 193.

Westermarck vieraili kahdenkymmenen kahden matkapäivänsä aikana seitsemässä kaupungissa ja matkusti noin 2500 matkakilometriä. Tuloksena oli koko hankkeen allekirjoittajamäärältään laajin adressi. Missään muussa maassa yhdyshenkilöt eivät olleet matkustaneet yhtä laajasti osana allekirjoitusten keräämistä ja niihin liittyviä tapaamisia. Huolellisen valmistelun ja myönteisen vastaanoton ansiosta kokemus näyttäytyi Westermarckille enemmän hui- kuin työmatkana.⁵⁴⁹

Kansallisella katseella ja kansainvälisellä sopimisella taantumuksellisuutta vastaan

Edvard Westermarck oli hyvin yllättynyt adressihankkeen Italiassa saamasta myönteisestä suhtautumisesta. Myös italialaisten tarkat tiedot Suomen tilanteesta herättivät Westermarckissa ihmetystä. Muistelmissaan Westermarck pohtii kysymystä italialaisten innokkuudesta hiukan enemmän. Westermarck arvioi, että sanan ”oikeudenmukaisuus” etymologiset juuret olivat todellakin Italiassa (viitaten ehkä roomalaiseen oikeuteen), ja vertailee oikeuden merkitystä italialaisessa ja suomalaisessa ajattelussa. Westermarckin mukaan Suomessa nostettiin esiin tsarin toiminnan lainvastaisuus, mikä suomalaisten näkökulmasta oli pätevä argumentti. Italiassa tilanne oli Westermarckin mielestä kuitenkin hiukan erilainen. Itsevaltioiden sanat ja toimet saattoivat poiketa toisistaan, eikä tässä nähty mitään hämmästyttävää. Sen sijaan mieliä kuohutti, että pieni ja rauhallinen, länsimaisen sivilisaation piiriin kuuluva kansakunta joutuisi itäisen despotian nielaisemaksi. Westermarck arvioikin, että kulttuuriadressi nähtiin Italiassa ennemmin suomalaisen kulttuurin kuin perustuslaillisten oikeuksien turvaamiseen tähtäävänä hankkeena.⁵⁵⁰

Westermarckin analyysi italialaisten motiiveista on oikeansuuntainen, mutta lähtee siitä, että italialaisten tukijoiden motiivit liittyivät heidän näkemyksiinsä Suomesta, eikä ota riittävästi huomioon Italian sisäisen tilanteen vaikutusta osallistumishalukkuuteen. Italialaisen adressin kokoamista on käsitelty aiemmissa esityksissä, mutta niissä ei ole erityisemmin pohdittu osallistumisen motiiveja. On kysyttävä, miksi kaikkein laajin adressi koottiin juuri Italiassa, jonka yhtymäkohdat Suomen tilanteeseen näyttäisivät lähtökohdaisesti kaikkein vähäisimmiltä. Myös Westermarck viittasi tähän asetelmaan todettaan, että adressihanke ei ollut saanut missään osakseen suurempaa sympatiaa kuin ”*täällä kaukaisimmassa kolkassa, jonka adressikeräys on saavuttanut*”. Westermarck ei itse edes kokenut joutuvansa tekemään työtä adressin eteen, vaan lähinnä antavansa italialaisille mahdollisuuden tuoda konkreettisesti muodossa esiin mielipiteet, jotka he olivat jo aikaisemmin muodostaneet. Samoin allekirjoitusten keräämisessä Westermarckin roolina oli ennemmin jarrutella kaikkien halukkaiden osallistumista adressiin kuin halukkaiden allekirjoittajien

⁵⁴⁹ Edvard Westermarck arvioi tuoreeltaan saaneensa 283 allekirjoitusta, katso Edvard Westermarck Julio Reuterille 14.6.1899 / JNR ÅA, XX. Ilmeisesti tästä lähdemaininnasta muistelmiin ja edelleen vakiintuneemmaksi faktaksi on jäänyt allekirjoitusten tällainen määrä. Allekirjoitusten täsmällinen määrä Italian adressissa on 290.

⁵⁵⁰ Westermarck 1927, 192; Edvard Westermarck Julio Reuterille 1.6.1899 / JNR ÅA, XX.

etsiminen. Asetelman poikkeuksellisuutta korosti, että osallistujat edustivat Westermarckin sanoin ”*Italian intellektuellien eliittiä*”.⁵⁵¹

Allekirjoitusten suuri määrä luo vaikutelman, että Italiassa oli valmiiksi kotimaisesta tilanteesta johtuvaa painetta, minkä purkamiseen adressi oli yksi kanava. Oman aineistoni perusteella keskeisiä syitä adressin suosioon Italiassa on ainakin viisi: tapa, jolla adressin kokoaminen organisoitiin, Italian ulkopoliittinen tilanne, maan sisäinen poliittinen tilanne, adressin tukijoiden kiinnostus kansainvälisiin tapahtumiin ja kansainvälisen oikeuden kysymyksiin, sekä adressin tukijoiden kontaktit Suomeen ja suomalaisiin.

Edellä mainittu Westermarckin esiin nostama oikeudenmukaisuuden merkitys italialaisten adressi-innon selittäjänä ja halukkuus puolustaa pientä kansallista kulttuuria itäisen despotian uhalta on kytkeyty Italian omaan valtiolliseen yhdistymiseen eli risorgimento-liikkeeseen, joka oli tuossa vaiheessa vielä verrattain läheisessä muistissa. Näiden asioiden kytkentä perustuu ennen muuta Emilio Brusin mainintaan siitä, miten adressihanke ja suomalaisten vastarinta yleisemminkin herätti hänessä mielle yhtymän 1840-luvulta 1860-luvun alkuun kestäneistä italialaisten pyrkimyksistä irtautua itävaltalaismiehityksestä maan koillisosissa osana Italian yhdistymisprosessia.⁵⁵²

Risorgimentoliike oli kuitenkin ulkomaisesta vallasta vapautumisen ohella ennen muuta italialaisten oma, sisäinen hanke niemimaan itsenäisten ruhtinaskuntien ja, hiukan myöhemmin, Kirkkovaltion alueen yhdistämiseksi yhdeksi ja jakamattomaksi kansallisvaltioksi. Italian valtiollisen ja hallinnollisen yhtenäisyyden tavoittelu ja toisaalta hallinnollis-poliittis-kulttuurisesti yhtenäisen Suomen suurruhtinaskunnan itsenäistyminen ulkomaisesta ylivallassa eivät ole suoraan rinnastettavissa toisiinsa.

Risorgimentoperinnöllä oli yhteys Suomen kysymykseen, mutta ei ehkä niinkään ulkoisesta sortajasta vapautumisen kautta, vaan Italian sisäisen tilanteen näkökulmasta. Kyse oli siitä, mikä oli risorgimenton perintö ja sen edustamien arvojen tilanne Italiassa vuonna 1899. Tätä kysymystä italialaiset intellektuellit tarkastelivat myös kansainvälistä tilannetta vasten.

1800-luvun kahden viimeisen vuoden aikana Italia oli käynyt läpi vakavia taloudellisia, sosiaalisia ja poliittisia kriisejä, jotka näyttivät uhkaavan liberaalin demokratian olemassaoloa ja kehitystä. Keväällä 1898 niin sanotussa Bava-Beccarin verilöylyssä Milanon Piazza Duomolla hallitus käytti sotilasvoimaa nujertaakseen ruoan hinnan noususta seuranneet laajat julkiset protestit, jotka kulminoituivat väkivaltaiseen mellakointiin, joiden yhteydessä enemmän kuin sata mielenosoittajaa sai surmansa. Poliitikoille ja toimittajille, niin vasemmalta ääri-laidalta kuin katoliselta oikealta, annettiin kovia rangaistuksia. Konservatiivit uskoivat tällä tavoin voivansa pysäyttää demokratian etenemisen, puolustaakseen näin valtiota sekä sosialistiselta kumoukselta että kirkon vanhoillisuudelta. Kenraali Luigi Pellouxin johtama hallitus yritti tämän jälkeen valtion edun nimissä esittää

⁵⁵¹ Edvard Westermarck Werner Söderhjelmille 27.5. ja 14.6.1899 / WS KK, 13; Westermarck 1927, 191; Tommila 1999, 285-286.

⁵⁵² Emilio Brusa Edvard Westermarckille 23.7.1899 / EW AA, IV ja ”Suomi-ystäviä Suomen ulkopuolella. Emilio Brusa.” *Valvoja* 1909: ”*Minä muistan ja olen aina muistava, kuinka ajatukseni silloin [helmikuun manifestin julkaisemisen myötä] johtui vertaamaan teidän asemaanne siihen, missä minun isänmaani oli Itävallan vihatun sortovallan päivinä, joita Lombardiassa kesti v:een 1859 ja Venezian maakunnassa v:een 1866.*” Brusa palasi aiheeseen myöhemmin suomalaisissa lehdissä julkaistuissa lausunnoissaan.

26. Kansainvälisen adressidelegaation jäsen ja Italian adressin keskeinen organisaattori Emilio Brusa (Nya Pressen, 20.9.1899, no 38, Kansalliskirjasto, Digitaaliset aineistot)

perustuslaillisiin oikeuksiin kajoavia lakeja parlamentissa. Sosialistien, radikaalien ja vasemman reunan liberaalien oppositio sai nämä yritykset autoritäärisen hallinnon palauttamiseksi estettyä.⁵⁵³

Italialaiset intellektuellit hakivat vertailukohtaa ja selityksiä oman maansa kehitykselle ulkomailta. Italiassa seurattiin erittäin tarkkaan Dreyfusin tapauksen kehittymistä Ranskassa. Monet arvioivan tilanteen perustuvan samoihin syihin kuin Italiassa: kyse oli valtion ja yksilön oikeuksien törmäämisestä. Jakolinjat koettiin samanlaisiksi kuin Ranskassa. *La Vita internazionale* -lehden vaikutuspiirissä olleiden liberaalien ja demokraattien mielestä kyseessä oli haaste kaikille parlamentaarille valtioille ja taistelu modernismin puolesta vanhoillisuutta ja militarismia vastaan, kun taas *Nuova Antologia* -lehden ympärille kerääntyneet konservatiivit kehottivat olemaan sekaantumatta Ranskan sisäisiin kysymyksiin ja pitivät dreyfusardien toimintaa vain tekosyynä päästä tuhoamaan vallassa olevat luokat ja kansallinen yhtenäisyys.⁵⁵⁴

⁵⁵³ Gentile 2003, 11-12.

⁵⁵⁴ Gentile 2003, 12-13. Gentilen mukaan tämä tulkinta ei ollut aivan oikea, mutta oli ymmärrettävä oman maan tilanteen ja Dreyfus-tapauksen premissien pohjalta. Myös Suomen osalta Matti Klinge on huomauttanut Dreyfus-tapauksella ratsastaneiden perustuslaillisten ymmärtäneen Ranskan tapahtumat osin väärin, mikä ei siis kuitenkaan estänyt niiden hyödyntämistä omassa propagandassa ja poliittisessa argumentaatiossa. Katso Klinge 1997, 355.

Adressihanketta Italiassa tukeneen multi-intellektuelli Guglielmo Ferreron mielestä kyse oli keskiluokan aseman muutoksesta ja sisäisestä jakautumisesta. Henkinen, moraalinen ja taloudellinen taantuma loivat kasvupohjaa militarismille ja antidemokraattiselle liikehdinnälle, joka sai kaikupohjaa varsinkin massojen joukossa. Paine sen aseman parantamiseen taas uhkasi keski- ja yläluokkaisten intellektuellien asemaa. Mutta myöskään keskiluokka ei ollut immuuni näille vaikutteille, koska myös sillä oli vaikeuksia ymmärtää monimutkaisten riippuvuussuhteiden luomia vallitsevia oloja. Kehitys nosti yksinvallan ihailua ja nostalgista kaipuuta. Kansainvälisellä tasolla kehitys näkyi liittopolitiikassa, jossa lisääntyvän asevarustelun vuoksi rakennetut monimutkaiset allianssit sotivat moraalisia arvoja ja riippumattomuuden periaatteita vastaan.⁵⁵⁵

Italiassa demokraattiset voimat tulkitsivat valtion pyrkimykseksi alistaa oikeus määräysvaltansa alaiseksi ja puuttua ihmisoikeuksiin kansakunnan edun nimissä. Italian nuori avantgardistinen intellektuellien joukko tavoitteli kansallisen politiikan uudistamista henkisen vallankumouksen kautta, jossa kansalaisten kunnioittaminen ja vapaus johtaisivat kansakunnan ja humanististen arvojen kunnioitukseen. Tämä edellytti taistelua uskonnollisen toleranssin, poliittisen ja taloudellisen vapauden, parlamentaaristen instituutioiden ja kansainvälisen solidaarisuuden puolesta. Erityisesti tuli tukea niitä, jotka olivat heittäytyneet tähän kamppailuun. Valtion rooliksi nähtiin lähinnä pidättäytyä muodollisten velvoitteidensa täyttämässä ja tehdä itsensä mahdollisimman näkymättömäksi. Nationalismi ja kansallisuuslaite olivat hyväksyttäviä, mutta vain silloin, kun ne eivät estäneet edellä lueteltujen oikeuksien toteutumista.⁵⁵⁶

Guglielmo Ferreron kaltaisten italialaisten intellektuellien näkemykset valtion ja yksilön oikeuksien suhteesta ja kansakunnan tavoiteltavan kehityksen suunnasta olivat hyvin yhtenevät suomalaisten kaupunkiliberaalien kanssa. Kyse oli myös samoista yhteiskuntaluokista ja ainakin osin niiden yhdenmukaisista haasteista yhteiskunnan nopeassa murroksessa. Kansainvälinen adressi Suomen puolesta oli juuri sellaista kamppailua yksinvaltiutta edistävää kehitystä ja parlamentarismiin vastaista liittopolitiikkaa vastaan, jonka toteuttajia Ferreron mukaan tuli tukea. Tukiessaan ja osallistuessaan adressihankkeeseen sen italialaiset tukijat kamppailivat sekä risorgimenton arvojen säilymisen puolesta, että osoittivat kansainvälistä solidaarisuutta niitä ryhmiä kohtaan, joiden he katsoivat olevan samanlaisessa tilanteessa omissa maassaan ja käyvän samanlaista taistelua yhdenmukaisin tavoittein.

Vaikka adressin tukemisen motiivit liittyivät osin Italian sisäiseen tilanteeseen, siihen haettiin silti malleja ja analogioita kansainvälisistä yhteyksistä. Toisaalta Italian asema kansainvälisessä politiikassa oli sellainen, että kaukaisen Suomen tukemiseen ei ollut vastaavanlaisia esteitä kuin esimerkiksi liitosuhteessa Venäjän kanssa olleen Ranskan johtavilla ajattelijoilla. Allekirjoittamista ei koettu henkilökohtaisella tasolla riskiksi ja Suomea oltiin valmiita tukemaan puoluerhymityksen eri laidoilta. Suomen kysymys oli akateemisesti kiinnostava erityisesti kansainvälisen oikeuden asiantuntijoiden näkökulmasta, jotka

⁵⁵⁵ Gentile 2003, 16-17.

⁵⁵⁶ Gentile 2003, 14, 17-19.

osallistuvinkin Italiassa aktiivisesti adressin valmisteluun. Brusan ideaalit oikeuksiin perustuvasta yksilönvapaudesta sekä voimankäytön välttämisestä, jopa pasifistisiin sävyihin asti, istuivat hyvin yksin Suomen tilanteen ja siitä Eurooppaan markkinoidun perustuslaillisen tulkinnan kanssa. Sekä Emilio Brusa että Alessandro Corsi myös laativat aiheesta artikkeleita kansainvälisiin julkaisuihin. Aihe ei ollut ainoastaan kiinnostava vaan myös äärimmäisen ajankohtainen Haagin rauhankonferenssin vuoksi.⁵⁵⁷

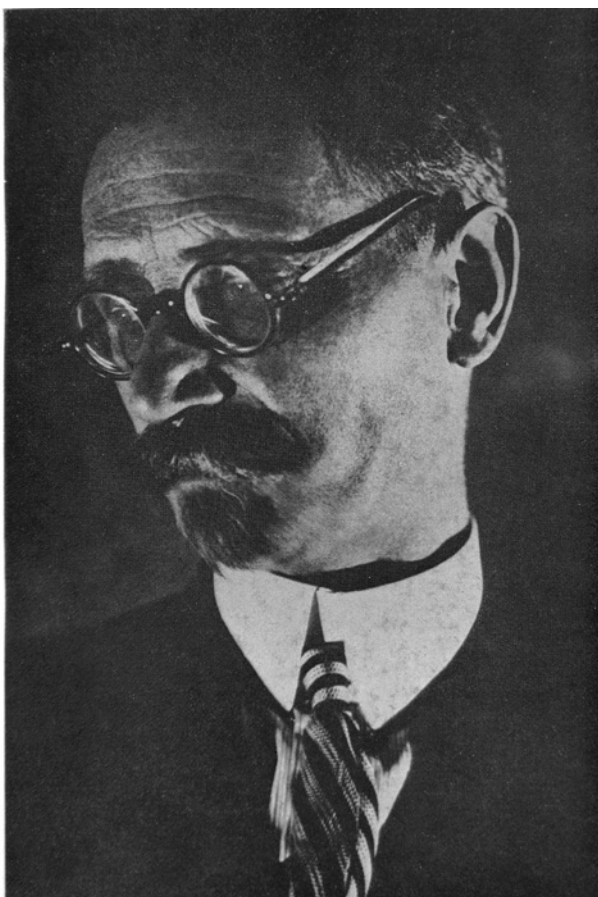
Suomi toimi hyvänä keppihevosenä siinä kansainvälis-oikeudellisessa debatissa, jota tsaarin konferenssiehdotuksen pohjalta keväällä 1899 Euroopassa käytiin. Tutkimukseni johdannon alussa oli lainattu kansainvälisen delegaation Suomen puolesta tekemän työn kunniaksi professori Estlanderin Kaivohuoneella heinäkuussa 1899 pitämää maljapuhetta. Samassa tilaisuudessa Emilio Brusa piti myös puheen, jossa hän halusi nostaa maljan Venäjän Keisarin ja Suomen Suuriruhtinaan menestykseksi, koska hänen aloitteestaan oli kokoonnuttu Haagiin keskustelemaan kansainvälisen rauhan ja oikeuden aatteista. Professori Brusa esitti siis kiitoksensa hallitsijalle, jolle oli juuri ollut esittämässä protestiadressia Suomen puolesta. Brusan sanavalinnat olivat tuskin sattumanvaraisia. Asetelma kuvastaa sitä kaksikasvoista roolia, joissa hallitsija eri asiayhteyksissä voitiin esittää. Näkökulmasta riippumatta Nikolai II:n toiminta nosti sekä tsaarin politiikan että Suomen kysymyksen kansainväliseksi ja herätti kansainvälisen oikeuden kiinnostuksen niitä kohtaan.⁵⁵⁸

Italialaisilla tukijoilla oli myös henkilökohtaisia kontakteja Suomeen, joista monet liittyivät Edvard Westermarckiin. Edvard Westermarck oli matkustellut Italiassa laajasti jo vuonna 1893 Milanosta Sisilian ja pitänyt yllä kontakteja maahan sen jälkeen. Toisin kuin monet muut aikalaiset suomalaiset kulttuuripersoonat, Westermarck näyttäisi muistelmakuvaustensa perusteella tunteneen maahan suurempaa vetoa kuin Ranskaan ja Pariisiin. Italia viehätti Westermarckia muutenkin kuin kauneutensa ja vanhan kulttuurinsa vuoksi: varsinkin kriminologian alan pioneeritutkimus ja uusimmat virtaukset keskittyivät juuri Italiaan. Aihepiiri oli lähellä Westermarckin omia kiinnostuksen kohteita ja hän tutustui siihen siksi mielellään. Westermarck solmi matkoillaan hyödyllisiä kontakteja. Torinossa Westermarck tutustui psykiatri ja kriminaaliantropologi Cesare Lombroson ja tämän perheeseen. Siihen kuului Westermarckin hurmanneiden tyttärien ohella Lombroson vävy, historioitsija ja kirjailija Guglielmo Ferrero, joka vieraili seuraavana vuonna 1894 Westermarckin luona Lontoossa ja tämän välittämänä jopa asusti jonkin aikaa Couplandien pariskunnan luona. Lisäksi Ferrero vieraili vuonna 1897 lyhyesti Helsingissä ja kävi tällöin tapaamassa Westermarckia. Samoin Lombroson ja Ferreron lähipiiriin kuulunut filosofi, matemaatikko Giovanni Vailati ystävystyi Westermarckin kanssa adressihankkeen yhteydessä ja pysyi kirjeenvaihdossa tämän kanssa adressimatkan jälkeenkin.⁵⁵⁹

⁵⁵⁷ Alessandro Corsi, "Russia e Finlandia 1899". Valitettavasti artikkeli ei ole ollut käytettävissäni. Corsi myös toimitti artikkelinsa jo heinäkuussa Westermarckille, katso Alessandro Corsi Edvard Westermarckille 14.7.1899 / EW ÅA. Myös Emilio Brusa viittasi lyhyesti Suomen tilanteeseen Haagin rauhankonferenssin tuloksia käsitelleessä artikkelissaan, katso Brusa 1899, 883-901. Brusa toimi jonkinlaisessa roolissa Italian Haagin rauhankonferenssin valtuuskunnan kanssa.

⁵⁵⁸ Brusin maljapuhe on esitetty useissa ajankohdan suomalaissanomalehdissä, katso esim. *Kotkan Sanomat* 6.7.1899, no 76.

⁵⁵⁹ Westermarck 1927, 136-140; Zilliacus 1961, 27: "Edvard Westermarck otti hoitaakseen työn Italiassa, jossa hänellä oli monta akateemista tuttavaa."

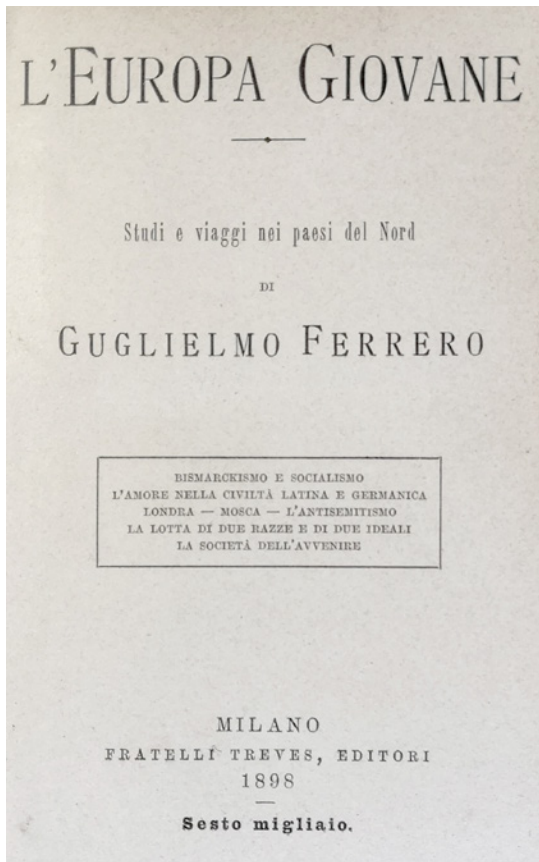

GUGLIELMO FERRERO

27. Adressin tukija Italiassa ja Edvard Westermarckin ystävä, moni-intellektuelli Guglielmo Ferrero. (Kuva: Carlo Mongardini (a cura di), Gaetano Mosca, Guglielmo Ferrero: carteggio (1896 – 1934). Milano: Giuffrè 1908. Opere di Gaetano Mosca, vol. 6, tomo 1.)

Guglielmo Ferrero käsitteli Suomea Venäjälle suuntautuneen matkansa pohjalta syntyneessä teoksessa *L'Europa Giovane*. Ferrero kiinnitti huomionsa ennen muuta suomalaista yhteiskuntaa sosiaalisesti liiman tavoin yhteen kiinnittäneeseen ja tasanneeseen koulutukseen ja sivistyksen yleiseen tasoon. Hän pani merkille myös kehittyvän teollisuuden ja sen tuoman vaurauden leviämisen yhteiskuntaan ylimpiä luokkia laajemmalle. Ferrero korosti pienen suomalaisen kulttuurin elinvoimaisuutta ja korruptoitumattomuutta hiukan Rudolf Euckenin tapaan.

Suomen tilanne itsessään tuskin silti jaksoi innoittaa Ferreroa osallistumaan niin aktiivisesti vetoomukseen, vaan kyse oli laajemmista, koko Eurooppaa koskeneista ilmiöistä. Niiden analysointihan Ferreron matkakirjankin tarkoituksena oli. Kokonaisuutena Ferreron johtopäätös oli, että pohjoiset yhteiskunnat perustuivat laajan hyväksynnän

28. Guglielmo Ferreron Saksaan, Venäjälle ja Pohjoismaihin suuntautuneen matkan kuvauksen sisäkansiaukeama. Ferrero kuvasi kirjassa Suomea mm. näin: "Oi Helsinki, oi Turku, oi Tukholma, oi Kristiania! En koskaan tule unohtamaan leveitä, puhtaita, rauhallisia ja lumisia katujanne, joiden päässä hohtaa pohjoinen meri. Siellä ymmärsin ensimmäistä kertaa, millainen on moraaliin ja järkeen perustuva yhteiskunta...joka on vapaa kaikesta henkisestä, poliittisesta ja taloudellisesta sorrosta." (Ferrero 1908, 212, käänнос V.K.) Guglielmo Ferreron matka ja käsitykset kuvastavat luontoon ja koulutukseen perustunutta halua osallistua Suomea ja sen kokemaa poliittista painostusta vastustaneeseen adressiin.

saavuttaneeseen moraaliseen näkemykseen, jonka mukaan yhteiskunnan tulee perustua järkeen eikä voimaan. Tämä edellytti vapautta niin henkisestä, poliittisesta kuin taloudellisesta sorrosta. Suomessa esiintynyt isänmaanrakkaus oli Ferreron mielestä tervettä – patriootista, eikä nationalistista, jota Ferrero piti valtioita tuhoavana myrkkynä. Ferreron kansallisen ajattelun ytimessä ollut isänmaanrakkaus todisti olemassaolollaan sosiaalisesta solidaarisuudesta, joka oli Italiassa heikolla tolalla alueellisista ja luokkaeroista johtuen. Tavalliset ihmiset olivat turhautuneita vaikutusmahdollisuuksien puuttuessa.⁵⁶⁰

Ferreron matka kaukaiselle Venäjälle heijastaa sitä, miten maailma näytti pienenevän 1800-luvun jälkipuoliskolla kehittyvän teknologian, tiedonvälityksen ja niistä kummunneen imperialismien hengessä. Kaukaiset alueet saivat yhä enemmän tilaa julkisuudessa ja olivat eksoottisuudessaan lukijoita kiinnostavia aiheita. Tämä selitti myös Suomen saaman huomion keväällä 1899, kuten myös sen, että Suomi sai pian tehdä tilaa uusille alueille ja aiheille, joiden kiinnostavuutta julkisuus ei ollut vielä ehtinyt kuluttaa.

⁵⁶⁰ Ferrero 1898, 212-216.

Myös Emilio Brusalla oli kontakteja Suomeen. Kiinnostavaa on myös se, että juuri adressihanke näytti herättäneen Brusassa aidon kiinnostuksen suomalaista kulttuuria kohtaan, vaikka Brusalla ei näyttäisi olleen adressin jälkeen työperusteisia yhteyksiä Suomeen.⁵⁶¹

Emilio Brusa oli ennen adressiasian esille nousemista jopa vierailut Suomessa, nimittäin Imatralla vuonna 1890. Kyseessä oli Pietarissa pidetyn vankeinhoitoalan konferenssin ekskursion Suomeen, jonka oli järjestänyt Leo Mechelin. Brusa ja Mechelin olivat tutustuneet jo 1870-luvun lopulla ja erilaisissa oikeustieteen, kriminologian ja vankeinhoidon kansainvälisissä konferensseissa saaneet mahdollisuuden keskustella Suomen tilanteesta. Tutustumisen seurauksena Mechelin lähetti säännöllisesti Suomea koskevia, ulkomaista yleisöä varten laadittuja julkaisuja myös Brusalle.⁵⁶²

Vaikka Emilio Brusa rinnasti Suomen alistaisen suhteen Venäjään Italian aiempiin kokemuksiin Itävallan yhteydessä, johdatteli hän ajatuksiaan siitä vähitellen kulttuurisiin eroavuuksiin Suomen ja Venäjän välillä. Osittain näissä arvioissa kyse voi olla niitä välittäneen suomalaisen lehdistön tavasta värittää ja painottaa Brusan ajatuksia haluamallaan tavalla. Joka tapauksessa esimerkiksi Valvoja esitti Brusan käynnillään Suomessa ja Venäjällä panneen merkille suomalaisen vuosisatoja vanhan kirjallisen ja tieteellisen sivistyksen, joka oli ”*kaiken sen jyrkin vastakohta, mitä juuri olimme nähneet ja minkä myöhemmin Moskovassa ja muualla saimme panna merkille Venäjällä.*”⁵⁶³

Brusa pitäytyi myös jälkikäteen Suomea koskeneissa näkemyksissään, mihin häntä varmasti kannusti se, että hän sai Suomesta paljon erilaisia muistamis- ja kiitoskortteja, joita luultavasti koottiin hänelle ohjattuina kampanjoina. Näihin muistamisiin Brusa välitti suomalaisiin lehtiin kiitoksensa. Brusa myös sanoutui jyrkästi irti venäläisestä propagandasta, joka oli pyrkinyt luomaan kuvaa hänen Venäjistä myönteisemmäksi muuttuneesta näkemyksestään.⁵⁶⁴

Brusa muisteli erittäin suurella lämmöllä adressimatkan kokemuksia ja hetkiä jälkikäteen. Hän piti huolta siitä, että sai adressin faksimilelaitoksen sekä ryhmävalokuvan kansainvälisestä delegaatiosta. Brusan luona vierailleen Werner Söderhjelmien mukaan tämä oli koonnut kotiinsa eräänlaisen ”Suomi-alttarin”, joihin edellä mainittujen esineiden lisäksi kuului suomalaisia ylioppilaslakkeja, joita hurraava yleisöjoukko oli heitellyt kansainvälisen delegaation jäsenille Turun satamassa.⁵⁶⁵

Vaikka tällaisen muistoesineistön mainitseminen on muistelmakirjallisuudessa ja lehdistössä ehkä haluttu tuoda esiin propagandistisessa tarkoituksessa, ei sen nostaminen esiin tässäkin tutkimuksessa ole triviaalia. Ensinnäkin tuntuu uskottavalta, että Brusalla tällaisia muistoesineitä käynniltään Suomesta oli tallessa, olivatpa ne sitten enemmän tai

⁵⁶¹ Lukuun ottamatta syksyllä 1899 käytyä keskustelua kansainvälisen rauhaninstituutin perustamisesta, jonka yhteydessä Brusa esitti Leo Mechelinia sen jäseneksi, sekä yhteistyötä edelleen Mechelinin kanssa Nobel-instituutin osalta syksyllä vuonna 1900. Katso Stubb 2012, 203, 215.

⁵⁶² ”Suomi-ystäviä Suomen ulkopuolella: Emilio Brusa”, *Valvoja* 1909, 75-76. *Valvojan* artikkeli on myös siitä kiinnostava, että se perustui Brusan itsensä lähettämiin tietoihin, jotka hän ehätti toimittaa vain muutamia päiviä ennen kuolemaansa. Katso myös Stubb 2012, 214.

⁵⁶³ ”Suomi-ystäviä Suomen ulkopuolella: Emilio Brusa”, *Valvoja* 1909, 76-77.

⁵⁶⁴ Katso esim. *Wiipuri* 28.12.1899, no 301 ja *Aftonposten* 25.9.1900, nro 224, sekä Stubb 2012, 214.

⁵⁶⁵ Emilio Brusa Leo Mechelinille tammikuussa 1900 / LM KA, ko 3; Söderhjelm 1914, 223; Klinge 1989, 813.

näyttävästi esillä hänen kotonaan. Se, että Brusa on maininnut tai näyttänyt näitä esineitä Söderhjelmille, kuvastaa sitä, että hän koki aidosti merkittävänä käyntinsä Suomessa ja siihen kiertyneet tapahtumat. Ne olivat jättäneet häneen pysyvän muistijäljen.⁵⁶⁶

Jos Brusana ainoa motiivi osallistua hankkeeseen olisi ollut vaikkapa kansainvälisen oikeuden instituutioiden rakentaminen tai huoli italialaisesta parlamentista, on vaikea nähdä, että hän olisi säilyttänyt tällaisia esineitä ja suorastaan vaatinut niitä haltuunsa. Esineiden säilyttäminen kertoo siitä, että adressin nimellisellä tavoitteella oli aidosti merkitystä Emilio Brusalle. Suomi symboloi toista kamppailua sortovaltaa vastaan, kuten Brusana mainitseman Italian ja Itävallan tapauksessa. Brusana tärkeän ja näkyvän roolin sekä omakohtaisten kokemusten vuoksi Suomesta itsessään tuli hänelle kiinnostava ja seuraamisen arvoisa asia.

Suomalaisen lehdistön mukaan Brusa muisteli usein adressihanketta ja kokemuksia Suomesta sekä seurasi maata koskevia uutisia. Emilio Brusana työ Suomen hyväksi muistettiin myös hänen hautajaisissaan vuonna 1908, joihin toimitettiin Suomesta näyttävä kukkalaite. Vaikka näistä anekdooteista vähennettäisiin lehdistön paisuttelu, vaikuttaa siltä, että Emilio Brusa kuului niihin eurooppalaisiin vaikuttajiin, joiden kiinnostus Suomeen sen oman kulttuurin ehdoilla sai alkunsa kansainvälisestä adressihankkeesta.⁵⁶⁷

Koska englanninkielisen adressin teksti sopi hyvin kansainvälisen oikeuden näkökulmasta asiaa adressityön käynnistyessä tarkastellelle Emilio Brusalle, ei hän muuttanut siitä sanaakaan italiankieliseen versioon. Sen sijaan hänen kontakteillaan oli keskeinen vaikutus adressin onnistumiseen. Kuten edellä on kuvattu, Brusa vaikutti henkilökohtaisesti siihen, miten adressityö organisoitiin. Brusana verkostot olivat laajat ja ulottuivat yliopistomaailman ohella politiikan ja hallinnon alueille. Heti Torinon saavuttuaan Edvard Westermarck sai Brusalta pitkän listauksen vaikuttajista, joihin ottaa yhteyttä. Joukossa oli senaattoreita, entisiä ministereitä, korkeimman oikeuden presidenttejä ja tieteellisten yhdistysten ja akatemioiden jäseniä.⁵⁶⁸

Brusana suositusten pohjalta koko adressityö Italiassa lähti poikkeamaan niistä periaatteista, joita Lontoossa oli linjattu. Lähtökohtana ollut ajatus poliitikkojen rajaamisesta hankkeen ulkopuolelle sekä toisaalta allekirjoittajien riittävän tunnettuuden varmistamisesta ei toteutunut Italiassa. Westermarck innostui saamastaan vastaanotosta ja tarjotuista kontakteista siinä määrin, että sivuutti sovitut periaatteet ja pyrki tapaamaan kaikki ehdotetut vaikuttajat. Adressin toteutusmallista johtuen hänellä ei myöskään ollut mahdollisuutta valvoa allekirjoitusten keräämistyötä kaikkialla, jolloin joukkoon tuli myös käytännössä kansainvälisesti tuntemattomien henkilöiden allekirjoituksia. Tuloksena oli laaja, mutta epätasainen allekirjoittajajoukko, joka sisälsi maan tunnetuimpia poliitikkoja ja

⁵⁶⁶ Immonen 2014, 152: Immosen mukaan sirpaleinen ihmiselämä rakentuu niin teksteistä, kuvista kuin esineistäkin.

⁵⁶⁷ Katso esim. *Kotkan Sanomat* 9.9.1899, no 104, *Päivälehti* 24.1.1900, no 19 tai *Nya Pressen* 23.12.1908, no 348.

⁵⁶⁸ Emilio Brusa Edvard Westermarckille 1.ja 7.6.1899 / EW ÅÅ.

akateemisia vaikuttajia, mutta myös tavallisia oppilaitosten opettajia. Westermarck saikin jonkin verran kritiikkiä Italian liiankin laajasta adressista.⁵⁶⁹

Huolimatta tästä myös Italian adressi on ennen muuta luonteeltaan akateeminen: allekirjoittajista noin 75 % edusti akateemisia instituutioita. Poikkeuksellista oli politiikkojen määrä, joka oli noin 10 % allekirjoittajista. Italian tapauksessa politiikkojen ja akateemikkojen erottelu on hankalaa, koska allekirjoittaneet parlamentaarikot olivat useimmissa tapauksissa varsinaiselta ammatiltaan akateemisia. Silmiinpistävää on, että Italian adressissa vapaiden kirjoittajien ja taiteilijoiden on lähes olematon. Italian adressi onkin ennen muuta oppilaitosten, tutkijoiden ja opettajien vetoomus.⁵⁷⁰

4.9 Veljeskansatunnelmia Budapestissa

Suunnitelmissa Unkari

Muistelmateoksissa adressityö Unkarissa ja Itävallassa käsitellään yleensä viimeisinä. Esityksistä saa käsityksen, että adressin kokoaminen aloitettiin muita maita myöhemmin tai että jopa koko päätöstä adressien kokoamisesta näissä maissa olisi venytetty muita pitemmälle. Kuten Konni Zilliacus jo adressityön ollessa käynnissä, toukokuun puolivälin maissa, kirjoitti: ”*Oikeastaan vain Itävalta-Unkari puuttuu niistä maista, jotka halutaan mukaan.*” Lähdeaineistoni perusteella ainakaan päätös Unkarin adressista ja sen toteutus ei näyttäisi laahanneen merkittävästi muita adresseja perässä.⁵⁷¹

Adolf Törngrenin muistelmateoksen mukaan ajatuksen adressin toteuttamisesta olisivat esittäneet adressia Lontoossa valmistelleet suomalaiset. He lähettivät Helsinkiin sähköpostin 9.5.1899, jossa kehottivat ohjeistamaan Unkarissa parhaillaan ollut Yrjö Wichmannin organisoimaan adressityö paikan päällä. Konni Zilliacus oli jo viikkoa aikaisemmin pyytänyt Werner Söderhjelmiä ylipäänsä lähettämään lisää henkilöitä avuksi adressin kokoamisessa. Sähke ja kirje saapuivat luultavasti melkoi samoihin aikoihin Helsinkiin.⁵⁷²

Jos asia olisi edennyt Törngrenin kuvaamalla tavalla, olisi syy pyynnön kierrättämiseen Helsingin kautta johtunut luultavasti siitä, että Wichmannin parhaiten tuntevat henkilöt olivat Helsingissä. Suomalais-ugrilaisen kielten filologi Yrjö Wichmann, joka vuonna 1868 syntyneenä kuului samaan sukupolveen useiden muiden adressihankkeeseen

⁵⁶⁹ Westermarck totesi itse Reuterille painottaneensa paikallisille adressiin haluttavan vain ”merkittävien” henkilöiden allekirjoituksia, mutta opponoi omaa argumenttiaan toteamalla, että päätävältä tässä asiassa kuulunee jokaiselle valtiolle itselleen. Westermarck ei näytä suhtautuneen liian tiukasti sovittuun linjaan, sillä työn päätyttyä Westermarck totesi, että ”*suuren yleisön näkökulmasta kaikki allekirjoittajat ovat ensiluokkaisia, enintään muutamat voivat olla vähäarvoisia.*” Edvard Westermarck Julio Reuterille 27.5. ja 14.6.1899 / JNR AA, XX; katso myös Klinge 1989, 811. Yksi Sisilian pergamenteista eli Palermon täytettiin molemmin puolin, mikä on ainoa tapaus koko kulttuuriadressikokonaisuudessa. Westermarck oletti kirjeessään pergamentin tulevan tämän vuoksi hylätyksi ja oli siitä kovin pahoillaan, mutta näin ei käynyt. Katso Edvard Westermarck Werner Söderhjelmielle 14.6.1899 / WS KK, 13; Italian adressilehti no 13 / KA KA.

⁵⁷⁰ Italian adressin allekirjoittajat (KA KA).

⁵⁷¹ Konni Zilliacus Werner Söderhjelmielle 16.5.1899 / WS KA, ko 4.

⁵⁷² Konni Zilliacus Werner Söderhjelmielle 2.5.1899 / 2.5.1899 / WS KA, ko 4; Törngren 1930, 45. Mainittu sähke ei ole säilynyt.

osallistuneiden ja samoin filologitaustaisten henkilöiden kanssa, oli asunut ja mahdollisesti edelleen tässä vaiheessa asui opettajansa E.N. Setälän kotona alivuokralaisena. Setälä puolestaan kuului ulkomaan propagandaa ohjaamaan tammikuussa perustettuun komiteaan. Konni Ziliacus on viitanut samoihin tapahtumiin muistelmissaan todeten, että Helsingissä oli oltu kovin hitaita reagoimaan Lontoosta tulleeseen pyyntöön lähettää asiamies Unkariin. Ziliacus oli oman kertomansa mukaan matkustanut puhumaan asiasta Helsinkiin, jossa kaikki Leo Mechelinin lukuun ottamatta olivat ”*tulta ja tappuraa*” sen johdosta. Ziliacuksen mukaan Yrjö Wichmann olisi heti lähetetty Unkariin, minkä jälkeen Ziliacus itse palasi Tukholmaan yhdessä Werner Söderhjelmin kanssa.⁵⁷³

Ziliacuksen kuvauksen perusteella Wichmann ei siis ollut Unkarissa, vaan paikan päällä Helsingissä. Kirjelähteistö vahvistaa Ziliacuksen tulkinnan. Werner Söderhjelmin mukaan Yrjö Wichmann päätettiin lähettää Unkariin hoitamaan adressiasiaa. Mutta Söderhjelmin kuvaus asiasta sisältää myös selityksen Ziliacuksen mainitsemaan hitaaseen reagointiin Lontoosta lähetettyyn pyyntöön. Söderhjelmin toteaa, että yhteydenoton perusteella – ilmeisesti tarkoittaen yhteydenottoa Lontoosta – oli komitea Helsingissä päättänyt lähettää E.N. Setälän Itävaltaan ja Unkariin hoitamaan adressia ja tähän liittyviä matkavalmisteluita oli jo tehty. Setälä oli kuitenkin sittemmin ilmoittanut olevansa estynyt matkustamaan, minkä jälkeen tehtävä päätettiin antaa Wichmannille. Tämä ei ole ristiriidassa Ziliacuksen muistikuvan kanssa. Ziliacus kävi toisen kirjeensä perusteella Helsingissä noin toukokuun kolmannen – neljännen viikon tienoilla, ja neuvotteli varmasti komitean ja mm. Söderhjelmin kanssa yleisesti adressihankkeen etenemisestä. Tässä yhteydessä on voitu joko tehdä lopullinen päätös tai ilmoittaa Ziliacukselle Wichmannin lähettämisestä Unkariin. Ziliacuksen kirje Carl Armfeltille 22.5. vahvistaa asian. Kirjeessään Ziliacus totesi Unkari-Itävallan olevan ainoa sivistynyt eurooppalainen maa, jonka adressi yhä odottaa. Ziliacus mainitsi saavansa huomenna tietää, onko joku lähetetty sinne työtä valmistelemaan.⁵⁷⁴

Söderhjelmin kuvauksen perusteella myös Ziliacuksen muistelmissaan korostama oman toimintansa vaikutus asian ratkaisemisessa joutuu kyseenalaiseksi. Yrjö Wichmannin lähettäminen näyttäytyy ennemmin hyvin samanlaisena ratkaisuna kuin Hugo Pippingin lähettäminen Saksaan: työ oli joko pysähdyksissä tai siihen liittyi ongelmia, minkä johdosta toimitettiin uusi henkilö paikalle vauhdittamaan sitä. Unkarin tapauksessa keskeinen ongelma oli, että E.N. Setälä ei pystynyt tai halunnut lähteä paikan päälle, kuten oli suunniteltu. Myös Unkarin tapauksessa keskeisenä taustavaikuttajana ja päätöksentekijänä toimi Werner Söderhjelmin. Kuten hän itse kirjeessään mainitsee, sekä Wichmann että Itävaltaan samalla päätöksellä lähetetty J.J. Mikkola toimivat ”yhdistyksessä”, mikä tarkoittaa varmasti Uusfilologista yhdistystä, jonka toiminnassa Söderhjelmillä oli vahva rooli, ja johon useat adressia toteuttaneista suomalaisista kuuluivat.⁵⁷⁵

⁵⁷³ Ziliacus 1960, 28-29. Yrjö Wichmann ilmeisesti myös toimi juuri Setälän varamiehenä ulkomaan propagandakomiteassa, katso komitean ravintola Catanissa pidetyn perustamiskokouksen muistio 31.1.1899 / LM KA, ko 88.

⁵⁷⁴ Werner Söderhjelmin Konni Ziliacukselle, ei pvm, arviolta 11.5.1899 / AN KA, ko 11; Konni Ziliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA = Armfelt 1923, 121.

⁵⁷⁵ Werner Söderhjelmin Konni Ziliacukselle, ei pvm, arviolta 11.5.1899 / AN KA, ko 11.

Söderhjelmin ja Zilliacuksen kuvaukset myös osoittavat, että varsinainen päätös adressin toteuttamisesta Unkarissa ja Itävallassa ei suinkaan ollut jäänyt muita maita myöhäisemmäksi. Näitä maita ei liitetty adressihankkeeseen esimerkiksi niin, että joku adressin ydinpiiristä olisi keksinyt työn muualla jo ollessa käynnissä laajentaa työtä joko adressin vaikutusarvon tai vielä käytettävissä olevan ajan vuoksi. Päinvastoin Unkari ja Itävalta olivat selvästi esillä Lontoossa heti ensimmäisissä keskusteluissa, joita suomalaisnelikko siellä aiheesta kävi Konni Zilliacuksen saavuttua Berliinistä.

Toteutettiin Unkarin adressi sitten jotenkin erityisen myöhään muiden maiden adresseihin nähden? Oliko Unkari ainoa maa, ”jonka adressi yhä odottaa”, kuten Zilliacus Carl Armfeltille 22.5. kirjoitti. Toisessa yhteydessä Zilliacus esitti, että vain kuusi päivää oli jäljellä sovitusta adressien toimittamisen takarajasta siinä vaiheessa, kun Itävaltaan ja Unkariin saapui tieto adressityöstä muissa maissa, toisin sanoen, kun työ niissä käynnistettiin. Adressin taka-aikaraja oli suunnilleen kesäkuun puoliväli eli 15.6., minkä laskettiin olevan viimeinen ajankohta, jolloin adressit pitäisi koota Tukholmaan ja adressidelegaation lähtea kohti Pietaria. Tämän perusteella työ Unkarissa olisi alkanut noin 9.6. Myös Adolf Törngrenin mukaan ”Itävalta ja Unkari olivat jätetyt viimeiseksi. Törngren ei kuitenkaan perustele tätä päätöksenteon hitaudella Helsingissä, vaan Berliinissä olleiden asiamiesten järjkeilyllä. Nämä eivät olisi edes osanneet ajatella adressia toteutettavaksi Unkarissa, koska maassa esiintynyt voimakas venäläisvastaisuus voisi saada hankkeen yhteydessä aikaan haitallisia lieveilmiöitä. Tämä näkemys on tosin hiukan ristiriidassa sen Törngrenin itse esittämän tiedon kanssa, että Lontoosta oli jo aikaisemmin ehdotettu adressin toteuttamista Unkarissa ja Itävallassa. Berliinissä olleilla henkilöillä ei yleisesti ottaen ollut päätöksentekomandaattia sen suhteen, missä maissa adresseja laadittaisiin.⁵⁷⁶

Oleelliselta Unkarin adressin samanaikaisen tai muita myöhemmän toteutuksen osalta näyttäisi kysymys siitä, milloin Yrjö Wichmann saapui Budapestiin ja ryhtyi hoitamaan asiaa. Lähdetiedot ovat ristiriitaisia tämän asian osalta. Edellä kuvattujen Zilliacuksen tietojen perusteella Wichmann ei olisi lähtenyt Unkariin ainakaan 22.5. mennessä ja olisi saapunut sinne mahdollisesti vasta 9.6. Viimeksi mainittu on melko linjassa Wichmannin oman raportin perusteella, jonka mukaan hän olisi saapunut Budapestiin Wienin kautta 8.6. Kuitenkin Hanna Lindbergin raporttien mukaan Wichmann ja Mikkola matkustivat Berliinin kautta, saadakseen työssä tarvitsemiaan pergamenttilehtiä, siinä kuitenkin onnistumatta. Lindbergin kirjeet ovat usein päiväämättömiä, mutta olen määrittänyt kirjeiden sisällön perusteella niiden aikajärjestyksen ja arvioinut kyseisen kirjeen mukaan Wichmannin ja Mikkolan olleen Berliinissä jo 18.5. aikoihin.⁵⁷⁷

Edellä mainituilla aikatauluilla on merkitystä lähinnä siinä tapauksessa, että adressin laadinta todella odotti yksin Yrjö Wichmannin saapumista paikalle. Kuitenkin lähdeaineisto viittaa siihen, että työ oli käynnistetty jo tätä aikaisemmin. Taustalla olisi ollut E.N.

⁵⁷⁶ Konni Zilliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA = Armfelt 1923, 123; Zilliacus 1901, 215; Törngren 1930, 52.

⁵⁷⁷ Yrjö Wichmann, ei vastaanottajaa (Konni Zilliacukselle) 9.6.1899 / AN KA ko 11; Werner Söderhjelm Konni Zilliacukselle, ei pvm, arviolta 11.5.1899 / AN KA, ko 11 ja Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille, ei pvm, arviolta 19.5.1899 / WS KA, ko 1.

Setälä, joka olisi siirtänyt työtä oman matkansa perumisen johdosta paikallisille, tai sitten vain käynnistänyt toiminnan kirjeitse jo ennen omaa saapumistaan. Nämä voisivat olla niitä matkavalmisteluita, joihin Werner Söderhjelm edellä kuvatussa kirjeessään viittasi. Setälä kirjoittaa saaneensa juuri kirjeen Jozsef Szinnyeiltä, ja pohdiskeli sen perusteella, että ”*ehkä kaikki Unkarissa on jo tehty*”. Tämä perustui siihen, että Szinnyei oli päivännyt kirjeensä 2.6. ja arveli kaiken olevan valmista noin viikossa. Setälän kirjeestä voi päätellä, että Szinnyein kuvaus työn etenemisestä on ollut hyvin myönteinen. Szinnyein kirjeessä oli ollut myös tietoja siitä, ketkä adressitekstin laatisivat ja ketkä auttaisivat allekirjoitusten keräämisessä. Edelleen kirjeen tietojen mukaan unkarilaiset olisivat hankkineet pergamentit itse, mikä sopii yhteen edellä esitetyn tiedon kanssa Mikkolan ja Wichmannin jäämisestä vaille niitä Berliinissä.⁵⁷⁸

Merkillepantavaa on, että Setälä sen enempiä kuin myöhemmin adressin valmistelua kirjeessä kuvannut Szinnyei eivät mainitse kirjeessä Wichmannia mitenkään. Nimi on toki voitu jättää pois sensuurin pelosta, mutta mahdollista on sekin, että Setälä tai Szinnyei eivät maininneet Wichmannia esimerkiksi allekirjoitusten keräämisen yhteydessä yksinkertaisesti siksi, että hän ei vielä tuossa vaiheessa ollut Budapestissa. Yrjö Wichmannin oma kuvaus käytännössä vahvistaa asian. Siinä hän toteaa, että ”*paikallinen asiamies*” olisi luultavasti jo saanut kaiken (ennen Wichmannin saapumista) tehtyä, mikäli Setälä olisi maininnut hänelle työhön käytettävissä olevasta määräajasta. Toisin sanoen adressia olisi koottu nopeammin ja utterammin, jos tiedossa olisi ollut sen tiukka aikataulu. Wichmann arvioi, että jäljellä olevassa ajassa tulee luultavasti tyytyä vähäisempään määrään nimiä, jotka kuitenkin ovat varmasti laadukkaita. Jos aikaa olisi ollut enemmän, olisi vaikuttavia allekirjoituksia Wichmannin mukaan saatu komea lista. Törngrenin mukaan Wichmann osallistui kuitenkin allekirjoitusten keräämiseen paikallisten kanssa Unkarin parlamentissa, missä lyhyessä ajassa allekirjoituksia saatiinkin runsaasti.⁵⁷⁹

Wichmannin kuvaus vahvistaa edellä esitetyn adressin toteutustavan Unkarissa. Alusta lähtien eli Lontoossa oli päätetty toteuttaa adressi myös Unkarissa ja Itävallassa. Työn toteutus oli lykkääntynyt hiukan Setälälle tulleiden esteiden vuoksi, mutta se oli kuitenkin käynnistetty paikallisin voimin. Yrjö Wichmann lähetettiin paikan päälle lähinnä varmistamaan, että asiat etenivät oikealla tavalla ja ennen muuta katsomaan, että työ saataisiin ajoissa valmiiksi. Hän saapui paikalle Zilliacuksen kuvaamalla tavalla melko lähellä adressin taka-aikarajaa. Kuitenkaan Unkarin adressia ei toteutettu mitenkään poikkeuksellisen myöhään muihin maihin nähden. Itse asiassa useimmissa maissa määräaika pyrittiin käyttämään hyväksi loppuun asti. Useissa maissa, kuten Sveitsissä, Italiassa tai Ranskassa, allekirjoitusten kerääminen ei käynnistynyt kovinkaan paljon aikaisemmin kuin Unkarissa.

Viljo Tervosen mukaan adressihankematkasta tuli samalla Yrjö Wichmannille

⁵⁷⁸ E.N. Setälä Werner Söderhjelmille 12.6.1899 / WS KK, 10; Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille, ei pvm, arviolta 19.5.1899 / WS KA, ko 1.

⁵⁷⁹ W (Yrjö Wichmann), ei vastaanottajaa (Konni Zilliacus?) 9.6.1899 / AN KA, ko 11; E.N. Setälä Werner Söderhjelmille 12.6.1899 / WS KK, 10; József Szinnyei Antti Jalavalle 7.7.1899, Tervonen 1996, 263 / Antti Jalavan arkisto /SKS; Törngren 1930, 52.

opintomatka, koska sen myötä hän alkoi ahkerasti opiskella unkaria paikan päällä. Adressimatka olisi siten lähinnä herättänyt Wichmannin kiinnostuksen Unkariin, ennemmin kuin että juuri hänet olisi ensisijaisesti haluttu lähettää sinne jo aiemmin maahan luomiensa kontaktien vuoksi. Tapa, jolla hänet lähetettiin paikalle paikkaamaan alun perin tehtävään suunniteltua Setälää, hänen myöhäinen saapumisensa, sekä se että Setälä ja Szinnyei eivät mainitse häntä adressityökuvausten yhteydessä, vahvistavat vaikutelmaa siitä, että työ Unkarissa tehtiin pääasiassa paikallisten toimesta. Wichmannin rooliksi jäi ennen muuta toimittaa valmis adressi eteenpäin. Adressin valmistuttua Wichmann lähti takaisin kohti Berliiniä, mistä adressi ilmeisesti toimitettiin edelleen Tukholmaan.⁵⁸⁰

Perhe- ja kielisuhteiden voimalla

Unkarin kamppailu omasta itsemääräämisoikeudesta 1840-luvulta 1860-luvun parlamenttiprotesteihin saakka saattoi olla yksi peruste, miksi adressi haluttiin ulottaa myös sinne. Itävallan, Unkarin ja Italian kolmiliitto ja jännittynyt suhde Venäjään eivät ainakaan lähteiden perusteella näyttäneet millään tavoin saamaan adressin suunnittelijoita empimään Unkarin kohdalla. Lontoon nelikon periaatteellisuuden ja toimintahalun perusteella voisi ajatella, että uhma Venäjää kohtaan voisi pikemminkin toimia kannustimena adressin keräämiseen Unkarissa.

Keskeinen käytännön syy oli kuitenkin varmasti se, että Unkariin oli olemassa kontakteja, jotka mahdollistaisivat adressin laatimisen nopeallakin aikataululla. Adressihankkeen yhdyshenkilö, suomalais-ugrilaisten kielten professori József Szinnyei, jonka kanssa E.N. Setälä oli pitänyt yhteyttä, oli ollut kirjeenvaihdossa opettaja, unkarin kielen lehtori Antti Jalavan kanssa aina 1860-luvun protestiajoista saakka. Selvästi Szinnyei oli tiiviissä yhteyksissä myös E.N. Setälän ja luultavasti muidenkin suomalaisten suomalaisugrilaisten kielten asiantuntijoiden kanssa. Kirjeenvaihdon ansiosta Szinnyei oletettavasti oli jo pitkään ollut hyvin ajan tasalla Suomen valtiollis-poliittisista tapahtumista.

József Szinnyeillä oli kuitenkin myös omaa Suomeen liittyvää perhe- ja henkilöhistoriaa. Hänen vaimonsa oli suomalainen Hilma Rosendahl, entinen Suomalaisen teatterin näyttelijä, joka noin vuonna 1879 oli tavannut Helsingissä tulevan miehensä, joka opiskeli tuolloin Suomessa. József Szinnyei vietti aktiivista seuralämää Suomessa ja käänsi mm. unkarilaisia näytelmiä Suomessa esitettäväksi ja oli jo vuonna 1882 julkaissut matkakirjan Suomesta. Naimisiin menon jälkeen pariskunta muutti Unkariin, mistä käsin luultavasti molemmat pitivät aktiivisesti yhteyttä Suomeen.⁵⁸¹

⁵⁸⁰ Törngren 1930, 53.

⁵⁸¹ Tervonen 1996, 15-18; Käll 1992, 68-69; Wichmann 2015, 226, 229; Csepregi 2015, 234-235; Sirató 2015, 243; Szij 2015, 266-267; Aspelin-Haapkylä 1909.

Koska Szinnyei oli poissa Budapestista adressiasian aktivoituessa, Wichmann otti saapuessaan yhteyttä tämän puolisoon. Yksi mahdollinen skenaario on, että juuri Szinnyein poissaolo oli syy siihen, että Yrjö Wichmann lähetettiin Suomesta valvomaan adressin toteutumista. Törngrenin mukaan Wichmann onnistui yhdessä rouvien Szinnyein ja rouva Hampelin sekä kreivitär Zsöfyn kanssa keräämään hyvin lyhyessä ajassa suuren määrän allekirjoituksia. Ottaen huomioon rouva Szinnyein taustan, tuntuu selvältä, että hän oli halukas kokoamaan adressia siitä riippumatta, oliko hänen miehensä kaupungissa tai ei. József Szinnyei on vahvistanut vaimonsa roolin kirjeessään Antti Jalavalle:

”Nyt tahdon vain mainita, että meidän föliratimme [adressimme] on melkein yksinomaan Hilman ansio. Eikä se mikään pieni asia ollut.”⁵⁸²

Rouva Hampel oli yhdessä kuuluisan vapaustaistelija Déakin kanssa Unkarin vapaustaisteluihin jo 1840-luvulla osallistuneen tunnetun poliitikon Ferenc Pulsbyn tytär, joka oli mennyt naimisiin arkeologi József Hampelin kanssa. Taustaltaan saksalainen Hampel puolestaan oli monipuolisesti verkottunut Euroopan aikalaistiedepiireihin. Unkarin adressin tukihenkilöillä oli siten tyypillisesti sekä henkilökohtaisia syitä tukea Suomen hanketta, että oman maan historiasta kumpuavaa solidaarisuutta itsemääräämiskamppailua käyvä vähemmistökansallisuutta kohtaan, johon kaiken lisäksi oli vielä kielihistoriallisia yhteyksiä.

Szinnyei laati Unkarin adressitekstin yhdessä Beöthy Szoltin kanssa. Tämä kirjallisuushistorioitsija ja esseisti oli E.N. Setälän mukaan *”eräs Unkarin etevimpiä stilistejä”*. Szinnyei kuvasi adressiprosessi Antti Jalavalle. Hänen mukaansa suurempi osuus tekstissä oli Szoltilla, koska hän itse joutui matkustamaan pois kaupungista. Szinnyei viittaa adressin laadinnan ajankohtiin viikonpäivillä, joiden perusteella työn ajoittamista on vaikea sanoa täsmällisesti. Ilmeisesti adressiteksti oli kuitenkin laadittu samoihin aikoihin kun Szinnyei oli raportoinut Setälälle työn etenevän hyvin.⁵⁸³

Unkarin adressitekstissä heijastuvat unkarilaisten adressin tukijoiden kontaktit ja ammatilliset yhteydet Suomeen. Lisäksi adressitekstissä voi havaita sävyjä verrattain äskettäisestä kamppailusta autonomisista oikeuksista Itävalta-Unkarin hallitsijan kanssa. Sen sijaan viittaukset Venäjään ja sen hallitsijaan ovat harkitun kunnioittavia. Nämä ainekset muodostavat kokonaisuuden, jonka tuloksena Unkarin adressi kuuluu omaperäisimpiin kulttuuriadressikokonaisuuksissa.⁵⁸⁴

Kokonaisuudessaan Unkarin adressi on kaikista adressiteksteistä pisin. Sen johdannossa kiitetään tsaria rauhankonferenssialoitteesta ja ylistetään tämän viisautta, mistä esimerkkinä mainitaan vuonna 1896 vietettyjen Unkarin 1000-vuotisjuhlallisuuksien johdosta Venäjältä Unkariin palautetut arvoesineet. Pitkän introduktion jälkeen alkaa

⁵⁸² József Szinnyei Antti Jalavalle 7.7.1899, Tervonen 1996, 263 / Antti Jalavan arkisto /SKS; Szij 2015, 269-270; Csepregi 2015, 237-240; Törngren 1930, 53.

⁵⁸³ Emil Setälä Werner Söderhjelmille 12.6.1899 / WS KK, 10; József Szinnyei Antti Jalavalle 7.7.1899, Tervonen 1996, 263 / Antti Jalavan arkisto /SKS; Szij 2015, 269-270; Csepregi 2015, 237-240. Erittäin outoa on, että kuitenkin Szinnyein allekirjoitus sisältyy Unkarin pergamenttielehteen!

⁵⁸⁴ Unkarin adressiteksti (KA); katso myös Szij 2015, 270.

britannialaista mallitekstiä vastaava osuus. Suuri adressi nähdään Suomen kansan surun ja uskollisuuden manifestaationa. Aleksanteri I:n vuonna 1809 antamiin oikeuksiin ja hallitsijavakuutuksiin kohdistuvien viittausten ohella Unkarin tekstissä käsitellään kuitenkin tavallisuudesta poikkeavassa laajuudessa Suomen kansallisia ominaisuuksia. Suomen kansaa ylistetään lukuisin adjektivein ja määreillä. Sen todetaan voittaneen koko sivistyneen maailman myötätuntoisuuden uskollisuudellaan, lainkuuliaisuudellaan, sivistyksellään, urhoollisuudellaan ja uutteruudellaan.⁵⁸⁵

Hallitsijavakuutuksen kohdalla merkittävää on, että tekstissä ei puhuta vakuutuksista yleisellä tasolla, vaan muistutetaan nimenomaisesti Nikolai II:n 6.11.1894 antaman vakuutuksen sitovuudesta. Adressissa pyydetään tsaaria etsimään ”*keinoja Venäjän valtakunnan etujen yhteensovittamiseksi Suomen kansan loukkaamattomien oikeuksien kanssa.*” Tämä on ainoa adressiteksteissä esiintyvä viittaus Venäjän ja Suomen erillisiin lainsäädäntöihin ja mahdollisuuteen sovittaa ne molemmat huomioon ottavalla tavalla.⁵⁸⁶

Adressitekstin lopussa sen esittämistä perustellaan mielipiteenä ”*ihmiskunnan ja sivistyksen parasta silmällä pitäen*”, mikä kytkee asian niin suomalaisen kulttuurin edistyneisyyteen, kansainväliseen älymystön yhteistyöhön kuin universaaleihin ihmisyyden ideaaleihin. Adressin loppulause on kaikki adressiteksti huomioiden ainutlaatuinen. Siinä muistutetaan, että tuenilmaisun takana on ”*veljeskansa, jolla aikanaan suomalaisten kanssa niin ilossa kuin surussa on ollut yhteinen kieli*”. Kielelliseen yhteyteen liittyvät maininnat kuvastavat hyvin unkarilaisten ja suomalaisten kielitieteilijöiden yhteyksiä, jotka olivat tiivistyneet 1800-luvun mittaan. Unkarin adressissa yhdistyivät siten aito etymologinen yhteys ja adressityössä muutenkin merkittävä filologien yhteistyö. Eri kulttuurien yhteiset eurooppalaiset juuret osoittavana viittaus oli mitä ajanmukaisin.⁵⁸⁷

Unkarin adressin runkona toimi sama englantilainen teksti kuin muissakin, mutta sitä kuorrutettiin runsaasti Venäjään ja Suomeen liittyvillä kuvauksilla. Myös yleiset ihmisyyden ideaalit saivat käsittelyssä tilaa. Perussanoma Unkarin adressissa on sama kuin monessa muussa, mutta poikkeuksia olivat viittaus veljellisyyteen ja toisaalta ystävällinen sävy Venäjään nähden. Myös ihmiskunta ja sivistys nostettiin adressissa esille.

Unkarin adressiin saatiin 30 allekirjoitusta, mikä on seurausta sen verrattain spontaanista toteutuksesta. Allekirjoittajajoukosta näkyy, että allekirjoitukset kerättiin parlamentissa: noin 77 % allekirjoittajista on poliitikkoja. Vain 20 % allekirjoittajista on akateemisten instituutioiden edustajia. Taiteilijoita allekirjoittajien joukossa ei ole lainkaan. Unkarin tapauksessa ja sen autonomisten oikeuksien puolesta käymä vuosikymmeninen kamppailu ja sen parlamentissa kerätyt vetoamukset ovat kiinnostava tausta adressin vahvalle poliittiselle edustavuudelle. On vaikea arvioida, onko kyse sattumasta vai haluttiinko juuri tätä seikkaa alleviivata keräämällä allekirjoitukset parlamentissa.⁵⁸⁸

⁵⁸⁵ Unkarin adressiteksti (KA).

⁵⁸⁶ Unkarin adressiteksti (KA).

⁵⁸⁷ Unkarin adressiteksti (KA); Wichmann 2015, 226-228.

⁵⁸⁸ Unkarin adressin allekirjoittajat (KA KA); Szij esittelee muutaman keskeisen allekirjoittajan, joista moni on kansanedustaja, katso Szij 2015, 271; liite 1 ja 2.

4.10 Nopea visiitti Wienissä

Niukasti aikaa, spontaania toimintaa

Tiedot Itävallan adressista ovat erittäin niukat. Lähteistöstä löytyy vain muutamia viittauksia adressityöhön Itävallassa. Vaikka adressin toteuttamista Itävallassa oli suunniteltu Lontoossa jo toukokuun alussa, työn aloittamiseen ei ollut käytettävissä paikallisia tukijoita tai suomalaisia ohjaajia ennen kesäkuuta. Ainoastaan Zilliacus oli pohtinut mahdollisuutta saada Bertha Suttner tekemään jotain asian hyväksi Marianne von Nordenheimin välityksellä ja pyytänyt Julio Reuteria työskentelemään sen eteen, että työ Itävallassa saataisiin liikkeelle. Konkreettisemmin asiaa käsiteltiin kuitenkin ilmeisesti vasta siinä yhteydessä, kun Konni Zilliacus vieraili Helsingissä Tukholmasta käsin, jossa hän oli ohjaamassa Ruotsin adressin valmistelua toukokuun kolmannen ja neljännen viikon aikoihin. Werner Söderhjelm ja E.N. Setälä järjestivät Uusfilologisen yhdistyksen kautta Yrjö Wichmannin valvomaan työtä Budapestissä ja Jooseppi Julius Mikkolan Wienissä. Slaavilaisen, suomalais-ugrilaisen ja germaanisen filologian tutkija J.J. Mikkola oli luultavasti enemmän Setälän kuin Söderhjelmin kandidaatti tehtävään.⁵⁸⁹

Wichmann ja Mikkola lähtivät yhdessä tehtävälleen matkustaen Berliinin kautta. Matkan ajoittumisen osalta lähdetiedot ovat vaikeasti tulkittavia. Joka tapauksessa Berliinistä tarvittiin ainakin pergamentteja allekirjoitusten keräämistä varten ja mahdollisesti neuvoja yleisemminkin. Pergamentteja ei lopulta saatu, mutta niiden odottamiseen saattoi kulua aikaa Saksassa hiukan arveltua pitempään. Wichmannin raportin perusteella kaksikko jatkoi matkaansa edelleen yhdessä Berliinistä Wieniin, jonne he saapuivat noin 7.6. Mikkola jäi Wieniin käynnistämään työtä Wichmannin jatkaessa edelleen Budapestiin. Mikkolan piti myös odottaa, että pergamentteja allekirjoituksia varten toimitettaisiin hänelle Budapestistä. Boris Minzes, joka oli tukenut suomalaisia Berliinissä, kävi myös Wienissä Mikkolan saapumisen jälkeen ja raportoi 11.6. Hugo Pippingille ”*wieniläisprofessorien*” adressin etenevän.⁵⁹⁰

Wichmann suhtautui epäillen mahdollisuuksiin saavuttaa käytettävissä olevassa lyhyessä ajassa paljonkaan tuloksia varsinkaan Wienissä, koska siellä ei ollut tehty mitään valmisteluja. Ratkaisuksi osoittautui työn rajaaminen puhtaasti Wienin yliopiston professoreihin. Törngrenin tietojen mukaan Mikkolan apuna toimivat professorit Jodl ja von Philippovich sekä lehtimies Isidor Singer. Allekirjoitukset kerättiin ilmeisesti pääasiassa yliopiston tiloissa ja työssä apuna käytettiin yliopiston vahtimestareita.⁵⁹¹

⁵⁸⁹ Konni Zilliacus Werner Söderhjelmille 16.5.1899 / WS KA, ko 4; Konni Zilliacus Julio Reuterille 14.5.1899 / JNR ÅA, XXI; Werner Söderhjelm Konni Zilliacukselle, ei pvm, arviolta 11.5.1899 / AN KA, ko 11; Zilliacus 1960, 29.

⁵⁹⁰ Boris Minzes Hugo Pippingille (?) 12.6.1899 / AN KA, ko 11; W (Yrjö Wichmann), ei vastaanottajaa (Konni Zilliacus?) 9.6.1899 / AN KA, ko 11; Werner Söderhjelm Konni Zilliacukselle, ei pvm, arviolta 11.5.1899 / AN KA, ko 11 ja Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille, ei pvm, arviolta 19.5.1899 / WS KA, ko 1.

⁵⁹¹ W (Yrjö Wichmann), ei vastaanottajaa (Konni Zilliacus?) 9.6.1899 / AN KA, ko 11; Boris Minzes Hugo Pippingille (?) 12.6.1899 / AN KA, ko 11; Törngren 1930, 53.

Vihdoin perustuslaillista propagandaa?

Sekä J.J. Mikkolalla että Yrjö Wichmannilla oli varmasti käytettävissään ensimmäinen, englanninkielinen adressiteksti, joko jo Helsingistä asti tai Berliinistä Hanna Lindbergin antamana. Tämä näkyy Unkarin adressitekstistä, jonka sisällöstä osa perustuu tähän ensimmäisen tekstin malliin. Itävallan adressiteksti ei sen sijaan sisällä juuri mitään elementtejä mallitekstistä. Kiireinen asetelma, jossa työtä Wienissä tehtiin ja pohjatyön puute johtivat siihen, että J.J. Mikkolan oli hyväksyttävä se teksti, jonka paikalliset tukijat olivat halukkaat laatimaan. Varmuus tekstin laatijoista puuttuu, mutta todennäköisesti se oli Friedrich Jodlin ja Isidore Singerin työstämä. Filosofian professori Jodl oli voimakas tieteen vapauden puolestapuhuja, Singer taas innokas dreyfusardien sympatisoija, joka oli toiminut mm. Ranskan Itävallan-suurlähettilään sihteerinä ja myöhemmin Ranskan ulkopoliittisen toimiston lehdistöosastolla. Adressi toteutettiin puhtaasti yliopiston piirissä, eikä siinä ole siten merkkejä diplomaattisesta äänensävyjen hillitsemisestä. Kun vielä muistetaan, että Itävalta oli Saksan ja Italian kanssa kolmiliitossa, joka oli tähdätty pitkälti Venäjää vastaan, oli tuloksena adressiteksti, joka otti suoremmin kantaa Suomen poliittis-valtiolliseen tilanteeseen kuin mikään muu kansainvälisen adressin julkilausumista.⁵⁹²

Itävallan adressiteksti poikkeaa suorapuheisuudessaan muista niin paljon, että se muodostaa oikeastaan oman kategoriansa adressien joukossa. Tekstin alussa ei muiden tavoin viitata Haagin rauhankonferenssiin ja tsaarin jaloihin ominaisuuksiin konferenssialoitteen esittäjänä. Sen sijaan lähtökohdaksi otetaan tapahtumat Venäjällä ja Suomessa. Ainoana adresseista Itävallan tekstissä mainitaan tsaarin antama helmikuun manifesti ja sen tosialliset seuraukset, nimittäin *lainsäädäntö*, joka määrittäisi suuriruhtinaskunnan ja valtion keskinäiset suhteet kokonaan uudelleen. Adressissa tuodaan esiin, millaisen kiihtymyksen, mutta myös yhdistyneen vastarinnan tämä on herättänyt Suomen *kahdessa rodussa* ja kaikissa luokissa. Tekstissä todetaan suoraan, että *suurin ja älykkäin osa* Suomen kansaa pitää manifestia Aleksanteri I:n myöntämien *oikeuksien* supistamisena. Adressin johtopäätös on, että tilanne on kiinnittänyt koko Euroopan huomion Suomeen.⁵⁹³

Vasta tämän erittäin suorasanaisen pohjustuksen jälkeen siirrytään käsittelemään rauhankonferenssiasiaa. Adressi arvioi, että majesteettia on opittu pitämään *oikeuden ja rauhan periaatteiden* suojelijana. Adressin mukaan sen allekirjoittajat eivät halua arvioida, mihin mittaan Suomen huolenaiheet ovat perustellut, ja mihin mittaan uudet *valtio-oikeudelliset periaatteet periaatteet* ovat omiaan uhkaamaan sitä kulttuuria, jonka Suomi on kovien niin sisäisten kuin ulkoistenkin kamppailujen myötä saavuttanut. Joka tapauksessa aina näihin tapahtumiin saakka Suomessa on saatu nauttia *poliittisesta ja hallinnollisesta itsenäisyydestä*.⁵⁹⁴

⁵⁹² Friedrich Jodl: <https://www.encyclopedia.com/humanities/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/jodl-friedrich-1849-1914> (viitattu 23.8.2020); Isidore Singer: https://en.wikipedia.org/wiki/Isidore_Singer (viitattu 23.8.2020); Törngren 1930, 52-53

⁵⁹³ Itävallan adressiteksti (KA).

⁵⁹⁴ Itävallan adressiteksti (KA).

Adressin *Wienin yliopiston professorit* pyytävät majesteettia kuulemaan Suomen kansan rukouksia. Tähän pyyntöön heitä ovat kannustaneet *yleisten kulttuuri-intressien nostattama solidaarisuus* sekä ne *kansoille osoitetut oikeudet*, joita tsaari rauhankonferenssi-esityksessään on itse nostanut esiin.⁵⁹⁵

Adressissa korostetaan vielä lopuksi suomalaisen kulttuurin elinvoimaa. Adressin allekirjoittajien mielestä suomalainen *kulttuuri* ja kansallinen omaleimaisuus ei ole milloinkaan ollut vaara tai este Venäjän hallinnollisten tarkoituksien saavuttamiselle. Siksi ei tulisi olla estettä ottaa huomioon suomalaisten hallintoalomaisten esittämiä pyyntöjä.⁵⁹⁶ Itävallan adressiteksti lähestyy teemoiltaan suomalaisia perustuslaillisia teesejä. Helmikuun manifestin suorastaan rikollinen vaikutus voimassa oleviin perustuslakeihin ja hallitsijavakuutuksiin todetaan siekailematta. Kansan ärtymys ja Euroopassa yleisestä tilanteesta herännyt huoli tuodaan esiin. Tekstissä on tunnistettu Suomen eri kieliryhmät ja luokat ja niiden yhteisesti jakama huoli tilanteesta eli Suomessa vallitseva kansallinen yhtenäisyys. Kuitenkin erikseen huomioidaan eliitin rooli; kansan valistunein osa ymmärtää selkeimmin, mikä manifestin vaikutus on autonomiseen lainsäädäntöoikeuteen. Adressissa puhutaan suoraan Suomen aikaisemmista kovista kokemuksista ja saavuttamasta itsenäisyydestä. Ilmaisuu on poikkeuksellinen ja rohkea adressissa, joka on kuitenkin osoitettu imperiumin yksinvaltaiselle hallitsijalle.

Suomea ei adressissa suoraan kytkeä eurooppalaiseen kulttuuriperheeseen, mutta korostetaan suomalaisen kulttuurin ainutlaatuisuutta ja elinvoimaa, jota on noustu puolustamaan yleisistä kulttuurisista näkökulmista – viittaus tsaarin toimien barbaarisuuteen. Kuten muutamissa muissakin adresseissa, puuttuminen Venään sisäisiin asioihin perustellaan sillä, että tsaari on itse avannut keskustelun kansojen oikeuksista rauhankonferenssialoitteellaan.⁵⁹⁷

Itävallan adressitekstin sisällölliset painotukset ja suorasanaisten tyyli vastasivat luultavasti parhaiten niitä toiveita, jotka adressi-idean suunnittelijoilla olivat olleet tavoitteena. Lähtökohdina ovat Suomen valtiolliset oikeudet ja tsaarin niihin kohdistamien toimien laittomuus. Esimerkiksi *helmikuun manifesti* mainitaan ainoana kaikista teksteistä Itävallan adressissa suoraan. Kansainvälisen älymystön yhteistyöllä ja Suomen kansallisen kulttuurin arvolla on myös paikkansa tekstissä, mutta vasta toissijaisesti varsinaisten hallitsijan toimien avoimen kritisoinnin jälkeen.

Myös adressin allekirjoittajajoukko on poikkeuksellinen. Vaikka monien muidenkin maiden adressit olivat hyvin akateemisia, ainoastaan Itävallan adressi koostuu sataprozenttisesti yliopistoprofessoreiden allekirjoituksista. Allekirjoittajien tausta todetaan adressitekstissä, mikä on myös poikkeuksellista. Huolimatta täysin akateemisesta edustuksesta, on Itävallan teksti kaikista adresseista sisällöltään poliittisin.

⁵⁹⁵ Itävallan adressiteksti (KA).

⁵⁹⁶ Itävallan adressiteksti (KA).

⁵⁹⁷ Itävallan adressiteksti (KA).

4.11 Kirjeitä, kilometrejä ja kohtaamisia: adressityön henkilökohtainen ja paikallinen ulottuvuus

Tässä pääluvussa 4 olen käsitellyt kansainvälisen adressin toteuttamista: miten adressien allekirjoitukset kerättiin, adressitekstit laadittiin, sekä miten työtä ohjattiin ja millaisissa verkostoissa se toteutettiin. Ennen tutkimuksen johtopäätösten esittämistä ja tutkimuskysymyksiin vastaamista tarkastelen tässä loppuluvussa adressin laadinnan keskeisiä havaintoja transnationalistisesta näkökulmasta. Tutkimukseni neljäs luku on keskittynyt ennen muuta yksilöiden toimintaan; siihen, miten yksilöiden toimintaa voidaan selittää ryhmätoiminnan kautta ja miten vastaavasti yksilöt rakensivat verkostoja ja vaikuttivat niitä ohjanneeseen ryhmädynamiikkaan. Millä tavalla yksilöt loivat keskinäisiä yhteyksiä ja riippuvuuksia sekä harjoittivat yhteistyötä niissä kansallisten ja ylikansallisten asetelmien ja niiden pohjalta adressille asetettujen tavoitteiden kehikossa, joita tutkimuksen toisessa ja kolmannessa luvussa on käsitelty? Transnationalistisessa näkökulmassa yhteyksien ja vuorovaikutuksen rakenteiden synty ja niissä tapahtuneet muutokset ovat tarkastelun keskiössä. Miten yhteistä tarkoitusta varten muodostuneet ryhmät pystyivät oppimaan toimimaan kulttuurista ja paikkakunnalta toiselle ja kytkemään tavoitteiden saavuttamiseksi näitä erilaisista henkilökohtaisista ja kulttuurisista taustoista tulleita toimijoita yhteen? Miten ajatuksia, tarvittavia tietoja ja välineitä siirrettiin ympäristöistä ja paikoista toiseen ja millaisia käytänteitä ja toimintatapoja tämä edellytti? Lyhyesti sanottuna, miten tavoitteiden ja tiedon välittäjät saivat kaiken toimimaan ja asetetun tavoitteen, kansainvälisen kulttuuriadressin toteutettua?⁵⁹⁸

Transnationalistinen näkökulma keskittyy ei-valtiollisten toimijoiden ylikansallisiin yhteyksiin; siihen, miten ne muodostuivat, miten niitä ylläpidettiin ja millaisia seurauksia niillä oli. Kulttuuriadressin toteutuksessa yhteyksien rakentaminen perustui ulkomailla toimineiden suomalaisten aktiivisuuteen: vaikka Suomen hyväksi tarvittavasta kampanjasta esitettiin ajatuksia myös ulkomailta käsin (luku 2), vastasivat suomalaiset adressin tavoitteiden ja toteutustavan suunnittelusta (luku 3). Tämän seurauksena myös toteutukseen liittyvät yhteydenotot tapahtuivat pääasiassa suomalaisten aloitteesta. Nekin muutamat muun maalaiset adressin osanottajat, jotka pyrkivät olemaan oma-aloitteisia adressin käynnistämässä ja toteuttamisessa, kuten Gertrud Coupland Lontoossa, Sven Palme Tukholmassa, Boris Minzes ja Fritz Arnheim Berliinissä, Pjotr Kropotkin Englannissa ja Rudolf Eucken Jenassa, mukautuivat suomalaisen ydinryhmän ilmoittamaan toteutustapaan. Joillekin näistä innokkaista tukijoista suomalaisten ohjaaman adressin toteuttaminen tarkoitti oman roolin pienenemistä (Coupland) tai poistumista kokonaan (Kropotkin, Minzes, Arnheim), toisille oman roolin tarkentumista ja muokkautumista (Palme) tai jopa sen suurenemista (Eucken).⁵⁹⁹

⁵⁹⁸ Saunier 2013, 44, 57, 79, 104.

⁵⁹⁹ Jalagin 2014, 114.

Muutokset ulkomaisten osallistujien roolissa eivät kuitenkaan tapahtuneet puhtaasti suomalaisten ideoijien täsmällisen tehtäväksiannon tai roolittamisen tuloksena. Vaikka suomalainen ydinryhmä, jonka muodostivat Julio Reuter, Konni Zilliacus ja Edvard Westermarck, dominoikin adressin toteutustapaa eli sitä, minkä muotoisena addressi laadittaisiin, mitä sille tehtäisiin, missä ajassa se osapuulleen valmistuisi ja missä maissa se koottaisiin, joutui suomalaiskolmikko muilta osin mukautumaan paljon vallinneisiin olosuhteisiin. Tässä kohti toimijoiden asymmetrinen suhde kääntyi toisin päin: suomalaiset pyrkivät pitämään kiinni adressisuunnitelmasta ja -mallista niissä todellisuuksissa ja olosuhteissa, joihin sen laadinta kulloinkin vei.

Sama mukautuminen, joka koski innokkaimpia ulkomaisia tukijoita, päti myös niihin suomalaisiin yhdyshenkilöihin, jotka olivat hankkeessa mukana ydinkolmikron lisäksi. Merkille pantavaa on, että vaikka addressi haluttiin propagoida ja uutisoida laadituksi ilman suomalaisten osanottoa (luku 3), varmisti hankkeen ydinryhmä suomalaisen yhdyshenkilön läsnäolon kaikissa adressin toteutusmaissa. Reuter valvoi tilannetta Britanniassa, Zilliacus ja Westermarck Italiassa, Ranskassa, Belgiassa, Alankomaissa, Tanskassa, Norjassa sekä Ruotsissa. Tarvittavina lisähenkilöinä toimeksianto yhdyshenkilön tehtävään annettiin Ernst Lindelöfille Ranskaan, Uno Lindelöfille Britanniaan Lontoon ulkopuolella, Axel Wallensköldille Sveitsiin, Ferdinand von Wrightille Norjaan, Hugo Pippingille ja Hanna Lindbergille Saksaan, Yrjö Wichmannille Unkariin sekä Jooseppi Julius Mikkolalle Itävaltaan.

Miksi hankkeen ydinkolmikko halusi tukeutua niin vahvasti omaan ja valitsemiensa muiden suomalaisten yhdyshenkilöiden valvontaan, vaikka se paikoin edellytti melkoista matkustamista ja venymistä (Westermarck, Zilliacus) ja hankaliakin järjestelyitä (Wichmann, Mikkola, Pipping)? Ainakin kolme syytä vaikuttivat tähän. Suomalaisten valvonnalla haluttiin ensinnäkin varmistaa, että työ tulisi tehtyä suunnitelman mukaisella tavalla ja vaaditussa ajassa. Toiseksi olemassa olleita kontakteja, tuntemusta ja läsnäoloa haluttiin hyödyntää ja edelleen vahvistaa; monilla yhdyshenkilöistä oli kokemusta ja ammatillista osaamista tiettyjen kielien ja kulttuurien alalta sekä henkilösuhteita, joten kiireisessä aikataulussa niihin kannatti tukeutua, varsinkin jos henkilöt olivat jo paikan päällä. Samalla työ vahvistaisi näitä kontakteja entisestään eli tukisi suuntautumista ja valmiiksi olemassa olleita ammatillisia ambitioita. Kyse oli kuitenkin samalla myös ystävyys- ja esikuvallisista suhteista. Kolmanneksi, omalla läsnäololla suomalaiset pystyivät vahvistamaan adressin taustalla olleita syitä ja ”markkinoimaan” suomalaista kulttuuria; yhdyshenkilöt kertoivat Suomen tilanteesta ja informoivat tarvittaessa suomalaisen kulttuurin ilmentymistä, mutta ennen muuta omalla persoonallaan ja osaamisellaan pyrkivät viestimään mielikuvaa siitä, että etäisyydestään huolimatta Suomi kuului yhteiseen länsieurooppalaiseen kulttuuriyhteyteen ja erosi oleellisesti muusta Venäjästä.

Onnistuttiinko näissä yllä mainituissa ”valvonnalle” asetetuissa päämäärissä? Työn tekeminen suunnitelman mukaisesti ja vaaditussa ajassa oli vain hyvin pienessä määrin riippuvainen suomalaisista yhteishenkilöistä. Suomalaiset pystyivät pääasiassa vaikuttamaan vain siihen, kenen allekirjoituksia adresseihin otettiin, ja tähänkin vain rajallisesti.

Käytännössä toteutus oli riippuvainen kolmesta asiasta: paikallisista tukijoista, käytettävissä olleesta ajasta, sekä liikenneyhteyksien määrästä ja laadusta. ”Maiden” asemesta työtä tehtiin todellisuudessa yksittäisissä kaupungeissa ja niissäkin tietyillä alueilla ja ympäristöissä. Nämä taas määrittyivät pitkälti suomalaisten paikallisten tukijoiden kautta, jotka puolestaan olivat joko suomalaisten yhteys henkilöiden aiempia tuttuja tai henkilöitä, joille suomalaiset olivat saaneet kolmannelta taholta suosituskirjeen. Koska työtä tehtiin salassa, sattumanvaraisten kontaktien määrä oli olematon. Esimerkiksi julkisten luento- tai vastaavien tilaisuuksien pitäminen ja satunnaisen tukijoukon kerääminen niiden kautta oli suomalaisille mahdotonta. Toisaalta satunnaisia tukijoita ei edes haluttu, koska adressilla oli päätetty hakea tieteen ja kulttuurin merkkihenkilöiden tukea. Ensimmäisen kontaktien luonne oli ratkaiseva: pitkälti sen mukaan määrittyi, missä ympäristöissä adressityötä tehtiin ja kuinka moneen kaupunkiin se ulotettiin.

Lähdeaineistossa ei esiinny juuri lainkaan suoria viittauksia siihen, miten suurta kohdekaupunkien määrää alun perin tavoiteltiin tai, ennen muuta, miten ne valikoituivat. Ainoa johtopäätös joka koko hankkeen toteutuksen perusteella voidaan tehdä on, että kohteet valikoituivat ensisijaisesti paikallisten tukijoiden linjausten perusteella ja tämän ohella käytettävissä olevan ajan ja mahdollisten avustavien henkilöiden määrän ja aktiivisuuden perusteella. Suomalainen ydinryhmä päätti siis maat, joissa adressia kerättäisiin, muu tämentäminen jäi toteutuksen yhteydessä tehtäväksi. Esimerkiksi Saksassa oli suomalaisten kesken jonkinlaisia ajatuksia allekirjoitusten keräämisestä eri kaupungeissa, mutta työ oli käytännössä aivan seisahduksissa. Rudolf Euckenin ja Hans Delbrückin tultua mukaan työ levitettiin nopeasti useisiin kaupunkeihin ilman että suomalaisella yhteys henkilöillä Hugo Pippingillä olisi ollut juuri sanottavaa asiaan. Italiassa Edvard Westermarck matkusti itse aktiivisesti, mutta ajautui noudattamaan keräyspaikkojen ja -tapojen toteutuksessa paikallisten tukijoiden eli Emilio Brusan ja tämän tuttavaverkoston neuvoja, minkä tuloksena nimiä kerättiin avustajien kautta ilman että Westermarck olisi voinut täysin kontrolloida työtä. Tuloksena oli edustavuudeltaan kirjava, mutta määrältään suuri adressi. Monissa muissakin paikoissa paikalliset avustajat käytännössä vastasivat työstä. Esimerkiksi Kristianiassa, Tukholmassa, Budapestissä, Kööpenhaminassa, Wienissä tai useissa Sveitsin kaupungeissa paikalliset keräsivät nimet. Italiasta poiketen nämä avustajat olivat yleensä keskustelleet työstä ensin suomalaisen yhteys henkilön kanssa, mikä luultavasti paransi käsitystä siitä, millaisten henkilöiden nimiä adresseihin haluttiin. Britanniassa, Pariisissa ja Berliinissä suomalaiset pääasiassa itse vastasivat nimien keräämisestä. Näissäkin tapauksissa kohdekaupungit määrittyivät kontaktien perusteella ja keräysmiljööt samoin. Tällaisella logiikalla muodostui kulttuuriadressin niin sanottu ”*catchment area*”, ja sitä vasten olen kontekstoinut tässä luvussa 4 adressin käytännön toteutusta. Niinpä Ranskassa tyydyttiin keräämään nimiä Pariisista, jossa keskeinen tukihenkilö Lucien Herr oli alustavasti määritellyt tavoiteltavat henkilöt sekä paikat, joista henkilöitä etsiä, kuten *Institut de Francen* kaltaiset akateemiset instituutiot. Samoin Italiassa Westermarck yöpyi suosittelujen henkilöiden luona, sai näiltä lisää ehdotuksia ja jopa tarkkoja osoitteita mistä etsiä sopivia henkilöitä, ja keräsi kehotuksesta lopulta nimiä jopa parlamentin tiloissa. Britannian kaupungit

valikoituivat niiksi yliopistokaupungeiksi, joihin suomalaisilla itsellään tai paikallisilla tukijoilla Lontoossa oli kontakteja.⁶⁰⁰

Allekirjoitusten keruussa mentiin siis sinne, minne kontaktit kuljettivat. Useissa tapauksissa aika määritti työn keston. Lontoossa allekirjoituksia kerättiin niin kauan, kuin oli mahdollista ennen kuin adressi tuli toimittaa delegaation matkaan Pietariin. Westermarckin ja Uno Lindelöfin monia kaupunkeja sisältävässä keräystyössä aikaa oli yleensä päivä tai pari kaupunkia kohden. Budapestissa ja Wienissä aika katkaisi keräystyön. Myös Pariisissa työhön päästiin niin viime tingassa, että se oli käytännössä lopetettava kesken. Toisaalta varsinkin paikallisten yhteys henkilöiden tekemässä keräystyössä saatiin usein kerättyä kaikki nimet, joita oli haluttu – koska määrä oli asetettu luultavasti sellaiseksi, että sitä pidettiin riittävänä ja useimmat näistä henkilöistä sisältyivät jo valmiiksi paikalliseen ”adressikomiteaan”. Kristianiassa tai useissa Sveitsin ja Saksan yliopistokaupungeissa saatiin kaikki nimet, joita paikallisesti haluttiin.

Suomalaisilla yhteys henkilöillä, puhumattakaan hankkeen ”johtokeskuksesta” eli Julio Reuterista Lontoossa, ei ollut kovin paljon sanottavaa siihen, kenen nimiä adresseihin kerättiin. Paikan päällä ollessa jonkinlainen kontrollointi oli mahdollista, tietenkin varsinkin itse allekirjoituksia kerätessä, mutta useiden kieltäytymisten keskellä ei luultavasti ollut helppoa pudottaa halukkaita pois adressista. Alankomaiden kohdalla on epäsuoria viitteitä siihen, että nimiä olisi jälkikäteen raakattu pois, ja myös joillakin muilla paikkakunnilla etukäteen ilmoitetut nimimäärät voivat olla suurempia kuin lopputulos. Yleisesti oli tyydyttävä siihen mitä saatiin, ja monissa tapauksissa siitä kuultiin vasta kun työ oli jo käytännössä valmis. Käsien kirjoitetuista pergamenteista oli myös vaikea pudottaa pois yksittäisiä henkilöitä, jotka eivät vastanneet asetettuja standardeja. Kööpenhaminan kohdalla on melko ainutkertaisesti viitteitä siitä, että nimilistaan ei oltu täysin tyytyväisiä, mutta tässäkin tapauksessa paikallinen toteuttaja Carl Norman-Hansen kiisti kritiikin ja piti tulosta mainiona.

Adressihankkeella ei ylipäänsä ollut kovin selkeitä komentosuhteita, vaan itse peruseriaatteen – millainen adressi laaditaan ja kenelle ja miten se toimitetaan – määrittämisen jälkeen toiminta oli suhteellisen spontaania. Työtä koordinoitiin periaatteessa Lontoosta Julio Reuterin toimesta, ja esimerkiksi pergamenttilehtien tilaamisen ja monien kustannusten hoitamisen osalta Lontoon johtoasema olikin kiistaton. Kuitenkin hankkeella oli todellisuudessa muitakin hermokeskuksia, joilla oli sananvaltaa asioihin. Kotimaassa hankkeelle oli varattu tietty rahoitus ja, mitä ehkä niin mielellään ei ääneen sanottu, myös valvonta. Tältä osin vastuussa oli nimellisen adressikomitean vetäjänä toiminut Werner Söderhjelm, joka myös oma-aloitteisesti tiedusteli asioiden kulkua ja otti niihin kantaa. Söderhjelm esimerkiksi kävi seuraamassa työtä jonkin verran Tukholmassa, organisoivat Hugo Pippingin Saksaan ja yhteys henkilöitä myös Budapestiin ja Wieniin sekä osallistui adressidelegaation ohjaukseen. Toinen tärkeä hermokeskus oli Tukholma, jonka

⁶⁰⁰ Pierre-Yves Saunier viittaa käsitteellä ”catchment area” siihen rajattuun alueeseen, jolla kohtaamiset tapahtuvat. Saunier 2013, 67.

kautta käytännössä organisoitiin adressidelegaation muoto ja seurattiin työtä myös ainakin Saksassa ja Norjassa. Hermokeskusten logiikka liittyi siihen, missä työn kannalta keskeiset henkilöt olivat. Niinpä esimerkiksi Konni Zilliacuksen ”toimisto” oli liikkuva eli hänelle viestitettiin ja hän viestitti sieltä, missä milloinkin sattui kulkemaan.

Aikaisemmalla vaikuttamis-, opiskelu- ja muulla toiminnalla sekä liikenneyhteyksillä oli myös selkeä vaikutus siihen, mitkä paikkakunnat määrittyivät adressihankkeen hermokeskuksiksi. Niinpä Helsinki, Tukholma, Kööpenhamina, Pariisi, Berliini ja Lontoo olivat selkeästi kohteita, joihin ja joista otettiin yhteyttä työn etenemisen seuraamiseksi. Muilta paikkakunnilta raportoitiin työn etenemisestä ennen muuta näihin pääpaikkoihin, joiden yhteyshenkilöt viestittelivät keskenään. Jälleen kerran kyse ei ollut kaupungeista itsestään, vaan henkilöistä jotka niissä toimivat. Pääpaikoissa oli kiertoliikettä ja enemmän tai vähemmän koko ajan paikalla henkilöitä, jotka pystyivät kertomaan adressin etenemisestä ja tarvittaessa ohjeistamaan siitä. Kuvaavaa oli esimerkiksi postin toimittaminen odottamaan Konni Zilliacusta Georg Brandesin luokse Kööpenhaminaan tai koko adressin käynnistyminen siellä eri vaiheissa pidettyjen tilaisuuksien ja niistä poikineiden tapaamisten myötä, tai Tukholman ”avokonttori”, jossa adressin yhteyshenkilöt vaihtuivat useaan otteeseen.

Kulttuuriadressia ei siten toteutettu minkään yhden yhteisen verkoston tai ryhmän puitteissa, vaan alueellis-paikallisissa ryhmissä, joista osa oli stabiileja, osan kokoonpano jonkin verran muuttui, ja joista osa oli vuorovaikutuksessa toisiinsa, osa vain yhteen pääpaikkaan. Vaikka adressin osallistujien, eli niiden jotka adressiteksteistä ja allekirjoitusten keräämisestä vastasivat, määrä oli noin yhteensä noin 75 henkilöä vajaan 60:ssa kaupungissa, oli heistä vain ani harva yhteydessä muutamaa useampaan ihmiseen hankkeen tiimoilta.

Kulttuuriadressi hankkeena ja tulokseltaan ymmärretään helposti yhdeksi kokonaisuudeksi, adressikirjelmäksi. Suomalaisten ideoijiansa tahdon mukaisesti se on jaettu maakohtaisiksi adresseiksi, joiden sisällä ei ole tuotu esiin, miltä paikkakunnilta allekirjoitukset oli kerätty ja miten kaikki tapahtui. Kuitenkin todellisuudessa yhden adressin asemesta pitäisi puhua useista pienistä adresseista, jotka toteutettiin hyvin paikallisesti, koottin siten jälkikäteen maakohtaisiksi ja edelleen yhdeksi adressikokonaisuudeksi. Allekirjoittajat oletettavasti tiesivät kyllä osallistuvansa kansainväliseen, monissa maissa kerättävään veetoomukseen, mutta toteutuksen näkökulmasta yksittäinen tai yksittäiset, tietyssä miljöössä kerätyt adressilehdet kuvaavat adressia paremmin kuin ne komeat maittain otsikoidut kansilehdet, joiden mukaan lopputulos on järjestetty.

Adressin translokaaliset suhteet eli keskenään kommunikoivien ryhmien vuorovaikutteet määrittyivät paikkakuntien ohella henkilöiden taustan ja verkostojen ketjuuntumisen kautta. Käynnistymisvaiheessa Lontoossa oli päätetty, että hankkeessa keskitytään vain tieteen ja kulttuurin vaikuttajiin ja esimerkiksi poliitikot rajattaisiin hankkeen ulkopuolelle. Tämä periaate toteutui pääpiirteittäin, vaikka poliitikkoja ja myös hovia paikoin kosiskeltiin mukaan hankkeeseen. Useimmiten tähän olivat syynä juuri paikalliset kontaktit, jotka ikään kuin johdattivat myös näiden vaikuttajien äärelle. Toisaalta osa kohdehenkilöistä oli sellaisia monivaikuttajia, että heidän rajaamisensa adressin ulkopuolelle, vaikka

poliittisen aktiivisuuden vuoksi, olisi ollut typerää. Kun ensimmäiset kontaktit kuitenkin sijoittuivat pääasiassa akateemisiin vaikuttajiin, seurasi tästä dominoefektinä se, että adressista tuli lopulta ehkä akateemisempi kuin oli edes kuviteltu: taiteen ja kulttuurin edustajien määrä jäi sangen vähäiseksi. Jo paikkakuntien ja alueiden perusteella rajattu hanke määräytyi siten näiden kontaktien ”vektorien” mukaan niin, että se pysyi yllättävänkin vahvasti akateemisten instituutioiden ja henkilöiden välisenä. Niinpä esimerkiksi Lontoossa työ lähti liikkeelle Julio Reuterin tieteellisiin yhdistyksiin saamista suosituskirjeistä ja Westermarckin henkilökohtaisista suhteista paikalliseen tiedemaailmaan. Näiden tuloksena työ laajeni Cambridgen ja Oxfordin yliopistokampuksille ja edelleen pohjoisempiin yliopistoihin. Periaatteesta poikenneeseen haaraan, Gertrud Couplandin keräystyöhön, suhtauduttiin jopa huolestuneesti, koska tulosten pelättiin poikkeavan halutusta.⁶⁰¹

Verkostojen ketjuuntuminen saattoi tuoda tähän pääperiaatteeeseen muutoksia. Ketjuuntumisella tarkoitan toisaalta adressiin osallistumisen roolia, toisaalta sitä miten etäällä hankkeen johdosta oltiin. Suomalaiset yhdyshenkilöt olivat periaatteessa hyvin lähellä hankkeen johtoa, siis yleensä suorassa kontaktissa johonkin pääideoijista. Kuitenkin joidenkin kohdalla tehtävä jäi epäselväksi tai ohjeistus hataraksi. Esimerkiksi Ernst Lindelöf ei missään vaiheessa päässyt sinuiksi hankkeen kanssa ja myös Hanna Lindbergillä oli hetkellisesti täydellinen tietokatkos hankkeen tilasta. Paikallisilla osallistujilla roolitus oli vaihtelevampaa. Heistä osa osallistui aktiivisesti hankkeeseen keräämällä itse allekirjoituksia joko suomalaisen yhteyshenkilön kanssa tai ilman tätä. Jotkut toimivat lähinnä välittäjinä, vinkkejä ja suosituskirjeitä antaen. Näiden kahden roolin kohdalla voitaisiin puhua osallistujista ja tukijoista. Mutta osa mukana olleista saattoi olla toisen tai jopa kolmannen välikäden tiedon varassa. Italiassa osa allekirjoituksista kerättiin kirjeitse toimitetuin ohjein, Lontoossa Gertrud Couplandin toimesta samoin, ja myös Budapestissä työ laitettiin liikkeelle ennen suomalaisen yhteyshenkilön saapumista. Näiden toisen tai kolmannen portaan osallistujien joukko on osin jäänyt käytännössä nimettömäksi, eivätkä lähdetiedot pysty tavoittamaan, keitä nämä henkilöt olivat ja miten he adressin hahmottivat. Hankkeessa oli siten mukana hyvin vaihtelevalla panoksella osallistujia, yhdyshenkilöitä ja välittäjiä, joista vain osa on voitu nimeltä tunnistaa ja tuoda esiin tässä tutkimuksessa.

Näistä ketjuuntumisista huolimatta suomalaisten asettama pääperiaate tieteen ja kulttuurin vaikuttajista piti melko hyvin. Tuloksena oli kutakuinkin sellainen tunnettujen vaikuttajien vetoisuus, joka vastasi ajateltua arvovaltaista vasta-adressia tsaarin tukiadressseille. Tosin asianosaisten tuloksista myöhemmin käyttämät ilmaisut ovat melko yliamuvia. Waldemar Brøggerin mukaan ”*Harvoin, jos koskaan, on ihmiskunnan historiassa mikään kansainvälinen asiakirja kantanut niin monen merkittävän henkilön allekirjoitusta.*” Ja Konni Zilliacuksen mielestä ”[Kulttuuriadressi on] *Ainutlaatuisin asiakirja, mitä koskaan on laadittu – sellaisia ja niin monia maailman kulttuurin merkkimiesten allekirjoitusta ei ole koskaan tähän asti koottu yhteistä tavoitetta varten.*” Lainatun kaltaiset kuvaukset

⁶⁰¹ Pierre-Yves Saunier käyttää tällaisesta vaikuttamisyyhteyksien reitistä termiä ”vectors of circulation”, Saunier 2013, 65-66. Yksilöllisistä ja ryhmdynamiikan motiiveista katso myös Nygård, Strang ja Jalava 2018, 7-9.

heijastavat ehkä tulosta enemmän sitä intensiteettiä ja intoa, jolla nämä henkilöt adressiin osallistuivat. (Luonnollisesti vain siihen vahvimmin sitoutuneet laativat siitä myös kirjallisia kuvauksia.) Totta kuitenkin on, että vastaavia keskitetysti toteutettuja monikansallisia adresseja on laadittu vähän.⁶⁰²

Kontaktien myötä muodostui paikallisia verkostoja, ja verkostoissa toimineilla ihmishänillä rakentui keskinäisiä suhteita. Edellä kuvattu rooli hankkeessa oli yksi ulottuvuus, joka määritteli suhdetta, mutta ei ainut. Tämän alaluvun alussa viitattiin jo suhteiden asymmetrisyyteen eli siihen, miten suomalaiset dominoivat hankkeen käynnistämistä ja muotoon, aikaan ja keräysalueisiin (laajasti) liittyneitä linjaksi, mutta paikalliset osallistujat taas käytännön tuloksia. Täydellinen dominanssi paikallisilla oli erityisesti adressiteksteihin ja delegaattitehtäviin liittyneissä kysymyksissä. Edellä kuvatun roolituksen mukaisesti hanke silti liikutti toisia paikallisista tukijoista enemmän kuin toisia, ja muista syistä se myös ”liikutti” paikallisia osallistujia eri tavalla – toisin sanoen osa eli intensiivisesti mukana työssä, jakaen sen ilot ja surut, toiset taas tekivät kliinisesti heiltä pyydetyn työn.

Kun tähän saakka kuvattu verkostojen rakentuminen ja toimiminen on liittynyt ennen muuta transnationaalisen vuorovaikutuksen käytännölliseen tasoon, siinä muodostuneiden ryhmien ja yksilöiden suhteet liittyvät enemmän transnationaalisen vuorovaikutuksen henkilökohtaiseen ja ideologiseen tasoihin. Näiden yhteydessä voidaan myös pohtia aiemmin tämän luvun alkupuolella esitettyjä kysymyksiä siitä, haluttiinko suomalaiset yhdyshenkilöt jokaisen kohdemaan ensisijaiseen kaupunkiin siksi, että he voisivat vahvistaa olemassa olleita ja luoda uusia kontakteja henkilökohtaisista syistä tai jotta suomalaisen kulttuurin ja poliittisen tilanteen sisältöjä voitaisiin välittää luotettavasti eteenpäin, toisin sanoen tehdä alueellisesti suomalaishansallista vaikuttamistyötä itse adressityön rinnalla.

Kuten todettua, suomalaisten aloitteellisuuden ja aktiivisuuden johdosta heillä oli niin sanotusti ensimmäinen lyöntivuoro vuorovaikutuksen käynnistämisessä. Nämä ensimmäiset kontaktit olivat tärkeitä, ja ne saattoivat tapahtua toisilleen entuudestaan täysin vieraiden, nimeltä tuttujen tai pitkäaikaisten ja hyvin tutustuneiden henkilöiden välillä. Yhtä kaikki, näissä kohtaamisissa eivät kohdanneet vain henkilöt, vaan myös monenlaiset mielikuvat, odotukset, toiveet ja jopa unelmat. Koska adressipaikkakunnan kohdehenkilöiksi oli pyritty haarukoimaan vaikutusvaltaisia henkilöitä, oli oletusarvo yleensä se, että mielikuvia oli ennen kaikkea suomalaisella yhteyshenkilöllä paikallisesta vaikuttajasta.

⁶⁰² Esimerkiksi ”*adressen från eliten af Europas intelligens*” ja ”*ett sådant europeiskt elitutalande*”, katso Konni Zilliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA = Armfelt 1923; ”*elit-appellen*”, katso Konni Zilliacus Julio Reuterille 22.5.1899: / JNR ÅA, XXI.; ”*Här går man i den spändasta väntan beträffande elitadressen*”, katso Arvid Neovius Julio Reuterille 30.6.1899 / JNR ÅA, XIII; ”*elitadressen*”, katso Olof Nykopp Julio Reuterille 30.5.1899 () / JNR ÅA, XIV; ”*europiska adressen*” ja ”*elitadress*”, katso Hanna Lindberg Werner Söderhjelmille 8.5. ja 19.5.1899 / WS KA, ko 1. Ehdoton poikkeus oli Hugo Pippingin käyttämä ”*den allmänna kulturella adressen*” (lihavointi V.K.), katso Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 14.5.1899 / WS KA, ko 1. Kiinnostava ilmaisu on yhdellä kansainvälisistä delegaateista eli Carl Norman-Hansenilla, ”*le mouvement d’adresse de l’Europe*”, katso Carl Norman-Hansenin avoin kirje tsaarille 15.9.1899 / LM KA, ko 28; Gertrud Coupland Edvard Westermarckille 4.7.1899: ”*My only hope is that this international appeal [lihavointi V.K.] will do some good to your poor country in an indirect way.*” / EW ÅA, VI. Tai: ”*signatories of the International Address*”, katso William Thiseltonin sihteeri Julio Reuterille 12.6.1899 / JNR ÅA., XVIII; tai ”*International Petition* (Bertha Porter Julio Reuterille 25.6.1899 / JNR ÅA, XV). Muistetaan myös Edvard Westermarckin määritelmä Italian allekirjoittajista parlamentissa, ”*eliten av Italiens intelligens*”, katso Westermarck 1927, 191. Adressiteksteissä tueksi tavoiteltu intellektuelli-eliiitti todetaan suorasanaisimmin Ruotsin adressitekstissä, ”*representanter för olika områden inom den högre kulturen*”, katso Ruotsin adressiteksti (KA). Sitaatit: Brøgger 1899, 7; Konni Zilliacus Carl Armfeltille 13.6.1899 / CA KA = Armfelt 1923, 156.

Kuitenkin myös jotkut suomalaiset, kuten Edvard Westermarck, olivat tunnettuja myös kohdemaassa, ja vanhojen tuttujen kesken tai näiden suositteluksena suomalaisesta yhteyshenkilöstä oli samoin mielikuvia, esimerkiksi Yrjö Wichmannista Budapestissa tai Hugo Pippingistä Saksassa. Yksi hankkeen taustojen kannalta mielenkiintoisimmista kohtaamisista oli Pariisi, jossa tavoiteltiin ja päästiin vuorovaikutukseen ajankohdan maineikkaiden dreyfusardien, ”oikeuden puolustajien” kanssa. Kyseessä olivat lehtien palstoilta ja luke-mattomista keskusteluista tutut vaikuttajat, jotka olivat varmasti esikuvallisia hahmoja monille adressin parissa toimineelle suomalaiselle.

Paikallisen ryhmän ja ”kuvitellun perheen” suhteen intensiivisyys määrittyi sen mukaan, miten hyvin persoonat näissä kohtaamisissa tulivat toimeen. Tähän vaikutti ennen muuta se, miten samansuuntaisesti hankkeen toteuttamisesta ajateltiin, mutta ilman muuta kyse oli myös laajemmasta maailmankuvallisen, ammatillisen taustan, yhteisen kielen (kielitaidon, ilmaisutavan) ja iän tapaisten asioiden yhteisvaikutuksesta. Varmasti myös adressityön tuloksilla oli vaikutusta vaikutelmaan, joka kohtaamisesta jäi. Paljon merkitsi se, millaisella ennakkogrammalla kohtaamiseen tultiin: oliko kyseessä todella vain velvollisuus hoitaa adressiasia kunnialla eli puhdas toimeksianto, vai oliko suhtautuminen adressiin lähtökohtaisesti intohimoisempi, kuten oletus osallistumisesta historiallisesti merkittävään ja ainutlaatuisen kampanjaan, vai haettiinko kohtaamisesta myös jotain vielä enemmän? Oliko tavoitteena esimerkiksi rakentaa vahvaa tiedepiirien verkostoa, luoda kansainvälisiä suhteita, ottaa kantaa sisäpoliittisiin asioihin adressin kautta, hakea pysyvää asuinpaikkaa ulkomailla, tai vain etsiä avoimin silmin mitä tahansa uutta, paeten kotimaan epämiellyttävää tai uhanalaista tulevaisuudennäkymää? Mitä enemmän lähtökohtana oli jokin itse adressin ”suorittamista” laajempi agenda, sitä enemmän oli mahdollista ”paeta alueellista loukkaa”, jonka eri kriteereillä tapahtunut alueellinen sijoittaminen hankkeessa oli kullekin kontaktihenkilölle kohteeksi asettanut. Ydinryhmän henkilöillä, jotka olivat itse jakanee kohteita keskenään, sekä osin aiemman taustan pohjalta valituilla suomalaisilla muilla yhteyshenkilöillä, oli tosin tässäkin suhteessa enemmän pelivaraa. Paikalliset osallistujat olivat tässä suhteessa kaikkein staattisimmassa suhteessa suomalaiseen ”vastinpariinsa”, jonka he joutuivat hyväksymään annettuna, mutta muilta osin he pääsivätkin rakentamaan verkostoja omien mieltymystensä mukaan.⁶⁰³

Suomalaisten osalta tarkasteltuna joukossa oli selvästi puhtaita toimeksiannon suorittajia, kuten Ernst Lindelöf, Hugo Pipping, J.J. Mikkola tai Yrjö Wichmann. Heidät oli suorastaan komennettu tehtävään ja sen he suorittivat. Adressin toteutusajaksi ei anna tasapuolista kuvaa niistä vaikutteista, mitä työ heille antoi, koska itse toteutushetkellään se oli lähinnä velvollisuus. Siitä huolimatta se loi kontakteja ja hiljaista tietoa, jotka todennäköisesti hyödyttivät heitä myöhemmin. Voidaan kuitenkin todeta, että tällaisten osallistujien kohdalla kansallisen ohjelmatyön tekeminen ulkomailla tai omakohtainen hyötyminen ja verkostoituminen eivät olleet motiiveja työlle. Ennenkin sellaisia olivat

⁶⁰³ Pierre-Yves Saunier käyttää määritelmää ”escape territorial trap” kuvaamaan transnationaalisen vaikuttamisen moniulotteisuutta, joka ei tapahdu vain yhdellä hierarkkisella tasolla. Saunier 2013, 123.

omaan sosiaaliseen viitekehykseen kuuluvien ja uraa ja perhesuhteita kotimaassa edistävien tehtävien hoitaminen kunnialla.

Monet muut suomalaisista taas joko lähtökohtaisesti hakivat tai työn ohessa huomasivat saavansa adressista paljon enemmän kuin pelkät allekirjoitukset pergamentteihin. Edvard Westermarck hyödynsi ja laajensi kontaktejaan ja pystyi jopa käymään omaan tutkimustyöhönsä liittyviä hedelmällisiä keskusteluita adressityön ohella. Julio Reuter löysi itsestään poliittisen vaikuttajan. Konni Zilliacus keräsi mielikuvia tuleviin kirjoihin, lunasti ”tuhlaajapojan” kunniallisen kotiinpaluun legitimaation ja luultavasti oivalsi aktiivisen vaikuttamisen olevan omalle persoonalleen ominaisinta. Werner Söderhjelm vaikutti hiljaa mutta keskeisesti taustalta ja päätyi myöhemmin diplomaatiksi. Uno Lindelöf loi kontakteja ja havainnoi mielenkiinnolla, miten yhteyksiä luodaan ja vaikuttamistyötä tehdään. Hanna Lindberg tiedosti hankkeen ja sitä myötä oman ”paikkansa historiassa” heti hankkeen käynnistyttyä. Lindbergin ja luultavasti monen muunkin edellä mainitun kohdalla näinkin lyhytaikaisella hankkeella oli vaikutuksia identiteettiin – ymmärrys erilaisista tekemisen ja vaikuttamisen tavoista, oma kansallinen viitekehys, mutta samalla maailman avaruus olivat seikkoja, jotka vaikuttivat siihen.

Suomalaisen kulttuurin ja poliittisen tilanteen propagoimista ehtivät toteuttaa lähinnä hiukan pitempään Lontoossa vaikuttaneet Westermarck ja Reuter. Toki yksittäisiä tällaisia tilanteita tuli muillekin, kuten Hanna Lindbergin Boris Minzesin esitelmätilaisuuden yhteydessä jakama tieto Kalevalasta ja suomalaisuuden esittely oman persoonansa välityksellä. Suomalaiset suhtautuivat patrioottisesti itse adressitehtävään, mutta juuri muuhun aikaan ei ollut. Vastaavasti on hankala nähdä suomalaisten yhteyshenkilöiden adressityön motiivina ahtaasti katsoen oman karriäärin edistämistä esimerkiksi tiedepiireihin adressi tällaisen verkostoitumisen keppihevosenä. Sen sijaan laajemmin katsoen on selvästi nähtävissä kiinnostus ja halu verkostoitua kansainvälisesti, johtui tämä sitten enemmän ammatilliseen suuntautumiseen liittyneistä tai maailmankuvallisista seikoista. Into, joka muun maalaisten kanssa käytyihin keskusteluihin, tapaamisiin ja matkustamiseen liittyi, on suomalaisissa yhteyshenkilöissä silmiinpistävää. Adressi symboloi siten henkilöstä riippuen jo olemassa olleiden kansainvälisten suhteiden hyödyntämistä ja vahvistamista tai sellaisiin liittyneiden haaveiden ja ambitioiden konkretisoimista.

Muun maalaisten osallistujien motiivit olivat myös vaihtelevia. Adressitekstien sisällöt osoittavat kiistattomasti ja koruttomasti, että halu tukea suomalaista perustuslaillista tulkintaa Suomen ja Venäjän suhteista ei ollut tukijoiden intresseissä. Näin katsottuna Suomen tukeminen suomalaisten teesien mukaisesti ei ollut syy, miksi adressin lähdettiin mukaan. Toki adressitekstit ovat yksi, sanallinen ja julkinen adressikokonaisuuden taso – sen tuottamista koskivat aivan toisenlaiset lainalaisuudet ja varovaisuus kuin kahdenkeskisiä keskusteluita, jotka nekin saattoivat osaltaan valaa uskoa suomalaisten omiin tulkintoihin oikeudellis-poliittisista kysymyksistä tai edesauttaa myöhemmin hyödyllisten suhteiden muodostumista ja tiedonvaihtoa.

Kuitenkin muun maalaisten motiivit olivat ennemmin löyhästi oman maan poliittiseen ja yhteiskunnalliseen todellisuuteen, mutta vielä enemmän niiden kautta

universaaleihin ideologiaan seikkoihin ankkuroituneita. Adressiin osallistuneet olivat pääasiassa ajattelultaan liberaaleja, poliittisesti keskusta-vasemmistoon sijoittuneita monitoimijoita, joista useille kuitenkin sitoutuminen mihinkään poliittiseen ryhmään tai vain politiikkaan oli hankalaa. (Ammattipoliitikkojahan adressiin ei haluttukaan.) Yksilöiden ja pienten kansallisuuksien itsemääräämisoikeus oli useiden tukijoiden kiinnostuksen kohteena tai suorastaan ohjaavana periaatteena. Vivahteet saattoivat vaihdella: James Bryce katsoi asiaa enemmän poliittisena kysymyksenä, Rudolf Eucken filosofis-kulttuurisena. Imperialistisen politiikan ja yksinvaltiuden vastustaminen oli toinen tukijoita yhdistävä elementti. Guglielmo Ferreroa adressin tukemiseen innoitti syvälinen kokemus eurooppalaisten yhteiskuntien vaarallisesta kehityssuunnasta, jota vastaan oli syytä kamppailla kaikilla keinoilla. Ammatilliset seikat yhdistivät, aiemmin kuvatun verkostoitumisen sisäisen logiikan seurauksena, hyvin monia osallistujia. Filologit ja oikeustieteilijät sekä maantieteilijät olivat vahvasti edustettuina adressissa. Lähes kaikkia kiinnostivat kansainväliset tapahtumat ja vaikuttaminen. Myös yhteisellä eurooppalaisuudella oli jotain merkitystä adressiin osallistumisella, mutta ehkä oletettua vähemmän. Yllä mainitut perusteet näkyvät niissä ääneen lausutuissa syissä, joita adressin muut kuin suomalaiset osallistajat esittivät. Tällaisia olivat vallankaappaus, suomalaisten mielipidevapauden säilyttäminen, sivistys- ja koulutustason turvaaminen tai läntisen kulttuurin suojeleminen itäistä barbariaa vastaan.

Eurooppalaisen yhteisen kulttuurin puolustamisen asemesta yhteisen eurooppalaisen (tai jopa globaalien, joka tapauksessa ylikansallisen) keskustelu-ympäristön, kansallisvaltioiden vuoropuhelun logiikkaa korvaavan ympäristön rakentaminen oli selkeästi adressin muun maalaisten tukijoiden intresseissä. On ehkä liioiteltua esittää, että kulttuuriadressi olisi nähty välineenä kansainvälisten pysyvämpien rakenteiden luomiseen, mutta silti se oli yksi pieni osanen siinä rakennelmassa, jolla haluttiin alleviivata, millaisia kysymyksiä tulisi käsitellä yhteisesti ja puolueettomien rakenteiden kautta, vallitsevan kansallismielisen liittopoliitiikan asemesta tai ainakin tukena. Suomen kysymyksen käyttäminen välineenä osallistua käynnissä olleen Haagin rauhankonferenssin mielekkyyttä ja tavoitteita koskevaan keskusteluun oli hyvin tärkeä peruste useille osallistujille, paljon suuremmassa määrin kuin huolestuminen siitä, miten Suomen tilanne lopulta etenisi ja ratkeaisi. Suomalaisille haluttiin olla toverillisia, ei liittolaisia. Useilla adressin ei-suomalaisilla osallistujilla oli näkemyksiä tsaari Nikolai II:n politiikasta ja motiiveista sekä paikoin hyvinkin visionäärisiä ja pitkälle ulottuvia arvioita Venäjän tulevasta kehityksestä. Pohjoismaissa maantieteellishistorialliset syyt toivat oman ulottuvuutensa näihin näkemyksiin. Adressi antoi välillisen mahdollisuuden näiden näkemysten esittämiseen ja edistämiseen.

Adressin onnistumisen syyt liittyivät pääasiassa näihin seikkoihin, paljon enemmän kuin haluun pyyteettömästi ”tukea Suomea”, toisin sanoen puuttua Venäjän sisäisiin asioihin, sen vähemmistökansallisuuden erillisoikeuksia koskevaan keskusteluun. Pikemminkin näyttäisi siltä, että halu osallistua universaaleihin arvoihin ja kansainvälisen vaikuttamisen rakenteisiin liittyvään keskusteluun oli niin suurta, että se sai osallistumaan kulttuuriadressiin huolimatta niistä ulkopoliittisista jännitteistä, jotka asiassa kyllä tunnustettiin.

Ulkomaisen tuen laatu ja lopputulos saattoivat olla suomalaisille pettymys

– allekirjoituksia tuli monin paikoin vähemmän kuin odotettiin, adressitekstit olivat varsin varovaisia ja delegaatioon oli vaikea löytää osallistujia. Muun maalaiset halusivat osallistua hankkeeseen omilla ehdoillaan, ja monen suomalaisen ihanteet saattoivat saada kolauksen, esimerkiksi dreyfusardien eli ranskalaisen adressin varovaisissa sanankänteissä. Transnationaalisen vaikuttamisen ideologinen taso ei kuitenkaan ollut lainkaan vähemmän tärkeä muun maalaisille osallistujille kuin suomalaisille, vaikka suomalaisten patrioottisen orientoitumisen asemesta tämä kiinnostus ei näyttäytynyt ehkä yhtä värikkäänä tai voimakkaana.

Jonkin verran muun maalaisissa osallistujissa näyttäisi heränneen myös aitoa kiinnostusta suomalaiseen kulttuuriin, mutta tällä oli usein yhtymäkohtia maantieteelliseen, historialliseen, suku- tai kielelliseen yhteyteen Suomeen. Vakiintuneen nimityksen ”kulttuuradressi” asemesta hanketta paremmin kuvaava nimi voisikin olla ”akateeminen adressi” tai ”kansainvälinen adressi”. Se kuvastaisi sekä osanottajien taustaa että motiiveja osallistua adressiin. Kulttuuri mainittiin toteuttajien omassa terminologiassa melko harvoin ja se näyttää olleen kampanjalle jälkikäteen annettu nimi, joka monikäyttöisenä ja neutraalimpana soveltui paremmin hankkeen esittelyyn erilaisissa yhteyksissä.⁶⁰⁴

Henkilökohtaisella tasolla myös monille muun maalaisille osallistujille adressi osoittautui merkittäväksi lyhyestä toteutuksen kestostaan huolimatta. Ivar Berendsen ja Sven Palme ystäväystyivät elinikäisesti Konni Zilliacuksen kanssa. Emilio Brusa, Willem van der Vlugt ja Waldemar Brøgger loivat pysyvät suhteet Suomeen. Monet entuudestaan olemassa olleet henkilösuhteet vahvistuivat ja niitä tuli yhdistämään ainutkertainen yhteinen kokemus.

Yhteenvetona voidaan todeta, että kulttuuriadressin toteuttaminen edellytti useiden paikallisesti toteutettujen ylikansallisten verkostojen muodostamista ja oli yhteinen nimitäjä monenlaisille toiveille ja tavoitteille. Kulttuuriadressi oli näiden verkostojen toiminnan seuraus, mutta ei niiden olemassaolon ainoa syy. Osa verkostoista oli olemassa jo ennen adressi-idea ja niiden kehittämiseen oli muitakin intressejä kuin yksittäinen adressihanke.

⁶⁰⁴ Katso esim. *Päivälehti* 4.7.1899; *Aftonposten* 4.7.1899; *Spectator* [E.N. Setälä], 1899, 484; sekä E.L. [Eino Leino] 1899, 321. (Lihavointi V.K.) Suomenkielisessä lehdistössä puhuttiin mm. ”kansainvälisestä lähetystöstä”, ”sivistyksen edustajista” ja ”sivistyksen maailmasta”, mutta ruotsinkielisen lehdistön ilmeisesti nasevammalta tuntuneet ”kulturdeputation” ja ”kulturadresser” näyttäisivät vakiintuneen suomenkielisinä vastinpareinaan jo heinäkuun 1899 aikana. Kuten edellisessä nootissa on todettu, ilmeisesti ensimmäinen, joka käytti tätä ilmaisua jo nimienkeräämistyön aikana, oli Hugo Pipping, katso Hugo Pipping Werner Söderhjelmille 14.5.1899 / WS KA, ko 1, ja tämän jälkeen vs. ministerivaltios sihteeri Carl Armfelt kirjeessään V.M. von Bornille 29.5.1899: ”internationella kulturdeputationen. Kuitenkin myös Zilliacus, joka hankkeen osalta puhuu eliitiadressista, puhuu allekirjoittajista mm. määritelmällä ”främsta representanterna för vetenskap och kultur” ja ”kulturens främsta målsmän”, kuten edellä (nootti 509) on jo tuotu esiin. Katso Konni Zilliacus Carl Armfeltille 22.5.1899 / CA KA = Armfelt 1923 ja Carl Armfelt V.M. von Bornille 29.5.1899, Armfelt 1923, 120-125. Adressiteksteissä kulttuuri mainitaan vain kerran, nimittäin Saksan adressissa: ”Solidarität der allgemeinen Culturinteressen” sekä erikseen ”Cultur” [lihavoitit V.K.], katso Saksan adressiteksti (KA).

5. JOHTOPÄÄTÖKSET: AKATEEMISEN SOLIDAARI- SUUDEN TYÖNÄYTE

Tämän tutkimukseni aiheena on ollut kulttuuriadressi, josta olen käyttänyt myös nimityksiä kansainvälinen adressi, eurooppalainen adressi ja akateeminen adressi. Pääasiassa maalisen ja huhtikuun aikana ideoidun sekä touko- ja kesäkuun 1899 aikana kootun adressin allekirjoitti yhteensä 1064 henkilöä liki kuudessakymmenessä kaupungissa kahdestatoista eri maasta.

Tutkimukseni lähtökohtana on ollut tutkia kulttuuriadressia käytettävissä olleiden alkuperäislähteiden pohjalta ja sijoittaa se ajalliseen ja paikalliseen tapahtumayhteyteensä. Tutkimustehtävänäni oli selvittää, miten kulttuuriadressi toteutettiin ja mikä teki sen tarpeelliseksi ja mahdolliseksi. Tarkastelun tarkoituksena on ollut tutkia adressia sen toteutaneiden yksilöiden näkökulmasta selvittämällä heidän lähtökohtiaan työhön eli henkilöhistoriaansa ja ajatteluaan sekä adressiin kohdistamia tavoitteita ja odotuksia. Näiden asioiden tutkimiseen olen käyttänyt keskeisten henkilöiden kirjeenvaihtoa ja julkaisuja sekä adressia ja siihen kytkeytyneitä tapahtumia ja henkilöitä käsitelleitä lehtiartikkeleita. Aikaisemmista kulttuuriadressia käsitelleistä tutkimuksista poiketen olen myös analysoinut itse lopputuotetta: adressin allekirjoittajien määrää, taustaa sekä adressitekstien sisältöä. Myös kulttuuriadressi objektina on ollut tarkastelun kohteena tutkimuksessani siltä osin kuin tämän pitkälti käsin kirjoitetun uniikkiasiakirjan laadinnalla on ollut yhtymäkohtia adressiin tavoitteisiin, kokoamiseen, seurauksiin sekä hankkeen koordinointiin.

Käymällä läpi adressien laadinnan vaiheet kaikissa osanottajamaissa olen halunnut laatia ensimmäisen historiantutkimuksen menetelmien mukaisen kokonaisuuden kulttuuriadressin toteutuksesta. Tuomalla lähteisiin nojautuen esiin, miten adressi toteutettiin, olen halunnut tarjota lähtökohtia myös myöhempään aihetta käsittelevään tutkimukseen. En ole halunnut käsitellä vain sitä, ”miten kaikki tapahtui”, vaan tutkimukseni tarkoituksena on ollut myös arvioida aihetta kokonaisuutena tarkastellen, mitkä seikat tekivät adressin ajankohtaiseksi, tarpeelliseksi ja mahdolliseksi. Olen halunnut päivittää kulttuuriadressitutkimuksen 21. vuosisadalle siitä pitkälti 1900-luvun alkuvuosikymmeninä

luodusta kuvasta, joka adressista on ollut vallalla. Kokonaisuutensa ja alkuperäisaineiston lähdekriittisen käytön lisäksi tämä tavoite on pitänyt sisällään aiheeseen aiemmin liittyneen henkilökulttiaselman purkamisen ja kansallisen tutkimussuuntauksen dekonstruoinnin. Omassa tutkimuksessani olen tarkastellut kulttuuriadressia transnationalistisesti ylikansallisten vuoro vaikutus- ja henkilösuhteiden varaan rakentuneiden verkostojen yhteisenä nimittäjänä. Kansainvälinen adressi oli näiden verkostojen seuraus, mutta ei ainoa syy niiden olemassaololle.

Tutkimushypoteesini mukaan adressin lähtökohtana oli sen suomalaisten suunnittelijoiden huolestuminen tsarin rauhankonferenssialoitteen johdosta yhä myönteisemmästä julkisuuskuvasta eurooppalaisessa julkisessa keskustelussa ja oivallus rapauttaa tätä kuvaa nostamalla samaan keskusteluun helmikuun manifestin tapahtumat ja suomalaisten sitä kohtaan esittämät protestit. Toinen hypoteesini oli, että hankkeen toteuttajilla oli Suomen autonomisen aseman puolustamisen rinnalla muitakin, keskinäiseen yhteistyöhön, verkostoitumiseen ja kansainväliseen kanssakäymiseen liittyneitä tavoitteita adressityölle.

Tutkimuskysymykseni olivat: 1. Mitkä olivat adressin lähtökohdat: mihin yksilöllisiin syihin ja ajankohtaisiin kansallisiin tai kansainvälisiin keskustelunaiheisiin ne liittyivät? 2. Ketkä adressin toteuttivat? Miten adressin toteuttajien ja siihen osallistuneiden ryhmä muodostui, mitkä seikat sitä yhdistivät, sekä minkä puolesta tai mitä vastaan se adressilla halusi vaikuttaa? Sekä: 3. Miten adressin toteutustavan (organisointuminen, allekirjoitusten kerääminen, delegaatio) ja sisällön (adressitekstit) perusteella voidaan määrittellä sille asetetut tavoitteet ja miten ne mahdollisesti muuttuivat hankkeen aikana? Lisäksi tavoitteenani oli kysymyksiin vastatessa pyrkiä huomioimaan ne laajemmat yhtymäkohdat, joihin kysymyksenasettelu kytkeytyy. Näitä olivat adressi osana kansainvälisesti toteutettua kansallista vaikuttamistyötä 1800-luvun jälkipuolen eurooppalaisessa kontekstissa, adressin toteuttajien integroituminen kansainväliseen tiedeyhteisöön, sekä kansainvälisten protestiadressien ja passiivisen vastarinnan traditioiden imitointi ja samastuminen niiden antamiin esikuviiin.

Vastaan tutkimuskysymyksiin ja esitän tutkimuksen keskeiset tulokset alla kolmen pääteeman kautta, joihin havainnot tiivistyvät. Esitysjärjestys on laadittu sillä ajatuksella, että kukin kohta täydentää edellisessä kohdassa esitettyjä päätelmiä.

5.1 Kansainväliset lähtökohdat

Kotimaisessa historiantutkimuksessa on tähän saakka pitäyditty kulttuuriadressista muistelmateoksissa luotuun kuvaan, jonka mukaan kulttuuriadressilla haettiin kansainvälistä tukea suomalaisten protestoinnille helmikuun manifestia vastaan. Tämän tulkinnan mukaan propagandatoimintaa laajennettiin Suomesta useisiin läntisen Euroopan suuriin maihin sinne organisoidun asiamiesverkoston välityksellä ja lehdistökampanjointia hyödynnäen. Adressin lähtökohdat ja tavoitteet olivat siis puhtaasti Suomen tilanteessa.

On totta, että adressin yhtenä tavoitteena oli saada kansainvälistä tukea suomalaisten

helmikuun manifestia vastaan esittämille protesteille, ennen muuta suurelle adressille. Tutkimukseni johtopäätös kuitenkin on, että kulttuuriadressi ei ollut pelkkä kotimaisen protestoinnin ja adressin kansainvälinen laajennus, vaan sillä oli myös aidosti kansainväliseen tilanteeseen liittyneitä perusteita ja tavoitteita.

Olen tutkimuksessani asettanut kulttuuriadressin synty-ympäristönsä eli Euroopassa keväällä 1899 vallinnutta ajankohtaista tilannetta vasten. Tsaarin rauhankonferenssiehdotus edellisenä vuonna oli muuttanut hallitsijasta vallinnutta käsitystä. Itäisen suurvallan yksinvaltiasta näyttäytyi nyt odottamatta rauhan ja kansainvälisen sovittelun lähettiläänä. Tsaarin ehdotusta tuettiin massa-Adresseilla, mielenilmauksilla ja lehtikirjoituksilla. Myös niin sanottujen asiantuntijapiirien ja rauhanliikkeen tapaisten kansalaisliikkeiden taholta oli esitetty myönteisiä näkemyksiä ehdotuksesta varsinkin jo vuoden 1898 jälkipuolella lähtien.

Tsaarin ehdotuksen saama suosio ja tarmokas toiminta sen puolesta oli tsaarin yhtenäistämiskäsitteitä vastustavien suomalaisten näkökulmasta vaarallista, koska se vaikeutti kansainvälisen tuen saamista protestoinnille kotimaassa. Suomesta uhkasi kehittyä kansainvälisen sopimisen malleja ja yksilön oikeuksia edistämään pyrkineen rauhanliikkeen sokea piste, koska se kuului juuri konferenssiehdotuksen tehneen Nikolai II:n valtapiiriin. Ihailua herättäneen tsaarin valtakunnan sisäisiin asioihin puuttumisen asemesta pidettiin tärkeämpänä osoittaa tukea ehdotukselle, jonka arvioitiin edistävän kansainvälistä sopimista ja asevarustelukierteen katkaisemista.

Erityisen huolestuttavaa oli tsaarin suosion leviäminen asiantuntijapiireihin. Suomalainen keski- ja ylempi sääty olivat 1800-luvulla pyrkineet rakentamaan yhteyksiä länsimaiden suuntaan. Vuosisadan loppua kohti nämä pyrkimykset muuttuivat yhä ammatillisemmiksi asiantuntijatiedon määrän ja tarpeen lisääntymisen myötä. Adressihankkeen suomalaiset suunnittelijat koostuivat pääasiassa kansainvälisiä aiheita tutkineista oppineista, jotka pyrkivät rakentamaan kansainvälistä uraa tai vähintään tutkimuksellisesti hyödyllisiä verkostoja. Venäjän kansainvälisen julkikuvan kehittyminen myönteiseen suuntaan oli tilanteena sietämätön, koska se oli ristiriidassa kotimaassa hallitsijasta muodostuneen kuvan kanssa, jossa monet näistä henkilöistä olivat osallistuneet ja olleet organisoimassa mielenilmauksia tsaarin pyrkimyksiä vastaan. Kansainvälisistä vaikutteista nauttineet ja kansainvälisesti orientoituneet suomalaiset halusivat nyt antaa oman panoksensa kansainväliseen keskusteluun Venäjän hallitsijan edesottamuksista.

Kulttuuriadressi oli tarkoitettu vastatoimeksi tsaarin ”rauhanmanifestin” laajoille tukikampanjoille ja -adresseille läntisen Euroopan maissa. Se ei ollut kotimaisen suuren adressin kansainvälinen laajennos, vaan kannanotto ajankohtaiseen eurooppalaiseen julkiseen keskusteluun. Tuomalla helmikuun manifesti ja sen taustalla ollut asevelvollisuuslakiuudistus adressihankkeella tietoisuuteen, haluttiin osoittaa mielikuva aseidenriisuntaan ja joukkojen vähentämiseen pyrkivästä tsaarista valheelliseksi. Tällaisella kampanjalla voitaisiin edistää kansainvälisen tuen saamista kotimaiselle protestoinnille, mutta myös hyödyntää ja vahvistaa suomalaisten verkostoitumista eurooppalaisissa tiede- ja asiantuntijapiireissä. Yleisemmin halu kampanjointiin ilmensi sitä kansainvälistä suuntautumista, joka adressin toteuttajille maailmankuvallisesti oli ominaista.

Tämä pyrkimys käy ilmi lähdekirjeistössä olevista suorista maininnoista ”rauhantsaarin” korvaamisesta tsaarin ”väkivaltapolitiikalla” ja tsaarin julkisuuskuvan rapauttamisesta yleensä. Suomen tilanteen ja rauhankonferenssin välinen ristiriita nousee esiin niin suomalaisten kuin adressia tukeneiden muun maalaisten laatimissa lehtiartikkeleissa ja muissa julkaisuissa. Rauhankonferenssi on keskeinen aihe myös kaikissa kulttuuriadressin adressiteksteissä. Kulttuuriadressihankkeen ajoitus, joka on lähes identtinen rauhankonferenssin käynnistämisen kanssa, on itsessään osoitus näistä tavoitteista.

Tsaarin saama tuki perustui varsinkin rauhanliikkeen kautta laajoihin kansanosiin. Koska yhtä mittavan kansainvälisen kampanjan toteuttaminen Suomen puolesta ei käytännössä ollut mahdollista, pyrittiin saavuttamaan vastareaktio tsaarin ehdotuksen saamaan suosioon akateemisten vaikuttajien ja tunnettujen yhteiskunnallisten keskustelijoiden keskuudessa. Laajojen kansanpiirien tukea vastaan haluttiin siis asettaa kansainvälisen asiantuntijaeliitin painava vastakkainen näkemys. Ratkaisu oli pragmaattinen: suppeampi asiantuntijajoukko oli helpompi tavoittaa, sen näkemysten uskottiin tahravan paremmin tsaarin julkisuuskuvaa ja jopa vaikuttavan tämän päätöksentekoon. Lisäksi kyseessä oli sama viiteryhmä, johon verkostoituminen oli adressin akateemisten toteuttajien tavoitteena muutenkin.

Adressin toteuttajien keskinäisessä kirjeenvaihdossa ja laatimissa tapahtumakuvauksissa johdonmukaisesti esiintyvät maininnat adressiin osallistuneesta kansainvälisestä eliitistä, sen tunnettuudesta ja asiantuntemuksesta, eivät ole vain yritys esitellä adressin tuloksia mahdollisimman myönteisessä valossa. Ne kertovat myös siitä viiteryhmästä, joka todella laati adressin ja johon varsinkin sen suomalaiset ideoijat halusivat verkostoitua ja identifioitua. Allekirjoittajien merkityksen korostaminen artikkeleissa ja kirjeissä osoittaa, että henkilöitä joilta tukea haettiin, ei katsottu vain adressin tavoitteiden kannalta hyödyllisiksi, vaan myös esikuviksi. Vaikka adressi osoitettiin muodollisesti tsaarille, oli sen kohteena todellisuudessa yhtä lailla eurooppalainen akateeminen eliitti ja sen keskinäisen kanssakäymisen tiivistäminen.

Vaikka kulttuuriadressi ei ollut pelkkä suuren adressin ja kotimaisen protestoinnin kansainvälinen laajennos, vaan sillä pyrittiin siitä riippumatta osallistumaan kansainväliseen keskusteluun, oli Suomen ja kansainvälisten tapahtumien välillä selkeä yhteys. Sen lähtökohtana oli kireä kansainvälinen tilanne, jossa erilaiset paikalliset kriisit Aasiasta Afrikkaan ja Eurooppaan nostivat jännitteitä varsinaisen suursodan syttymisestä. Suomessa tämä sotilaallisen jännitteen nousu näkyi Venäjän puolustuspoliittisen huomion kohdistumisessa pitkästä ajasta sen alueelle. Pietarin turvallisuuden näkökulmasta tärkeän Suomen puolustuskykyä ja -halua ryhtyi selvittämään suuriruhtinaskunnan tuleva kenraalikuvernööri Nikolai Bobrikov.

Valtakunnan yhtenäistämiseen ja Suomen erillisoikeuksien vähentämiseen tähdänneet lakialoitteet, joita oli valmisteltu ja joista oli suomalaisten ja venäläisten asiantuntijoiden kesken väitely jo parisenkymmentä vuotta, vaikuttivat osaltaan helmikuun manifestin antamiseen, joka oli niiden jatkumoa. Kysymys Suomen erillisoikeuksista ja niitä koskeva valtakunnan sisäinen keskustelu oli jatkuvasti ollut alisteista kansainväliselle tilanteelle ja

siihen liittyneeseen sotavoimien määrää, laatua ja keskittämistä koskeneeseen suunniteluun. Yhtä lailla kansainvälinen tilanne oli koko Venäjän vallan ajan heijastunut sen Suomea koskeneeseen politiikkaan, lähtien aina vuosien 1808 – 1809 sodasta ja 1860-luvun alun valtiopäivä uudistuksista. Kyse ei ollut ainoastaan siitä, missä määrin Suomi, valtakunnan luoteinen raja-alue, itsessään oli strategisesti merkittävä. Tsaarillisen hallinnon näkökulmasta tärkeätä oli myös se, millaisia signaaleja sen hallintotavasta ja puolustuksesta kansainvälisille foorumeille välittyi.

Vuosien 1898 – 1899 aikana puolustuspolitiikan ja kansainvälisen kokonaistilanteen yhteydet tiivistyivät entisestään, mutta samalla myös Suomen alueen strateginen merkitys alkoi muuttua. Aserajoituskonferenssin ja helmikuun manifestin sekä ylimääräisten valtiopäivien suunnittelun, asettamisen ja toteutuksen päivämäärien tarkastelu osoittavat, että kansainvälinen tilanne ja Suomea koskevat päätökset olivat kytköksissä toisiinsa. Suomen asevelvollisten määrän kohottamiseen tähdännyt asevelvollisuuslaki haluttiin saada voimaan ennen mahdollisten kansainvälisten asevarustelua ja joukkojen määrää koskevien sopimusten vahvistamista. Tämän tavoitteen saavuttamiseksi oltiin valmiit asettamaan ylimääräiset valtiopäivät ja vielä muuttamaan aiempaa lainsäädäntömenettelyä keskitetymppään suuntaan sitä koskevalla hallitsijan julistuskirjalla.

Helmikuun manifestin ja ”rauhanmanifestin” tosiasiallinen yhteys mahdollisti aiheeseen liittyvän propagandan ja Venäjän sisäisten asioiden eli Suomen tilanteen kritisoinnin ulkomailta käsin. Eurooppalaista näkyvyyttä manifestien keskinäiselle ristiriitaisuudelle haettiin paitsi halusta verkostoitua paikallisten asiantuntijoiden kanssa, myös siksi, että pyrkimykset sisäiseen vaikuttamiseen olivat kilpistyneet. Tällaisia yrityksiä olivat olleet suuren adressin ja sitä saattaneen suuren lähetystön hallitsija-audienssin evääminen Pietarissa sekä epäonnistuneet pyrkimykset saada suomalaisten näkemyksille näkyvyyttä venäläisessä lehdistössä. Tämä johtui ennen muuta liberaalien voimien ja lehdistön ajautumisesta ahtaalle Venäjällä. Kun tämä tie oli tukittu, suunnattiin vaikutuspyrkimykset lännemmäksi.

Tämä suuntaus oli samalla luonteva ja loogista jatkumoa aiemmalle kehitykselle. Suomen markkinointi kansainvälisissä yhteyksissä oli käynnistynyt 1880-luvulta lähtien laadituilla maan lakeja, maantiedettä, historiaa ja kulttuuria käsitelleillä yleisesityksillä ja kartta-atlaksilla, jotka laadittiin keskeisillä eurooppalaisilla kielillä ja suunnattiin kansainväliselle yleisölle.

Suomalaiset olivat alkukevään aikana pyrkineet kyseenalaistamaan tsaarin toimintaa kansainvälisellä lehdistökampanjoinnilla. Tarkoituksena oli välittää suomalaisten laatimia kirjoituksia eurooppalaisiin julkaisuihin, mutta myös saada ulkomaisten lehtien toimitukset kirjoittamaan oma-aloitteisesti Suomesta. Artikkelien julkaisemiseen ja niiden sisältöön sekä toiminnan jatkuvuuteen liittyi kuitenkin epävarmuutta. Lisäksi tsaaria tukevat mielenilmaukset Euroopassa sekä venäläinen lehdistökampanjointi vaikeuttivat toimintaa. Tarvittiin tehokkaampia ja iskevempiä toimenpiteitä.

Myös muut tavat vaikuttaa kansainvälisesti osoittautuivat hankaliksi. Olen tutkimuksessani havainnut, että lehdistökampanjointia organisoineet suomalaiset totesivat epärealistiseksi pyrkimyksen saada Suomen kysymys esille Englannin parlamentissa niin,

että maan hallitus reagoisi asiassa. Omia diplomaattisia kanavia suomalaisilla ei edes ollut. Lähinnä niitä edustivat yritykset vaikuttaa hallitsijaan Tanskan kuningashuoneen kautta, jotka eivät kuitenkaan johtaneet nopeisiin tuloksiin. Samoin jossain vaiheessa propagandistien suunnitelmassa yhtenä skenaariona esiintynyt ajatus saada Suomen kysymys Haagin konferenssin asialistalle havaittiin mahdottomaksi tai ainakaan sitä ei pyritty aktiivisesti edistämään. Johtopäätökseksi tuli, että asiaa voitaisiin edistää parhaiten yksityisin voimin virallisten kanavien ulkopuolella toteutettavassa kampanjassa. Tuen saaminen konkreettiselle hankkeelle tuntui myös uskottavammalta kuin avun pyytäminen yleisellä tasolla. Esimerkiksi kuningashuoneiden puoleen käännettiin myös adressihankkeen tukemiseen ja sen toimitusdelegaation kokoamiseen liittyvissä kysymyksissä.

Kulttuuriadressi muodostaa vaiheen, jossa neutraalimmasta valistuskampanjoinnista siirryttiin aktiivisempaan ja poliittisesti yhä kantaaottavampaan propagandaan. Kansainvälisen yleisön reaktioita ja kiinnostuksen heräämistä ei enää jätetty sattuman varaan, vaan niitä pyrittiin tietoisesti ohjailemaan ja aktiivisesti viestittämään. Tavoitteena oli mielikuvien muokkaaminen, ohjaaminen ja huomioarvion maksimointi ulkomaisessa keskustelussa ja sen hyödyntäminen edelleen kotimaassa. Ajankohta oli otollinen, koska valtiopäivät Suomessa olivat vielä käynnissä, rauhankonferenssi Haagissa alkamassa, ja suuri adressi tulossa virkatietä uudelleen Pietariin hallitsijan arvioitavaksi.

Adressi jatkoi konkreettisena, erillisenä protestina samaa rauhankonferenssin ja Suomen tilanteen ruotimista, joka lehdistökampanjavaiheessa oli käynnistetty ja oli saanut melko hyvin näkyvyyttä. Kun Euroopassa keskusteltiin Suomesta, keskusteltiin samalla ja ennen muuta Venäjistä ja sen hallitsijasta.

Kansainvälisessä adressivetoimuksessa aloite ja pitkälti myös toteutus olivat omissa käsissä, ja lehdistövaikuttamisen pohjalta oletuksena oli, että vastaanotto hankkeelle olisi myöntyväinen. Sen yhteydessä Suomea kohtaan oli esitetty sympatiaa ja myös konkreettisia toimenpide-ehdotuksia. Tutkimuksessani olen käynyt nämä ehdotukset läpi ja osoittanut, että ne saivat suomalaiset uskomaan enemmän kansainvälisen kampanjoinnin mahdollisuuksiin ja antoivat lopulta viimeisen sytykkeen adressihankkeen käynnistämiseen. Turvautuminen adressivetoomukseen ei ollut millään tavoin suomalaisten propagandistien oma keksintö, eikä kulttuuriadressin ensisijainen malli ollut kotimainen suuri adressi. Päinvastoin myös suuri adressi perustui kansainvälisiin malleihin. Kulttuuriadressin konkreettinen lähtökipinä olivat ulkomaisten tukijoiden tekemät adressiehdotukset, jotka perustuivat puolestaan muihin ajankohtaisiin adresseihin ja vanhempaan traditioon.

Toiminnan käynnistäminen edellytti kuitenkin suomalaisten aktiivisuutta, ja sen kannalta ratkaiseva oli niin sanottu hollantilaisen upseerin ehdotus. Sen keskeisenä sisältönä oli ajatus painostaa julkisella vetoomuksella Alankomaiden hallitusta perumaan rauhankonferenssin järjestämisen Haagissa, mikä edelleen pakottaisi tsaarin kiinnittämään huomiota ulkomailla – laajan tuen lisäksi – esiintyvään vastarintaan hänen politiikkaansa kohtaan. Ehdotus herätti suomalaiset vastarintajohtajat ottamaan selvää vetoomuskampanjojen toteuttamismahdollisuuksista Keski-Euroopassa. Asiaa Kööpenhaminaan selvittämään lähetetyt matkakunnan työn yhteydessä esiin nousut Tanskan ulkoasiainhallinnon

johtajan Peter Vedelin ehdotus kansainvälisten vaikuttajien adressista antoi käytännön kimmokkeen adressityön käynnistämiseen.

Näiden ja muiden tutkimuksessani läpikäytyjen Suomen ulkopuolelta esitettyjen adressiehdotusten taustalla oli Ranskan vallankumouksen yhteydessä usein käytetty ja 1800-luvun puolivälin yksinvaltiutta kohtaan suunnatuissa protesteissa vakiintuneempia muotoja saanut adressitraditio. Tämän mallin mukaisesti myös Suomessa oli harkittu adressin käyttöä vaikuttamiskeinona hallitsijan suuntaan mm. 1860-luvun ja 1890-luvun alussa. Niillä, samoin kuin 1890-luvun lopulla Ruotsissa järjestetyllä laajalla äänioikeusadressilla, oli esikuvallinen merkityksensä myös kulttuuriadressiin. Perustuslaillisen rintaman protestointi helmikuun manifestia kohtaan perustui tähän eurooppalaiseen porvariston passiivisen vastarinnan traditioon itsevaltiutta vastaan.

Tutkimukseni havainto onkin, että kulttuuriadressissa palattiin sen kansainvälisten vaikutteiden ja mallien mukaiseen alkuperäisympäristöön eli eurooppalaisen kaupunkilaisen liberaalisti suuntautuneen sivistyneistön keskuuteen.

Keskeisin malli kulttuuriadressille oli keväällä 1899 näkyvästi esillä ollut Dreyfus-tapaus Ranskassa ja siihen liittyneet julkiset paikalliset ja kansainväliset vetoomukset. Dreyfus-tapaus kannusti liberaalisti suuntautunutta älymystöä ympäri Eurooppaa esittämään tukensa Dreyfusille ja tämän tukijoille, joita nimitettiin intellektuelleiksi tai dreyfusardeiksi. Dreyfus-adsesseja siis imitoitiin tukiadresseilla samaan tapaan kuin tsaarin konferenssiehdotusta. Myös Suomessa oli laadittu edellisenä vuonna 1898 tukiadresseja Emile Zolan ja Dreyfusin hyväksi, ja niiden valmistelussa oli mukana ainakin joitakin sittemmin kulttuuriadressin suunnitteluun ja toteutukseen osallistuneita henkilöitä.

Dreyfusin tapaus kannusti älymystöä osoittamaan keskinäistä solidaarisuutta ja antoi konkreettisia malleja siihen. Dreyfusardit olivat esikuvia ja samastumisen kohteita kansainvälisesti suuntautuneille suomalaisen oppineiston edustajille, kuten italialaiset, unkarilaiset ja puolalaiset vapaustaistelijat olivat vastaavasti olleet 1850- ja 1860-luvuilla. Ihailua herätti dreyfusardien osoittama tinkimättömyys kamppailussa oikeudenmukaisuuden puolesta. Valmius henkilökohtaisen vapauden menettämiseen tai aineellisen hyvinvoinnin riskeeraamiseen inspiroivat ja herättivät mielle yhtymiä venäläistä ”sortoa” vastaan kamppailleissa perustuslaillisissa.

Tutkimuksessani olen tuonut esiin, miten suomalaiset kulttuuriadressin suunnittelijat kritisoivat kotimaan päättäjiä päättämättömyydestä ja ihmettelivät suomalaisten keskuudessa vallinneita näkemuseroja reaktioissa helmikuun manifestiin. Dreyfusardien mallin mukaista periaatteellista tinkimättömyyttä pyrittiin osoittamaan omalla nimellä julkaistuilla, sisällöltään rohkeilla artikkeleilla sekä ennen muuta kansainvälisen adressin organisoinnilla tsaaria vastaan. Samanaikaisesti adressin suomalaiset suunnittelijat olivat huolestuneita eurooppalaisen älymystön myönteisestä suhtautumisesta tsaarin konferenssialoitteeseen. Kulttuuriadressilla haluttiin siis rakentaa siltoja yhteistyöhön eurooppalaisen älymystön kanssa sekä osallistumaan ja antamaan esimerkkiä kotimaiseen kansalliseen kamppailuun.

Dreyfusin tapauksen protestit osoittivat, miten suuri merkitys nykyaikaisessa vaikuttamisessa oli julkisella mielipiteellä. Akateeminen eliitti halusi ja pystyi ohittamaan sen

kautta jähmeän poliittisen päätöksentekokoneiston ja ohjaamaan keskustelun aiheita ja sisältöjä. Julkisen keskustelun johdosta myös valtiollisten päättäjien piti ottaa suuren yleisön ja kansalaisten mielipiteet huomioon. Edes autoritääriin Venäjä ei ollut näille virtauksille täysin immuuni, vaan jossain määrin myös kosiskeli suurta eurooppalaista yleisöä rauhanmanifestiehdotuksellaan. Samalla tsaari kuitenkin myös altisti itsensä julkiselle arvostelulle. Suomalaisittain tämä tarjosi mahdollisuuden käydä keskustelua hallitsijan kanssa irrallaan kotimaisesta kontekstista. Muun maalaisille konferenssiehdotus antoi mahdollisuuden tsaarin toiminnan arviointiin ja ehdotukseen kytkeytyneiden teemojen ajamiseen.

Akateemisen eliitin solidaarisuuden taustalla oli yleinen eurooppalainen kehitys 1800-luvun jälkipuoliskolla. Suomalainen sivistyneistö oli pyrkinyt luomaan yhteyksiä läntiseen Eurooppaan jo pitkään, mutta mahdollisuudet siihen paranivat. Kansainvälinen yhteistyö lisääntyi jatkuvasti parempien liikenneyhteyksien, laajenevan tiedonvälityksen sekä tieteellisen tiedon lisäämän asiantuntijatiedon ja standardisointivirtauksen myötä. Akateemista yhteisöä yhdisti yhä enemmän ajatus yhteisestä eurooppalaisesta perinnöstä ja kulttuurista, joka nousi esiin mm. historian, kielitieteen, kirjallisuudentutkimuksen ja oikeustieteen aloilla ja herätti jopa ajatuksia valtioiden korvaamisesta vähitellen eurooppalaisella liittovaltiolla. Kulttuuriadressin kannalta tärkeää oli, että tämä suuntaus paitsi harmonisoi ja yhdisti eurooppalaista akateemista kenttää, myös korosti pientenkin kansallisten kulttuurien merkitystä yhteisen eurooppalaisen kulttuurin elinvoimaisuudelle. Tämä yhteiseurooppalainen visio sisälsi kosmopoliittisen ajatuksen yhteisestä eurooppalaisesta kulttuuriperinnöstä, jossa erilaiset kansalliset kulttuurit saattoivat menestyksekkäästi ja yhteistyössä kukkia. Kulttuuriadressin toteuttaminen oli yksi ilmentymä tästä kehityksestä ja sen pienille kansallisille kulttuureille tarjoamista vaikutus- ja yhteistyömahdollisuuksista.

Yhteenvetona voidaan todeta, että kulttuuriadressi perustui eurooppalaisiin malleihin, vaikutteisiin, ajankohtaiseen poliittiseen tilanteeseen ja keskustelunaiheisiin sekä halun lisäksi yhteistyötä yli valtorajojen.

5.2 Yksilöiden toiminta, verkostot ja toiveet

Huhtikuussa 1899 kampanjointia oman maan ulkopuolella valmistelleet ja suunnitelleet suomalaiset havaitsivat, että realistiset edellytykset olivat olemassa vain yksityisesti toteutetulle adressihankkeelle. Adressin toteuttajien ajattelulla, persoonalla ja taustalla oli keskeinen vaikutus hankkeen toteuttamistapaan ja tavoitteisiin.

Kulttuuriadressi oli suomalaisten suunnittelema, käynnistämä ja ohjaama hanke, johon oli saatu kannustusta ja konkreettisia ehdotuksia ulkomailta. Hanke pyrittiin toteuttamaan salassa ja sen valmistuttua tuomaan julkisuuteen ulkomaisten tukijoiden ideoimana ja toteuttamana. Tämä oli tärkeää suomalaisten toteuttajien henkilökohtaisen aseman ja vapauden kannalta, mutta myös adressin vaikutusarvon kasvattamiseksi. Tutkimuksessani olen tuonut esiin, miten hankkeelle pyrittiin antamaan kansainväliset kasvot kokoamalla sille kansainvälinen toimitusdelegaatio ja esittämällä se niin lehdistössä kuin välittömästi

käynnistyneessä muistelmakirjallisuudessa ulkomaisten tukijoiden ideoimana ja suurella innostuksella vastaanottamana.

Olen käynyt tutkimuksessani läpi, miten adressin suomalainen ydinryhmä ei koostunut kotimaisen vastarintapolitiikan johdon systemaattisesti rakentamasta asiamiesverkosta tai ehdoitta toiminut sen suosittelemalla tavalla, toisin kuin aikaisemmassa tutkimuksessa esitetty asiamiesverkoston käsite on antanut ymmärtää.

Useita lehdistökampanjaan osallistuneita henkilöitä ei varsinaisesti määrätty tai lähetetty Euroopan eri maihin levittämään Suomea koskevaa uutisointia lehdistöön, vaan monet heistä lähtivät omasta aloitteestaan. Kulttuuriadressin koordinaattori ja kenties merkittävin yksittäinen vaikuttaja, dosentti Julio Reuter ehdotti itse kampanjointia ulkomailla ja esitti itseään tähän tehtävään. Adressi-idean keksijä, kirjailija ja toimittaja Konni Zilliacus hankkiutui oma-aloitteisesti mukaan Kööpenhaminaan lähetettyyn delegaatioon.

Useat niin sanotun asiamiesverkoston jäsenistä olivat adressihankkeen käynnistyessä jo valmiiksi ulkomailla tai juuri lähdössä sinne. Esimerkiksi Edvard Westermarck Marokossa ja Lontoossa, Hanna Lindberg Berliinissä, Ernst Lindelöf Pariisissa tai Uno Lindelöf Oxfordissa olivat ensisijaisesti edistämässä omia tutkimuksiaan. Monet olivat myös osallistuneet lehdistökampanjointiin. Olen kuvannut tutkimuksessani intoa, jolla monet siirtyivät lehdistökampanjonnista sen epävarmuuden vuoksi adressityöhön.

Niiden muutamien, jotka adressityön alkuvaiheessa tai jo käynnistyttyä lähetettiin matkaan, toimeksiantona oli nimenomaan adressin ohjaaminen ja toteutus, ja toimeksiannot tähän tehtävään tulivat adressin keskeisiltä suunnittelijoilta. Tällaisia henkilöitä olivat esimerkiksi Hugo Pipping Saksassa, Jooseppi Julius Mikkola Itävallassa, Yrjö Wichmann Unkarissa tai Gösta Mittag-Leffler Saksassa. Pyynnöt heidän lähettämiseensä tulivat adressin valmistelijoilta Lontoosta, Tukholmasta tai Helsingistä. Keskeisin adressin nimissä matkustanut ryhmä oli kansainvälinen delegaatio, jonka kuutta eri kansallisuutta edustaneet jäsenet lähetettiin toimittamaan adressi tsaarille Pietariin. Delegaatio koottiin suomalaisten keulakuvaksi toivoman A.E. Nordenskiöldin vaatimuksesta. Päätös asiasta tehtiin Tukholmassa ja Helsingissä, eivätkä kaikki adressin ideoijat pitäneet sitä järkevänä.

Oma-aloitteisesti ulkomaille siirtyneet suomalaiset eivät kokeneet olevansa kotimaan ohjauksessa, vaan päättivät tekemisistään itsenäisesti, pääasiassa paikallisia tukijoita konsultoiden ja näiden kanssa rakentamiensa verkostojen tarjoamiin vaikutusmahdollisuuksiin sopeutuen. Tutkimuksessani olen käynyt yksityiskohtaisesti läpi Suomessa ja ulkomailla olleiden avainhenkilöiden kirjeenvaihtoa. Sen perusteella Konni Zilliacuksella oli todennäköisesti jo Helsingistä lähtiessään mielessä adressi- tai vastaavan julkisen protestikampanjan toteuttaminen Keski-Euroopassa. Kotimaan johtajien adressihanketta kohtaan osoittamista epäilyistä huolimatta tai jopa niiden yllyttämänä Lontooseen koontunut Zilliacuksen, Reuterin ja Westermarckin ydinryhmä päätti tarkoituksellisesti uhmata kotimaan johtajia ja toteuttaa hyödylliseksi ja menestyksekkääksi arvioimansa adressikampanja. Avoin näkemysero kuvaa, miten ulkomailla toimineet suomalaiset arvioivat hahmottamansa kokonaistilanteen kotimaassa olleita paremmin ja kuinka sitoutuneita he hankkeeseen olivat.

Siinä määrin kuin tämän tutkimuksen piirissä on voitu perehtyä pienempien kansallisuuksien vaikuttamistyöhön ulkomailla, edusti kulttuuriadressihanke sinällään ilmeisen tyypillisesti kansallista propagandaa ulkomailla 1800-luvun lopulla. Sen lähtökohtana oli kansallisesta tilanteesta vääräksi tai vaaralliseksi koetun informaation lisääntyminen kansainvälisessä ympäristössä, mitä pyrittiin korjaamaan omin toimin. Propagandan toteuttajien keskuudessa ilmeni sitten erilaisia näkemyksiä siitä, miten pitkälle tällaisessa toiminnassa tulisi mennä eli missä vaiheessa toiminnasta seuraisi enemmän haittaa kuin hyötyä. Lehdistökampanjointia pyörittäneen, Helsingissä toimineen komitean mielestä artikkelien saaminen lehtiin ja niihin liittynyt huomaamaton mielipidetaustavaikuttaminen oli realistinen ja parhaat tulokset antava toimintatapa. Adressin ydinryhmän mielestä taas tarvittaisiin aktiivisempaa omaa panosta ja konkreettisempia toimenpiteitä. Toiminnasta saatu näkyvyys punnittiin suuremmaksi kuin siihen liitetyt epäilykset ja riskit.

Keskeisiä syitä mittavasta adressiurakasta suoriutumiseen olivat sen ideoijien toimintahalu ja yksilöllisten vahvuuksien huomioiminen sekä toteutuksen muokkaaminen paikallisten olosuhteiden mukaan. Hankkeen suomalaiset ideoijat sopivat ensin hankkeen tavoitteista ja kunkin roolista keskenään. Toteutusmalliksi otettiin Konni Zilliacuksen Berliinissä hahmottelema käsin useissa maissa kerättävä adressi, joka toimitettaisiin hallitsijalle henkilökohtaisesti. Työ aloitettiin Lontoossa heti ja siinä hyödynnettiin jo tehtyjä alustavia tiedusteluja. Julio Reuter sai koordinoivan roolin, Edvard Westermarck keskittyi allekirjoitusten keräämiseen, ja Zilliacus matkusti laajalti seuraamaan allekirjoitusten keräämistä, levittämään tietoa hankkeen tavoitteista ja toteutuksesta ja oli valmiina reagoimaan tarvittaessa. Jokainen ydinryhmästä pääsi tässä roolituksessa soveltamaan henkilökohtaisia vahvuuksiaan.

Itse adressiallekirjoitusten keräämisessä tarvittavat verkostot olivat pitkälti paikallisten yhteyshenkilöiden suhteiden ja aktiivisuuden varassa. Työ lähti liikkeelle tiedepiirien keskuudesta ja ilmiöstä tuli itseään ruokkiva: suositusten ja kontaktien kautta adressin verkostot kutoutuivat yli rajojenkin pitkälti samojen alojen vaikuttajien keskinäisinä vaikutusketjuina, minkä tuloksena adressista tuli jopa suunniteltua akateemisempi. Toisaalta muutamat ehdotukset ja hetket, joissa adressilla olisi voitu luoda yhteistyötä kansainvälisen rauhanliikkeen tai ulkomaille emigroituneiden venäläisten kanssa, torjuttiin tarkoituksellisesti adressille hahmotetun profiilin vastaisina. Vaikka adressi toteutettiin käytännössä useiden pienten, paikallisten ryhmien työnä, pystyttiin tällaiset keskeiset linjaukset pitämään yhdenmukaisina hankkeen keskeisimpien vaikuttajien keskinäisellä kommunikoinnilla. Hankkeella ei ollut mitään yksityiskohtaista toteutussuunnitelmaa tai määriteltyjä rakenteita, vaan toteutusta räätälöitiin paikallisiin oloihin sopivaksi ja yleistä keskustelua käytiin siinä määrin, kuin tiukka toteutusaikataulu antoi siihen mahdollisuuksia. Hankkeen keskuudessa esiintyi esimerkiksi väsymystä, epäilyjä onnistumisesta sekä kritiikkiä adressidelegaation kokoamisesta, johtamistavasta, tiedottamisesta tai aikatauluista. Kritiikistä huolimatta toiminnassa pysyttiin mukana – hankkeessa joustettiin sen toteuttajien toiveiden ja pystymisen mukaan. Yhteiset nimittäjät olivat vahvempia kuin havaitut epäkohdat.

Yksilöllisten piirteiden huomioiminen ja toteutusmallin joustavuus sopivat

tutkimuskirjallisuuden antamaan kuvaan passiivisen vastarinnan periaatteista. Näitä tunnuspiirteitä olivat yksilöiden halu päästä vaikuttamaan eli toiminta, yksilölliset erot huomioiva toteutusmalli, sekä toiminnan kytkeminen laajempaan merkitysyhteyteen, tässä tapauksessa Suomen kansallisiin pyrkimyksiin sekä kansainväliseen yhteistyöhön ja harrastuneisuuteen.

Suomalaisten osallistujien osalta adressihanke on kiinnostava osoitus siitä, miten kansallisen tietoisuuden herääminen saattoi olla voimakasta juuri ulkomailla käsin. Ulkomailla toimineet adressin toteuttajat kokivat ”ulkopuolisuutensa” vuoksi huolta kotimaan tilanteesta ja tunsivat patrioottista velvollisuutta toimia sen hyväksi. Toiminnan keinot valittiin ja suunnattiin kuitenkin kansainvälisen viitekehyksen mukaisesti, miltä osin ”irriottoa” kotimaasta edelleen haluttiin pitää yllä. Tämä asetelma näkyi esimerkiksi tavassa samastua ja rinnastaa rohkea adressihanke dreyfusardien ryhmään, jonka karismaattiset, sanavalmiit ja toimintahaluiset vaikuttajat olivat nousseet tinkimättömästi vastustamaan epäoikeudenmukaisuutta toivottomaltakin näyttävässä asetelmassa.

Henkilökohtaisella tasolla adressin suomalaisten toteuttajien lähtökohta kampanjointiin ulkomailla oli ristiriitainen. Kielikysymyskeskustelu näyttäytyi mustavalkoisena, hedelmättömänä ja epäolennaisena. Mielenkiintoisen jakautuminen yleisvaltakunnallistamispolitiikkaan suhtautumisessa tuntui hämmästyttävältä. Suomalaisen yhteiskunnan ja keskustelun jakolinjat turhauttavat ja nostattivat epäilyksen suomalaisten älyllisestä laiskuudesta. Pessimismia ruokki myös huoli ruotsinkielisen kulttuurin ja identiteetin tulevaisuudennäkymistä venäläistämisen ja suomen kielen nousevan merkityksen jaloissa.

Siirtymä ulkomaille ei ollut kuitenkaan pelkkää pakenemista ja pettymistä kotimaahan. Kehittyvät yhteydet ja asiantuntijaverkostojen kasvu helpottivat ja loivat mielenkiintoisia näkymiä toimintaan ulkomailla. Työn eli tieteellisen tutkimuksen aiheet olivat kansainvälisiä ja toiminta ulkomailla sen vuoksi luonnollinen lähtökohta. Myös kotimaassa esiintynyt sensuuri pakotti tai vapautti joitakin lähtemään etsimään uutta tehtävää ulkomailla. Monien kohdalla juuret kansainvälisyyteen olivat ylisukupolvisia: kodin perintönä vanhemmilta tai opettajien ja mentorien avaamia. Käytännössä kaikki adressin suomalaiset toteuttajat olivat matkustelleet joko työn tai vapaa-ajan merkeissä jo entuudestaan niissä maissa, joissa adressia koottiin. Työskentely ulkomailla adressin merkeissä ei ollut pelkkä velvoite tai ulkopuolelta annettu tehtävä; pikemminkin se konkretisoi ja jäseni sitä identiteetin muutosta, jonka asuminen ja toiminta ulkomailla oli käynnistänyt. Elämä ulkomailla ei ollut vain työtä, vaan elämää. Adressin toteuttajat havaitsivat voivansa toteuttaa ammatillisia pyrkimyksiään ja toimia ilmapiiressä, jota he kotimaassa olivat kaivanneet. Huolimatta monista käytännön pettymyksistä toiminta adressihankkeessa oli silti monin tavoin haaveiden toteutumista.

Elämä ulkomailla vaikutti suhteeseen kotimaahan. Ulkomailla katsottuna suomalaisten jakautuneet mielipiteet venäläistämispolitiikan vastatoimista nostattivat turhautumista. Adressin toteuttajat kritisoivat kotimaan päättäjiä varovaisuudesta ja näkökulman kapeudesta. Uhmakas kulttuuriadressi oli osaltaan puheenvuoro tässä keskustelussa.

Silti samanaikaisesti tiukka pitäytyminen periaatteissa ja heittäytyminen

lopputulokseltaan epävarmaan toimintaan herätti toteuttajissa huolta niin omasta kuin läheistensä tulevaisuudesta Suomessa. Eläminen erillään suku- ja perhepiiristä ja huoli näiden kohtaloista korostui ulkomailla asuessa. Myös joidenkin ulkomaisten tukijoiden esittämät visiot koko Suomen ”kelvollisen” väestön massamuutosta ja uudesta alusta toisella mantereella loivat välillä apokalyptisia tunnelmia hankkeeseen.

Kiihkeyttä ja huolta kotimaan puolesta synnytti myös se erillisyyks, missä suomalaiset useissa tapauksissa ulkomailla elivät. Huolimatta rikkaista ja hedelmällisistä kohtaamisista ulkomaisten tukijoiden kanssa suomalaiset elivät monissa tapauksissa omista ”kolonioissaan”. Välit paikallisiin olivat pääasiassa ammatillisia ja niiden lähtökohtana oli epätasa-arvoinen asetelma, jossa suomalaiset olivat pyytämässä ja oppimassa. Henkilökohtaiset ja luottamukselliset suhteet rakentuivat pääasiassa muihin suomalaisiin. Toteuttajille muodostui adressissa ja sen osaltaan viitoittamaa tietä kaksi eri elämänpiiriä, kotimainen ja ulkomainen, jotka olivat kuitenkin luonteeltaan erilaisia: kotimaista määrittä luottamuksellisuus ja turvallisuus, ulkomaista virikkeellisyys ja mielikuvituksellisuus.

Paikallisten osallistujien motiivit liki 60:ssa kaupungissa, joissa adressi koottiin, liittyivät enemmän oman maan ajankohtaisiin kysymyksiin ja kiinnostukseen kansainvälistä toimintaa ja tapahtumia kohtaan kuin nimenomaisesti Suomen tilanteeseen. Yksi tutkimuksen tulos onkin, että syitä adressiin osallistumiseen oli runsaasti ja ne vaihtelivat maittain.

Kulttuuriadressit osoitettiin tsaarille ja nimellisesti Suomen hyväksi. Ulkomainen tuki yhtenäistämispoliittikkaa vastaan kamppailleelle Suomelle sopi hyvin suomalaisille propagandisteille ja on muistelmateosten kautta säilyttänyt asemansa. Valtaosalle adressin allekirjoittajia suomalainen kulttuuri tai Suomen valtiollinen asema olivat hyvin vieraita, eikä lähdeaineiston pohjalta näytä siltä, että noin kahdessa kuukaudessa adressin taakse saadut yli tuhat tukijaa olisivat olleet osoittamassa tukeaan perustuslaillisille vaateille Suomen laillisista oikeuksista tai helmikuun manifestin vetämisestä takaisin.

Paikallisia perusteluja osallistumiseen olivat esimerkiksi toteuttajien henkilökohtaiset kytkökset Suomeen ja suomalaisiin, adressin soveltuvuus tai sen tematiikan kytkäytyminen sisäpoliittisiin debatteihin, mentaaliset ja historialliset yhteydet adressimaan aikaan omaan itsenäisyys- tai itsemääräämiskamppailuun, tai solidaarisuus toista pohjoismaata tai pientä kansakuntaa kohtaan. Kansainvälisesti suuntautuneiden tukijoiden keskuudessa oli myös vilpittömyyttä kiinnostusta ja uteliaisuutta uusia asioita kohtaan, minkä arvoa tuen motiivina ei pidä vähätellä. Jatkuva uuden tiedon kerääminen ja järjestäminen liitettäväksi ja sovellettavaksi eri yhteyksiin sekä laajemman perspektiivin saavuttamiseksi oli monen hanketta tukeneen intellektuellien elämäntapa.

Adressilla luotiin myös edellytyksiä kansainvälisen vaikuttamisen mekanismeille, mikä tosin omassa, lyhyeen aikajaksoon rajoittuvassa tutkimuksessani, ei erityisesti korostu. Adressi kytkäytyi kuitenkin Haagin rauhankonferenssiin eli pyrki välillisesti edistämään kansainvälistä sopimista. Myös Ihmisoikeuksien liiton tunnettujen henkilöiden osallistuminen adressiin on merkki sen soveltuvuudesta liiton toiminnan kansainvälistämiseen. Tanskassa adressi nähtiin ennakkotapauksena, johon voitaisiin palata jonkun muun

pienen valtion joutuessa aikakauden liittopolitiikan seurauksena hankalaan tilanteeseen. Pienten maiden neutraaliuden nostaminen esiin Haagin rauhankonferenssiin kytkettävissä keskusteluissa oli aivan yhtä lailla kaikkien Pohjoismaiden intresseissä.

Yleisin adressiteksteissä mainittu vaatimus tsaarille oli suomalaisten omien protestien huomioiminen ja tunnustaminen. Toinen pääkohta oli Haagin rauhankonferenssin uskottavuuden ja tulosten vaarantuminen Suomen tilanteen johdosta. Molemmat liittyivät samaan tematiikkaan, jota varten adresseja varsinkin 1840-luvulta Euroopassa oli laadittu, eli yksilön oikeuksien tunnustamiseen sekä toimimiseen lakien puitteissa itsevaltaisen päätöksenteon asemesta. Monia adressin tukijoita yhdisti epäluulo valtiokeskeisyyttä, uskonnollisuutta, militarismia ja yksinvaltiutta kohtaan. Niiden vastapainoksi asetettiin yksilön toiminta- ja mielipidevapaus, kaikkia yhtäläisesti koskeva lainsäädäntö, rauhanaate, tieteellinen maailmankuva ja rajat ylittävä eurooppalainen asiantuntijayhteistyö. Adressin allekirjoittaminen oli yksi tapa tukea näitä tavoitteita.

Haagin rauhankonferenssissa nähtiin mahdollisuuksia liennyttää suurvaltojen välistä liittopolitiikkaa, jonka sotilaallinen laskelmointi katsottiin Ranskan vallankumouksen periaatteiden vastaiseksi ja johon monet adressin tukijat suhtautuivat kriittisesti. He näkivät liittopolitiikassa yksinvaltiuden hyväksymistä, parlamentarismien vastaisuutta, moraalista rappiota, vähemmistökansallisuuksien sortoa tai keski- ja yläluokkaisen älymystön aseman heikkenemistä liittopolitiikkaa ajaneen autoritaarisen valtiojohtoon ja sille tukea osoittavien massojen välissä. Esimerkiksi sotilasliitossa Venäjän kanssa olleen Ranskan intellektuelleille Suomen kysymys oli hyvä keino purkaa aatteellisesti ristiriitaiseen liittosuhteeseen liittynyttä tuskaa ja käydä edes välillisesti keskustelua tämän liittosuhteen moraalisesta oikeutuksesta Suomen esimerkin kautta. Adressiin osallistuminen oli todiste siitä, että näitä vaaroja vastaan oltiin valmiita kamppailemaan konkreettisilla toimilla myös kansainvälisellä tasolla.

Nämä seikat olivat syynä siihen, että eri puolilla Eurooppaa näytti heräävän samanaikaisesti ajatuksia Suomea tukevan vetoituksen toteuttamisesta, joka sai käynnistyttyään ”välittömästi kaikkialla” myönteisen vastaanoton. Tähän viittaa myös se, että lähdeaineistossa useat adressidelegaation kansainväliset jäsenet kuvasivat adressia onnistuneeksi, vaikka tsaari ei edes suostunut ottamaan sitä vastaan. Tavoitteet eivät siten voineet liittyä yksin Suomen tilanteeseen.

Järjestäytyneempi kansainvälinen yhteistyö yhtä lailla rauhankonferenssin kuin Suomea tukevan adressin edistämiseksi oli looginen suuntaus. Tsaarin esitys kansainvälisestä aseidenriisuntakonferenssista ja harjoittama politiikka Suomessa nostivat Suomen hetkelisestikin keväällä 1899 kenties näkyvimmäksi kansainväliseksi aiheeksi ainakin eurooppalaisella tasolla. Suomi oli silti vain yksi niistä useista ajankohtaisista kansainvälisistä aiheista, joilla oli välineellistä arvoa laajemmassa debatissa, jossa vastakkain olivat valistuksen perinnön ja taantumuksellisuuden maailmankuvat ja arvot.

Adressit olivat yksi väline tässä vuoropuhelussa, mutta niiden ympärille muodostuneen yhteistyön toivottiin johtavan vähitellen kestävämpiinkin käytäntöihin. Kulttuuriadressi oli pieni osanen tätä kehityspolkua. Tsaarin ehdotus kansainvälisestä

aseidenriisuntakonferenssista tarjosi välineitä näiden aiheiden esillä pitämiseen ja tavallaan legitimoivat tsaarin asettamiseen osapuoleksi tässä keskustelussa. Jos yksinvaltiaan päätöksiin ei muuten ollutkaan direktio-oikeutta, oli hänen kansainvälisiä avauksiaan mahdollista samoin kansainvälisen kampanjan kautta opponoida.

Selkeä raja annetulle tuelle kulki haluttomuudessa osallistua keskusteluun Suomen valtiollisesta asemasta. Adressitekstien laadinnassa pidättäytyttiin ottamasta kantaa tähän tsaarin päätöksenteon piiriin kuuluvaan ja herkkään asiaan. Allekirjoituspyyntöihin tuli myös paljon kieltäytymisiä. Niissä maissa, joissa allekirjoituksia saatiin runsaasti, ei perusteena ollut pelkästään paikallisen verkoston yksituumaisuus ja auttamishalu, vaan esimerkiksi allekirjoittamiseen liittyneiden riskien vähäisyys, joko adressitekstin muotoilujen tai maan kansainvälispoliittisen aseman kautta.

Kulttuuriadressin toteuttaminen olisi sen suomalaisten ideoijien innokkuudesta huolimatta ollut mahdotonta ilman toteutusmaissa esiintynyttä osallistumishalua. Koska tämä halukkuus edellä kuvatun mukaisesti näyttää tutkimukseni valossa perustuneen enemmän paikallisiin tai yleisiin syihin, on tutkimukseni johtopäätös, että kulttuuriadressi tulee nähdä enemmän eurooppalaisen yhteistyön harjoittelmana ja aikaansaannoksena kuin suomalaisen poliittisen tilanteen ja Suomen ja Venäjän keskinäisten jännitteiden ratkaisemiseen pyrkineenä hankkeena.

5.3 Monille yleisöille: eliittiadressista kulttuuriadressiin

Suomen puolesta laadittavasta vetoomuksesta esitettiin useita erilaisia ehdotuksia. Toteutettu adressi perustui Konni Zilliacuksen suunnitelmaan, jonka tunnuspiirteenä oli eri maissa paikallisilta tiede- ja kulttuurivaikuttajilta käsin kerätyistä adresseista laadittu ja henkilökohtaisesti tsaarille toimitettava kokonaisuus. Lähdeaineiston perusteella Konni Ziliacus oli hahmotellut vetoomuskampanjaa jo Suomessa, mahdollisesti jopa ennen sinne palaamistaan vuoden 1898 lopulla, ja lopullisen mallin hän muokkasi Tanskan ulkoministeriön päällikön Peter Vedelin tekemän ehdotuksen pohjalta. Tämä malli ei oleellisesti muuttunut edes siinä vaiheessa, kun Zilliacuksen Berliinissä käynnistämä ja muiden suomalaisten Lontoossa suunnittelema adressi yhdistyivät samaksi hankkeeksi. Oleellisin muutos, jota Ziliacus tosin ei ennalta nähnyt, olivat ulkomaisten tukijoiden laatimat adressitekstit, jotka eivät vastanneet odotuksia ja vaihtelivat sisällöltään. Zilliacuksen tavoitteena maakohtaisten adressitekstien mallissa oli nopeuttaa työn etenemistä.

Zilliacuksen adressimallissa tarkoituksena oli ulosmitata mahdollisimman paljon näkyvyyttä ja saavuttaa adressilla eri kohderyhmiä eri vaiheissa.

Adressi osoitettiin muodollisesti Venäjän tsaarille. Adressin henkilökohtaisella toimittamisella pyrittiin pakottamaan hallitsija joko ottamaan adressi vastaan ja näin osallistumaan vuoropuheluun niin eurooppalaisen rauhanmanifestin kuin Suomeen kohdistamansa helmikuun manifestin tarkoituksenmukaisuudesta ja manifestien keskinäisestä johdonmukaisuudesta.

Nimellisesti adressiteksteissä ei kiistetty hallitsijan päätöksenteko-oikeutta. Hallitsija kuvattiin adresseissa Suomen kysymyksessä oman hallintonsa harhauttamaksi tai johdattelemaksi. Tällä taktiikalla pyrittiin varomaan liiallista provokaatiota ja mukailemaan sitä myönteistä kuvaa, jonka tsaari rauhanmanifestillaan oli saavuttanut. Samalla tosiasiallisesti kyseenalaistettiin tsaarin rauhanmanifestin tarkoituksien rehellisyys.

Valittu taktiikka oli varovainen ja taitava, koska sen avulla laskettiin saavutettavan tuloksia kaikissa tapauksissa. Mikäli hallitsija ottaisi adressin vastaan ja sen ehdotusten mukaisesti suostuisi huomioimaan myös suomalaisen suuren adressin vaatimukset, osoitaisi hän olevansa erehtyväinen aiempien päätöstensä suhteen tai ainakin valmis huomioimaan ulkopuolisten kritiikin maansa sisäisistä asioista. Mikäli adressit johtaisivat jopa helmikuun manifestin uudelleen tarkasteluun, hallitsija tosiasiallisesti tunnustaisi ”separatistisen” tulkinnan Suomen perustuslaillisesta määritelmästä asemasta. Jos taas tsaari ei ottaisi adressia vastaan, osoittautuisi hänen rauhanmanifestinsa antama kuva liberaalista ja keskusteluihin valmiista hyvántahtoisesta itsevaltiaasta vääräksi. Hallintonsa johdattelema tsaari olisi epäpätevä, tietoisesti helmikuun manifestiin sitoutunut taas rauhanmanifestista saadun mielikuvan vastaisesti taantumuksellinen.

Valintatilanteesta pyrittiin tekemään mahdollisimman vaativa asettamalla adressin valmistumisaikataulu niin, että adressi toimitettaisiin Pietariin juuri ennen suomalaisen suuren adressin saapumista virkatietä sinne käsiteltäväksi. Näin kulttuuriadressilla painostettaisiin hallitsijaa suurta adressia koskevan päätöksenteon osalta, kiinnitettäisiin kulttuuriadressista koituvan julkisuuden avulla uudestaan huomio suureen adressin, sekä sitä kautta helmikuun manifestiin ja Suomen tilanteeseen. Aiheesta suunnitelman mukaan heräävä julkinen keskustelu tekisi valintatilanteesta hallitsijalle vielä hankalamman. Adressihankkeen tultua julki esimerkiksi diplomaatit pitivät sitä epäonnistuneena ja ihmettelivät, oliko adressidelegaatio todella kuvitellut saavansa audienssin hallitsijan luokse ja miksi sitä ei toimitettu virkateitse. Näkemys osoittaa, että hallinto ei ymmärtänyt adressin todellisia tavoitteita. Useat delegaation jäsenet, kuten Ludovic Trarieux, Carl Norman-Hansen ja Waldemar Brøgger, kritisoivat esitettyjä arvioita adressin epäonnistumisesta. Heidän mukaansa adressi loi joka tapauksessa edellytykset Suomen poliittisen tilanteen julkiselle käsittelylle ja kansainvälisen yhteistyön jatkumiselle. Adressilla oli siis muitakin tavoitteita kuin naiivi kuvitelma tsaarin Suomen politiikan välittömästä suunnanmuutoksesta.

Tämän propaganda-arvoltaan varmaksi laskelmoidun lopputuleman tehoa lähdettiin lisäämään tekemällä adressista toteutustavaltaan kaksivaiheinen. Ensin adressi koottaisiin talkootyönä fyysiseksi adressiasiakirjaksi, joka toimitettaisiin kansainvälisen delegaation saattamana Pietariin hallitsija-audienssilla luovutettavaksi. Tämän ulkoisesti komean laitoksen mallina toimivat mm. Dreyfusin tapauksessa laaditut kansainväliset tukiadressit. Tämän seremoniallisen toimituksen jälkeen adressin toisen käsittelyvaiheen tulisi muodostamaan aiheen käsittely lehdistössä. Adressi oli onnistuttu pitämään salassa ja sen arvioitiin saavuttavan laajaa huomioarvoa. Kun adressitekstit ja niiden allekirjoittajat julkaistaisiin lehdistössä, se saavuttaisi suuren yleisön tietoisuuden.

Lehdistökäsittely oli periaatteessa myös kaksivaiheinen: aihe uutisoitaisiin ulkomaisessa lehdistössä, jota edelleen lainattaisiin kotimaiseen lehdistöön, jossa se esiteltäisiin kansainvälisesti heränneenä ja toteutettuna mielenilmauksena Suomen puolesta.

Kaksinainen malli liittyi käsillä oleviin malleihin, mutta myös traditioihin. Siinä yhdistyivät lehdistössä painettujen julkisten Dreyfus-vetoomusten mallit suomalaisessa perinteessä olleeseen tapaan kääntyä hallitsijan puoleen tärkeimmissä asioissa audienssia hakevan lähetystön muodossa.

Propaganda-arvon täydentäisivät ne eri yleisöt, joille adressi, tarvittaessa eri ajankohditiin tahdistettuna, voitaisiin osoittaa. Muodollisesti adressi oli osoitettu Venäjän tsaarille. Lehdistökäsittelyn osalta kohteena olisi suuri yleisö. Akateemisen allekirjoittajakuntansa osalta se puhuttelisi asiantuntijayleisöä.

Samalla adressi toimi kanavana Suomen ja muun Euroopan välisessä vuoropuhelussa. Toisaalta sen tarkoituksena oli välittää tietoa poliittisesta tilanteesta Suomessa ja epäsuorasti suomalaisesta kulttuurista yleisemmin muualle Eurooppaan. Toisaalta se välitti kuitenkin myös Suomeen ja suomalaisille rohkaisevaa viestiä siitä, että Euroopassa ei suhtauduttu välinpitämättömästi ”sortopolitiikkaan” edes mantereen reunamalla olevassa pienessä rajamaakunnassa.

Hankkeen viimeisen vaiheen muodosti siitä saman vuoden lopussa laadittu eripainos, jota myytiin ympäri Suomea. Lopuksi tätä *Pro Finlandia* -faksimilä toimitettiin adressissa mukana olleille kansainvälisille intellektuelleille, joiden kiitokset saadusta lahjasta julkaistiin myös näkyvästi suomalaisissa lehdistössä. Näin keskustelua aiheesta pitketettiin. Pro Finlandiasta tuli samantyyppinen markkinointituote kuin Suomi 18. vuosisadalla -julkaisusta aikanaan, ainoastaan huomattavasti propagandistisempi.

Tutkimuksessani olen tuonut esiin, että tekijät mielsivät ja nimesivät hankkeensa *eliittiadressina* tai *kansainvälisenä* adressina. Kansainvälisen keskusteluyhteyden avaamisen ohella tarkoituksena oli saada suorasaanaista tukea suomalaisten omalle protestoinnille ja tulkinnoille Suomen perustuslaillisista oikeuksista. Tämä perustui osin esikuva-ajattelun sävyttämiin ylioptimistisiin odotuksiin adressin oletettujen ja toivottujen tukijoiden profiloitumishalusta hankkeessa. Adressitekstien sanamuodot jäivät kuitenkin lopulta verraten maltillisiksi. Jouduttiin hiljaisesti hyväksymään se, että kulttuuriadressin tuominen kansainväliselle näyttämölle, jossa sen juuretkin olivat, riisui sen suomalaisista poliittisista elementeistä. Valtio-oikeudellisia argumentteja enemmän tilaa adressiteksteissä saivat mielipiteen ilmaisuvapaus ja kansainvälinen sopiminen ja vuoropuhelu.

Adressin allekirjoittajajoukko edusti kyllä eliittiä, mutta lähinnä sen akateemista osaa. Taiteilijoiden ja yleisesti kulttuurivaikuttajien rooli jäi pieneksi. Kulttuuria ei myöskään nostettu merkittävästi esiin adressiteksteissä.

Tästä huolimatta kansainvälisestä eliittiadressista tuli sittemmin *kulttuuriadressi*. Tutkimuksessani olen tuonut esiin, että käsite on peräisin ennen muuta lehdistöstä ja se otettiin käyttöön hyvin pian adressin julkistamisen jälkeen. Adressin erilaisten tavoitteiden ja kohdeyleisöjen vuoksi kulttuuri oli sopivan laava kuvaamaan niitä kaikkia. Siihen ei myöskään liittynyt eliitin, sivistyneistön tai vaikkapa tieteen tai tiedemiesten tapaisia jännitteitä

tai vaikeaselkoisuutta. Vaikka adressilla tavoiteltiin eurooppalaisen akateemisen eliitin huomiota, ei tätä haluttu tuoda korostetusti näkyviin adressissa, joka kuitenkin muodollisesti oli esitetty Suomen puolesta – *Pro Finlandia* sen faksimilepainoksen mukaan.

Adressin hienous vaikutusvälineenä oli juuri sen joustavuudessa, kyvyssä adaptoitua lähes mihin tahansa sisällölliseen painotukseen. Tähän liittyy sen ”leijuminen” poliittisen, diplomaattisen ja kulttuurisen ulkomaisen vaikuttamisen ja vaikuttajien liepeillä, mutta kytkeytymättä silti tiukasti vain yhteen niistä. Adressia lähdettiin laatimaan tilanteessa, jossa Suomen kysymyksen saaminen valtioiden väliseen viralliseen diplomaattiseen keskusteluun oli tajuttu mahdottomaksi, mutta rauhankonferenssin yhteyteen yhä mahdolliseksi. Rauhankonferenssitematiikasta tulikin lopulta adressin tukijoiden vahvin yhteinen nimittäjä.

Adressihankkeella oli myös todellisia yhtymäkohtia kulttuuriin, mutta ne eivät tule esiin adressiteksteissä, vaan adressin tukijoiden ajattelussa ja toiminnassa. Keskeinen viitekehys oli yhteinen eurooppalainen kulttuuri ja historia. Suomalainen, erityisesti ruotsinkielinen kulttuuri ankkuroitiin länsieurooppalaiseen kulttuuriin ja sen vastakohtana nähtiin barbaarinen, aasialainen ja itäinen venäläinen kulttuuri. Tyypillisesti adressin toteuttajien näkemyksissä esiintyy tulkinta, että Suomen valtiollisen ja kansallisen itsenäisyyden loukkaaminen oli hyökkäys ja uhka koko eurooppalaista kulttuuria vastaan.

Tämä suomalaisen kulttuurin kytkeminen länsimaisuuteen, joka oli suomalaisten adressiaktiivien reseptilaatikossa enemmänkin lähtökohta Euroopassa toteutettavan Suomi-vetoomuksen ideoinnissa, oli hankkeen eurooppalaisille edustajille sopivampi tavoite. Adressin kautta Suomi haluttiin esittää osana eurooppalaista kulttuuriperhettä ja länsimaista oikeuskäsitystä. Kuten Eino Leino *Nykyajan* artikkelissaan kansainvälisten tukijoiden toiveista totesi:

*”Eivät he meiltä mitään muuta vaadi kuin, että pysymme sinä, mitä olemme, suomalaisina, ja siten kannamme vaatimattoman osamme ihmiskunnan suurelle alttarille. Emmekö pysyisi, emmekö kantaisi?”*⁶⁰⁵

Leinon sitaatti osoittaa, että suomalaisen kulttuurin yhteys oli yhtä käyttökelpoinen argumentti niin ulkomailla kuin kotimaassakin. Adressin toteutuminen itsessään toimi aikalaisille Suomessa yhtenä todisteena tästä suomalaisen ja eurooppalaisen kulttuurin yhteydestä. Näin adressilla myös tietoisesti luotiin kuvaa ”todellisuudesta” tavoittelemalla näkyvyyttä ja ”julkisen mielipiteen” hyväksyntää, jonka kautta kuva pitemmän ajan kuluessa vakiintuisi yleisesti tunnustetuksi tosiasiaksi. Fakta myös on, että adressi teki suomalaista kulttuuria Euroopassa tunnetummaksi.

Kategorisen läntisen ja itäisen kulttuuripiirien välisen vastakkainasettelun alle mahtui myös tarkemmin rajautuneita kulttuuriin liittyneitä teemoja. Pohjoismaisissa adresseissa ja

⁶⁰⁵ E.L. [Eino Leino] 1899, 325. Samanlaista suomalaisen kulttuurin yhteyttä ja merkitystä eurooppalaiseen kulttuurin toisiin myös E.N. Setälä, joka itsekin oli mukana kulttuuriadressin toteutuksessa. Katso *Spectator* [E.N. Setälä] 1899, 484.

niiden valmistelijoiden ajattelussa näkyi solidaarisuus saman historian ja kulttuuripiirin edustajaa kohtaan. Tämä näkyy myös siinä, että pohjoismaisten adressien tukijoiden joukossa oli varsinaisia kulttuurialojen ja taiteiden edustajia enemmän kuin muualla. Erityisesti Ruotsissa ajatus ruotsinkielisestä kulttuurista suomalaisen kulttuurin välittäjänä läntiseen Eurooppaan koettiin tärkeänä. Jos ruotsalaisten adressiaktiivien innossa oli kaikuja skandinavistisesta unioniajattelusta, Norjassa taas samastuttiin suomalaisen kansallisen kulttuurin kamppailuun laajemman emämaan yhtenäistämisyrittämyksiä vastaan. Unkarin adressityössä tärkeässä roolissa oli yhteinen kielellinen historia.

Toisaalta suomalaista kulttuuria paikoin ihailtiin sen omaperäisyyden vuoksi. Pisimmälle tässä suhteessa meni saksalainen kulttuuriadressin tukipilari, filosofi Rudolf Eucken, joka näki suomalaisen kulttuurin ainutlaatuisuutena sen sekoittumisen uralilaisista ja germaanisista aineksista. Euckenin kulttuuripainotteisuus näkyi vahvasti Saksan adressitekstissä, joka käsittelee oikeastaan ainoana adresseista lähinnä kulttuurisia kysymyksiä, sivuten kokonaan valtiollis-oikeudellisen ulottuvuuden.

Suomalaisen kulttuurin esimerkillisyys ei ollut ainoastaan abstraktia, vaan myös käytännön esikuvallisuutta koulutuksessa, taiteissa, kansanopetuksessa ja yleisessä sivistystasossa – nykyajasta katsottuna varsin ajankohtaisilta kuulostavia Suomen maakuvamarkkinoinnin teemoja. Adressissa mukana olleille historiantutkijoille, kieli- ja kansatieteilijöille ja muille humanististen ja kulttuurialojen edustajille kulttuurinäkökulma ei ollutkaan pelkkää propagandaa, vaan kaikessa akateemisuuudessaankin varsin todellinen.

Ei olekaan ihme, että adressiaktiivien joukossa oli myös aidosti Suomesta ja suomalaisesta kulttuurista kiinnostuneita vaikuttajia, jotka eivät tarvinneet erityisempiä syitä Suomea esiin tuovan ja sympatisoivan vetoimuksen tukemiseen. Esimerkiksi adressidelegaatit Willem van der Vlugt, Emilio Brusa ja Waldemar Brøgger loivat ammatillisia yhteyksiä osin adressia ennen, osin sen aikana ja sen vaikutuksesta myös sen jälkeen. Toisille tukijoille Suomi näyttäytyi henkilökohtaisella tasolla. Gertrud Coupland innostui Suomesta suomalaisten vuokralaistensa ja näiden ystävien kautta. Hyvin monella tukijalla, kuten Ivar Berendsenillä, Sven Palmella tai József Szinnyeillä taustalla vaikuttivat suomalainen puoliso tai läheinen suomalainen kollega. Näillä tukijoilla Suomesta ja suomalaisesta kulttuurista tuli osa identiteettiä – kulttuuriadressilla oli tässä oma, pieni osuutensa.

Huolimatta vähäisestä muodollisesta osuudesta adressin teksteissä tai allekirjoittajajoukossa, Euroopan kansallisten kulttuurien hedelmällinen vuorovaikutus oli kenties vahvin jälki, jonka adressi jälkeensä jätti. Kulttuuriset elementit täydensivät monipuolisesti Eurooppaa kohti eri puolilta ja eri näkökulmista pyrkineen adressikampanjan. Vaikka kulttuuriadressi laadittiin nimellisesti Suomen tueksi ja esitettiin protestina Venäjää vastaan, oli se olemukseltaan ennen muuta koko Euroopan nimissä laadittu akateemisten verkostojen voimainponnistus ja keskinäisen solidaarisuuden konkreettinen osoitus.

6. LOPUKSI: NÄKÖKULMIA MYÖHEMPÄÄN KULTTUURI- ADRESSITUTKIMUKSEEN

Tämä tutkimus on läpileikkaus ja katsaus hyvin lyhyen aikavälin sisällä toteutetusta kampanjasta, eurooppalaisesta kulttuuriadressista. Tutkimus tarjoaa kurkistusikkunan niihin lähtökohtiin ja kysymyksiin, joita adressin toteuttajilla oli edessään ja mielessään kevään 1899 aikana. Tutkimus peilaa pitkälti adressin toteuttajien mielenmaisemaa.

Adressin suunnittelu- ja valmistelutyön lähteisiin nojaava rekonstruointi on ollut varsin mittava työ, joka käytännön tasolla on rajannut pois kysymyksiä, joista adressihanketta olisi myös voinut käsitellä. Tutkimuksessa tehty valinta tehdä kulttuuriadressista kokonaisuus ja käydä seikkaperäisesti läpi adressityö jokaisessa maassa ja pitäen periaatteessa sen jokaista toteuttajaa – keskeisiä suunnittelijoita ja laatijoita tarkemmin, allekirjoittajia eräänlaisen ryhmäajattelun kautta – käsittelyn piirissä, on tarkoittanut sitä, että työekonomisista syistä ja tutkimuksen laajuuden hallitsemiseksi adressin tarkastelu hiukan etäämpää, osana laajempaa ajallista, alueellista ja toiminnallista kehystä on jäänyt tutkimuksen ulkopuolelle. Myös lähdeaineiston osalta tekemäni valinnat ovat vaikuttaneet näihin rajauksiin.

Kulttuuriadressi tutkimusaiheena ei millään tavoin ole loppuun kaluttu oman työni myötä. Päinvastoin, oman tutkimukseni yhtenä johtoajatuksena on ollut keskeiset tapahtumat ja henkilöt ja näiden väliset yhteydet esittämällä luoda kestävä selkänöjä aihetta erilaisista näkökulmista tarkastelevalle tulevalle tutkimukselle. Omassa tutkimuksessani olen dekonstruoinut kansallisesta näkökulmasta kulttuuriadressia lähestyneen tutkimuksen epäkohtia, mutta eurooppalaisesta näkökulmasta huolimatta adressin yhtymäkohdat Suomeen ovat silti oleellinen sitä. Esimerkiksi tämä antaa tulevalle tutkimukselle mahdollisuuksia ”irroittautua” kysymyksenasettelussa selkeämmin Suomeen liittyvästä tematiikasta. Tämän loppuluvun tarkoituksena on nostaa esiin muutamia näkökulmia, joista kulttuuriadressin tutkimusta on mahdollista jatkaa.

Aikalaisten muistelmakirjallisuudessa eri maiden merkkihenkilöiden yhden maan puolesta laatimana vetoomuksena kulttuuriadressi on esitetty ainutlaatuisena ja poikkeuksellisen hankkeena ja myös uniikkina historiallisena lähdedokumenttina. Tätä oletusta ei varsinaisesti ole lähdetty kiistämään omassa tutkimuksessani, vaikka olenkin dekonstruoinut hankkeen täysin myönteiseen vastaanottoon ja ongelmattomaan toteutukseen liittyneitä virheellisiä tulkintoja. Omassa tutkimuksessani en ole voinut varsinaisesti ottaa kantaa adressin ainutlaatuisuuteen, koska en ole lähtenyt selvittämään, onko vastaavia muita adresseja toteutettu.

Kysymys siitä, onko samanlaisia – eri maiden yksityishenkilöiden yksittäisen maan puolesta järjestämiä – hankkeita toteutettu ennen tai jälkeen kulttuuriadressia, on itsessään triviaali. Kulttuuriadressin ymmärtämisen kannalta siihen liittyvä oleellisempi kysymys on, millaista valtiollista tai kulttuurista kansainvälistä vaikuttamistyötä ja verkostoitumista muista maista käsin on toteutettu. Saman aikakauden eurooppalaisten pienten valtioiden tai vähemmistökansallisuuksien – esimerkiksi Pohjoismaiden tai Itä-Euroopan valtioiden ja kansallisuuksien - pyrkimys oman näkyvyytensä ja oikeuksiensa edistämiseen toisi perspektiiviä kulttuuriadressin ainutlaatuisuuden ja toteutusmekanismien ymmärtämiseen. Tällainen näkökulma antaisi mahdollisuuden luoda teoreettisempaa viitekehystä sille, millaisilla mekanismeilla kansainvälinen vaikuttaminen on toiminut ja miten se on mahdollisesti muuttunut ajan mittaan. Omassa työssäni olen tukeutunut lähinnä Stéphane Reznikowin tutkimukseen tšekien kampanjoinnista Ranskassa, missä voidaan havaita yhtymäkohtia suomalaisten kampanjointiin kulttuuriadressissa ja sitä ennen lehdistövaikuttamisessa. Erojakin toki on. Esimerkiksi tšekit hakivat selkeästi suomalaisia enemmän diplomaattisia takuita Ranskalta todella kriittisiä, oleellisesti kansalliseen itsemääräämisoikeuteen vaikuttavia tilanteita ajatellen.

Vastaavasti kulttuuriadressin suhdetta muihin vetoomuksiin ja paikkaa eurooppalaisessa adressitraditiossa voisi tutkia esittelemällä yksityiskohtaisemmin ja vertailemalla esimerkiksi eurooppalaisia Dreyfus-tukiadresseja tai muita saman aikakauden vetoomuksia niin kulttuurihistoriallisina dokumentteina (ulkoasultaan, esitystavaltaan) kuin toteutukseltaan kulttuuriadressin kanssa. Esimerkiksi rauhankonferenssiehdotuksen tukiadressit, Ruotsin suuri äänioikeusadressi tai amerikansuomalaisten adressi mainitaan tutkimuksessani, mutta lähinnä viitteellisesti tutkimuskirjallisuuden pohjalta. Samanlaista keskustelua kuin Suomen tilanteesta, käytiin monista vastaavista aiheista, jotka siirtomaapolitiikan ja ajankohtaisen valtiollisten valtakulttuurien yhtenäistämispolitiikan yhteydessä nousivat esiin ja joista lehdistö tehokkaasti uutisoi. Tuomalla näitä enemmän esiin ja liittämällä kulttuuriadressiä tällaiseen laajempaan kansainväliseen keskusteluun, saataisiin huomattavasti lisäymmärrystä paitsi adressien toteutustapoihin, myös niihin olosuhteisiin, joissa kulttuuriadressin toteuttajat hakivat tukea kansainvälisesti tunnetuilta vaikuttajilta.

Kulttuuriadressin muiden kuin suomalaisten toteuttajien motiivit jäävät tutkimuksessani lopulta varsin sekalaisista ja paikoin tietosisällöllisesti ohuista aineistoista koottujen tulkintojen varaan. Tähän on muutamia syitä. Ensinnäkin keskeisten noin kuudenkymmenen ulkomaisen tukijan toiminnan syvällisen ymmärtämisen kannalta riittävä

taustoittaminen olisi tarkoittanut mittavaa perehtymistä henkilöhistoriallisiin tietoihin ja eri maiden ajankohtaisiin poliittisiin ja yhteiskunnallisiin olosuhteisiin. Toiseksi ulkomaisten ja suomalaisten osanottajien tasapuolinen tarkastelu olisi edellyttänyt myös ulkomaisten henkilöiden yksityisarkistojen perkaamista ja niihin perehtymistä. Olen jonkin verran oman tutkimukseni lähteitä kartoittaessani selvittänyt mahdollisuuksia tähän, ja se vaikuttaa varsin laajatoiselta ja kalliilta urakalta, jossa tulokset saattavat jäädä fragmentaariseksi. Poikkeuksen muodostaa mittava Sven Palménin henkilöarkisto Tukholman kaupunginarkistossa, josta arkistoluetteloiden perusteella voisi olla lupa odottaa enemmän. Tällaisia käytännön haasteita voisi silti ohittaa keskittymällä tutkimuksessa yksittäisten maiden tai yksittäisten henkilöiden lähtökohtien ja motiivien selvittämiseen ja keskinäiseen vertailevaan tutkimukseen. Vastaavasti adressin toteutusta voisi tarkastella case study -tyyppisesti yksittäisen toteutusmaan ajankohtaista tilannetta ja allekirjoittajajoukkoa huolellisemmin käsitellen.

Nykyaikainen yhä digitaalisempi tutkimusympäristö tarjoaisi parempia lähtökohtia kulttuuriadressia koskevan lehdistötutkimuksen tekemiseen. Osana omaa työtäni selvitin jonkin verran mahdollisuuksia tähän työhön eurooppalaisessa mittakaavassa ja päätelmäni oli, että toistaiseksi tämä vaatisi edelleen melko suurta työmäärää. Monet palvelut ovat myös täysin maksullisia. Tilanne muuttuu kuitenkin tältä osin nopeasti. Joka tapauksessa ajankohtaisia kuvauksia ja arvioita kulttuuriadressista voisi nykyiselläänkin tutkia keräämällä otantana muutamien suurten eurooppalaisten lehtien ja aikakausjulkaisujen sarjoista aihetta käsitteleviä artikkeleita. Esimerkiksi rauhankonferenssin ja adressihankkeen välisen suhteen ymmärtämisen ja adressin muiden kuin suomalaisten tukijoiden ajattelun ja aikalaiskeskustelun kannalta tämä näkökulma toisi oleellista lisätietoa. Lehdistökartoitus olisi hyvä vaihtoehto tutkimusprojektille.

Suomessa mahdollisuus sanomalehtien ja aikakausjulkaisujen tutkimukseen ja erilaisten hakujen ajamiseen on erittäin hyvä, kiitos Kansalliskirjaston digitaalisen aineistopalvelun. Olen hyödyntänyt tätä mahdollisuutta enemmän kuin tutkimuksestani lopulta ilmenee, tekemällä varsin mittavia hakusanahakuja vuoden 1899 lehtiin. Tämä mahdollisuus olisi hedelmällinen varsinkin selvittäessä kulttuuriadressin jälkivaikutusta ja vastaanottoa kotimaassa. Kansallisarkiston käsinkirjoitetun tekstin sisällöntunnistuksen hankkeet tuovat tulevaisuudessa apua kirjeaineistojen läpikäymiseen.

Ylipäänsä kulttuuriadressin jälkivaikutus muodostaa oman tutkimuskohteensa. Miten se vaikutti tulevaan kansalliseen propagandaan ulkomaille ja miten se näkyy siihen keskeisesti osallistuneiden henkilöiden myöhemmissä vaiheissa? Transnationalistisen tutkimussuuntauksenkin kannalta ylikansallisten suhteiden ja vuorovaikutuksen seuraukset pitemmällä aikavälillä olisivat mielenkiintoinen teema. Olen jonkin verran nostanut esiin tutkimuksessani adressin toteuttajien myöhempää suhdetta Suomeen tai uravalintoja, joihin adressihankkeella nähdäkseni on ollut vaikutusta. Aihe on kiinnostava ja sitä voisi lähestyä esimerkiksi valitsemalla muutamien henkilöiden otoksen ja selvittämällä laajemman ajallisen jakson osalta, miten ylikansallinen verkostoituminen heidän elämässään myöhemmin ilmeni ja vaikutti. Adressihankkeen toteuttajien myöhempiä vaiheita ja adressin

”jälkivaikutusta” voisi tietenkin lähestyä myös puhtaammin perhe- ja sukunäkökulmasta tai vaikkapa psykohistoriallisin metodein.

Tutkimuksessani nousee esiin muutamia varsin kansainvälisesti verkostoituneita ja mentaalisesti orientoituneita henkilöitä, joiden kohdalla ajatus kansainvälistä ajattelua ja toimintaa korostuneesti käsittelevästi elämäkerrasta ei tunnu tarpeettomalta. Moni tässäkin tutkimuksessa useammassakin kohdassa mainittu henkilö on edelleen vailla elämäkerrtaa, varsinkin ajatellen historian tutkimuksen standardit täyttäviä historiikkeja.

Kuten johtopäätöksissä olen maininnut, kulttuuriadressi on yksi osa kansainvälisen sopeutumisen kehitystä. Välineenä käytettiin erilaisia ylikansallisia rakenteita ja kampanjoita, joiden painoarvoa samalla pyrittiin vahvistamaan ja asemaa vakauttamaan. Tällaisia olivat Ihmisoikeuksien liitto ja kansainvälisen oikeuden instituutti, joiden jäseniä osallistui myös kulttuuriadressiin. Kulttuuriadressihankkeesta samoin kuin Haagin rauhankonferenssista lähti liikkeelle ajatuksia, jotka myöhemmin johtivat suunnitelmiin kansainvälisestä tuomioistuimesta ja rauhaninstituutista ja -palkinnosta. Nämä teemat rajautuivat ajallisesti oman tutkimukseni ulkopuolelle. Olisi kiinnostavaa kytkeä adressi kiinteämmin tähän kansainvälisoikeudellisten mekanismien historiaan.

Tutkimukseni on ankkuroitunut varsin vahvasti akselille, jonka toisessa päässä on Suomi ja toisessa länsieurooppalaiset valtiot. Vaikka tuon tutkimuksessani esiin, miten keskeinen asema suhtautumisella Venäjään ja sen hallitsijaan varsinkin adressin ulkomaisten toteuttajien motiiveissa ja kokonaisriviössä oli, voisi aihetta tutkia huomattavasti analyttisemmin muuttamalla akselin toiseksi pääksi Suomen asemesta Venäjän. Adressin merkitystä eurooppalaisessa keskustelussa, mutta myös vastaanottoa ja mm. tsaarin kieltävän suhtautumisen syitä, olisi siis mahdollista arvioida paremmin lähestymällä aihetta vielä enemmän sekä tsaarin ulkopoliittikan että eurooppalaisen Venäjä-suhteen näkökulmasta. Varsinkin adressia venäläisestä näkökulmasta tarkasteleva tutkimus puuttuu liki kokonaan ja jää lähinnä kuvaukseen adressidelegaation vastaanottoon Pietarissa ja mm. Bobrikovin joihinkin satunnaisiin viittauksiin hankkeesta. Kysymystä voisi tarkastella paljon laajemmin venäläisen ulkopoliittikan eli hallinnon näkökulmasta, mutta myös venäläisen poliittisen ja kansalaistoiminnan, kuten venäläisten liberaalipiirien suhtautumisen osalta. Hallintoon kriittisesti suhtautuvat venäläiset äänenpainot vilahtavat nopeasti omassa tutkimuksessani niin maan sisäisten liberaalien kuin ulkomaille muuttaneiden Vapaa Venäjä-klikkien yhteydessä. Näiden ryhmien suhtautumista suomalaisen kansainväliseen propagandaan voisi tutkia yksin adressihankkeenkin tiimoilta.

Liitteet

LIITE 1. ALLEKIRJOITTAJIEN MAA- JA ALAKOHTAINEN JAKAUTUMINEN

	AKATEEMISET	AKATEEMISET %	TIEDE- JA KULTTUURI-INSTITUUTIOT	TIEDE- JA KULTTUURI-INSTITUUTIOT %	MUUT OPPILAITOKSET	MUUT OPPILAITOKSET %	ARKISTOT, MUSEOT, KIRJASTOT	ARKISTOT, MUSEOT, KIRJASTOT %	KIRJAILLIJAT JA LEHTIMIEHET	KIRJAILLIJAT JA LEHTIMIEHET %
Saksa	143	89,94%	3	1,89%	2	1,26%	3	1,89%	3	1,89%
Itävalta	39	100,00%		0,00%		0,00%		0,00%		0,00%
Belgia 1	4	15,38%	5	19,23%	2	7,69%	1	3,85%	3	11,54%
Belgia 2	8	100,00%		0,00%		0,00%		0,00%		0,00%
Tanska	12	26,67%	3	6,67%	5	11,11%	2	4,44%	6	13,33%
Ranska	42	61,76%	10	14,71%	3	4,41%		0,00%	5	7,35%
Iso-Britannia	117	78,00%	12	8,00%		0,00%	2	1,33%	4	2,67%
Hollanti	14	35,90%	2	5,13%		0,00%	1	2,56%	2	5,13%
Unkari	5	16,67%	1	3,33%		0,00%	1	3,33%		0,00%
Italia	215	74,14%	9	3,10%	19	6,55%	4	1,38%	3	1,03%
Norja	15	48,39%		0,00%		0,00%	1	3,23%	5	16,13%
Ruotsi	43	54,43%	3	3,80%		0,00%	5	6,33%	10	12,66%
Sveitsi	77	77,00%	3	3,00%	2	2,00%		0,00%	2	2,00%
Kaikki ala	734	68,98%	51	4,79%	33	3,10%	20	1,88%	43	4,04%
Kaikki ala %	68,98%		4,79%		3,10%		1,88%		4,04%	

	TAITEILIJAT	TAITEILIJAT %	POLIITIKOT	POLIITIKOT %	TUOMARIT JA JURISTIT	TUOMARIT JA JURISTIT %	MUUT ALAT	MUUT ALAT %	YKSITYISHENKILÖT JA YHDISTYKSET	YKSITYISHENKILÖT JA YHDISTYKSET %	YHTEENSÄ MAA	YHTEENSÄ MAA %
Saksa	2	1,26%		0,00%		0,00%		0,00%	3	1,89%	159	14,94%
Itävalta		0,00%		0,00%		0,00%		0,00%		0,00%	39	3,67%
Belgia 1	5	19,23%		0,00%	3	11,54%	3	11,54%		0,00%	26	2,44%
Belgia 2		0,00%		0,00%		0,00%		0,00%		0,00%	8	0,75%
Tanska	7	15,56%		0,00%		0,00%	1	2,22%	9	20,00%	45	4,23%
Ranska	7	10,29%	1	1,47%		0,00%		0,00%		0,00%	68	6,39%
Iso-Britannia	1	0,67%	3	2,00%	3	2,00%	4	2,67%	4	2,67%	150	14,10%
Hollanti		0,00%	10	25,64%	5	12,82%	4	10,26%	1	2,56%	39	3,67%
Unkari		0,00%	23	76,67%		0,00%		0,00%		0,00%	30	2,82%
Italia		0,00%	28	9,66%	4	1,38%	4	1,38%	4	1,38%	290	27,26%
Norja	7	22,58%	2	6,45%	1	3,23%		0,00%		0,00%	31	2,91%
Ruotsi	2	2,53%	6	7,59%		0,00%	10	12,66%		0,00%	79	7,42%
Sveitsi		0,00%	7	7,00%	3	3,00%	5	5,00%	1	1,00%	100	9,40%
Kaikki ala	31	2,91%	80	7,52%	19	1,79%	31	2,91%	22	2,07%	1064	100,00%
Kaikki ala %	2,91%	0	7,52%		1,79%		2,91%		2,07%		100,00%	

LIITE 2. AKATEEMISTEN ALLEKIRJOITTAJIEN MAAKOHTAINEN JAKAUTUMINEN

	OIKEUS- JA VALTIOTIETEET	OIKEUS- JA VALTIOTIETEET %	LÄÄKETIETEET	LÄÄKETIETEET %	HUMANISTISET TIETEET	HUMANISTISET TIETEET %
Saksa	22	15,38%	22	15,38%	56	39,16%
Itävalta	8	20,51%	12	30,77%	11	28,21%
Belgia 1	3	37,50%		0,00%	2	25,00%
Belgia 2		0,00%		0,00%		0,00%
Tanska		0,00%	2	16,67%		0,00%
Ranska	8	19,05%	1	2,38%	14	33,33%
Iso-Britannia	18	15,38%	9	7,69%	40	34,19%
Hollanti	6	42,86%	1	7,14%	5	35,71%
Unkari		0,00%	1	20,00%	2	40,00%
Italia	84	39,07%	32	14,88%	30	13,95%
Norja	1	6,67%	2	13,33%	6	40,00%
Ruotsi	3	6,98%	10	23,26%	21	48,84%
Sveitsi	29	37,66%	4	5,19%	19	24,68%
Kaikki ala	182	24,80%	96	13,08%	206	28,07%
Kaikki ala %	24,80%		13,08%		28,07%	

	LUONNONTIETEET JA TEKNISET ALAT	LUONNONTIETEET JA TEKNISET ALAT %	KAUPPATIETEET	KAUPPATIETEET %	MUUT JA MÄÄRITTÄMÄTTÖMÄT TIETEENALAT	MUUT JA MÄÄRITTÄMÄTTÖMÄT TIETEENALAT %	YHTEENSÄ MAA	YHTEENSÄ MAA %
Saksa	24	16,78%	3	2,10%	16	11,19%	143	19,48%
Itävalta	6	15,38%	2	5,13%		0,00%	39	5,31%
Belgia 1		0,00%		0,00%	3	37,50%	8	1,09%
Belgia 2		0,00%		0,00%	4	100,00%	4	0,54%
Tanska		0,00%		0,00%	10	83,33%	12	1,63%
Ranska	12	28,57%	2	4,76%	5	11,90%	42	5,72%
Iso-Britannia	27	23,08%	4	3,42%	19	16,24%	117	15,94%
Hollanti	1	7,14%		0,00%	1	7,14%	14	1,91%
Unkari	2	40,00%		0,00%		0,00%	5	0,68%
Italia	53	24,65%	15	6,98%	1	0,47%	215	29,29%
Norja	4	26,67%		0,00%	2	13,33%	15	2,04%
Ruotsi	6	13,95%	1	2,33%	2	4,65%	43	5,86%
Sveitsi	19	24,68%	2	2,60%	4	5,19%	77	10,49%
Kaikki ala	154	20,98%	29	3,95%	67	9,13%	734	100,00%
Kaikki ala %	20,98%		3,95%		9,13%		100,01 %	

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

Lähteet

Arkistolähteet

Kansallisarkisto, Helsinki

Carl Armfeltin kirjeenvaihtokokoelma (CA KA)

Kulttuuriadressi (KA KA)

Leo Mechelinin kokoelma (LM KA)

Arvid Neoviuksen kokoelma (AN KA)

Werner Söderhjelmin kokoelma (WS KA)

Kansalliskirjasto, Helsinki

Yrjö Hirnin kokoelma [sisältää myös Karin Hirnin ja Yrjö ja Karin Hirnin vanhempien kokoelman] (YH KK)

Werner Söderhjelmin kokoelma (WS KK)

Åbo Akademis Bibliotek, Turku

J. N. Reuters brevsamling (JNR ÅÅ)

Edvard Westermarcks brevsamling (EW ÅÅ)

Painetut lähteet

Armfelt, Carl Alexander, Politiska brev från "ofärdstidens" inbrott 1898-1899. Helsingfors: Söderström 1923.

Bobrikoff, Nikolai, Kertomus Suomen hallinnosta syyskuusta 1898 syyskuuhun 1902: Generalguvernör Bobrikoffs berättelse öfver Finlands förvaltning från sept. 1898 till sept. 1902. Stockholm, 1905.⁶⁰⁶

⁶⁰⁶ Niiden teosten kohdalla, joiden kustantajan kotipaikka ja kustantaja eivät ole tiedossa, olen merkinnyt painopaikan ja painovuoden muodossa painopaikka, painovuosi. Normaaleissa tapauksissa kustantajan kotipaikka, kustantaja ja painovuosi on esitetty muodossa kustantajan kotipaikka: kustantajan nimi painovuosi.

Edelfelt, Berta, Ur Albert Edelfelts brev: Kring sekelskiftet. Helsingfors: Schildts 1930.

Helsingin yliopiston professorimatrikkeli 1640 – 1917. <https://www.helsinki.fi/fi/yliopisto/yliopistomatrikkelit>

Helsingin yliopiston ylioppilasmatrikkeli 1853 – 1899. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/>

Pro Finlandia 1899: Les Adresses Internationales a S. M. L'Empereur-Grand-Duc Nicolas II. Berlin: Otto Mertz 1899.

Kortelainen, Anna ja Kähkönen, Sirpa, Niin kutsuttu sydämeni: Albert Edelfeltin kirjeet äidilleen 1873 – 1901. Helsingissä: Otava 2001.

Tervonen, Viljo, József Szinnyein ja Antti Jalavan kirjeitä vuosilta 1880 – 1909, Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 224. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura 1996.

Trarieux, L., Nordenskiöld, A.E., Brusa, E., Brøgger, W.C., Van Der Vlugt, W., ja Norman-Hansen, C.M., ”Kansainvälisen lähetystön kertomus”, Tukholma, 5.7.1899, Teoksessa: *Pro Finlandia 1899: Les Adresses Internationales a S. M. L'Empereur-Grand-Duc Nicolas II*, 114-115. Berlin: Otto Mertz 1899.

Muu painettu alkuperäisaineisto ja aikalaiskirjallisuus

Alftan, K., ”I anledning af domen öfver Zola”, *Humanitas*, H. I., Mars 1898, Årg III., 39-40.

Berendsen, Ivar ja Norman-Hansen, C.M., ”Det finske statskup og den international adresse”, *Tilskueren*, September 1899, 755-772.

Berendsen, Ivar, ”I Finlands ufærdsar 1899 til 1905: Brudstykker af erindringer af Ivar Berendsen”, *Tilskueren*, Januar 1928, 1-22.

Bernardini, L., ”Le Droit des Faibles. – La Finlande”, *La Revue de Paris*, Livraison du 1er Avril 1899, 654-672.

Brögger, Waldemar, "Professor Brögger on the European Deputation", *Finland: An English Journal Devoted to the Cause of the Finnish People*, No. 3. September 1899, 6-7.

Brusa, Emilio, "Opinion de M. Brusa, professeur a l'Université de Turin, membre de l'Institut de droit international", *Revue générale de droit international public*, 1899, Novembre-Décembre, No 6, 883-901.

Coupland, William Chatterton, Gertrud Coupland. (Geb. Passow.) A Memoir and Some Literary Remains. London: [Privately printed.] 1908.

Delpech, Joseph, "La question finlandaise: Les droits de grand-duche de Finlande et le manifeste du tsar (Fèvrier 1899) (1)", *Revue générale de droit international public*, 1899, Septembre-Octobre, N 5, 552-572.

"Den Finska Krisen: Särtryck Från Aftonbladet". Stockholm: Aftonbladet 1899.

"En Internationell Blick På Finland: Ur Newcastle Daily Chronicle". 1899.

Eucken, Rudolf, "The Finnish Question", *The Forum*, November 1899, 274-283.

Eucken, Rudolf, "De mindre nationernas uppgift och betydelse", *Teoksessa I Vår tids lifsfrågor*, Skriftserie utgifven af Sydney Alrutz, 1:a häftet, 3-10. Stockholm: Fr. Skoglund, i distribution 1901.

Estlander, C.G., "Renans åsigter om hvad en nation är", *Finsk Tidskrift: Kultur, ekonomi, politik*, H. 8., T. XXI., Augusti 1886., 81-98.

Estlander, C.G., *Ungdomsminnen*. Helsingfors: Schildts 1918.

Estlander, Ernst, Friherre Viktor Magnus von Born: Hans person och politiska verksamhet. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 221. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1931.

Estlander, Ernst, Ofärdsårens politiska litteratur: (ur "Kagalens" arkiv II): systematisk förteckning över ströskrifter, broschyrer, uppsatser, tidskriftsartiklar m.m. ävensom aktstycken och arkivalier, tillkomna förnämligast åren 1899-1905. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 303. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1945.

Ferrero, Guglielmo, *L'Europa Giovane*. Milano: Fratelli Treves, Editori 1898.

- Fisher, Joseph R., *Finland and the Tsars*. London: Edward Arnold 1899.
- Friberg, Maikki, *Tieni varrella tapaamia*. Helsinki: Naisten ääni 1920.
- Gummerus, Herman, *Aktivismens förhistoria: En relation av Konni Zilliacus*. Helsingfors, 1929.
- Gummerus, Herman, *Konni Zilliacus: Suomen itsenäisyyden esitaistelija*. Jyväskylä: Gummerus 1933.
- Hirn, Yrjö, ”Peter Kropotkin, några personliga minnen”, *Ad Interim* 3, 26. VI. 1917, 43-46.
- Hirn, Yrjö, ”Lucien Herr”, *Finsk Tidskrift: Kultur, ekonomi, politik*, 113, 2, 1932, 207-228.
- Hirn, Yrjö, ”Edvard Westermarck and his english friends”, *Transactions of the Westermarck Society*, vol I, 1947, 39-51.
- Krapotkin, Pëtr Alekseevič, ja Brandes, Georg, ja Suasmaa, Emil, *Vallankumouksen Ruhtinas: P. Krapotkinin Muistelmia*. Helsingissä: Kirja 1917.
- Kropotkin, P., ”Finland: a Rising Nationality”, *The Nineteenth Century*. March, 1885, 527-46.
- Leclercq, Julien, ”La Finlande et le Tsar”, *Mercure de France* 127, Juillet 1900, 56-95.
- E.L. [Eino Leino], ”Euroopalaisen kulttuurin lähetystö”, *Nyky aika*, N:ot 11 & 12, Kesäkuulla 1899, 321-327.
- Leroy-Beaulieu, Anatole, *Ryssland, Finland och konferensen i Haag*. 1899.
- Lord Courtney of Penwith, ”Public Affairs”, Teoksessa *Memories of John Westlake*, toimittanut Fischer Williams, J., 59-70. London: Smith, Elder & Co 1914.
- Low, Sidney, ”The Hypocrisies of the Peace Conference”, *The Nineteenth Century*, May 1899, 689-698.
- Mechelin, Leo, *Précis du droit public du grand-duché de Finlande*. Helsingfors, 1886.

Neovius, Arvid, "Sommartankar", Teoksessa *Lösa blad*, toimittaneet Born, Viktor Magnus von, Neovius, Arvid, ja Zilliacus, Konni, 10-16. Helsingfors: Distributionsaffären Express 1900.

Nordenstreng, Sigurd, Leo Mechelin: Hans statsmangärning och politiska personlighet. 2. SLS CCLIX. Helsingfors: Svenska Litteratursällskapet i Finland 1937.

Norman-Hansen, Carl Martin, Suomesta ja Venäjältä: Kuvaelmia. Helsingissä: Eero Erkko 1900.

Norman-Hansen, C.M., "Nordost til öst", Teoksessa *Samlade skrifter af Oscar Levertin: Nordiska litteratur*, Femtonde delen, toimittanut Levertin, Oscar, 214-218. Stockholm: Albert Bonniers förlag 1902.

"Opinionsyttringarna från Finland i Dreyfus-affären.", *Humanitas*, H. I., Mars 1898, Årg III., 36-38.

Palme, Sven, Ställningar och förhållanden i Finland: Två föredrag på Vetenskapsakademiens hörsal den 22 och 26 januari 1891. Stockholm: C. E Fritzes kongl. hofbokhandel i distribution 1891.

Panelius, Olov, Hugo Pipping. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 353. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1955.

Péguy, Charles, ja Burac, Robert, *Œuvres en prose complètes*. Paris: Gallimard 1987.

"A Recent Pamphlet on the Finnish Question", *Finland: An English Journal Devoted to the Cause of the Finnish People*, No. 5. November, 1899, 12-13.

Rein, Thiodolf, Juhana Vilhelm Snellman: 2. 4. p. Helsingissä: Otava 1981

Reuter, Julio, "Russia and Finland". *The Nineteenth Century*, May 1899, 699-715.

Reuter, Julio, "Finland", Teoksessa *Memories of John Westlake*, toimittanut Fischer Williams, J., 116-119. London: Smith, Elder & Co 1914.

Reuter, Julio, "Anteckningar från den utländska propagandaverksamheten under ofärdsåren. För Åbo Underrättelsers jubileumsårgång av professor J.N. Reuter", *Åbo Underrättelser* 14.12., 17.12., 22.12.1923.

Reuter, Julio, ”På jakt efter en delegerad: Några anteckningar från kulturadressens dagar”, *Lucifer* 1923, 9-12.

Reuter, J. N., ”Kagalen”: Ett bidrag till Finlands historia 1899-1905. 1. Skrifter utgivna av Svenska Litteratur Sällskapet 199. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1928.

Schaumann, August, Från sex årtionden i Finland: Levnadsminnen. Ny, illustrerad uppl. Helsingfors: Schildt 1922.

”A Sequel to the International Address”, *Finland: An English Journal Devoted to the Cause of the Finnish People*, No. 5. November, 1899, 10-11.

Spectator [E.N. Setälä], ”Kirje Helsingistä”, *Valvoja*, VII – VIII vihko, Heinä – Elokuu, 1899, 480-487.

Spånberg, Valfrid, Statskuppen i Finland 1899: Några anteckningar. Stockholm: Bonnier 1899.

Sully, James, *My Life & Friends: A Psychologist's Memories*. 681 Fifth Avenue, New York: E.P. Dutton & Company 1918.

Suolahti, Hugo, Axel Wallensköld: Minnesord vid Nyfilologiska föreningens årsmöte den 15 mars 1934. Helsingfors, 1934.

”Suomi-ystäviä Suomen ulkopuolella: Emilio Brusa”, *Valvoja*, Yhdeksäskolmatta vuosikerta, 1909, [1.1.1909], 72-77.

Söderhjelm, Henning, Werner Söderhjelm. Helsingfors: Schildt 1960.

Söderhjelm, Werner, ”Suomi ja ulkomaat”, *Valvoja*, III vihko, Maaliskuu, 1899, 206-211.

Söderhjelm, Werner, Skrifter: 4, En samling resebrev. Helsingfors: Schildts 1923.

Söderhjelm, Werner, Läroår i främmande länder. Helsingfors: Schildt 1928.

Tallqvist, J.O., ”Dreyfusarder I Helsingfors: När Konstnärsgillet hyllade Emile Zola”, *Garm* 1948, 2, 10-12.

Tolstoi, Leo, ”Kristinusko ja patriotismi, 17.3.1894 Moskova”. Teoksessa: Leo

Tolstoi, *Omatuntoja: Kirjoituksia rauhasta ja kansalaistottelemattomuudesta*, 5-78. Helsinki: Into Kustannus 2015.

Tolstoi, Leo, "Rauhankongressista, Moskova, Tammikuu 1899". Teoksessa: Leo Tolstoi, *Omatuntoja: Kirjoituksia rauhasta ja kansalaistottelemattomuudesta*, 123-131. Helsinki: Into Kustannus 2015.

Tolstoi, Leo, "Älä tapa, 8.8.1900". Teoksessa: Leo Tolstoi, *Omatuntoja: Kirjoituksia rauhasta ja kansalaistottelemattomuudesta*, 140-148. Helsinki: Into Kustannus 2015.

Törne, P.O., "Före januariutskottet", *Finsk Tidskrift: Kultur, ekonomi, politik*, 1935, 287-305.

Törngren, Adolf, "Randanteckningar till en biografi över Konni Zilliacus". *Finsk Tidskrift: Kultur, ekonomi, politik*, 1934, 245-232.

Törngren, Adolf, På Utländsk Botten: Från Finlands författningskamp åren 1899-1914. Helsingfors: Söderström 1930.

Westermarck, Edvard, "Finland and the Czar", *The Contemporary Review* 401, May 1899, 652-659.

Westermarck, Edvard, *Minnen Ur Mitt Liv*. Helsingfors: Schildts 1927.

Westlake, John, "The Case of Finland", *The National Review* 1900: 17, 111-121.

Wetterhoff-Asp, Sigurd, "Sigurd Wetterhoff-Asps andragande vid mötet för aflåtande af ett sympatitelegram till fru Lucie Dreyfus", *Humanitas*, H. I., Mars 1898, Årg III., 28-30.

Vlugt, Willem van der, *Pour La Finlande*. Paris: L'Humanité Nouvelle 1900.

Vlugt, W. van der, *Le Conflit finlandais: Envisagé au point de vue juridique*. Paris: L'Humanité Nouvelle 1900.

Vlugt, Willem van der, "Ryska statsteorier och finskt statslif", Teoksessa *I vår tids lifsfrågor*, Skriftserie utgifven af Sydney Alrutz, 1:a häftet, 11-27. Stockholm: Fr. Skoglund, i distribution 1901.

Zilliacus, Konni, "Fransk rättvisa, sådan den manifesterat sig i Dreyfus-Affären", *Ateneum*, Häft II., 20 Mars 1898, 119-136.

Zilliacus, Konni, Suomen uusimmasta historiasta 1-2. Tukholmassa: Wahlström & Widstrand, 1901.

Zilliacus, Konni, Från ofärdstid och oroliga år. Helsingfors: Söderström 1960 [Uusi painos, 1. p. 1920].

Lehdistö

Kansalliskirjasto, digitaaliset aineistot, <https://digi.kansalliskirjasto.fi/etusivu> ja Kansalliskirjaston erikoiskokoelmat

Aikakauslehdet

Finland: An English Journal Devoted to the Cause of the Finnish People 1899
Valvoja 1899

Sanomalehdet

Daily Chronicle (London) 1899
Hufvudstadsbladet 1899
Nya Pressen 1899
Päivälehti 1899

Internet-sivut

The Bertha von Suttner Project, <http://www.berthavonsuttner.com/index.html> (viitattu 13.6.2020).

Kansallisbiografia, Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. *Studia Biographica* 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, <https://kansallisbiografia-fi.libproxy.helsinki.fi/kansallisbiografia>

Marianne von Nordenheimin arkistoluettelo, BvS/24/308-3/1 Nordenheim, Marianne von, 1899.04.12 (File), United Nations Archives, Geneva, Catalogue, <https://biblio-archiv.unog.ch/detail.aspx?ID=41737> (viitattu 3.2.2017)

Oxford Dictionary of National Biography. [ODNB] Oxford: Oxford University Press 2004. <http://www.oxforddnb.com/>

Ranskan kansalliskirjaston digitaalinen kirjasto, <https://gallica.bnf.fr/accueil/fr/content/accueil-fr?mode=desktop>

The will of John Scott Keltie, Sir, 1840 – 1927, Writers, Artists and their Copyright Holders, Harry Ransom Center and University of Reading, http://norman.hrc.utexas.edu/Watch/record_detail.cfm?Artist_Indiv_ID=5783 (viitattu 10.4.2017).

W.T. Stead Resource Site WTSRS, <https://attackingthediabol.co.uk/> (viitattu 14.6.2020).

Tutkimuskirjallisuus

Abbenhuis, Maartje, *The Hague Conferences and International Politics, 1898 – 1915*. 50 Bedford Square, London & 1385 Broadway, New York: Bloomsbury Academic 2019.

Alapuro, Risto, *Suomen älymystö Venäjän varjossa*. Helsinki: Tammi 1997.

Ashton, Jane, ”Russia owes a great deal to Mr Stead”: Tsarism’s Unlikely Champion and the International Press.” 2004. <https://attackingthediabol.co.uk/worksabout/ashton.php> (viitattu 14.6.2020).

Aspelin-Haapkylä, Eliel, *Suomalaisen teatterin historia III, Nousuaika 1879-93*. Helsingissä: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1909.

Begley, Louis, *Why the Dreyfus Affair matters*. London: Yale University Press 2010.

Catani, Maria, *Pariisi, kevät ja elämän tuoksu: Albert Edelfeltin elämäkerta*. Helsingissä: Gummerus: Ajatus 2004.

Charle, Christophe, *Birth of the Intellectuals: 1880-1900*. English edition. Cambridge: Malden, MA: Polity 2015.

Clerc, Louis, “The Eye of the Beholder: the Finns, Finland and Paris, 1870-1940”, *Valahian Journal of Historical Studies*, no 2/2004, 47-66.

Clerc, Louis, ”Rauhallinen, sivistynyt, taloudellisesti kehittynyt, ja autonominen: Taistelu Suomen kuvasta ranskalaisissa mielipiteissä 1899-1905”, Teoksessa *Taistelu autonomiasta: Perustuslait vai itsevaltius?*, toimittanut Soikkanen, Timo, 299-322. Helsinki: Edita 2009.

Clerc, Louis, ”Suomalaiset verkostot ulkomailla sortovuosien aikana”, Teoksessa *Suomi muuttuvassa maailmassa: Ulkosuhteiden ja kansallisen itseymmärryksen historiaa*, toimittaneet Railo, Erkka ja Laamanen, Ville, 76-114. Helsinki: Edita 2010.

Clerc, Louis, ”Leo Mechelin ja Suomi-kuva Ranskassa”, Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 1: Ranska ja Italia*, toimittaneet Hakala, P. ja Nuorteva, J., Arkistolaitoksen toimituksia 18:1, 49-54. Helsinki: Edita 2014

Cottingham, David, ”The Transnational Hierarchies and Networks of the Artistic Avant-Garde ca. 1885 – 1915”, Teoksessa *Decentering European Intellectual Space*, Toimittaneet Jalava, Marja, Nygård, Stefan ja Strang, Johan, European Studies: An Interdisciplinary Series in European Culture, History and Politics, Volume 35, 65-87. Leiden: Brill 2018. ProQuest Ebook Central / <https://ebookcentral-proquest-com.libproxy.helsinki.fi/lib/helsinki-ebooks/detail.action?docID=5449697> (viitattu 24.8.2019).

Csepregi, Márta, ”Unkarilaisten ja suomalaisten tiedemiesten kirjeenvaihto 1800-luvun jälkipuolella”, Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 2: Saksa, Iso-Britannia, Itävalta ja Unkari*, toimittaneet Hakala, Pertti ja Nuorteva, Jussi, Arkistolaitoksen toimituksia 18:2, 233-240. Helsinki: Edita 2015.

Eerola, Janne, Uuden ajan kynnyksellä, Haagin ensimmäisen rauhankonferenssin (1899) historia ja seuraukset sekä suhde Suomen autonomiakysymykseen. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopisto 2015.

Eilola, Jari, ”Kohti tulevaisuuden etiikkaa”, Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*, toimittaneet Lidman, Satu, Koskivirta, Anu ja Eilola, Jari, 223-232. Helsinki: Gaudeamus 2017.

Eiranen, Reetta, Lähisuhteet ja nationalismi: Aate, tunteet ja sukupuoli Tengströmin perheessä 1800-luvun puolivälissä, Tampereen yliopiston väitöskirjat 79. Tampere: Tampereen yliopisto 2019.

Engman, Max, Språkfrågan: Finlandssvenskhetens uppkomst 1812 – 1922: Finlands svenska historia, 3. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 702:3. Helsingfors: Stockholm: Svenska litteratursällskapet i Finland 2016.

Eyffinger, Arthur, The 1899 Hague Peace Conference, “The Parliament of man, The Federation of the World”. The Hague / London / Boston: Kluwer Law International 1999.

Duclert, Vincent, L'affaire Dreyfus. Paris: Larousse 2009.

Florin, Christina, ”Biografia rajoja rikkomassa: Kolme esimerkkiä ruotsalaisesta elämäkertatutkimuksesta”, Teoksessa *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*, toimittaneet Hakosalo, Heini, Jalagin, Seija, Junila, Marianne ja Kurvinen, Heidi, Historiallinen Arkisto 141, 37-44. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.

Fogelholm, Carl-Magnus, Konni Zilliacus: Patriot i ofärdstider. Hangö: Litorale 2019.

Fogelholm, Nicolas, Skriftställaren och aktivisten Konni Zilliacus. Pro gradu i Finlands och Skandinaviens historia. Helsingfors Universitet. 25.5.1998.

Freifeld, Alice Nationalism and the Crowd in Liberal Hungary, 1848 – 1914. Washington, D.C.: Woodrow Wilson Center Press 2000.

Frigren, Pirita, ”Tirkistelyä vai ymmärryksen lisäämistä? Historiantutkija arkaluontoisista asioista kirjoittamassa”, Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*, toimittaneet Lidman, Satu, Koskivirta, Anu ja Eilola, Jari, 51-70. Helsinki: Gaudeamus 2017.

Fulsås, Narve ja Rem, Tore, “From Periphery to Center: The Origins and Worlding of Ibsen’s Drama”, Teoksessa *Decentering European Intellectual Space*, Toimittaneet Jalava, Marja, Nygård, Stefan ja Strang, Johan, European Studies: An Interdisciplinary Series in European Culture, History and Politics, Volume 35, 43-64. Leiden: Brill 2018. ProQuest Ebook Central / <https://ebookcentral-proquest-com.libproxy.helsinki.fi/lib/helsinki-ebooks/detail.action?docID=5449697> (viitattu 24.8.2019).

Gedin, Per I., Verner von Heidenstam: Ett liv. E-boksproduktion Bonnierförlagen Digital 2015: Albert Bonniers förlag 2013.

Gentile, Emilio, *The Struggle for Modernity: Nationalism, Futurism and Fascism*. Westport, Connecticut: London: Praeger 2003

Gerő, András, Koncz Enikő ja Patterson, James, *Emperor Francis Joseph, King of the Hungarians*, Social Science Monographs, Center for Hungarian Studies and Publications. English edition. Boulder, Colo.: Wayne, NJ: New York: Columbia University Press 2001.

Giordani, Tommaso, "Redefining Historical Materialism in the Peripheries of Marxism: Geroges Sorel and Antonio Labriola between France, Italy, and Germany", Teoksessa *Decentering European Intellectual Space*, Toimittaneet Jalava, Marja, Nygård, Stefan ja Strang, Johan, *European Studies: An Interdisciplinary Series in European Culture, History and Politics*, Volume 35, 88-116. Leiden: Brill 2018. ProQuest Ebook Central / <https://ebookcentral-proquest-com.libproxy.helsinki.fi/lib/helsinki-ebooks/detail.action?docID=5449697> (viitattu 24.8.2019).

Gluschkoff, Jaana, *Murtuva säätyvalta, kestävä eliitti*. Senaattori Lennart Gripenbergin sukupiiri ja sääty-yhteiskunnan muodonmuutos, *Bibliotheca Historica* 112. Väitöskirja. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden Seura 1998.

Grandmougin, Anne-Cécile, Lucien Herr bibliothécaire. Diplôme de conservateur de bibliothèque. Université de Lyon. 2011. <http://www.enssib.fr/bibliotheque-numerique/documents/49240-lucien-herr-bibliothecaire.pdf> (viitattu 5.2.2017).

Hakosalo, Heini, "Tasohyppelyä: Varhaiset suomalaiset naislääkärit ja historiallisen biografian monimuotoisuus", Teoksessa *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*, toimittaneet Hakosalo, Heini, Jalagin, Seija, Junila, Marianne ja Kurvinen, Heidi, *Historiallinen Arkisto* 141, 45-61. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.

Halmesvirta, Anssi, "Suomen puolustusta Britanniassa: Edvard Westermarck ja Pro Finlandia adressi", Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 2: Saksa, Iso-Britannia, Itävalta ja Unkari*, toimittaneet Hakala, Pertti ja Nuorteva, Jussi, *Arkistolaitoksen toimituksia* 18:2, 284-292. Helsinki: Edita 2015.

Halonen, Tero, "Pro Finlandia -adressi ja sivistyneistön moraalinen vastuu", Teoksessa *Suomen kulttuurihistoria 3 Oma maa ja maailma*, toimittaneet Kervanto Nevanlinna, Anja ja Kolbe, Laura, 86-87. Helsinki: Tammi 2003.

Harvie, Christopher, “Bryce, James, Viscount Bryce” (1838 – 1922), Teoksessa Oxford Dictionary of National Biography, 6.1.2011, <https://www-oxforddnb-com.libproxy.helsinki.fi/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-32141> (viitattu 3.5.2017).

Harvie, Christopher, “Ideology and Home Rule: James Bryce, A.V. Dicey and Ireland, 1880-1887”, *The English Historical Review*, Vol. 91, No 359 (Apr., 1976), 298-314. https://www-jstor-org.libproxy.helsinki.fi/stable/566173?seq=17#metadata_info_tab_contents (viitattu 10.6.2020).

Heerikhuizen, Annemarie van, “William Thomas Stead and the Peace Conferences at The Hague.” 2005. <https://attackingthediabol.co.uk/worksabout/hague.php> (viitattu 14.6.2020).

Heerikhuizen, Annemarie van, “Bertha von Suttner and the First International Peace Conference at the Hague 1899”. Special English translation by the author for The Bertha von Suttner Project in 2014. <http://www.berthavonsuttner.com/vanheerikhuizen.pdf> (viitattu 13.6.2020). Originally published in Dutch “Een Haagse salon met toekomstige Nobelprijswinnaars”, in *Working Papers, European Studies, University of Amsterdam*, nr 6, 2007.

Hestmark, Geir, Vitenskap og nasjon: Waldemar Christopher Brøgger, 1851 – 1905. Oslo: Aschehoug 1999.

Higgins, Annalise R., “Writing for peace: reconsidering the British public peace petitioning movement’s historical legacies after 1898”, Teoksessa *War, Peace and International Order? The Legacies of the Hague Conferences of 1899 and 1907*, toimittaneet Abbenhuis, Maartje, Barber, Christopher Ernest ja Higgins, Annalise R., Routledge studies in modern history 2017, 138-154. London: New York: Routledge.

Hoensch, Jorg K. A History of Modern Hungary: 1867-1994. London: Longman 1988.

Honkanen, Ville, Kansainvälistä oikeutta vai suurvaltojen voimapolitiikkaa? Kansainvälisten kiistojen rauhanomaiset ratkaisukeinot Haagin rauhankonferensseista Sarajevon laukauksiin. Pro gradu-tutkielma. Helsingin yliopisto 2016.

Hucker, Daniel, “British Peace Activism and “New” Diplomacy: Revisiting the 1899 Hague Peace Conference”, *Diplomacy & Statecraft*, 26:3, 2015, 405-423.

EBSCOhost Academic Search Complete (F), <http://web.a.ebscohost.com.libproxy.helsinki.fi/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=3&sid=97ad64bc-bf8b-4b6d-adb8-bcc56fa4e2bd%40sdc-v-sessmgr03> (viitattu 15.9.2017).

Huxley, Steven Duncan, *Constitutionalist Insurgency in Finland: Finnish 'Passive Resistance' against Russification as a Case of Nonmilitary Struggle in the European Resistance Tradition*, *Studia Historica* 38. Väitöskirja. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1990.

Hyvämäki, Lauri, ”Perustuslaillinen ideologia”, Teoksessa *Venäläinen sortokausi Suomessa*, toimittanut Päiviö Tommila, *Historian Aitta* 14, 75-92. Porvoo: WSOY 1960.

Immonen, Visa, ”Neljä esinettä valtionarkeologi Juhani Rinteen elämästä”, Teoksessa *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*, toimittaneet Hakosalo, Heini, Jalagin, Seija, Junila, Marianne ja Kurvinen, Heidi, *Historiallinen Arkisto* 141, 151-171. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.

Jalagin, Seija, ”Vieraalla maalla kaukana: Aili Havaksen transnationaali elämä”, Teoksessa *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*, toimittaneet Hakosalo, Heini, Jalagin, Seija, Junila, Marianne ja Kurvinen, Heidi, *Historiallinen Arkisto* 141, 113-131. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.

Jussila, Osmo, *Maakunnasta valtioksi: Suomen valtion synty*. Porvoo: Werner Söderström 1987.

Jussila, Osmo, *Suomen suuriruhtinaskunta 1809-1917*. Helsinki: WSOY 2004.

Jussila, Osmo, Hentilä, Seppo ja Nevakivi, Jukka, *Suomen poliittinen historia 1809-2009*. 6. uud. p. Helsinki: WSOY Oppimateriaalit 2009.

Jussila, Risto, *Puolivirallisia uutisia. Suomen Tietotoimisto ja valtiovalta 1917-1960*. Helsingissä: Otava 2007

Hutchison, Iain, ”Lord Kelvin and Liberal Unionism”, *Journal of Physics, Conference Series*, Volume 158, conference 1, 2009. <http://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742-6596/158/1/012004/pdf> (viitattu 20.5.2017).

Kajanne, Ville, (2014a) ”Garibaldi ja Italian risorgimento herättävät myötätuntoa Suomessa”, Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 1: Ranska ja Italia*, toimittaneet Hakala, P. ja Nuorteva, J., Arkistolaitoksen toimituksia 18:1, 43-48. Helsinki: Edita 2014

Kajanne, Ville, (2014b) ”Kulttuuriadressin taustat, tavoitteet ja laatiminen”, Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 1: Ranska ja Italia*, toimittaneet Hakala, P. ja Nuorteva, J., Arkistolaitoksen toimituksia 18:1, 124-130. Helsinki: Edita 2014

Kajanne, Ville, (Kajanne 2014c) ”Edvard Westermarck ja kulttuuriadressin kokoaminen Italiassa”, Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 1: Ranska ja Italia*, toimittaneet Hakala, P. ja Nuorteva, J., Arkistolaitoksen toimituksia 18:1, 143-151. Helsinki: Edita 2014

Kajanne, Ville, (2014d) ”Emilio Brusa: kulttuuriadressidelegaation jäsen ja Suomen ystävä”, Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 1: Ranska ja Italia*, toimittaneet Hakala, P. ja Nuorteva, J., Arkistolaitoksen toimituksia 18:1, 152-157. Helsinki: Edita 2014

Katajisto, Kati, Isänmaamme keisari: Eliitin kansallisen identiteetin murros ja suomalaisen isänmaan rakentuminen autonomian ajan alussa, Topelius-seuran julkaisuja 4. Väitöskirja. Helsingin yliopisto 2008.

Kearns, Gerry, ”The political pivot of geography”, *The Geographical Journal*, vol 170, no. 4, December 2004, 337-346. https://www.jstor.org/stable/3451463?seq=1#page_scan_tab_contents (viitattu 10.5.2017).

Keränen, Mika, ”Aleksanteri I. Sveitsiläisen filosofin kasvattama keisari puolalaisen ruhtinaan silmin”, Teoksessa *Taistelu autonomiasta: Perustuslait vai itsevaltius?*, toimittanut Soikkanen, Timo, 134-171. Helsinki: Edita 2009.

Kerkkonen, Martti, ”Suomen sortovuodet kansainvälisestä näkökulmasta: Näkökohtia ja poimintoja”, *Historiallinen Aikakauskirja*, N:o 2, 1965, 121-145.

Klinge, Matti, Knapas, Rainer, Leikola, Anto, Strömberg, John, Klinge, Marketta ja Sarantola, Minna, Helsingin Yliopisto 1640 – 1990: 2. Osa, Keisarillinen Aleksanterin Yliopisto 1808 – 1917. Helsingissä: Otava 1989.

Klinge, Matti, ja Klinge, Marketta, Keisarin Suomi. Espoo: Schildt 1997.

Klinge, Matti, ”Zilliacus, Konni”, 2007, Teoksessa *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997, <http://urn.fi/libproxy.helsinki.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003698> (viitattu 10.2.2017).

Koskivirta, Anu ja Lidman, Satu, ”Historioitsija eettisten valintojen äärellä”, Teoksessa *Historiantutkimuksen etiikka*, toimittaneet Lidman, Satu, Koskivirta, Anu ja Eilola, Jari, 11-25. Helsinki: Gaudeamus 2017.

Krusius-Ahrenberg, Lolo, ”Synpunkter på aprilmanifestet”, Teoksessa *Historiallinen Arkisto* 56, 222-255. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1958.

Kurvinen, Heidi, ”Muistelmat lähteenä: Toimittaja Anni Voipion *Lehtimatka*”, Teoksessa *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*, toimittaneet Hakosalo, Heini, Jalagin, Seija, Junila, Marianne ja Kurvinen, Heidi, Historiallinen Arkisto 141, 132-150. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.

Käll, Kerstin, När Fan tog Bofinken: Den illegala pressen i Finland 1900 – 1905. Stockholm: Ordfront, 1992.

Lahtinen, Anu, Leskelä-Kärki, Maarit, Vainio-Korhonen, Kirsi ja Vehkalahti, Kaisa, ”Kirjeiden uusi tuleminen”, Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*, toimittaneet Lahtinen, Anu, Leskelä-Kärki, Maarit ja Vainio-Korhonen, Kirsi, Historiallinen Arkisto 134, 9-27. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011.

Laity, Paul, The British Peace Movement 1870 – 1914. New York: Oxford University Press 2001.

Lehto, Olli, Tieteen aatelia. Lorenz Lindelöf ja Ernst Lindelöf. Helsingissä: Otava 2008.

Lehto, Olli, ”Lindelöf, Ernst”, 2001, päivitetty 2016, Teoksessa *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997 - , <http://urn.fi/libproxy.helsinki.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003535> (viitattu 20.7.2017).

Leskelä-Kärki, Maarit, ”Kirjeet ja kerrotuksi tuleminen kaippu: Kirjailija Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyyks 1906 – 1936”, Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*, toimittaneet Lahtinen, Anu, Leskelä-Kärki, Maarit ja Vainio-Korhonen, Kirsi, Historiallinen Arkisto 134, 242-271. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011.

Lurcock, Tony, ”Suomen-tuntijat ja tukijat Isossa-Britanniassa”, Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 2: Saksa, Iso-Britannia, Itävalta ja Unkari*, toimittaneet Hakala, Pertti ja Nuorteva, Jussi, Arkistolaitoksen toimituksia 18:2, 273-283. Helsinki: Edita 2015.

Lähteenmäki, Maria & Snellman, Hanna (ed.), *Passages Westward*. Studia Fennica, Ethnologica 9. Helsinki: Finnish Literature Society 2006.

Lönnström, Lauri, Uno Lindelöf, 375 humanistia, Helsingin Yliopiston humanistinen tiedekunta 2015, 16.7.2015, <https://375humanistia.helsinki.fi/humanistit/uno-lindelof> (viitattu 10.9.2017).

Maijala, Minna, ”Vapauden puolestapuhuja Georg Brandes ja Suomi”, Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 3: Ruotsi, Tanska, Norja ja Islanti*, toimittaneet Nuorteva, Jussi, Happonen, Päivi, Strömberg, John ja Antikainen, Marjo-Riitta, Arkistolaitoksen toimituksia 18:3, 216-227. Helsinki: Edita Publishing Oy 2016.

Maijala, Minna, Kultakauden maanalainen vastarinta: sortokauden taisto isänmaan ja sananvapauden puolesta. Helsingissä: Kustannusosakeyhtiö Otava 2017.

McDonald, Lynn ja Nightingale, Florence, *Florence Nightingale's European travels: Collected Works of Florence Nightingale, Volume 7*. Waterloo, Ont.: Wilfrid Laurier University Press 2004. ProQuest Ebook Central / <https://ebookcentral-proquest-com.libproxy.helsinki.fi/lib/helsinki-ebooks/detail.action?docID=685773>

Matthew, H.C.G., ”Courtney, Leonard Henry, Baron Courtney of Penwith” (1832 – 1918), 25.5.2006, Teoksessa *Oxford Dictionary of National Biography*, <https://www-oxforddnb-com.libproxy.helsinki.fi/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-32589> (viitattu 15.5.2017).

McDonald, Lynn ja Nightingale, Florence, *Florence Nightingale: An Introduction to Her Life and Family, Collected Works of Florence Nightingale, Volume 1*. Waterloo, Ont.: Wilfrid Laurier University Press 2004. ProQuest Ebook Central / <https://ebookcentral-proquest-com.libproxy.helsinki.fi/lib/helsinki-ebooks/detail.action?docID=685762>

Menger, Manfred, "Saksan Pro Finlandia -adressi 1899", Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 2: Saksa, Iso-Britannia, Itävalta ja Unkari*, toimittaneet Hakala, Pertti ja Nuorteva, Jussi, Arkistolaitoksen toimituksia 18:2, 256-263. Helsinki: Edita 2015.

Moulin, Anne Marie, "The Pasteur Institute's International Network: Scientific Innovations and French Tropisms", Teoksessa *Transnational Intellectual Networks. Forms of Academic Knowledge and the Search for Cultural Identities*, toimittaneet Charle, Christophe, Schriewer, Jürgen ja Wagner, Peter, 135-164. Frankfurt: New York: Campus Verlag 2004.

Mylly, Juhani, "Miten Suomi sai oman historian? Suomalaisen identiteetin murros", Teoksessa *Taistelu autonomiasta: Perustuslait vai itsevaltius?*, toimittanut Soikkanen, Timo, 87-133. Helsinki: Edita 2009.

Nevanlinna, Saara, "Lindelöf, Uno", 2001, Teoksessa *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 1997 - , <http://urn.fi/libproxy.helsinki.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-006206> (viitattu 14.3.2017).

Nieminen, Jaana, "Nuorsuomalaisen puolueen organisoituminen vuosina 1905 – 1908", Teoksessa *Valta, vapaus, edistys ja kasvatus: Liberaalisten liikkeiden ja liberaalisen ajattelun vaiheita Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvulta 1960-luvun puoliväliin*, toimittanut Vares, Vesa, 81-122. Jyväskylä: Kopijyvä 2002.

Nordberg, Toivo, "Huhtikuun manifestista tammikuun valiokuntaan", Teoksessa *Historiallinen arkisto* 56, 256-314. Helsinki: Suomen historiallinen seura 1958.

Norrback, Märtha, *La question finlandaise. Finlands autonoma ställning il Fransk utrikesrapportering 1890-1914*. Pro gradu -tutkimus. Helsingin yliopiston historian laitos 1988.

Nuorteva, Jussi, "Pro Finlandia -lähetyskunnan jäsen, vapaaherra Adolf Erik Nordenskiöld", Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 3: Ruotsi, Tanska, Norja ja Islanti*, toimittaneet Nuorteva, Jussi, Happonen, Päivi, Strömberg, John ja Antikainen, Marjo-Riitta, Arkistolaitoksen toimituksia 18:3, 382-387. Helsinki: Edita Publishing Oy 2016.

Nygård, Stefan ja Strang, Johan, "Facing Asymmetry: Nordic Intellectuals and Center – Periphery Dynamics". Teoksessa *Decentering European Intellectual Space*, Toimittaneet Jalava, Marja, Nygård, Stefan ja Strang, Johan, *European Studies: An Interdisciplinary Series in European Culture, History and Politics, Volume 35*, 19-42. Leiden: Brill 2018. ProQuest Ebook Central / <https://ebookcentral-proquest-com.libproxy.helsinki.fi/lib/helsinki-ebooks/detail.action?docID=5449697> (viitattu 24.8.2019).

Nygård, Stefan, Strang, Johan ja Jalava, Marja, "At the Periphery of Intellectual Space", Teoksessa *Decentering European Intellectual Space*, Toimittaneet Jalava, Marja, Nygård, Stefan ja Strang, Johan, *European Studies: An Interdisciplinary Series in European Culture, History and Politics, Volume 35*, 1-18. Leiden: Brill 2018. ProQuest Ebook Central / <https://ebookcentral-proquest-com.libproxy.helsinki.fi/lib/helsinki-ebooks/detail.action?docID=5449697> (viitattu 24.8.2019).

Paasivirta, Juhani, *Suomi ja Eurooppa: Autonomiakausi ja kansainväliset kriisit (1808-1914)*. Helsinki: Kirjayhtymä 1978.

Paaskoski, Jyrki, "Tuo siunattu 80-luku" – nuorsuomalaisuuden aatteellinen tausta", Teoksessa *Valta, vapaus, edistys ja kasvatus: Liberaalisten liikkeiden ja liberaalisen ajattelun vaiheita Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvulta 1960-luvun puoliväliin*, toimittanut Vares, Vesa, 21-80. Jyväskylä: Kopijyvä 2002.

Paris, Erna, *The Sun Climbs Slow: The International Criminal Court and the Struggle for Justice*. Toronto: Vintage Canada 2009.

Pekonen, Osmo, "Pro Finlandia: ketkä ranskalaiset allekirjoittivat?" Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 1: Ranska ja Italia*, toimittaneet Hakala, P. ja Nuorteva, J., *Arkistolaitoksen toimituksia* 18:1, 136-142. Helsinki: Edita 2014

Polvinen, Tuomo, *Valtakunta ja rajamaa: N. I. Bobrikov Suomen kenraalikuvernöörinä 1898-1904*. Porvoo: WSOY 1984.

Ranki, Kristina, *Isänmaa ja Ranska: suomalainen frankofilia 1880-1914*, Suomen Tiedeseura, *Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 169. Väitöskirja. Helsinki: Suomen Tiedeseura 2007.

Ranki, Kristina, ”Werner Söderhjelm, frankofilian keskushahmo”, Teoksessa Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 1: Ranska ja Italia*, toimittaneet Hakala, P. ja Nuorteva, J., Arkistolaitoksen toimituksia 18:1, 131-135. Helsinki: Edita 2014

Rantavaara, Irma, Yrjö Hirn: 1, 1870-1910. Helsinki: Otava 1977.

Rasilainen, Aki, ”Porvoon valtiopäivät 1809: politiikkaa perustuslaeilla luonnonoikeuden ja positivismin taitteessa”, Teoksessa *Taistelu autonomiasta: Perustuslait vai itsevaltius?*, toimittanut Soikkanen, Timo, 220-251. Helsinki: Edita 2009.

Rasilainen, Aki, ”Kustavilaisten perustuslakien voimassaolo autonomian aikana”, Teoksessa *Taistelu autonomiasta: Perustuslait vai itsevaltius?*, toimittanut Soikkanen, Timo, 252-278. Helsinki: Edita 2009.

Redlich, Josef, *The Procedure of the House of Commons: A Study of its History and Present Form*, Vol II. London: Archibald Constable & Co. LTD 1903. <https://archive.org/details/procedureofhouse02redluoft/page/n6> (viitattu 16.3.2017).

Reenkola, Kaarina, ”Tähdön jotain maani puolesta tehdä”: Heikki Renvall aatteiden ja ilmiöiden välittäjänä 1900-luvun alun Euroopassa, Historiallisia tutkimuksia Helsingin yliopistossa 39. Väitöskirja. Helsinki: Helsingin yliopisto 2015.

Reenkola, Kaarina (2015b), ”Kulttuuriadressin matkassa: Aino Ackté ja Heikki Renvall vahvasti mukana”, *Ennen ja nyt Historian tietosanomat, 2015/3 Liikkeellä pitkällä 1800-luvulla*. <http://www.ennenjanyt.net/2015/09/kulttuuriadressin-matkassa-aino-ackte-ja-heikki-renvall-vahvasti-mukana/> (viitattu 15.7.2018).

Renouvin, Pierre, ja Duroselle, Jean-Baptiste, *Introduction à l'histoire des relations internationales*. Paris: Armand Colin 1966.

Reznikow, Stéphane, *Francophilie et identité tchèque (1848 – 1914)*. Painamaton väitöskirja. École des hautes études en sciences sociales 1999.

Riikonen, H.K., ”Tutkimuskohteena romaaniset kirjallisuudet: suomalaisen kirjallisuudentutkimuksen lupauksen aika 1895 – 1918”, Teoksessa *Laulujen lumossa: kirjallisuudentutkijoiden ja kirjailijoiden seireenilauluja professori Yrjö Varpiolle hänen 60-vuotispäivänään 7.11.1999*, toimittanut Yrjö Hosiaisuusluoma, 118-140. Tampere: Tampere University Press 1999.

Robbins, Keith, *Politicians, Diplomacy and War in Modern British History*. London and Ohio: The Hambledon Press 1994. EBSCOhost / http://web.ebscohost.com.libproxy.helsinki.fi/ehost/ebookviewer/ebook/bmxlYmrfXzM3Nzg2NF9fQU41?sid=321b270d-7cdb-4ebe-ae8f-25843d749286@sessionmgr101&vid=0&format=EB&lpid=lp_53&rid=0 (viitattu 14.6.2020).

Rommi, Pirkko, ”Myöntyväisyyssuuntauksen ideologia”, Teoksessa *Venäläinen sortokausi Suomessa*, toimittanut Päiviö Tommila, *Historian Aitta* 14, 93-118. Porvoo: WSOY 1960.

Rosales, José María, ”Repositioning Spain: The Political and Intellectual Involvements of Azaña and Ortega”, Teoksessa *Decentering European Intellectual Space*, Toimittaneet Jalava, Marja, Nygård, Stefan ja Strang, Johan, *European Studies: An Interdisciplinary Series in European Culture, History and Politics*, Volume 35, 117-142. Leiden: Brill 2018. ProQuest Ebook Central / <https://ebookcentral-proquest-com.libproxy.helsinki.fi/lib/helsinki-ebooks/detail.action?docID=5449697> (viitattu 24.8.2019).

Salmi-Niklander, Kirsti, ”Kansankirjailija ja talonpoikaisylioppilas: Vertaileva elämäkerta myyttejä purkamassa”, Teoksessa *Historiallinen elämä: Biografia ja historiantutkimus*, toimittaneet Hakosalo, Heini, Jalagin, Seija, Junila, Marianne ja Kurvinen, Heidi, *Historiallinen Arkisto* 141, 223-239. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2014.

Salmon, Patrick, *Scandinavia and the great powers 1890 – 1940*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

Satow, E.M. ja Brown, ”P.W.H. (revised by), Mackay, Donald James, eleventh Lord Reay and Baron Reay” (1839 – 1921), 24.5.2012, teoksessa *Oxford Dictionary of National Biography*, <https://www-oxforddnb-com.libproxy.helsinki.fi/view/10.1093/ref:odnb/9780198614128.001.0001/odnb-9780198614128-e-34740?rsk=LsBYp&result=1> (viitattu 5.4.2017).

Saunier, Pierre-Yves, *Transnational History*. London: Macmillan International Higher Education & Red Globe Press 2013.

Schybergson, M.G., Carl Gustaf Estlander: *Levnadsteckning, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland*, 131. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1916.

Siltala, Juha, Valkoisen äidin pojat: siveellisyys ja sen varjot kansallisessa projektissa. Helsingissä: Otava 1999.

Sirató, Ildikó, ”Suomen ja Unkarin teatterisuhteiden ensimmäisistä vaiheista”, Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 2: Saksa, Iso-Britannia, Itävalta ja Unkari*, toimittaneet Hakala, Pertti ja Nuorteva, Jussi, Arkistolaitoksen toimituksia 18:2, 241-248. Helsinki: Edita 2015.

Sjøqvist, Viggo, Peter Vedel: Udenrigsministeriets director, Bind I 1823 – 1864, Skrifter udgivet af Jysk Selskab for Historic Sprog og Litteratur 2. Universitetsforlaget i Aarhus. Universitetsforlaget i Aarhus 1957.

Smeds, Kerstin, Helsingfors-Paris: Finlands utveckling till nation på världsutställningarna 1851-1900, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, 598. Avhandling. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 1996.

Soikkanen, Timo, ”Kaksi tulkintamallia”, Teoksessa *Taistelu autonomiasta: Perustuslait vai itsevaltius?*, toimittanut Soikkanen, Timo, 9-12. Helsinki: Edita 2009.

Soikkanen, Timo, ”...lakiensa suojeluksessa”: Kahden tulkintamallin loukussa”, Teoksessa *Taistelu autonomiasta: Perustuslait vai itsevaltius?*, toimittanut Soikkanen, Timo, 13-86. Helsinki: Edita 2009.

Soikkanen, Timo, ”Autonomia ja sen kiistakohdat”, Teoksessa *Suomi muuttuvassa maailmassa: Ulkosuhteiden ja kansallisen itseymmärryksen historiaa*, toimittaneet Railo, Erkki ja Laamanen, Ville, 15-75. Helsinki: Edita 2010.

Stubb, Elisabeth, ”Ebba zu Solms-Braunfels och Alma von Oertzen: Konstitutionell upplysningsverksamhet bland europeiska hov och aristokrater 1899-1901”, Teoksessa *Historiska och litteraturhistoriska studier 82*, toimittaneet Forssell, Pia ja Strömberg, John, Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland nr 699, 167-194. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2007.

Stubb, Elisabeth, Rätt som argument: Leo Mechelin och finska frågan 1886-1912, Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 189. Avhandling. Helsingfors: Finska vetenskaps-societeten 2012.

Stubb, Elisabeth, "Intellectuals Occupying the Seats of Court: The Engagement of a European Cultural Elite in the Finnish Question at the Turn of the Twentieth Century," Teoksessa *Ideas in History*, Journal of the Nordic Society for the History of Ideas, Volume 6, No. 1, 2012, 83-103.

Stubb, Elisabeth, "Pohjoismainen panos kulttuuriadressiin", Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 3: Ruotsi, Tanska, Norja ja Islanti*, toimittaneet Nuorteva, Jussi, Happonen, Päivi, Strömberg, John ja Antikainen, Marjo-Riitta, Arkistolaitoksen toimituksia 18:3, 370-381. Helsinki: Edita Publishing Oy 2016.

Stubhaug, Arild, Gösta Mittag-Leffler: A Man of Conviction. English edition. Oslo: H. Acheboug & Co. (W. Nygaard) 2010.

Suvikumpu, Liisa, Kulttuurisia kohtaamisia: Suomalaiset kuvataiteilijat ja Rooma 1800-luvulla. Helsinki: Liisa Suvikumpu 2009.

Sylvest, Casper, British Liberal Internationalism 1880 – 1930: Making Progress? Manchester: Manchester University Press 2009. ProQuest Ebook Central / http://web.a.ebscohost.com/ehost/ebookviewer/ebook/bmxlYmtfXzUxNTEyN19fQU41?sid=14000e48-0beb-4153-9474-d2b122a10cca@sessionmgr4008&vid=0&format=EB&lpid=lp_vii&rid=0 (viitattu 10.6.2018).

Szj, Eniko, "Pro Finlandia -adressi ja suomalaisia kohtaan tunnettu myötätunto Unkarissa", Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 2: Saksa, Iso-Britannia, Itävalta ja Unkari*, toimittaneet Hakala, Pertti ja Nuorteva, Jussi, Arkistolaitoksen toimituksia 18:2, 246-272. Helsinki: Edita 2015.

Thiesse, Anne-Marie, La Création des identités nationales: Europe, XVIIIe-XXe siècle. Paris: Éditions du Seuil 1999.

Timosaari, Niina, Edvard Westermarck, totuuden etsijä. Helsinki: Gaudeamus, 2017.

Tommila, Päiviö, Suuri adressi. Porvoo: Helsinki: Juva: WSOY 1999.

Tommila, Päiviö, Suomen autonomian synty 1808 – 1819, 2. uud. p. Helsinki: Edita 2008.

Torvinen, Taimi, ja Antell, Henrik, Sven Palme och Finland. Esbo: Kulturfonden för Sverige och Finland 1988.

Tudor Jones, W., *An Interpretation of Rudolf Eucken's Philosophy*. New York: G. P. Putnam's, London: Williams & Norgate 1912. <http://www.gutenberg.org/files/16835/16835-h/16835-h.htm> (viitattu 5.5.2017)

Tuominen, Uno, ”Helmikuun manifesti ja yritykset sen kumoamiseksi tai saattamiseksi sopusointuun Suomen lakien kanssa”, Teoksessa *Venäläinen sortokausi Suomessa*, toimittanut Päiviö Tommila, *Historian Aitta* 14, 51-62. Porvoo: WSOY 1960.

Vares, Vesa, *Varpuset ja pääskysel: Nuorsuomalaisuus ja Nuorsuomalainen puolue 1870-luvulta vuoteen 1918*, *Historiallisia Tutkimuksia* 206, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2000.

Vares, Vesa, ”Suomalainen liberalismi”, Teoksessa *Valta, vapaus, edistys ja kasvatus: Liberaalisten liikkeiden ja liberaalisen ajattelun vaiheita Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvulta 1960-luvun puoliväliin*, toimittanut Vares, Vesa, 7-20. Jyväskylä: Kopijyvä 2002.

Vehkalahti, Kaisa, ”Opitut tunteet, kerronnan kaavat: Kirjeet 1900-luvun alun koulukotikasvatuksessa”, Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*, toimittaneet Lahtinen, Anu, Leskelä-Kärki, Maarit ja Vainio-Korhonen, Kirsi, *Historiallinen Arkisto* 134, 220-237. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2011.

Watson, Robert Spence, *The National Liberal Federation. From its Commencement to the General Election of 1906*. London: T. Fisher Unwin, Adelphi Terrace 1907. <https://archive.org/details/nationalliberal01watsgoog/page/n8/mode/2up> (viitattu 12.6.2020).

Wichmann, Irene, ”Suomalaisen kaunokirjallisuuden vastaanotto Unkarissa vuoteen 1920 mennessä”, Teoksessa *Pro Finlandia: Suomen tie itsenäisyyteen, Näkökulma 2: Saksa, Iso-Britannia, Itävalta ja Unkari*, toimittaneet Hakala, Pertti ja Nuorteva, Jussi, *Arkistolaitoksen toimituksia* 18:2, 225-232. Helsinki: Edita 2015.

Wiio, Osmo A., ”Sortokautta ulkomaisten lehdissä”, Teoksessa *Venäläinen sortokausi Suomessa*, toimittanut Päiviö Tommila, *Historian Aitta* 14, 155-169. Porvoo: WSOY 1960.

Wise, M.J., ”The Scott Keltie Report 1885 and the Teaching of Geography in Great Britain”, *The Geographical Journal*, vol 152, No. 3, November 1986, 367-382. <http://www.leedugatkin.com/files/2314/0655/4787/wise.pdf> (viitattu 30.3.2017).

Kuvaluettelo

Kuva 1 Kulttuuriadressin lahjakotelo, jolla ei lopulta ollut koskaan käyttöä. Kotelo hankittiin kansainvälisen delegaation saavuttua Pietariin Nevski Prospektilta. Kotelon vieressä Tanskan adressi. Kaikista muista poiketen Tanskan adressi laadittiin vahvistetulle paperille, mahdollisesti koska pergamenttilehtiä ei ollut tarpeeksi nopeasti saatavilla. (Kulttuuriadressi, Kansallisarkisto) s. 18

Kuva 2 Aikakauslehti Finlandin ensimmäisen, kesäkuun 1899 numeron kansilehti. (Kansalliskirjasto, Digitaaliset aineistot) s. 78

Kuva 3 Ote Daily Chroniclessa (Lontoo) 10.3.1899 julkaistusta artikkelista ”Finland and the Tsar. The Finnish Point of View.” Artikkelin olivat todennäköisesti laatineet Axel Wallensköld ja Yrjö Hirn. (Kuva: Kansalliskirjasto, erikoiskokoelmat) s. 81

Kuva 4 1.3.1899: ”The Tsar’s Oath. And What Has Come of it in Finland. The Coup d’Etat and the Peace Conference.” Esimerkki artikkeleista, joita Daily Chroniclessa (Lontoo) alkoi vähitellen helmi-maaliskuun vaihteessa ilmestyä. Suomen tapahtumia tarkasteltiin rauhankonferenssialoitteen näkökulmasta. (Kuva: Kansalliskirjasto, erikoiskokoelmat) s. 84

Kuva 5 Suomen tilanne ja samanaikainen rauhankonferenssi nousivat esiin myös ajankohdan poliittisissa karikatyyrikuvituksissa. Kuvassa ”Rauhan arkkienkeli piiskaa Suomea”. (Kuva: Johan Braakensiek, teoksessa Eyffinger 1999, 38) s. 85

Kuva 6 Tullitarkastaja, toimittaja Ivar Berendsen, yksi adressihankkeen innokkaimpia tukijoita, jolla oli tärkeä rooli koko adressi-idean muotoutumisessa. (Kuva: Nya Pressen 25.10.1899, no 43, Kansalliskirjasto, Digitaaliset aineistot) s. 96

Kuva 7 Konni Zilliacus hahmottelee adressiajatustaan Werner Söderhjelmille, ote 1. (Werner Söderhjelmin kokoelma, Kansallisarkisto, 29.4.1899) s. 98

Kuva 8 Konni Zilliacus hahmottelee adressiajatustaan Werner Söderhjelmille, ote 2. (Werner Söderhjelmin kokoelma, Kansallisarkisto, 29.4.1899) s. 98

Kuva 9 Gertrud Coupland kiittää 31.1.1900 saamastaan kulttuuriadressin faksimilelaitoksesta eli Pro Finlandiasta, jonka Konni Zilliacus, Edvard Westermarck ja Leo Mechelin hänelle toimittivat kiitokseksi panoksesta adressihankkeeseen. (Coupland 1908; alkuperäiskirje löytyy Leo Mechelinin kokoelmasta, Kansallisarkisto) s. 139

Kuva 10 Gertrud Coupland nuorena. W.S. Couplandin vaimonsa muistoksi laatiman muistelmateoksen etulehtiaukeama (Coupland 1908). Omakustanteena laadittua kirjaa jaettiin vain lähipiirille, ja Edvard Westermarck tukeutui selvästi siihen Gertrud Couplandia käsitelleissä teksteissään. s. 149

Kuva 11 Julio Reuterin muotokuva (Kuva: Daniel Nyblin 1896, Museovirasto) s. 153

Kuva 12 Axel Wallensköldin muotokuva (Kuva: K.E. Ståhlberg 1896, Museovirasto) s. 156

Kuva 13 Julio Reuterin William Watsonille luonnosteleman kirjeen konsepti, ote 1. Kirjeet olivat yksi tapa, joilla allekirjoittajia ja tukijoita adressihankkeelle haettiin. Siinä kuvataan myös lyhyesti adressin ulkomuotoa. (Åbo Akademin kirjasto, Käsikirjoituskokoelmat, J.N. Reuterin kokoelma, 8.6.1899) s. 162

Kuva 14 Julio Reuterin William Watsonille luonnosteleman kirjeen konsepti, ote 2. (Åbo Akademin kirjasto, Käsikirjoituskokoelmat, J.N. Reuterin kokoelma, 8.6.1899) s. 163

Kuva 15 Vuonna 1904 Nobelin kemianpalkinnon saanut William Ramsay luettelee Julio Reuterille henkilöitä, jotka saattaisivat osallistua adressiin. Nimien vieressä olevat merkinnät ovat Reuterin tekemiä ja kertovat, keihin hän on jo ollut yhteydessä. Varsinaisten osallistumispyyntöjen ohella Reuterin koordinaatiotyöhön hankkeessa kuului tukiverkoston rakentamiseen liittyvä laaja kirjeenvaihto. (Åbo Akademin kirjasto, Käsikirjoituskokoelmat, J.N. Reuterin kokoelma, 27.5.1899) s. 165

Kuva 16 Uno Lindelöf listaa innoissaan Julio Reuterille vaikutusvaltaisia henkilöitä, joilta on saanut kerättyä allekirjoitukset adressiin Edinburghin yliopiston kampuksella. (Åbo Akademin kirjasto, Käsikirjoituskokoelmat, J.N. Reuterin kokoelma, 27.5.1899) s. 169

Kuva 17 Liberaalipoliitikko ja historioitsija James Bryce, yksi vaikutusvaltaisimpia kulttuuriadressin tukijoita. (Kuva: George Charles Beresford, 1902; Lähde: Wikimedia Commons) s. 175

Kuva 18 Ernst Lindelöf esittelee Julio Reuterille lopulta valmistunutta Ranskan adressitekstiä kirjeessä 31.5.1899. (Åbo Akademin kirjasto, Käsikirjoituskokoelmat, J.N. Reuterin kokoelma, 31.5.1899) s. 187

Kuva 19 Werner Söderhjelmin muotokuva (Kuva: Daniel Nyblin, 1890-luvun loppu, Museovirasto) s. 207

Kuva 20 Hanna Lindbergin muotokuva. (Werner Söderhjelmin kokoelma, Kansalliskirjasto) s. 211

Kuva 21 *Filosofi Rudolf Eucken, joka oli mukana Suomen puolesta tehtävän vetoimuksen ideoinnissa ja jolle soviteltiin erilaisia rooleja hankkeessa. (Kyläkirjaston kuvalehti, no 2, 1908, Kansalliskirjasto, Digitaaliset aineistot) s. 221*

Kuva 22 *Saksalaisen adressin kansilehti. Kuvitus heijastaa suomalaisen luontoon ja kulttuuriin liittynyttä saksalaisen adressitekstin sisältöä, joka poikkesi merkittävästi muista, englantilaiseen tekstiin pohjautuneista adresseista. (Kulttuuriadressi, Kansallisarkisto) s. 227*

Kuva 23 *Ruotsin adressin kansilehti, joka oli ulkoisesti yksi näyttävimpiä. Saksan ja Unkarin ohella Ruotsin adressiteksti oli yksi omaleimaisimmista kulttuuriadressikkonaisuudessa. (Kulttuuriadressi, Kansallisarkisto) s. 243*

Kuva 24 *F.A. Forelin kirjeen kuori Edvard Westermarckille. Sveitsistä Lontoon kautta Torinoon eri vastaanottajienkin kautta kiertänyt kirje kuvastaa adressin valmistelun vauhdikkaita käännteitä. Verkostot huolehtivat kuitenkin myös viestien kulkemisesta perille. (Åbo Akademin kirjasto, Käsikirjoituskokoelmat, Edvard Westermarckin kokoelma, 22.5.1899) s. 253*

Kuva 25 *Italian adressin Sisiliassa kerätty lehti. Kyseessä on adressin ainoa pergamentti, jossa allekirjoituksia kerättiin myös kääntöpuolelle. Muista maista poiketen Italian adressissa on niin paljon nimiä, että allekirjoituksia on lisätty nimien väliin. Adressin ulkoasu kuvastaa muista adresseista poikennutta tapaa kerätä allekirjoitukset. (Kulttuuriadressi, Kansallisarkisto) s. 258*

Kuva 26 *Kansainvälisen adressidelegaation jäsen ja Italian adressin keskeinen organisaattori Emilio Brusa (Nya Pressen, 20.9.1899, no 38, Kansalliskirjasto, Digitaaliset aineistot) s. 262*

Kuva 27 *Adressin tukija Italiassa ja Edvard Westermarckin ystävä, moni-intellektuelli Guglielmo Ferrero. (Kuva: Carlo Mongardini (a cura di), Gaetano Mosca, Guglielmo Ferrero: carteggio (1896 – 1934). Milano: Giuffrè 1908. Opere di Gaetano Mosca, vol. 6, tomo 1.) s. 265*

Kuva 28 *Guglielmo Ferreron Saksaan, Venäjälle ja Pohjoismaihin suuntautuneen matkan kuvauksen sisäkansiaukeama. Ferrero kuvasi kirjassa Suomea mm. näin: ”Oi Helsinki, oi Turku, oi Tukholma, oi Kristiania! En koskaan tule unohtamaan leveitä, puhtaita, rauhallisia ja lumisia katujanne, joiden päässä hohtaa pohjoinen meri. Siellä ymmärsin ensimmäistä kertaa, millainen on moraalien ja järkeen perustuva yhteiskunta...joka on vapaa kaikesta henkisestä, poliittisesta ja taloudellisesta sorrosta.” (Ferrero 1908, 212, käännös V.K.) Guglielmo Ferreron matka ja käsitykset kuvastavat luontoon ja koulutukseen perustunutta halua osallistua Suomea ja sen kokemaa poliittista painostusta vastustaneeseen adressiin s. 266*

Henkilöhakemisto⁶⁰⁷

Aho, Juhani	120
Aleksanteri I (tsaari)	58, 59, 63, 64, 178, 230, 275, 277
Aleksanteri II (tsaari)	55, 58, 63
Armfelt, Carl	100, 133, 270, 271, 289
Arnheim, Fritz	75, 99, 101, 206, 209, 210, 213, 214, 215, 216, 219, 220, 279
Atherley-Jones, Llewellyn	82, 84, 173, 174
Barth, Paul	100, 217, 252
Bartlett, Ellis Ashmead	82
Berendsen, Anna	235
Berendsen, Ivar	91, 92, 93, 94, 95, 96, 183, 185, 233, 234, 235, 289, 307
Bergansius, Johannes	205
Bergh, Richard	248
Bernardini, Leonie	191
Berndtson, Axel	126, 136, 142, 143, 144, 182, 183, 185, 186, 189, 192, 206
Bismarck, Otto von	64
Björkman, Albert	168
Björnson, Björnstjerne	119, 120, 123, 138, 141, 232, 238
Bonham-Carter, Henry	161
Bonham-Carter, ?	82, 161
Bobrikov, Nikolai	65, 66, 71, 83, 96, 196, 293, 311
Borgström, Arthur	229
Borgström, Henrik	76, 79, 106, 135, 155, 156, 157, 200, 201, 247
Born, Viktor Magnus von	141, 242, 244, 245, 247, 289
Brandes, Georg	119, 120, 123, 134, 140, 141, 146, 233, 238, 283
Brogger, Waldemar	26, 136, 143, 145, 228, 229, 230, 231, 232, 284, 289, 304, 307
Brusa, Emilio	144, 145, 255, 256, 257, 259, 261, 262, 264, 267, 268, 281, 289, 307
Bryce, James	167, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 188, 255, 256, 288
Buonamici, Francesco	257, 258
Castrén, Jonas	118
Cherkesov, Varlam	90

⁶⁰⁷ Hakemisto sisältää adressityöhön liittyneet henkilöt.

Chydenius, Wilhelm	76
Clemenceau, Georges	118, 119
Corsi, Alessandro	257, 264, 265
Coupland, Gertrud (o.s. Passow)	82, 88, 130, 134, 135, 136, 137, 139, 147, 148, 149, 151, 155, 158, 160, 161, 164, 167, 171, 176, 224, 226, 264, 279, 284, 307
Coupland, William Chatterton (W.C.)	149
Courtney, Leonard	171, 173
Darwin, Charles	167
Darwin, Leonard	170
Déak, Ferenc	274
Delbrück, Hans	217, 218, 223, 281
De Prado, ?	168
De Pressensé, Francis	193, 195
De Viti de Marco, Etta	259
Donner, Ossian	76
Donner, Otto	76
Dreyfus, Alfred	36, 74, 80, 88, 94, 95, 97, 110, 118, 119, 120, 121, 122, 124, 125, 132, 133, 152, 175, 177, 184, 185, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 231, 237, 262, 296, 304, 305, 309
Duclaux, Emile	188, 195
Edelfelt, Albert	91, 92, 93, 102, 126, 138, 140, 182, 183, 185, 186, 188, 189, 195, 197, 198, 200, 235
Ehrnrooth, Adelaide	92, 208
Eigenbrodt, Willy	53, 223
Esterházy, Ferdinand	118
Estlander, Carl Gustaf (C.G.)	16, 17, 51, 52, 53, 54, 57, 225, 264
Eucken, Rudolf	88, 89, 90, 91, 94, 97, 98, 99, 101, 125, 126, 134, 135, 136, 137, 140, 141, 142, 144, 146, 148, 176, 200, 209, 216, 217, 218, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 233, 253, 256, 265, 279, 281, 288, 307
Eugen (prinssi)	142, 240, 247
Faure, Félix	119
Ferrero, Guglielmo	256, 259, 263, 264, 265, 266, 288
Fisher, Joseph	75, 83, 92, 97, 127, 160
Forel, François-Alphonse (F.A.)	126, 143, 195, 253, 254, 255
France, Anatole	143, 190, 195, 197
Frans Joosef I (keisari)	55
Friberg, Maikki	75

Garibaldi, Giuseppe	55
Geikie, James	166, 167, 170
Gilmour, Thomas Lennox (T.L.)	77, 160, 167, 170, 171
Gladstone, William	170
Grieg, Edvard	232
Grimm, Jacob	52
Gråsten, Ernst	96
Hagerup, Francis	228, 229, 232
Hampel, ?	274
Hampel, József	274
Havet, Louis	195
Hedin, Adolf	72
Hedin, Sven	145
Heiden, Fjodor Logginovitš	65
Heidenstam, Viktor von	120, 142, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252
Hensen, Victor	213, 217
Herr, Lucien	87, 88, 89, 90, 91, 94, 97, 119, 183, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 281
Hirn, Karin	101, 185
Hirn, Yrjö	17, 20, 23, 53, 57, 75, 76, 79, 81, 82, 88, 89, 90, 91, 101, 102, 106, 107, 108, 111, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 131, 134, 135, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 159, 171, 175, 176, 183, 185, 189, 199, 200, 206, 210, 213, 220
Hjärne, Harald	245, 249
Holland, Thomas Erskine	255, 256
Hwasser, Israel	51
Ibsen, Henrik	228, 229, 232, 238
Jacobsen, Carl	234
Jalava, Antti	273, 274
Jodl, Friedrich	276, 277
Karl XIV Juhana (kuningas)	230
Keltie, John Scott	170
Kern, Johan Hendrik (J.H.)	144, 201, 202, 203
Key, Axel	222, 241, 242, 244, 246, 248, 252
Key, Ellen	248
Kropotkin, Pjotr	81, 82, 89, 90, 91, 141, 155, 176, 177, 279
Kuropatkin, Aleksei	65, 67
Lavisse, Ernest	184, 186, 188, 191, 197
Leclercq, Julien	69, 186, 193, 196

Leino, Eino	306
Leo XIII (paavi)	257
Leroy-Beaulieu, Anatole	82, 143, 190, 191, 192, 193, 197, 214
Levonius, Karl	235
Lille, Axel	85
Lindberg, Hanna	99, 100, 101, 151, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 219, 220, 241, 252, 271, 277, 280, 284, 287, 298
Lindelöf, Ernst	42, 126, 142, 143, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 193, 197, 199, 216, 280, 286, 298
Lindelöf, Uno	46, 101, 152, 153, 158, 164, 166, 167, 169, 184, 206, 210, 280, 282, 287, 298
Lindfors, Julius af	247
Lombroso, Cesare	144, 256, 264
Lord Kelvin (Thomson, William)	160, 167, 170
Lord Lister (Lister, Joseph)	160, 167
Lord Reay (Mackay, Donald)	160, 170, 171, 174, 188
Lord Rosebery (Primrose, Archibal)	170
Luzzatti, Luigi	259
Macenden, ?	166
Maria Fjodorovna (leskikeisarinna)	94
Markham, Clements	168, 170, 171, 253
Mattsson, Gustaf Otto	242
Mechelin, Leo	23, 24, 46, 52, 53, 56, 57, 60, 74, 76, 87, 93, 103, 104, 105, 106, 108, 109, 136, 139, 141, 156, 164, 168, 170, 173, 184, 190, 235, 244, 244, 267, 270
Meyer, Paul	195
Mikkola, Jooseppi Julius (J.J.)	270, 271, 272, 276, 277, 280, 286, 298
Minzes, Boris	209, 212, 216, 217, 220, 252, 276, 279, 287
Mittag-Leffler, Gösta	217, 218, 230, 241, 244, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 298
Mittag-Leffler, Signe (o.s. af Lindfors)	247
Moe, Moltke	228, 230
Mommsen, Theodor	99, 100, 135, 140, 146, 182, 214, 215, 216, 217, 252
Monod, Gabriel	197
Morselli, Enrico	257
Mosso, Angelo	259
Moynier, Gustave	144
Munthe, Gerhard	229, 230

Muravjev, Nikolai	67, 177
Muret, Ernst	254
Murray, John	170
Nansen, Fridtjof	143, 228, 229, 230, 232
Napoléon I (keisari)	63, 64, 230
Nash, Vaughan	81, 82, 133, 155, 161, 173
Nathan, ?	214
Neovius, Arvid	38, 74, 75, 102, 156, 159, 182, 209, 222, 240, 244
Netsches, Fram	86, 201, 204
Nightingale, Florence	161
Nikolai II (tsaari)	17, 27, 28, 65, 66, 67, 70, 116, 178, 231, 264, 275, 288, 292
Nordenheim, Marianne von	252, 276
Nordenskiöld, Adolf Erik (A.E.)	105, 105, 126, 135, 140, 141, 142, 143, 145, 146, 155, 168, 194, 228, 229, 230, 236, 241, 242, 243, 244, 247, 298
Norman-Hansen, Carl	136, 143, 145, 201, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 282, 285, 304
Nykopp, Olof	72, 239, 240, 242, 243
Nyrop, Kristoffer	234, 238
Nyström, Anton	246
Odier, Edouard	252
Oskar II (kuningas)	247
Palme, Anna (o.s. Lavonius)	247
Palme, Hanna (o.s. von Born)	245
Palme, Henrik	247
Palme, Sven	73, 83, 142, 183, 208, 228, 230, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 251, 252, 279, 289, 307, 310
Palmén, Johan	56
Paris, Gaston	53, 126, 188, 189, 190, 214, 238, 254
Paris, Paulin	53
Pasolini Ponti, Maria	259
Passy, Frédéric	197
Péguy, Charles	86, 119, 194
Pelloux, Luigi	261
Perrott, Harold C.	77, 126, 135, 156, 200, 201, 203, 205
Philipovich, Eugen von	276
Pipping, Hugo	23, 154, 206, 209, 210, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 241, 270, 276, 280, 281, 282, 285, 286, 289, 298

Pobedonostsev, Konstantin	68, 238
Psichari, Jean	195
Puaux, René	83, 193, 195
Pulsky, Ferenc	274
Rampolla, Mariano	257, 259
Reisz, Carl	233
Renan, Ernest	51, 52, 53, 55, 56, 225
Reuter, Julio Nathaniel (J.N.)	17, 20, 22, 23, 46, 57, 72, 75, 76, 77, 82, 83, 84, 88, 89, 90, 97, 100, 101, 102, 104, 105, 110, 116, 123, 125, 126, 127, 131, 133, 134, 135, 137, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 173, 175, 176, 184, 186, 187, 188, 189, 200, 201, 202, 203, 210, 213, 216, 218, 222, 231, 239, 240, 242, 254, 256, 269, 276, 280, 282, 284, 287, 298, 299
Rhys Davids, Thomas William	170
Richet, Charles	188, 197
Ruffini, Francesco	257
Runeberg, Johan Wilhelm (J.W.)	145
Runeberg, Walter	54, 138, 185
Sandbach, ?	75
Sayer, ?	201
Schauman, August	56
Schauman, Georg	106, 107, 108
Schiemann, Theodor	100, 222
Schmoller, ?	100
Seailles, Gabriel	195
Setälä, Emil Nestor (E.N.)	72, 270, 272, 273, 274, 276, 306
Sidgwick, Henry	167
Singer, Isidore	276, 277
Sjöstedt, Erik	191
Skram, Erik	95, 238
Snellman, Johan Vilhelm (J.V.)	54, 56, 225, 226
Sohlman, Harald	228, 244
Solms-Braunfels, Albrekt zu	247
Solms-Braunfels, Ebba zu (o.s. Lavonius)	247
Sparre, Louis	241
Spencer, Herbert	159, 167
Stead, William Thomas	52, 68, 69, 71, 83, 86, 116, 117, 122, 130, 173, 204

Sully, James	126, 135, 147, 155, 157, 167, 171, 224
Suttner, Bertha von	68, 69, 115, 116, 214, 252, 276
Szinnyei, Hilma (o.s. Rosendahl)	273, 274
Szinnyei, Jozsef	144, 272, 273, 274, 307
Szolt, Beöthy	274
Söderhjelm, Werner	23, 46, 53, 54, 58, 72, 75, 76, 77, 79, 87, 88, 91, 95, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 105, 106, 108, 112, 119, 125, 138, 140, 145, 152, 154, 155, 164, 183, 184, 185, 186, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 229, 240, 241, 243, 244, 246, 247, 249, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 276, 282, 287
Tiedeman, Henry	126, 127, 144, 156, 171, 200, 201, 203, 204, 205
Tolstoi, Leo	69, 82, 140, 143, 177, 214,
Toniolo, Giuseppe	257
Trarieux, Ludovic	143, 195, 196, 304
Tylor, Edvard	164, 167
Vailati, Giovanni	256, 264
Vallgren, Ville	188, 189, 198
Vedel, Peter	93, 94, 95, 97, 99, 104, 235, 296, 303
Viollet, Paul	195
Virchow, Rudolf	144, 222
Vlugt, Willem van der	136, 144, 202, 289, 307
Wahlund, Carl	138
Waldeck-Rousseau, Pierre	119
Wallensköld, Axel	23, 75, 76, 79, 81, 82, 123, 134, 135, 138, 143, 149, 150, 154, 155, 156, 171, 183, 185, 186, 189, 190, 195, 206, 210, 252, 254, 255, 256, 280
Warburg, Carl	248
Wasastjerna, V.	242
Waszklewicz, Johanna	70
Watson, Robert Spence	135, 176
Watson, William	162, 163

Westermarck, Edvard	17, 20, 22, 23, 46, 57, 75, 82, 88, 101, 102, 103, 107, 108, 109, 110, 112, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 135, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 160, 161, 164, 171, 173, 175, 176, 182, 184, 186, 200, 204, 210, 211, 212, 213, 216, 217, 218, 225, 231, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 264, 265, 268, 269, 280, 281, 282, 284, 285, 286, 287, 298, 299
Westlake, John	144
Westzhyntius, Woldemar	91, 92, 93, 94, 140, 183, 200, 235
Wetterhoff-Asp, Sigurd	120
Wichmann, Yrjö	73, 127, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 276, 277, 280, 286, 298
Wilhem II (keisari)	69, 222
Willebrand, Reinhold von	76, 145
Witte, Sergei	68
Wolff, Eugen	77, 118
Wrede, Rabbe Axel (R.A.)	184
Wright, Ferdinand von	72, 145, 228, 229, 243, 280
Wählin, Karl	102, 239, 240, 244, 247
Zakrewsky, Ignace	119
Zilliacus, Konni (Konrad)	17, 20, 23, 28, 38, 72, 85, 87, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 107, 108, 110, 111, 112, 121, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 159, 182, 183, 184, 186, 190, 196, 200, 202, 203, 204, 206, 207, 208, 209, 211, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 223, 225, 231, 233, 235, 236, 237, 240, 241, 242, 243, 245, 249, 251, 252, 253, 254, 259, 269, 270, 271, 272, 276, 280, 283, 284, 287, 289, 298, 299, 303
Zola, Émile	118, 119, 120, 121, 122, 123, 126, 132, 152, 179, 185, 189, 197, 236, 296
Zsöfy, ?	274
Zweigbergk, Otto von	244, 248

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk

1	(1858) PIPPING, FREDR. WILLH.:	Historiska bidrag till Finlands calendariografi.	140 pp.
2	(1858) BURMAN, JOHAN JAKOB:	Berättelse om femte brigadens af Finska arméens krigsrörelser och operationer i Savolaks, Karelen, Öster- och Westerbotten åren 1808 och 1809.	112 pp.

50	(1957) GENETZ, ARVID:	Kuollan Lapin sanakirja ynnä kielinäytteitä.	291 pp.

100:1	(1957) REUTER, MÄRTA:	Pflanzenphänologische Beobachtungen in Finnland 1951–1955.	63 pp.
100:2	(1958) REUTER, MÄRTA:	Tierphänologische Beobachtungen in Finnland 1951–1955.	56 pp.
100:3	(1958) STADIUS, GUNNAR:	Undersökning av språkbegåvningen hos 10–14 åringar.	137 pp.

194	(2015) KAKKURI, JUHANI:	Jämpti mies. Tauno Johannes Kukkamäen elämä.	96 pp.
195	(2015) KORSMAN, KALEVI:	Pentti Eskola - Geologisen tutkimuksen ja opetuksen uudistaja.	124 pp.
196	(2015) GUSTAFFSON, SOFIA:	Leverantörer och profitörer.	255 pp.
197	(2015) KAUPPI, PEKKA & KOTILEHTO, JENNA (toim.):	Vuosisadan metsäbiologi. Peitsa Mikolan juhlakirja.	237 pp.
198	(2016) KLINGE, MATTI:	Furstendömet Idensalmi.	515 pp.
199	(2016) MINARD-TÖRMÄNEN, NATHANAËLLE:	An Imperial Idyll. Finland in Russian Travelogues (1810–1860).	350 pp.
200	(2017) NEVANLINNA, HEIKKI:	Suomalainen polaariretkikunta Lapissa 1882–1884.	173 pp.
201	(2017) HÖCKERSTEDT, KRISTER & LINDQVIST, MARDY:	Lever för liv	342 pp.
202	(2017) DONNER, JOAKIM:	Marine shells in the study of the Holocene	55 pp.
203	(2017) SUNDBACK, SUSAN & ROSENBERG, THOMAS & ROSENLEW, ANNE:	Knut Pipping och etableringen av den moderna sociologin vid Åbo akademi	254 pp.
204	(2018) DAHLBERG, JULIA:	Konstnär, kvinna, medborgare. Helena Westermarck och den finska bildningskulturen i det moderna genombrottets tid 1880–1910.	333 pp.
205	(2018) NEVANLINNA, HEIKKI:	Geofyysikko Eyvind Sucksdorff - havaintojen taituri	183 pp.
206	(2019) STÉN, JOHAN C.-E.:	Anders Johan Lexell Brevväxling, Commerce épistolaire	721 pp.
207	(2019) PERÄLÄ, ANNA:	Tilanomistaja kirja-alalla: Christian Ludvig Hjelt kirjanpainajana, kustantajana ja kirjakauppijana 1823–1849	411 pp.
208	(2019) KALLEINEN, KRISTIINA:	Nils Gustaf Nordenskiöld - vuorimiehen ja tiedemiehen elämä	223 pp.
209	(2020) SUNDHOLM, FRANCISKA:	Wilhelm Ramsay, Livslång vandring i Fennoskandia	163 pp.
210	(2020) HOLM, SOPHIE:	Diplomatins ideal och praktik. Utländska sändebud i Stockholm 1746–1748.	225 pp.
211	(2020) HOLMBERG, PETER OCH STÉN, JOHAN:	Att observera, mäta och räkna, Blickar på den matematisk-naturvetenskapliga forskningens historia i Finland.	541 pp.
213	(2020) GRANDELL, JENS:	Från ett årtionde i Finland. August Schauman, republikanism och liberalism 1855–1865	267 pp.

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 214

Juhannuksena 1899 Pietariin saapui kansainvälinen delegaatio toimittamaan Nikolai II:lle kansainvälistä vetoomusta, jossa hallitsijaa pyydettiin ottamaan huomioon helmikuun manifestin jälkeen Suomessa järjestetyt mielenilmaukset tsaarin politiikkaa kohtaan. Vetoomuksen oli allekirjoittanut yli tuhat tieteen ja kulttuurin vaikuttajaa kahdestatoista maasta liki kuudessakymmenessä kaupungissa halki Euroopan. *Kulttuuriadressin* nimellä pian tunnetuksi tullut kansainvälinen adressi oli aikansa sensaatio.

Ville Kajanteen väitöskirja on ensimmäinen kokonaisesitys kulttuuriadressin tavoitteista ja toteutuksesta. Tutkimuksessa tarkastellaan adressia sen toteuttaneiden henkilöiden näkökulmasta sekä sitä kansainvälistä asetelmaa ja ympäristöä vasten, jossa se vain muutamien kuukausien aikana suunniteltiin ja laadittiin.

Kulttuuriadressi oli osoitus eurooppalaisen älymystön kiinnostuksesta yhteisiä eurooppalaisia juuria sekä ylikansallista verkostoitumista ja yhteistyötä kohtaan. Julkisuudelta piilossa toteutettu adressikampanja antoi mahdollisuuden kansainvälisten kontaktien hyödyntämiseen ja henkilökohtaisten suhteiden rakentamiseen kansallisen kysymyksenasettelun nimissä, mutta myös kansallisen kulttuurin markkinointiin eurooppalaisessa mittakaavassa.

Tutkimus nojaa laajaan alkuperäislähdeaineistoon ja siinä käydään yksityiskohtaisesti läpi adressin suunnittelun ja toteutuksen vaiheet.

